MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Aurelija Pūraitė

AUKŠTOJO UNIVERSITETINIO MOKSLO VALSTYBINIS REGULIAVIMAS

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2006-2011 metais Mykolo Romerio universitete

Mokslinis vadovas:

Doc. dr. Birutė Pranevičienė (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S).

TURINYS

Įvadas..... 7
Tyrimo apžvalga..... 15
Tyrimo metodologija..... 21

I. AUKŠTOJO MOKSLO SISTEMOS TEORINĖ PARADIGMA..... 24
1.1. Aukštojo mokslo samprata ir jos raida..... 25
1.2. Aukštojo mokslo kaip socialinio ir institucinio reiškinio bruožai ir principai..... 29
1.3. Aukštojo mokslo sistemos raidos tendencijos ir iššūkiai XXI a..... 36
1.4. Aukštojo mokslo sistemos dimensijos..... 39
1.5. Lietuvos aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo ypatumai..... 44
1.5.1. Lietuvos aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo charakteristika..... 44
1.5.2. Administracinio teisinio reguliavimo aukštojo mokslo sistemoje pobūdis..... 51

II. LIETUVOS AUKŠTOJO MOKSLO TEISINIO REGULIAVIMO RAIDA..... 55
2.1. Trumpa Lietuvos aukštojo mokslo istorinės raidos apžvalga..... 55
2.2. Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reguliavimo ypatybės 1918 – 1990 m..... 61
2.2.1. Aukštojo mokslo institucijų veikla ir jų teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1918-1940 m..... 61
2.2.2. Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reguliavimo ypatumai 1940 – 1990 m..... 71
2.3. Lietuvos aukštojo mokslo sistemos teisinio reguliavimo tendencijos 1990-2010 m..... 77
2.3.1. Aukštojo mokslo teisinio reguliavimo transformacijos 1990 – 1999 m..... 77
2.3.2. Aukštojo mokslo teisinio reguliavimo pokyčiai 2000 – 2009 m... 81
2.4. Aukštojo mokslo teisinio reguliavimo Lietuvoje institucinis lygmuo.... 89

III. AUKŠTOJO MOKSLO PRIEINAMUMO IR FINANSAVIMO PROBLEMOS..... 98
3.1. Teisės į aukštąjį mokslą turinys ir įtaka aukštojo mokslo teisiniam reguliavimui..... 99
3.1.1. Teisė į aukštąjį mokslą tarptautiniuose ir regioniniuose teisiniuose dokumentuose..... 99
3.1.2 Teisės į aukštąjį mokslą turinys ir apimtis.....109
3.1.3. Teisė į aukštąjį mokslą Lietuvoje.....115
3.2. Aukštojo mokslo sistemos finansavimas.....124
3.2.1. Aukštojo mokslo finansavimo modeliai.....124

3.2.2. Aukštojo mokslo valstybinio finansavimo būdai ir užsienio šalių patirtis....131
3.3. Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo problemos....139
3.3.1. Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo teisinio reguliavimo dinamika....139
3.3.2. 2009 m. aukštojo mokslo finansavimo reforma – galimybės ir *status quo*....148
3.3.3. Alternatyvus Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelis....157

IV. AUKŠTOJO MOKSLO INSTITUCINĖS AUTONOMIJOS DIMENSIJA....168
4.1. Aukštojo mokslo institucijų autonomija....169
4.1.1. Aukštojo mokslo institucijų autonomijos istoriniai, socialiniai, kultūriniai pagrindai....169
4.1.2. Universitetų autonomijos ir akademinės laisvės turinys ir apimtis....174
4.2. Lietuvos aukštojo mokslo institucijų valstybinio reguliavimo ir institucinės autonomijos santykio modelis....183
4.2.1. Aukštojo mokslo institucijų finansinė autonomija....183
4.2.2. Aukštojo mokslo institucijų valdymo autonomija....195
4.3. Aukštojo mokslo instucinė autonomija ir Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimas....211
4.3.1. Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo modeliai ir priemonės....211
4.3.2. Lietuvos aukštojo mokslo išorinio kokybės užtikrinimo ir institucinės autonomijos santykis....218

Išvados....230
Pasiūlymai....235
Summary....237
Literatūros sąrašas....250
Priedai....281

SANTRUMPOS

Mokslų sritys:
B - biomedicinos
F - fizinių
H - humanitarinių
M - meno
S - socialinių
T - technologijos

BVP – bendrasis vidaus produktas
CEPES (*pranc.*) – Centre Européen pour l'Enseignement Supérieur/ UNESCO European Centre for Higher Education (angl.)/ Europos aukštojo mokslo centras
EBPO (angl. OECD) – Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
ES – Europos Sąjunga
EUA *(angl. European University Association)* - Europos universitetų asociacija
ISM – ISM Vadybos ir verslo mokykla
KMU – Kauno medicinos universitetas
KTU – Kauno technologijos universitetas
KU – Klaipėdos universitetas
LCC – LCC tarptautinis universitetas
LKA – Generolo Žemaičio Lietuvos karo akademija
LKKA – Lietuvos kūno kultūros akademija
LMT – Lietuvos mokslo taryba
LMTA – Lietuvos muzikos ir teatro akademija
LSMU – Lietuvos sveikatos mokslų universitetas
LVA – Lietuvos veterinarijos akademija
LŽŪU – Lietuvos žemės ūkio universitetas
MGL – minimalus gyvenimo lygis
MRU – Mykolo Romerio universitetas
SHRE (angl.) - Society for Research into Higher Education (leidykla „Visuomenė aukštojo mokslo tyrimams“)
SKVC – Studijų kokybės vertinimo centras
ŠU – Šiaulių universitetas
VDA – Vilniaus dailės akademija
VDU – Vytauto Didžiojo universitetas
VGTU – Vilniaus Gedimino technikos universitetas
VPU – Vilniaus pedagoginis universitetas
VSF – Valstybinis studijų fondas
VU – Vilniaus universitetas
VU TVM – Vilniaus universiteto Tarptautinio verslo mokykla
VVAM – Vilniaus vadybos aukštoji mokykla
VVTA – Vilniaus verslo teisės akademija

Angl. - angliškai
Lot. – lotyniškai
Pranc. - prancūziškai

Valstybės:
AT – Austrija
BE – Belgija
BG – Bulgarija
HR – Kroatija
CY – Kipras
CZ – Čekijos Respublika
DK – Danija
EE – Estija
FI – Suomija
FR – Prancūzija
DE – Vokietija
GR – Graikija
HU – Vengrija
IS – Islandija
IE – Airija
IT – Italija
LV – Latvija
LT – Lietuva
LU – Liuksmeburgas
MT – Malta
NL – Olandija
NO – Norvegija
PL – Lenkija
PT – Portugalija
RO – Rumunija
RS – Serbija
SK – Slovakijos Respublika
SI – Slovėnija
ES – Ispanija
SE – Švedija
CH – Šveicarija
TR – Turkija
UK – Jungtinė Karalystė

ĮVADAS

Tiriamoji problema. Mokslo ir studijų misija – padėti užtikrinti šalies visuomenės, kultūros ir ūkio klestėjimą, būti kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio visaverčio gyvenimo atrama ir paskata, tenkinti prigimtinį pažinimo troškimą. Darni mokslo ir studijų sistema grindžia žinių visuomenės plėtotę, žiniomis paremtos ekonomikos stiprėjimą ir darnų šalies vystymąsi, dinamišką ir konkurencingą šalies ūkio gyvenimą, socialinę ir ekonominę gerovę; ugdo kūrybingą, išsilavinusią, orią, etiškai atsakingą, pilietišką, savarankišką ir verslią asmenybę, puoselėja civilizacinę Lietuvos tapatybę, palaiko, plėtoja ir kuria šalies ir pasaulio kultūros tradicijas (Mokslo ir studijų įstatymo[1] preambulė). Aukštojo mokslo uždavinys - ugdyti išsilavinusią, mokslui ir naujausioms technologijoms bei kultūros vertybėms imlią asmenybę ir visuomenę, kurti, kaupti ir skleisti mokslo žinias bei kultūros vertybes, įtvirtinti nacionalinės kultūros savitumą. Kaip esminė šalies ateities dvasinio ir materialiojo klestėjimo sąlyga, aukštasis mokslas studijomis, moksliniais tyrimais ar menine kūryba skatina naujų žinių ir kultūros vertybių kūrimą (Aukštojo mokslo įstatymo[2] preambulė).

Pastaruoju metu apie aukštąjį mokslą nuolat diskutuojama globalizacijos kontekste, pabrėžiamos aukštojo mokslo masiškėjimo[3], komercializacijos, fragmentizacijos, industrializacijos tendencijos. Ypač ryškus aukštojo mokslo raidos etapas Europoje prasidėjo XX a. pabaigoje - XXI a. pradžioje, kuomet itin intensyvus tapo tarptautinis bendradarbiavimas, aukštojo mokslo internacionalizacija. Šį reiškinį žymintys ir skatinantys veiksniai – Europos šalių švietimo ministrų pasirašyta Bolonijos deklaracija, kurioje, *inter alia*, buvo iškelti ir studentų bei dėstytojų mobilumo skatinimo, aukštojo mokslo tarptautiškumo plėtojimo tikslai, taip pat 2000 m. Europos Sąjungos Viršūnių Tarybos paskelbta Lisabonos deklaracija, kurioje iškeltas ambicingas tikslas globalizacijos sąlygomis Europos Sąjungai tapti konkurencingiausia, žinių ekonomika pagrįsta rinka pasaulyje. Aukštajam mokslui keliamas uždavinys - būti šio tikslo įgyvendinimo dominante ugdant įgūdžius ir kompetencijas, reikalingas sėkmingam Lisabonos tikslų įgyvendinimui. Tiek tarptautiniai, tiek Europos Sąjungos institucijų priimti dokumentai taip pat ne kartą pabrėžė ypatingą mokslo ir studijų institucijų vaidmenį kuriant konkurencingą žinių visuomenę, užtikrinant pažangą ir visuomenės vystymąsi, gerovės tiek atskiroje valstybėje, tiek Europos Sąjungoje, tiek pasaulyje plėtojimą.

Tuo pačiu aukštasis mokslas kritikuojamas dėl prastos studijų kokybės, socialinių partnerių nepakankamo dalyvavimo universitetų valdyme, per ilgų ir nepakankamai specializuotų studijų, per smulkių studijų programų, nepakankamo lygio

---

[1] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140

[2] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715. Negalioja nuo 2009 m. gegužės 12 d.

[3] 2006 m. duomenimis, Europoje (geografine prasme) buvo apie 4000 aukštųjų mokyklų, virš 17 mln. studentų ir apie 1,5 mln. darbuotojų, iš kurių 435 000 – mokslininkai. Eurostat [interaktyvus] 2006 [žiūrėta 2011-01-08] <http://europa.eu.int/comm/research/conferences/2004/univ/-pdf/enhancing_europeresearchbase_en.pdf>.

pedagoginio personalo ir mokslinių tyrimų, neatvirumo visuomenei. Todėl neišvengiamai kyla klausimas, kas nulemia tokią dviprasmišką aukštojo mokslo būseną, kokią įtaką sprendžiant (ar, priešingai, jas kuriant) problemas, su kuriomis susiduria aukštojo mokslo sistema turi valstybė ir kokiomis priemonėmis ir valstybinio reguliavimo mechanizmais ši įtaka gali būti modeliuojama. Keičiantis aukštojo mokslo politinei, socialinei ir ekonominei aplinkai, atitinkamų pokyčių neišvengia ir aukštųjų mokyklų bei valstybės santykiai. Būdinga bendra daugeliui šalių tendencija laikytinas valstybės įtakos ir kontrolės silpnėjimas aukštųjų mokyklų atžvilgiu, antra vertus, valstybė, vis dar būdama pagrindiniu aukštojo mokslo finansuotoju, yra suinteresuota optimizuoti aukštųjų mokyklų veiklos veiksmingumą, palaikyti tam tikrą aukštojo mokslo kokybę bei užtikrinti orientaciją į visuomenės ir rinkos poreikius.

Aukštasis mokslas nuolat susiduria su atvirumo ir atskaitomybės visuomenei problema. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, kad aukštojo mokslo paskirtis – kurti, kaupti ir skleisti mokslo žinias bei kultūros vertybes, ugdyti asmenybę ir visuomenę. Todėl visuomenė yra suinteresuota, kad aukštosiose mokyklose būtų sudarytos sąlygos ugdyti visapusišką asmenybę, kad aukštosios mokyklos turėtų dėstymo, mokslinių tyrimų ir kūrybinės veiklos laisvę. Savo ruožtu aukštosios mokyklos turi reaguoti į kintančius visuomenės poreikius ir derinti savo veiklą su visuomenės interesais. Vadinasi, aukštosios mokyklos autonomijos principas turi būti derinamas su atsakomybės ir atskaitomybės visuomenei principu, kitomis konstitucinėmis vertybėmis, su aukštųjų mokyklų pareiga laikytis Konstitucijos ir įstatymų, su aukštųjų mokyklų ir visuomenės interesų sąveika ir jų derinimu (Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 5 d. nutarimas[4]). Beje, ir Universitetų Didžiojoje Chartijoje[5] (*Magna Charta Universitatum*, 1988 m. rugsėjo 18 d.) yra nustatyta, kad „šiandieniniame pasaulyje universitetų paskirtis teikti žinias jaunajai kartai reiškia, jog jie turi tarnauti kartu ir visai visuomenei“. Kad „universitetas galėtų tenkinti šiuolaikinio pasaulio poreikius, jo tiriamasis ir mokslinis darbas turi būti moralės ir intelekto atžvilgiu nepriklausomas nuo jokios politinės, ideologinės ar ekonominės valdžios“ (Pagrindiniai principai, 1 straipsnis). Tai suponuoja ypatingą universiteto statusą valstybėje ir visuomenėje (Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas[6]).

Aukštojo mokslo institucijų vykdoma ypatinga misija ir funkcijos, visuomenės lūkesčiai aukštojo mokslo atžvilgiu, taip pat aukštųjų mokyklų istorinės tradicijos ir vertybiniai principai reikalauja ir atitinkamo valstybinio reguliavimo bei adekvataus, racionalaus, veiksmingo ir subalansuoto išorinio poveikio priemonių taikymo aukštojo mokslo atžvilgiu. Išorės poveikis gali būti suprantamas tiek kaip valstybės teisinio reguliavimo ir administracinėmis priemonėmis nustatyti suvaržymai, tiek kaip visuomenės daroma įtaka, tiek kaip pačios aukštojo mokslo institucijos sukurtos vidinės taisyklės. Teisinio reglamentavimo lygmenyje atvirumo visuomenei principas labiau sietinas su atskaitomybe už veiklos rezultatus, kokybę ir finansinių

[4] LR Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 14-518.

[5] *Magna Charta Universitatum* [interaktyvus] Bolonija, 1988 [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.magna-charta.org/pdf/mc_pdf/mc_lithuanian.pdf>.

[6] LR Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-948.

išteklių panaudojimą. Tokia situacija susiformavo dėl specifinių aukštųjų mokyklų ir valstybės santykių Lietuvoje, pagrįstų tam tikra finansavimo, valdymo, veiklos priežiūros forma. Plačiąja prasme aukštojo mokslo atvirumo visuomenei sąlyga turėtų būti suprantama kaip žinių, sukauptų aukštajame moksle, atvirumas ir prieinamumas visuomenei, taip pat su kultūros vertybių perdavimą. Tuo pačiu tai reiškia ir glaudesnius ryšius su socialiniais partneriais (verslo atstovais, technologijų gamintojais ir užsakovais, kitų ugdymo grandžių dalyviais).

Valstybė, siekdama aukštojo mokslo misijos įgyvendinimo, taip pat visuomenė, turinti ambicijų tapti intelektualia, konkurencinga, ekonomiškai pajėgia šiuolaikinių politinių, ekonominių, sociokultūrinių pokyčių kontekste, turi sukurti reikalingas sąlygas (finansines, teisines, administracines), kurios būtų suderinamos su aukštųjų mokyklų tradicinėmis ir moderniomis vertybėmis ir padėtų universitetams tubulinti ir modernizuoti savo veiklą, tapti konkurencingesniais bei užtikrinti visuomenės ir valstybės poreikių įgyvendinimą. Pripažįstama, jog esminės universitetų tradicijos ir vertybės – mokslo ir studijų vienovė, institucinė autonomija, akademinė laisvė, demokratiškumas, žinių kaupimas, saugojimas ir kūrimas, - turi būti saugomos ir plėtojamos nepaisant jokių šiuolaikinės visuomenės kaitos nulemtų iššūkių.

Disertacinio tyrimo aktualumas. Aukštasis mokslas, kaip tam tikra specifika pasižymintis socialinis ir kultūrinis reiškinys, reikalauja atitinkamo teisinio reglamentavimo: ypatingą reikšmę čia turi tikslai, kurių siekiama konkrečiu teisiniu reguliavimu; aukštojo mokslo, kaip viešosios gėrybės, traktavimas; pusiausvyros tarp detalaus, smulkmeniško teisinio reguliavimo ir aukštojo mokslo institucijų savivaldos ir akademinės laisvės principų, išlaikymas. Ypatingai svarbus yra ir valstybės sisteminis požiūris, politinė valia ir ilgalaikės strategijos vizija aukštojo mokslo vystymosi atžvilgiu. Teisinio reglamentavimo kokybiškumas aukštojo mokslo kontekste yra itin reikšmingas, nes juo turi būti suderinami skirtingų visuomenės grupių, taip pat ir pačios valstybės, interesai. Siekiant efektyvaus reglamentavimo turėtų būti atsižvelgiama į įvairius reguliavimo aspektus - ekonominį, socialinį, kultūrinį ir kitus, kitaip tariant, turi būti remiamasi sisteminiu požiūriu į aukštąjį mokslą, valstybės politika aukštojo mokslo atžvilgiu turi būti aiškiai formuluojama ir pagrįstai tobulinama, teisės aktų reikalavimai turėtų būti pagrįsti, proporcingi ir suprantami, nesukeliantys didelių šių teisės aktų reikalavimų vykdymo sąnaudų ir nedidinantys administracinės naštos atitinkamiems subjektams.

Lietuvos aukštasis mokslas ir jo teisinis reguliavimas nuolat patiria įvairių pokyčių – tiek būtinų, sisteminių ir savalaikių, tiek gana chaotiškų ir fragmentiškų. Svarbu pastebėti ir tai, jog aukštojo mokslo teisinis reguliavimas yra derinamas ir koreliuoja su kitomis valstybinio reguliavimo priemonėmis – finansavimu, kokybės užtikrinimo priemonėmis (licenzijavimu, akreditacija, išoriniu vertinimu), politiniu veiklos strategijos ir vystymosi formavimu. Pastaruoju metu aukštojo mokslo srityje įgyvendinama daug reformų, susijusių tiek su aukštojo mokslo finansavimu, tiek su valdymu, tiek su valstybės institucijų įtakos transformacija. Todėl šių procesų mokslinė analizė yra aktuali, svarbi ir savalaikė.

Valstybės dalyvavimas aukštojo mokslo srityje yra siejamas su šiais tikslais: aukštojo mokslo kokybės užtikrinimas, atskaitomybės visuomenei įtvirtinimas,

valstybės biudžeto lėšų naudojimo priežiūra, šalies ekonominių ir ūkinių poreikių užtikrinimas identifikuojant tam tikrų specialistų poreikį ir užtikrinant atitinkamą jų parengimą valstybinėse aukštosiose mokyklose. Tačiau nuolat pabrėžiama būtinybė suderinti valstybinio reguliavimo priemonių taikymo apimtis su universitetų institucinės autonomijos, savivaldos ir akademinės laisvės principais, nes nesuteikus universitetams autonomijos, jie negalės būti novatoriški ir efktyviai reaguoti į socialinius ir ekonominius pokyčius. Valstybė turėtų būti suinteresuota suteikti kuo didesnius įgaliojimus aukštosioms mokykloms sprendžiant struktūrinės organizacijos, valdymo, kokybės užtikrinimo klausimus, nes tik universitetai, apsaugoti nuo pernelyg didelio valstybinio teisinio reglamentavimo ir mikrovaldymo, gali visiškai prisiimti institucinę atsakomybę visuomenei už savo veiklos kokybę ir rezultatus.

Vienok pastaruoju metu Lietuvoje nuolat kyla diskusijos, susijusios su aukštojo mokslo finansavimo, kokybės užtikrinimo, atskaitomybės visuomenei, valdymo problemomis. Vienas iš svarbiausių šių diskusijų leitmotyvų yra valstybinės valdžios įtakos bei jos apimties ir aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos santykio problema. Valstybinės valdžios institucijos, motyvuojant visuomenės poreikių ir viešojo intereso apsauga, aukštojo mokslo atžvilgiu turi gana plačius įgaliojimus ir diskrecines teises. Be abejo, valstybės teisė ir pareiga reguliuoti aukštojo mokslo sistemos ir aukštųjų mokyklų veiklos svarbiausius aspektus yra nekvestionuotina, tačiau abejotina yra valstybės pasirinkta reguliavimo strategija ir priemonės. Pastebėtina, jog valstybė tam tikromis priemonėmis (teisiniu reguliavimu ir administracinėmis procedūromis) prisiėmė diskreciją pernelyg detaliai nustatyti tam tikrus aukštųjų mokyklų veiklos aspektus, kurie tradiciškai priskirtini aukštojo mokslo institucijų autonomijos kompetencijai, tuo tarpu kai aukštojo mokslo sistemos dalyviai siekia kuo didesnės nepriklausomybės nuo valstybės institucijų, ypač finansų naudojimo, valdymo ir studijų proceso formavimo srityse.

Todėl yra svabu ir tikslinga sistemiškai ištirti, kokie aukštojo mokslo principai ir vertybės labiausiai suponuoja tam tikro valstybinio reguliavimo poreikį, kokie veiksniai turi didžiausią poveikį aukštojo mokslo sistemos kaitai ir tiesiogiai koreliuoja su atitinkamų valstybinio reguliavimo priemonių pasirinkimu. Mokslinis Lietuvos aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo tyrimas teisinio reglamentavimo požiūriu yra aktualus ir savalaikis, nes Lietuvos aukštasis mokslas nuolat susiduria su politiniais, ekonominiais ir socialiniais iššūkiais, aukštojo mokslo reforma Lietuvoje nėra baigta, todėl valstybinio reguliavimo apimties aukštojo mokslo srityje problema lieka aktuali ir reikalauja išsamios analizės.

Disertacinio tyrimo objektas. Aukštojo universitetinio mokslo valstybinio reguliavimo sistemos ypatybės ir problemos.

Aukštojo mokslo (angl. *higher education, tertiary education*) samprata skirtingose šalyse yra labai įvairi, tačiau pagal Tarptautinę standartizuotą švietimo klasifikaciją[7] (angl. *International Standard Classification of Education*) aukštuoju mokslu laikomas mokymasis, kuriam pradėti reikia viduriniojo išsilavinimo ir kuris trunka ne trumpiau kaip trejus metus, taip pat kurį užbaigus suteikiamas tam tikras

[7] *International Standard Clasification of Education ISCED*. UNESCO, 151 EX/8. March 1997 [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-07] <http://www.unesco.org/education/information/-nfsunesco/doc/isced_1997.htm>.

nacionalinis laipsnis ar kvalifikacija. Be to, įvairiose šalyse skirtingai vertinamas universitetinis ir neuniversitetinis aukštasis mokslas. Kai kuriose valstybėse universitetinės ir neuniversitetinės aukštosios mokyklos suteikia to paties lygmens kvalifikaciją, kitose šalyse atitinkamų institucijų suteiktos kvalifikacijos ir laipsniai skiriasi.

Kalbant apie aukštąjį mokslą derėtų pastebėti, jog šis terminas yra susijęs su dviem sudedamaisiais elementais – studijomis ir mokslu. Šiuolaikinio universiteto samprata grindžiama dar W. von Humboldto suformuluota idėja apie bendraminčių instituciją, kurioje realizuojama mokslo ir studijų vienovė. Mokslas ir studijos vykdomos tose pačiose aukštojo mokslo institucijose, teisės aktuose yra įtvirtinti reikalavimai pedagoginiam personalui vykdyti mokslinę veiklą. Tačiau šiame tyrime mokslinė aukštųjų mokyklų veikla bus analizuojama tiek tiek, kiek tai yra būtina valstybinio reguliavimo ypatybėms ir problematikai atskleisti. Taip pažymėtina, jog tyrime vartojama sąvoka „aukštasis mokslas“ dažniausiai suponuoja universitetinį aukštąjį mokslą, jei nenurodyta kitaip.

Disertacinio tyrimo dalykas. Aukštojo universitetinio mokslo institucijų veiklos teisinis reglamentavimas ir jo disfunkcijos.

Pabrėžtina, jog tyrime sąvokos „aukštojo mokslo institucija“, „aukštoji mokykla“, „universitetas“ vartojamos kaip sinonimai, kitaip tariant, jomis įvardijamos institucijos, kuriose vykdomos universitetinės studijos, atliekami moksliniai tyrimai, eksperimentinė (socialinė, kultūrinė) plėtra ir (arba) plėtojamas aukšto lygio profesionalusis menas. Taigi, šiame tyrime nėra analizuojama neuniversitetinių aukštųjų mokyklų – kolegijų (kuriose vykdomos koleginės studijos, plėtojami taikomieji moksliniai tyrimai ir (arba) profesionalusis menas), taip pat mokslinių tyrimų institutų (kurie vykdo valstybei, visuomenei ar ūkio subjektams svarbius ilgalaikius steigėjo nustatytos krypties mokslinius tyrimus ir eksperimentinę plėtrą) veikla. Tokį metodologinį apsisprendimą nulėmė siekis nagrinėti tik aukštųjų mokyklų, teikiančių visų pakopų (bakalauro, magistro, daktaro) kvalifikacinius laipsnius ir vykdančių studijas bei mokslinius tyrimus, veiklą. Todėl visais atvejais, kai tyrime vartojamos minėtos sąvokos, preziumuotina, jog kalbama apie aukštojo mokslo instituciją – universitetą, jei siekiant tam tikrų tyrimo uždavinių įgyvendinimo analizuojama aukštųjų mokyklų – kolegijų veikla, tai įvardijama atskirai. Be to, neuniversitetinio aukštojo mokslo sektoriaus kūrimosi aplinkybės, veiklos principai, valstybinio reguliavimo problemos yra pakankamai platus objektas, kuriam derėtų skirti didesnį dėmesį, nei tai leidžia padaryti disertacinio tyrimo apimtis.

Disertacinio tyrimo tikslas. Sisteminiu požiūriu ištirti aukštojo universitetinio mokslo valstybino reguliavimo problematiką, nustatyti valstybinio reguliavimo bei teisinio reglamentavimo disfunkcijas bei pasiūlyti galimus alternatyvius reguliavimo būdų modelius.

Siekiant apibrėžto tikslo, disertaciniame tyrime iškelti šie **uždaviniai:**

1. Pristatyti aukštojo mokslo sampratą ir jos raidą, atskleisti šio socialinio, kultūrinio ir institucinio reiškinio bruožus ir principus, aptarti svarbiausius veiksnius, darančius poveikį aukštojo mokslo kaitai ir raidai XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje bei koreliuojančius su atitinkamo valstybinio reguliavimo poreikiu, pristatyti Lietuvos aukštojo mokslo sistemos raidą bei atskleisti Lietuvos aukštojo

mokslo teisinio reguliavimo ypatybes ir administracinio teisinio reglamentavimo aukštojo mokslo sistemoje pobūdį 1918 – 2010 metais.

2. Išnagrinėti teisės į aukštąjį mokslą turinį tarptautiniuose ir regioniniuose teisiniuose dokumentuose, išanalizuoti teismų ir kvazi-teisminių organizacijų praktiką nagrinėjant teisės į aukštąjį mokslą pažeidimus ir atskleisti šių sprendimų pagrindu suformuluotą teisės į aukštąjį mokslą apimtį, išanalizuoti teisės į aukštąjį mokslą sampratą Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje ir atskleisti šios teisės vertinimo koncepcijos įtaką valstybinio reguliavimo būdams ir apimčiai.

3. Nustatyti aukštojo mokslo finansavimo modelius bei valstybinio finansavimo paskirstymo aukštosioms mokykloms būdus, įvertinti šių modelių ir būdų privalumus ir trūkumus, atskleisti užsienio šalių patirtį finansuojant aukštąjį mokslą, identifikuoti kiekvieno finansavimo metodo taikymo konkrečiose šalyse problemas bei užsienio šalių patirties kontekste išanalizuoti Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo raidą.

4. Įvertinti Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo tendencijas ir nustatyti šios srities teisinio reguliavimo trūkumus, atskleisti problemas, susijusias su teisinio reguliavimo disfunkcijomis ir praktinio įgyvendinimo ydingumu, nustatyti galimas Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelio alternatyvas bei pasiūlyti priemones ir mechanizmus jų įgyvendinimui.

5. Atskleisti aukštojo universitetinio mokslo institucijų autonomijos socialinius ir kultūrinius pagrindus, išanalizuoti aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos teorinę paradigmą bei praktinio įgyvendinimo tendencijas ir problematiką užsienio šalyse.

6. Išanalizuoti Lietuvos aukštojo mokslo institucijų valstybinio reguliavimo ir institucinės autonomijos santykio modelį aukštųjų mokyklų finansinės, vidinio valdymo autonomijos ir kokybės užtikrinimo požiūriu, nustatyti teisinio reguliavimo problemas ir pateikti galimus jų sprendimo būdus.

Disertacinio tyrimo mokslinis naujumas ir praktinė reikšmė. Lietuvos teisės moksle aukštojo mokslo prieinamumo, institucinės autonomijos, kokybės užtikrinimo dimensijos teisinio reguliavimo požiūriu sistemiškai nebuvo nagrinėjamos. Tyrimo naujumą ir aktualumą lemia ir tai, jog įvykdžius aukštojo mokslo reformą 2009 m. jos pirmieji rezultatai bei išryškėjusios sėkmės ir trūkumai moksliniu lygmeniu analizuojami pirmą kartą.

Aukštasis mokslas susiduria su masiškėjimo, globalizacijos, tarptautiškumo iššūkiais ir finansavimo, struktūrinio valdymo, institucinės autonomijos ir valstybinio reguliavimo santykio problematika visame pasaulyje, todėl darbe itin didelis dėmesys skiriamas užsienio šalių patirčiai įvairiose aukštojo mokslo sistemos veiklos srityse, o tai leidžia sistemiškai įvertinti Lietuvos aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo ypatybes ir teisinio reguliavimo trūkumus. Tyrimo moksliniam naujumui ir praktinei reikšmei įtakos turi ir tai, jog darbe neapsiribojama vien teisinio reguliavimo analize, jis vertinamas kitų valstybinio reguliavimo mechanizmų kontekste. Be to, tyrime suformuluojamos ir galimos atskirų aukštojo mokslo sričių valstybinio reguliavimo alternatyvos bei, nustačius teisinio reguliavimo disfunkcijas, siūlomi galimi nustatytų problemų sprendimo būdai.

Kai kurie tyrime analizuojami klausimai (pavyzdžiui, teisės į aukštąjį mokslą turinys ir apimtis) Lietuvos teisės moksle yra visiškai nenagrinėti, todėl šiame tyrime suformuluota aukštojo mokslo teorinė paradigma bei tam tikrų aspektų teorinė analizė gali būti naudinga ir kitų sričių (edukologijos, istorijos, politologijos ir kt.) mokslininkams bei aukštuoju mokslu kaip socialiniu ir kultūriniu reiškiniu besidomintiems asmenims.

Neabejotina, jog Lietuvos aukštojo mokslo reforma nėra baigta ir laikui bėgant tiek teisinis reglamentavimas, tiek kitų valstybės reguliavimo priemonių taikymo mechanizmai bus tobulinami ir koreguojami, todėl manytina, jog šis tyrimas, kuriame išsamiai ir sistemiškai analizuojama užsienio šalių patirtis, Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reguliavimo raida, atskleidžiamos teisinio reguliavimo disfunkcijos ir valstybinio reguliavimo priemonių taikymo problemos, gali turėti ir praktinės reikšmės. Dėl minėtų priežasčių tyrimas naudingas ir siekiant veiksmingesnio reguliavimo aukštojo mokslo finansavimo, kokybės užtikrinimo, institucinės autonomijos srityse.

Ginamieji disertacinio tyrimo teiginiai. Tyrime suformuluotos ir ginamos šios tezės:

1. Aukštojo mokslo sistemos specifiškumas lemia tam tikromis ypatybėmis pasižyminčio valstybinio reguliavimo poreikį. Aukštojo mokslo atžvilgiu taikomos valstybinio reguliavimo priemonės turi atitikti aukštojo mokslo kaip socialinio ir kultūrinio instituto tradicijas ir vertybes. Šiuo metu valstybėje nėra aiškios aukštojo mokslo strateginės vizijos, o valstybės pasirenkamos reguliavimo priemonės, jų pasirinkimo taktika ir apimtis nėra suderintos ir neprisideda prie aukštojo mokslo tikslų ir misijos sklaidos.
2. Valstybinio reguliavimo priemonės aukštojo mokslo srityje ir jų apimtis neatitinka aukštojo mokslo institucijų autonomijos ir akademinės laisvės principų ir neužtikrina kokybiškos bei efektyvios aukštųjų mokyklų veiklos.
3. Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reglamentavimo disfunkcijos ir teisės taikymo neveiksmingumas kai kuriose aukštojo mokslo srityse yra vieni iš esminių veiksnių, nulemiančių aukštojo mokslo sistemos problemas.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, keturios dalys, išvados, pasiūlymai, priedai.

Disertacinio tyrimo *įvade* aptariama mokslinė problema, apibrėžiamas tyrimo objektas, tikslas, iškeliami uždaviniai, nurodomi tyrimo metodologiniai aspektai bei metodai, mokslinis tyrimo naujumas, jo teorinė ir praktinė reikšmė, pateiktas publikacijų, kuriose nagrinėjami pagrindiniai disertacinio tyrimo teiginiai, sąrašas.

Pirmojoje disertacinio tyrimo dalyje aptariama ir analizuojama aukštojo mokslo teorinė samprata, sistema ir jos konceptuali raida, pagrindiniai požymiai, lemiantys tam tikro specifinio teisinio reguliavimo poreikį bei apimtis. Šioje tyrimo dalyje analizuojami aukštojo mokslo kaip socialinio ir institucinio reiškinio principai bei jų įtvirtinimas Lietuvos teisės aktuose, taip pat atskleidžiami veiksniai, darantys didžiausią poveikį šiuolaikinio aukštojo mokslo raidai ir pokyčiams. Disertacinio tyrimo uždaviniams pasiekti formuluojamas tam tikra aukštojo mokslo sistemos dimensijų, reguliuojamų valstybinio reguliavimo priemonėmis, o tuo pat metu ir

turinčių įtaką tų priemonių sistemos kūrimui, sąrašas. Analizei pasirinktos aukštojo mokslo dimensijos, labiausiai veikiamos teisinio reguliavimo.

Antrojoje disertacinio tyrimo dalyje analizuojamos Lietuvos aukštojo mokslo raidos tendencijos, atskleidžiamos istorinės, ekonominės, socialinės aukštojo mokslo institucijų steigimo ir veiklos aplinkybės, įvertinama istorinio konteksto įtaka visos sistemos ir atskirų aukštojo mokslo institucijų veiklos teisiniam reguliavimui. Šioje disertacinio tyrimo dalyje analizuojamas ir 1918 – 1940 m., ir sovietinio laikotarpio, ir nepriklausomybę atgavusios Lietuvos XX a. pabaigos – XXI a. pradžios aukštojo mokslo teisinis reguliavimas bei jo raida. Šioje tyrimo dalyje analizuojamas ir institucinis Lietuvos aukštojo mokslo reguliavimo lygmuo, aptariamos institucijos, kurių kompetencijai pavestas aukštojo mokslo sistemos reguliavimas ir priežiūra, tiriamos jų funkcijos bei atskleidžiama vykdomosios valdžios institucijų įtaka aukštojo mokslo institucijų veiklai.

Trečiojoje disertacinio tyrimo dalyje analizuojama teisės į aukštąjį mokslą samprata tarptautiniuose ir regioniniuose teisiniuose dokumentuose, šios teisės turinys ir apimtis bei jos interpretavimas Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje. Išskiriamas teisės į aukštąjį mokslą prieinamumo aspektas bei Lietuvos valstybės konstituciniai įpareigojimai aukštojo mokslo prieinamumo srityje, taip pat atskleidžiama aukštojo mokslo prieinamumo sampratos įtaka aukštojo mokslo finansavimo modelio pasirinkimui bei valstybinio finansavimo poreikiui ir metodui. Analizuojama užsienio šalių patirtis pasirenkant valstybinio aukštojo mokslo finansavimo būdus bei tiriama Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo raida bei problemos. Išanalizavus pagrindines Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo reformos nuostatas ir įvertinus pirmuosius reformos rezultatus, pateikiamos išvados dėl pagrindinių reformos trūkumų ir privalumų, taip pat siūlomos kitos aukštojo mokslo finansavimo alternatyvos.

Ketvirtojoje disertacinio tyrimo dalyje aptariami aukštojo mokslo institucijų autonomijos socialiniai ir kultūriniai pagrindai, praktinio įgyvendinimo tendencijos ir problematika užsienio šalyse, taip pat analizuojamas Lietuvos aukštojo mokslo institucijų valstybinio reguliavimo ir institucinės autonomijos santykio modelis aukštųjų mokyklų finansinės ir vidinio valdymo autonomijos požiūriu, aptariamos teisinio reguliavimo problemos ir trūkumai, analizuojami aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo būdai ir modeliai, tiriama aukštojo mokslo institucijų autonomijos ir valstybinio reguliavimo apimties įtaka Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimui.

Tyrimo rezultatų aprobavimas. Pagrindiniai tyrimo rezultatai ir įžvalgos paskelbti dviejuose straipsniuose anglų kalba, kurie atspausdinti Mykolo Romerio universiteto mokslinių darbų žurnale „Jurisprudencija“[8]; straipsnyje lietuvių kalba, kuris atspausdintas Mykolo Romerio universiteto mokslinių darbų žurnale „Socialinių mokslų studijos“[9]; du straipsniai (vienas lietuvių, kitas anglų kalba) atspaus-

[8] Pranevičienė, B., Pūraitė, A. Right to Education in International Legal Documents. *Jurisprudencija*, 2010, 3 (121), p. 133-156; Pranevičienė, B., Pūraitė, A. The Financing Methods of Higher Education System. *Jurisprudencija*. 2010, 4 (122), p. 335-356.

[9] Pūraitė, A. Lietuvos aukštojo mokslo institucijų veiklos teisinis reglamentavimas 1918-1940 m. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 4 (8), p. 251-273.

dinti Mykolo Romerio universiteto tarptautinių mokslinių konferencijų pranešimų medžiagoje[10].

Šio disertacinio tyrimo tema buvo skaityti keturi pranešimai Lietuvoje vykusiose tarptautinėse mokslinėse konferencijose, pranešimo tematiką autorė analizavo apskrito stalo diskusijoje Rygos Turiba Verslo administravimo aukštojoje mokykloje 2010 m. birželio 8 – 9 d. Tyrimo rezultatais autorė remiasi dėstant Mykolo Romerio universitete administracinės teisės kursą, taip pat vadovaujant Mykolo Romerio universiteto studentų mokslo darbams.

Darbas svarstytas Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedroje.

TYRIMŲ APŽVALGA

Lietuvos ir užsienio autorių tyrimų įvairiais aukštojo mokslo sistemos probleminiais klausimais esama itin daug, mokslinės literatūros gausa atskleidžia, jog aukštojo mokslo filosofinės idėjos, metodologinės sampratos, jos kaitos, aukštojo mokslo misijos ir jam keliamų tikslų, vertybinės aukštojo mokslo koncepcijos aktualijos buvo ir yra itin reikšmingos kiekvienos valstybės asmenybės ugdymo ir žinių sklaidos sistemų raidai. Valstybės ir aukštojo mokslo institucijų santykių problematiką liudija ir aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo problemas, aukštojo mokslo finansavimo ir valstybės lėšų skyrimo metodus, teisę į aukštąjį mokslą, aukštojo mokslo prieinamumą, aukštojo mokslo institucinės autonomijos dimensiją ir kokybės užtikrinimą analizuojančių darbų gausa. Lietuvos ir užsienio autorių tyrimai aukštojo mokslo srityje pasižymi ypač gausia tematine įvairove.

Metodologiniai auštojo mokslo sampratos, sistemos, vertybių ir principų pagrindai bei transformacijos tendencijos suformuoti remiantis tokių užsienio ir Lietuvos autorių kaip R. Barnett[11], A. Burgen[12], B. Clark[13], G. Neave[14], L. Goedegebuure, F. Kaiser, P. Maassen, L. Meek, F. A. Vught[15], B. Salter ir T. Tapper[16], J. N. Kaul[17], L. Kraujutaitytės[18], P. Jucevičienės[19], A. Poškienės[20], V. Šveikausko[21], S.

[10] Zuzevičiūtė, V., Tandzegolskienė, I., Pranevičienė, B., Pūraitė, A. Pamatinės teisės Europos Sąjungoje ir inovacijų aukštajame moksle gairės. *Aukštasis mokslas rinkos sąlygomis: teorija ir praktika*: *tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*, *2008 m. balandžio 16-18*. Vilnius: Mykolas Romeris University, 2008, p. 49-57; Pūraitė, A., Zykevičius, A. The Right to Education – European Approach. *Visuomenės saugumas globalizacijos kontekste. Konferencijos pranešimų medžiaga (1)*. Kaunas, Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 112-120.

[11] Barnett, R. *The Idea of Higher Education*. London: SHRE and OUP, 1990; Barnett, R. *The Limitis of Competence*. London: SHRE and OUP, 1994.

[12] Burgen, A. (ed.) *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996.

[13] Clark, B. R. (ed.). *Perspectives on Higher Education*. Los Angeles: University of California Press, 1987; Clark, B. R. *The Higher Education System*. Oxforf: Pergamon Press, 1986.

[14] Clark, B.R., Neave, G. (eds.). *The Encyclopedia of Higher Education*. Oxford, New York, Seul, Tokyo: Pergamon Press, 1992; Neave, G. (ed.) *The universities' responsibilities to society: international perspectives (1st ed.)*. New York: Pergamon, 2000.

[15] Goedegebuure, L., Kaiser, F., Maassen, P., Meek, L., Vught, F., Weert, E. (eds.). *Higher Education Policy: An International Perspective*. Oxford: Pergamon Press, 1993.

[16] Salter, B., Tapper, T. *The State and Higher Education*. Essex: The Worburn Press, 1994.

[17] Kaul, J.N. *Governance of Universities*. London: Asia Publishing House, 1988.

Šalkauskio[22] tyrimais ir moksliniais darbais. Aukštojo mokslo struktūrinė sistema, aukštojo mokslo institucijų klasifikacijos koncepcijos tyrinėjami T. Becher ir M. Kogan[23], A. Burgen[24], L. Ramonienės[25], U. Teichler[26], P. Scott[27] darbuose.

Apie viduramžių universitetų kilmę, aukštojo mokslo sampratos istorinę raidą ir XIX-XX a. pradžioje vykusias aukštojo mokslo sampratos transformacijas parašyta remiantis J.W. Baldwin[28], D. Gudaitytės[29], R. Klimašauskienės[30], A. Samalavičiaus[31], I. Tinfavičienės[32] darbais. Istoriniai aukštojo mokslo ar jo institucijų tyrimai Lietuvoje pakankamai išsamūs, aukštojo mokslo institucijos įvairių veiklos sukakčių proga yra sulaukusios dėmesio monografijų, straipsnių rinkinių, konferencijų pranešimų, prisiminimų pavidalu[33]. Esama ir keleto mokslinių darbų istori-

---

[18] Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

[19] Jucevičienė, P. Lietuvos aukštasis mokslas. Quis es? Quo vadis? *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997; Jucevičienė, P., *et.al. Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui*. Kauno technologijos universitetas, 1999; Jucevičienė, P., Poškienė, A., Kudirkaitė, L., Damanskas, N. *Universiteto kultūra ir jos tyrimas*. Kaunas: Technologija, 2000.

[20] Poškienė, A. *Universiteto organizacijos kultūra – kompleksinis aukštojo mokslo edukacinis veiksnys.* Daktaro disertacija. Kaunas, 1998.

[21] Šveikauskas, V. Šiuolaikinio aukštojo mokslo bruožai kaip tradiciškumo raidos ir modernumo sintezė. Aukštojo *mokslo sistemos ir didaktika. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 1999.

[22] Šalkauskis, S. Universitetas ir tautos gyvenimas. *Raštai. IV tomas*. Vilnius: Mintis, 1995; Šalkauskis, S. Universiteto koncepcija. *Raštai. IV tomas*. Vilnius: Mintis, 1995.

[23] Becher, T., Kogan, M. *Process and Structure in Higher Education*. London: Routledge, 1992.

[24] Burgen, A. (ed.). *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996.

[25] Ramonienė, L. *Aukštojo mokslo sistemos dimensijų, veikiančių šalies konkurencingumą, įvertinimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, 2009.

[26] Teichler, U. *Changing Patterns of the Higher Education System*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1988; Teichler, U. Higher Education Policy and the World of Work: Changing Conditions and Challenges. *Higher Education Policy*, 1999, Vol. 12, No. 4.

[27] Scott, P. Unified and Binary Systems of Higher Education in Europe. Burgen, A. (ed.). *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996; Scott, P. Massification, Internationalization and Globalization. *The Gobalization of Higher Education*. London: SHRE and Open University Press, 1998.

[28] Baldwin, J.W. *Viduramžių kultūra*. Vilnius: Aidai, 1996.

[29] Gudaitytė, D. Universitetinė aukštojo mokslo tradicija. Ištakos ir pagrindinės idėjos. *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997; Gudaitytė, D. *Aukštojo mokslo tapimo masiniu reiškiniu ypatumai: pasaulinės tendencijos ir jų projekcija į Lietuvą. Daktaro disertacija.* Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2000.

[30] Klimašauskienė, R. Tradicinis ir šiuolaikinis aukštasis mokslas: žinių kūrimo aspektas. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003.

[31] Samalavičius, A. *Universiteto idėja ir akademinė industrija*. Vilnius: Kultūros barai, 2003.

[32] Tinfavičienė, I. Istorinė universitetinio aukštojo mokslo sampratos raida. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2007, T. 19.

[33] Žemaitis, Z., Lašas, V. *Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune*. Vilnius: Mintis, 1967; Biržiška, M. *Senasis Vilniaus universitetas: vardų ir veikalų atranka*. Londonas: Nida, 1955; *Vilniaus universiteto istorija, 1940-1979*. Vilnius: Mokslas, 1979; Jancevičius, A. *Vilniaus universitetui – 400*. Vilnius: Mokslas, 1979; *Vilniaus universitetas amžių sandūroje*. Vilnius: Mokslas, 1982; Bumblauskas, A., Gudavičius, E., Šidlauskas, A., et. al. *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994*. Vilnius, 1994; Bumblauskas, A. (sud.). *Vilniaus universitetas. 1579-1999*. Vilnius: Vilniaus universi-

ne – kultūrine aukštojo mokslo tematika[34]. Periodiniuose leidiniuose („Kultūros baruose“, „Naujajame židinyje“) taip pat vyko ilgalaikės polemikos įvairiais aukštojo mokslo raidos klausimais. Atskirai paminėtini M. Maksimaičio[35], E. Aleksandravičiaus[36] darbai ir publikacijos, kuriuose vienu ar kitu aspektu paliečiami ir aktualūs Lietuvos aukštajam mokslui istoriniai, socialiniai, ekonominiai, politiniai, kultūriniai aspektai ir kurie padėjo šio tyrimo autorei aiškiau suvokti visą Lietuvos aukštojo mokslo sistemos ir institucijų veiklos istorinio, politinio ir kultūrinio konteksto sudėtingumą.

Valstybino reguliavimo formos aukštajame moksle ir jo įtaka aukštųjų mokyklų veiklai analizuojami R. Baldwin[37], C. E. Lindblom ir E. J. Woodhouse[38], W. Dunn[39], W. Parsons[40], B. M. Mitnick[41], E. G. West[42] darbuose, administracinio teisinio reguliavimo teorija aptariama Mykolo Romerio universiteto autorių kolektyvo darbe[43].

Aukštasis mokslas kaip ekonominė, socialinė ir kultūrinė teisė bei teisės į aukštąjį mokslą turinys ir apimtis analizuojami M. Langford ir A. Nolan[44], Y. De-

---

teto leidykla, 1999; *Vilniaus universitetas Europoje: praeitis, dabartis, ateitis. 2004 m. rugsėjo 17 d. tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus universiteto įkūrimo 425-osioms metinėms*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005; Čepinskis, J. (sud.). *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis*. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1993; Aleksandravičius, E. (red.). *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė. 1922-2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002; *Vytauto Didžiojo universitetas. Atmintis, žmonės ir idėjos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008.

[34] Staliūnas, D. *Valdžia, visuomenė ir aukštasis mokslas Lietuvoje. XIX a. vidurys – XX a. pradžia*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1997.

[35] Maksimaitis, M. *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais*. Vilnius: Justitia, 2001; Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė*). Vilnius: Justitia, 2005; *Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641 – 2007 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.

[36] Bučinskytė, I. (sud.), Aleksandravičius, E. (ats. red.). *Ateitininkų pėdsakais: ateitininkų federacija išeivijoje 1945-1970 m.: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Versus aureus, 2008; Aleksandravičius, E. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996; Aleksandravičius, E., Almonaitytė – Navickienė, V., Bučinskytė, I., ir kt. *Kauno istorijos metraštis/ Vytauto Didžiojo universitetas*. Kaunas: Spindulys, 2002; Aleksandravičius, E. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831-1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1989; Aleksandravičius, E. *XIX amžiaus profiliai: studijos ir straipsniai*. Vilnius: Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla, 1993.

[37] Baldwin, R., Cave, M. *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practis*e. Oxford: Oxford University Press, 1999.

[38] Lindblom, C.E., Woodhouse, E.J. *Politikos formavimo procesas*. Vilnius: Algravė, 1999.

[39] Dunn, W. *Viešosios politikos analizė*. Vilnius: Homo Liber, 2006.

[40] Parsons, W. *Viešoji politika. Politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001.

[41] Mitnick, B. M., Regulation and the Theory og Agency. *Review of Policy Research*. 1982, Vol. 1, No. 3, p. 442-453.

[42] West, E.G. *Education With and Without the State*. World Bank, 1995; Glosienė, A. *Results and Conclusions of the Monitoring of the EU Structural Funds Use in the Field of Research.* Vilnius: Civic Society Institute, 2005.

[43] Bakaveckas, A., Dziegoraitis, A. ir kt. *Lietuvos administracinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitas, 2005.

[44] Langford, M., Nolan, A. *Litigating Economic, Social and Cultural Rights: Legal Practitioners Dossier*. Geneva: COHRE, 2006.

daut ir P. M. Eisemann[45], J. Griffin[46], J. Alquist[47], D. Harris, M. O'Boyle, E. Bates[48], P. Van Dijk, F. Van Hoof, A. Van Rijn, L. Zwaak[49] darbuose, reikšminga įtvirtinant teisę į aukštąjį mokslą yra ir tarptautinių organizacijų, ypač UNESCO, veikla ir jų vykdomi tyrimai bei parengtos ataskaitos[50].

Disertaciniame tyrime remiantis D. Albrecht ir A. Ziderman[51], D. Braun[52], B. Johnstone ir A. Arora[53], A. Wagner[54], P. Cazenave[55], B. Salter ir T. Tapper[56], S. Kmit[57], L. Kraujutaitytės[58], J. Salmi ir A. M. Hauptman[59], M. Woodhall[60], M. Can-

---

[45] Dedaut, Y., Eisemann, P.M. *Right to Education. Commentary. Convention Against Discrimination in Education*. Paris: UNESCO, 2005.

[46] Griffin J., *On Human Rights*. Oxford University Press, 2008.

[47] Almqvist J.*, Human Rights, Culture and the Rule of Law*. Oxford and Portland, 2005.

[48] Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E. ir kt. *Law of the European Convention on Human Rights. Second Edition.* Oxford: University Press, 2009.

[49] Van Dijk, P., Van Hoof, F., Van Rijn, A., Zwaak, L. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Fourth Edition*. Antwerpen, Oxford: Intersentia, 2006.

[50] Right to Education. Scope and Implementation. E/C.12/1999/10 (General Comments). 13 On the Right to Education (Art. 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). *Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Document E/C.12/1999/10*. Economic and Social Council, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 1999; *EFA Global Monitoring Report 2010. "Reaching the Marginalized?"* [interaktyvus] UNESCO Publishing, Oxford University Press, 2010 [žiūrėta 2010-03-13] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2010-marginalization/>; *World Education Report 2000. The Right to Education. Towards education for all throughout life*. Paris: UNESCO Publishing, 2000; *EFA Global Monitoring Report 2009. Overcoming inequality: why governance matters* [interaktyvus] UNESCO Publishing, Oxford University Press, 2009 [žiūrėta 2010-11-07] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2009-governance/>; *EFA Global Monitoring Report 2002 "Education for All: is the World on Track?"* [interakyvus] UNESCO Publishing, 2002 [žiūrėta 2010-03-13] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2002-efa-on-track/>; World Education Report 2000 "The Right to Education. Towards education for all throughout life". *World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs*. Jomtien, Thailand, 5-9 March, 1990. Paris: UNESCO Publishing. 1994.

[51] Albrecht, D., Ziderman, A. *Funding Mechanisms for Higher Education. Financing for Stability, Efficiency, and Responsiveness* [interaktyvus] Washington: World Bank, 1992 [žiūrėta 2010-12-01] <http://eric.ed.gov/PDFS/ED344518.pdf>.

[52] Braun, D. New Managerialism and the Governance of Universities in a Comparative Perspective. Braun, D., Merrien, F. M. (eds.). *Towards a New Model of Governance for Universities. Higher Education Policy Series 53.* London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 1998.

[53] Johnstone B., Arora A., Experton W. *The Financing and Management of Higher Education: A Status Report of Worldwide Reforms* [interaktyvus] Washington: World Bank, 1998 [žiūrėta 2010-11-18] <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/07/-19/000094946_99040905052384/Rendered/PDF/multi_page.pdf>.

[54] Wagner, A. Financing Higher Education: New Approaches, New Issues. *Higher Education Management*, 1996, Vol. 8, No. 1.

[55] Cazenave, P. Financing of Institutions. Clark, B. R., Neave, G. (eds.). *The Encyclopedia of Higher Education*. Oxford, New York, Seul, Tokyo: Pergamon Press, 1992.

[56] Salter, B., Tapper, T. *The State and Higher Education*. Essex: The Woburn Press, 1994.

[57] Кмить, С. А. Договор об оказании платных образовательных услуг. *Законодательство в сфере образования обеспечение частных и публичных интересов. Материалы научно-практической конференции (Москва, 11 апреля 2007 г.*). Москва: Юриспруденция, 2007.

[58] Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002; Kraujutaitytė, L. Finansų politikos modeliai aukštojo mokslo sistemoje*. Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003.

ning, M. Godfrey, D. Holzer-Zelazewska[61], G. Edirisooriya[62] ir kitų mokslininkų darbais aptariami aukštojo mokslo finansavimo modelių tipai, jų įvairovė, pagrindiniai bruožai ir įtaka aukštojo mokslo sistemai. Reikšmingi šiuo požiūriu yra ir tarptautinių organizacijų tyrimai - Pasaulio Banko[63], Europos universitetų asociacijos (angl. *EUA*)[64] ir jų ataskaitos.

Aukštojo mokslo institucinės autonomijos dimensijos įvairūs aspektai analizuojami daugelio užsienio autorių darbuose: T. Estremann ir T. Nokkala[65], J. Wyatt[66], J. Thorens[67], A. Calgar[68], R. A. Moor[69], A. Bladh[70], T. Karran[71], R. Ber-

---

[59] Salmi J., Hauptman, A.M. *Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms. Education. Working Paper Series. No. 4* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2006 [žiūrėta 2010-12-01] <http://siteresources.worldbank.-org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664109907995681-5/Innovations_TertiaryEd_Financing.pdf>.

[60] Woodhall, M. *Funding Higher Education: The Contribution of Economic Thinking to Debate and Policy Development. Education. Working Paper Series. No. 8* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2007 [žiūrėta 2010-12-01] http://siteresources.worldbank.org/EDUCA-TION/-Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/Funding_HigherEd_wps8.pdf>.

[61] Canning, M., Godfrey, M., Holzer-Zelazewska, D. *Higher Education Financing in the New EU Member States. Leveling the Playing Field. World Bank Working Paper No. 112* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2007 [žiūrėta 2010-10-13] <http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679&entityID=000020953_20070822083352&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679>.

[62] Edirisooriya, G. State Funding of Higher Education: A New Formula. *Higher Education Policy*, 2003, Vol. 16.

[63] *Higher Education: The Lessons of Experience* [interaktyvus] Washington: The World Bank, 1994 [žiūrėta 2010-11-18] http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/-WDSP/IB/2000/07/19/000009265_3970128113653/Rendered/PDF/multi_page.pdf; *Constructing Knowledge Societies: New Challanges for Tertiary Education* [interaktyvus] Washington: The World Bank, 2002, p. xxii - xxv [žiūrėta 2010-11-18] http://siteresources.worldbank.org/-TERTIARYEDUCATION/Resources/Documents/Constructing-KnowledgeSocieties/-Constructing-KnowledgeSocieties.pdf>.

[64] *European University Challange*, OECD Observer, No 254 [interaktyvus] 2006 [žiūrėta 2010-11-18] *<http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1889/>; Financial Sustainable Universities. Towards Full Costing in European Universities* [interaktyvus] Brussels: European University Association, 2008 [žiūrėta 2010-11-18] <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>; *The Funding of University – Based Research and Innovation in Europe* [interaktyvus] Brussels: European University Association, 2005 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>.

[65] Estremann, T., Nokkala, T. *University Autonomy in Europe I*. Brussels: European University Association, 2009.

[66] Wyatt, J. *Commitment to Higher Education*. London: SHRE and Open University Press, 1990.

[67] Thorens, J. Liberties, Freedom and Autonomy: A Few Reflections on Academia‘s Estate. *Higher Education Policy*, 2006 (19).

[68] Calgar, A. Academic Freedom, Autonomy, and Accountability in the Restructuring and Coordination of Multi-University National Systems. *CEPES. Academic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993.

[69] Moor, R.A. Academic Freedom and University Autonomy: Essentials and Limitations. *CEPES. Academic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993.

[70] Bladh, A. Institutional Autonomy with Increasing Dependency of Outside Actors. *Higher Education Policy*, 2007 (20).

[71] Karran, T. Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis. *Higher Education Policy,* 2007 (20).

dhal[72], J. Briccall[73], M. Kogan[74], L. Menand[75], J. Turner[76], P. Lay[77], J. R. Mingle[78] darbuose. Aukštųjų mokyklų valdymo problemas savo tyrimuose analizavo G. Keller[79], G. Neave[80] ir F. A. Van Vught[81], I. Bleiklie[82], B. R. Clark[83], L. C. Barrows[84], I. Moses[85], J. Salmi[86], H. R. Kells[87].

Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo problematika analizuojama D. Van Damme[88],V. Bartuševičienės ir L. Butkienės[89], R. Raza[90] ir kitų Lietuvos beu užsienio mokslininkų dabuose, ypatingas dėmesys šiam aspektui skiriamas Europos

[72] Berdahl, R. Academic freedom, autonomy and accountability in British universities. *Studies in Higher Education*, 1990, 15 (2).

[73] Bricall, J. University Institutional Autonomy. *Case Studies: Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Portugal*. Bologna: Bononia University Press, 2003.

[74] Kogan, M. The Mission of the University. *Case Studies: Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Portugal*. Bologna: Bononia University Press, 2003.

[75] Menand, L. The Limits of Academic Freedom. Menand, L. (ed.) *The Future of Academic Freedom*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.

[76] Turner, J. The Price of Freedom. M. Tight (ed.) *Academic Freedom and Responsibility*. Buckingham: SRHE/OU Press, 1988.

[77] Lay, P. *The Interpretation of the Magna Charta Universitatum and its Principles*. Bologna: Bononia University Press, 2004.

[78] Mingle, J.R. (ed.). *Management Flexibility and State Regulation in Higher Education.* Atlanta: SREB, 1983.

[79] Keller, G. *Academic Strategy*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1983.

[80] Neave, G., Van Vught, F.A. *Prometheus Bound. The Changing Relationship Between Government and Higher Education in Europe*. Oxford: Pergamon Press, 1991; Neave, G., Van Vught, F.A. (eds.) *Government and Higher Education Relationships Across Three Continents. Winds of Change*. Oxford: Pergamon Press, 1994.

[81] Van Vught, F.A. *Autonomy and Accountability in Government – University Relationship*. Enschede: CHEPS, 1991.

[82] Bleiklie, I. Justifying the evaluative state. New public management ideals in higher education. *European Journal of Education*, 1998, 33(3); Bleiklie, I., Kogan, M. Organization and Governance of Universities. *Higher Education Policy*. 2007 (20).

[83] Clark, B.R. *Creating Enterpreneurial Universities: Organizational Pathways to Transformation*. Oxford, New York, Tokyo: IAU Press/Pergamon, 1998.

[84] Barrows, L.C. (ed.) *Academic Freedom and University Autonomy: Two Perspectives*. Bucharest: UNESCO, 1995.

[85] Moses, I. Institutional Autonomy Revisited: Autonomy Justified and Accounted. *Higher Education Policy.* 2007 (20).

[86] Salmi, J. Autonomy from the State *vs* Responsiveness to Markets. *Higher Education Policy*. 2007 (20).

[87] Kells, H. R. *Self-Regulation in Higher Education.* London: Jessica Kingsley Publishers, 1992.

[88] Van Damme, D. Trends and Models in International Quality Assurance and Accreditation in Higher Education in Relation to Trade in Educational Services. *Higher Education Management and Policy*. 2002, Vol. 14 , No. 3.

[89] Bartuševičienė, V., Butkienė, J. Aukštojo mokslo studijų kokybės užtikrinimas Bolonijos proceso kontekste. *Mokslo Lietuva*. 2006 m. rugsėjo 21-spalio 4 d. Nr. 16 (350) [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://bootis.itpa.lt/mokslo-lietuva/node/95>.

[90] Raza, R. *Examining Autonomy and Accountability in Public and Private Tertiary Institutions*. Washington: The World Bank, 2009.

aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacijos[91] (angl. ENQA) bei Europos universitetų asociacijos[92] (angl. EUA) tyrimuose.

TYRIMO METODOLOGIJA

Disertacinis tyrimas buvo rengiamas vadovaujantis teisės doktrinoje suformuluotais metodologiniais[93] pagrindais ir naudojant atitinkamus tyrimo metodus[94],

---

[91] *Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Second ENQA Survey*. ENQA Occasional Papers, 14. [interaktyvus] Helsinki: European Association for Quality Assurance in Higher Education, 2008 [žiūrėta 2011-01-17] <http://www.enqa.eu/files/-ENQA%20Occasional%20papers%2014.pdf>; European Association for Quality Assurance in Higher Education. *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. ENQA report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. [interaktyvus] Helsinki: Multiprint, 2005 [žiūrėta 2011-01-14] <http://www.enqa.eu/files/ENQA%20Bergen%20Report.pdf>; The Danish Evaluation Institute. *Quality procedures in European Higher Education. An ENQA survey. ENQA Occasional Papers 5* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2003 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/procedures.pdf>; *Quality Assurance of Higher Education in Portugal. An Assessment of the Existing System and Recommendations for a Future System. Occasional Papers 10* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2006 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/EPHEreport.pdf>; Hämäläinen, K., Pehu - Voima, S., Wahlén, S. *Institutional Evaluations in Europe. ENQA Workshop Reports 1* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2001 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/institutional.pdf>.

[92] *Implementing and Using Quality Assurance: Strategy and Practice. A selection of papers from the 2nd European Quality Assurance Forum*. Brussels: European University Association, 2008; *Quality Culture in European Universities: A Bottom-up Approach. Report On the Three Rounds Quality Culture Project*. Brussels: European University Association, 2006; *Trends in Quality Assurance. A selection of papers from the 3rd European Quality Assurance Forum*. Brussels: European University Association, 2009; *Creativity and Diversity: Challanges for Quality Assurance Beyond 2010. A selection of papers from the 4th European Quality Assurance Forum*. Brussels: European University Association, 2010; *Tavenas, F. Quality Assurance: A Reference System For Indicators and Evaluation Procedures*. Brussels: European University Association, 2004; *Developing an Internal Quality Culture in European Universities. Report On the Quality Culture Project. 2002-2003*. Brussels: European University Association, 2005.

[93] Metodologija: 1. Filosofinis mokslo srities, dėstomo dalyko tyrimų metodų vertinimas; domėjimasis konceptualiniais, teoriniais ir žinių tyrimo aspektais. 2. Mokslo srities, dėstomo dalyko naudojami metodai ir strategijos, naudojami atliekant veiksmus, reikalaujančius patikimumo ir tikslumo gauti bei apdoroti duomenis ir žinias; pažinimo pažangos sąlygų samprata, kuri apima mokslinės mąstysenos principus. Jary, D., Jary, J. *Collins Dictionary of Sociology. Second Edition. Associate Editors Phillip Nicholl and Alan Sillitoe*. 1998, p. 417; Metodologija – tai pažinimo metodai ir būdai konkrečioje mokslo kryptyje. Metodologiją galima apibrėžti kaip teoriją, kuri nagrinėja mokslinio pažinimo procesą (bendroji metodologija) ir jo principus (bendramokslinė metodologija) bei mokslinio tyrimo metodus ir technika (mokslo krypties metodologija). Kardelis, K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Technologija, 1997, p. 88; Tidikis, R. *Socialinių moksly tyrimų meto*dologija. Vilnius: LTU, 2003, p. 190; Strzyżewska, M. (ed.) *Selected Methodological Issue For Doctoral Student*. Warsaw: Warsaw School of Economiscs Publishing, 2009, p. 9-29, 83-99.

[94] Metodas - tyrimo kelias, pažinimo būdas: 1. Sąmoningai ir tam tikra seka taikomas tikslo siekimo būdas. 2. Gamtos ir visuomeninio gyvenimo tyrimo būdas siekiant sutvarkyti ir pagrįsti žinių sistemą. Осипов, Г.В. (ред.) *Социологический энциклопедический словарь*. Москва: НОРМА, 2000, p. 177.

kurie padėjo atskleisti disertacinio tyrimo temą, pasiekti tyrimo tikslą ir įgyvendinti iškeltus uždavinius.

Tyrimo metodologija. Metodologinį šio tyrimo pagrindą sudaro aukštojo mokslo kaip edukacinės ir institucinės sistemos kompleksinis modelis, pasižymintis tam tikra samprata ir jos raida, turintis specifinių bruožų ir vertybinių principų, taip pat turintis atitinkamą struktūrą. Aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo problematika nagrinėjama remiantis šiais ***tyrimo metodais:***

Dokumentų analizės metodu buvo tiriami rašytiniai ir statistiniai duomenys, analizuojami Lietuvos teisės aktai, Konstitucinio Teismo nutarimai, tarptautinių teismų ir kvazi-teisminių organizacijų praktika, įvairios valstybės strategijos, programos, koncepcijos aukštojo mokslo plėtros, strateginio planavimo, reformavimo klausimais. Šis metodas taip pat suponavo galimybę įsigilinti į įvairių šalių aukštojo mokslo finansavimo, valdymo, teisinio reguliavimo, kokybės užtikrinimo nuostatas bei praktiką.

Deskriptyvinio metodo būdu buvo analizuojama aukštojo mokslo kaip kultūrinio, socialinio, istorinio reiškinio koncepcija, principai, istorinė raida, užsienio šalių aukštojo mokslo sistemos bruožai, Europos Sąjungos dokumentai, reguliuojantys aukštojo mokslo kokybės, tarptautiškumo, prieinamumo aspektus.

Analitinio – kritinio metodo pagalba buvo vertinama aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo situacija ir atskleisti galimi valstybinio reguliavimo trūkumai bei teisinio reguliavimo disfunkcijos, ieškoma galimų teisinio reguliavimo alternatyvų bei problemų sprendimo būdų. Šis metodas naudojamas ir apibendrinimams bei išvadoms formuluoti.

Mokslinės literatūros analizės metodas leido įsigilinti į įvairių užsienio ir Lietuvos autorių darbuose aptariamas aukštojo mokslo sampratos, principų, struktūros, valstybinio reguliavimo būdų, finansavimo metodų, vidinio valdymo teorijų bei kokybės užtikrinimo mechanizmų koncepcijas, jose aktualizuojamas problemas bei įgalino pagrįsti disertaciniame tyrime plėtojamus teorinius samprotavimus.

Istorinės analizės metodas pasireiškia tuo, jog aukštojo mokslo raida, aukštųjų mokyklų veiklos principai ir tendencijos nagrinėjamos remiantis objektyviomis visuomenės gyvenimo sąlygomis, jas siejant su aplinkybėmis, kurioms esant ir kurioms kintant susiformavo aukštojo mokslo teisinio reguliavimo tradicijos Lietuvoje 1918-1940 metais bei iš naujo atsirado ir vystėsi nuo 1990 m. iki 2010 m., šio metodo naudojimas įgalino nustatyti aukštojo mokslo raidos tendencijas pasaulyje ir Lietuvoje, atskleisti Lietuvos aukštųjų mokyklų raidos problemas, aptarti aukštojo mokslo institucijų pagrindines veiklos dimensijas istorinėje perspektyvoje. Šis metodas taip pat sudaro sąlygas prognozuoti tam tikras ateities aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo vystymosi tendencijas.

Sisteminės analizės metodas skatina sisteminį požiūrį į tyrimo objektą ir padeda jį matyti platesniame kontekste, naudojantis šiuo metodu aukštojo mokslo sistema išskaidoma į tyrimui reikšmingas dimensijas, kurių analizės įgalina atskleisti valstybinio reguliavimo įtaką aukštojo mokslo sistemai ir jos plėtrai bei demokratizacijos procesams globalizacijos, aukštojo mokslo masiškėjimo, studijų formų įvairovės kontekste, taip pat teisinio reguliavimo trūkumus ir poveikį aukštojo mokslo institucijų veiklai.

Lyginamuoju metodu buvo tiriama užsienio šalių ir Lietuvos aukštojo mokslo sistema, jos finansavimas, valdymo modeliai, aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo teorija ir praktika. Taikant šį metodą buvo realizuota užduotis patikrinti Lietuvos valstybinio reguliavimo aukštojo mokslo srityje *status quo* ir palyginti jį su kitų valstybių reguliavimo tradicijomis, o tai įgalino tiksliau nustatyti galimas aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo disfunkcijas.

Šaltinio turinio analizės metodu buvo tiriama užsienio ir Lietuvos autorių mokslinė literatūra bei teisės aktai.

Metaanalizės metodu tyrimo objektas atskleidžiamas kaip kultūrinis, istorinis, socialinis reiškinys ir analizuojamas ekonominiu, teisiniu, kultūriniu, istoriniu, filosofiniu požiūriu, šis metodas sudarė prielaidas interpretuoti kitų autorių darbus ir mokslinių tyrimų rezultatus.

Aptartų metodų kompleksinis taikymas turėjo didelę reikšmę tyrimo metu nustatytų teorinių ir praktinių duomenų interpretavimui, tinkamam tyrimo uždavinių įvykdymui bei gautų išvadų ir apibendrinimų patikimumui bei pagrįstumui.

I. AUKŠTOJO MOKSLO SISTEMOS TEORINĖ PARADIGMA

Lietuvoje aukštojo mokslo teorinė paradigma teisinio reguliavimo požiūriu nėra plačiai nagrinėta. Nėra sukurtos ir fundamentalios nacionalinės aukštojo mokslo filosofijos bei aukštojo mokslo sistemos teorinės koncepcijos, kurių pagrindu būtų galima ir modeliuoti šiuolaikinio Lietuvos aukštojo mokslo bruožus bei principus, ir tiksliau identifikuoti tam tikro teisinio reguliavimo, atitinkančio ir įgyvendinančio minėtus principus ir vertybines orientacijas, poreikį bei instrumentarijų. Šiame tyrime daroma prielaida, jog aukštojo mokslo sistemą sudaro tam tikros teorinės kategorijos – aukštojo mokslo samprata, aukštojo mokslo misijos ir tikslų koncepcija, aukštojo mokslo principai, aukštojo mokslo struktūra ir tam tikros aukštojo mokslo dimensijos, pjūviai, kurie kiekvienu konkrečiu atveju gali būti pasirenkami skirtingi priklausomai nuo tyrimo turinio ir tikslo.

Be abejo, Lietuvoje esama reikšmingų ir svarių aukštojo mokslo misijos, principų, įvairių aukštojo mokslo vidinių ir išorinių procesų analizei skirtų darbų, kurie reflektuoja aukštąjį mokslą edukologijos, kultūrologijos, vadybos dimensijose. Paminėtini S. Šalkauskio, P. Jucevičienės, L. Kraujutaitytės, D. Gudaitytės, A. Poškienės, V. Šveikausko, A. Barilos, V. Guogos, A. Samalavičiaus, I. Tinfavičienės, R. Želvio darbai. Minėti ir kiti autoriai įvairiais aspektais analizuoja aukštojo mokslo, kaip švietimo posistemės, valdymo, finansavimo, organizacinės kultūros ypatumus, aukštojo mokslo institucijų veiklos principus ir jų charakteristikas. Užsienio autorių tyrimų įvairiais aukštojo mokslo sistemos probleminiais klausimais esama tiek daug, jog jiems aptarti reiktų atskiro skyriaus. Mokslinės literatūros gausa atskleidžia, jog aukštojo mokslo filosofinės idėjos, metodologinės sampratos, jos kaitos, aukštojo mokslo misijos ir jam keliamų tikslų, vertybinės aukštojo mokslo koncepcijos aktualijos buvo ir yra itin reikšmingos kiekvienos valstybės asmenybės ugdymo ir žinių sklaidos sistemų raidai. Užsienio patirties analizė yra svarbi ypač dabar, kuomet nuolat kuriama ir perkuriama aukštojo mokslo sistema, siekiama integracijos į europinę ir pasaulinę aukštojo mokslo rinką, diskutuojama dėl valstybės ir aukštojo mokslo institucijų santykio.

Aukštasis mokslas yra sudėtingas socialinis, kultūrinis reiškinys, turintis savo specifines ypatybes ir bruožus, kurių pagrindas yra suformuotas remiantis aukštojo mokslo samprata, vertybėmis ir misija. Aukštojo mokslo idėjos raida vyko nuolat, tai yra atvira sistema, priklausanti nuo pačios visuomenės pokyčių, ir pati veikianti pastarąją ir tiesiogiai, ir netiesiogiai. Todėl tiek aukštasis mokslas, tiek jo institucijos – universitetai, kolegijos, mokslo tyrimų institutai,- yra sudėtingos išorine ir vidine struktūra organizacijos, turinčios savitas tradicijas ir jų tęstinumą, pasižyminčios institucine autonomija ir savivalda. Šios sistemos teisinis reguliavimas tiek savo apimtimi, tiek turiniu, tiek pasirenkamomis reguliavimo priemonėmis ir būdais taip pat yra itin specifiškas ir dažnai problemiškas. Todėl manytina, jog siekiant nustatyti teisinio reguliavimo disfunkcijas bei institucines aukštojo mokslo teisinio reguliavimo problemas būtina aptarti ir išanalizuoti pačią aukštojo mokslo teorinę sampratą, sistemą ir jos konceptualią raidą, pagrindinius požymius, lemian-

čius tam tikro specifinio teisinio reguliavimo poreikį bei apimtis. Taip pat tokia analizė leis apibrėžti Lietuvos aukštojo mokslo sistemos ypatybes, suformuluoti svarbias teisinio reguliavimo požiūriu aukštojo mokslo sistemos dimensijas bei identifikuoti aktualiausias aukštojo mokslo institucijų teisinio reguliavimo problemas.

1.1. Aukštojo mokslo samprata ir jos raida

Aukštojo mokslo sampratos ir modeliai buvo analizuojami jau nuo Antikos laikų. Įvairūs autoriai akcentuoja funkcinį ir institucinį aukštojo mokslo sampratos aspektą. Funkciniu aspektu aukštasis mokslas dažniausiai apibrėžiamas kaip aukščiausias ugdymo lygmuo, integruojantis asmenybės tobulinimą, liberalųjį ugdymą, bendrąjį ir profesinį lavinimą bei mokslinius (fundamentaliuosius ir taikomuosius) tyrimus. Instituciniu aspektu aukštasis mokslas suprantamas kaip aukščiausios grandies švietimo sistemos dalis, veikianti universitetų ir kitų aukštųjų mokyklų pagrindu, turinti savitą organizacinę struktūrą bei suteikianti atitinkamą mokslo laipsnį ar profesines kvalifikacijas[95]. Šie pagrindiniai aukštojo mokslo identifikacinių požymių, jų tarpusavio sąveikos ir kaitos bei santykio su visuomene analizė sudaro metodologinį pagrindą, būtiną nustatant šios sistemos teisinio reguliavimo ypatybes ir disfunkcijas.

Aukštojo mokslo idėja užsimezgė dar Antikos laikais ir buvo išplėtota viduramžiais.[96] Antikinės V-III a. pr. Kr. intelektualinių diskusijų institucijos neturėjo visų šiuolaikinėms aukštosioms mokykloms būdingų bruožų, tačiau padėjo intelektualaus diskurso ir diskusijos pamatus, suformulavo keletą skirtingų lavinimo idėjų bei tradicijų. Jau Platono ir Aristotelio įsteigtos mokslo institucijos subūrė žiniomis ir mokslu besidominčias, viešų diskusijų pagrindu besilavinančias akademines bendruomenes. Vis dėlto klasikinės tradicijos universitetai yra viduramžių kultūros palikimas, kurio pradžia tapatinama su pirmųjų universitetų (Bolonijos (1088 m.) ir Paryžiaus (apie 1150-1170 m.)) susikūrimu. Viduramžių universitetas reiškė bendruomenę[97], kurios nariais galėjo būti visi, norintys įgyti žinių ir užsiimti saviugda. Iš esmės pirmosios aukštosios mokyklos (universitetai) kūrėsi profesinių gildijų pagrindu ir labiau priminė profesinio rengimo institucijas[98]. Tik vėliau, XIII a. šios

[95] Jucevičienė, P., et.al. *Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 1999, p. 288.

[96] Apie viduramžių universiteto kilmę parašyta remiantis: Baldwin, J. W. *Viduramžių kultūra*. Vilnius: Aidai, 1996, p. 59-92; Gudaitytė, D. Universitetinė aukštojo mokslo tradicija. Ištakos ir pagrindinės idėjos. *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997, p. 86-87; Klimašauskienė, R. Tradicinis ir šiuolaikinis aukštasis mokslas: žinių kūrimo aspektas. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003, p. 23-26; Samalavičius, A. *Universiteto idėja ir akademinė industrija*. Vilnius: Kultūros barai, 2003, p. 11-18; Tinfavičienė, I. Istorinė universitetinio aukštojo mokslo sampratos raida. *Acta Paedagogica Vilnensis*. 2007, T. 19, p. 186-187; *The New Encyclopaedia Britannica*. *Vol. 5*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1998, p. 918-919; *The New Encyclopaedia Britannica*. *Vol. 12*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1998, p. 165-166.

[97] Lot. „universitas“ – bendruomenė, visuomenė.

[98] Gildijų tradicija atsispindi ir šiuolaikiniuose akademiniuose laipsniuose, suteikiamuose universitetuose: paprasti studentai atitiko gildijų pameistrius, bakalauro laipsnis (gildijose tai buvo meist-

bendruomenės įgavo tam tikrą organizacinę ir akademinę struktūrą. To laikotarpio universitetai – tam tikra žinių telkimo, sklaidos ir kūrimo korporacija, kurios pobūdis buvo dvejopas: Bolonijos universitete taisykles ir pedagoginį personalą nustatinėjo studentai, kviesdami pageidaujamus profesorius; Paryžiaus universitete bendruomenei vadovavo dėstytojų kolektyvas. Korporacinis, iš gildijų tradicijų kildinamas universitetų pobūdis nulėmė ir svarbiausius bei iki šiol išlikusius universitetų bruožus – universitetų privilegijos ir autonomiškumas, atvirumas visiems ir demokratiškumas. Nepriklausomybė nuo išorinės kontrolės ir apribojimų (galėjusių kilti tiek iš Bažnyčios, tiek iš monarchų, tiek iš miestiečių ar fundatorių pusės) laidavo mokslinės minties laisvę ir nesuvaržytą sklaidą. Nesileidžiant į detalesnius istorinius ar kultūrologinius svarstymus tiesiog akcentuotina, jog viduramžiais susiformavęs universitetų ir aukštojo mokslo statusas, samprata, veiklos principai, autoritetas nuolat transformuodamiesi, tačiau išliko iki šių dienų.

Per ilgą laikotarpį universitetai patyrė nemažai savimonės, valdymo, santykių su valstybe ar bažnyčia krizių, tačiau šio tyrimo tikslas nėra istorinė aukštojo mokslo raidos analizė, todėl analizuotini tik tie aukštojo mokslo sampratos raidos etapai, kurie turėjo įtakos formuojantis šiuolaikinio aukštojo mokslo koncepcijai bei, atitinkamai, teisinio reguliavimo sistemai. Todėl toliau paminėtinos aukštojo mokslo sampratos reformos, įvykusios XIX a., kuomet keletas iškilių mokslininkų ir valstybės bei bažnyčios veikėjų suformulavo moderniai reflektuotas aukštojo mokslo idėjas, diskutavo apie universitetų misiją ir tikslus bei iškėlė aukštojo mokslo institucijoms naujus uždavinius. Tokį poreikį suformavo tiek pasikeitusi visuomenės socialinė, ekonominė, demografinė situacija ir poreikiai, tiek technologijų ir pramonės raida, tiek pirminių universitetų valdymo ir savivaldos bei akademinės laisvės sistemų transformacija.

Itin didelę įtaką aukštojo mokslo sampratos raidai XIX – XX a. pradžioje turėjo W. von Humboldtas, J. H. Newmanas, K. Jaspersas, J. Ortega y Gassetas darbai ir idėjos bei jų realizavimas[99]. Naują aukštojo mokslo koncepciją suformulavo W. von Humboldtas[100], kurio reformos, įvykdytos steigiant Berlyno universitetą (1810 m.), turėjo reikšmingos įtakos visai aukštojo mokslo plėtrai ateityje. Pagrindinė W. von Humboldto reformos idėjinė koncepcija – mokslo ir studijų vienovė universitete. Ši reforma koncentravo dėmesį ne ties universiteto mokymo, žinių perteikimo funkcija, tačiau akcentavo naujų žinių kūrimo mokslinių tyrimų pagalba svarbą aukštosiose mokyklose. Po įvykdytos reformos Berlyno universitetas apjungė

---

ro padėjėjas, siekiantis įgyti tam tikros profesijos įgūdžių, universitete – profesoriaus asistentas, siekiantis žinių), magistras (magistro laipsnis siejamas su lygiaverte naryste tiek gildijoje, tiek universitete). Rektoriaus pareigų pavadinimas taip pat „pasiskolintas“ iš gildijų.

[99] Apie XIX-XX a. pradžioje vykusias aukštojo mokslo sampratos transformacijas parašyta remiantis Gudaitytė, D. Universitetinė aukštojo mokslo tradicija. Ištakos ir pagrindinės idėjos. *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997, p. 88-91; Samalavičius, A. *Universiteto idėja ir akademinė industrija*, Vilnius: Kultūros barai, 2003, p. 20-23; Tinfavičienė, I. Istorinė universitetinio aukštojo mokslo sampratos raida. *Acta Paedagogica Vilnensis.* 2007, T. 19, p. 188-190; *The New Encyclopaedia Britannica*. *Vol. 18*. *Education*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc. 1998.

[100] W. von Humboldt (1767-1835) – diplomatas, filosofas, Prūsijos vidaus reikalų ministerijos valstybės patarėjas, švietimo sistemos reformos Prūsijoje iniciatorius ir kūrėjas.

mokslą ir studijas vienoje mokslo institucijoje, kurioje dėstytojas ir studentas nebebuvo tik mokytojas, žinių perteikėjas ir mokytinis, o lygiaverčiai naujų žinių kūrėjai ir tyrinėtojai. Pamažu ir kituose universitetuose pasiūlyta nauja idėja įgavo realų praktinį pritaikymą, o mokslo ir studijų procesai, vykdomi vienoje aukštojo mokslo institucijoje, tapo vienu iš klasikinių aukštųjų mokyklų požymių. Ši koncepcija neišvengiamai padarė įtakos ir kitiems aukštojo mokslo sampratos pokyčiams. Studijos pradėtos traktuoti ne kaip žinių kaupimo ir atkartojimo procesas, tačiau kaip kūrybiška, studentų kritinį mąstymą ir tyrinėjimo įgūdžius lavinanti veikla. Todėl ypatingą reikšmę įgavo akademinės laisvės principas, kuris suponavo studento teisę pačiam planuoti savo studijas, pasirinkti studijuojamus dalykus, kursus, laisvai persikelti iš vieno universiteto į kitą, o taip pat dėstytojo teisę nuspręsti, ką dėstyti ir ką bei kaip tyrinėti. Tokia studijų forma turėjo įtakos ir tarpusavio santykių pokyčiams, kuomet hierarchiniai, pavaldumu pagrįsti studentų ir dėstytojų santykiai transformavosi į kolegialų, paritetinį bendravimą. Ši W. von Humboldto teorija įtvirtino bene svarbiausius šiuolaikinio aukštojo mokslo principus, XX a. ši ideologija tapo vyraujančia aukštojo mokslo sampratos koncepcija.

J. H. Newmanas[101] suformulavo ir šiuo metu aktualią diskusinę teoriją, kurios pagrindinė koncepcija – universitetas turi suteikti liberalų, platų išsilavinimą, kurio pagrindinis tikslas ne konkrečios specialybės ar specializuotų žinių įgijimas, tačiau pats žinojimas *per se* nesiekiant jokio galutinio tikslo, tiesiog dėl intelekto lavinimo ir asmenybės intelektinės savikūros. Ši J. H. Newmano teorija nebuvo pritaikyta praktikoje, tačiau padarė didelę įtaką vėlesnei aukštojo mokslo institucijų savirefleksijai ir kitų aukštojo mokslo analitikų darbams. Ir šiuo metu J. H. Newmano iškelti klausimai dėl universiteto misijos ir funkcijų yra itin aktualūs, ypač universitetinių studijų programų smulkinimo, skaidymo, specializavimo tendencijų kontekste, taip pat šios teorijos pagrindu galima diskutuoti dėl šiuolaikiniam aukštajam mokslui keliamų žinių pritaikomumo ir industrinių poreikių tenkinimo reikalavimų. J. H. Newmanas savo teorijos pagrindu laikė edukacinę aukštosios mokyklos funkciją, kuomet žinios ne tik kuriamos, saugomos, interpretuojamos, tačiau ir perteikiamos intelektualiai asmenybei ir visuomenei.

J. Ortega Y Gassetas[102] iškėlė idėją, jog universitetų misija ir funkcijos priklauso nuo nacionalinės kultūros ir mentaliteto. Todėl jo teorija ir pagrindinių aukštojo mokslo institucijų funkcijų – kultūros perteikimas asmenybei ir visuomenei, profesinis lavinimas, moksliniai tyrimai ir mokslininkų pamainos rengimas - suformulavimas vertintini nacionaliniame kontekste. Tačiau pagrindinė, filosofo manymu, aukštojo mokslo funkcija – kultūros perteikimas, yra svarbi ir šiuolaikinei aukštojo mokslo sistemai. Galima būtų teigti, jog nepaisant formalaus šios funkcijos deklaravimo[103], normatyvinė bazė ir teisinio reguliavimo priemonėmis

[101] J. H. Newman (1801-1890) – teologas, filosofas, poetas, kardinolas, vienas iš Dublino Katalikiškojo Airijos universiteto kūrėjų, 1852 m. išleido traktatą „Universiteto idėja“.

[102] J. Ortega Y Gasset (1883-1955) – ispanų filosofas, 1930 m. paskelbęs veikalą „Universiteto misija“.

[103] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas, 2009 m. balandžio 30 d., Nr. XI-242, *Valstybės žinios*, Nr. 54-2140. Preambulėje yra teigiama, jog darnios mokslo ir studijų sistemos viena iš funkcijų yra puoselėti civilizacinę Lietuvos tapatybę, palaikyti, plėtoti ir kurti šalies ir pasaulio kultūros tradicijas.

įtvirtinti aukštojo mokslo veiklos aspektai leidžia teigti, jog realiai šios funkcijos svarba yra devalvuota (pavyzdžiui, patyrinėjus keleto aukštųjų mokyklų studijų programas tampa akivaizdu, jog „kultūriniai“, bendrojo lavinimo dalykai, neskirti specializacijos studijoms, tačiau lavinantys intelektinę ir kultūrinę studentų brandą, tesudaro menką dalį studijų). Mokslas, pagal J. Ortega Y Gasseto teoriją, tegali būti intelektualiniu stimulu asmenybės visapusiškam vystymuisi, tačiau jis neturi būti kultūros pakaitalu.

K. Jaspersas[104] akcentuoja šias svarbiausias universiteto funkcijas: vykdyti tyrimus, suteikti profesinį išsilavinimą, vykdyti visapusišką bendrąjį ugdymą, perteikti tam tikrą kultūrą. Aukštojo mokslo institucijų veikla yra reikšminga tik tuo atveju, jei visos funkcijos yra įgyvendinamos vienodai. Todėl universitetai negali pasiduoti industriniams visuomenės poreikiams ir suteikti tik specializuotas žinias. Ypač svarbi pagal K. Jasperso teoriją yra ir akademinė laisvė, pasireiškianti dviem aspektais. Vidinė akademinė laisvė įgalina studentą ir dėstytoją kaupti žinias ir tyrinėti savo pasirinktais būdais, išorinė akademinė laisvė suponuoja institucinę autonomiją universiteto ir valstybės santykiuose. Valstybė turėtų nesikišti į ugdymo turinį ir kitus vidinės veiklos elementus.

Apibendrinant pagrindinius aukštojo mokslo sampratų teiginius, galima kiekvienos teorijos kvintesenciją pavaizduoti struktūriškai (1 Paveikslas).

Autorius	Pagrindiniai aukštojo mokslo sampratos teiginiai
Wilhelm von Humboldt	Mokslo ir studijų vienovės principas Paritetinių dėstytojų ir studentų santykių principas Akademinės laisvės principas „Mokslas mokslui idėja“ – nesuinteresuotas mokslinis žinojimas kaip galutinis tikslas
John Henri Newman	Liberaliojo ugdymo principas Žinių kūrimo koncepcija, Žinija, žinojimas – svarbiausias universitetinio ugdymo tikslas Aktyvi intelektinė veikla ugdymo procese Universiteto paskirtis – perteikti žinias asmenybei ir visuomenei
Josse Ortega Y Gasset	Aukštojo mokslo tikslai - kultūros perteikimas asmenybei ir visuomenei, profesinis lavinimas, moksliniai tyrimai ir mokslininkų pamainos rengimas.
Karl Jaspers	Universiteto misija – tenkinti bendruomeninį žmogaus poreikį žinoti ir siekti tiesos Aukštojo mokslo funkcijos - vykdyti tyrimus, suteikti profesinį išsilavinimą, vykdyti visapusišką bendrąjį ugdymą, perteikti tam tikrą kultūrą Akademinės laisvės ir institucinės autonomijos principai

1 pav. Pagrindinių aukštojo mokslo sampratos teorijų teiginiai

[104] K. Jaspers (1883-1969) – vokiečių psichiatras, filosofas, Heidelbergo universiteto rektorius (nuo 1945 m.), 1946 m. paskelbęs veikalą „Universiteto idėja“.

Lietuvos aukštojo mokslo vizija ir misija taip pat remiasi visų aptartų sampratų pagrindinėmis idėjinėmis nuostatomis. LR Mokslo ir studijų įstatyme apibrėžta, jog „mokslo ir studijų misija – padėti užtikrinti šalies visuomenės, kultūros ir ūkio klestėjimą, būti kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio visaverčio gyvenimo atrama ir paskata, tenkinti prigimtinį pažinimo troškimą“. Mokslas ir studijos „ugdo kūrybingą, išsilavinusią, orią, etiškai atsakingą, pilietišką, savarankišką ir verslią asmenybę“[105]. Šios nuostatos visiškai atitinka europinį siekį aukštajam mokslui kelti maksimalius tikslus – ugdyti aktyvią asmenybę (siekiančią žinių, kritiškai jas reflektuojančią ir kuriančią naujas žinias) bei daryti poveikį visuomenei. Europos universitetų memorandume *Magna Charta* (priimtame 1988 m. Bolonijoje), taip pat pabrėžiama, jog „universitetas yra institucija, kuri tyrimų ir ugdymo būdu kritiškai kuria ir perteikia kultūrą“[106]. Galima būtų diskutuoti dėl tam tikrų Lietuvos aukštojo mokslo misijos aspektų, tačiau šio disertacinio tyrimo kontekste svarbiau bus atskleisti, kaip teisinio reguliavimo priemonėmis pavyksta šią misiją įgyvendinti.

Apžvelgus svarbiausias aukštojo mokslo sampratos teorijas (tačiau jokiu būdu nepretenduojant į išsamią šių teorijų analizę), apimančias laikotarpį nuo Antikos iki XX a. vidurio, darytina išvada, jog keičiantis aukštojo mokslo koncepcijai, transformuojantis pagrindiniams aukštojo mokslo institucijų veiklos bruožams, neišvengiamai turi būti peržiūrimi ir aukštojo mokslo vertinimo kriterijai, kurie savo ruožtu daro tiesioginę įtaką atitinkamo valstybinio reguliavimo ir teisinio reglamentavimo pasirinkimui.

1.2. Aukštojo mokslo kaip socialinio ir institucinio reiškinio bruožai ir principai

Trumpai apžvelgus esmines aukštojo mokslo sampratos teorijas bei jų teiginius vertėtų aptarti ir pagrindinius aukštojo mokslo principus bei ypatybes, nes plačiąja prasme teisinis reguliavimas turėtų padėti užtikrinti šių principų įgyvendinimą ir laikymąsi.

LR Mokslo ir studijų įstatymo 3 str. įvardija šiuos pagrindinius mokslo principus: 1) kūrybos ir mokslinių tyrimų laisvės; 2) akademinės etikos; 3) lituanistikos prioriteto; 4) mokslinių tyrimų rezultatų viešumo; 5) integracijos į valstybės ir visuomenės gyvenimą; 6) orientavimosi į tarptautinius kokybės standartus; 7) sąžiningos konkurencijos; 8) intelektinės nuosavybės teisių užtikrinimo; 9) dalyvavimo tarptautinėje ir Europos mokslinių tyrimų erdvėje. Svarbiausiais studijų principais yra laikomi šie: 1) akademinės laisvės ir autonomijos; 2) atvirumo ir atskaitomybės visuomenei; 3) akademinės bendruomenės narių bendradarbiavimo; 4) studentų asmeninio suinteresuotumo; 5) įsipareigojimo ugdyti akademinės bendruomenės

[105] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybė žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

[106] *Magna Charta Universitatum* [interaktyvus] Bolonija, 1988 [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.magna-charta.org/pdf/mc_pdf/mc_lithuanian.pdf>.

narių visuomeninį atsakingumą; 6) aukštųjų mokyklų ir studentų sąžiningos konkurencijos; 7) lituanistikos prioriteto; 8) Europos humanistinės ir demokratinės tradicijos; 9) suderinamumo su Europos aukštojo mokslo erdvės nuostatomis; 10) nuolatinio mokymosi siekio; 11) integracijos į valstybės ir visuomenės gyvenimą.

Akivaizdu, jog kai kurie aukštajam mokslui būdingi principai, kurie atspindi aukštojo mokslo atžvilgiu keliamus lūkesčius, yra esminiai, susiformavę per ilgalaikę raidos tradiciją, implikuojantys svarbiausias aukštojo mokslo sampratos ypatybes. Kiti principai laikytini labiau išvestiniais, būdingais šiuolaikinei aukštojo mokslo koncepcijai bei vertybinei sistemai. LR Mokslo ir studijų įstatyme principai pateikti neprioritetine seka, neaiškūs jų eiliškumo kriterijai, tačiau tam tikrais atvejais yra neišvengiama principų konkurencija, kurią tenka įveikti teisinio reguliavimo priemonėmis. Todėl manytina, jog yra prasminga atskleisti šių principų turinį bei tarpusavio santykį.

Remiantis įvairių autorių darbais[107], galima išskirti kelias aukštojo mokslo principų grupes. Be abejo, toks skirstymas yra sąlyginis, nes visi pagrindiniai idėjiniai elementai daro įtaką aukštojo mokslo sampratai ir atitinkamai formuoja jos teisinio reguliavimo poreikį, tačiau tokia klasifikacija gali padėti geriau suprasti aukštojo mokslo sistemos raidos ir transformacijų prioritetines kryptis bei prognozuojamus vertybinius pokyčius.

Kai kurie principai laikytini aukštojo mokslo sistemos pagrindu, lemiančiu jos unikalumą, specifiškumą bei laiduojančiu aukštojo mokslo pajėgumą įgyvendinant jam skirtą misiją ir uždavinius. Tai tam tikros aksiomos, kurių tęstinumas ir pastovumas sąlygoja fundamentinį šių principų pobūdį, todėl juos galima įvardinti kaip klasikinius, tradicinius aukštojo mokslo principus. Tokiais principais laikytini – *aukštojo mokslo demokratiškumas, institucinė autonomija, mokslo ir studijų vienovė*. Lietuvos Mokslo ir studijų įstatyme šiuos esminius principus reprezentuoja akademinės etikos, akademinės laisvės ir autonomijos, aukštųjų mokyklų ir studentų sąžiningos konkurencijos, Europos humanistinės ir demokratinės tradicijos, nuolatinio mokymosi siekio idėjos.

Mokslo ir studijų vienovės principas įvairiuose aukštojo mokslo sampratos raidos etapuose nuolat buvo vystomas ir apogėjų ši idėja pasiekė XIX a., įsivyravus W. von Humboldto pasiūlytam vieningam mokslo ir studijų universiteto principui, kurio pagrindu vienoje institucijoje buvo integruoti studijų ir mokslo procesai. Kokybine prasme ši koncepcija buvo nuolat vystoma ir šiuo metu viena iš esminių sąlygų universitetinei aukštojo mokslo institucijai išlaikyti tradicinį institucijos

[107] Barnett, R. *The Idea of Higher Education*. London: SHRE and Open University Press, 1990; Barnett, R. *The Limitis of Competence*. London: SHRE and Open University Press, 1994; Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002; Jucevičienė, P. Lietuvos aukštasis mokslas. Quis es? Quo vadis? *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997, p. 9-31; Jucevičienė, P., *et.al. Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui*. Kauno technologijos universitetas, 1999, p. 291-295; Jucevičienė, P., Poškienė, A., Kudirkaitė, L., Damanskas, N. *Universiteto kultūra ir jos tyrimas*. Kaunas: Technologija, 2000. Poškienė A. *Universiteto organizacijos kultūra – kompleksinis aukštojo mokslo edukacinis veiksnys.* Daktaro disertacija. Kaunas, 1998; Šveikauskas, V. Šiuolaikinio aukštojo mokslo bruožai kaip tradiciškumo raidos ir modernumo sintezė. Aukštojo *mokslo sistemos ir didaktika. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 1999, p. 38-43.

elitiškumą bei pranašumą kitų aukštojo mokslo institucijų atžvilgiu yra fundamentaliųjų ir taikomųjų mokslinių tyrimų funkcijos realizavimas. Jau nebegaliojančiame LR Aukštojo mokslo įstatyme[108] kaip viena iš svarbiausių aukštųjų mokyklų veiklos sričių buvo įvardinta mokslinių tyrimų vykdymas ir mokslinių rezultatų taikymas, mokslo žinių kaupimas (5 str. 4 d.). LR Mokslo ir studijų įstatyme[109] taip pat įtvirtinta nuostata aukštosiomis mokyklomis laikyti institucijas, kuriose organizuojamos ir vykdomos studijos bei vykdomi moksliniai tyrimai, eksperimentinė (socialinė, kultūrinė) plėtra ir (arba) meninė veikla, taikomi mokslinių tyrimų ir ekspertinės plėtros rezultatai, kaupiamos mokslo žinios (6 str. 3 d.). Pažymėtina, jog fundamentalieji tyrimai ir eksperimentinė veikla vykdoma universitetuose ir mokslinių tyrimų institutuose (8 str., 10 str.), tuo tarpu kai kolegijose plėtojami taikomieji moksliniai tyrimai (9 str.).

Demokratiškumas yra laikytinas konceptualiu aukštojo mokslo bruožu, sąlygojančiu aukštojo mokslo institucijų galimybę ugdyti laisvą, kūrybingą, kritiškai mąstančią asmenybę bei sukurti atitinkamus tarpusavio pagarbos ir atsakomybės santykius tarp ugdymo institucijų ir visuomenės. Tik esant tokioms sąlygoms tampa įmanoma realizuoti aukštajam mokslui priskirtą misiją. Ideologiniu požiūriu demokratiškumas aukštajame moksle sietinas su atitinkamomis savybėmis pasižyminčių asmenų ugdymu (pvz., LR Mokslo ir studijų įstatymo preambulėje numatytas uždavinys ugdyti „kūrybingą, išsilavinusią, orią, etiškai atsakingą, pilietišką, savarankišką ir verslią asmenybę“). Pasak P. Kuprio, demokratiška asmenybė – tai asmenybė, gebanti derinti savo, visuomenės ir valstybės interesus, siekianti kompromisų, besilaikanti įstatymų, priimtų vertybių ir normų, atsakinga už savo veiklą ir jos pasekmes, sugebanti kolegialiai priimti sprendimus, tolerantiška, humanistinių pažiūrų, nuolat save tobulinanti[110].

Filosofinę ir idėjinę aukštojo mokslo demokratiškumo paradigmą papildo institucinio demokratiškumo charakteristikos – institucinės ir asmens autonomijos bei aukštojo mokslo atvirumo kategorijos. Asmens autonomija aukštajame moksle gali būti įvardijama ir kaip akademinė laisvė. Akademinė laisvė sietina su dėstytojų ir studentų laisve studijuoti, dėstyti ir siekti žinių be išorinės reguliacijos ar apribojimų. Išorės poveikis gali būti suprantamas tiek kaip valstybės teisinio reguliavimo ir administracinėmis priemonėmis nustatyti suvaržymai, tiek kaip visuomenės daroma įtaka, tiek kaip pačios aukštojo mokslo institucijos sukurtos vidinės taisyklės. Esminės akademinės laisvės principo ginamos vertybės yra dėstytojo laisvė pasirinkti dėstomo dalyko turinį, laisvė atlikti tyrimus ir supažindinti su jų rezultatais studijuojančiuosius bei kolegas, laisvė skelbti savo mokslines aspiracijas atitinkamuose leidiniuose be jokios kontrolės ar cenzūros. Atitinkamai studentams laiduojama laisvė studijuoti savo nuožiūra pasirinktus dalykus ir savarankiškai formuoti

[108] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715. Aktuali iki 2009-05-11.

[109] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242, *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

[110] Kuprys, P. Nuo asmenybės demokratiškumo iki demokratiškos asmenybės. *Edukologija. Lietuvos mokslas ir pramonė*. Kaunas: Technologija, 1998, p. 23-42.

išvadas bei laisvai reikšti nuomonę[111]. Akademinės laisvės teisėtumo pagrindai glūdi ne dėstytojams ar studentams siekiant privilegijų, jie yra nulemiami visuomenės poreikių – ilgalaikiai visuomenės poreikiai yra geriau tenkinami, kuomet edukacinės institucijos, ypač aukščiausio edukacinio lygmens aukštojo mokslo įstaigos, objektyvių žinių siekia ir jas reflektuoja apsaugotos nuo išorinių suvaržymų ar tam tikrų subjektyvių interesų grupių įtakos (valdžios, religinių bendruomenių, socialinių partnerių, užsakovų ir t.t.). Institucijos autonomija „tradiciškai suprantama kaip akademinės bendruomenės savivalda“[112] ir savireguliacija. Ji yra būtina siekiant apsaugoti aukštojo mokslo institucijas nuo išorinio poveikio ir padėti jai kurti ir saugoti objektyvias žinias. Pasak S. Šalkauskio, universitetas yra tarsi maža respublika, kuri, „suorganizuota federaciniais pagrindais, naudojasi tiek savo visumoje, tiek atskirose savo dalyse akademine autonomija“[113]. Universitetų ir valstybės santykiai institucinės autonomijos požiūriu turi būti pagrįsti aiškiomis reguliacinėmis normomis. Institucinė autonomija teisinio reguliavimo požiūriu buvo įtvirtinta visuose Lietuvos aukštąjį mokslą reglamentavusiuose ir reglamentuojančiuose teisės aktuose. Šio disertacinio tyrimo rėmuose bus akcentuojama institucinės autonomijos kategorija, filosofinę bei edukologinę šio instituto dimensiją paliekant nagrinėti kitų mokslų sričių tyrėjams. Ketvirtojoje šio darbo dalyje išsamiai bus atskleista aukštojo mokslo institucinės autonomijos samprata bei jos įgyvendinimas teisinio reguliavimo priemonėmis.

Kitas aukštojo mokslo demokratiškumo institucinis aspektas - aukštojo mokslo atvirumo ir prieinamumo problema, kuri teisinio reguliavimo aspektu išsamiai bus analizuojama trečiojoje šio tyrimo dalyje. Aukštojo mokslo prieinamumą galima būtų apibūdinti tiek kaip priėmimo į instituciją kriterijų ir procedūrų sistemą, tiek kaip galimybę siekiančiam mokslo asmeniui (nepriklausomai nuo jo amžiaus, socialinės padėties, užimtumo ir pan.) siekti išsilavinimo sau prieinamais būdais ir terminais.

Kitą grupę aukštojo mokslo principų sąlyginai būtų galima įvardinti kaip šiuolaikinio aukštojo mokslo bruožus, kurie savo ištakomis siekia aukštojo mokslo institucijos susikūrimo laikmetį, tačiau istorinėje perspektyvoje yra patyrę esminių kokybinių pokyčių. Tokiais laikytini *liberalaus ugdymo, paritetinių santykių (dėstytojų ir studentų bendradarbiavimo studijų procese), kritinio mąstymo, atvirumo ir bendradarbiavimo su visuomene* principai. LR Mokslo ir studijų įstatymo 3 str. nurodytame principų sąraše šiai principų grupei galima būtų priskirti mokslinių tyrimų rezultatų viešumo, integracijos į valstybės ir visuomenės gyvenimą, atvirumo ir atskaitomybės visuomenei, akademinės bendruomenės narių bendradarbiavimo, studentų asmeninio suinteresuotumo, įsipareigojimo ugdyti akademinės bendruomenės narių visuomeninį atsakingumą, aukštųjų mokyklų ir studentų sąžiningos konkurencijos nuostatas.

---

[111] *The New Encyclopaedia Britannica. Volume 1*. Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc., 1998, p. 49-50.

[112] Keciorytė, V. Aukštojo mokslo principai. *Santalka. Filologija. Edukologija*, 2008, T. 16, Nr. 4, p. 39.

[113] Šalkauskis, S. Universiteto koncepcija. *Raštai. IV tomas*. Vilnius: Mintis, 1995, p. 564.

Liberalaus ugdymo koncepcija siekia dar XIX a., tačiau šiuolaikiniame aukštajame moksle ši idėja yra įgijusi kokybiškai kitokią konotaciją. Filosofine ir istorine prasme liberalaus ugdymo idėja reiškia, jog aukštasis mokslas įprasmina visuomenės intelektinę kultūrą, formuoja vertybines ir prioritetinių žinių tendencijas. Tokiu būdu liberalaus aukštojo mokslo principas gali egzistuoti tik kartu su esminiu demokratiškumo principu. Iš vienos pusės liberalizmo koncepcija aukštajame moksle sąlygoja akademinės bendruomenės narių teises ir laisves, pavyzdžiui, teisę rinktis studijuojamą discipliną, ir tai sieja liberalizmo idėją su akademinės laisvės tradicija. Akademinė laisvė yra susijusi su akademine atsakomybe, todėl itin prasmingi tampa akademinio sąžiningumo aspektai. Pastarieji dažniausiai yra reguliuojami aukštojo mokslo institucijos vidaus reguliacinėmis normomis, pavyzdžiui, nesąžiningos konkurencijos atveju (nusirašinėjantis egzamino metu) studentas pagal universiteto studijų tvarkos nuostatas gali būti šalinamas iš aukštosios mokyklos[114].

Kita vertus, liberalaus ugdymo koncepcija taip pat skatina ugdyti studento autonomiškumą, intelektinį vystymąsi, asmenybės integralumą, ir tai laiduoja ne dogmatinis studijų ir mokslo pagrindas, o dėstytojo kompetencija, asmenybė, profesionalumas. Todėl liberalumo koncepcija neišvengiamai suponuoja ir paritetinių santykių tarp dėstytojų ir studentų būtinybę. Tokia santykių tradicija susiformavo dar XIX a. V. Von Humboldto reformų metu, kuomet tradicinius hierarchinius, kritinį mąstymą bei akademinę laisvę ribojančius santykius pakeitė intelektinį tobulėjimą skatinantis lygiaverčių partnerių bendradarbiavimas. Paritetiniai santykiai praktikoje gali pasireikšti daugeliu aspektų – studentų vertinimo kriterijų skaidrumas ir aiškumas, pagarba studento akademinei nuomonei ir saviraiškai, demokratiškas bendravimo stilius ir t.t. Šiuo aspektu paritetiniai santykiai pasireiškia per kritinio mąstymo ugdymo principo įgyvendinimą, kuomet skatinama ugdyti kritišką objektyvioms žinioms ir savikritišką asmenybę. Kritinis mąstymas aukštajame moksle įgalina formuotis naujoms idėjoms, sukuria prielaidas diskusiniam studijų principui. Be abejo, praktikoje ši idėja nėra lengvai įgyvendinama ne tik dėl objektyvių priežasčių, tačiau ir dėl pačių ugdymo proceso dalyvių nuostatų.

Atskirai aptartinas bendradarbiavimo su visuomene principas, kuris ne tik idėjiniu lygmeniu yra įtvirtintas teisės aktuose, tačiau ir detalizuotas atskirose teisės normose. Pavyzdžiui, LR Aukštojo mokslo ir studijų įstatymo 7 str. 3 d. numatyta, jog aukštosios mokyklos privalo informuoti visuomenę apie studijų ir mokslinės veiklos kokybės užtikrinimo priemones, o valstybinės aukštosios mokyklos – ir apie savo finansinę, ūkinę ir mokslinę veiklą ir lėšų naudojimą, savo studijų programų išorinio kokybės įvertinimo ir akreditavimo rezultatus. Taigi teisinio reglamentavimo lygmenyje atvirumo visuomenei principas labiau sietinas su atskaitomybe už veiklos rezultatus, kokybę ir finansinių išteklių panaudojimą. Tokia situa-

[114] Mykolo Romerio universiteto Studijų tvarka, patvirtinta Mykolo Romerio universiteto Senato 2008 m. spalio 7 d. nutarimu Nr. 1SN-13. "147 punktas. Studentui, naudojusiam neleistinas priemones ar atsisakiusiam atsakinėti, egzaminų žiniaraštyje įrašoma „neatestuota". Už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą, nusirašinėjimą, plagijavimą ar kitokį apgaudinėjimą, susijusį su studentų žinių įvertinimu egzamino ar atsiskaitymo metu, studentui neleidžiama perlaikyti studijų dalyko. Studentas šalinamas iš Universiteto už šiurkštų drausmės pažeidimą. Tyrimo dėl galimo pažeidimo atlikimo metu, dekano įsakymu, yra stabdomos studento studijos". [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.mruni.eu/lt/studentams/studijos/studiju_tvarka/>.

cija susiformavo dėl specifinių aukštųjų mokyklų ir valstybės santykių Lietuvoje, pagrįstų tam tikra finansavimo, valdymo, veiklos priežiūros forma. Šios aukštojo mokslo sistemos ypatybės, jų teisinis reguliavimas bei jo disfunkcijos bus analizuojamos trečiojoje ir ketvirtojoje šio disertacinio tyrimo dalyse. Plačiąja prasme aukštojo mokslo atvirumo visuomenei sąlyga turėtų būti suprantama kaip žinių, sukauptų aukštajame moksle, atvirumas ir prieinamumas visuomenei. Tuo pačiu tai reiškia ir glaudesnius ryšius su socialiniais partneriais (verslo atstovais, technologijų gamintojais ir užsakovais, kitų ugdymo grandžių dalyviais). Praktikoje šis principas turėtų pasireikšti studijų programų lankstume, kreditų sistemos diegimu, aiškioje ir skaidrioje studijų kokybės ir akreditavimo sistemos veikloje ir t.t.

Pagaliau atskira grupė principų yra būdinga moderniajai, XXI amžiaus aukštojo mokslo sampratai ir jie itin gerai atspindi naujus aukštajam mokslui keliamus reikalavimus, uždavinius bei atskleidžia potencialias problemas, su kuriomis gali būti susiduriama pasirenkant atitinkamas valstybinio reguliavimo rūšis bei priemones. Tokiais principais laikytini aukštojo mokslo *dinamiškumas, lankstumas, integracija, inovatoriškumas, tarptautiškumas*. LR Mokslo ir studijų įstatymo 3 str. pateiktame aukštojo mokslo principų sąraše moderniuosius aukštojo mokslo bruožus labiausiai reprezentuoja orientavimosi į tarptautinius kokybės standartus, dalyvavimo tarptautinėje ir Europos mokslinių tyrimų erdvėje, Europos humanistinės ir demokratinės tradicijos, suderinamumo su Europos aukštojo mokslo erdvės nuostatomis.

Dinamiškumo principas apibūdina šiuolaikinio aukštojo mokslo savybę nuolat ir operatyviai keistis bei jautriai reaguoti į visuomenės poreikius, rinkos pokyčius. Todėl iš aukštųjų mokyklų ir jų bendruomenių reikalaujama sekti visuomenės socialines, ekonomines, kultūrines tendencijas bei atitinkamai reaguoti, pavyzdžiui, koreguojant studijų programas. Taip pat dinamiškai aukštojo mokslo institucijos turėtų perimti, naudoti bei skleisti ir naujausius technologinius bei mokslinius pasaulinius pasiekimus, skatinti dėstytojų ir studentų mobilumą. Dinamiškumo principo praktinis pritaikymas reikalauja ir nuolatinės institucinės vidinės revizijos, neprisirišimo prie įprastų ir nusistovėjusių valdymo bei savikontrolės, kokybės užtikrinimo mechanizmų. Todėl papildančiomis dinamiškumo principą galima laikyti lankstumo ir inovatoriškumo koncepcijas. Aukštojo mokslo lankstumas suponuoja studijų programų lankstumą bei maksimalų kiekvieno bendruomenės nario poreikių individualizavimą. Iš aukštojo mokslo institucijų tikimasi dinamiškos ir lanksčios reakcijos į besikeičiančius rinkos poreikius, specifinius tam tikros profesijos specialistų ugdymo kriterijus ir pan. Studijų proceso pokyčiai turi būti ir inovatoriški, implikuojantys naujausius technologinius pasiekimus, taip pat reikalaujama nuolat įvertinti esamus institucinius veiklos elementus bei diegti vadybines, ekonomines, profesines naujoves.

Be abejo, atskiros diskusijos verta šių principų ir tradicinių aukštojo mokslo ypatybių santykio analizė, aukštojo mokslo misijos ir vizijos įvertinimas dinamiškumo, lankstumo, inovatoriškumo principų kontekste. Įvairių autorių nuomonė

šiuo klausimu skiriasi[115], tačiau neišvengiamai artimiausiu metu teks išsamiai filosofiniu, sociologiniu, edukologiniu, teisiniu aspektais išanalizuoti šiuos aukštajam mokslui keliamus naujus reikalavimus, nes be aiškių veiklos prioritetų ir kriterijų pats aukštasis mokslas praranda autoritetą visuomenėje bei tam tikrą veiklos privilegijuotumą ir prestižiškumą. Taip pat tokia principų konkurencija ir net disfunkcija formuojant moderniojo aukštojo mokslo sampratą daro neigiamą įtaką ir teisiniam reguliavimui, kuris tam tikra prasme taip pat tampa nesistemiškas, nepastovus, chaotiškas, nes įstatymų leidėjui yra neaišku, kokių principinių tikslų reikia siekti teisiniu reguliavimu, kokia turėtų būti tokio reguliavimo apimtis. Neaiški aukštojo mokslo misija ir raidos tendencijos skatina perteklinį teisinį reguliavimą, kuomet dėl neaiškios aukštojo mokslo koncepcijos bei ateities vizijos mėginama bent iš dalies stabilumą ir pageidaujamą *status quo* užfiksuoti formaliomis, pernelyg apribojančiomis, varžančiomis, detalizuotomis teisės normomis.

Integracijos principas apima ir tradicinius aukštojo mokslo bruožus – mokslo ir studijų, akademinę mokslininkų ir studentų integraciją bendradarbiaujant ugdymo procese, - ir išskiria naujas, modernias aukštojo mokslo ypatybes, pavyzdžiui, integraciją į Europinę ir pasaulinę akademinę bendruomenę (ypač akcentuojant dėstytojų ir studentų mobilumo, tarptautinės studijų akreditacijos galimybes). Praktiniu šio principo realizavimo pavyzdžiu galėtų būti įvairios mainų programos – SOCRATES, ERASMUS, TEMPUS ir pan. Šiuo aspektu integracijos principas sietinas su tarptautiškumo aukštajame moksle nuostata. Aukštojo mokslo tarptautiškumas įtvirtintas ne tik Lietuvos teisės aktuose, tačiau ir tarptautiniuose dokumentuose, pavyzdžiui, Bolonijos universitetų didžiojoje chartijoje (*Bologna Magna Charta Universitatum of 1988*), Bolonijos deklaracijoje (*Joint Declaration of the European Ministers of Education Convened in Bologna,* 1999), Europos aukštojo mokslo institucijų konvencijoje (*Convention of European Higher Education Institutions*, Salamanca, 2001), Prahos (*Prague Communiqué*, 2001), Berlyno (*Berlin Communiqué*, 2003), Bergeno (*Bergen Communiqué,* 2005)[116] komunikatuose ir kituose dokumentuose. Šiuose dokumentuose numatyta skatinti tarptautinį bendradarbiavimą studijų kokybės užtikrinimo srityje, remti akademinės bendruomenės mobilumą, stiprinti Europos aukštojo mokslo erdvės ir Europos mokslinių tyrimų erdvės sanglaudą.

Be abejo, aptartos principų grupės neveikia izoliuotos viena nuo kitos, jos sudaro vientisą aukštojo mokslo svarbiausių požymių ir vertybių sistemą, kuri suponuoja specifinio teisinio reguliavimo poreikį.

---

[115] Pavyzdžiui, studijų programų specializacijos klausimu Keciorytė V. (*op.cit*., p. 42) teigia, jog „daugiau dėmesio turi būti skiriama taikomosioms disciplinoms, kurios lavina profesinius studentų įgūdžius, reikalingus konkrečiam darbui. <...> Tai daroma įvairiai. Atsiranda naujų studijų programų, kurios yra tiesioginis atsakas į naujas darbo vietas...“. Tuo pačiu klausimu Samalavičius A. (*op. cit*., p. 56) pasisakydamas mano, jog „spartėjanti specializacija reiškia žinijos susmulkėjimą, fragmentiškumą ir atomizaciją, griaunančią universiteto struktūrą ir žlugdančią mokslininkų ir studentų gebėjimą integraliai ir sintetiškai mąstyti, įžvelgti jungtis tarp specializacijos sienomis atsiribojusių mokslo disciplinų“.

[116] *Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai. Bolonijos – Londono laikotarpis. 1999 – 2007 m.* Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2008.

1.3. Aukštojo mokslo sistemos raidos tendencijos ir iššūkiai XXI a.

Aukštojo mokslo sistema yra dinamiškas, nuolat kintantis socialinis – kultūrinis reiškinys, jautriai reaguojantis į visuomenėje vykstančius socialinius, ekonominius, kultūrinius pokyčius. Be to, aukštojo mokslo sistema instituciniu požiūriu taip pat nėra statiška, ji kinta priklausomai nuo aukštojo mokslo misijos ir uždavinių transformacijos. Pastaruoju metu apie aukštąjį mokslą nuolat diskutuojama globalizacijos kontekste, pabrėžiamos aukštojo mokslo masiškėjimo, komercializacijos, internacionalizacijos, fragmentizacijos, industrializacijos tendencijos. Tuo pačiu aukštasis mokslas kritikuojamas dėl prastos studijų kokybės, socialinių partnerių nepakankamo dalyvavimo universitetų valdyme, per ilgų ir nepakankamai specializuotų studijų, per smulkių studijų programų, nepakankamo lygio pedagoginio personalo ir mokslinių tyrimų, neatvirumo visuomenei. Taigi akivaizdu, jog susiklosto paradoksali situacija, kuomet aukštasis mokslas iš esmės nespėja reaguoti ir persitvarkyti pagal išorinio teisinio reguliavimo nustatytus principus bei reikalavimus. Todėl yra prasminga trumpai aptarti pagrindinius iššūkius, kylančius aukštojo mokslo sistemai XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje, kurie gali turėti lemiamos įtakos aukštojo mokslo teisinio reguliavimo modifikacijoms.

Vienas iš aktualiausių aukštojo mokslo sistemos kaitos veiksnių yra aukštojo mokslo masiškėjimo tendencijos. Iš vienos pusės tai yra teigiamas reiškinys, reiškiantis, jog žinių ir išsilavinimo poreikis didėja. Iš kitos pusės šis dėsningumas sąlygoja ir daugybę pokyčių aukštojo mokslo sistemoje ir institucijų veikloje. Masinis aukštasis mokslas reikalauja plačiai taikyti netradicines ugdymo formas (nuotolinis mokymas, suaugusiųjų mokymas, kvalifikacijos kėlimas, neakivaizdinis mokymas ir kt.), diegti naujas institucijos valdymo sistemas, komercializuoti studijas. Todėl neišvengiamai kyla tam tikrų tradicinių universitetų vertybių išlikimo ir pritaikomumo naujomis sąlygomis klausimai – ar tokioje aukštojo mokslo sistemoje yra įmanoma išlaikyti institucinę autonomiją bei akademinę laisvę, ar nebus devalvuota aukštojo mokslo prigimtinė paskirtis skleisti žinias ir puoselėti kultūrines tradicijas. Tokiu atveju universitetinis išsilavinimas iš esmės tampa prieinamas visiems to pageidaujantiems, kartais net ir tiems, kurie esant griežtesnei atrankai negalėtų tikėtis tapti akademinės bendruomenės dalimi. Vienok visuotinis prieinamumas nėra tik pozityvus reiškinys, nes visuotinis aukštasis mokslas, praradęs savo elitiškumą, nebegarantuoja atitinkamų galimybių darbo rinkoje, kadangi panašų išsilavinimą turinčių specialistų atsiranda labai daug, be to, kvestionuojama pati tokio išsilavinimo kokybė ir žinių lygis.

Masiškumas susijęs ir su komercializacijos procesais, kuomet rinka ir visuomenės poreikiai palaipsniui daro vis didesnę įtaką kuriant universitetų studijų programas, diegiant specializacijos disciplinas (itin ryškios tampa siauro specializuoto profesinio ugdymo tendencijos aukštosiose mokyklose), kontroliuojant studijų kokybę. Šie procesai „ėmė transformuoti universitetą į milžinišką transnacionalinę paslaugų teikimo įmonę – žinių nauda, praktiškumas, pritaikomumas, efektyvumas

tampa viena akivaizdžiausių aukštojo mokslo sistemos siekiamybių“[117]. Anot D. Gudaitytės, aukštojo mokslo masiškėjimo tendencijos pasireiškia tiek konceptualiame lygmenyje – integruojamos liberalaus aukštojo mokslo (sureikšminama emancipuojančio aukštojo mokslo galia) ir paslaugų universiteto (į visuomenės narius žiūrima kaip į aukštojo mokslo klientus) idėjos, tiek organizaciniame lygmenyje - integruojamos demokratiško aukštojo mokslo (įsigali kontraktiniai santykiai) ir tęstinio ugdymo koncepcijos[118]. Be abejo, aukštojo mokslo tapimo masiniu reiškiniu tendencijos yra akivaizdžios ir bent artimiausius dešimtmečius jos turėtų tik stiprėti. Šio disertacinio tyrimo ribose nesiimsime analizuoti šio reiškinio privalumų ar trūkumų, šiuo atveju mums yra reikšmingesnis šio reiškinio poveikis teisiniam reguliavimui.

Kuriant šiuolaikinio aukštojo mokslo teisinio reguliavimo instrumentarijų būtina atsižvelgti į tai, kad XXI amžiuje „žinios yra kuriamos jų pritaikymo kontekste“[119], studijų procesui būdingas tarpdisciplinišKumas, aukštojo mokslo institucijų veikla pasižymi didesne socialine atskaitomybe, o tai nulemia platesnę išorinės kokybės kontrolės sistemą, paremtą žinių pritaikomumo kriterijais. Todėl kaip vienas iš iššūkių tradicinei aukštojo mokslo sistemai paminėtinas ir sąvoka „paslaugų universitetas“ įvardijamas transformacinis procesas, apibūdinantis aukštojo mokslo instituciją, kurios vykdoma mokslo ir studijų veikla iš esmės yra nukreipta išpildyti visuomenės poreikiams[120], kuri savo misiją apibrėžia kaip „ne tik akademinio išsilavinimo, bet ir darbo pasauliui reikalingų kvalifikacijų suteikimą“, tokia insitucija „teikia rinkai paklausias paslaugas, pati save finansuoja, [...] veiklos efektyvumo kriterijus – pelningumas“[121]. Vienas iš paslaugų universiteto bruožų – „mokslo žinių pardavinėjimas tiek mokslinių tyrimų (daugiausiai taikomųjų), tiek mokymo, tiek konsultavimo pavidalu“[122]. Tokia aukštojo mokslo institucinė kaita nėra tik paprasta adaptacija prie besikeičiančių rinkos sąlygų, aukštasis mokslas iš esmės transformuojasi į kitokias, naujas struktūras. Tai reiškia ne tik didesnio skaičiaus studentų ugdymą naudojant ribotus finansinius, žmogiškuosius ir techninius resursus, tuo pačiu tai sąlygoja alternatyvių finansavimo šaltinių ir būdų paiešką, naujų, mažai su edukacine misija susijusių paslaugų visuomenei teikimą. Turinio prasme tokioje aukštojo mokslo institucijoje programos kuriamos atsižvelgiant į konkrečiai profesijai orientuotų gebėjimų ugdymą, formos atžvilgiu studijos praranda įprasti-

[117] Samalavičius, A. *Op. cit*., p. 49.

[118] Gudaitytė, D. *Aukštojo mokslo tapimo masiniu reiškinio ypatumai: pasaulinės tendencijos ir jų projekcija į Lietuvą. Daktaro disertacija.* Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2000.

[119] Klimašauskienė, R. Tradicinis ir šiuolaikinis aukštasis mokslas: žinių kūrimo aspektas. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003, p. 26.

[120] Cummings, W. K. The Service University in Comparative Perspective. *Higher Education*. Vol. 35, No. 1, 1998, Amsterdam: Kluwer Academic Publishers, p. 1.

[121] Linkaitytė, G., Zuzevičiūtė, V. Šiuolaikinis universitetas – raida ir modeliai. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003, p. 58.

[122] Markevičienė, A. Paslaugų universiteto veiklos ypatumai mokymosi paradigmos kontekste. *Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2001, p. 240-243.

nės tripakopės sistemos pobūdį ir įgauna intensyvių trumpalaikių profesinių kursų bruožų.

Toks postmodernus universitetas yra heterogeniškas, pasižymintis atskirų struktūrinių padalinių, nutolusių vienas nuo kito ne tik erdvės, bet ir funkcijų bei bendruomeniškumo prasme, gausa. Antrepreniškoje aukštojo mokslo sistemoje akcentuojamas tam tikro išmatuojamo rezultato pasiekimas, konkurencija su kitomis universitetinėmis ir neuniversitetinėmis ugdymo įstaigomis bei klientų laimėjimais siūlant reikiamas paslaugas. Šiuo metu tenka konstatuoti, jog „įspūdingi kiekybiniai pokyčiai nėra lydimi esminių akademinių vertybių ir institucinės sąrangos kokybinių transformacijų“[123], taip pat ir teisinio reguliavimo požiūriu.

Paminėtinas ir dar vienas reiškinys, darantis įtaką aukštojo mokslo sistemos, organizacinių struktūrų ir teisinio reguliavimo kaitai. Tai aukštojo mokslo internacionalizacijos procesas, apimantis tiek aukštojo mokslo tarptautiškumo principo plėtrą (Bolonijos procesas, akademinės bendruomenės mobilumas, tarptautinis bendradarbiavimas), tiek suponuojantis aukštojo mokslo kaip tarptautinės prekės koncepciją. Jei pirmasis aukštojo mokslo internacionalizacijos aspektas paprastai suprantamas kaip pozityvus reiškinys, tai antrasis dažnai turi negatyvią konotaciją. Aukštasis mokslas gali būti itin paklausi eksporto prekė, tačiau ši tendencija gali ir sužlugdyti aukštąjį mokslą importuojančių šalių sistemas. Pastaruoju metu didžiausi aukštojo mokslo eksportuotojai yra JAV, Didžioji Britanija, Skandinavijos šalys. Tuo tarpu tiek mažosios Europos valstybės, tiek senas tradicijas turinčios šalys (Ispanija, Graikija) yra importuotojos[124].

Be abejo, pirkėjai – studentai – renkasi pagal galimybes geriausią studijų kokybę galinčias pasiūlyti aukštąsias mokyklas, todėl mažos valstybės, kuriose nėra bent keleto prestižiškų universitetų, susiduria su pavojumi prarasti ne tik kiekybine prasme pirkėjų potencialą, tačiau ir susiduria kokybiškai kitokiu studijuojančiųjų kontingentu. Tuo pačiu kyla pavojus ir pačiai valstybei, netenkančiai pažangiausių ir perspektyviausių studentų bei mokslininkų indėlio kuriant visuomenės gerovę[125]. Pažymėtina, kad Lietuva vis labiau „tampa ne tarptautinio aukštojo mokslo eksportuotoja, bet importuotoja“[126]. Vertinant Lietuvą ES kontekste, pažymėtina, jog 2008-2009 mokslo metais Lietuvoje studijavo apie 1,9 proc užsienio studentų iš kitų ES šalių nuo bendro studijuojančiųjų skaičiaus (įskaitant trumpalaikes ERASMUS ir pan. mainų programas), tuo tarpu užsienio valstybėse ES narėse studijavo 3,2 proc. studentų iš Lietuvos, lyginant su bendru Lietuvos studentų skaičiumi[127]. Tuo tarpu, pavyzdžiui, Belgijoje, Austrijoje ir Jungtinėje Karalystėje studijuojančių užsienio valstybių ES narių studentų skaičius sudaro daugiau nei 15

[123] Zinkevičienė, N., Valatkaitienė, K. Conservatism and Innovativeness As University Values in the Context of the Changing Society. *Lietuvos aukštasis mokslas: diagnozės ir prognozės. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003, p. 18.

[124] Van der Wende, M. C. Globalization and Access to Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 2003, 7 (2), p. 193-206.

[125] Leathwood, C. A. Critique of Institutional Inequalities in Higher Education. *Theory and Research in Education*, 2004, 2 (1), p. 31-48.

[126] Želvys, R. Internacionalizacijos iššūkiai Lietuvos aukštajam mokslui. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2006, T. 17, p. 143.

[127] *Lietuvos švietimas skaičiais. 2009. Studijos*. Vilnius: ŠAC, 2009, p. 50-51.

proc. nuo visų besimokančiųjų aukštosiose mokyklose skaičiaus (2007 m. duomenimis)[128]. Vertinant bendrą užsienio studentų skaičių Lietuvos aukštosiose mokyklose, galima pastebėti, jog jis yra šiek tiek didesnis: iš visų 144 301 Lietuvoje studijuojančių asmenų 2009-2010 mokslo metais 3 946 buvo užsieniečiai (tai sudaro 2,7 proc. visų studijuojančiųjų Lietuvoje): 946 studentai buvo iš ES šalių, 2 412 iš kitų Europos valstybių, 28 iš Afrikos žemyno valstybių, 37 ir Šiaurės ir Pietų Amerikos šalių, 523 iš Azijos valstybių. Tuo tarpu į užsienio valstybes (įskaitant ir ES nares) 2009 m. išvyko iš viso 3 486 studentai Lietuvos piliečiai (tai sudaro 2,4 proc. lyginant su bendru studentų Lietuvoje skaičiumi)[129].

Konkrečios valstybės aukštojo mokslo internacionalizavimo sėkmė priklauso nuo daugelio aspektų – nuo internacionalizacijos politikos ir strategijos, teisinio reguliavimo sistemos, valstybės dalyvavimo aukštojo mokslo valdyme, valdymo strategijos pasirinkimo konkrečioje aukštojo mokslo institucijoje, žmogiškųjų išteklių potencialo ir t.t. Galima diskutuoti apie šio reiškinio nevienareikšmiškumą ir kontraversiškumą, tačiau akivaizdu, jog šis procesas vystosi plėtros linkme. Todėl būtina tiek valstybiniu, tiek instituciniu mastu priimti strateginius sprendimus (aukštojo mokslo institucijos gali taikyti „programines ir organizacines internacionalizacijos strategijas“[130]), padėsiančius geriau suvaldyti situaciją.

Aukštajam mokslui, be aukščiau paminėtų, kyla ir kitų prognozuojamų ir nenumatytų iššūkių, nuspėti galimus pokyčius sunku, ypač turint galvoje sudėtingą Lietuvos ekonominę, socialinę, demografinę situaciją bei vis dar pastebimus postsovietinius aukštojo mokslo reguliavimo reliktus. Nespėjęs iki galo suvokti savo naujojo identiteto Lietuvos aukštasis mokslas vėl patyrė esminių pertvarkų, susijusių su Europos Sąjungos reikalavimais ir bendros Europos aukštojo mokslo erdvės koncepcijos įgyvendinimu. Be abejo, teisinis reguliavimas turėtų padėti efektyviai ir lanksčiai reaguoti į nuolat besikeičiančias aukštojo mokslo raidos tendencijas, todėl neišvengiamai kyla klausimas tiek dėl teisinio reguliavimo aukštajame moksle turinio, tiek dėl apimties.

1.4. Aukštojo mokslo sistemos dimensijos

Metodologinį šio tyrimo pagrindą sudaro aukštojo mokslo kaip edukacinės ir institucinės sistemos modelis, pasižymintis tam tikra samprata ir jos raida, turintis specifinių bruožų ir vertybinių principų, taip pat turintis atitinkamą struktūrą. Aukštasis mokslas yra atvira sistema, kurios kaitą lemia visuomenės pokyčiai ir visuomenės bei rinkos poreikiai, taip pat kintančios pačio aukštojo mokslo idėjinės ir vertybinės koncepcijos. Aukštojo mokslo sistema „yra svarbiausia kiekvienos

[128] *Pagrindiniai Europos aukštojo mokslo duomenys. 2007 m. laida*. Europos Komisija, Briuselis, Liuksemburgas, 2007, p. 116.

[129] *Švietimas. 2009*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2010, p. 86-87.

[130] Bulajeva, T. Aukštojo mokslo internacionalizacija globalizacijos sąlygomis. *Acta Paedagogica Vilnensis*. 2005, T. 14, p. 186.

šalies mokymo, mokslo ir kultūros, socialinės ir ekonominės plėtros dalis“[131]. Aukštojo mokslo sistema institucine prasme reiškia institucijų, „teikiančių povidurinį išsilavinimą, visumą, kuri veikia apibrėžtoje geografinėje teritorijoje ir yra administruojama konkrečios vyriausybės“[132].

a) Aukštojo mokslo dimensinė sistema

Išanalizavus įvairių užsienio ir Lietuvos autorių siūlomas teorijas, darytina išvada, jog šio disertacinio tyrimo uždaviniams pasiekti būtina suformuluoti savitą aukštojo mokslo sistemos dimensijų, reguliuojamų valstybinio reguliavimo priemonėmis, o tuo pat metu ir turinčių įtaką tų priemonių sistemos kūrimui, sąrašą. Aukštojo mokslo sistemų tyrėjai (Becher T. & Kogan M.[133], Burgen A.[134], Clark B. R.[135], Goedegebuure L. ir kt.[136], Ramonienė L.[137], Teichler U.[138]) išskiria šias aukštojo mokslo sistemos sudedamąsias dalis: vertybinis lygmuo, prieinamumas, instituciniai tipai, studijų programos, studijų programų valdymas, finansavimas, perėjimas į darbo rinką.

Šiame disertaciniame tyrime analizei pasirinktos aukštojo mokslo dimensijos, labiausiai veikiamos teisinio reguliavimo. Tarkime, teisinio reguliavimo priemonių poveikis aukštojo mokslo sistemos dalyvių perėjimui į darbo rinką yra minimalus, netiesioginis, todėl šio darbo rėmuose šis aspektas nelaikytinas aukštojo mokslo sistemos dalimi. Todėl siūlytina aukštojo mokslo sistema, kurios dimensijoms tiesioginį poveikį daro teisinis reguliavimas (2 Paveikslas).

[131] Antanavičius, A., Guoga, V., Račkauskas, R., et. al. *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje*. Vilnius: ES PHARE programos „Aukštojo mokslo institucinė reforma“ įgyvendinimo padalinys, 2000, p. 11.

[132] Clark, B.R., Neave, G. (eds.). *The Encyclopedia of Higher Education*. Oxford, New York, Seul, Tokyo: Pergamon Press, 1992, p. 202.

[133] Becher, T., Kogan, M. *Process and Structure in Higher Education*. London: Routledge, 1992.

[134] Burgen, A. (ed.). *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996.

[135] Clark, B. R. (ed.). *Perspectives on Higher Education*. Los Angeles: University of California Press, 1987; Clark, B. R. *The Higher Education System*. Oxforf: Pergamon Press, 1986.

[136] Goedegebuure, L., Kaiser, F., Maassen, P., Meek, L., Vught, F., Weert, E. (eds.). *Higher Education Policy: An International Perspective*. Oxford: Pergamon Press, 1993.

[137] Ramonienė, L. *Aukštojo mokslo sistemos dimensijų, veikiančių šalies konkurencingumą, įvertinimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, 2009.

[138] Teichler, U. *Changing Patterns of the Higher Education System*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1988.

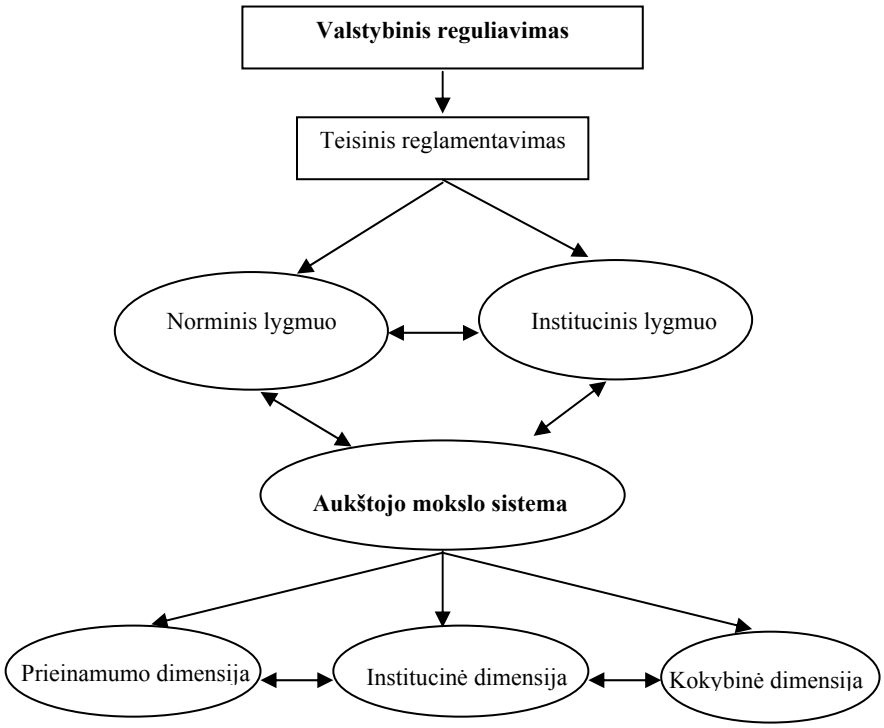

2 pav. Aukštojo mokslo sistemos dimensijos valstybinio reguliavimo aspektu

Pasirinktas aukštojo mokslo sistemos modelis struktūriškai sudarytas iš trijų dimensijų: prieinamumo, institucinės, kokybinės. Prieinamumo dimensija implikuoja aukštojo mokslo kaip vertybės atvirumą ir teisės į aukštąjį mokslą realizacijos galimybes. Šiame disertaciniame tyrime daroma prielaida, jog Lietuvoje aukštojo mokslo finansavimo politika, pasirinkti finansavimo būdai ir priemonės yra tiesiogiai susiję su aukštojo mokslo prieinamumo turinio ir apimties traktavimu, todėl finansavimo kategorija, kitų minėtų autorių paprastai priskiriama prie institucinės dimensijos, laikytina prieinamumo dimensijos komponente. Tuo pačiu tai yra ir viena iš valstybinio reguliavimo priemonių, todėl manytina, jog būtent ši priemonė tiesiogiai labiausiai koreliuoja su aukštojo mokslo prienamumo dimensija. Institucinė aukštojo mokslo sistemos dimensija apima aukštojo mokslo institucijų tipus ir aukštojo mokslo institucijų struktūrą, institucinę autonomiją, sąlygojančią institucinės savivaldos ir savireguliacijos kategorijas. Kokybinė dimensija implikuoja studijų ir mokslinių tyrimų kokybės kategorijas, taip pat inovatyvesnių studijų metodų (pvz., nuotolinės studijos) bei studijų programų kūrimą, jų turinio bei apimties valdymą. Šios dimensijos tarpusavyje sąveikauja darydamos viena kitai poveikį ir keičiantis vienai dimensijai tuo pačiu kinta ir visa sistema. Derėtų pastebėti, jog šie horizontalūs aukštojo mokslo sistemos dalių sąveikos modeliai, poveikio būdai ir pasekmės nėra šio tyrimo objektas.

Visos sisteminės dimensijos iš vienos pusės yra tiesiogiai veikiamos valstybinio reguliavimo, o ypač teisinio reglamentavimo, iš kitos pusės pačios daro poveikį būtent tam tikro specifinio teisinio reguliavimo politikos, būdų ir priemonių valstybėje pasirinkimui. Todėl teisinio reguliavimo ir aukštojo mokslo sistemos dimensijų ir visos jų visumos – aukštojo mokslo sistemos - sąveika yra abipusė. Kuriamame modelyje išskiriami du teisinio reguliavimo lygmenys – norminis ir institucinis. Norminis lygmuo implikuoja teisės normas, kuriomis daromas poveikis aukštojo mokslo sistemai ir jos dalyviams. Institucinis lygmuo suponuoja tam tikrą valstybės institucijų sistemą, skirtą norminio lygmens įgyvendinimo priežiūrai. Šie teisinio reguliavimo lygmenys yra susiję ir nefunkcionuoja atskirai. Be to, kiekvienas iš šių lygmenų atskirai ir visa teisinio reguliavimo sistema kartu tam tikromis teisinio reguliavimo priemonėmis ir būdais bei instituciniu priežiūros mechanizmu daro poveikį aukštojo mokslo sistemai.

Pabrėžtina, jog pateikta aukštojo mokslo sistema nereprezentuoja visų aukštojo mokslo sistemos modelių ir nepretenduoja į naujo modelio suformulavimą. Pasirinktas aukštojo mokslo sistemos pjūvis analizuoja tam tikras aukštojo mokslo sistemos dimensijas teisinio reguliavimo poveikio, daromo norminiu ir instituciniu lygmenimis, aspektu. Manytina, jog pasirinktas metodas įgalins atskleisti teisinio reguliavimo disfunkcijas, identifikuoti aukštojo mokslo sritis, kuriose būtina kokybinė ir kiekybinė teisinio reguliavimo transformacija bei padės suformuluoti ir pasiūlyti tam tikras argumentuotas alternatyvias teisinio reguliavimo priemones ir būdus.

b) Aukštojo mokslo institucijų struktūrinė klasifikacija

Vertėtų atskirai trumpai aptarti ir aukštojo mokslo institucijų tipus bei struktūrą (institucinės aukštojo mokslo sistemos dimensijos sudedamąją kategoriją), nes atskirai šios sistemos neanalizuosime, vienok derėtų pastebėti, jog tam tikros trinties dėl ne iki galo aiškios struktūrinės Lietuvos aukštojo mokslo institucijų strategijos esama. Šiame disertaciniame tyrime mes apsibrėžėme analizuoti tik aukštųjų universitetinių mokyklų veiklos teisinio reguliavimo problemas, savo pasirinkimą pagrįsdami šių institucijų teikiamu (skirtingai nuo neuniversitetinių aukštųjų mokyklų) visų studijų pakopų išsilavinimu bei mokslo laipsniais. Tačiau tam, kad geriau suprastume aukštųjų universitetinių aukštojo mokslo institucijų veiklos specifiką, yra prasminga aptarti jų sąveiką su kitomis aukštojo mokslo institucijomis bei atskleisti pagrindinius skiriamuosius bruožus.

Įvairūs autoriai[139] siūlo skirtingų aukštojo mokslo klasifikacijos koncepcijų, todėl čia pateiksime apibendrintą aukštojo mokslo institucijų struktūrinę sistemą,

[139] Scott, P. Unified and Binary Systems of Higher Education in Europe. Burgen, A. (ed.). *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996; Goedegebuure, L., Kaiser, F., Maassen, P., Meek, L., Vught, F., Weert, E. (eds.). *Higher Education Policy: An International Perspective*. Oxford: Pergamon Press, 1993; Jucevičienė, P., *et. al. Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 1998; Jucevičienė, P. Lietuvos aukštasis mokslas. Quis es? Quo vadis? *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997, p. 9-31; Kraujutaitytė, L.

geriausiai atspindinčią Lietuvos tendencijas. Paprastai išskiriami keli struktūrinės klasifikacijos modeliai:

- *binarinė sistema, unifikuota sistema, fragmentinė sistema*;

Binarinėje sistemoje pagal šią klasifikaciją egzistuoja tiek universitetinės, tiek neuniversitetinės aukštojo mokslo institucijos (pavyzdžiui, Vokietija).

Unifikuotoje sistemoje universitetai savo struktūroje apjungia kitas institucijas, vykdančias neuniversitetines studijų programas (pavyzdžiui, Švedija).

Fragmentinė sistema yra tokia, kurioje egzistuoja abiejų aukščiau aprašytų struktūrinių modelių institucijų tipai (pavyzdžiui, Prancūzija).

- *universitetinė sistema, dualinė sistema, binarinė sistema, unifikuota sistema, stratifikuota sistema*;

Universitetinė sistema apibūdina situaciją, kuomet valstybėje aukštojo mokslo samprata yra siejama tik su universitetinėmis aukštosiomis mokyklomis (pavyzdžiui, tokia situacija buvo Lietuvoje 1922 m., įsteigus Lietuvos (vėliau Vytauto Didžiojo) universitetą).

Dualinėje sistemoje universitetinės aukštosios mokyklos veikia visiškai atskirai nuo kitų aukštojo mokslo institucijų, sąlyginai laikomų žemesnės kompetencijos.

Binarinėje sistemoje neuniversitetinės aukštosios mokyklos papildo aukštojo mokslo sistemą ir konkuruoja su universitetais, siūlydamas neuniversitetinio tipo programas, kurios gali būti realizuojamos ir universitetuose.

Stratifikuota sistema yra perspektyvinis aukštojo mokslo sistemos modelis, kuriame visos švietimo sistemos institucijos veikia kartu, susiliedamos su technologine, pramonės, gamybos sferomis, o ugdymas tampa visos visuomenės siekiamybe ir bendru produktu.

Aptarus pagrindines aukštojo mokslo institucijų struktūros sistemas, prasminga aptarti Lietuvos situaciją pasauliniame kontekste. Kaip jau minėta, 1922 m. Lietuvoje įkūrus pirmąjį valstybinį universitetą susiformavo universitetinė sistema, kuri pradėjus steigti kitas aukštąsias mokyklas (1924 m. Žemės ūkio akademiją, 1936 m. Veterinarijos akademiją, 1933 m. Konservatoriją ir kt.) įgavo dualinės sistemos bruožų, kurie vienok nebuvo vienalytiški, nes šias aukštąsias mokyklas su universitetu siejo finansiniai, personalo, programiniai saitai, todėl šioje sistemoje galima įžvelgti ir unifikuotos sistemos ypatybių[140]. Maždaug nuo 1940 m. iki pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. Lietuvoje veikė dualinio tipo modelis, kuriame aiškiai struktūriškai ir funkciškai išsiskyrė universitetinės aukštosios mokyklos (vienintelis Vilniaus universitetas, specializuoti institutai ir akademijos bei mokslinio tyrimo institutai) ir aukštesniosios profesinės mokyklos.

Po 1990 m. Lietuvos aukštasis mokslas patyrė keletą esminių transformacijų. Pirmaisiais nepriklausomybės metais pastebima tendencija buvusias akademijas bei institutus universitetizuoti bei steigti naujus universitetus, nepaisant žymių programų kokybės, finansavimo ir kitų problemų. Vienok kalbamu metu Lietuvos aukšto-

---

Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002; *The New Encyclopaedia Britannica*, Volume 5, Chicago: Encyclopeadia Britannica, Inc. 1998, p. 918-919.

[140] Apie aukštojo mokslo sistemos raidą ir teisinį reguliavimą 1918 – 1840 m. ir 1940 – 1990 m. plačiau bus kalbama antroje šio disertacinio tyrimo dalyje.

jo mokslo sistema struktūriniu požiūriu labiausiai pasižymėjimo binarinio modelio požymiais. 2000 m. priimtas Aukštojo mokslo įstatymas[141] galutinai įtvirtino binarinę sistemą, kurioje universitetinės aukštosios mokyklos – universitetai ir akademijos - teikia universitetinį, o kolegijos – neuniversitetinį aukštąjį išsilavinimą. Ir kolegijos, ir universitetai gali būti ir valstybiniai, ir privatūs. Šis modelis su nežymiais pakeitimais veikia ir šiuo metu.

Šiuo metu Lietuvos aukštojo mokslo struktūrinė sistema aiškiai binarinė, veikia valstybinės ir nevalstybinės, universitetinės ir neuniversitetinės aukštosios mokyklos. Aukštosios mokyklos akademinį statusą lemia joje teikiamo bendrojo lavinimo ir specializuoto profesinio mokymo lygis ir santykis (universitetuose vyrauja universitetinės programos, kolegijose – neuniversitetinės programos), mokslinių tyrimų (universitetinėse aukštosiose mokyklose vykdomi paprastai fundamentalieji tyrimai, kolegijose vyrauja taikomojo pobūdžio moksliniai tyrimai) ar meninės veiklos pobūdis, mastas ir lygis, o taip pat šių veiksnių sąlygotos teisės teikti kvalifikacinius ir mokslo laipsnius bei vardus (universitetinėse aukštosiose mokyklose vykdomos trijų pakopų – bakalauro, magistrantūros, doktorantūros studijos ir teikiamos atitinkamos profesinės kvalifikacijos ir daktaro mokslo laipsnis).

Atsižvelgiant į pasaulines tendencijas darytina išvada, jog Lietuvos aukštojo mokslo struktūrinės sistemos modelis palaipsniui turėtų transformuotis iš binarinio į unifikuotą. Stratifikuotos sistemos ypatybės ir privalumai bei trūkumai dar nėra iki gali ištirti, tačiau esamos situacijos analizė leidžia teigti, jog artimiausiu metu nėra pagrindo tikėtis, jog Lietuvos aukštasis mokslas gali pasiekti stratifikacijos tendencijų. Šiame disertaciniame tyrime analizuosime esamą aukštojo mokslo sistemos *status quo* teisinio reguliavimo aspektu.

1.5. Lietuvos aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo ypatumai

1.5.1. Lietuvos aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo charakteristika

Valstybinis reguliavimas gali būti suprantamas, analizuojamas ir vertinamas tiek teisės mokslo, tiek viešojo administravimo teorijų, tiek viešosios politikos teorijos ir praktikos požiūriu. Valstybinis reguliavimas kaip viena iš viešojo administravimo išraiškų laikytina viešosios politikos įgyvendinimo instrumentų, darančių įtaką tiek priimamiems valstybės lygmeniu sprendimams, tiek kiekvieno valstybės gyventojo gerovei, todėl „reguliavimas kaip veikla laikytinas valstybės teikiama viešąja gėrybe“[142], atitinkamai tokia veikla turėtų didinti veiklos adresatų gerovę,

[141] LR Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, Nr. 27-715. Negalioja nuo 2009-05-12.

[142] Korsakaitė, D. Viešasis interesas valstybinio reguliavimo požiūriu: sampratos analizė ir formulavimas. *Ekonomika*, 2006, Nr. 76, p. 36-53. Autorės sufomuluotas valstybinio reguliavimo apibrėžimas: „Valstybis reguliavimas - nekonkurenciniais pagrindais teikiama viešoji gėrybė ir viena iš viešojo administravimo išraiškų, įgyvendinančių viešosios politikos tikslus vardan viešojo intereso“.

ergo valstybinis reguliavimas nėra ir neturėtų būti savitikslis. Reguliavimas plačiąja prasme – tai bandymas daryti įtaką kitų tos pačios bendruomenės narių elgsenai siekiant centralizuotai priimtų tikslų ir taikant jų įgyvendinimą užtikrinančius kontrolės mechanizmus[143].

Valstybinis reguliavimas yra valstybės diskrecinė veikla, siekiant tam tikro socialinio ar ekonominio poveikio visuomenei ir jos gerovei. Anot keleto užsienio autorių, valstybinis reguliavimas – tai viešosios institucijos vykdoma tvari ir kryptinga (angl. *sustainable and focused*) veikla bei visuomenei vertingos veikos kontrolė, kuria siekiama maksimizuoti viešojo intereso įgyvendinimą ir apsaugą (taip pat ir tam tikromis baudžiamojo poveikio priemonėmis)[144]. Valstybinis reguliavimas taip pat yra ir viena iš valstybinio valdymo funkcijų, kuomet valstybė ir jos įgaliotos institucijos, vadovaudamosis joms suteiktomis kompetencijomis, formuoja ir kuria tam tikros srities strateginę viziją ir politiką, jog įgyvendinimo priemones teisinio reguliavimo, finansavimo, administracinių priemonių ir procedūrų pagalba. Šią valstybės reguliavimo funkciją papildo teisinių reikalavimų vykdymo visapusiška kontrolė, prioritetų nustatymas ir jų reglamentavimas norminiais aktais, veiklos legalizavimas (pavyzdžiui, registracijos tvarkos nustatymas, licencijavimas) ir kontrolė. Administracinės teisės teorijoje valstybinis reguliavimas laikomas viena iš administracinio teisinio reguliavimo poveikio priemonių[145]. Valstybinis reguliavimas paprastai pasireiškia socialinėmis, ekonominėmis, teisinėmis ir administracinėmis priemonėmis.

Pažymėtina, jog valstybės institucijų lygmenyje valstybinis reguliavimas paprastai tapatinamas su teisiniu reguliavimu ir jo įgyvendinimo priežiūra. Pavyzdžiui, Vyriausybės nutarimu patvirtintoje valstybinio reguliavimo mažinimo strategijoje nurodoma, jog „valstybinis reguliavimas – valstybės valdžios institucijų veikla, susijusi su įstatymų ir kitų norminių teisės aktų, reguliuojančių valstybės valdymą, ekonomiką, verslą, kitas visuomeninių santykių sritis, leidyba ir įgyvendinimu“[146]. Panašaus požiūrio laikosi ir kai kurie užsienio autoriai, traktuojantys reguliavimą kaip teisinių instrumentų taikymą siekiant įgyvendinti socialinės – ekonominės politikos tikslus[147]. Valstybinis reguliavimas turi skatinti pilietinės visuomenės plėtrą, politinių, etninių ir kitų visuomenės grupių dalyvavimą politinių sprendimų rengimo, priėmimo ir įgyvendinimo procesuose, juo turi būti garantuojama šalies socialinis, ekonominis ir finansinis stabilumas, labai geros kokybės

---

[143] Goedegbuure, L., Kaiser, F., Maassen, P., Meek, L., Vught, F., Weert, E. (eds.). *Higher Education Policy: An International Perspective*. Oxford: Pergamon Press, 1993, p. 3.

[144] Baldwin, R., Cave, M. *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practis*e. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 120-122; Lindblom, C.E., Woodhouse, E.J. *Politikos formavimo procesas*. Vilnius: Algravė, 1999, p. 36-38; Dunn, W. *Viešosios politikos analizė*. Vilnius: Homo Liber, 2006, p. 57-59; Parsons, W. *Viešoji politika. Politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 17-41,

[145] Bakaveckas, A., Dziegoraitis, A., Dziegoraitienė. A., et.al. *Lietuvos administracinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005, p. 21.

[146] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1333 „Dėl Valstybinio reguliavimo mažinimo strateginių krypčių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 144-5477.

[147] Mitnick, B. M., Regulation and the Theory og Agency. *Review of Policy Research*. 1982, Vol. 1, No. 3, p. 442-453.

viešosios paslaugos, jų prieinamumas ir tęstinumas, įgyvendinant valstybinį reguliavimą turi būti pasirenkamos tarpusavyje suderintos ir viena kitą papildančios priemonės, kurių įgyvendinimas padidintų valstybinio reguliavimo subjektų ir adresatų veiklos efektyvumą.

Apibendrinant galima teigti, jog valstybinio reguliavimo samprata ir turinys yra aptariama ir analizuojama įvairiais aspektais skirtingų mokslo šakų ir autorių, išskiriant tris pagrindines valstybinio reguliavimo reikšmes, apimančias ir skirtingus mokslo šakų dalykus, ir skirtingas pačio valstybinio reguliavimo funkcijas bei išeities pozicijas: a) valstybinis reguliavimas - taisyklių arba specifinių nurodymų rinkinys, privalomų taisyklių, kurias turi vykdyti tam tikri subjektai, leidyba. Įprastai numatomas tų taisyklių įgyvendinimo stebėsenos ir vykdymo užtikrinimo mechanizmas, tipiniu atveju šią funkciją atlieka viešoji institucija; b) tai visų rūšių valstybės intervencija arba sąmoninga valstybės įtaka. Tai platesnė samprata, apimanti visus valstybės ir visų jos institucijų veiksmus, kuriais siekiama daryti įtaką ūkio plėtrai. Ši valstybinio reguliavimo samprata apima ne tik taisyklių nustatymą, bet ir kitas – mokesčių sistemą, subsidijas, valstybės lėšų perskirstymą, ir pan.; c) tai visos socialinės kontrolės formos, nesvarbu, kas jas įgyvendina, – visi socialinės kontrolės mechanizmai, įskaitant ir nulemtus valstybės institucijų, ir savaiminius procesus. Į šią sampratą patenka rinkos savireguliaciniai procesai, socialinės normos, teisinės ir kvaziteisinės normos, neturinčios stebėsenos ir vykdymo užtikrinimo procedūrų[148]. Šiame tyrime valstybinis reguliavimas suprantamas kaip visų valstybės taikomų priemonių – socialinių, ekonominių, teisinių, administracinių – visuma, kuria formuojama atitinkamos srities strategija ir politika, kuriamos ir įgyvendinamos teisės normos, vykdoma institucinė atitinkamų subjektų veiklos kontrolė ir veiklos kokybės priežiūra.

Aukštasis mokslas teisiniuose dokumentuose įvardijamas kaip aukščiausia nuosekliojo švietimo sistemos dalis. Aukštojo mokslo valstybinis reguliavimas susiduria su tam tikrais iššūkiais – aukštojo mokslo vertės, prieinamumo, išteklių, žinių ir informacijos monitoringo, nacionalinio ir atvirumo dermės santykio, kokybės. Paprastai valstybės dalyvavimas aukštojo mokslo srityje siejamas su šiais tikslais: aukštojo mokslo kokybės užtikrinimas, atskaitomybės visuomenei įtvirtinimas, valstybės biudžeto lėšų naudojimo priežiūra, šalies ekonominių ir ūkinių poreikių užtikrinimas identifikuojant tam tikrų specialistų poreikį ir užtikrinant atitinkamą jų parengimą valstybinėse aukštosiose mokyklose. Mokslo ir studijų įstatyme[149] įstatymo leidėjas nurodo tokias aukštojo mokslo valstybinio reguliavimo priemones – aukštųjų mokyklų veiklą „valstybė gali reguliuoti subsidijomis, valstybės finansuojamais užsakymais (sutartimis) bei kitomis Lietuvos Respublikos įstatymų numatytomis priemonėmis“. Valstybės dalyvavimo finansuojant, reguliuojant aukštąjį mokslą ir nustatant prieinamumo sąlygas, laipsnis lemia aukštojo mokslo sistemos efektyvumą; valstybinio reguliavimo apimtis taip pat turi atitikti

[148] Korsakaitė, D. Viešasis interesas valstybinio reguliavimo požiūriu: sampratos analizė ir formulavimas. *Op. cit.,* p. 38.

[149] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 1991 m. vasario 12 d. Nr. I-1052. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 7-191. Negalioja nuo 2009 m. gegužės 12 d.

institucinės autonomijos, aukštojo mokslo lankstumo ir inovatyvumo principus[150]. Pagrindiniai valstybinio aukštojo mokslo reguliavimo svertai – valstybinis finansavimo mechanizmas, teisinis reglamentavimas ir administracinis reguliavimas tam tikromis priemonėmis ir procedūromis (aukštųjų mokyklų licezijavimas ir studijų akreditacija bei išorinis aukštųjų mokyklų veiklos vertinimas). Valstybinio reguliavimo priemonės aukštojo mokslo srityje bei jų taikymo tikslai atskleidžiami toliau analizuojamuose pagrindiniuose strateginiuose valstybės dokumentuose.

Lietuvos švietimo koncepcijoje[151] numatytos tiek valstybinio reguliavimo priemonės, tiek jų įgyvendinimo metodai, tikslai bei sąlygos: finansavimą aukštosioms mokykloms valstybė skiria, atsižvelgdama į specialistų poreikį ir valstybinius mokslo bei kultūros prioritetus; akreditacijos tikslas - įvertinti aukštojo mokslo institucijos sugebėjimus teikti kvalifikacinius ir mokslo laipsnius tarptautinio lygiavertiškumo ir pripažinimo kontekste; akreditacijos metu aukštosioms mokykloms suteikiama teisė rengti specialistus, plėtoti mokslinius tyrimus ir išduoti valstybės pripažintus diplomus bei pažymėjimus aukštosios profilį atitinkančioje srityje; aukštųjų mokyklų išorinis vertinimas apima realiųjų išteklių vertinimą ir veiklos atitikties vertinimą, išorinį vertinimą organizuoja Švietimo ir mokslo ministerijos įgaliota institucija, aukštųjų mokyklų akreditavimą atlieka Studijų kokybės vertinimo centras, aukštosios mokyklos akreditavimo tikslas – remiantis išorinio vertinimo išvadomis, patvirtinti aukštosios mokyklos atitiktį teisės aktų nustatytiems reikalavimams[152]; teisė rengti specialistus, išduoti diplomus ar pažymėjimus, nenumatytus aukštosios mokyklos steigimo arba akreditacijos sąlygomis, įgyjama Vyriausybės nustatyta tvarka, gavus atitinkamą licenciją, kurią išduoda Švietimo ir mokslo ministerija[153]. Šiomis priemonėmis aukštojo mokslo sritis gali būti ne tik reguliuojama (o tai dažniausiai implikuoja įvairius suvaržymus, taisykles, kontrolę), bet ir skatinama (pavyzdžiui, atskiriant licenzijavimo ir akreditavimo procedūras laiko požiūriu galima skatinti privačių aukštųjų mokyklų steigimą).

Valstybinio reguliavimo tikslai, priemonės, veiklos gairės yra įtvirtintos svarbiausiuose strateginiuose dokumentuose, tiesiogiai ar netiesiogiai reguliuojančiuose aukštojo mokslo sritį: Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje (2002 m.)[154] numatyta, jo efektyviai mokslo ir švietimo srityje valstybė gali veikti tik išugdžiu-

---

[150] Ransom, A., Khoo, S.-M., Selvaratnam, W. *Improving Higher Education in Developing Countries*. *EDI Seminar Series.* Economic Development Institute of the World Bank [interaktyvus] Washington: World Bank, 1993, p. 4 [žiūrėta 2010-12-01] <http://www.greenstone.-org/greenstone3/nzdl?a=d&d=HASH387a15c6ec974eeae215a3.5&c=hdl&sib=1&ed=1&p.s=ClassifierBrowse&p.sa=&p.a=b&p.c=hdl>.

[151] Lietuvos Respblikos Kultūros ir švietimo ministerija. *Lietuvos Švietimo koncepcija* [interaktyvus] Vilnius: Leidybos centras, 1992 [žiūrėta 2010-11-23] <http://www.smm.lt/-strategija/docs/srp/koncepcija/koncepcija1.htm>.

[152] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. rugsėjo 22 d. nutarimas Nr. 1317 „Dėl Aukštųjų mokyklų išorinio vertinimo tvarkos aprašo ir aukštųjų mokyklų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 113-5760.

[153] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr. 1423 „Dėl Leidimo vykdyti studijas ir su studijomis susijusią veiklą išdavimo tvarkos aprašo ir leidimo vykdyti su studijomis susijusią veiklą išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 134-5842.

[154] Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 128-6567.

si administracinius gebėjimus. Valstybė įsipareigoja taikyti visas valstybinio reguliavimo priemones: užtikrinti stabilią, racionalią ir skaidrią švietimo finansavimo sistemą, pagrįstą aiškiais valstybės įsipareigojimais kiekvienam asmeniui; vykdyti nuolatinę švietimo sistemos stebėseną (monitoringą) ir diagnostinius tyrimus; siekiant išsilavinimo pripažinimo, užtikrinti aukštojo mokslo kokybę; palaikyti ir stiprinti turimą mokslinį potencialą, didinant investicijas į švietimo ir mokslo įstaigų infrastruktūrą, galintį parengti tinkamus besikeičiančiai darbo rinkai ir pozityviai visuomenės raidai specialistus, gebančius įsisavinti naujas technologijas, kurti mokslinių tyrimų užsakymo sistemą, plėsti taikomuosius mokslinius tyrimus.

Valstybinės švietimo strategija 2003–2012 metams[155] nusako Lietuvos švietimo plėtotės tikslus bei priemones jiems įgyvendinti, taip pat apibrėžia pagrindinius kiekybinius ir kokybinius siekinius, kuriais bus grindžiama švietimo sistemos plėtotė. Įsipareigojama sukurti veiksmingą ir darnią, atsakingu valdymu, tikslingu finansavimu ir racionaliu išteklių naudojimu pagrįstą švietimo sistemą, užtikrinti švietimo kokybę, atitinkančią atviroje pilietinėje visuomenėje ir rinkos ūkyje gyvenančio asmens, visuotinius dabarties pasaulio visuomenės poreikius. Įgyvendindama šiuos tikslus, valstybė numato dalį valstybinio reguliavimo funkcijų perleisti aukštosioms mokykloms atsakomybę už studijų kokybę, glaudų ryšį su darbo rinka, regionų ekonominę plėtrą, numatoma pasiekti racionalią pusiausvyra tarp aukštųjų mokyklų autonomijos ir atskaitomybės visuomenei. Įsipareigojama finansinio reguliavimo priemones ir išteklius naudoti taip, kad padėtų aukštojo mokslo sistemai geriau prisitaikyti prie laisvos rinkos ir užtikrintų geresnį aukštojo mokslo prieinamumą bei kokybę. Valstybė, pasitelkdama visas reguliavimo priemones, numato užtikrinti švietimo plėtotės prieinamumas, tęstinumas ir socialinis teisingumas, socialiai teisingas mokymosi ir studijų sąlygas. Dalį priežiūros ir inspektavimo funkcijų valstybė numato laipsniškai pakeisti audito (įsivertinimo ir išorinio vertinimo) sistema, kurios pagrindinis tikslas – skatinti aukštojo mokslo kokybę ir veiksmingumą. Įvardijamas ir pagrindinis tiesioginis kiekybinis tikslas, kuriuo siekiama visu valstybiniu reguliavimu - kiekvienas Lietuvos pilietis turėtų galimybę studijuoti aukštojoje mokykloje pasirinktu būdu (nuotolinės, neakivaizdinės ir kitos studijos) ir daugiau kaip 60 procentų Lietuvos jaunuolių įgytų aukštąjį universitetinį arba neuniversitetinį išsilavinimą.

Švietimo strategijos 2003–2012 metams nuostatas įgyvendinančiuose dokumentuose[156] valstybinio reguliavimo priemonėmis numatyta tobulinti valdymą (įgyvendinant kokybės vadybos principus, numatančius perėjimą prie tolygiai paskirstytos atsakomybės ir atskaitomybės, pagrįstos racionaliai ir skaidriai planuojamais ir skirstomais finansiniais ištekliais), infrastruktūrą, studijų turinį (didinant mokymosi ir studijų turinio atitiktį darbo rinkos žinių visuomenėje poreikiams), personalo kvalifikaciją. Aukštajam mokslui skirtame Lietuvos aukštojo mokslo

[155] Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. IX-1700 „Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 71-3216.

[156] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 24 d. nutarimas Nr. 82 „Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų įgyvendinimo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 12-391.

sistemos plėtros 2006–2010 m. plane[157] ir jo įgyvendinimo dokumentuose[158] numatoma siekti, kad kuo daugiau Lietuvos gyventojų įgytų geros kokybės aukštąjį išsilavinimą, taip būtų tenkinami besitobulinančių asmenų ir visuomenės dabarties ir ateities poreikiai, užtikrinama visuomenės pažanga. Pastebima, jog studijų sistema plėtojama deramai neatsižvelgiant į žinių visuomenės poreikius, kartais dėl aukštųjų mokyklų, ypač universitetų, lokalių interesų. Studentai per menkai orientuojami įgyti tokius gebėjimus, kurie leistų jiems atsirinkti, vertinti specialiąsias žinias, savarankiškai naudotis įgytomis žiniomis ir įgūdžiais mokantis visą gyvenimą.

Todėl valstybė visomis valstybinio reguliavimo priemonėmis, siekiant sukurti geros kokybės išsilavinimą teikiančią, darniai veikiančią, atsakingu valdymu, tikslingu finansavimu ir racionaliu išteklių naudojimu grindžiamą aukštojo mokslo sistemą, užtikrinančią aukštojo mokslo prieinamumą pagal kiekvieno asmens gebėjimus, įsipareigojo tobulinti aukštojo mokslo sistemos valdymą valstybės bei mokslo ir studijų institucijų lygmeniu; racionalizuoti ir didinti aukštojo mokslo sistemos finansavimą naudojant naujus finansavimo šaltinius; tobulinti paramos studentams teikimą; tobulinti aukštųjų mokyklų veiklos rezultatų vertinimą; atlikti perspektyvinius specialistų poreikio darbo rinkoje tyrimus ir pagal jų rezultatus skirstyti Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšas valstybinėms aukštosioms mokykloms studijų išlaidoms apmokėti; užtikrinti, kad aukštųjų mokyklų absolventų kompetencija atitiktų visuomenės ir darbo rinkos poreikius išsilavinimo ir kvalifikacijų struktūros požiūriu dabar ir ateityje; užtikrinti mokymosi visą gyvenimą galimybę (Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 m. planas, 7 – 8 punktai). Vienok pastebėtina, jog valstybė tam tikromis priemonėmis (teisiniu reguliavimu ir administracinėmis procedūromis) prisiėmė diskreciją pernelyg detaliai nustatyti aukštųjų mokyklų veiklos tam tikrus aspektus, kurie tradiciškai priskirtini aukštojo mokslo institucijų autonomijos kompetencijai (pavyzdžiui, reglamentuojama universitetų tarybų sudarymo tvarka ir veiklos funkcijos, numatoma sukurti visų studijų krypčių reglamentus, kuriuose detaliai aprašomas studijų turinys, ir pan.).

Atitinkamas reguliavimo priemones taikyti Lietuvos valstybines institucijas įpareigojo ir tarptautiniai dokumentai: Europos Tarybos ir UNESCO kvalifikacijų, susijusių su aukštuoju mokslu, pripažinimo Europos regiono valstybėse konvencija ir ją įgyvendinantys dokumentai[159], Europos Vadovų Tarybos 2000 metais priimta

[157] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 39-1394.

[158] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. lapkričio 17 d. nutarimas Nr. 1133 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano įgyvendinimo pirmojo etapo 2006-2007 metų priemonių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 126-4789; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. liepos 9 d. nutarimas Nr. 732 „Dėl aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2008-2010 metų programos pavirtinimo". *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 85-3384.

[159] Lietuvos Respublikos 1998 m. spalio 15 d. įstatymas Nr. VIII-891 „Dėl Europos Tarybos ir UNESCO kvalifikacijų, susijusių su aukštuoju mokslu, pripažinimo Europos regiono valstybėse konvencijos ratifikavimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 110-3022; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 60 „Dėl Užsienyje įgytų kvalifikacijų, suteikiančių teisę į aukštąjį mokslą, bei aukštojo mokslo kvalifikacijų vertinimo ir akademinio pripažinimo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 12-369.

Lisabonos strategija[160] ir Nacionalinė Lisabonos strategijos įgyvendinimo programa[161] numatė, jog valstybės privalo daugiau investuoti į žmogiškuosius išteklius ir skirti didesnį dėmesį visą gyvenimą trunkančiam mokymuisi, siekiant Europos Sąjungos ekonomiką paversti konkurencingiausia pasaulyje, todėl valstybė nustatė priemonių, didinančių aukštojo mokslo sistemos efektyvumą, gerinančių aukščiausiosios kvalifikacijos specialistų, atitinkančių modernios pramonės ir verslo poreikius, pasiūlą, sistemą, kurios pagrindu vėliau buvo įgyvendintos kitos reformos aukštajame moksle.

Pažymėtina, jog daugumoje šalių, tarp jų ir Lietuvoje, aukštojo mokslo valstybinis reguliavimas pastaruoju metu sumažėjo, tačiau kai kurios aukštojo mokslo sritys tebėra detaliai reguliuojamos, ypač tai pasakytina apie teisinio reglamentavimo priemones taikant administracinio reguliavimo procedūras. Aukštojo mokslo sistemos dalyviai siekia kuo didesnės nepriklausomybės nuo valstybės institucijų, ypač finansų naudojimo, valdymo ir studijų proceso formavimo srityse. Finansinė įtampa, egzistuojanti pastaruoju metu kalbant apie aukštojo mokslo finansavimą, taip pat suponuoja tam tikrą reguliavimo specifiką, kuomet didžiausią įtaką aukštojo mokslo institucijoms įgyja didžiausią finansavimą joms teikiantys subjektai. Tokiu atveju pastebimas piktnaudžiavimas ir aukštųjų mokyklų autonomijos pažeidimas[162].

Taigi, pagrindinės valstybinio reguliavimo priemonės aukštojo mokslo srityje yra valstybinis finansavimas, teisinis reglamentavimas, administracinis reguliavimas ir tam tikros administracinės procedūros (akreditavimas, licenzijavimas, išorinis vertinimas). Svarbu pažymėti ir tai, kad valstybinio reguliavimo priemonės gali būti realizuojamos tik jas įtvirtinus atitinkamuose teisės aktuose, todėl aukštojo mokslo teisinio reglamentavimo analizė yra kertinis šio disertacinio tyrimo uždavinys. Vienas iš svarbiausių tikslų, analizuojant valstybinio reguliavimo specifiką aukštajame moksle, yra nustatyti, kokios reguliavimo priemonės ir kokia apimtimi yra būtinos, kad aukštojo mokslo institucijos galėtų veikti efektyviai, atskaitingai, teikti kokybiškas paslaugas. Taip pat svarbu atskleisti, kokius politinius, teisinius ar finansinius mechanizmus pasitelkus gali būti pasiekiama pusiausvyra tarp valstybinio reguliavimo ir aukštųjų mokyklų savivaldos teisės. Minėtos reguliavimo priemonės yra susijusios ir daro poveikį visoms aukštojo mokslo sistemos sritims – prieinamumo, institucinei ir kokybinei dimensijoms. Šiems valstybinio reguliavimo aspektams ir bus skiriamas didžiausias dėmesys šiame disertaciniame tyrime.

[160] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. birželio 20 d nutarimas Nr. 670 „Dėl Lisabonos strategijos įgyvendinimo ir koordinavimo Lietuvoje“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 78-2823.

[161] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 22 d. nutarimas Nr. 1270 „Dėl Nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programos“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 139-5019.

[162] Mingle, J.R. (ed.). *Management Flexibility and State Regulation in Higher Education*. Atlanta: Southern Regional Education Board, 1983, p. 6.

1.5.2. Administracinio teisinio reguliavimo aukštojo mokslo sistemoje pobūdis

Teisinio reguliavimo, nustatyto teisės principuose bei normose, bendriausias siekinys arba tikslas yra tam tikra teisinė tvarka[163], todėl yra ypač svarbu, kokios teisinės tvarkos siekia valstybė ir jos institucijos, nustatydama vienokį ar kitokį teisinį reguliavimą, jo apimtis, įtvirtindama tam tikras teisinio reguliavimo priemones. Anot prof. A. Vaišvilos, „valstybės dalyvavimas vykdant teisinį reguliavimą reiškia, kad valstybė pirmiausia sukuria teisinio poveikio žmonių elgesiui priemones (teisės normas), įkūnija jose tam tikrą žmonių elgesio reglamentavimo tipą (smulkmeniškąjį arba principinį), taip pat sukuria institucijų sistemą tam reguliavimui vykdyti ir prižiūrėti“[164]. Taigi aukštojo mokslo teisinis reglamentavimas suponuoja valstybės įgaliotų institucijų leidžiamas taisykles, skirtas įvairioms aukštojo mokslo sritims norminti, instituciniame lygmenyje teisinis reglamentavimas taip pat apima ir tam tikrų kontrolės ir priežiūros institucijų sistemą.

Pripažįstama, jog kokybiškas reglamentavimas yra tuomet, kai jis yra būtinas (reguliuojama tik tada, kai tai būtina), proporcingas (pasirinktos reguliavimo priemonės atitinka reguliavimo tikslus), skaidrus (teisės aktų priėmimo procesas viešas, teisės aktai paprasti ir suprantami), prieinamas (teisės aktai prieinami viešai) ir numatyta atitinkama atskaitomybė (priimami sprendimai pagrįsti, ir už juos atsiskaitoma visuomenei)[165]. Valstybės įsipareigojimus nustatyti tinkamas valstybinio reguliavimo (įskaitant ir teisinį reglamentavimą) priemones patvirtina ir Lietuvos Konstitucinio Teismo justicija, pasak kurios „valstybė formuoja ir vykdo aukštojo mokslo politiką, kuri turi atitikti viešąjį interesą, visuomenės poreikius. Ši politika apima *inter alia* strateginių aukštojo mokslo vystymosi sričių (krypčių) nustatymą, valstybės poreikius ir galimybes atitinkančio aukštojo mokslo finansavimo modelio parinkimą, įvairių sričių (krypčių) specialistų poreikio nustatymą, priemonių, leidžiančių užtikrinti studijų kokybę, nustatymą“[166]. Atsispiriant nuo šių principinių reikalavimų teisiniam aukštojo mokslo reglamentavimui pastarasis ir yra analizuotinas, atskleidžiant galimus trūkumus, disfunkcijas ir spragas.

Aukštojo mokslo teisinis reglamentavimas pasižymi ir kitu esminiu požymiu – jis laikytinas administraciniu teisiniu reguliavimu, nes tiesiogiai daro poveikį visuomeniniams santykiams tam tikroje (aukštojo mokslo) valstybinio valdymo srityje, juo nustatomos valstybinės valdžios bei jos įgaliotinų institucijų ir tam tikrų asmenų (aukštojo mokslo institucijų, jų darbuotojų, studentų) santykio taisyklės. Administraciniu teisiniu reguliavimu „valstybės administracinės struktūros siekia reguliuoti daugelio asmenų elgesį pagal įstatymų leidžiamosios valdžios priimtus

[163] Baublys, L., Beinoravičius, D., Kaluina, A., ir kt. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2010, p. 304.

[164] Vaišvila, A. *Teisės teorija. Antrasis leidimas*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 210.

[165] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 185 „Dėl Geresnio reglamentavimo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 29-1024.

[166] LR Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 34-1225.

standartus, kuriais mėginama apsaugoti viešąjį interesą“[167]. Pažymėtina, jog kalbant apie aukštąjį mokslą nuolat kyla diskusija dėl viešojo intereso ar viešosios gėrybės sampratos taikymo aukštojo mokslo atžvilgiu. Pastaruoju metu ši tendencija ypač akivaizdi, nes atitinkamas aukštojo mokslo statusas daro poveikį ir jo finansavimo modelio pasirinkimui bei valstybinio reguliavimo apimties nustatymui.

Aiškių kriterijų, nusakančių šių sąvokų turinį, nėra, tačiau visuotinai pripažįstama, jog „viešasis interesas yra tai, kas objektyviai reikšminga, reikalinga kolektyvui, tautai, visuomenei“[168]. Nediskutuotina, jog aukštasis mokslas yra reikšmingas ne tik jį įgijusiems ar įgyjantiems asmenims, bet ir kitiems visuomenės nariams dėl pridėtinės vertės, kurią suteikia aukštasis išsilavinimas visuomenei. Praktiniu požiūriu aukštasis mokslas kiekvienam asmeniui suteikia galimybę tapti konkurencingesniam darbo rinkoje, gauti daugiau pajamų, įgyti tam tikrą socialinį statusą, realizuoti profesines ambicijas, siekti aukštesnės gyvenimo kokybės[169]. Kaip visuomeninė gėrybė aukštasis mokslas lemia didesnį nacionalinį ir regioninį vystymąsi, socialinės, ekonominės ir kultūrinės aplinkos gerėjimą, bendro visuomenės pažangos lygio kilimą. Nustatyti, kokiam interesui – viešajam ar privačiam, – aukštasis mokslas daro didesnį poveikį, yra itin sudėtinga, nes neegzistuoja svertų, galinčių apčiuopiamai pademonstruoti šią įtaką. Yra labai sunku nustatyti ir aukštojo mokslo indėlį bendrai visuomenės būties gerovei. Dėl tokio sąvokų neapibrėžtumo[170] nuolat kyla ginčų, ar aukštasis mokslas turėtų būti laikomas visuotinu interesu ir visuotine gėrybe, prie kurios įgijimo ir gynimo turėtų prisidėti visi, net ir tiesiogiai su aukštuoju mokslu niekaip nesusiję asmenys. Todėl galbūt teisingiausia teoriniame lygmenyje viešąją gėrybę apibrėžti remiantis nuostata, jog tam tikras reiškinys viešuoju interesu turėtų būti laikomas todėl, „kad kiekvienas norėtų, kad valstybė vadovautųsi būtent šiais interesais“[171] priimdama tam tikrus sprendimus, teisės aktus ir užtikrindama jų įgyvendinimą.

Tačiau būtent aukštojo mokslo kaip viešosios gėrybės traktavimas gali nulemti ir tam tikrus nepageidaujamus reiškinius. Būtent viešųjų interesų kontekste iš valstybės yra tikimasi efektyvaus teisinio reguliavimo siekiant maksimaliai patenkinti visų poreikius, nes tokiu atveju yra preziumuojama, kad be valstybės taikomų priemonių socialinė ir ekonominė lygybė konkrečios gėrybės atžvilgiu būtų pažeista. Todėl valstybei suponuojama teisė administraciniu reguliavimu koreguoti lais-

---

[167] Pranevičienė, B. *Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003, p. 27.

[168] Leonavičius, J. *Sociologijos enciklopedija*. Vilnius: Akademija, 1993.

[169] Pavyzdžiui, pagal Pasaulio Banko 2000 m. atliktą tyrimą, Pietų Amerikoje asmuo, įgijęs 6 klasių išsilavinimą, gauna 50 procentų didesnes pajamas nei privalomojo mokyklinio ugdymo neįgijęs asmuo. Asmenų, turinčių aukštąjį išsilavinimą, pajamos didesnės daugiau nei 200 procentų nei turinčių tik vidurinįjį išsilavinimą. *Higher Education in Developing Countries. Peril and Promise. The Task Force on Higher Education and Society* [interaktyvus] Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2000, p. 37 [žiūrėta 2010-12-01] <http://siteresources.-worldbank.org/INTAFRREGTOPTEIA/Resources/Peril_and_Promise.pdf>.

[170] Anot F.A. von Hayek, „šių terminų neapibrėžtumas beveik kiekvieną interesą leido pavaizduoti kaip bendrąjį verčiant daugybę žmonių tarnauti tikslams, mažiausiai jiems rūpimiems“. Hayek, F.A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II d. Socialinio teisingumo miražas*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 7.

[171] Lane, J.E. *Viešasis sektorius*. Vilnius: Margi raštai, 2001, p. 18.

vai susiklostančius rinkos santykius, nustatyti tam tikrus mokesčius, kurti tam tikros srities valstybės monopolį arba kontroliuoti privačių asmenų veiklą tam tikromis priemonėmis. Šiuo atveju administracinis teisinis reguliavimas grindžiamas iš viešojo intereso apsaugos kildinamais „ekonominiais ar socialiniais tikslais, kuriems siekti reguliavimas yra sukuriamas“[172]. Tais pačiais tikslais motyvuojamas ir kitų valstybinio reguliavimo priemonių taikymas, pavyzdžiui, įvairių finansinių paramos mechanizmų (aukštajame moksle – biudžeto subsidijos aukštojo mokslo institucijoms).

Tačiau jei aukštasis mokslas laikomas ne tik viešąja, bet ir privačia vertybe, neišvengiamai kyla konfliktas tarp galimo perteklinio administracinio reguliavimo ir privačių subjektų tarpusavio susitarimu nustatomų nuostatų. Šiuo metu aukštasis mokslas vertinamas kaip paslauga, kurios finansavimo būdas artimas rinkos modeliui. Reikalaujama, kad aukštosios mokyklos konkuruotų tarpusavyje dėl paslaugos gavėjų – studentų, pripažįstama, jog aukštojo mokslo institucijos dalį lėšų turėtų užsidirbti pačios dalyvaudamos įvairiuose projektuose, taikomuosiuose tyrimuose, bendradarbiaudamos su ūkio subjektais. Todėl kyla dvejonės, ar tokiu atveju yra tikslingas ir pagrįstas itin detalus administracinis reguliavimas ir sprendimų aukštojo mokslo priėmimo laisvės apribojimas valdymo, personalo, studijų programų turinio atžvilgiu. Kai kurių administraciniu reguliavimu įtvirtintų procedūrų laikymasis tik bereikalingai apsunkina aukštojo mokslo institucijų veiklą ir yra nepateisinamas nei ekonominiu, nei socialiniu požiūriu (pavyzdžiui, egzistavę tam tikri reikalavimai mokslo darbuotojų kvalifikacijai, *inter alia* reikalavimas paskelbti tam tikrą publikacijų skaičių konkrečiuose leidiniuose ar duomenų bazėse ir to pagrindu sprendžiant apie mokslo darbų reikšmingumą[173]).

Administracinio teisinio reguliavimo apimties aukštajame moksle problema yra susijusi ir su aukštojo mokslo kaip kultūrinio ir socialinio instituto ypatybėmis – aukštojo mokslo institucijų savivalda ir akademinė laisve. Lietuvos Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, jog „autonomijos aukštosioms mokykloms suteikimas neatleidžia valstybės nuo konstitucinės priedermės užtikrinti aukštojo mokslo sistemos veiksmingumą. Todėl aukštųjų mokyklų autonomija nereiškia, kad jų veikla negali būti valstybės reguliuojama; priešingai, dėl to, kad yra susijusi su *inter alia* konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu, taip pat valstybės biudžeto lėšų naudojimu, ši veikla turi būti reguliuojama ir prižiūrima; tai išplaukia ir iš Konstitucijos 40 straipsnio 4 dalies nuostatos, kad valstybė prižiūri mokymo ir auklėjimo įstaigų veiklą. Tačiau valstybės teisė reguliuoti išorinius aukštųjų mokyklų santykius neturi apriboti aukštosios mokyklos mokslinės ir pedagoginės veiklos laisvės“

[172] Pranevičienė, B. *Op. cit*., p. 33.

[173] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimas Nr. 899 „Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigybių reikalavimų, Konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigas eiti organizavimo, dėstytojų ir mokslo darbuotojų atestavimo tvarkos ir Pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 63-2283 (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija); Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. liepos 18 d. nutarimas Nr. 962 „Dėl Habilitacijos tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 73-3396.

(Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d.[174], 2002 m. vasario 5 d.[175], 2008 m. vasario 20 d.[176] nutarimai). Todėl aukštojo mokslo srities teisinis reguliavimas nuolat susiduria su iššūkiais, kurių priežastys, pobūdis, galimi problemų sprendimo būdai bus analizuojami kitose šio tyrimo dalyse.

Pirmosios dalies išvados.

Atlikus aukštojo mokslo sampratos raidos analizę, darytina išvada, jog šiuolaikinio aukštojo mokslo idėją reprezentuoja šios konceptualios sąvokos: mokslo žinių kūrimas, saugojimas ir perdavimas, institucinė autonomija, demokratiškumas, liberalus ugdymas, kritinis mąstymas, sąveika su visuomene, kultūros vertybių saugojimas ir perdavimas. Tradicinio, šiuolaikiniojo ir moderniojo aukštojo mokslo principai ir ypatybės išreiškia pagrindines aukštojo mokslo vertybines kategorijas ir įvardina aukštojo mokslo misiją bei tikslus. Taip pat šios principinės kategorijos institucine prasme išskiria universitetą kaip specifinę, unikalią institucinę struktūrą. Aptarti aukštojo mokslo principai nėra dogmatiškos taisyklės, tai yra labiau filosofinės kategorijos, formuojančios fundamentalius aukštojo mokslo kaip sistemos pagrindus. Manytina, jog aukštojo mokslo teisinis reguliavimas nevisiškai koreliuoja su pačia aukštojo mokslo misija, vertybinėmis orientacijomis, konceptualiomis funkcinėmis ir institucinėmis kategorijomis. Teisinis reguliavimas formaliai nustato modernius aukštojo mokslo principus ir įtvirtina tam tikrą aukštojo mokslo sistemą, tačiau praktikoje pastebima teisinio reguliavimo nuostatų ir esamos *status quo* disharmonija. Todėl darytina išvada, jog esama teisinio reguliavimo turinio ir apimties disfunkcijų. Taip pat pastebėtina, jog kai kuriais aspektais teisinis reguliavimas įtvirtina pažangias, tarptautiškai projektuojamas idėjas, kurios sunkiai įgyvendinamos aukštojo mokslo institucijų veikloje dėl tam tikro šių institucijų vidinio pasipriešinimo. Todėl svarstytina, ar tikslinga teisinio reguliavimo priemonėmis nustatyti tam tikro elgesio modelį užbėgant už akių natūraliems rinkos ir visuomenės poreikių suformuotiems pokyčiams, kylantiems „iš apačios“, o ne primestiems „iš viršaus“. Mokslo ir studijų sistemos teisinis reguliavimas turi būti pagrįstas išteklių koncentravimo bei efektyvaus naudojimo, autonomijos, atsakomybės ir atskaitomybės, valstybės reguliavimo racionalumo bei veiksmingumo, laisvos konkurencijos, asmeninio suinteresuotumo, mokslo ir studijų tinklo gerinimo principais.

[174] LR Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-948.

[175] LR Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 14-518.

[176] LR Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 23-852.

II. LIETUVOS AUKŠTOJO MOKSLO TEISINIO REGULIAVIMO RAIDA

Lietuvos aukštojo mokslo raida buvo sudėtinga, daugiaprasmė ir itin glaudžiai susijusi su kitomis Lietuvos valstybės vystymosi dimensijomis – politine santvarka ir istorine situacija, ekonomine, socialine šalies sąranga, ideologinėmis ir kultūrinėmis pokyčių paradigmomis. Lietuvos aukštojo mokslo tradicijų, institucijų, veiklos principų raida žvelgiant retrospektyviai pasižymi tam tikru specifiškumu. Tomis pačiomis savybėmis pasižymėjo ir aukštojo mokslo sistemos teisinis reguliavimas. Iki pat XX a. pradžios sunku kalbėti apie kokią nors aukštojo mokslo teisinio reguliavimo sistemą, kryptingą ir pagrįstą teisės nuostatų pasitelkimą aukštojo mokslo vykdomai misijai ir funkcijoms įgyvendinti.

Aukštojo mokslo sistemos ir institucijų veiklos teisinio reguliavimo raida, ypatybės ir principai, o taip pat tam tikrų ydingų apraiškų aukštojo mokslo teisiniame reguliavime paieškos ir analizė įgalina geriau suprasti ne tik teisinio reguliavimo istorinius aspektus, tačiau ir suformuoti aiškesnes perspektyvines vizijas. Darytina prielaida, jog teisinio reguliavimo retrospektyvinės tendencijos neišvengiamai turi įtakos dabarties aukštojo mokslo *status quo*, o jų įvertinimas įgalina aiškiau suvokti vienus ar kitus šiuolaikinio aukštojo mokslo teisinio reguliavimo ypatumus ir atrasti galimas disfunkcijų priežastis.

Todėl šioje darbo dalyje analizuojamos Lietuvos aukštojo mokslo raidos tendencijos, atskleidžiamos istorinės, ekonominės, socialinės aukštojo mokslo institucijų steigimo ir veiklos aplinkybės, įvertinama istorinio konteksto įtaka visos sistemos ir atskirų aukštojo mokslo institucijų veiklos teisiniam reguliavimui. Be jokios abejonės, šiame tyrime nepretenduojama į išsamią istorinę ar kultūrologinę analizę, tam tikri politiniai, istoriniai, socialiniai, kultūriniai aspektai aptariami tik tiek, kiek tai būtina suprasti teisinio reguliavimo specifiką. Šioje disertacinio tyrimo dalyje bus analizuojamas ir nepriklausomybę atgavusios Lietuvos XX a. pabaigos – XXI a. pradžios aukštojo mokslo teisinis reguliavimas. Šio laikotarpio aukštojo mokslo raidoje įžvelgtini keli etapai, kuriuos signifikuoja naujos LR Aukštojo mokslo bei LR Mokslo ir studijų įstatymų redakcijos. Paskutinioji aukštojo mokslo reforma įvyko visiškai neseniai, tik 2009 m. viduryje, nors jai ruoštasi buvo jau keletą metų. Pastarųjų dviejų dešimtmečių tiek aukštojo mokslo sistemos, tiek jo teisinio reguliavimo transformacijos yra ypač reikšmingos analizuojant dabartinį aukštojo mokslo teisinį reguliavimą bei numatant galimas tobulinimo kryptis.

2.1. Trumpa lietuvos aukštojo mokslo istorinės raidos apžvalga

Pirma aukštoji mokykla Lietuvoje įkurta 1579 m., ilgą laiką tai buvo vienintelė aukštojo mokslo įstaiga. Įkurtas jėzuitų iniciatyva, finansiškai remiant kai kuriems Lietuvos didikams ir valdovui Steponui Batorui, 1979 m. balandžio 1 d. universitetas gavo karaliaus privilegiją, vėliau popiežiaus Grigaliaus XIII bule patvirtintą, ir

pradėjo savo šimtmečius trukusią veiklą. Vilniaus universitete (*Alma academia et universitas Vilnensis societatis Iesu*) iškart po įkūrimo buvo tik Teologijos ir Filosofijos fakultetai, vėliau įkurtas Teisės fakultetas (1644 m.). Dėstoma buvo to meto tarptautine mokslo kalba – lotynų, - todėl universitete studijavo ne tik Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos karalystės piliečiai, tačiau ir studentai iš kitų valstybių (pavyzdžiui, danai, anglai, škotai, ir kt.). Universitete dėstė nemažai žymių to meto mokslininkų, mokslo lygiu akademija prilygo to meto kitiems Europos universitetams[177].

Laikui bėgant Vilniaus universitetas neišvengė drastiškų pokyčių, susijusių su Lietuvos valstybės istorine ir politine situacija. 1781 m. universitetas perėjo Edukacinės komisijos žinion ir buvo pavadintas Vyriausiąja Lietuvos mokykla, joje 1781 m. įsteigtas ir Medicinos fakultetas. Lietuvą prijungus prie Rusijos (1795 m.) LDK Vyriausioji mokykla pertvarkyta į Vilniaus Vyriausiąją mokyklą. 1803 m. caro Aleksandro I aktu aukštoji mokykla atkurta ir pavadinta Vilniaus imperatoriškuoju universitetu, o po 1830-1831 m. sukilimo, kuriame aktyviai dalyvavo universiteto studentai (apie 400 studentų), 1832 m. caro Nikolajaus I įsakymu aukštoji mokykla uždaryta. Vietoj universiteto įsteigtos Teologijos mokykla (vėliau reorganizuota į Dvasinę akademiją ir 1842 m. iškelta į Peterburgą) ir Medicinos - chirurgijos mokslų kolegija (veikusi iki 1842 m.).

Taigi, nuo XIX a. vidurio Lietuvoje nebeliko jokios aukštosios mokyklos. Nepaisant to, per beveik tris šimtus veiklos Lietuvoje metų Vilniaus universitetas įvykdė savo misiją: buvo išugdyta ne viena dešimtis mokslininkų, visuomenės veikėjų, kultūros ir meno korifėjų, sukurti tvirti švietėjiškos edukacinės aukštojo mokslo institucijos ir kultūrinio centro veiklos pamatai, kurių pagrindu XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje pradėtos inspiruoti universiteto atkūrimo idėjos. Nesiimant analizuoti istorinių ir politinių peripetijų, susijusių su universiteto atkūrimu, istoriniai faktai šioje tyrimo dalyje pateikiami itin supaprastintai, kiek, manytina, tai būtina teisinio reguliavimo kontekstui atskleisti. Šiame darbe nebus aptariami sovietinės valdžios, okupavusios Vilnių 1918 m., mėginimai įsteigti Vilniuje Darbo universitetą (turėjusį pradėti veikti nuo 1919 m. kovo 13 d.), taip pat neaptariama lenkiškojo Stepono Batoro universiteto Vilniuje veikla 1919-1939 m. (universitetas įsteigtas 1919 m. lenkams okupavus Vilniaus kraštą), kadangi šių institucijų įkūrimas ir veiklos analizė šio disertacinio tyrimo prasme neturi mokslinės vertės.

Bandymai atkurti Lietuvos aukštąjį mokslą prasidėjo neužilgo po nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. Buvo siekiama ne įsteigti naują, tačiau atkurti Vilniaus universiteto veiklą. Tai galima paaiškinti keletu priežasčių. Pirmiausia, buvo siekiama pratęsti Lietuvos aukštojo mokslo tradicijas. Antra, vieno iš seniausių Rytų Europos universitetų veiklos atnaujinimas būtų padėjęs įtvirtinti Lietuvos nacionalinio identiteto užuomazgas bei sustiprinęs Lietuvos valstybingumo pama-

[177] Gudavičius, E. Ankstyvoji universiteto raida. Bumblauskas, A., Gudavičius, E., Šidlauskas, A., ir kt. *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994*. Vilnius: 1994, p. 41-52; Šidlauskas, A. Senojo universiteto suklestėjimas (1600-1655). Bumblauskas, A., Gudavičius, E., Šidlauskas, A., ir kt. *Ibid.*, p. 52-65; *Tarybų Lietuvos enciklopedija. 1 tomas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, p. 139; *Visuotinė lietuvių enciklopedija. 2 tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 236.

tus. Be to, suprantamas ir siekis būtent valstybės sostinėje Vilniuje atgaivinti pirmąją nepriklausomos Lietuvos valstybės aukštąją mokyklą. Būtent Vilniaus universiteto veiklos atnaujinimui palankios buvo ir materialinės sąlygos – nebereikėjo spręsti aktualaus universiteto patalpų klausimo.

Lietuvos Valstybės Tarybos 1918 m. gruodžio 5 d. sprendimu[178] buvo numatyta Vilniaus universiteto veiklą pradėti nuo 1919 m. sausio 1 d. Pagal universiteto statutą[179] buvo numatyta įsteigti Teologijos, Gamtos – matematikos (prie jo – Agronomijos institutą), Socialinių mokslų ir Medicinos (prie jo – Veterinarijos institutą) fakultetus. Statute numatytos tik Teologijos ir Socialinių mokslų fakultetų katedros (Teologijos – 11 katedrų, Socialinių mokslų – 26 katedros), kitų fakultetų katedros turėjo būti suformuotos vėliau atskiru įstatymu.

Atskiro aptarimo vertas statute numatytas universiteto valdymo modelis. Universitetui buvo suteikta gana plati autonomija, tačiau pirmajame veiklos etape universiteto valdyme turėjo aktyviai dalyvauti valstybės institucija - Švietimo ministerija. Statuto 7 straipsnio 1 pastebėjime numatyta, jog teisę į autonominį savo „vidaus gyvenimo ir savo vidaus reikalų“[180] tvarkymą universitetas turėtų įgauti tik pradėjus dirbti bent pusei statute numatytų katedrų. Universiteto veiklai įsibėgėjus, trejiems metams mokslo įstaigos rektorių ir senatą turėjo rinkti universiteto taryba, o fakultetų dekanus – fakultetų tarybos (11 straipsnis). Mokslinį universiteto personalą pagal statutą turėjo rinkti fakultetų tarybos ir patvirtinti universiteto Senatas (7 straipsnis). Tačiau veiklos pradžioje, iki kol darbą pradės bent pusė katedrų, šių veiksmų prerogatyva buvo suteikta Švietimo ministrui. Specifiškas buvo teologijos fakulteto valdymas, jo vadovybę, studijų planus ir mokslo personalą turėjo tvirtinti Lietuvos vyskupų taryba („Episkopatas“) (13 straipsnis, 1 pastebėjimas). Fakultetai pagal statutą turėjo gana plačią autonomiją – galėjo savarankiškai priimti sprendimus mokymo ir mokslo tyrinėjimų reikaluose, valdyti prie fakultetų įsteigtas mokslo įstaigas – laboratorijas, klinikas, kabinetus, seminarijas (10 straipsnis). Tačiau Švietimo ministrui buvo numatyta kompetencija tvirtinti studijų mokymo planus, prieš tai patvirtintus fakultetų tarybose (13 straipsnis).

Ypatingas dėmesys statute buvo skirtas ir universiteto turto valdymui. Ši teisė buvo suteikta globos tarybai, kurios tris narius deleguoja universitetas, o kitus tris narius paskiria valstybės parlamentas. Globos tarybai turėjo vadovauti globėjas, paskirtas Švietimo ministerijos (37 straipsnis). Universitetas turėjo būti pilnai finansuojamas valstybės lėšomis, skiriamomis Švietimo Ministerijos, tačiau galėjo turėti ir atskirų, iš aukų ir mokesčių surinktų, lėšų (34-35 straipsniai).

Universiteto statuto kūrėjai ketino universiteto veiklą pradėti nuo 1919 m. sausio 1 d. Iki to laiko buvo planuojama surinkti pirmuosius studentus, Švietimo ministerijai buvo pavesta jų registracija, taip pat suformuoti mokslinį personalą iš Lietuvos ir vizituojančių dėstytojų, sudaryti studijų tvarkaraštį[181]. Tačiau dėl itin sudėtingos istorinės situacijos šių planų pirmajai Lietuvos vyriausybei ir jos dele-

[178] *Lietuvos aidas*. 1918 m. gruodžio 24 d. Nr. 164 -212.

[179] Vilniaus universiteto statutas. Andriulis, V., Mockevičius, R., Valeckaitė, V. (reng.). *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16-1940.VI.15)*. Vilnius, 1996, p. 341-343.

[180] *Ibid*., p. 341-343.

[181] *Lietuvos aidas*. 1918 m. gruodžio 24 d. Nr. 164 (212).

guotai Švietimo ministerijai įgyvendinti nepavyko. Jau 1919 m. sausio 2 d., dėl rusų ir lenkų karinių veiksmų, Lietuvos vyriausybė pasitraukė į Kauną, dėl to sustojo ir numatyti Vilniaus universiteto atkuriamieji darbai.

Lietuvos vyriausybei ir visam valdžios aparatui 1919 m. persikėlus į Kauną, aukštosios institucijos kūrimo iniciatyva laikinai buvo pristabdyta. Tam turėjo įtakos ir sunki valstybės finansinė padėtis, ir pedagoginio personalo trūkumas, buvo ieškoma kitų alternatyvų. Vienas iš būdų sukurti Lietuvoje mokslinį potencialą buvo idėja skirti stipendijas studijuoti užsienio aukštosiose mokyklose, kurias turėjo skirti Švietimo ministerijos sudaroma komisija[182]. Tačiau visuomenėje ši iniciatyva buvo priimta itin nepalankiai, stipendijų skirstymas nebuvo skaidrus, abejonių kėlė ir šios idėjos įgyvendinimo rezultatyvumas[183]. Todėl jau antroje 1919 m. pusėje Lietuvos inteligentijos atstovai pradėjo intensyviai raginti vyriausybę steigti nacionalinę aukštąją mokyklą, kurioje būtų suteikiamas įvairiapusis ir specializuotas išsilavinimas. 1919 m. gruodžio 6 d. buvo įsteigta Aukštųjų Mokslų Draugija, kuri, turėdama juridinio asmens statusą, galėtų steigti aukštąsias privačias mokyklas, organizuoti paskaitas, leisti knygas ir laikraščius, teikti finansinę paramą studijuojantiems[184]. Aukštųjų mokslų draugijos taryba parengė Aukštųjų kursų įstatus, mokymo planus, kuriuos 1919 m. gruodžio 27 d. patvirtino Švietimo ministras J.Tūbelis. Taip savo veiklą pradėjo pirmoji Lietuvos aukštoji mokykla – Aukštieji kursai.

Pagrindinis ir vienintelis Aukštųjų kursų veiklą reglamentuojantis dokumentas buvo įstatai (statutas). Juose buvo numatyta, jog Aukštieji kursai yra privati aukštoji mokykla, jog tai yra mokymo įstaiga, kuri „daro mokslo tyrinėjimus ir suteikia jaunuomenei įvairių specialybinių aukštojo mokslo žinių“[185]. Šioje aukštojoje mokykloje buvo įsteigti šeši fakultetai, studentai buvo skirstomi į tikruosius (turinčius brandos atestatus) ir laisvuosius (neturinčius brandos atestato) klausytojus. Laisvieji klausytojai galėjo tapti tikraisiais išlaikę papildomus egzaminus (9 – 15 str.). Aukštųjų kursų mokslinį – pedagoginį personalą galėjo sudaryti anksčiau analogišką darbą kitose aukštosiose mokyklose dirbę profesoriai, docentai, privatdocentai ir laborantai, taip pat turintys aukštąjį išsilavinimą ir dirbę mokslinį darbą asmenys bei asmenys, turintieji paskelbtų mokslo darbų (20 str.). Pedagogus konkurso būdu rinkdavo fakultetų („skyrių“) tarybos bei tvirtindavo Aukštųjų kursų taryba (24 str.). Pastaroji buvo aukščiausiasis šios institucijos valdymo organas, kurią sudarė visi lektoriai, pagalbinio mokslo personalo, klausytojų ir trys Aukštųjų Mokslų Draugijos atstovai (36 str.). Taryba rinkdavo institucijos vadovą, jo padėjėją ir tarybos sekretorių (28 str.). Fakultetų tarybų prerogatyva buvo kiekvieno fakulteto mokymo proceso organizavimas. Fakultetų tarybas sudarė visi fakulteto lektoriai, pagalbinio personalo ir klausytojų atstovai. Aukštųjų kursų turtą valdyti buvo pavesta revizijos komisijai, sudarytai iš dviejų Aukštųjų kursų tarybos ir dviejų Aukš-

[182] 1919 m. rugpjūčio 22 d. Švietimo ministro įsakymas „Taisyklės skirti stipendijoms aukštąjį mokslą einantiems“. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919. VIII.28. Nr. 11-145. p. 5.

[183] *Aukštosios mokyklos kūrimas ir vystymasis Kaune*. *Op. cit*., p. 36.

[184] Aukštieji kursai. *Lietuviškoji enciklopedija*. T. 2. Kaunas, 1934, p. 230.

[185] Aukštųjų kursų įstatymai. *Švietimo darbas*. 1920. Nr. 2. p. 11-12. Toliau cituojami Aukštųjų kursų įstatai yra iš šio šaltinio.

tųjų Mokslų Draugijos narių (42 str.). Institucijos pajamos buvo formuojamos iš klausytojų mokesčio už mokslą, privačių asmenų aukojamų lėšų, valstybės paramos ir Aukštųjų mokslų draugijos skiriamų lėšų (39 str.).

Praktinę savo veiklą Aukštieji kursai pradėjo 1920 m. sausio 27 d. (1920 m. sausį buvo 522 klausytojai[186]). Iki institucijos atidarymo jos steigėjai susidūrė pirmiausia su finansiniais sunkumais ir materialinės bazės trūkumu. Didžioji dalis lėšų buvo surinkta asmenine steigėjų iniciatyva, dalį finansavimo skyrė ir Lietuvos Vyriausybė, paskolino Aukštųjų mokslų draugija, surinko ir paaukojo JAV lietuviai[187], tačiau kursų veiklos pradžia iš esmės turėtų būti siejama su keleto švietimo entuziastų veikla[188]. Visą veiklos laiką Aukštieji kursai susidūrė su finansiniais sunkumais, materialinės bazės skurdumu, kursai pirmaisiais veiklos metais neturėjo savo patalpų (paskaitos buvo skaitomos įvairių įstaigų patalpose po darbo valandų), lektorių atlyginimai buvo labai maži, dauguma lektorių dirbo vakarais, po savo tiesioginių darbų, be to, mokymo reikmenis dėstytojai pirkdavo iš savo lėšų[189]. Reikia pastebėti, jog visą Aukštųjų kursų veiklos laikotarpį buvo dedamos pastangos vis dėlto pakeisti šios institucijos statusą, gauti valstybės paramą ir įsteigti oficialų valstybinį universitetą. Aukštieji kursai buvo išimtinai savivaldos pagrindu veikianti aukštojo mokslo institucija, svarbu paminėti ir tai, kad jos valdyme dalyvavo išimtinai Lietuvos mokslininkai, nedalyvaujant ir jokios priežiūros neatliekant valdžios institucijoms (nepaisant kasmet teikiamo Vyriausybės finansavimo).

Aukštųjų kursų reikšmė Lietuvos aukštojo mokslo plėtrai yra neabejotina. Šios institucijos veikla, visuomenės palaikymas jai parodė, jog valstybėje būtina kurti pilnavertę aukštąją mokyklą. Kursų veikla negalėjo pilnai įgyvendinti Lietuvos ekonominių, socialinių, politinių poreikių, kursų autoritetas negalėjo prilygti valstybinio universiteto prestižui. Todėl jau patys Aukštųjų kursų vadovai 1920 m. parengė būsimojo universiteto statuto projektą, kuriame buvo numatytos būsimos aukštosios mokyklos struktūros gairės, įvardintos dalykų programos, numatytos specialybės, kurių poreikis buvo išryškėjęs kursų veiklos metu[190]. Aukštieji kursai pirmajam Lietuvos valstybiniam universitetui perdavė ir sukauptą materialinę bazę – patalpas, mokymo priemones, inventorių. Universitete studijas galėjo tęsti Aukštųjų kursų studentai, todėl universitetas veiklą galėjo pradėti turėdamas visų kursų studentų.

1922 m. vasario 16 d. pradėjo darbą pirmasis nepriklausomos valstybės Lietuvos universitetas, 1930 m. prezidento Antano Smetonos įsakymu pervadintas Vytauto Didžiojo vardu. 1924 m. spalio 15 d. universiteto matematikos – gamtos fa-

[186] *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994. Op. cit*., p. 224.

[187] Rukša, A. Lietuvos Vytauto Didžiojo universitetas. *Kultūros barai*, 1992, Nr. 1, p. 52.

[188] Pavyzdžiui, pirmąsias knygas kursams asmeniškai Vokietijoje pirko tai atlikti komandiruotas T. Ivanauskas, kursų vadovas Z. Žemaitis rašė prašymus įvairioms institucijoms, įstaigoms, organizacijoms, prašydamas padovanoti įvairaus inventoriaus (stalų, kėdžių, spintų, praustuvų laboratorijoms ir t.t.0. *Vytauto Didžiojo universitetas. Trumpa dešimties metų veikimo apžvalga. Kaunas*, 1932, p. 5 - 6.

[189] Aukštieji kursai. *Lietuviškoji enciklopedija. T.2*. Kaunas, 1934, p. 231; *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis*. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1993, p. 22.

[190] *Steigiamojo Seimo darbai. 147 posėdis*. 1921 m. gruodžio 7 d. Kaunas, p. 4.

kulteto agronomijos ir miškininkystės skyriaus bei Dotnuvos žemės ūkio technikumo pagrindu Dotnuvoje atidaroma antroji aukštoji mokykla – Žemės ūkio akademija (dabar nuo 1996 m. – Lietuvos žemės ūkio universitetas). 1936 m. birželio 25 d. Ministrų kabineto sprendimu nuo rugsėjo 19 d. Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto veterinarijos skyriaus pagrindu įsteigiama Veterinarijos akademija[191] (dabar – Lietuvos Veterinarijos akademija). Tarpukariu. Kaune buvo įkurtos ir Aukštoji karo mokykla (1931 m.), Konservatorija (1933 m.), Aukštieji kūno kultūros kursai (veikę 1934-1938), Kauno meno mokykla (1939 m.). Klaipėdoje įsteigtos Prekybos institutas (1934 m.), Pedagoginis institutas (1935 m., 1939 m. perkeltas į Vilnių, nuo 1992 m. Vilniaus pedagoginis universitetas)[192].

Nacių okupacijos metais aukštųjų mokyklų veikla buvo itin ribojama, o 1943 m. uždarytos visos aukštojo mokslo institucijos. Sovietinės okupacijos metais Lietuvos aukštosios mokyklos buvo pertvarkytos, įtrauktos į TSRS centralizuotą mokymo sistemą. 1946 m. Vytauto Didžiojo universitetas pervadintas Kauno universitetu, o 1950 m. uždarytas, jo vietoje įsteigiant Kauno medicinos institutą (nuo 1989 m. Kauno medicinos akademija, nuo 1998 m. Kauno medicinos universitetas) ir Kauno politechnikos institutą (1950-1974 ir 1989-1990, Kauno Antano Sniečkaus politechnikos institutas 1974-1989, nuo 1990 m. Kauno technologijos universitetas)[193]. Įkurta ir naujų aukštojo mokslo institucijų – 1945 m. Lietuvos kūno kultūros institutas (nuo 1999 m. Kūno kultūros akademija), Lietuvos konservatorija (vietoj tarpukaryje veikusios Kauno konservatorijos ir 1945 m. įsteigtos Vilniaus konservatorijos, nuo 1992 m. Lietuvos muzikos ir teatro akademija), 1951 m. Lietuvos dailės institutas (nuo 1992 m. Vilniaus dailės akademija), 1954 m. Šiaulių pedagoginis institutas (nuo 1997 m. Šiaulių universitetas), 1969 m. Vilniaus inžinierinis statybos institutas (nuo 1990 m. Vilniaus technikos universitetas, nuo 1996 m. Vilniaus Gedimino technikos universitetas), 1956 m. Vilniaus partinė aukštoji mokykla. Pažymėtina, jog nuo 1944 m. Lietuvoje veikė viena universiteto vardą ir statusą turinti institucija – Vilniaus universitetas (nuo 1944 m. Vilniaus valstybinis universitetas, nuo 1955 m. Vinco Kapsuko universitetas).

Prieš atkuriant nepriklausomybę Lietuvoje veikė dvylika aukštųjų mokyklų. Jau 1989 m. Kaune atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas, 1990 m. įkurta Lietuvos policijos akademija (nuo 1997 m. Lietuvos teisės akademija, nuo 2000 m. Lietuvos teisės universitetas, nuo 2004 m. Mykolo Romerio universitetas), 1991 m. – Klaipėdos universitetas, 1994 m. – Lietuvos karo akademija (nuo 1998 m. Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija) ir kt. 1999 m. Lietuvoje veikė jau 52 valstybinės ir 18 nevalstybinių aukštųjų mokyklų (įskaitant neuniversitetines aukštąsias mokyklas)[194]. 2009 m. Lietuvoje buvo 46 aukštosios mokyklos (23 universi-

[191] *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė. 1922-2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, p. 11.

[192] *Visuotinė lietuvių enciklopedija. 2 tomas*. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 236-237; *Visuotinė lietuvių enciklopedija. 13 tomas*. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 354.

[193] *Visuotinė lietuvių enciklopedija. 9 tomas*. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, p. 625.

[194] *Lietuvos aukštasis mokslas. Baltoji knyga. ES PHARE programa „Lietuvos aukštojo mokslo reforma*“. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, 1999, p. 12-14.

tetai ir 23 kolegijos), kuriose mokėsi 201 tūkstantis studentų – 144 tūkstančiai universitetuose ir 57 tūkstančiai kolegijose[195].

Taigi akivaizdu, jog kiekybine prasme per pakankamai trumpą laiką (apie 80 metų) aukštasis mokslas tapo neatsiejama visuomenės dvasinio, kultūrinio, profesinio gyvenimo dalimi – nuo 8 aukštųjų mokyklų 1939 m. iki 46 aukštojo mokslo institucijų 2009 m., nuo 522 Aukštųjų kursų klausytojų 1920 m. iki 144 tūkstančių studentų 2009 - 2010 mokslo metais. Todėl neišvengiamai tenka susidurti ir su naujais kokybiniais iššūkiai tiek aukštojo mokslo sistemai, tiek jos reguliavimui.

2.2. Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reguliavimo ypatybės 1918 – 1990 m.

2.2.1. Aukštojo mokslo institucijų veikla ir jų teisinis reglamentavimas Lietuvoje 1918-1940 m.

1832 m. uždarius Vilniaus universitetą Lietuvoje nutrūko aukštojo mokslo plėtra. Be abejo, išsilavinimo siekiantieji turėjo galimybę tai daryti Vakarų Europos ar Rusijos imperijos aukštojo mokslo institucijose, tačiau nacionalinė aukštojo mokslo tradicija, siekusi viduramžius, buvo sunaikinta. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę 1918 m. nacionalinių aukštojo mokslo institucijų būtinybė tapo pagrįsta ne tik švietėjiškais tikslais, tačiau ir poreikiu kurti savarankišką politinę, ekonominę, teisinę, sveikatos apsaugos sistemas, organizuoti valstybės valdymą. Todėl neišvengiamai susidurta su kvalifikuotų žmogiškųjų išteklių problema. Negalima nutylėti ir to, jog Lietuva kalbamuoju metu raštingumo požiūriu buvo itin provinciali valstybė. Pirmojo Lietuvos surašymo duomenimis, 1923 m. neraštingi gyventojai sudarė 32,64 proc. surašytųjų[196]. Neaišku, kokio išsilavinimo buvo raštingieji 67,36 proc. gyventojų, išskirtas tik raštingumo lygis lyties, tautybės ir amžiaus pagrindu (raštingais laikomi visi, mokantys skaityti ir rašyti bet kokia kalba, tokių buvo 35,1 proc., pusiau raštingais – mokantys tik skaityti, į šį sąrašą buvo įtraukti ir tik mokantys parašyti savo pavardę, tokių buvo 20,8 proc.). Tokia padėtis be abejonės liudija ne tik apie aukštojo mokslo, tačiau visos švietimo sistemos reformos ir plėtros būtinybę savarankiškoje nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje.

Šiame disertacinio tyrimo poskyryje bus analizuojamas ne visų Lietuvoje tuo metu veikusių aukštųjų mokyklų ar joms prilyginamų institucijų veiklos teisinis reglamentavimas. Tyrimui atlikti pasirinktos tik tos aukštosios mokyklos, kurių teisinis statusas ir juridinis veiklos pagrindas visiškai atitiko aukštojo mokslo institucijoms keliamus reikalavimus (Lietuvos universitetas, Žemės ūkio akademija, Veterinarijos akademija). Tyrime neanalizuojama specializuotų aukštųjų mokyklų - Konservatorijos, Aukštųjų karininkų kursų, Aukštųjų kūno kultūros kursų, Kauno

[195] *Švietimas. 2009*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, p. 67, p. 76.

[196] *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*. Kaunas, 1923, p. 48.

meno mokyklos,- veikla dėl ne itin aiškaus jų teisinio statuso, taip pat ne visiškai klasikinius aukštojo mokslo veiklos standartus atitinkančių studijų proceso organizavimo. Pavyzdžiui, Konservatorijos statutas[197] nenumato, kokio tipo aukštoji mokykla tai yra, be to, mokslas joje įgyjamas per 6-8 mokslo metus (12 straipsnis), o tai labiau laikytina gimnazinio tipo mokykla. Konservatorijos struktūra taip pat neatitinka aukštosioms mokykloms įprastos (skyriai (7 straipsnis), kaip ir personalo sudėtis, vykdoma veikla, parinkimas bei teisės (26-31 straipsniai). Aukštųjų karininkų kursų ir Aukštųjų kūno kultūros kursų statutuose[198] numatyta, jog mokslas šiose įstaigose išeinamas per vienerius – dvejus su puse metų, nėra nurodytas jų teisinis statusas, kursų institucinė struktūra ir pedagoginio personalo sudėtis neatitinka aukštosioms universitetinėms mokykloms keliamų reikalavimų. Taip pat šio tyrimo objektu nėra Klaipėdos krašte veikusios aukštosios mokyklos (Klaipėdos prekybos institutas ir Klaipėdos pedagoginis institutas) dėl pernelyg trumpo jų veiklos laikotarpio ir platesnio aptarimo reikalaujančio specifinio jų veiklos istorinio ir politinio konteksto. Be to, Klaipėdos pedagoginis institutas (įsteigtas 1935 m.) savo veikloje vadovavosi dar 1925 m. priimtu Pedagoginių institutų įstatymu[199], kuriame numatyta, kad pedagoginiai institutai yra „specialinės aukštosios mokyklos“ (2 straipsnis).

a) Lietuvos (Vytauto Didžiojo nuo 1930 m.) universiteto veiklos teisinio reguliavimo raida

Kaip jau minėta, poreikis steigti Lietuvoje nacionalinę, valstybinę aukštąją mokyklą buvo aiškus nuo pirmųjų nepriklausomos valstybės gyvavimo dienų[200], nepaisant to, jog teisės į aukštąjį mokslą legitimumas nebuvo įtvirtintas jokiuose nacionaliniuose teisės aktuose visą dvidešimties metų nepriklausomos valstybės gyvavimo laikotarpį[201]. Priežastys, dėl kurių pirmojo valstybinio universiteto steigimas užtruko ketverius metus, buvo įvairios, jų analizė galėtų būti labiau istorinio, ne teisinio tyrimo objektas. Vienok paminėtina sudėtinga politinė situacija pačioje

[197] Konservatorijos statutas. Vyriausybės žinios 1933.I.23. Nr. 404-2776. *Lietuvos novelos*. (sud. Šalkauskis, K.). Kaunas: Kooperatinė „Raidės“ spaustuvė, 1935, p. 289.

[198] Aukštųjų karininkų kursų statutas. Vyriausybės žinios, 1922. X. 23. Nr. 111-867. *Ibid*., p. 290; Aukštųjų kūno kultūros kursų statutas. Vyriausybės žinios, 1934.IX.27. Nr. 457-3180. *Ibid*., p. 290.

[199] Pedagoginių institutų įstatymas. Vyriausybės žinios, 1935.V.22. Nr. 482-3370. *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16-1940.VI.15)*. p. 345-346.

[200] „Aukštoji mokykla vis dėlto tapo vienu iš žymiausių tautos ar valstybės karakteristikos bruožu ir jei kokia tauta ar valstybė nepajėgia sukurti ne vienos savo aukštosios mokyklos, tad svetimtaučiams, neįsigilinusiems į visas tokio reiškinio priežastis, gali kilti abejonių, ar apskritai tokia tauta ar valstybė turi savy tiek intelektinių jėgų, kad tą mokyklą sukurtų“ (V. Čepinskio kalba Steigiamajame Seime, svarstant universiteto statuto projektą). *Steigiamojo Seimo darbai. 147 posėdis*. 1921 m. gruodžio 7 d. Kaunas, p. 2.

[201] 1918 m. lapkričio 2 d. Laikinosios Konstitucijos pamatiniuose dėsniuose ir 1920 m. birželio 12 d. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje apie švietimą nėra kalbama, 1922 m. rugpjūčio 1 dienos, 1928 m. gegužės 15 d. ir 1938 m. gegužės 12 d. Konstitucijose yra tik įtvirtinta privalomo pradžios mokslo nuostata. *Lietuvos valstybės konstitucijos*. (sud. Valančius, K.). Vilnius: Mokslas, 1989.

Lietuvoje, kintant politinių jėgų išsidėstymui ir įtakai valdžios institucijose, skirtingai buvo traktuojama ir universiteto būtinybė bei jam keliami tikslai. Nepaisant to, jau 1922 m. vasario 13 d. Ministrų kabineto nutarimu „turint omenyje Steigiamajame Seime svarstomąjį universiteto statuto projektą[202] ir universiteto atidengimo klausimo pribrendimą ir reikalingumą“[203] buvo nuspręsta pradėti universiteto veiklą nuo 1922 m. vasario 16 d. Aukštosios mokyklos valdymas ir struktūra veiklos pradžioje turėjo būti laikinai reglamentuojami pagal dar 1918 m. gruodžio 5 d. patvirtintą planuoto atgaivinti Vilniaus universiteto statutą iki kol bus priimtas galutinis sprendimas dėl originalaus Lietuvos universiteto statuto[204]. Faktiškai Lietuvos universitetas vadovavosi Vilniaus universiteto statutu tik dalį semestro, nes Lietuvos universiteto statutas buvo patvirtintas Steigiamojo seimo jau 1922 m. kovo 24 d., universitetas šio statuto pagrindu savo veiklą organizavo jau 1922 m. birželio mėn., formuodamas 1922 m. rudens semestrui pedagoginį personalą bei reformuodamas universiteto struktūrą[205].

Pagal *1922 m. Lietuvos universiteto statutą*[206] universitetas yra „Lietuvos valstybės autonominė įstaiga Švietimo ministerijos žinioje“ (1 straipsnis). Pirmąjį Lietuvos universiteto statutą sudarė 56 straipsniai, reglamentuojantys universiteto veiklos bendruosius dėsnius, struktūrą, mokslo personalui keliamus reikalavimus, universiteto valdymo organų (universiteto tarybos bei senato ir fakultetų tarybų) kompetenciją, klausytojų priėmimo ir jiems suteikiamų diplomų išdavimo, universiteto turto ir lėšų naudojimo klausimus. Statutas numatė Teologijos - filosofijos, Socialinių Teisių, Humanitarinių mokslų, Matematikos - gamtos, Medicinos ir Technikos fakultetus ir 122 katedras. Šia struktūra Lietuvos universitetas iš esmės niekuo nesiskyrė nuo kitų to meto Vakarų Europos universitetų. Pažymėtina, jog Universitetui buvo suteikta didelė institucijos valdymo autonomija. Nepaisant to, kad statutas skelbė universitetą esant „Švietimo ministerijos žinioje“ (1 straipsnis), tačiau faktiškai ši priklausomybė pasireiškė tik tuo, jog universiteto veikla buvo finansuojama Vyriausybės lėšomis ir institucija privalėjo apie kai kuriuos savo sprendimus informuoti Švietimo ministeriją. Statute buvo numatytos steigiamos katedros (naujus skyrius ir katedras galėjo steigti fakultetai savo sprendimu), tačiau panaikinti katedras buvo įmanoma tik keičiant patį universiteto statutą ir jį patvirtinus Seime (11, 34 straipsniai).

Fakultetams statute buvo numatyta ypatinga autonomija, kiekvienas fakultetas savarankiškai sprendė valdymo, personalo, mokymo proceso klausimus. Aukščiau-

---

[202] Aukštųjų kursų parengtas Lietuvos universiteto statuto projektas Seime buvo svarstomas tris kartus (1921 m. gruodžio 7 d. ir 14 d., 1922 m. vasario 7 d.), šis klausimas sukėlė didžiulę prieštarą Seime, tačiau galutinis statuto variantas taip ir nebuvo patvirtintas.

[203] *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994. Op. cit*., p. 224.

[204] Tačiau šalia to buvo palikti veikti visi tie fakultetai, kurie nors ir nenumatyti Vilniaus universiteto 1918 m. statute, veikė Aukštuosiuose kursuose, „kad ir kiek kitaip pavadinti arba sugrupuoti“. Biržiška, M. *Senasis Vilniaus universitetas: vardų ir veikalų atranka*. Londonas: Nida, 1955, p. 17.

[205] *Lietuvos universitetas. 1922 II 16-1927 II 16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita*. Kaunas, 1927, p. 40.

[206] Universiteto statutas. Vyriausybės žinios. 1922.IV.22. Nr. 86-738. *Vytauto Didžiojo universiteto įstatymai*. Kaunas: VDU Kanceliarijos leidinys, 1934. Toliau tekste remiantis šiuo šaltiniu cituojant pirmąjį Lietuvos universiteto statutą skliausteliuose nurodomas straipsnio numeris.

sias fakultetų valdymo organas buvo fakultetų tarybos, jų sudarymo principas buvo analogiškas universiteto tarybai – nariais buvo visi fakultetų ordinariniai ir ekstraordinariniai profesoriai, docentai, du jaunesniojo mokslo personalo atstovai (22 straipsnis). Fakultetų tarybos iš profesorių vieneriems metams rinkdavo fakulteto dekaną ir sekretorių (25 straipsnis). Privatdocentai ir fakultetų tarybose turėjo patariamąjį balsą. Svarstant kai kuriuos klausimus, pvz., stipendijų paskyrimo, balso teisę turėjo ir du atitinkamo fakulteto klausytojų atstovai (22 straipsnis). Tarybų kadencijos buvo neribotos.

Fakultetams buvo priskirta studentų priėmimo ir diplomų suteikimo sprendimo kompetencija, fakultetai išimtinai savo sprendimu galėjo steigti naujas katedras, suteikti mokslinius (daktaro) ir pedagoginius (docento ir profesoriaus) laipsnius (23-24 straipsniai)[207]. Fakultetų tarybos turėjo teisę iš kandidatų savarankiškai pasirinkti kolektyvo narius, tačiau pats universitetui suteikiamas etatų skaičius buvo reglamentuotas atitinkamais teisės aktais[208]. Savo veiklos principus ir metodus fakultetai numatydavo reguliaminuose (30 straipsnis), tvirtinamuose fakultetų tarybų, kurie taip pat nebuvo tvirtinami aukštesnių universiteto valdymo institucijų[209]. Galima teigti, jog fakultetų autonomija tam tikrais klausimais buvo didesnė už pačio universiteto autonomiją.

Aukščiausias universiteto valdymo organas buvo universiteto taryba. Statutas numatė, kad universiteto taryba yra „vyriausias Universiteto organas ir autonominiai tvarko jo vidaus gyvenimą pagal savo priimtą reguliaminą šio statuto ribose“. Ji buvo ne renkama, o pastovi, jos narių skaičius nebuvo fiksuotas (30 straipsnis). Tarybą sudarė visi visateisiai fakultetų tarybų nariai (o jais buvo visi fakultetų ordinariniai ir ekstraordinariniai profesoriai, docentai ir du jaunesniojo mokslo personalo atstovai) ir garbės profesoriai (29 straipsnis) (juos rinkdavo pati universiteto taryba) (35 straipsnis). Privatdocentai universiteto taryboje turėjo patariamąjį balsą (29 straipsnis). Taigi galima daryti išvadą, jog visi universiteto mokslinio personalo nariai turėjo teisę tiesiogiai dalyvauti universiteto valdyme ir priimant svarbiausius sprendimus. Universiteto taryba metams laiko iš ekstraordinarinių ir ordinarinių[210] profesorių rinko rektorių (kasmet iš kito fakulteto), prorektorių ir universiteto sekretorių (31 straipsnis)[211]. Rektorius, prorektorius, sekretorius ir fa-

[207] Formuojant pradinį mokslinį personalą dar galiojant Vilniaus universiteto statutui, skiriant profesorius fakultetų tarybos sprendimą turėjo patvirtinti universiteto taryba. Vėliau universiteto veiklą reglamentuojant originaliam Lietuvos universiteto statutui fakultetų tarybų sprendimų šiais klausimais nereikėjo tvirtinti nei universiteto taryboje, nei senate.

[208] Lietuvos universiteto etatai. Vyriausybės žinios. 1924.XII.15. Nr. 176; Vytauto Didžiojo universiteto etatai. Vyriausybės žinios. 1935.IV.19. Nr. 456-3175. *Lietuvos novelos*. *Op. cit*., p. 60.

[209] *Lietuvos universiteto Teisių fakulteto reguliaminas ir mokslo planas*. Kaunas, 1923.

[210] Universiteto mokslinį personalą sudarė vyresnysis (ordinariniai ir ekstarordinariniai profesoriai, docentai ir privatdocentai) ir jaunesnysis (lektoriai, asistentai, laborantai, prozektoriai) mokslinis personalas. Ordinariniai ir ekstraordinariniai profesoriai privalėjo turėti daktaro mokslinį laispnį ir būti parengę nors vieną mokslo veikalą. Docentai privalėjo turėti mokslo laipsnį (13 str.). Šie reikalavimai moksliniam personalui buvo pakankamai dideli, ypač lyginant juos su vėliau įsteigtų universitetų statutuose numatytais reikalavimais moksliniam ir pedagoginiam personalui.

[211] Savo pareigas jie pradėdavo eiti nuo sekančių mokslo metų rugsėjo 1 d. Susiklostė tradicija nauju rektoriumi rinkti prieš tai metus laiko prorektoriaus pareigas ėjusį asmenį. Pirmąjį rektorių J. Šimkų vadovaujantis Vilniaus universiteto statutu paskyrė Švietimo ministras. Lietuvos universiteto

kultetų dekanai sudarė universiteto senatą, kuris atliko institucijos vykdomosios valdžios funkciją (31 straipsnis).

Tokia plati universiteto autonomija be jokios abejonės buvo pažangus reiškinys, suteikiantis mokslinę laisvę ir išlaisvinantis tiek universiteto vadovus, tiek personalą bei studentus nuo bet kokios politinės ar religinės įtakos. Vėlesnėse universiteto statutų redakcijose (1930 m. ir 1937 m.) ir jų pakeitimuose, pasikeitus šalies politinei situacijai, ši autonomija buvo siauresnė, universiteto valdymas iš dalies buvo deleguotas valstybės vykdomajai valdžiai. Universitetui pradėjus dirbti vadovaujantis naujuoju 1922 m. statutu, kurį laiką visos pastangos buvo sutelktos į programų rengimą, mokslinę veiklą, studijų proceso tobulinimą. Tačiau, keičiantis valdančiosioms jėgoms valstybėje, universitete nuolat vyko įvairios tiesiogiai su studijomis ir švietimu nesusijusios „kovos“. Reikia pastebėti, kad visą gyvavimo laikotarpį universitetas buvo tam tikra tiek tiesioginės, tiek užslėptos įtakos telkimo zona įvairioms politinėms jėgoms, buvo manipuliuojama programomis, net katedrų ir atskirų skyrių kūrimas buvo pasitelktas siekiant didesnės įtakos visuomenėje. Plačiau šio reiškinio neanalizuosime, tačiau jį būtina paminėti siekiant geriau suvokti teisinio reglamentavimo istorinį ir politinį kontekstą bei tam tikrą palaipsnį universiteto veiklos diskreditavimą visuomenėje.

Ypač sparčiai ir nuolat pokyčiai universitete vyko po 1926 m. perversmo, pasikeitus valstybėje politinių jėgų išsidėstymui. Tai negalėjo neturėti įtakos universiteto veiklai bei siekiams per teisinį reglamentavimą apriboti universiteto autonominį valdymą bei akademinę laisvę ir taip pasitelkti universiteto erdvę politiniams tikslams įgyvendinti. Naujosios vyriausybės Švietimo ministerija savo iniciatyva parengė keletą universiteto statuto pataisų projektų, tačiau po svarstymų universiteto taryboje šie pakeitimai buvo atmesti, universiteto bendruomenė ir vadovybė nesutiko su jų autonomijos apribojimu, aktyviai tam priešinosi ignoruodama Švietimo ministerijos sprendimus, dalyvaudama ir gindama savo poziciją Ministrų kabineto posėdžiuose, rengdama raštus ministrų kabinetui ir respublikos prezidentui A. Smetonai, išreikšdama savo poziciją spaudoje[212]. Tačiau nepaisant visų protestų ir aktyvaus pasipriešinimo, 1930 m. birželio 7 d. buvo patvirtintas naujasis universiteto statutas, kartu su įstatymu dėl universitetui suteikimo Vytauto Didžiojo[213] vardo[214].

---

rektoriais buvo J. Šimkus (1922-1923), V.Čepinskis (1923-1924 ir 1929-1930), P. Būčys (1924-1925), P. Avižonis (1925-1926), M. Biržiška (1926-1927), M.Romeris (1927-1928), P. Jodelė (1928-1929). Remiantis 1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto statuto redakcija rektorius buvo renkamas ilgesnei, trejų metų kadencijai. Pagal šį statutą rektorių skyrė valstybės prezidentas, paskirti buvo V. Čepinskis (1930-1933), M. Romeris (1933-1939, dvi kadencijos iš eilės), S. Šalkauskis (1939-1940). Mančinskas, Č. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918-1940 metais*. Vilnius, 1996, p. 53.

[212] „Tik ten mokslas klesti ir universitetas turės didelės reikšmės gyvenime, kur mokslo personalas nesuvaržytas ir kur į jo darbą vyriausybės administracija nesikiša. Atėmus autonomiją ir įvedus valdžios administraciją, universitetas pasidaro paprasta biurokratinė įstaiga, kuri daro tik tai, kas iš viršaus įsakyta. Tuomet nėra kūrybinis mokslo darbas, o pareigų ėjimas“. Prie universiteto reformų. *Rytas*. 1929 m. rugpjūčio 7 d., Nr.175 (1624); Pasikalbėjimas su V.M. Universiteto rektoriumi prof. V. Čepinskiu. *Rytas*. 1929 m. rugsėjo 19 d. Nr. 211 (1660); Ir dar universiteto reformos reikalu. *Lietuvos žinios*. 1930 m. gegužės 17 d. , Nr. 111 (3310).

[213] Įdomu pastebėti, jog patys mokslininkai ir universiteto personalas priešinosi Vytauto Didžiojo vardo suteikimui universitetui. Jų nuomone, toks pavadinimas labiau tiktų karinei mokyklai, o ne

1930 m. Vytauto Didžiojo universiteto statutas nuo 1922 m. statuto skyrėsi jau savo didesne apimtimi[215]. Tai liudija detalesnį visų universiteto veiklos sričių reglamentavimą, mažesnę kompetenciją paliekant pačiam universitetui ir galimybei reguliuoti įvairius mokslo, studijų ir administracinius procesus vidaus aktais. Statute nurodyti visi universitete veikiantys fakultetai ir katedros. Naujų katedrų, įsteigtų ne valstybės lėšomis, reikalingumą ir steigimą turėjo patvirtinti Švietimo ministras (11 straipsnis). Pakeista buvo ir mokslinio personalo skyrimo tvarka. Vyresniojo mokslo personalo (ordinarinių ir ekstraordinarinių profesorių bei docentų) kandidatūras turėjo svarstyti fakultetų tarybos, o skyrė valstybės Prezidentas. Privatdocentus rinko fakultetų tarybos, jų paskyrimą tvirtino Švietimo ministras (20 straipsnis). Jaunesnįjį mokslo personalą, kuris priklausė ne vienam fakultetui, skyrė universiteto Senatas (20 straipsnis). Visiškas autonomijos teisių suvaržymas pasireiškė atleidžiant mokslo personalą. Universitetui buvo palikta teisė atleisti tik jaunesnįjį ir pagalbinį mokslinį personalą (prozektorius, lektorius, laborantus, asistentus, sodininkus), jie buvo priimami ir atleidžiami rektoriaus įsakymu. Tačiau atleisti privatdocentus teisė buvo suteikta Švietimo ministrui, o vyresnįjį mokslo personalą – Respublikos Prezidentui (21 straipsnis).

Iš esmės bene visų savo funkcijų neteko universiteto taryba. Jai buvo tik suteikta teisė rinkti garbės profesorius ir garbės narius, „peržiūrėti“ fakultetų tarybų sprendimus, susijusius su administraciniais reikalais ir liečiančiais daugiau nei vieną fakultetą, bei nustatyti studentams vidaus tvarkos taisykles. Net ir tokių sprendimų nuorašai turėjo būti siunčiami Švietimo ministerijai susipažinti (42-45 straipsniai). Galima teigti, kad universiteto taryba atliko tam tikrą reprezentacinę funkciją, tačiau svarbiausių universiteto veiklai sprendimų priėmimo ar bent jų priežiūros prerogatyva universiteto tarybai nebuvo suteikta. 1922 m. statute universiteto tarybai numatytos funkcijos buvo perleistos valstybės vykdomajai valdžiai (Švietimo ministrui ir Prezidentui), senatui ir rektoriui.

Senatą, kaip ir pagal anksčiau galiojusį statutą, sudarė rektorius, prorektorius, sekretorius (kuriuos trejų metų laikotarpiui rinko universiteto taryba iš ordinarinių ir ekstraordinarinių profesorių (47 straipsnis)) ir fakultetų dekanai (46 straipsnis). Tačiau rektoriaus ir prorektoriaus kandidatūrą dar turėjo patvirtinti Respublikos Prezidentas (47 straipsnis). Būtent senatui buvo suteikta teisė fakultetų tarybų išrinktą mokslo personalą teikti Švietimo ministrui (privatdocentus) ir Prezidentui (ordinarinius ir ekstraordinarinius profesorius ir docentus) skirti ir atleisti (48 straipsnis). Senatas taip pat tvarkė universiteto finansinius reikalus, skirstė lėšas, sprendė stipendijų, studentų pašalinimo klausimus.

švietimo įstaigai, be to, Didžiojo Kunigaikščio nuopelnai būtent švietimui buvo itin menki, jo valdymo metu Lietuvoje net nebuvo aukštosios mokyklos užuomazgų. Prie universiteto reformų. *Lietuvos žinios*. 1928 m. rugsėjo 12 d., Nr. 201 (2815).

[214] Lietuvos universiteto vardo įstatymas. Vyriausybės žinios. 1930.VI.7. Nr. 330-2266; Vytauto Didžiojo universiteto statutas. Vyriausybės žinios. 1930.VI.7. Nr. 330-2267. *Lietuvos novelos*. *Op. cit*., p. 283. Toliau tekste cituojant 1930 m. statutą naudojamasi šiuo šaltiniu, skliaustuose nurodomas statuto straipsnio numeris.

[215] Minėta, jog pirmąjį statutą sudarė tik 56 straipsniai, kai tuo tarpu naujasis statutas buvo sudarytas iš 103 straipsnių.

Santykinai didelę autonomiją išlaikė fakultetų tarybos. Joms buvo numatyta kompetencija rinkti vyresnįjį bei jaunesnįjį mokslo personalą ir pristatyti jį senatui ar rektoriui (kaip atitinkamai numatyta statuto 48 ir 65 straipsniuose), kurie toliau savo ruožtu, kaip jau minėta, šias kandidatūras pateikdavo tvirtinti Švietimo ministrui ir Prezidentui. Fakultetų tarybos taip pat rinkdavo kandidatus profesoriaus vardui gauti, pripažindavo mokslinį laipsnį ar jo ekvivalentą, teikdavo garbės daktaro laipsnį, rinkdavo studentų kandidatūras stipendijoms gauti, skirstė fakulteto lėšas, sprendė diplomų suteikimo bei kitus fakulteto tiesioginius mokslo proceso klausimus (30 straipsnis). Tarybos taip pat iš profesorių trejiems metams rinko dekaną, šio sprendimo nereikėjo įtvirtinti kitame institucijos valdymo organe ar patvirtinti valstybinės valdžios atstovams (33 straipsnis).

1930 m. universiteto statutas buvo keletą kartų papildytas. 1935 m. statuto 20 straipsnio papildyme[216] numatyta teisė Švietimo ministrui teikti ir savo kandidatus į vyresnįjį mokslinį personalą bei savo nuožiūra nustatyti kandidatų mokslinę kvalifikaciją. Švietimo ministro pateiktus kandidatus turėjo patvirtinti Respublikos Prezidentas. Taip iš fakultetų tarybų buvo atimta išimtinė teisė rinkti mokslinį personalą. Universiteto vadovybė aktyviai protestavo prieš tokį nutarimą, kreipėsi į Prezidentą, prašydama panaikinti šį teisės aktą. Prezidentui atsakius neigiamai, rektoratas atsistatydino[217]. Dėl to jau po mėnesio buvo išleistas naujas statuto papildymas[218], kuris tokią ministro teisę šiek tiek pakoregavo. Švietimo ministras galėjo siūlyti savo kandidatą („žinovą, turintį kitokias, kaip nustatyta [statute] kvalifikacijas“) į laisvą vyresniojo mokslo personalo vietą Prezidentui tvirtinti tik jei universiteto senatas to nepadarydavo vieną semestrą arba senato kandidatas nebuvo patvirtinamas du kartus iš eilės. Taip paskirti asmenys turėjo per penkerius metus įgyti universiteto statute nustatytą moksliniam personalui keliamą kvalifikaciją.

1937 m. Vytauto Didžiojo universiteto statutas. Nepaisant atkaklaus universiteto vadovybės pasipriešinimo, Švietimo ministerija parengė ir pateikė Seimui svarstyti trečiąjį statuto variantą. Šio statuto apimtis buvo dar didesnė – jame buvo jau 125 straipsniai[219]. Jame buvo ne tik išlaikyti apribojimai universiteto tarybai, bet ir apribota fakultetų tarybų kompetencija, kurią pastarosios buvo išlaikę 1930 m. statuto redakcijoje. Naujojoje redakcijoje Švietimo ministras įgijo teisę tvirtinti fakultetų tarybų išrinktus dekanus (34 straipsnis), taip fakultetų valdymas iš esmės buvo visiškai perleistas vykdomajai valdžiai. Kaip ir pagal ankstesnę statuto redakciją, Švietimo ministras tvirtino ir fakultetų tarybų išrinktą jaunesnįjį mokslo personalą (47 straipsnis), Prezidentas – vyresnįjį mokslo personalą (48 straipsnis). Ministrui du kartus iš eilės nepatvirtinus fakulteto tarybos išrinkto dekano, savo kandidatą Prezidentui tvirtinti turėjo pateikti universiteto rektorius (34 straipsnis). Čia reikia pastebėti, kad universiteto rektorius taip pat buvo nuo valstybinės valdžios spren-

[216] Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1936.IX.27. Nr. 499-3468.

[217] Mančinskas, *Op. cit*. p. 85.

[218] Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1935.X.25. Nr. 506-3515.

[219] Vytauto Didžiojo universiteto statutas. *Vyriausybės žinios*. 1937.XI.17. Nr. 591-4117. Toliau tekste remiantis šiuo šaltiniu cituojant 1937 m. statutą skliaustuose nurodomas straipsnio numeris.

dimų priklausomas asmuo. Kaip ir ankstesniame statute, 1937 m. redakcijoje numatyta, jog rektoriaus kandidatūrą Prezidentui tvirtinti teikia universiteto taryba (14 straipsnis). Tačiau Prezidentui du kartus iš eilės kandidato nepatvirtinus, kandidatą į rektorius Prezidentui tvirtinti teikdavo tas pats Švietimo ministras (15 straipsnis).

Taigi galima daryti išvadą, kad statutu nustatytas universiteto valdymo teisinis mechanizmas leido vykdomajai valdžiai skirti sau palankius asmenis tiek universiteto ir fakultetų valdymo institucijose, tiek mokslo personalo srityje. Personalas buvo atleidžiamas tokia pat tvarka, kaip ir skiriamas – tai yra, vyresnįjį mokslo personalą atleidžia Respublikos Prezidentas, privatdocentus ir jaunesnįjį mokslo personalą – Švietimo ministras (50 straipsnis). Aukštesnė instancija netgi turėjo teisę rekomenduoti atitinkamai žemesnei instancijai apsvarstyti vieno ar kito asmens atleidimo klausimą (51 straipsnis). Tokiu būdu buvo visos sąlygos politinei valdžiai, pasitelkus universitetą, siekti savo tikslų.

Taip pat reikia pažymėti, kad naujajame 1937 m. statute buvo įgyvendintos kelios universiteto valdymo naujovės. Itin plačios funkcijos suteiktos universiteto senatui. Jį, kaip ir pagal ankstesnius statutus, sudarė universiteto rektorius, prorektorius, sekretorius ir fakultetų dekanai. Fakultetų dekanai, nesutikdami su fakultetų tarybų sprendimais, dėl bet kokio klausimo sprendimo peržiūrėjimo galėjo vienasmeniškai kreiptis į Senatą. Senato sprendimas buvo galutinis. Senatas tvirtino ir fakultetų reguliaminus, taip pat fakultetų tarybų parinktas kandidatūras profesūrai ruošti, net sprendė klausimus dėl drausmei nusižengusių klausytojų pašalinimo (26 straipsnis).

Su visų universiteto institucijų posėdžių protokolais turėjo būti per 10 dienų supažindinamas Švietimo ministras (23, 24, 42 straipsniai). Tai liudija visišką universiteto veiklos administracinę kontrolę. Taigi, didžiausi apribojimai naujose 1930 m. ir 1937 m. Vytauto Didžiojo universiteto statutų laidose buvo numatyti dėl pačių svarbiausių universitetui sričių, laiduojančių universiteto akademinę laisvę, savarankiškų sprendimų galimybę, savo pasirinktos plėtros ir mokslinių tyrimų krypties įgyvendinimą – universiteto valdymo ir pedagoginio personalo parinkimo. Apibendrinant galima teigti, jog pirmojo Lietuvos valstybinio universiteto statuto raidos pokyčiai buvo kardinalūs, liudijantys kryptingą poslinkį nuo plačios institucinės autonomijos link griežto ir detalaus valstybinio reguliavimo. Lietuvos universiteto (Vytauto Didžiojo universiteto) teisinio reguliavimo raidos tendencijos struktūriškai pavaizduotos Priede Nr. 1.

b) Lietuvos Žemės ūkio akademijos ir Lietuvos Veterinarijos akademijos teisinio reguliavimo tendencijos

Pertvarkius ir sujungus Dotnuvos žemės ūkio technikumą ir Lietuvos universiteto Matematikos - gamtos fakulteto agronomijos - miškininkystės skyrių, 1924 m. Dotnuvoje buvo įsteigta Žemės ūkio akademija[220]. Akademijos valdymo modelis

[220] Iki akademijos atidarymo 1924 m. spalio 15 d. vyko ilgi debatai dėl jos reikalingumo, abejota, ar jauna valstybė bus pajėgi išlaikyti dvi valstybines aukštąsias mokyklas, ar pakaks joms aukštos kvalifikacijos pedagoginio personalo. Vis dėlto nepaisant nesutarimų buvo priimtas sprendimas steigti

skyrėsi nuo Lietuvos universiteto, nors teisinis pagrindas buvo analogiškas – Seimas patvirtino Žemės ūkio akademijos statutą, kuriame buvo numatytos valdymo institucijos ir jų kompetencija. Per visą šios aukštosios mokyklos veiklos laikotarpį buvo priimti du statutai – 1924 m. ir 1928 m.

Pirmajame *1924 m. liepos 31 d. priimtame akademijos statute*[221] buvo numatytas vienas kolegialus aukštosios mokyklos valdymo organas – profesorių taryba. Akademija nebuvo padalinta į fakultetus, todėl joje nebuvo renkami dekanai. Profesorių tarybai (kurios nariais buvo visi aukštosios mokyklos profesoriai ir docentai (17 straipsnis)) buvo numatyta kompetencija rinkti rektorių ir prorektorių trejų metų laikotarpiui (19 str.). Taryba taip pat turėjo teisę rinkti pedagoginį personalą, tačiau tokį pasirinkimą turėjo patvirtinti valstybės Prezidentas arba Žemės ūkio ministras (10 straipsnis). Reikia priminti, jog tuo metu Lietuvos universitete galiojo 1922 m. statutas, suteikęs universitetui plačią autonomiją, jame teisė formuoti fakultetų kolektyvą buvo suteikta fakultetų taryboms. Todėl Žemės ūkio akademijos statute įdiegta aukštosios institucijos valdymo naujovė, kuomet universiteto personalo skyrimo teisė turėjo būti kontrasignuojama valstybinės valdžios atstovo, buvo unikalus reiškinys.

Galima daryti išvadą, jog patikrinusi tokio teisinio reguliavimo ir valdymo modelio poveikį akademijos veikloje, valstybinė valdžia sėkmingai šį aukštųjų mokyklų valdymo reglamentavimą vėliau įdiegė ir kitose aukštojo mokslo institucijose. Žemės ūkio ministras turėjo tvirtinti docentų, privatdocentų ir lektorių kandidatūras (10 straipsnis). Žemesnės kvalifikacijos pedagoginį personalą turėjo tvirtinti akademijos rektorius (10 straipsnis). Tačiau statute taip pat buvo numatyta, kad teisę rinkti mokslo personalą profesorių taryba gali įgyvendinti tik kai joje bus ne mažiau kaip penki profesoriai. Iki to laiko personalą Žemės ūkio ministro teikimo tvirtino Respublikos Prezidentas (20 straipsnis). Teise skirti pedagoginį personalą profesorių taryba pasinaudojo tik 1927-1928 m., tuo metu jos sudėtyje buvo daugiau nei statute reikalaujamas profesorių skaičius[222].

Kita aukštosios mokyklos valdymo naujovė, numatyta akademijos statute ir iš esmės pažeidžianti jos autonomiją, buvo mokymo proceso reguliavimas. Statuto 4 buvo numatyti visi akademijoje dėstytini dalykai. Tai reiškia, jog katedros savarankiškai neformavo mokymo programų, nors statuto 5 numatė katedroms teisę sudarinėti mokymo planus ir kurti naujas programas, tačiau kai kurie dalykai buvo jau statute numatyti kaip bendrieji (pvz., biologija, bitininkystė, žuvininkystė, užsienio kalba (5 straipsnis)), nepriskirti jokiai katedrai, juos dėstyti galėjo žemesnės kvalifikacijos specialistai. Taigi, darytina išvada, jog valstybinės valdžios atstovai sprendė, kurie dalykai yra būtini vienam ar kitam specialistui.

---

atskirą specializuotą aukštąją mokyklą. *Žemės Ūkio Akademijos pirmojo dešimtmečio apyskaita. 1924-1934*. Kaunas, 1934, p. 12 – 35.

[221] Žemės Ūkio Akademijos statutas. *Vyriausybės žinios*. 1924.IX.3. Nr. 170-1187. Toliau tekste cituojant 1924 m. Žemės ūkio akademijos statutą remiamasi šiuo šaltiniu, skliaustuose nurodomas straipsnio numeris.

[222] *Žemės Ūkio Akademijos pirmojo dešimtmečio apyskaita. 1924-1934. Op. cit*., p. 103 - 106.

Antrasis *1928 m. Žemės ūkio akademijos statutas*[223] išlaikė visus akademijos autonomijos suvaržymus, o kai kuriais aspektais aukštosios mokyklos valdymo organai neteko dar didesnės savo kompetencijos dalies spręsti mokslo ir administracinius klausimus. Svarbiausias savo funkcijas prarado akademijos taryba. Visi tarybos nutarimai, sprendimai bet kuriais klausimais, posėdžių protokolai turėjo būti siunčiamu Žemės ūkio ministrui susipažinti (20, 26 straipsniai). Taryba neteko teisės rinkti rektoriaus ir prorektoriaus, pagal naująjį statutą pastaruosius tvirtindavo penkerių metų kadencijai Prezidentas jau Žemės ūkio ministro teikimu (15 straipsnis). Naujajame statute platesni tapo ir apribojimai tarybai rinkti pedagoginį personalą. Dar labiau vykdomosios valdžios kontroliuojamas tapo mokymo procesas, akademija neteko autonomijos net nustatyti baigiamųjų egzaminų sąrašą, jį akademijos tarybos teikimu turėjo patvirtinti Žemės ūkio ministras (45 straipsnis). Žemės ūkio ministras tvirtino ir priimamų į pirmąjį semestrą studentų skaičių (28 straipsnis). Žemės ūkio akademijos statutas buvo gana dažnai keičiamas – 1930 m., 1931 m., 1936 m., 1938 m. Šiuose Statuto pakeitimo įstatymuose nėra numatyta žymesnių pakitimų akademijos veiklos reguliavime, tik iš tarybos atimta kompetencija rinkti ir akademijos sekretorių[224], kurio kandidatūrą Prezidentui pateikti turėjo Žemės ūkio ministras, taip pat Rektoriaus kadencija sutrumpėjo iki 3 metų (15 straipsnis).

Taigi galima teigti, jog antrosios Lietuvos aukštosios mokyklos veikla nuo pat pradžių buvo labai suvaržyta, jos akademinė laisvė ir valdymo autonomija buvo minimali. Be jokios abejonės, tai negalėjo nedaryti įtakos tiek studijų kokybei, tiek mokslinei veiklai, tiek svarbių sprendimų priėmimo procedūros sudėtingumui.

1936 m. birželio 25 d. Ministrų kabineto sprendimu nuo 1936 m. rugsėjo 19 d. Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto veterinarijos skyriaus pagrindu įsteigiama *Veterinarijos akademija*. Veiklos pradžioje akademija nebuvo savarankiška mokymo įstaiga, visus bendruosius dalykus studentai klausė Vytauto Didžiojo universitete kartu su Medicinos fakulteto studentais, tik gyvulių anatomijos jie mokėsi Valstybinio veterinarijos bakteriologijos instituto Anatomijos skyriuje. Prie akademijos prijungus Valstybinį veterinarijos bakteriologijos institutą ir 1938 m. liepos 25 d. paskelbus *Veterinarijos akademijos statutą*[225], Akademija tapo savarankiška aukštąja mokykla.

Pagal statutą, Akademija buvo Žemės ūkio ministro „žinioje“ (3 straipsnis) ir buvo išlaikoma valstybės (4 straipsnis). Veterinarijos akademijos statute numatyta aukštosios mokyklos valdymo struktūra ir institucinės autonomijos apribojimai visiškai atitinka to meto Lietuvos tendencijas. Teisė trims metams skirti Akademijos rektorių ir prorektorių statute numatyta Respublikos Prezidentui (8 straipsnis), faktiškai rektorius atliko administratoriaus funkciją (valdė Akademijos turtą, pir-

[223] Žemės ūkio akademijos statutas. Valstybės žinios. 1928.X.9. Nr. 285-1840. *Lietuvos novelos*. *Op. cit*., p. 288. Toliau tekste cituojant 1928 m. statutą remiamasi šiuo šaltiniu, skliaustuose nurodomas straipsnio numeris.

[224] Žemės Ūkio Akademijos statuto pakeitimas. Vyriausybės žinios. 1938.IX.16. Nr. 620-4404. *Lietuvos valstybės teisės aktai*. *Op. cit*., p. 355.

[225] Veterinarijos Akademijos statutas. Vyriausybės žinios. 1938.VII.25. Nr. 616-4359. *Lietuvos valstybės teisės aktai. Op. cit*., p. 356.

mininkavo Akademijos Tarybai, sprendė organizacinius ir personalo klausimus (9 straipsnis)). Akademijos Tarybą sudarė vyresniojo mokslo personalo nariai, Veterinarijos Departamento direktorius, Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto atstovas, Serologijos instituto direktorius ir Akademijos lektorių išrinkti du atstovai (11 straipsnis).

Galima sakyti, jog Akademijos valdyme pirmą kartą Lietuvos aukštojo mokslo istorijoje pasitelkti socialiniai partneriai. Taryba turėjo gana plačius įgaliojimus, tačiau tik keletas jos vykdomų funkcijų pasižymėjo galutinio sprendimo galia, pavyzdžiui, teisė pripažinti veterinarijos mokslo laipsnį arba jo ekvivalentą, teikti veterinarijos daktaro laipsnį, klausytojų priėmimas ir šalinimas, klausytojų mokesčių mokėjimo ir stipendijų teikimo klausimai, diplomų išdavimas, lėšų skirstymas katedroms (13 straipsnis). Tačiau iš tiesų reikšmingus Akademijos veiklai klausimus – mokslo personalo pasirinkimas, priėmimas ir atleidimas, reguliamino tvirtinimas, fakultetų ir katedrų steigimas – buvo neįmanomi be Žemės ūkui ministro ar valstybės Prezidento patvirtinimo. Pagal statutą, vyresniojo mokslo personalo narius iš kandidatų, pasiūlytų Tarybos arba Žemės ūkio ministro, skyrė ir atleido Prezidentas, jaunesniojo mokslo personalo narius skyrė ir atleido Žemės ūkio ministras (kandidatus ministrui galėjo siūlyti ir Taryba).

Mokslinis – pedagoginis personalas taip pat buvo varžomas tam tikromis taisyklėmis, pavyzdžiui, etatiniams darbuotojams buvo draudžiama dirbti kitose valstybės, savivaldybės ar privačiose įmonėse. Akivaizdu, jog tokiu būdu darbuotojai, jausdami grėsmę prarasti darbo vietas, iš esmės buvo lengvai paveikiami valstybės administracijos. Prasminga būtų palyginti visų pagrindinių Lietuvos tarpukario aukštųjų mokyklų teisinio reglamentavimo nuostatas valstybės savarankiško gyvavimo laikotarpio pabaigoje. Struktūrinė šių aukštųjų mokyklų teisinio reguliavimo lyginamoji analizė pateikta Priede Nr. 2.

Taigi darytina išvada, jog valstybei artėjant prie politinės nepriklausomybės netekimo, laisvos, valstybinės valdžios nekontroliuojamos akademinės minties ir žodžio devalvacija, studijuojančio jaunimo ir universiteto mokslininkų priešprieša valdančiosios partijos sprendimams universiteto atžvilgiu buvo vienos iš priežasčių, lėmusių universiteto veiklos krizę ir itin formalizuotą teisinį reguliavimą.

2.2.2. Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reguliavimo ypatumai 1940 – 1990 m.

Lietuvai 1939 m. pabaigoje atgavus Vilnių, neišvengimai teko spręsti klausimus dėl aukštojo mokslo istorinėje sostinėje atkūrimo, aukštojo mokslo institucijų skaičiaus ir išsidėstymo Lietuvoje. Nepretenduojant į istorinę analizę tiesiog konstatuosime, jog 1939 m. gruodžio 13 d. buvo paskelbtas Universitetų įstatymas[226], kuriuo paskelbta, jog Lietuvoje yra du universitetai – atgaivintas 1918 m. gruodžio 5 d. įstatymu Vilniaus universitetas ir Vytauto Didžiojo universitetas Kaune. Darytina išvada, jog valstybės administracijai, o taip pat ir didžiajai daliai mokslo ir

[226] Universitetų įstatymas. Vyriausybės žinios. 1939.XII.13. Nr. 683-5078. *Lietuvos valstybės teisės aktai*, *Op. cit*., p. 343.

kultūros atstovų, nebuvo abejonių, jog Lietuvai yra būtinos šios abi aukštosios mokyklos. Pagal šį teisės aktą atkurtasis Vilniaus universitetas turėjo veikti pagal Vytauto Didžiojo universiteto statutą, kol nebus nustatyta kitaip. Vilniaus universitete iškart turėjo pradėti veikti Humanitarinių mokslų ir Teisių fakultetai, atkelti iš Kauno[227]. Tačiau 1940 m. birželio 15 d. Rusijos armijai okupavus Lietuvą universitetų veikla pakriko, o vėliau per penketą metų Lietuvai teko patirti besikeičiančią hitlerinę ir sovietinę okupaciją, kurios naudojo aukštąjį mokslą kaip propagandinę ideologinės kovos priemonę, todėl kalbėti apie aukštojo mokslo teisinį reguliavimo 1940 - 1944 m. laikotarpiu yra itin sunku ir šio tyrimo kontekste nėra būtina[228].

Aukštųjų mokyklų veikla Lietuvoje atgaivinta 1944 m., lapkričio 13 d. priėmus LTSR Liaudies komisarų tarybos nutarimą „Dėl Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų veiklos atnaujinimo“[229]. Nutarimu patvirtintos priėmimo į aukštąsias mokyklas (Vilniaus universiteto, Kauno valstybinio Vytauto Didžiojo universiteto, Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto ir Vilniaus mokytojų instituto) taisyklės, nustatyta mokslo metų pradžia. Pažymėtina, kad teisinio reguliavimo priemonėmis legitimizuotas jau įvykęs procesas, nes faktiškai paskaitos buvo prasidėjusios jau spalio mėnesį, iškilmingos mokslo metų pradžios pagal sovietinę tradiciją pažymėtos lapkričio 7 d. Aukštojo mokslo institucijose prasidėjo sudėtingas fakultetų ir katedrų kūrimosi, personalo rinkimo procesas, kuriam tiesiogiai vadovavo komunistinė valstybės valdžia. Iš Kauno universiteto į Vilnių perkeliama vis daugiau specialybių ir studentų, kol pagaliau 1950 m. Kauno universitetas likviduotas, padalinus jį į Kauno politechnikos ir Medicinos institutus. Taigi nuo 1950 m. Lietuvoje faktiškai liko veikti viena aukštoji mokykla, turinti universiteto statusą, o kitos aukštosios mokyklos buvo specializuoti institutai. Vilniaus universitetas 1945 m. balandžio 8 d. TSRS Liaudies Komisarų tarybos nutarimu priskiriamas pirmajai aukštųjų mokyklų kategorijai, o tai šiuo atveju lėmė geresnį institucijos finansavimą, materialinės bazės plėtrą[230].

Nuo 1946 m. iki 1959 m. Lietuvos universitetai (Vilniaus ir Kauno) buvo tiesioginiame TSRS Aukštojo mokslo ministerijos (iki 1946 m. – (Visa)Sąjunginis aukštųjų mokyklų komitetas) pavaldume. Ministerija, neatsižvelgdama į Lietuvos

[227] 1940 m. sausio 15 d. pirmajame atkurtojo Vilniaus universiteto posėdyje rektoriumi išrinktas prof. M. Biržiška, į du atkeltus iš Kauno fakultetus persikėlė visi studentai ir mokslo pedagoginis personalas.

[228] Nuo 1940 m. rudens semestro Lietuvos universitetų vadovybei komunistinės valdžios buvo nurodyta pakeisti studijų programas ir organizuotų studijų procesą taip, kad jis atitiktų naujus tarybinius reikalavimus. Nuo 1940 m. Vilniaus universitete jau veikė keturi fakultetai – Teisės, Ekonomikos, Humanitarinių mokslų, matematikos ir gamtos mokslų. Buvo atleista iš pareigų nemažai pedagogų ir administracines pareigas ėjusių darbuotojų. Pagal tarybinius pavyzdžius buvo ruošiamas naujas Vilniaus universiteto statutas. Vytauto Didžiojo universitetas 1940 m. pervadinamas Kauno universitetu, pakeistas jo statutas, panaikinta autonomija. 1941 m. Lietuvą okupavo vokiečiai, pradėję savo pertvarkas Lietuvos aukštosiose mokyklose. Kai kurie fakultetai uždaryti, vėl pakeisto mokymo programos, buvo uždrausta ginti disertacijas ir teikti mokslo laipsnius, netgi išduoti aukštojo mokslo diplomus. 1943 m. aukštųjų mokyklų veikla Lietuvoje beveik visiškai nutrūko, o kovo 17 d. universitetai buvo uždaryti. 1944 m. prasidėjus sovietų okupacijai, trukusiai beveik pusę amžiaus, atnaujinta ir Lietuvos aukštųjų mokyklų veikla.

[229] *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994*. *Op. cit*., p. 266.

[230] *Ibid*, p. 269; *Vilniaus universiteto istorija. 1940-1979*. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 47.

poreikius, čia esančias sąlygas, smulkiai reglamentavo universitetų veiklą – kūrė standartinius mokymo planus, dėstytinų kursų sąrašus, programas, kurių keisti negalėjo aukštųjų mokyklų valdymo institucijos (Rektorius, tarybos). Pavyzdžiui, 1956 m. Vilniaus universiteto rektorius Juozas Bulavas gavo sutikimą iš TSRS Aukštojo mokslo ministerijos atleisti studentus, kurie mokslo metų pradžioje gerai išlaikė rusų kalbos egzaminą, nuo privalomų dviejų metų rusų kalbos užsiėmimų, tačiau prašymas sutrumpinti visuomeninių mokslų dėstymo programas, kurios sudarė apie 40 proc. studijų, nebuvo patenkintas[231]. Lietuvos Švietimo liaudies komisariato, o taip pat Lietuvos Komunistų partijos nutarimai turėjo direktyvinę galią universitetams sprendžiant studentų skaičiaus ir priėmimo, dėstytojų parinkimo klausimus, dėstomų kursų turinio formavimui. Tai patvirtina ir Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato nuostatai[232], kuriuose, be viso kito, numatyta ir tai, jog Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisaras skiria Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato sistemos aukštųjų mokymo įstaigų rektorius, prorektorius, direktorius, katedrų vedėjus ir pateikia šias kandidatūras tvirtinti (Visa)Sąjunginiam aukštųjų mokyklų komitetui prie TSRS Liaudies Komisarų Tarybos, taip pat skiria aukštųjų mokyklų profesorius ir docentus, fakultetų dekanus ir prorektorių padėjėjus (5 straipsnis).

Palaipsniui buvo pereita prie standartinių (Visa)Sąjunginio aukštųjų mokyklų komiteto (vėliau - Aukštojo mokslo ministerijos) mokymo planų ir programų, panaikinta studijavimo dalykinė sistema ir įvesta kursinė – sesijinė sistema. Įvesti privalomi „pasitobulinimo kursai“ dėstytojams kurie vakarais lankė marksizmo-leninizmo, dialektinio materializmo paskaitas. Visų disciplinų dėstytojų paskaitų turinys, cituojamos literatūros šaltinių parinkimas buvo kontroliuojamas ir aptariamas įvairiuose partiniuose susirinkimuose[233]. Taigi apie akademinę laisvę aptariamajame laikotarpyje neverta ir kalbėti.

Aukštojo mokslo teisinis reguliavimas sovietiniu laikotarpiu buvo gausus ir gana dažnai kintantis, tai priklauso ir nuo besikeičiančios situacijos valstybėje, ir nuo politinių pokyčių visoje Sovietų Sąjungoje. Mūsų tikslas nėra detaliai analizuoti visą teisinį reguliavimą ar jo raidą, šio tyrimo rėmuose aptartinas anksčiau suformuotų aukštojo mokslo sistemos pagrindinių požymių ir mūsų pasirinktų dimensijų reguliavimas ir pagrindinės jo ypatybės. Tačiau derėtų prisiminti, jog iš esmės aukštojo mokslo sistema buvo sovietinės ideologijos, valstybės valdymo sistemos ir represijų baimės įkaite, todėl atitinkamos tendencijos vyrauja ir teisiniame reguliavime.

Aukštojo mokslo misija ir funkcijos. Aukštosios mokyklos savo veikloje vadovavosi ir statutais, kurie iš esmės atkartojo teisės aktuose įtvirtintas nuostatas. Vilniaus universiteto statute buvo suformuotos aukštojo mokslo misijos gairės – rengti liaudies ūkiui, valdžios ir valdymo organams, kultūros, švietimo, ir kitų sričių spe-

---

[231] *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994. Op. cit.,* p. 310.

[232] Dėl Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato nuostatų patvirtinimo. Lietuvos TSR LKT 1945 m. spalio 23 d. Nutarimas Nr. 607. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. I tomas*. *1940-1947*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 164.

[233] *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994. Op. cit.,* p. 284.

cialistus, turinčius gilias teorines ir būtinas praktines specialybės žinias, gerai įsisavinusius marksistinę - lenininę teoriją, naujausius mokslo ir technikos pasiekimus, išauklėtus tarybinio patriotizmo, proletarinio internacionalizmo dvasia, turinčius politinio – masinio auklėjamojo darbo įgūdžių; vystyti mokslo tiriamąjį darbą, padedantį spręsti komunizmo kūrimo uždavinius; skleisti mokslines ir politines žinias gyventojams[234]. Analogiški aukštojo mokslo tikslai numatyti ir Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo komiteto (nuo 1966 m. – ministerijos) nuostatuose[235], papildant juos uždaviniu „įgyvendinti lenininius vadovaujančiųjų mokslo ir mokymo, ūkio ir inžinierijos kadrų parinkimo, jų iškėlimo į atsakingą darbą ir paskirstymo principus, tikrinti, kaip jie vykdo Partijos ir Vyriausybės direktyvas bei nutarimus“ (2 straipsnis). Aukštojo mokslo, kaip ir visos švietimo sistemos, tikslas buvo „rengti labai mokytus, kūrybiškai protaujančius, turinčius nuodugnių mokslo žinių, visapusiškai, harmoningai išsilavinusius piliečius, įsitikinusius kovotojus dėl komunizmo, kurie išauklėti marksizmo-leninizmo idėjomis ir kuriems išugdytas nesitaikstymas su buržuazine ideologija ir morale, Tėvynės meilė, didžiavimasis tuo, kad priklauso socialistinei Tėvynei, tautų draugystė ir brolybė, sąmoninga pažiūra į darbą, atsakingumas, organizuotumas ir drausmė [...] (Lietuvos TSR Liaudies švietimo įstatymo[236] preambulė).

Aukštojo mokslo principai. Atskirai aukštojo mokslo principai jokiame teisės akte nebuvo įvardinti, tačiau juos galima įžvelgti dalyje švietimo principų: visų TSRS piliečių lygybė įgyti mokslą nepriklausomai nuo kilmės, socialinės ir turtinės padėties, rasinio ir nacionalinio priklausomumo, lyties, kalbos, santykio su religija, gyvenamosios vietos ir kitų aplinkybių; visų mokymo įstaigų valstybinis bei visuomeninis pobūdis; nemokamas visų rūšių mokslas; dėstomosios kalbos pasirinkimas – mokymasis gimtąja kalba arba kitos TSRS tautos kalba; mokymo ir komunistinio auklėjimo vieningumas; politinis, darbinis auklėjimo ir mokymo pobūdis; mokslinis mokymo pobūdis, atsižvelgiant į naujausius mokslo, technikos, kultūros laimėjimus; humanistinis, dorovingas mokymas; bendras abiejų lyčių asmenų mokymas (Lietuvos TSR Liaudies švietimo įstatymo 4 straipsnis).

Aukštojo mokslo prieinamumo dimensija. Pagal aptariamojo laikotarpio Lietuvos Konstitucijas, Lietuvos piliečių teisė į aukštąjį mokslą buvo laiduojama nemokamu visų lygiu mokslu (1940 m. rugpjūčio 25 d. Konstitucijos[237] 93 straipsnis, 1978 m. balandžio 20 d. Konstitucijos[238] 43 straipsnis). Aukščiausiu konstituciniu lygmeniu buvo numatyta daugumos besimokančiųjų aukštosiose mokyklose teisė gauti stipendijas, nemokamus vadovėlius, teisė gauti lengvatas. Taip pat pažymėtina, jog 1978 m. Konstitucijoje įtvirtinta ir aukštojo mokslo sistemos struktūra – numatyti dieninis, neakivaizdinis ir vakarinis mokymosi būdai. Identiškos nuostatos įtvirtintos ir įstatyminiu lygmeniu (pavyzdžiui, 1975 m. Lietuvos TSR Liaudies

[234] *Vilniaus universiteto istorija. 1940-1979*. *Op. cit*., p. 49.

[235] Dėl Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1970 m. sausio 4 d. nutarimas Nr. 1. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1970, Nr. 4-24.

[236] Lietuvos TSR Liaudies švietimo įstatymas. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1975 m. liepos 18 d. *Lietuvos TSR įstatymų sąvadas. 3 tomas*. Vilnius: Mintis, 1986, p. 305.

[237] *Lietuvos Konstitucijos. Op. cit*., p. 107.

[238] *Ibid.*, p. 160.

švietimo įstatymo 3 straipsnis). Teisę stoti į aukštąsias mokyklas turėjo visi TSRS piliečiai, baigę vidurinį mokslą, nepriklausomai nuo to, kokio tipo mokykloje šis mokslas buvo išeitas. Be abejo, toks teisinis aukštojo mokslo visuotinis jokiu būdu nereiškė realios kiekvieno asmens galimybės ne tik kad įgyti aukštąjį mokslą, bet net ir pamėginti stoti į aukštąją mokyklą. Buvo naudojamos tam tikros administracinės priemonės, kuriomis apribojama teisė stoti į aukštąsias mokyklas – pavyzdžiui, reikalavimas pateikiant stojimo dokumentus užpildyti specialią anketą, pristatyti gyvenamosios vietos kompartijos skyriaus charakteristiką[239]. Nediskriminacinių principų nebuvo laikomasi politinių kalinių, tremtinių, represuotųjų, atvirai tikinčiųjų, ne darbininkų klasės asmenų ir jų vaikų, o taip pat bet kokių asmenų, menamai neatitinkančių sovietinio ideologizuoto žmogaus kriterijų, atžvilgiu, valstybės ir aukštojo mokslo institucijų administracijų diskrecija šiuo atžvilgiu buvo absoliuti.

Aukštojo mokslo institucinė dimensija. 1975 m. Lietuvos TSR Liaudies švietimo įstatyme numatyta aukštojo mokslo struktūra - aukštasis mokslas gali būti įgyjamas universitetuose, institutuose, akademijose, gamyklose – aukštosiose technikos mokyklose ir kitose mokymo įstaigose, kurios yra priskirtinos aukštosioms mokykloms. Nustatytos dieninio, neakivaizdinio ir vakarinio mokymo formos (63 straipsnis). Pažymėtina, jog iki septintojo dešimtmečio vidurio dėl gana spartaus pramonės augimo, socialistinių valstybių lenktyniavimo tarpusavyje ir su visu kitu pasauliu tendencijos nulėmė, jog buvo ypač propaguojamas mokymas „neatsitraukiant nuo darbo“[240], todėl pavyzdžiui, 1965 – 1966 m. neakivaizdiniame ir vakariniame skyriuje mokėsi apie 60 proc. studentų, dieniniame – tik apie 40 proc[241]. Vėliau, vis labiau ryškėjant tokios sistemos netobulumui, ekonominiam nenaudingumui ir studentų rengimo kokybės trūkumams, pradėta skatinti vystyti mokymą dieniniuose skyriuose[242].

Institucinė autonomija kaip vienas iš esminių aukštojo mokslo bruožų sovietiniame laikotarpyje buvo bene visiškai devalvuota. Svarbiausios aukštojo mokslo institucijų veiklos sritys - aukštojo mokslo institucijų valdymas, personalo parinkimas, studijų programų turinio formavimas, - buvo itin centralizuotos. Universitetai iki 1946 m. priklausė LTSR švietimo liaudies komisariato žinybinei sistemai. Šio Komisariato nutarimu buvo skiriami aukštųjų mokymo įstaigų rektoriai, prorektoriai, katedrų vedėjai ir kandidatūros teikiamos tvirtinti (Visa)Sąjunginiam aukštųjų mokyklų komitetui. Savarankiškai komisariatas (nereikėjo TSRS institucijų pritarimo) skyrė fakultetų dekanus, prodekanus ir prorektorių padėjėjus. Mokslinis pedagoginis personalas taip pat buvo skiriamas centralizuotai valstybinės val-

---

[239] *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994. Op. cit.,* p. 280.

[240] Pavyzdžiui, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1964 m. birželio 23 d. nutarime Nr. 290 nutariama „užtikrinti, kad būtų toliau plečiamas neakivaizdinis ir vakarinis mokymas, stiprinant esamus ir steigiant naujus [...] filialus, [...] technikumus“. (*Lietuvos TSR Galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys. 12 tomas. Pirmoji knyga. XX skyrius. Liaudies švietimo įstatymai*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 485.).

[241] *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994. Op. cit.,* p. 287.

[242] Pavyzdžiui, „Dėl priemonių aukštajam mokslui Respublikoje toliau tobulinti“. Lietuvos KP Centro komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1972 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. 368. (*Lietuvos TSR Galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys. 12 tomas. Pirmoji knyga. XX skyrius. Liaudies švietimo įstatymai. Op. cit*., p. 555).

džios – komisariatas skyrė profesorius, docentus. Nuo 1946 m. universitetai perėjo TSRS aukštojo mokslo ministerijos žinion. Teisinis reguliavimas tapo dar labiau centralizuotas, sąjunginiu lygmeniu buvo tvirtinami aukštojo mokslo institucijų darbuotojų etatai, mokymo programos, net laikytinų valstybinių egzaminų sąrašai.

1959 m. Lietuvos aukštosios mokyklos vėl grąžintos LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo komiteto (nuo 1966 m. ministerijos) priklausomybėn, tai šiek tiek pakeitė teisinio reguliavimo tendencijas. Universitetams leista savarankiškai naudoti nustatytus etatus, perleista mokslinio – pedagoginio personalo rinkimo kompetencija. LTSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija tvirtino aukštųjų mokyklų struktūrą bei statutus, steigė ir likvidavo aukštųjų mokyklų filialus, tvirtino valstybinių egzaminų komisijų pirmininkus, tvirtino aukštųjų mokyklų tarybas, skyrė rektorius. Po minėtos reformos rektoriai tebeliko skiriami ministerijos, tačiau dekanų skyrimo tvarka pasikeitė.

Pavyzdžiui, 1961 m. patvirtintame Vilniaus universiteto statute numatyta, jog fakultetų dekanai renkami trims metams (nuo 1978 m. – penkeriems metams) iš profesorių ir docentų fakultetų tarybos. Fakultetų tarybas sudarė dekanas, prodekanai, katedrų vedėjai, keletas profesorių, partinės, profsąjungos ir komjaunimo organizacijų atstovai. Fakultetų tarybos sprendė personalo išrinkimo, mokslinių vardų suteikimo klausimus. Aukščiausias universiteto valdymo organas buvo universiteto taryba, kurią sudarė rektorius, prorektoriai, fakultetų dekanai, bendrųjų universiteto katedrų vedėjai, partinės, profsąjungos ir komjaunimo organizacijų atstovai. Universiteto taryba teikė pasiūlymus dėl mokslo vardų suteikimo, fakultetų ir katedrų steigimo bei reorganizavimo LTSR Aukštojo ir specialiojo viduriniojo mokslo ministerijai[243]. Aukštojo mokslo institucijų tarybos buvo tvirtinamos ministerijos. Tačiau šios tarybų teisės iš esmės buvo labiau formalios, nes bet kuris aukštosios mokyklos valdymo institucijos sprendimas galėjo būti pakeistas centriniame sąjunginiame lygmenyje[244].

Kokybinė dimensija. Kaip jau buvo minėta, studijų programų ir dalykų programų turinys buvo sprendžiamas vykdomosios valdžios institucijų lygmenyje, todėl vertinti aukštojo mokslo kokybę šiuolaikinės studijų kokybės sampratos kontekste yra nevienareikšmiškas uždavinys. Todėl čia tik konstatuotinos tam tikros teisinio reguliavimo nuostatos. Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos nuostatuose[245] numatyta, jog ministerija parengia ir pateikia TSRS Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijai tvirtinti aukštųjų mokyklų mokymo planus bei programas atitinkamoms specialybėms (5 straipsnio b p.), organizuoja vadovėlių, mokymo priemonių ir metodinės literatūros rengimą bei leidimą (5 straipsnio e p.), ruošia ir įgyvendina priemones, įgalinančias diegti mokymo procese šiuolaikines dėstymo priemones (5 straipsnio f p.), vadovauja vi-

[243] *Vilniaus universiteto istorija. 1940-1979*. *Op. cit*., p. 50.

[244] Pavyzdžiui, kalbininkui Vladui Žuliui, apgynusiam disertaciją apie Liudviko Rėzos psalmyno leksiką, universiteto taryba suteikė daktaro mokslinį laipsnį, tačiau sąjunginė Vyriausioji atestacinė komisija pripažinimo mokslininkui tik mokslų kandidato laipsnį (nes V. Žulys pokario metais buvo politinis kalinys). *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994. Op. cit.,* p. 302.

[245] Dėl Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1970 m. sausio 4 d. nutarimas Nr. 1. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1970, Nr. 4-24.

suomeninių mokslų dėstymui aukštosiose mokyklose (5 straipsnio h p.), vadovauja mokslo ir mokymo kadrų rengimui aspirantūroje aukštosiose mokyklose (5 straipsnio r p.), paruošia ir pateikia TSRS Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijai aukštųjų mokyklų dėstytojų kvalifikacijos kėlimo planus ir organizuoja kvalifikacijos kėlimą (5 straipsnio s p.).

Taigi galima konstatuoti, jog aukštojo mokslo sistema patyrė didžiulių sukrėtimų ir iššūkių bene viso XX amžiaus metu. Nepaisant to, aukštojo mokslo institucijos išliko tikromis, o kartais ir bene vienintelėmis, humanistinių ir kultūros vertybių puoselėtojomis, kultūrinės, socialinės, ekonominės pažangos skleidėjomis, tautinio identiteto stiprintojomis. Todėl suprantamos Lietuvos intelektualų, mokslininkų ir kitų visuomeniškai aktyvių žmonių pastangos reformuoti aukštųjų mokyklų veiklą iškart paskelbus nepriklausomybę 1990 m.

2.3. Lietuvos aukštojo mokslo sistemos teisinio reguliavimo tendencijos 1990-2010 m.

2.3.1. Aukštojo mokslo teisinio reguliavimo transformacijos 1990 – 1999 m.

Derėtų pastebėti, jog aukštojo mokslo sistemos reformos prasidėjo dar iki Lietuvai paskelbiant nepriklausomybę. Jau 1989 m. atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas Kaune. 1989 m. balandžio 28 dieną Lietuvos ir išeivijos mokslininkų konferencijoje „Tautinės aukštosios mokyklos koncepcija ir Kauno universitetas“ paskelbtas Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimo aktas, 1989 m. liepos 4 d. Aukščiausioji Taryba priėmė universiteto atkūrimo įstatymą[246], o liepos 22 d. Ministrų taryba įregistravo atkuriamojo laikotarpio laikinąjį statutą. 1989 m. rugsėjo 1 d. pradedami pirmieji mokslo metai atkurto universiteto Ekonomikos, Humanitarinių ir Tiksliųjų mokslų fakultetuose. Atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas buvo antrasis tuometinėje sovietų okupuotoje Lietuvoje ir pirmoji aukštoji mokykla, pasižyminti decentralizuotu, nevalstybiniu valdymu bei maksimalia tuo laikmečiu autonomija nuo valdžios institucijų.

Lietuvai 1990 m. kovo 11 d. atkūrus nepriklausomybę nedelsiant buvo imtasi švietimo sistemos reformų, įskaitant ir aukštąsias mokyklas, nors teisės aktų kūrimo procesas buvo gana chaotiškas ir nesistemiškas, vienok tai gali būti suprantama analizuojamo laikmečio kontekste. Pavyzdžiui, pirmiausia buvo patvirtintas Mokslo ir studijų įstatymas (1991-02-12), ir tik vėliau Švietimo įstatymas (1991-06-25), reguliuojantis visą Lietuvos švietimo sistemą. Derėtų pastebėti, jog pirmoje nepriklausomos Lietuvos Švietimo įstatymo redakcijoje[247] aukštasis mokslas nėra įvardijamas kaip švietimo sistemos dalis („Lietuvos švietimo sistema apima ikimokyklinį

[246] Universiteto atkūrimo įstatymas. 1989 m. liepos 4 d. *Valstybės žinios*, 1989, Nr. 20-247.

[247] Lietuvos Respublikos Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas. 1991 m. birželio 25 d. Nr I-1489. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.

ugdymą, mokyklinį bei papildomą mokymą, įgyvendinamą šių tipų švietimo įstaigose: ikimokyklinėse ugdymo įstaigose, vidurinėse bendrojo lavinimo mokyklose, aukštesniosiose mokyklose, papildomo mokymo įstaigose“, 2 straipsnis). Tik 1993 m. Švietimo įstatymas papildytas straipsniu[248], apibūdinančiu aukštąjį išsilavinimą („Aukštasis išsilavinimas įgyjamas aukštosiose mokyklose“, 61 straipsnis), tačiau iš esmės švietimo sistemos samprata nebuvo pakeista. Aukštasis mokslas kaip švietimo sistemos aukščiausias lygmuo įteisintas tik 1994 m.[249], tačiau aukštasis mokslas aptariamuoju laikotarpiu buvo reguliuojamas atskiru Mokslo ir studijų įstatymu.

Lietuvoje 1990-1991 mokslo metais veikė 13 aukštųjų mokyklų, kuriose mokėsi apie 67 tūkstančių studentų, aukštesnių mokyklų buvo 64, jose mokėsi 46 tūkstančiai studentų[250]. Šioje tyrimo dalyje aptariamo laikotarpio pabaigoje, 1998 m., Lietuvoje buvo 15 aukštųjų mokyklų, kuriose mokėsi apie 75 tūkstančiai studentų. Akivaizdi aukštojo mokslo masiškėjimo dinamika, tačiau derėtų pastebėti, jog laikotarpio viduryje, apie 1995 m. – 1997 m. buvo pastebimas žymus studentų skaičiaus mažėjimas (1995 m. – 54 tūkstančiai studentų, 1997 m. – 58 tūkstančiai studentų)[251], o tai lėmė ir tam tikrus teisinio reguliavimo sprendimus.

Ėmus reformuoti aukštojo mokslo sistemą, buvo siekiama sistemingai atlikti visapusišką studijų reformą, atkurti mokslo ir studijų vienovės principo įgyvendinimą, aukščiausiu įstatyminiu lygmeniu įtvirtinti aukštųjų mokyklų institucinę ir akademinę autonomiją, įteisinti aukštųjų mokyklų savivaldą, suderinti studijų programų, teikiamų laipsnių bei kvalifikacijų sistemą su Europos šalių praktika, pereiti prie kelių pakopų (bakalauro, magistro, doktorantūros) studijų, sukurti ekonominių mokslo ir studijų sistemos reguliavimo priemonių įvairovę[252]. 1991 m. priimtas Mokslo ir studijų įstatymas[253] numatė tokią aukštojo mokslo sistemą (struktūrą) – aukštosios mokyklos, mokslo institutai, Lietuvos Mokslų Akademija, kitos mokslo įstaigos, mokslininkai ir jų grupės. Įstatymas įteisino mokslo ir studijų vienovę (4, 5 straipsniai), netiesiogiai nustatė tripakopę studijų sistemą („Lietuvoje pripažįstamos vienos, dviejų ir kelių pakopų studijos“, 27), kurios metu įgyjami bakalauro, magistro laipsniai (27 straipsnis) ir daktaro bei habilituoto daktaro mokslo laipsniai (28-29 straipsniai). Valstybines aukštąsias mokyklas ir valstybinius mokslo institutus steigia, reorganizuoja, likviduoja ir jų statutus tvirtina atitinkamai Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba ir Vyriausybė (15 straipsnis).

Įstatymas taip pat įteisino aukštųjų mokyklų autonomijos ir akademinės laisvės principus, kurių pagrindu aukštosios mokyklos įgijo akademinę, administracinę,

---

[248] Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo“. 1993 m. liepos 16 d. Nr. I-214. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 31-734.

[249] Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo“. 1994 m. sausio 20 d. Nr. I-381. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 8-122.

[250] Lietuvos Statistikos departamentas. *Lietuvos statistikos metraštis. 1991 metai*. Vilnius: Informacinis-leidybinis centras, 1992, p. 90.

[251] Lietuvos Statistikos departamentas. *Lietuvos statistikos metraštis. 1999 metai*. Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1999, p. 510.

[252] *Lietuvos aukštasis mokslas. Baltoji knyga. ES PHARE programa „Lietuvos aukštojo mokslo reforma“*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, 1999, p. 15.

[253] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 1991 m. vasario 12 d. Nr. I-1052. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 7-191.

ūkio, finansų veiklą apimančią autonomiją bei teisę spręsti vidaus veiklos klausimus – valdymo, studijų, mokslinės veiklos. Tačiau įstatyme tik fragmentiškai nurodytas šių institucijų valstybinio reguliavimo modelis numatant, jog institucijų veikla reguliuojama Vyriausybės nustatomais kvalifikaciniais reikalavimais, subsidijomis, valstybės finansuojamais užsakymais (sutartimis), kitomis norminėmis priemonėmis (16 straipsnis). Paminėtini ir aukštųjų mokyklų finansavimo šaltiniai – valstybės biudžeto subsidijos, valstybinių mokslo programų finansavimas, mokslo ir studijų fondų bei paramos lėšos, užsakymų pagal sutartis pajamos (21 straipsnis). Įteisintas Lietuvos mokslo tarybos kaip mokslo ir studijų savivaldos bei Seimo ir Vyriausybės ekspertinės institucijos statusas (9 – 11 straipsniai).

Įstatymo nuostatoms įgyvendinti Vyriausybės buvo priimti keli svarbiausi mokslą ir studijas reguliuojantys teisės aktai – Tipiniai valstybinės mokslo įstaigos įstatai[254] (1991 m.); Kvalifikaciniai aukštojo išsilavinimo nuostatai (1993 m.), pagal kuriuos Lietuvoje vykdomos pagrindinės (bakalauro ir profesinės), specializuotos profesinės studijos ir magistrantūra, palaipsniui pradėjo ryškėti vis didesni šios sistemos trūkumai, nes susiformavo tendencijos bakalauro laipsnį laikyt nepakankamu profesijai įgyti, be to, šie nuostatai vienareikšmiškai reglamentavo tik universitetinių studijų tipus, neuniversitetinį aukštąjį mokslą palikdami už visos sistemos ribų; Aukštųjų mokyklų steigimo ir atestavimo nuostatai[255] (1993 m.); Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių ir pedagoginių mokslo vardų sistemos bendrieji nuostatai[256] (1992 m., 1996 m.); Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo nuostatai[257] (1993 m.); Valstybinių programų rengimo ir vykdymo nuostatai[258] (1993 m., 1997 m.); Užsienyje įgyto išsimokslinimo pripažinimo nuostatai[259] (1998 m.); Priėmimo į valstybines aukštąsias mokyklas sąlygų derinimo tvarka[260] (1998 m.). Pagal pastarąją aukštosios mokyklos turėjo suderinti su Švietimo ir mokslo ministerija studentų priėmimo sąlygas („sprendimas dėl studentų priėmimo į valstybines

[254] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. liepos 17 d. Nutarimas Nr. 283 „Dėl Tipinių valstybinės mokslo įstaigos įstatų tvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-625.

[255] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. spalio 14 d Nutarimas. Nr. 768 „Dėl Kvalifikacinių aukštojo išsilavinimo nuostatų bei Aukštųjų mokyklų steigimo ir atestavimo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 54-1057.

[256] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. kovo 31 d. Nutarimas Nr. 204 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių bei pedagoginių mokslo vardų sistemos ir jų suteikimo tvarkos“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 16-452; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 13 d. Nutarimas Nr. 1317 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių ir pedagoginių mokslo vardų sistemos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 112-2548.

[257] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. Nutarimas Nr. 540 „Dėl Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo įsteigimo ir šio fondo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 32-741.

[258] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 31 d. Nutarimas Nr. 1011 „Dėl Valstybinių mokslo programų rengimo ir vykdymo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 2-29; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. balandžio 3 d. Nutarimas Nr. 306 „Dėl Valstybinių mokslo programų rengimo ir vykdymo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 30-740.

[259] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 12 d. Nutarimas Nr. 1024 „Dėl užsienyje įgyto išsimokslinimo pripažinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 73-2118.

[260] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. lapkričio 10 d. Nutarimas Nr. 1311 „Dėl Bendrosios studentų priėmimo į valstybines aukštąsias mokyklas sąlygų derinimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 100-2777.

aukštąsias mokyklas sąlygų suderinimo priimamas susitarimu tarp Švietimo ir mokslo ministerijos ir valstybinės aukštosios mokyklos, jeigu jas pasirašo švietimo ir mokslo ministras ir šios mokyklos rektorius“, punktas 2.2.).

Pagal Mokslo ir studijų įstatymo nuostatas aukščiausia aukštųjų mokyklų savivaldos institucija tapo taryba (senatas), kurią rinko mokslo laipsnį ar pedagoginį vardą turintys darbuotojai ir kuri įgavo teisę rinkti rektorių ir senato pirmininką, tvirtinti prorektorius, fakultetų dekanus, katedrų vedėjus, kitų padalinių vadovus, Tarybų (senatų) veiklą turėjo detalizuoti atitinkamos aukštosios mokyklos įstatai. Įstatymo formuluotė, paraleliai naudojanti sąvokas „taryba“ ir „senatas“, leidžia daryti išvadą, jog aiškios skirties tarp šių institucijų įstatymų leidėjas nenumatė ir nesuvokė. Skirtingų aukštųjų mokyklų valdymas pereinamuoju laikotarpiu pasižymėjo gana esminiais skirtumais dėl daugelio priežasčių – tikslaus valstybinio reguliavimo trūkumo, neaiškios pačių aukštojo mokslo institucijų struktūros, veiklos principų, programų ir studijų krypčių formavimo komplikuotumo, neskaidraus finansavimo. Vienok neapibrėžtą, fragmentišką valstybinį reguliavimą galima laikyti tiek trūkumu, tiek privalumu – to pasekoje aukštosios mokyklos labai liberaliai ir savarankiškai sprendė daugelį valdymo klausimų, kurie šiuo metu yra itin detaliai reglamentuoti (pavyzdžiui, kiek narių ir kaip renkamų turi būti senatuose ir universitetų tarybose).

Todėl manytina, jog yra prasminga atlikti lyginamąją kelių Lietuvos aukštųjų mokyklų pirmųjų statutų analizę, padėsiančią atskleisti universitetų veiklos teisinio reguliavimo spragas. Šiame disertaciniame tyrime ;yginamuoju metodu bus analizuojami trijų aukštųjų mokyklų statutai – Vilniaus universiteto (1991 m. statutas[261]), Vytauto Didžiojo universiteto (1994 m. statutas[262]) ir Mykolo Romerio universiteto (1991 m. statutas[263], 1997 m. pakeitimai, susiję su vardo keitimu, nauja statuto redakcija - 1998 m.[264]). Vilniaus universitetas tyrimui pasirinktas dėl jo reikšmės Lietuvos aukštajam mokslui ir jo raidai, Vytauto Didžiojo universitetas – kaip tarpukario universiteto veiklos tęsėjas ir naujas studijų, mokslo ir valdymo sistemas po nepriklausomybės atkūrimo pirmasis pradėjęs diegti universitetas, Mykolo Romerio universitetas (nuo 1991 m. – Lietuvos policijos akademija, nuo 1998 m. – Lietuvos teisės akademija) – kaip specializuotos aukštosios mokyklos, palaipsniui virtusios visapusiška universitetine aukštąja mokykla, reprezentantas. Lyginamosios analizės duomenys pateikti Priede Nr. 3, remiantis jais darytina išvada, jog dėl neaiškaus teisinio reguliavimo aukštojo mokslo veikla, institucinės autonomijos ir atskirų valdymo organų funkcijos buvo gana neapibrėžtos.

Taigi, nors įvykus aukštojo mokslo sistemos reformai Lietuvos aukštasis mokslas per trumpą laiką iš esmės pakeitė ir modernizavo veiklos principus, studijų programas, studijų kryptis, buvo įdiegta tripakopė studijų sistema, prasidėjo studijų

---

[261] *Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Vilniaus universiteto statuto patvirtinimo“*. 1990 m. birželio 12 d. Nr. I-281. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 1990.

[262] Lietuvos Respublikos Seimo 1994 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. I-494 „Dėl Vytauto Didžiojo universiteto statuto“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 47-871.

[263] Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos policijos akademijos statuto“. 1991 m. gegužės 14 d. Nr. I-1311. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 16-409.

[264] Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos teisės akademijos statuto patvirtinimo“. 1998 m. sausio 8 d. Nr. VIII-603. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 6-117.

internacionalizacija, pradėta diegti institucijų ir studijų programų vertinimo sistema, tačiau prasidėjusi reforma buvo ir labai sudėtingas, nevienareikšmiškas procesas. Kritikos sulaukė stichiška, ne visada racionali aukštojo mokslo plėtra, skubotas naujų programų kūrimas, jų smulkinimas, pastebimos studijų trukmės ilgėjimo tendencijos, menka socialinių partnerių įtaka aukštojo mokslo sistemos procesams. Ypač kritikuotina buvo neuniversitetinio sektoriaus aukštojo mokslo institucijų sektoriaus veikla ir teisinis reguliavimas, taip pat neracionali studijų finansavimo tvarka, neaiškūs reikalavimai studijų programoms ir teikiamoms kvalifikacijoms.

Dauguma iššūkių buvo susijusių su nepakankamu ar nekokybišku teisiniu reguliavimu (pavyzdžiui, nepakankamas teikiamų kvalifikacijų reglamentavimas), taip pat valstybinio ir aukštųjų mokyklų savireguliacijos mechanizmų sąveikos problemomis. Per pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį beveik nepakito teisiniai, finansiniai aukštųjų mokyklų veiklos pagrindai, o valdžios institucijų turimi administraciniai ir ekonominiai įtakos svertai buvo arba nepakankami, arba neefektyviai naudojami aukštojo mokslo tikslams pasiekti. Todėl jau nuo 2000 m. Lietuvoje galima įžvelgti antrąją aukštojo mokslo reformos pakopą, kurios pradžią žymi priimtas Aukštojo mokslo įstatymas.

2.3.2. Aukštojo mokslo teisinio reguliavimo pokyčiai 2000 – 2009 m.

Per pirmąjį atkurtosios nepriklausomybės dešimtmetį Lietuvos aukštajame moksle įvyko gana daug pokyčių, tačiau antrasis dešimtmetis buvo dar permainingesnis. Padaugėjo aukštųjų mokyklų – nuo 19 universitetinių aukštųjų mokyklų 2000 m. (1999 m. buvo 15 aukštųjų mokyklų) iki 22 šio tipo mokymo įstaigų 2008 m.[265], išaugo ir juose besimokančiųjų skaičius – nuo 96 tūkstančių 2000 m. iki beveik 144 tūkstančių 2008 m. Taigi, aukštojo mokslo siekė apie 40 procentų[266] universitetinio amžiaus asmenų, o tai išties liudija kryptingą aukštojo mokslo masiškėjimą. Aukštojo mokslo reformos vykdytos gana sunkiomis ekonominėmis, socialinėmis sąlygomis, sunkumų kėlė ir visas didžiulis reformos mastas, apimantis ne tik aukštąjį mokslą, bet ir visą švietimo sistemą.

Antrojo reformos etapo pradžią žymi 2000 m. priimtas Aukštojo mokslo įstatymas[267], kuriuo nustatyta aukštąjį išsilavinimą suteikiančių studijų sistema, kvalifikacijų ir mokslo laipsnių įgijimo principai, aukštųjų mokyklų autonomijos mastai ir santykis su valstybiniu reguliavimu, aukštojo mokslo institucijų veiklos teisiniai pagrindai, kokybiniai studijų programų reikalavimai ir aukštojo mokslo finansavimo tvarka (1 straipsnis). Įstatymu apibrėžta iki tol aiškiai nesureglamentuota sritis – atskirtas aukštasis universitetinis nuo neuniversitetinio išsilavinimo. Kitaip tariant, buvo legitimizuota binarinė aukštojo mokslo sistema (5 straipsnis). Įteisinus šią sistemą, Lietuvoje šalia universitetų oficialų statusą įgijo ir neuniversitetinės aukštosios mokyklos – kolegijos. Universitetai, pagal įstatymo nuostatas, yra aukš-

[265] *Lietuvos statistikos metraštis. 2008*. Vilnius: Statistikos departamentas, 2008, p. 122.

[266] *Švietimas. 2009.* Vilnius: Statistikos departamentas, 2010, p. 13.

[267] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

tosios mokyklos, kuriose vyrauja universitetinės studijos, atliekami moksliniai tyrimai, organizuojamos visų pakopų studijos (bakalauro, magistrantūros, doktorantūros), studentai šiose studijose įgyja išsamų teorinį išsilavinimą (6 straipsnis). Kolegijose vyrauja neuniversitetinės studijos, plėtojami taikomieji moksliniai tyrimai, studijos orientuotos į profesinių studijų programas ir konkrečios profesijos įgijimą (7 straipsnis). Priėmus įstatymą, 2000 – 2001 m. m. Lietuvoje kolegijų statusą turėjo 7 aukštosios mokyklos, 2008 - 2009 m. m. – jau 27 aukštojo mokslo institucijos[268]. Taigi, šio laikotarpio vienas iš skiriamųjų bruožų yra kolegijų tinklo išsiplėtimas bei neuniversitetinių aukštojo mokslo studijų paklausos didėjimo tendencijos. Šiame tyrime neuniversitetinių aukštųjų mokyklų veikla nėra plačiai analizuojama, todėl tik konstatuotinas faktas apie jų teisinio reguliavimo konkretizavimą.

Šiuo laikotarpiu itin reikšmingos yra ir Lietuvos aukštojo mokslo įsiliejimo į tarptautinę, ypač Europinę, erdvę tendencijos. Jau 1999 m. birželio 19 d. Europos šalių, tarp jų ir Lietuvos, švietimo ir mokslo ministrai pasirašė Bolonijos deklaraciją[269] (vėliau jos nuostatos buvo plėtojamos 2001 m. Prahos[270], 2003 m. Berlyno[271],

---

[268] *Lietuvos statistikos metraštis. 2008*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Statistikos departamentas, p. 127.

[269] *Joint Declaration of the European Ministers of Education. The Bologna Declaration of 19 June 1999* [interaktyvus] http://www.smm.lt/t_bendradarbiavimas/docs/bp/Bologna%20declaration.pdf [aplankyta 2010-09-15]. Bolonijos deklaracija įvardijo, kaip ir kokiais įrankiais naudojantis bus kuriama bendra Europos aukštojo mokslo erdvė: 1) pasirenkant aiškių ir palyginamų laipsnių sistemą, pagrįstą dviem ciklais aukštajame moksle (bakalauro studijos ir magistrantūra), 2) įvedant vieningą kreditų sistemą (European Credit Transfer System – ECTS), 3) skatinant studentų ir dėstytojų mobilumą, 4) užtikrinant aukštojo mokslo kokybę ir 5) stiprinant bei plečiant Europinio aukštojo mokslo idėją. Kas dveji metai šalių, prisijungusių prie Bolonijos proceso (visos ES šalys dalyvauja šiame procese), švietimo ministrai renkasi, kad įvertintų pasiektus rezultatus ir numatytų tolesnius žingsnius siekiant užsibrėžtų tikslų.

[270] *Prague Communiqué. Towards The European Higher Education Area*. Communiqué of the Meeting of the European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th, 2001 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/010519PRAGUE_COMMUNIQUE.PDF>. Ministrai pripažino, kad esminė kokybės užtikrinimo sistemos rolė yra aukštų kokybės standartų užtikrinimas ir visos Europos kvalifikacijų palyginamumo lengvinimas. Jie taip pat paskatino artimesnį bendradarbiavimą tarp pripažinimo ir kokybės užtikrinimo tinklų. Ministrai tai pat paskatino universitetus bei kitas aukštojo mokslo institucijas skleisti geros praktikos pavyzdžius ir sukurti abipusio įvertinimų ir akreditacijų/ sertifikatų pripažinimo mechanizmų scenarijus.

[271] *Berlin Communiqué. Realising the European Higher Education Area.* Communiqué of the Conference of the European Ministers resposible for Higher Education in Berlin on *19 September 2003* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.wg.aegee.org/ewg/berlincommunique.htm>. Berlyno komunikatas pabrėžė pagrindinį pasikeitimo tašką teigdamas, kad „neprieštaraujant institucinės autonomijos principui, pagrindinė kokybės aukštajame moksle užtikrinimo atsakomybė tenka pačioms institucijoms ir tai duoda pagrindą tikrai akademinės sistemos atskaitomybei nacionalinės kokybės rėmuose“. Berlyne ministrai nusprendė, kad aukštojo mokslo kokybė įrodė esanti Europos aukštojo mokslo erdvės kūrimo centre. Ministrai taip pat įsipareigojo paremti tolesnį kokybės užtikrinimo vystymą instituciniu, nacionaliniu ir europiniu lygmeniu. Jie pabrėžė poreikį išvystyti abipusiai naudojamus kokybės užtikrinimo kriterijus ir metodologijas. Berlyne ministrai susitarė, kad iki 2005 m. nacionalinės kokybės užtikrinimo sistemos turi apimti: organizacijų ir įtrauktų institucijų atsakomybių apibrėžimą; programų ar institucijų įvertinimą, įtraukiant vidinį įvertinimą, išorinį patikrinimą, studentų dalyvavimą ir rezultatų publikavimą; akreditacijos, sertifikavimo ar palyginamų procedūrų sistemą; tarptautinį dalyvavimą, bendradarbiavimą ir kontaktų mezgimą.

2005 m. Bergeno[272], 2007 m. Londono komunikatuose[273], 2009 m. Leuveno (Liuveno)[274]), kurios pagrindinis tikslas – iki 2010 m. sukurti vientisą Europos aukštojo mokslo erdvę su trijų pakopų studijų sistema, vieninga studijų apimties matavimo kreditais sistema ir pripažįstamais kvalifikaciniais studijų laipsniais, aukštos studijų kokybės užtikrinimo sistema, mokslo darbuotojų ir studentų mobilumu, aukštųjų mokyklų konkurencingumu ir kooperacija. Bolonijos procese šiuo metu dalyvauja 46 šalys, iš jų 27 – Europos Sąjungos narės. Lietuva jau anksčiau buvo prisijungusi prie tarptautinių konvencijų, susijusių su kvalifikacijų aukštajame moksle pripažinimo – UNESCO Studijų, diplomų ir laipsnių, susijusių su aukštuoju mokslu, pripažinimo Europos regiono valstybėse, konvencijos (*UNESCO Convention on the Recognition of Studies, Diplomas and Degrees Concerning Higher Education to the Europe Region*, 1979), Europos Tarybos konvencijos Nr. 15 dėl vidurinių bendrojo lavinimo mokyklų diplomų lygiavertiškumo stojant į Europos valstybių universitetus (*European Convention on the Equivalence of Diplomas Leading to Admission to Universities, ETS 15*, 1953), Europos Tarybos ir UNESCO kvalifikacijų,

---

[272] *Bergen Communiqué. The European Higher Education Area - Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_Bergen_Communique.pdf>. Bergeno komunikate pabrėžta, kad kiekvienos aukštojo mokslo pakopos funkcija yra parengti studentą darbo rinkai, tolesniam kompetencijos kėlimui ir aktyviam pilietiškumui. Nutarta, kad pagrindinės būsimosios Europos aukštojo mokslo erdvės charakteristikos bus: viską apimanti kvalifikacijų struktūra; bendri Europiniai kokybės užtikrinimo standartai ir gairės; vienodi laipsnių ir dalinių studijų pripažinimo principai. Pritarta parengtai Europos aukštojo mokslo erdvę sujungiančiai kvalifikacijų sistemai, pagrįstai 3 ciklais, kuriuose pateikti bendri kiekvieno ciklo kvalifikacijų aprašai, kuriuose pateikiama bendra kompetencija, įgyjama baigus ciklą, bei nustatomas reikalingas tam pasiekti kreditų skaičius 1 ir 2 cikle. Taip pat pritarta Europos aukštojo mokslo erdvės kokybės užtikrinimo standartams ir gairėms.

[273] *London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world. Communiqué of the Meeting of the European Ministers in charge of Higher Education in London, 17 May, 2007* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/London_Communique18 May2007.pdf>. Londono komunikate ministrai deklaravo, kad standartai ir rekomendacijos kokybės užtikrinimui Europos aukštojo mokslo erdvėje, kurie buvo pasirinkti Bergene, veikia gana sėkmingai. Ypatingai gerai įgyvendinamas išorinis kokybės užtikrinimas. Ministrai pažymėjo progresą akreditacijų pripažinime ir kokybės užtikrinimo sprendimuose bei paskatino tarptautinį bendradarbiavimą tarp kokybės užtikrinimo agentūrų.

[274] *Leuven Communiqué. The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents/leuven_louvain-la-neuve_communiqu%C3%A9_april_2009.pdf>. Komunikate pabrėžta, kad Europos aukštojo mokslo erdvės prioritetas išlieka kokybė, kuri turi tapti pagrindiniu elementu įgyvendinant tokias veiklas kaip mokymasis visą gyvenimą, socialinė dimensija, įdarbinimas, tarptautinis atvirumas ir mobilumas, sąsajos tarp studentų, mokslinių tyrimų ir inovacijų, daugiamačių skaidrumo priemonių aukštajame moksle kūrimas bei atitinkamo finansavimo aukštajam mokslui užtikrinimas. Dokumente suformuluota dešimt Europos bendrosios aukštojo mokslo erdvės tobulinimo per ateinantį dešimtmetį prioritetų, tarp jų aukštojo mokslo kokybės gerinimas. Komunikate pabrėžiama, kad kokybės užtikrinimas neturėtų būti suprantamas tik kaip kokybės užtikrinimo procesų monitoringas, jis turėtų apimti visas aukštosios mokyklos kokybės užtikrinimo ir gerinimo veiklas nuo strateginio planavimo, personalo ugdymo iki studijų programų kūrimo.

susijusių su aukštuoju mokslu, pripažinimo Europos regiono valstybėse, konvencijos[275] (*Council of Europe/ UNESCO Convention on the Recognition of Qualifications Concerning Higher Education in European Region*, 1997). Tarptautiškumo skatinimas bei įsiliejimas į Europos aukštojo mokslo erdvę įvairiais aspektais įtvirtinti ir nacionaliniuose dokumentuose, pavyzdžiui, Valstybės švietimo strategijos 2003 – 2012 m. nuostatuose[276], Aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2008 – 2010 m. programoje[277].

Lietuvos Aukštojo mokslo įstatymas įteisino ir aukštojo mokslo institucijų autonomiją bei nustatė jos ribas ir santykį su valstybiniu aukštojo mokslo sistemos reguliavimu. Ankstesniuose teisės aktuose aukštojo mokslo institucijų autonomijos ribos buvo aptartos tik fragmentiškai, tai galima paaiškinti ir atitinkamos teisinės patirties stoka, ir siekiu atsikratyti sovietinės ideologizuotos ir centralizuotos valdymo sistemos. Tačiau patirtis parodė, jog institucinė savivalda imta absoliutinti, be to, trūko ir valstybinio reguliavimo instrumentų jos apimčiai apibrėžti. Vienas iš esminių reikalavimų aukštojo mokslo sistemos reformai buvo aiškiai apibrėžti pagrindines aukštojo mokslo sistemos funkcionavimą reglamentuojančias nuostatas, įskaitant aukštųjų mokyklų autonomijos turinį – patikslinti aukštosios mokyklos valdymo organų formavimo taisykles ir jų funkcijas, apibrėžti visų suinteresuotų asmenų (socialinių partnerių, valstybinio valdymo institucijų, darbuotojų, studentų) galimybę daryti įtaką aukštosios mokyklos veiklai.

Todėl Aukštojo mokslo įstatymu įtvirtinta aukštųjų mokyklų autonomiją suteikė pačioms institucijoms teisę nustatyti studijų tvarką, nustatyti savo struktūrą, vidaus darbo tvarką, rinkti savivaldos institucijas, priimti ir šalinti studentus, teikti kvalifikacinius mokslo laipsnius bei pedagoginius vardus, valdyti ir naudoti joms patikėtą turtą (9 straipsnis). Taigi galima teigti, jog numatyta autonomija iš esmės apėmė veiklos ir studijų akademinę laisvę, tačiau labai apribojo universitetų finansinę, turtinę, net savivaldos autonomines teises. Aukštojo mokslo įstatymu buvo nustatyta detali studentų priėmimo tvarka (47 straipsnis) ir studijų kaina (59-65 straipsniai), sureguliuota studijų trukmė ir apimtis (41 straipsnis), įteisinta visiška aukštųjų mokyklų finansinė priklausomybė nuo centrinės valdžios (54 – 58 straipsniai). Siekiant aukštųjų mokyklų autonomijos derinimo su atsakomybe ir atskaitomybe visuomenei, pertvarkyta kolegialių valdymo organų rinkimo – skyrimo tvarka ir kompetencijos ribos. Buvo aiškiai atskirtos organizacinių ir akademinių reikalų kolegialaus valdymo savivaldos institucijos. Aukštųjų mokyklų taryboms buvo suteiktos organizacinės funkcijos siekiant jas įteisinti kaip tarpinę grandį tarp aukštųjų mokyklų, visuomenės ir valstybinio valdymo institucijų. Senatas turėjo spręsti akademinius klausimus ir sąveikauti su taryba vadovaujantis akademinės laisvės principu.

---

[275] Europos Tarybos ir UNESCO kvalifikacijų, susijusių su aukštuoju mokslu, pripažinimo Europos regiono valstybėse konvencija. Priimta 1997 m. balandžio 11 d. Ratifikuota 1998 m. spalio 5 d. Įsigaliojo 1999 m. vasario 1 d. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 110-3025.

[276] Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų“. 2003 m. lipeos 4 d. Nr. IX-1700. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 71-3216.

[277] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. liepos 9 d. nutarimas Nr. 732 „Dėl Aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2008-2010 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 85-3384.

Pagal Aukštojo mokslo nuostatas, visuomeninės priežiūros ir globos institucija universitetų taryba sudaroma ketverių metų kadencijai ir jos narių skaičius turi būti ne mažiau kaip 9, ir ne daugiau kaip 21 narys. Vieną trečdalį tarybos narių skiria senatas, kitą trečdalį narių (atstovaujančių mokslo, kultūros, meno, ūkio sritims, vietos savivaldos ar valstybės valdymo institucijoms) skiria Švietimo ir mokslo ministras, likęs trečdalis tarybos narių skiriamas bendru rektoriaus ir ministro sutarimu (24 straipsnis). Tarybos funkcijos siejamos su strategine, organizacine universitetų veikla – taryba rengia išvadas dėl perspektyvinio plėtros plano bei aukštosios mokyklos sutarties su Ministerija projektų, teikia siūlymus dėl studijų, mokslinių tyrimų programų, svarsto ir parengia išvadas dėl metinių rektoriaus ataskaitų, vertina, kaip naudojamas aukštosios mokyklos turtas, rūpinasi parama aukštajai mokyklai ir pan. Universitetų senatai, naudodamiesi akademine autonomija, sprendžia svarbiausius universitetų akademinės veiklos klausimus. Dauguma senato narių turi būti aukštosios mokyklos akademinio personalo nariai, renkami fakultetų ir mokslinių padalinių akademinių darbuotojų susirinkimuose, studentai sudaro ne mažiau kaip 10 procentų senato narių. Universitetų statutų tvarka į senatą renkami ir kitų mokslo ir studijų institucijų atstovai. Senato funkcijos detaliai reglamentuotos įstatymo nuostatomis (22 straipsnis).

Šių įstatymo nuostatų įgyvendinimo kontekste patvirtinti nauji aukštųjų mokyklų statutai (pavyzdžiui, Vilniaus universiteto statutas 2002 m.[278], Vytauto Didžiojo universiteto statutas 2000 m.[279], Mykolo Romerio universiteto statutai 2000 m.[280] ir 2004 m.[281]) institucinio valdymo prasme yra bene identiški, tačiau iš esmės akademinė laisvė juose traktuojama kaip turtinė ir administracinė universitetų autonomija. Ir įstatymas, ir poįstatyminiais aktais patvirtinti universitetų statutai išsamiai ir skrupulingai reglamentuoja universitetų valdymą, tokiu būdu iš pernelyg fragmentiško reguliavimo 1990 m. – 1999 m. laikotarpyje poslinkis link itin detalaus ir centralizuoto valdymo reglamentavimo nuo 2000 m. yra akivaizdus. Taip pat pažymėtina, jog valstybės aktų ir vidinių normatyvinių dokumentų nuostatos buvo nuolat keičiamos, tam tikrais mikro-valdymo veiksmais vis detaliau reguliuojant vis naujas universitetų veiklos sritis (pavyzdžiui, Švietimo ir mokslo ministro įsakymais[282] apibrėžtos aukštojo moklso vadovėlių, mokslinės monografijos sąvokos), o tai be abejo kelia abejonių tokio teisinio reguliavimo būtinumu ir tikslin-

[278] Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Vilniaus universiteto statuto patvirtinimo pakeitimo įstatymas“. 2002 m. balandžio 23 d. Nr. IX-860. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 48-1834.

[279] Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. VIII-2077 „Dėl Vytauto Didžiojo universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 92-2890.

[280] Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos teisės akademijos pakeitimo ir Lietuvos teisės universiteto statuto patvirtinimo“. 2000 m. spalio 17 d. Nr. VIII-2076. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2076.

[281] Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. spalio 28 d. nutarimas Nr. IX-2515 „Dėl Lietuvos teisės universiteto pavadinimo pakeitimo ir Mykolo Romerio universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 163-3952.

[282] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2003 m. balandžio 15 d. įsakymas Nr. ISAK-508 „Dėl Premijų už aukštojo mokslo vadovėlius nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 40-1871; Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2004 m. kovo 22 d. įsakymas įsakymas „Dėl Premijų už aukštojo mokslo vadovėlius nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios,* 2004, Nr. 49-1604.

gumu. Galima teigti, jog Aukštojo mokslo įstatymas ir poįstatyminių aktų sistema sustiprino biurokratinę administracinę aukštojo mokslo sistemos kontrolę, kai kurių sričių (pavyzdžiui, studijų programų kūrimo ir kokybės kontrolės, akademinio personalo kvalifikacinių reikalavimų, studentų priėmimo tvarkos) reglamentavimą, valdymą ir kontrolę padarė itin sudėtinga, daugiapakope, buvo suformuota ir pasitelkta įvairių valstybinių ir ekspertinių - patariamųjų tarybų sistema (Mokslo Taryba, Aukštojo mokslo taryba[283], ir pan.).

Pažymėtina ir tai, jog Aukštojo mokslo įstatymo ir naujos redakcijos Mokslo ir studijų įstatymo[284] įgyvendinimui skirtų poįstatyminių aktų ar ankstesnių aktų pakeitimų buvo parengta itin daug, beveik du šimtai. Todėl čia nesiimsime analizuoti šių aktų sistemos ar pagrindinių reguliuojamų nuostatų, jais remsimės kitose darbo dalyse, aptardami specifinius aukštojo mokslo veiklos teisinio reguliavimo aspektus. Derėtų paminėti ir tai, jog pats Aukštojo mokslo įstatymas buvo dažnai keičiamas, per devynerius įstatymo galiojimo metus buvo priimti aštuoni įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymai (2001 m. sausio 25 d., 2001 m. gruodžio 21 d., 2002 m. liepos 5 d., 2003 m. balandžio 22 d., 2005 m. birželio 30 d., 2006 m. liepos 18 d., 2008 m. birželio 26 d., 2008 m. spalio 20 d.), kuriais originali įstatymo redakcija iš esmės buvo transformuota. Daugiau ar mažiau pakeisti buvo bene visi įstatymo straipsniai, kai kurios nuostatos buvo keičiamos net keturis ar penkis kartus (pavyzdžiui, 27 straipsnis „Valstybinių aukštųjų mokyklų darbuotojai“ – 4 kartus, 39 straipsnis „Studijų tipai, pakopos, formos“ – 4 kartus, 47 straipsnis „Priėmimas į aukštąją mokyklą“ – 5 kartus, 56 straipsnis „Aukštosios mokyklos lėšos“ – 4 kartus, 59 straipsnis „Studijų kaina“ – 5 kartus, ir kiti). Įstatymas nustojo galioti 2009 m. gegužės 12 d., priėmus naują Mokslo ir studijų įstatymo redakciją[285] ir valstybėje įvykdžius visapusišką reformą aukštojo mokslo sistemos.

Naujos reformos aukštajame moksle būtinybę nulėmė daugelis aspektų – šalies ekonominė, socialinė, demografinė situacija, aukštojo mokslo masiškėjimo ir internacionalizavimo tendencijos, ydingas aukštųjų mokyklų finansavimas, valdymas, nepatenkinama studijų kokybė, teisinio reguliavimo disfunkcijos ir daugelis kitų. Nauja Mokslo ir studijų įstatymo redakcija bus remiamasi kitose šio tyrimo dalyse, čia paminėtini tik svarbiausios įstatymu įtvirtintos naujovės ir esminiai pokyčiai, turintys įtakos aukštojo mokslo sistemos reguliavimo kaitai.

Didžiausi pokyčiai, reguliuojami Mokslo ir studijų įstatymo nuostatomis, yra susiję su aukštojo mokslo *prieinamumo dimensija* ir aukštojo mokslo finansavimas. Nors ir išlieka bazinis mokslo (meno) finansavimas, skiriamas mokslo ir studijų institucijai pagal mokslo veiklos rezultatus, tačiau įtvirtinamas ir programinis konkursinis mokslinių tyrimų finansavimas, kuriam skirtas lėšas administruoja Lietuvos mokslo taryba ir kitos Vyriausybės įgaliotos institucijos. Įstatyme numatyta galimybė studentams teikti valstybės remiamas paskolas studijų kainai, gyvenimo

[283] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. rugsėjo 15 d. nutarimas Nr. 1095 „Dėl aukštojo mokslo tarybos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 79-2392.

[284] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2002 m. birželio 11 d. Nr. IX-945. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 68-2758.

[285] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. IX-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

išlaidoms, dalinėms studijoms pagal tarptautines sutartis apmokėti (74 straipsnis). Paskolos turėtų būti teikiamos lengvatinėmis sąlygomis, nustatyta dalies palūkanų kompensavimo tvarka. Paskolų administravimui ir kitokios formos paramos studentams teikimui Valstybinis mokslo ir studijų fondas poįstatyminiais aktais turi būti pertvarkomas į Valstybinį studijų fondą[286]. Pirmosios pakopos vientisųjų studijų pagrindinis finansavimo būdas remiasi „studijų krepšelio" principu, kuomet Vyriausybė nustato finansavimo proporcijas tarp šešių studijų sričių (humanitarinių, socialinių, fizinių, biomedicinos, technologijos mokslų ir menų), o valstybės finansavimas, skiriamas atitinkamai sričiai, aukštojo mokslo institucijai (ir valstybinei, ir nevalstybinei) atitenka pagal stojančiųjų pasirinkimą. Aukštojo mokslo institucijoms numatyta teisė nustatyti konkrečios studijų programos kainą, valstybė už valstybės finansuojamus studentus aukštajai mokyklai moka norminę studijų kainą, kuri gali skirtis nuo aukštosios mokyklos nustatytos kainos (69 – 71, 76 straipsniai). Valstybės nefinansuojami studentai moka aukštosios mokyklos nustatytą kainą už studijas (72 straipsnis). Kai kurios studijų programos, atsižvelgiant į valstybės ūkinius, ekonominius socialinius ir kitus poreikius, gali būti finansuojamos konkurso tvarka tiksliniu būdu (73 straipsnis). Daliai geriausių studentų, baigusių studijas valstybės nefinansuojamose vietose, pabaigus studijas kompensuojama sumokėta studijų kaina (71 straipsnis).

Institucinės autonomijos dimensijos teisinio reguliavimo pokyčiai taip pat žymūs ir esminiai. Įstatyme įteisinta nuostata pakeisti aukštųjų mokyklų teisinę formą iš biudžetinių įstaigų į specialaus statuso viešąsias įstaigas (6 straipsnis) (atitinkamai keičiant ir Viešųjų įstaigų įstatymą[287]), suponuojama, jog tokiu būdu turėtų būti įtvirtinta didesnė aukštųjų mokyklų autonomija (ypač turtinė) ir atskaitomybė visuomenei. Persitvarkiusioms į viešąsias įstaigas aukštosioms mokykloms numatoma dvejopa galimybė valdyti, naudoti ir disponuoti turtą – aukštojo mokslo įstaigai valstybės turtas perduodamas valdyti patikėjimo teise pagal patikėjimo sutartis, arba aukštoji mokykla nuosavybės teise valdo, naudoja ir disponuoja pačios įgytu turtu ar lėšomis bei atskirais atvejais – valstybės investuotu turtu (80- 81 straipsniai). Įstatyme numatyti ir tam tikri teisiniai saugikliai nuosavybės teise valdomo ir naudojamo bei disponuojamo turto atžvilgiu – Vyriausybė kiekvienu konkrečiu atveju nustato turto patikėjimo sutarties sąlygas, civiliniai sandoriai, kurių pagrindu tretiesiems asmenims atlygintinai perleidžiamas nekilnojamas aukštųjų mokyklų turtas, turi būti sudaromi vadovaujantis rinkos kainomis, nustatytomis pagal Lietuvos Respublikos turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymą[288], valstybinės aukštosios mokyklos negali steigti ir investuoti į neribotos civilinės atsakomybės juridinius asmenis; valstybinėms aukštosioms mokykloms draudžiama jų valdomu turtu

[286] Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. nutarimo Nr. 540 „Dėl Lietuvos Valstybinio mokslo ir studijų fondo nuostatų patvirtinimo pakeitimo". 2009 m. rugpjūčio 19 d. Nr. 874. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 102-4256.

[287] Lietuvos Respublikos Viešųjų įstaigų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2004 m. sausio 27 d. Nr. IX-1977. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 25-752; Lietuvos Respublikos Viešųjų įstaigų įstatymo 1 straipsnio papildymo įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-243. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2141.

[288] Lietuvos Respublikos turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymas. 1999 m. gegužės 25 d. Nr. VIII-1202. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 52-1672.

užtikrinti trečiųjų asmenų prievoles; valstybinės aukštosios mokyklos turi teisę skolintis, atsižvelgiant į aukštosioms mokykloms nustatytą skolinimosi limitą (83 straipsnis).

Kitas institucinės autonomijos dimensijos teisinio reguliavimo aspektas, patyręs esminių pokyčių po įstatymo priėmimo – aukštųjų mokyklų valdymas. Įstatymu įtvirtinta nauja aukštojo mokslo institucijų savivaldos sistema – pagrindinis aukštosios mokyklos savivaldos organas tapo taryba, kuriai numatytos funkcijos tvirtinti aukštosios mokyklos misiją ir viziją, rektoriaus teikiamus aukštojo mokslo institucijos struktūrinių pertvarkymų planus, studijų kainas, aukštosios mokyklos lėšų ir turto valdymo, naudojimo, disponavimo tvarką, svarstyti svarbiausius su turto valdymu susijusius klausimus, rinkti rektorių, užtikrinti aukštosios mokyklos atskaitingumą ir ryšį su visuomene ir t.t. (20 straipsnis). Aukštųjų mokyklų senatui paliktos funkcijos, susijusios su akademinių reikalų valdymu (21 straipsnis).

Kokybinės aukštojo mokslo dimensijos teisinis reguliavimas taip pat reformuotas. Koreguojama aukštųjų mokyklų steigimo, leidimo vykdyti studijas tvarka ir sąlygos. Studijų kokybės vertinimo centrui numatyti įgaliojimai privalomai kreiptis į Valstybės saugumo departamentą dėl išvadų, ar numatomos steigti aukštosios mokyklos ar užsienio aukštosios mokyklos filialo veikla nekelia grėsmės nacionaliniam saugumui, taip pat įtvirtinti atvejai, kuomet aukštoji mokykla gali netekti teisės vykdyti studijas (36 – 38 straipsniai). Taip pat įtvirtintos papildomos priemonės studijų kokybei užtikrinti, įteisinant studijų programų išorinį akreditavimą ne rečiau kaip kas šešerius metus, taip pat numatant galimybę aukštajai mokyklai dėl studijų programų akreditavimo kreiptis ne tik į Studijų kokybės vertinimo centrą, bet ir į kitą Europos aukštojo mokslo erdvės kompetentingą instituciją ar pripažintą agentūrą (42 – 44 straipsniai). Aukštosios mokyklos privalo turėti ir vidinę studijų kokybės užtikrinimo sistemą (41 straipsnis). Kokybės užtikrinimo priemonės derinamos su Bolonijos procesu, todėl įstatyme studijų programos skirstomos į laipsnį suteikiančias (bakalauro/ profesinio bakalauro, magistro) ir laipsnio nesuteikiančias, reglamentuojamas Lietuvos Respublikos Vyriausybės atskirais nutarimais (skirtos rezidentūrai, pedagogams ir pan.) (46 straipsnis). Naujai reglamentuojamos ir studijų formos, įtvirtinant nuolatinių ir ištęstinių studijų sampratas (47 straipsnis). Įvedamas europinis studijų kreditas, grindžiamas studijų rezultatais ir studento darbo laiko kiekiu (47 – 48 straipsniai). Įstatyme numatyta ir akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus pareigybė (18 straipsnis), kurios veiklos nuostatai reguliuojami atskirais poįstatyminiais aktais (iki šiol dar nepriimtais).

Praėjus daugiau nei metams po reformos pradžios, jau yra priimta virš šimto poįstatyminių aktų, skirtų įstatymo nuostatoms įgyvendinti, kelios aukštosios mokyklos jau persitvarkė į viešąsias įstaigas, pakeisti jų statutai (pavyzdžiui, pirmasis - Mykolo Romerio univeritetas[289], vėliau - Vytauto Didžiojo universitetas[290], šiuo metu septyni Lietuvos valstybiniai universitetai (MRU, VDU, KU, LSMU, LŽUŪ, KTU, ŠU) yra įvykdę vidinę valdymo reformą ir yra patvirtinti nauji šių universite-

[289] Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Mykolo Romerio universiteto statuto patvirtinimo“. 2009 m. liepos 23 d. Nr. XI-411. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 90-3838.

[290] Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Vytauto Didžiojo universiteto statuto patvirtinimo“. 2010 m. gegužės 28 d. Nr. XI-859. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 65-3197.

tų statutai). Detalesnė įstatymo ir jį įgyvendinančių teisės aktų analizė bus atliekama kitose šio tyrimo dalyse.

2.4. Aukštojo mokslo teisinio reguliavimo Lietuvoje institucinis lygmuo

Lietuvos aukštojo mokslo institucinis teisinio reguliavimo lygmuo nuo pat 1990 m. pasižymėjo nepastovumu, kone kasmet keitėsi valstybinės institucijos, kurių kompetencijai buvo pavestas aukštojo mokslo sistemos reguliavimas ir priežiūra – Mokslo ir studijų departamentas, Vyriausybės kanceliarijos Mokslo, studijų ir technologijų skyrius, Valstybinė mokslo, studijų ir technologijų tarnyba, Švietimo ir mokslo ministerija, mokslo ir studijų departamentas prie Švietimo ir mokslo ministerijos. Pažymėtina ir tai, jog kurį laiką švietimo įstaigos buvo Kultūros ir švietimo ministerijos kompetencijos ribose, tik nuo 1995 m. visa švietimo sistema, įskaitant ir aukštojo mokslo institucijas, perėjo Švietimo ir mokslo ministerijos žinion[291].

Lietuvos Respublikos valstybės institucijos, formuojančios ir įgyvendinančios nacionalinę mokslo ir studijų politiką, buvo steigiamos ir dažnai pertvarkomos arba joms nebuvo suteikiama pakankamų tokios veiklos įgaliojimų. 1990 m. įsteigtas Mokslo ir studijų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės panaikintas 1991 m. Tais pačiais metais Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijos struktūroje įsteigtas Informacijos, mokslo ir studijų skyrius, tačiau jis neturėjo įgaliojimų atlikti valstybinio valdymo funkcijas, negalėjo būti atsakingas už mokslo ir studijų sistemos raidą. 1992 metais įsteigta Valstybinė mokslo, studijų ir technologijų tarnyba, kurios pagrindinis uždavinys buvo formuoti ir įgyvendinti valstybinę mokslo ir studijų politiką, tačiau 1994 m. ji panaikinta, o jos funkcijos perduotos įsteigtai Švietimo ir mokslo ministerijai. 1998 m. įsteigtas Mokslo ir studijų departamentas prie Švietimo ir mokslo ministerijos, 2002 metais reorganizuotas į Švietimo ir mokslo ministerijos struktūrinį padalinį.

2000 m. priėmus Aukštojo mokslo įstatymą[292] jame buvo nustatyta valstybinio reguliavimo institucijų ir koordinavimo institucijų sistema – aukštųjų mokyklų valstybinį reguliavimą vykdo Vyriausybė ir Švietimo ir mokslo ministerija, Seimo ir Vyriausybės mokslinis ekspertas mokslo ir studijų organizavimo bei finansavimo klausimais yra Lietuvos mokslo taryba, Švietimo ir mokslo ministerijos ekspertinė institucija strateginiais aukštojo mokslo plėtros klausimais yra Aukštojo mokslo taryba, ekspertinė institucija aukštųjų mokyklų vertinimo klausimais yra Studijų kokybės vertinimo centras[293], aukštųjų mokyklų tarpusavio ryšius bei ryšius su

[291] Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo“. 1995 m. birželio 22 d. Nr. I-963. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 57-1419.

[292] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

[293] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2, 3, 13, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2003 m. balandžio 22 d. Nr. IX-1526. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 47-2058.

valdžios ir valdymo institucijomis koordinuoja Lietuvos universitetų rektorių konferencija, Lietuvos kolegijų direktorių konferencija, Lietuvos studentų atstovybių sąjunga ir kitos visuomeninės organizacijos (19 straipsnis).

Įvykdžius aukštojo mokslo reformą 2009 m. naujoje Mokslo ir studijų įstatymo redakcijoje[294] taip pat įtvirtinta, jog valstybės mokslo ir studijų politiką pagal teisės aktuose nustatytą kompetenciją įgyvendina Vyriausybė, Švietimo ir mokslo ministerija ir kitos ministerijos, Lietuvos mokslo taryba, Valstybinis studijų fondas, Studijų kokybės vertinimo centras, akademinės etikos ir procedūrų kontrolierius, Vyriausybės ir Švietimo ir mokslo ministerijos įgaliotos institucijos, taip pat kitos institucijos (12 straipsnis). Taigi pastebėtina, jog institucijų sistemoje pastaruoju metu įvyko dar keletas permainų – nustatyti įgaliojimai ir suteikta kompetencija Valstybiniam studijų fondui ir naujai įsteigtai priežiūros institucijai akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriui.

Pirmajame tiesiogiai aukštajam mokslui skirtame įstatyme nustatytą ir vėlesniuose teisės aktuose įtvirtintą ir atkartotą valstybinio reguliavimo institucijų sistemą sąlygiškai galima skirstyti į tris tipus: aukštojo mokslo politiką formuojančias institucijas – Seimas ir Vyriausybė; aukštojo mokslo politiką įgyvendinančias institucijas – Švietimo ir mokslo ministerija ir kitos ministerijos, Valstybinis studijų fondas, Lietuvos mokslo taryba, kitos įgaliotos institucijos; bei priežiūros institucijos – Studijų kokybės vertinimo centras, akademinės etikos ir procedūrų kontrolierius bei kitos įgaliotos institucijos.

Lietuvos Respublikos Seimas kaip įstatymų leidžiamosios valdžios atstovas tiesioginę ir netiesioginę įtaką aukštojo mokslo sistemai daro formuodamas valstybės mokslo ir studijų politiką, priimdamas įstatymus ir kitus teisės aktus, turinčius poveikį aukštųjų mokyklų veiklai – pavyzdžiui, kasmet tvirtindamas valstybės biudžeto įstatymus, kuriuose numatytos mokslo ir studijų institucijoms skiriamos lėšos. Seimas dalyvauja aukštojo mokslo plėtroje ir Vyriausybės teikimu steigdamas valstybinius universitetus. Pažymėtina, jog nebegaliojantis Aukštojo mokslo įstatymas Seimo kompetenciją steigti valstybinius universitetus apribojo reikalavimu valstybinius universitetus steigti tik universiteto padalinio, veikiančios aukštosios mokyklos ar kelių veikiančių aukštųjų mokyklų reorganizavimo būdu. Šiuo metu galiojančiame Mokslo ir studijų įstatyme šio apribojimo neliko, sąlygos steigti valstybinę aukštąją mokyklą yra tik šios: jei yra materialinė bazė ir kitos įstatyme nustatytos sąlygos, būtinos planuojamų studijų programų, mokslinės ir (arba) meno veiklos kokybei užtikrinti, taip pat teikiamų aukštojo mokslo kvalifikacijų reikalavimams tenkinti. Seimas dalyvauja aukštųjų mokyklų veikloje tvirtindamas jų statutus ir statutų pakeitimus, taip pat turi teisę keisti valstybinės aukštosios mokyklos teritorijos ribas ar valstybės pastatų valdytojus (Mokslo ir studijų įstatymo 79 straipsnio 2 dalis) (jei prieš tai aukštosios mokyklos taryba nesutinka su Vyriausybės siūlymu pakeisti valstybinės aukštosios mokyklos teritorijos ribas ar valstybės pastatų valdytoją).

[294] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė be esminės savo funkcijos – įgyvendinti valstybės mokslo ir studijų politiką pagal nustatytą kompetenciją bei užtikrinti norminių teisės aktų įgyvendinimą, vykdo ir nemažai gana smulkmeniškų, tiesioginiam valdymui ar kontrolei būdingų funkcijų – steigia, reorganizuoja ir likviduoja valstybines kolegijas, nustato kvalifikacijų bei mokslo laipsnių suteikimo tvarką bei kriterijus (pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. kovo 31 d. Nutarimas Nr. 204 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių bei pedagoginių mokslo vardų sistemos ir jų suteikimo tvarkos“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 13 d. Nutarimas Nr. 1317 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių ir pedagoginių mokslo vardų sistemos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“ ir pan.). Pažymėtina, jog kai kurios anksčiau galiojusiuose teisės aktuose priskirtos Vyriausybei funkcijos deleguotos kitoms institucijoms (pavyzdžiui, Švietimo ir mokslo ministerijai - leidimų steigti aukštąsias mokyklas ir licenzijų studijų veiklai vykdyti išdavimas) arba perleistos pačioms aukštojo mokslo institucijoms (pavyzdžiui, pagal nebegaliojantį Aukštojo mokslo įstatymą (59 straipsnį) Vyriausybė Ministerijos teikimu turėjo diskrecijos teisę tvirtinti užsienio piliečių bei asmenų be pilietybės studijų Lietuvos valstybinėse aukštosiose mokyklose minimalią kainą). Be abejonės, tokia tendencija yra teisinga, nes Vyriausybė kaip aukščiausia centrinė vykdomosios valdžios institucija neturėtų vykdyti specifinių funkcijų atskirose valstybės srityse, Vyriausybės kompetencijoje turėtų būti tik aukštojo mokslo sistemos plėtros politikos formavimas ir koordinavimas su kitomis valstybės ūkio ir kultūros bei švietimo sritimis.

Švietimo ir mokslo ministerija iš esmės turėtų atlikti aukštojo mokslo sistemos administravimo centro funkciją, formuoti valstybinę mokslo ir studijų politiką. Tokios funkcijos ir buvo numatytos šiai institucijai nuo pat jos įsteigimo pradžios[295]. Iki 2009 m. pagrindinės ministerijos funkcijos aukštojo mokslo srityje buvo: nustatyti visų tipų švietimo įstaigų bendrųjų nuostatų reikalavimus; rengti valstybės biudžeto asignavimų mokslo ir studijų institucijoms projektą, nurodant asignavimus kiekvienai valstybinei aukštajai mokyklai; koordinuoti Lietuvos mokslo ir studijų institucijų veiklą; teikti Lietuvos Respublikos Vyriausybei pasiūlymus dėl disponavimo švietimo įstaigų turtu ir įstatymų nustatyta tvarka priima sprendimus šiuo klausimu; rengti valstybinių švietimo programų projektus, teikti juos svarstyti Lietuvos Respublikos Vyriausybei, kontroliuoti, kaip šios programos įgyvendinamos; suderinus su suinteresuotomis ministerijomis, teikti Lietuvos Respublikos Vyriausybei pasiūlymus ir išvadas dėl valstybinių mokslo ir studijų institucijų steigimo, reorganizavimo ir likvidavimo; aprobuoti stojančiųjų (studentų, doktorantų, stažuotojų, rezidentų) priėmimo sąlygas; teikti Lietuvos Respublikos Vyriausybei pasiūlymus dėl prioritetinių mokslo ir technologijų krypčių plėtojimo; organizuoti švietimo įstaigų, mokslo ir studijų institucijų bei jų asociacijų, studijų

[295] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 362 „Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 36-877; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. rugsėjo 30 d. nutarimas Nr. 917 „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 77-1451; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 914 „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 67-1952.

ir mokymo programų, išsilavinimo pažymėjimų registravimą, taip pat licencijų (leidimų) mokyti išdavimą bei registravimą Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka; organizuoti mokslo ir studijų institucijų veiklos vertinimą.

Įvykdžius aukštojo mokslo reformą nuo 2009 m. Švietimo ir mokslo ministerijos funkcijos[296] papildytos keletu naujų ministerijai pavestų kompetencijų: tvirtinti bendruosius ir specialiuosius reikalavimus (studijų krypties, krypčių grupės arba studijų srities aprašus) pirmosios pakopos, vientisųjų studijų ir magistrantūros studijų programoms; nustatyti užsienio valstybių institucijose išsilavinimą įgijusių asmenų konkuravimo dėl priėmimo į valstybės finansuojamas studijų vietas tvarką; tvirtinti studijų programų išorinio vertinimo ir akreditavimo tvarkos aprašą; inicijuoti mokslo ir studijų institucijų veiklos išorinį vertinimą; formuoti išsilavinimo pripažinimo principus; steigti ir tvarkyti švietimo ir mokslo institucijų, licencijų, išsilavinimo pažymėjimų blankų, diplomų, atestatų ir kvalifikacijos pažymėjimų, kvalifikacijos tobulinimo programų ir renginių, mokinių, studentų, pedagogų registrus, registruoti studijų ir mokymo programas, išsilavinimo pažymėjimų blankus, tvarkyti valstybės studijų, mokymo programų ir kvalifikacijų registrą.

Abejotina, ar kai kurios Švietimo ir mokslo ministerijai priskirtos funkcijos iš tiesų turėtų būti priskirtinos centrinei vykdomosios valdžios institucijai, pavyzdžiui, bendrųjų ir specialiųjų reikalavimų (studijų krypties, krypčių grupės arba studijų srities aprašus) pirmosios pakopos, vientisųjų studijų ir magistrantūros studijų programoms kūrimas ir tvirtinimas. Tokios tiesioginės aukštojo mokslo sistemos administravimo funkcijos nepagrįstai išplečia vykdomosios valdžios įtaką aukštojo mokslo institucijų veiklai, taip pat diskutuotina, ar ministerijos tarnautojai turi pakankamai specialiųjų žinių, kad galėtų nustatyti bet kurios ir kiekvienos valstybėje vykdomos studijų programos turinį bei detaliai jį reglamentuoti. Pavyzdžiui, reikalavimai, keliami studijų programoms, buvo detalizuojami 2000 m. spalio 26 d. LR švietimo ir mokslo ministro įsakyme Nr. 1326 "Dėl nuosekliųjų studijų programų nuostatų patvirtinimo"[297]. Šiuo Švietimo ir mokslo ministro įsakymu yra detaliai reglamentuojama studijų programų turinys.

---

[296] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. spalio 13 d. nutarimas Nr. 1457 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 21 d. nutarimo Nr. 914 "Dėl Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo" pakeitimo". *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 123-6294.

[297] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2000 m. spalio 26 d. įsakymas Nr. 1326 "Dėl nuosekliųjų studijų programų nuostatų patvirtinimo". *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 91-2841. Nuostatų 24 punkte nurodoma, jog „universitetinių pagrindinių studijų programą sudaro trys studijuojamų dalykų grupės: a) bendrojo universitetinio lavinimo dalykai, kurių apimtis - ne mažiau kaip 24 kreditai, ne mažiau kaip trečdalį šios dalykų grupės apimties turi sudaryti fundamentalios filosofinės-pasaulėžiūrinės disciplinos, apimančios ir studijuojamos mokslo ar meno srities filosofinius pagrindus; ne mažiau kaip dar vieną trečdalį šios dalykų grupės turi sudaryti kitų studijų sričių dalykai: humanitarinių, socialinių ir meno studijų programose - fizinių, biomedicininių ar technologinių mokslų studijos, kitų sričių studijų programose - humanitarinės, socialinės ar meno studijos; b) studijų programos pagrindų (paprastai - studijuojamos mokslo ar meno srities) dalykai, kurių apimtis - ne mažiau kaip 40 kreditų;) studijų programos specialaus lavinimo (studijuojamos mokslo ar meno studijų krypties) dalykai, kurių apimtis - ne mažiau kaip 64 kreditai. Į šią grupę įeina baigiamieji egzaminai ir baigiamasis darbas (projektas)". Nuostatų 30 punkte sakoma, jog „magistrantūros programos apimtis – ne mažiau kaip 60 kreditų (1,5 metų dieninių studijų) ir ne daugiau kaip 80 kreditų (2 metai dieninių studijų). Ne mažiau kaip 25 kreditų turi būti skirta teorinėms studijoms ir ne mažiau kaip 40

Toks detalus teisinis reguliavimas yra kritikuotinas dėl keleto priežasčių: tai rodo tam tikrą nepasitikėjimą aukštųjų mokyklų galimybe parengti ir patvirtinti tinkamą studijų programą, kurią įgyvendinus būtų parengti specialistai atitinkantys universitetiniam išsilavinimui keliamus reikalavimus; tai riboja universitetų akademinę autonomiją bei jų galimybes geriausiu būdu įgyvendinti aukštajam mokslui keliamus tikslus; tai riboja aukštųjų mokyklų konkurencijos galimybę, kadangi tokiu būdu iš konkrečios aukštosios mokyklos atimama galimybė būtent per konkrečios programos turinį atskleisti savo privalumus ir pasiūlyti unikalias disciplinas. Taip pat paminėtina, jog nepaisant pasikeitusio nuosekliųjų ir magistrantūros studijų traktavimo (egzistavęs požiūris laikyti magistrantūros studijas kaip gilinančias žinias (todėl buvo reikalavimas, kad prieš pradedant magistrantūros studijas turi būti išstudijuoti pirmosios pakopos dalykai) pakito ir šiuo metu magistrantūros studijoms pripažįstama galimybė ir praplėsti žinias), tačiau detalus studijų programų turinio reglamentavimas išliko nepakitęs, o kai kuriais atžvilgiais tapo dar išsamesnis (pavyzdžiui, numatyta, jog „kiekvieną semestrą gali būti studijuojami ne daugiau kaip 5 dalykai. Negali būti kartojama tai, kas buvo atitinkamos krypties studijų dalykai pirmojoje pakopoje. Studento savarankiškas darbas turi sudaryti ne mažiau kaip 30 procentų kiekvieno studijų dalyko apimties. Kiekvieno dalyko arba modulio studijos baigiamos egzaminu arba studento savarankiškai atlikto darbo (projekto) įvertinimu. Jeigu naudojama kaupiamojo vertinimo sistema, tarpiniai įvertinimai gali sudaryti egzamino pažymio dalį“[298]).

Formuojant ir įgyvendinant mokslo ir studijų politiką, aktyviai dalyvauja ekspertinės ir patariamosios institucijos (Lietuvos mokslo taryba, Lietuvos mokslų akademija, Studijų kokybės vertinimo centras, Aukštojo mokslo taryba, Lietuvos universitetų rektorių konferencija, Lietuvos kolegijų direktorių konferencija, Lietuvos mokslo institutų direktorių konferencija), socialiniai partneriai. Iki 2009 m. gegužės 12 d. galiojusiame Aukštojo mokslo įstatyme ir Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatyme buvo įteisintos nuostatos, kad Švietimo ir mokslo ministerija, priimdama svarbiausius mokslo ir studijų sričių sprendimus, turi atsižvelgti į šių institucijų nuomonę. Tačiau pažymėtina, jog teisės aktuose nesuderinta ekspertinių bei patariamųjų institucijų kompetencija, neadekvatus jų vaidmuo ir atsakomybė reglamentuojant aukštojo mokslo sistemą valstybės lygmeniu, o tai daro neigiamą poveikį nustatant ir vykdant aktyvią valstybės ir visuomenės poreikius atitinkančią aukštojo mokslo politiką.

Lietuvos mokslo taryba (pagal Mokslo ir studijų įstatymą, 2009 m. balandžio 30 d. redakciją, 13 straipsnį) yra Seimo ir Vyriausybės patarėja mokslo ir mokslininkų rengimo klausimais. Lietuvos mokslo taryba dalyvauja įgyvendinant mokslinių tyrimų, eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros ir kitas programas, programinį konkursinį mokslinių tyrimų, eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros darbų finansavimą ir organizuoja Lietuvoje vykdomos mokslinės veiklos verti-

---

procentų programos apimties - moksliniams tyrimams bei būtinam mokslinio tiriamojo pobūdžio baigiamajam darbui (meno studijose - ir kūrybiniams projektams)“.

[298] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2010 m. birželio 3 d. įsakymas Nr. V-826 „Dėl Magistrantūros studijų programų bendrųjų reikalavimų aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 67-3375.

nimą. Mokslo tarybos veiklą reglamentuojančios nuostatos keletą kartų kito, pagal paskutiniąją Lietuvos mokslo tarybos veiklos nuostatų redakciją[299] ši institucija yra Seimo ir Vyriausybės patariamoji institucija mokslo ir mokslininkų rengimo klausimais. Mokslo taryba rengia, vertina ir teikia siūlymus valstybės valdžios institucijoms dėl mokslo ir studijų plėtros strategijos, tyrimų ir plėtros prioritetų, koordinuoja jų įgyvendinimą; vertina Lietuvoje vykdomą mokslinę veiklą ir rengia siūlymus, kaip šią veiklą plėtoti, organizuoja išorinį valstybinių mokslinių tyrimų institutų veiklos vertinimą; Vyriausybės nustatyta tvarka rengia ir teikia tvirtinti nacionalines mokslo bei tyrimų ir plėtros programas, jas įgyvendina; teikia siūlymus ir išvadas Seimui ir Vyriausybei dėl mokslui ir studijoms skiriamų valstybės biudžeto asignavimų, tyrimų ir plėtros finansavimo tvarkos tobulinimo, programinio konkursinio finansavimo ir skirtų lėšų naudojimo veiksmingumo; teikia siūlymus ir išvadas Seimui ir Vyriausybei dėl mokslo ir studijų infrastruktūros objektų funkcionavimo užtikrinimo, mokslo ir studijų institucijų eksperimentinės bazės stiprinimo, nacionalinių duomenų bazių plėtotės, naujų institucijų ir infrastruktūros objektų steigimo; nustato mokslo darbuotojų, išskyrus mokslininkams stažuotojams taikomus reikalavimus, minimalius kvalifikacinius pareigybių reikalavimus; teikia Vyriausybei teisės aktų, reglamentuojančių mokslo ir meno doktorantūrą, projektus; nagrinėja mokslo ir studijų sistemą reglamentuojančius teisės aktus, jų projektus, tarptautinių sutarčių projektus ir teikia siūlymus dėl jų tobulinimo.

Pažymėtina, jog Mokslo taryba yra tiek įstatymų leidžiamosios, tiek vykdomosios valdžios patariamoji institucija ir mokslinis ekspertas, todėl abejotina, ar tai užtikrina pakankamai efektyvų numatytų funkcijų vykdymą. Be to, Mokslo tarybos veiklos sritys yra itin plačios, apimančios tiek strateginių planų kūrimą, tiek konkrečių taisyklių formulavimą (pavyzdžiui, mokslo darbuotojų minimalių kvalifikacinių pareigybių reikalavimų nustatymas). Tikslinga būtų Lietuvos mokslo tarybos veiklą koncentruoti mokslo ir studijų strateginiams klausimams analizuoti, plėtros politikai formuoti, aiškiai atriboti, kurios valstybinės valdžios srities ekspertine patarėja yra laikoma ši institucija. Manytina, jog pagal veiklos sritis ir atliekamas funkcijas Lietuvos mokslo taryba turėtų būti Lietuvos Respublikos Seimo ekspertine institucija.

Aukštojo mokslo taryba yra Švietimo ir mokslo ministerijos patariamoji institucija strateginiais aukštojo mokslo plėtros ir kokybės gerinimo klausimais[300]. Pačios Aukštojo mokslo tarybos sudarymo tvarka pasikeitė, Tarybos nariais gali būti skiriami asmenys, kurių kandidatūras siūlo ir asociacijos, įstaigos, įmonės, fiziniai asmenys. Pasak Švietimo ir mokslo ministro G. Steponavičiaus, 2009 m. sudaryta[301] Aukštojo mokslo taryba yra „pirmą kartą išrinkta visuomenės interesui atstovaujanti, demokratiškai išrinkta Aukštojo mokslo taryba. Kandidatus galėjo teikti ne vien aukštosios mokyklos, bet ir įvairios asociacijos, visuomeninės organizaci-

[299] Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. XI-625 „Dėl Lietuvos mokslo tarybos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 153-6902.

[300] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. liepos 22 d. nutarimas Nr. 771 „Dėl Aukštojo mokslo tarybos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 90-3842.

[301] Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2009 m. rugsėjo 28 d. įsakymas Nr. ISAK-1954 „Dėl Aukštojo mokslo tarybos sudėties patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 119-5125.

jos, savo kandidatūras taip pat galėjo siūlyti ir atskiri asmenys. Šiai institucijai tenka labai svarbi misija – efektyviai prisidėti prie aukštųjų mokyklų valdymo, būti ministerijos patarėja strateginiais aukštojo mokslo klausimais“[302]. Pagal Aukštojo mokslo tarybos nuostatus, kandidatas į tarybos narius turi būti pripažintas visuomenėje žmogus, pasiekęs mokslo, kultūros, švietimo ar kitos srities rezultatų, išmanąs apie Lietuvos bei pasaulio aukštojo mokslo tendencijas. Naujos Tarybos narius (vadovaujantis nauja Mokslo ir studijų įstatymo redakcija) rinko ankstesniosios kadencijos bei švietimo ir mokslo ministro sudaryta komisija, pirmininką ir jo pavaduotoją paskyrė Švietimo ir mokslo ministras. Pagal Tarybos nuostatus, švietimo ir mokslo ministro sprendimu, trečdalis kandidatų rotacijos principu išrenkami dvejiem metams, o kiti – ketveriems metams. Tarybos reikšmė ir įtaka priėmus naują Mokslo ir studijų įstatymą išaugo, Aukštojo mokslo tarybai suteikta kompetencija vertinti ir atrinkti kandidatus į Švietimo ir mokslo ministro skiriamus universitetų ir kolegijų tarybų narius.

Valstybinis studijų fondas[303] (pagal Mokslo ir studijų įstatymo, 2009 m. balandžio 30 d. redakcija, 14 straipsnį) Vyriausybės nustatyta tvarka administruoja valstybės paskolas ir valstybės remiamas paskolas studentams; administruoja stipendijas trečiosios studijų pakopos studentams Fondo valdybos nustatyta tvarka; administruoja socialines stipendijas aukštųjų mokyklų pirmosios, antrosios pakopų ir vientisųjų studijų studentams; administruoja valstybės lėšų, skirtų studijų kainai valstybės finansuojamose studijų vietose apmokėti, arba jų dalies grąžinimą į valstybės biudžetą, kai Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatytais atvejais ir tvarka valstybės finansuojamose studijų vietose studijavę asmenys, pašalinti iš aukštosios mokyklos arba nutraukę studijas, privalo šias lėšas grąžinti į valstybės biudžetą; administruoja per atitinkamą studijų laikotarpį sumokėtos studijų kainos (kainos dalies, ne didesnės kaip norminė studijų kaina) kompensavimą Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka ir dydžiu daliai valstybės nefinansuojamose pirmosios pakopos ar vientisųjų studijų vietose geriausiai pirmuosius dvejus metus (ištęstinių studijų atveju – pusę studijų programos) ir likusius studijų metus baigusių asmenų; administruoja valstybės paramos skyrimą išeivijos ir lietuvių kilmės užsieniečių vaikų, vaikaičių, provaikaičių studijoms Lietuvos aukštosiose mokyklose Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyta tvarka.

Studijų kokybės vertinimo centro[304] (toliau – ir SKVC) pagrindiniai uždaviniai (pagal Mokslo ir studijų įstatymo, 2009 m. balandžio 30 d. redakcija, 17 straipsnį) yra: skatinti aukštųjų mokyklų veiklos kokybę per išorinį vertinimą bei institucijų ir studijų programų akreditavimą; kurti palankias laisvo asmenų judėjimo sąlygas

[302] *Patvirtinta nauja Aukštojo mokslo taryba* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-30] <http://www.bernardinai.lt/archyvas/straipsnis/100540>.

[303] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 540 „Dėl Valstybinio studijų fondo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 32-741; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. kovo 8 d. nutarimas Nr. 256 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. nutarimo Nr. 540 „Dėl Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo įsteigimo ir šio fondo nuostatų patvirtinimo pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 34-1098.

[304] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. ISAK-1476 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2005 m. birželio 1 d. įsakymo Nr. ISAK-992 „Dėl Studijų kokybės vertinimo centro nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 88-3765.

organizuojant ir vykdant užsienio institucijose įgytų, su aukštuoju mokslu susijusių kvalifikacijų vertinimą ir (arba) pripažinimą Lietuvoje. Studijų kokybės vertinimo centro veikla ir tikslai nuolat kito, įvykdžius 2009 m. aukštojo mokslo reformą SKVC tapo viena iš institucijų, įgyvendinančių Seimo suformuotą valstybės mokslo ir studijų politiką. Pažymėtina, jog pagal anksčiau galiojusį Aukštojo mokslo įstatymą[305] Studijų kokybės vertinimo centras buvo Švietimo ir mokslo ministerijos ekspertinė institucija aukštųjų mokyklų vertinimo klausimais, taigi savarankiškumo požiūriu buvo priklausomas Ministerijai. Studijų kokybės vertinimo centro veikla bus analizuojama ir kitose šio tyrimo dalyse.

Lietuvos universitetų rektorių konferenciją (Lietuvos universitetų rektorių konferencija yra asociacija, kurią sudaro universitetinių aukštųjų mokyklų rektoriai)*, Lietuvos kolegijų direktorių konferenciją, Lietuvos mokslo institutų direktorių konferenciją* galima laikyti aukštojo mokslo sistemos savivaldos institucijomis, koordinuojančiomis atstovaujamų aukštųjų mokyklų ir mokslo institucijų bendradarbiavimą, tarpininkaujančiomis tarp jų ir valstybinės valdžios institucijų identifikuojant ir sprendžiant aukštojo mokslo problemas. Studijų ir mokslo institucijų vadovų konferencijos bendradarbiauja su kitomis organizacijomis, koordinuoja šių organizacijų tarptautinius ryšius.

Akademinės etikos ir procedūrų kontrolierius yra Mokslo ir studijų įstatyme (18 straipsnis) numatyta nauja kontrolės institucija. Akademinės etikos ir procedūrų kontrolierių 5 metų kadencijai turėtų skirti Seimas Lietuvos mokslo tarybos teikimu. Kontrolierius nagrinėtų skundus ir inicijuotų tyrimus dėl akademinės etikos ir procedūrų pažeidimo, kiti kontrolieriaus įgaliojimai yra gana platūs[306]. Iki naujos Mokslo ir studijų įstatymo redakcijos priėmimo šias funkcijas vykdė Lietuvos Mokslo taryba, tačiau 2009 m. gruodžio 22 d., pakeitus jos nuostatus, liko tam tikra teisinio reguliavimo ir funkcinė spraga. 2010 m. rugsėjo 28 d. Seime buvo atmestas pasiūlymas įsteigti Akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus instituciją motyvuojant valstybės lėšų trūkumu[307]. Pažymėtina ir tai, jog dėl Mokslo ir studijų įsta-

---

[305] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

[306] Mokslo ir studijų įstatymo 18 straipsnio 12 dalis:

„1) informuoti mokslo ir studijų institucijas ir Švietimo ir mokslo ministeriją apie asmenis, padariusius akademinės etikos ir procedūrų pažeidimų;

2) įpareigoti mokslo laipsnį suteikusią ir (arba) konkursą pareigoms eiti vykdžiusią instituciją atšaukti sprendimą dėl mokslo laipsnio suteikimo ir (arba) konkurso laimėtojo;

3) rekomenduoti mokslo ir studijų institucijoms atšaukti sprendimą, priimtą remiantis akademinę etiką ir procedūras reglamentuojančiais dokumentais;

4) rekomenduoti darbuotojui atsisakyti dalyvauti vykdomame mokslinių tyrimų ir eksperimentinės (socialinės, kultūrinės) plėtros projekte;

5) informuoti už atitinkamą sritį atsakingą instituciją apie nukentėjusius nuo akademinės etikos pažeidimų asmenis (autorius);

6) informuoti teisėsaugos institucijas, jei nustatomas nusikalstamos veikos požymis;

7) kreiptis į teismą, jei nevykdomas kontrolieriaus įpareigojimas;

8) viešinti nustatytus akademinės etikos ir procedūrų pažeidimo atvejus;

9) pripažinti skundą nepagrįstu“.

[307] *Lietuvos Respublikos Seimas. V (rudens) sesijos rytinio plenarinio posėdžio Nr. 250 Stenograma* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-30] <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.klaus_-stadija?p_svarst_kl_stad_id=-7995>.

tymo nuostatų, numatančių akademinės etikos ir procedūrų kontrolieriaus pareigybės ir tarnybos įsteigimą, Seimo narių grupės yra kreiptasi į Konstitucinį Teismą prašant ištirti, ar šios nuostatos nepažeidžia aukštojo mokslo institucinės autonomijos principų[308]. Todėl tikėtina, jog Mokslo ir studijų įstatymo nuostatos gali būti keičiamos atsižvelgus į galimas Konstitucinio Teismo išvadas, įstatymas bei jį įgyvendinantys teisės aktai gali būti iš esmės koreguojami. Vis dėlto jei Konstitucinis Teismas pripažintų, jog šios nuostatos neprieštarauja Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtintam aukštųjų mokyklų autonomijos principui, Seimo nepritarimas šios institucijos įkūrimui sukurtų teisinio reguliavimo spragą ir atitinkamas pasekmes.

Antros dalies išvados.

XX a. pradžioje Lietuvos aukštojo mokslo institucijų kūrimui bei veiklos koncepcijai didelę įtaką turėjo to meto Lietuvos istorinė, politinė, ekonominė ir socialinė situacija. Nepaisant aiškaus kvalifikuotų žmogiškųjų išteklių poreikio jaunoje valstybėje, mokslo atstovų entuziazmo bei visuomenės palaikymo, dėl politinių tarpusavio nesutarimų, sunkios valstybės ekonominės padėties ir sudėtingos krašto tarptautinės situacijos valstybinė aukštoji mokykla Lietuvoje buvo įkurta tik praėjus ketveriems metams po nepriklausomybės atkūrimo. Pirmajam Lietuvos universitetui statutu suteikta plati institucijos valdymo autonomijos teisė skatino kūrybiško ir kokybiško mokslo proceso plėtotę, tačiau vėliau, didėjant politinei įtampai ir valstybinės valdžios institucijoms siekiant panaudoti aukštųjų mokyklų erdvę politiniams tikslams pasiekti, ši autonomija buvo vis labiau ribojama išleidžiant atitinkamus teisės aktus ir keičiant universitetų statutus. Valstybinė valdžia teisiniu reguliavimu palaipsniui bene visiškai apribojo pagrindinius aukštųjų mokyklų veiklos aspektus – institucinį autonominį valdymą, pedagoginio personalo parinkimą, mokslo proceso reguliavimą, tokiu būdu buvo iš esmės suvaržyta akademinė laisvė ir transformuota universiteto, kaip savarankiškos, išimtinai visuomeninę ir švietėjišką misiją atliekančios institucijos, prigimtis. Lietuvos aukštųjų mokyklų 1918-1940 m. veiklos patirtis parodė, kad tik tikslingas aukštojo mokslo institucijų teisinis reglamentavimas, nustatantis institucijoms plačią autonomiją valdymo, pedagoginio personalo parinkimo, mokslo krypties formavimo srityse, suteikiantis nuo politinių ar ekonominių valstybinės valdžios insinuacijų ir poveikio būdų nepriklausančią akademinę laisvę laiduoja efektyvų ir produktyvų studijų ir mokslo procesą bei visuomeniniais interesais pagrįstą šių įstaigų veiklą. Aukštojo mokslo institucinio reguliavimo sistema vis dar yra nenusistovėjusi, funkcijų pasidalijimas vyksta nuolat.

[308] *Seimo narių grupės Prašymas (Nr. 3/2010), gautas 2010 m. sausio 25 d. Bylos Nr.: 13/2010* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-30] <http://www.lrkt.lt/Prasymai/3_2010.htm>.

III. AUKŠTOJO MOKSLO PRIEINAMUMO IR FINANSAVIMO PROBLEMOS

Teisė į mokslą yra viena iš fundamentaliųjų socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių. Šios teisės svarba ypač akivaizdi besikeičiančiame globalizacijos pasaulyje, nes teisė į išsilavinimą yra ne tik žmogaus teisė *per se*, tačiau ir būtina priemonė įgyvendinant kitas žmogaus teises, kuriant teisines ir ekonomines priemones socialinės atskirties, diskriminacijos, skurdo mažinimui. Teisė į mokslą yra įtvirtinta daugelyje tarptautinių ir regioninių žmogaus teises ginančių teisinių instrumentų. Įvairios teisminės ir kvazi-teisminės tarptautinės organizacijos įgyvendino tarptautinių dokumentų nuostatas ir analizavo pažeidimus bylose bei rekomendacijose, suformulavo teisės į mokslą įpareigojimų gaires valstybėms. Tačiau tenka pripažinti, jog nors egzistuoja teisiniai ir socialiniai mechanizmai saugoti ir ginti šią teisę, didžioji dalis pasaulio valstybių nesiėmė visų galimų administracinių ir įstatyminių priemonių užtikrinti teisės į mokslą įgyvendinimą praktikoje. Kai kuriais atvejais tai nulemia valstybių skurdas, kartais tam tikri apribojimai ir pažeidimai yra nukreipti specifinės pažeidžiamos grupės atžvilgiu (pvz., tautinės mažumos, žmonės su negalia ir pan.).

Įtakos teisės į mokslą įgyvendinimui turi ir jos ekonominis, socialinis, kultūrinis pobūdis, nes šios grupės teisių interpretavimas ir realizavimas dažniausiai siejamas su reliatyviais valstybių įsipareigojmais atsižvelgiant į jų ekonomines ir socialines galimybes. Todėl teisė į mokslą paradoksaliai tampa vis labiau teorine teisine paradigma nei socialine realybe, neišvengiamai kyla ir diskusijos dėl pačios teisės apimties bei turinio. Todėl nors raštingų suaugusių žmonių skaičius nuo 76 proc. 1994 m. išsaugo iki 84 proc. 2006 m., šiuo metu pasaulyje vis dar yra apie 760 milijonų neraštingų žmonių, ir apie 100 milijonų pradinio išsilavinimo amžiaus vaikų nelanko mokyklos[309].

Ypač aktuali teisės į mokslą įgyvendinimo problematika kalbant apie teisę į aukštąjį mokslą, kuris valstybiniu lygmeniu nėra privalomas (skirtingai nei, pavyzdžiui, pradinis ar vidurinis mokslas), nors nepaisant to per antrąją dvidešimtojo amžiaus pusę žmonių, įgijusių aukštąjį išsilavinimą, skaičius beveik patrigubėjo (1950 m. duomenimis, iš bene 260 milijonų raštingų žmonių tik pradinį išsilavinimą turėjo 82 proc., vidurinį – 16 prc., aukštąjį – tik 3 proc.; 2000 m. duomenimis iš visų raštingų 1 milijardo 155 milijonų žmonių turinčiųjų tik pradinį išsilavinimą buvo 58 proc., vidurinįjį – 34 prc., aukštąjį išsilavinimą – 8 proc.)[310]. 2006 m. duomenimis, aukštojo mokslo institucijose pasaulyje mokėsi apie 122 milijonai studentų[311].

---

[309] *EFA Global Monitoring Report 2010. "Reaching the Marginalized?"* [interaktyvus] UNESCO Publishing, Oxford University Press, 2010, p. 2 [žiūrėta 2010-03-13] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2010-marginalization/>.

[310] *World Education Report 2000. The Right to Education. Towards education for all throughout life*. Paris: UNESCO Publishing, 2000, p. 54.

[311] *EFA Global Monitoring Report 2009. Overcoming inequality: why governance matters* [interaktyvus] UNESCO Publishing, Oxford University Press, 2009, p. 89 [žiūrėta 2010-11-07] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2009-governance/>.

Teisės į aukštąjį mokslą sampratoje svarbiausias aspektas yra aukštojo mokslo prieinamumas visiems pagal kiekvieno gabumus. Pastaruoju metu pastebimas beprecedentis aukštojo mokslo poreikio augimas ir pačio aukštojo mokslo diversifikacijos tendencijos, taip pat gyvybiškos aukštojo mokslo svarbos sociokultūriniam ir ekonominiam visuomenės vystymuisi suvokimas. Vienok aukštasis mokslas, nepaisant jo masiškėjimo, globalizacijos, studijų formų įvairovės tendencijų, kai kuriais aspektais tampa vis sunkiau prieinamas įvairių socialinių sluoksnių atstovams. Vienas iš pagrindinių iššūkių aukštojo mokslo prieinamumui yra tai, jog vis didėjantis aukštojo mokslo poreikis nėra adekvatus valstybių galimybėms ar norui suteikti pakankamai viešųjų išteklių ar teisinių mechanizmų atitinkamam šio poreikio įgyvendinimui. Aukštojo mokslo studijų finansavimo sistema yra vienas iš esminių veiksnių, nulemiančių visą aukštojo mokslo sistemą – tiek instituciniu, tiek kokybiniu, tiek prieinamumo ir kitais lygmenimis. Todėl aukštojo mokslo institucijoms ir valstybei neišvengiamai kyla keletas esminių strateginių klausimų: kaip paskirstyti ribotus valstybės išteklius, skirtus aukštajam mokslui; kokie finansiniai ir teisiniai mechanizmai yra optimalūs siekiant maksimalaus aukštojo mokslo prieinamumo, studijų kokybės ir nacionalinių aukštųjų mokyklų konkurencingumo globalizacijos sąlygomis.

Pripažįstama, jog valstybės pasirinktas aukštojo mokslo finansavimo modelis turi didinti studijų prieinamumą, skatinti konkurenciją tarp aukštųjų mokyklų, optimizuoti valstybės biudžeto lėšų panaudojimą aukštojo mokslo finansavimui ir didinti finansavimo šaltinių įvairovę. Kad ir kokia finansiškai pajėgi būtų valstybė, kad ir kokius išorinius šaltinius sugebėtų pasitelkti aukštosios mokyklos, akivaizdu, jog finansinių išteklių klausimas visada išliks viena iš aktualiausių probleminių sričių. Edukologijos, ekonomikos, vadybos sričių mokslininkai ir praktikai siūlo įvairių aukštojo mokslo finansavimo modelių, juose inkorporuodami įvairius finansavimo šaltinius, idėjines nuostatas, atskleisdami tokių modelių privalumus ir trūkumus, nuolat akcentuodami valstybinio ir privataus finansavimo santykį ir jo svarbą aukštojo mokslo sistemai. Mokslinėje literatūroje dažnai minimi biurokratinis, kolegialus, rinkos aukštojo mokslo finansavimo modeliai, kiti autoriai išskiria tik valstybinio ir privataus finansavimo modelius. Ši teorinių duomenų ir idėjų platforma įgalins geriau suprasti Lietuvos aukštojo mokslo prieinamumo problematiką ir finansavimo tendencijas bei padės atskleisti teisinio reguliavimo disfunkcijas aukštojo mokslo sistemos finansavime.

3.1. Teisės į aukštąjį mokslą turinys

3.1.1. Teisė į aukštąjį mokslą tarptautiniuose ir regioniniuose teisiniuose dokumentuose

Išsilavinimas yra vienas iš svarbiausių ir galingiausių sociokultūrinių įrankių, kurių pagalba galima įveikti skurdą, sumažinti socialinę ir ekonominę atskirtį, plėtoti demokratines vertybes, siekti savirealizacijos ir savigarbos. EFA (Pasaulinė

Švietimo visiems konferencija - *World Conference on Education for All*) veiklos 2002 m ataskaitoje "Išsilavinimas visiems: ar pasaulis eina teisingu keliu?" teigiama, jog "Ten, kur teisė į išsilavinimą yra užtikrinama, kitos žmonių teisės taip pat yra labiau prieinamos ir įgyvendinamos"[312]. Teisė į išsilavinimą apskritai ir atitinkamai teisė į aukštąjį mokslą yra numatytos daugelyje tarptautinių ir regioninių teisinių instrumentų: įvairios konvencijos, deklaracijos, chartijos, rekomendacijos, veiklos gairės pateikė ir detalizavo norminius pagrindus teisės į mokslą įgyvendinimui. Žmogaus teisę į išsilavinimą patvirtino, valstybių įsipareigojimų gaires bei šios teisės įgyvendinimo būdus ir problemas analizavo taip pat ir įvairios tarptautinės organizacijos (UNESCO[313], Jungtinių Tautų Ekonominė ir socialinė taryba (EKOSOC)[314], Jungtinių Tautų ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komitetas (angl. *The Committee on Economic, Social and Cultural Rights*)[315]) bei forumai, pavyzdžiui, Pasaulinis Išsilavinimo forumas (angl. *World Education Forum*) (Dakaras, Senegalas, 2000 m.), Pasaulinė Išsilavinimo visiems konferencija (angl. *World Conference on Education for All (EFA)*) (1990 m. Jomtienas, Tailandas)[316].

---

[312] *EFA Global Monitoring Report 2002 "Education for All: is the World on Track?"* [interakyvus] UNESCO Publishing, 2002, p. 14 [žiūrėta 2010-03-13] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2002-efa-on-track/>.

[313] Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija *(*angl. *UNESCO - United Nations Educational Scientific and Cultural Organization*) buvo įkurta iškart po Antrojo Pasaulinio karo - 1945 m. lapkričio 16 dieną. UNESCO yra Jungtinių Tautų specializuota agentūra, siekianti prisidėti prie pasaulio taikos ir saugumo stiprinimo vystant bendradarbiavimą tarp tautų švietimo, mokslo, kultūros ir komunikacijos srityse. UNESCO globojama veikla siekiama užtikrinti visuotinę pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms bei bendriesiems teisės principams, skatinti ir tobulinti bendravimą tarp įvairių pasaulio rasių, lyties, religijų ir skirtingomis kalbomis kalbančių žmonių, kaip tai įtvirtinta Jungtinių Tautų Chartijoje. UNESCO narėmis yra 193 valstybės (2009 m. gruodžio mėn. duomenimis) ir septynios asocijuotos narės. Lietuvos Respublika į Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizaciją priimta 1991 m. spalio 7 dieną. 1992 m. spalio 20 dieną buvo įsteigta Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija, o 1993 m. - Lietuvos Respublikos nuolatinė atstovybė prie UNESCO. [žiūrėta 2010-11-03] <http://unesco.lt/index.php?url=unesco>.

[314] Ekonominė ir socialinė taryba buvo įsteigta pagal Jungtinių Tautų Chartiją. Jungtinių Tautų Chartija – fundamentinis Jungtinių Tautų dokumentas, kuriuo buvo įsteigta pati Organizacija ir kuris įtvirtina organizacinę struktūrą bei funkcijas (Jungtinių tautų chartija. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 15-557.). Ekonominė ir socialinė taryba yra vienas iš šešių pagrindinių Jungtinių Tautų organas, skirtas koordinuoti ekonominę ir socialinę veiklą Jungtinėse Tautose. Pagrindinis tarybos uždavinys – skatinti tarptautinę kooperaciją ir šalių vystymąsi. [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-03] <http://www.un.org/en/aboutun/structure/index.shtml>; <http://unesco.lt/index.php?url=jungtiniu-tautu-chartija>.

[315] Nepriklausoma ekspertinė organizacija prie Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisariato, stebinti Tarptautinio ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakto įgyvendinimą.

[316] Įvairių komisijų ir konferencijų priimtų rekomendacijų, gairių, deklaracijų, nuomonių aukštojo mokslo plėtros, politikos, finansavimo ir kitai klausimais pastaraisiais dešimtmečiais esama daug, paminėtini tik svarbiausieji iš jų: 44-oji ir 45-oji Tarptautinės konferencijos dėl išsilavinimo sesijos (Ženeva, 1994 m. ir 1996 m.); Pasaulinė išsilavinimo visiems konferencija (Jomtienas, Tailandas, 1990 m.); Jungtinių Tautų Konferencija dėl aplinkos ir vystymosi (Rio de Žaneiro, Brazilija, 1992 m.); Konferencija dėl Akademinės laisvės ir universitetų autonomijos (Sinaia, Rumunija, 1992 m.); Pasaulinė žmogaus teisių konferencija (Viena, Austrija, 1993 m.); Pasaulio viršūnių konferencija dėl socialinio vystymosi (Kopenhaga, Danija, 1995 m.); 4-oji Pasaulio konferencija dėl Moterų teisių (Pekinas, Kinija, 1995 m.); Pasaulinis išsilavinimo ir informatikos kongresas (Maskva, Rusija, 1996 m.); Pasaulio Kongresas dėl Aukštojo išsilavinimo ir žmogiškųjų išteklių vystymosi dvidešimt pir-

Šiuo metu teisė į išsilavinimą, išplėtota kiekvieno vaiko, jaunuolio, suaugusiojo atžvilgiu, yra laikoma vienu iš didžiausių iššūkių ir vienu iš ambicingiausių socialinio, ekonominio ir kultūrinio vystymosi projektų.

Tradiciškai teisės į mokslą turinys įvairiuose tarptautiniuose teisės dokumentuose yra apibrėžiamas konkrečiai ir aiškiai: nemokamas ir privalomas pradinis mokymas, visiems prieinamas vidurinis išsilavinimas (progresyviai įdiegiant nemokamą ir šią mokslo grandį), vienoda galimybė visiems įgyti aukštąjį išsilavinimą pagal kiekvieno gebėjimus. Nors šios nuostatos yra pakankamai aiškios, vienok didžiausias trūkumas yra jų deklaratyvumas ir daugiaprasmiškumas. Todėl tarptautinių organizacijų iniciatyva buvo suformuluota teisės į mokslą turinio ir apimties koncepcija, nustatanti įpareigojimą įgyvendinant šią teisę atitikti galimumo, prieinamumo, priimtinumo, pritaikomumo reikalavimus. Šios nuostatos palaipsniui buvo patvirtintos ir tarptautinių bei regioninių teismų praktikoje. Tokia teisės į mokslą turinio percepcija įgalina valstybes ir pačius teisės adresatus geriau suprasti ginamas vertybes ir nustatytus įpareigojimus bei realizuoti teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principus ginant pažeistą teisę į mokslą teisinėmis priemonėmis.

Teisė į aukštąjį mokslą pirmą kartą paminėta Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimta ir paskelbta 1948 m. gruodžio 10 d. rezoliucija 217 A (III) [317]) 26 straipsnyje, kuriame numatyta, jog „Kiekvienas turi teisę į mokslą. Mokslas, bent jau pradinio ir pagrindinio išsilavinimo lygmenų, yra nemokamas. Pradinis mokslas yra privalomas. Techninis ir profesinis mokymas yra visuotinai prieinamas, o aukštasis mokslas vienodai prieinamas visiems pagal kiekvieno sugebėjimus“. Reikėtų priminti, jo tuo metu, kai deklaracija buvo priimta, tik mažuma žmonių turėjo realią galimybę įgyti bet kokio lygio išsilavinimą, o daugiau nei pusė suaugusiųjų žemės gyventojų nemokėjo skaityti[318]. Todėl buvo ypatingai svarbu numatyti valstybėms imperatyvius įpareigojimus, susijusius bent jau su privalomo pradinio išsilavinimo įdiegimu, o taip pat įgalinti valstybes pasitelkti visas įmanomas teisines ir administracines priemones maksimaliai didinant viduriniojo privalomo ir nemokamo mokslo bei visiems prieinamo aukštojo mokslo galimybę. Svarbu pažymėti ir tai, jog teisė į mokslą (įskaitant aukštąjį mokslą) iškart buvo suvokiama ne tik kaip pasižyminti kiekybinėmis charakteristikomis, bet ir kaip implikuojanti kokybinius reikalavimus, kurie vienok yra gana dviprasmiški ir neaiškūs. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 26 straipsnio 2 dalis numato, jog „Mokslas yra skirtas tam, kad visais atžvilgiais būtų ugdoma žmogaus asmenybė ir kad būtų didinama pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms. Jis turi skatinti visų tautų, rasinių arba religinių grupių savitarpio supratimą, pakantumą ir draugystę“. Šiuo atveju yra neaišku, kokiais kokybiniais kriterijais vadovaujantis nustatoma, ar mokslas pasiekia visų numatytų tikslų, dėl tokio neapibrėžtumo pačios teisės įgyvendinimas buvo gana komplikuotas.

---

mame amžiuje (Manila, Filipinai, 1997 m.); 5-oji tarptautinė konferencija dėl suaugusiųjų švietimo (Hamburgas, Vokietija, 1997 m.).

[317] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

[318] World Education Report 2000 “The Right to Education. Towards education for all throughout life”. *World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs*. Jomtien, Thailand, 5-9 March, 1990. Paris: UNESCO Publishing, 1994, p. 17.

Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos nuostatos buvo patvirtintos ir kituose svarbiausiuose tarptautiniuose žmogaus teisių apsaugos dokumentuose – 1960 m. UNESCO Konvencijoje prieš diskriminaciją švietime (*UNESCO Convention Against Discrimination in Education*)[319], 1966 m. Tarptautiniame ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakte (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*)[320], 1989 m. Vaiko teisių Konvencijoje (*Convention on the Rights of the Child*)[321]. Juose teisė į aukštąjį mokslą traktuojama labai panašiai – t.y. valstybės įpareigojamos suteikti visiems lygias galimybes pagal kiekvieno gebėjimus įgyti aukštąjį išsilavinimą.

UNESCO Konvencija prieš diskriminaciją švietime (1960 m.) buvo pirmasis tarptautinis teisinis dokumentas, skirtas išsilavinimo problemoms spręsti. Konvencijos nuostatos remiasi bendru „lygių galimybių“ principu išsilavinimo srityje, iš esmės konvencija ir yra skirta skatinti ir plėtoti šios principinės nuostatos įgyvendinimą[322]. Konvencijoje išreiškiamas ir kitas fundamentalus nediskriminacijos principas, draudžiantis bet kokią diskriminaciją ar skirstymą, atskyrimą, apribojimus ar privilegijas rasinius, lyties, kalbos, religijos, tautybės, socialinės kilmės ir kitais pagrindais (Konvencijos Preambulė ir Konvencijos 3 straipsnis). Konvencijos nuostatos valstybes Konvencijos nares įpareigoja (Konvencijos 4 straipsnis):

(a) padaryti pradinį mokymą privalomu ir nemokamu; padaryti vidurinįjį mokymą visomis formomis galimą ir visiems prieinamą; padaryti aukštąjį mokslą visiems vienodai prieinamą pagal kiekvieno individualius gebėjimus;

(b) užtikrinti, kad išsilavinimo standartai visose tam tikro lygmens valstybinėse ugdymo institucijose yra vienodi, užtikrinti, kad sąlygos, susijusios su išsilavinimo kokybe, taip pat yra vienodos;

(c) skatinti ir stiprinti atitinkamomis priemonėmis asmenų, neįgijusių pradinio išsilavinimo, lavinimą.

Konvencijos tekstas ir įpareigojimai valstybės skirtingų išsilavinimo lygių atžvilgiu iš esmės pakartoja nuostatas, išdėstytas Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje. “Ypatinga Konvencijos svarba yra patvirtinama dažnumu, kuriuo Konvencija minima kituose teisiniuose Jungtinių Tautų dokumentuose, susijusiuose su įvairiais išsilavinimo aspektais, ir Konvencijos nuostatų pripažinime pagal šiuolaikinės tarptautinės teisės nuostatas, taip pat Konvencijos įtaka akivaizdi sprendžiant konkrečias bylas dėl teisės į išsilavinimą pažeidimų”[323]. Konvencijos nuostatomis re-

[319] UNESCO Konvencija prieš diskriminaciją švietime (priimta 1960 m. gruodžio 14 d., įsigaliojo 1962 m. gegužės 22 d.). 429 UNTS 93. [žiūrėta 2010-06-08] <http://www.unesco.org/education/pdf/DISCRI_E.PDF>.

[320] Tarptautinis ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių paktas (priimtas 1966 m. gruodžio 16 d., įsigaliojo 1976 m. sausio 3 d.). *Valstybės žin*ios, 2002, Nr. 77-3290.

[321] Vaiko teisių konvencija (priimta 1989 m. lapkričio 20 d., įsigaliojo 1990 m. rugsėjo d.). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.

[322] *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Education* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-03-15] <http://www.unesco.org/en/right-to-education/normative-action/fundamental-principles/equality-of-opportunity-and-treatment/>.

[323] *Significance of the Convention against Discrimination in Education (1960*) [interaktyvus] UNESCO publication, 2005, p. 10 [žiūrėta 2010-06-04] <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001537/153765E.pdf>.

miamasi ir kai kuriose bylose nacionaliniuose teismuose (pavyzdžiui, JAV, Indijoje, Mauricijuje ir pan.), ypač vertinant lygių galimybių į išsilavinimą principo taikymo praktiką[324]. Konvencijos reikšmė akivaizdi ir vėlesniems atitinkamos srities tarptautiniams ir regioniniams dokumentams, Konvencijos nuostatos itin detaliai atkartojamos ir Tarptautiniame ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakte (1966 m.).

Tarptautiniame ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakte (1966 m.) išsilavinimui skirti du straipsniai (13 ir 14 str.), kuriuose teisė į mokslą ir *inter alia* teisė į aukštąjį mokslą reglamentuota itin detaliai, tai yra plačiausios apimties straipsniai pakte[325]. Skirtingo lygio išsilavinimo atžvilgiu valstybės įgalinamos priimti skirtingo pobūdžio ir apimties įsipareigojimus. Pradinis mokymas turėtų būti privalomas ir nemokamas, vidurinis mokslas turi būti visiems prieinamas ir palaipsniui pagal valstybės galimybes tapti nemokamu, aukštasis mokslas turi būti visiems vienodai prieinamas pagal kiekvieno gebėjimus ir progresyviai tapti nemokamu. Pastebėtina, jog nors valstybėms numatyti įpareigojimai yra progresinio pobūdžio, tai yra juos įgyvendinti valstybės gali palaipsniui, pagal savo ekonomines galimybes, tačiau kai kurios prievolės turi būti įvykdytos nedelsiant (pavyzdžiui, 14 Pakto straipsnyje numatyta, jog jei valstybės neįstengia savo pagrindinėje teritorijoje arba kitose jos jurisdikcijai priklausančiose teritorijose įvesti privalomo nemokamo pradinio mokymo, ji įsipareigoja per dvejus metus parengti ir priimti išsamų priemonių planą, kad palaipsniui – per tiek metų, kiek pagrįstai turi būti nustatyta tame plane, – būtų įgyvendintas privalomo visuotinio nemokamo pradinio mokymo principas)[326].

Svarbiausias skiriamasis aukštojo išsilavinimo ir kitų švietimo lygių bruožas yra tai, jog pradinis ir vidurinis išsilavinimas pagal pakto nuostatas turi būti visuotinai pasiekiamas, galimas ir prieinamas visiems, tuo tarpu kai aukštasis mokslas turi būti tik visiems prieinamas pagal kiekvieno gebėjimus, tačiau pastebėtina ir tai, jog Pakte pirmą kartą įteisinamas naujas kokybinis reikalavimas valstybėms aukštojo mokslo srityje – palaipsniui aukštasis mokslas turi tapti nemokamu visiems.

---

[324] *Ten Reasons Why The Convention against Discrimination in education is Highly Significant in Today's World* [interaktyvus] UNESCO publication, 2007, p. 6 [žiūrėta 2010-06-04] <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001537/153765E.pdf>.

[325] Tarptautinio ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakto 13 srapsnis numato:

„a) pradinis mokymas turi būti visiems privalomas ir nemokamas;

b) įvairių formų vidurinis mokslas, įskaitant techninį ir profesinį vidurinį mokymą, turi būti atviras bei prieinamas visiems imantis visų reikiamų priemonių, visų pirma palaipsniui įvedant nemokamą mokslą;

c) aukštasis mokslas turi būti vienodai prieinamas visiems pagal kiekvieno gabumus, imantis visų reikiamų priemonių, visų pirma palaipsniui įvedant nemokamą mokslą;

d) pagrindinis lavinimas tų asmenų, kurie nėra išėję arba baigę viso pradinio mokslo kurso, turi būti skatinamas ir intensyvinamas;

e) turi būti aktyviai plėtojamas visų pakopų mokyklų tinklas, turi būti įdiegta atitinkama stipendijų sistema ir nuolat gerinamos materialinės dėstytojų sąlygos".

[326] Right to Education. Scope and Implementation. E/C.12/1999/10 (General Comments). On the Right to Education (Art. 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). *Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Document E/C.12/1999/10*. Economic and Social Council, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 1999, p.10.

Tokia nuostata aukštojo mokslo atžvilgiu yra nauja, tačiau jau neužilgo (vėlesniuose tarptautiniuose ir regioniniuose dokumentuose) jos buvo atsisakyta. Sąvokos „kiekvieno gebėjimai“ ir „individualūs nuopelnai“ gali būti suprantami kaip atitinkamas parengimas, aukštojo mokslo siekiančiojo galimybės ir motyvacija pasirinkti studijas aukštojo mokslo institucijoje.

Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte pirmą kartą suformuluotos svarbiausios teisės į mokslą ir *inter alia* teisės į aukštąjį mokslą turinio gairės, nustatančios kokybinius rodiklius ir specifikuodamos valstybių įsipareigojimus šios teisės atžvilgiu. Visų lygių ir formų išsilavinimas turi atitikti šiuos kriterijus: galimumas (angl. *availability*), reiškiantis, jog valstybėje privalo būti funkcionuojančių ugdymo įstaigų sistema, kuriose turi būti pakankamas kiekis atitinkamų programų ir pedagogų; prieinamumas (angl. *accessibility*), kuriame susipina trys pagrindiniai aspektai – nediskriminacija, fizinis prieinamumas, ekonominis prieinamumas; priimtinumo (angl. *acceptability*) sąlyga reikalauja, jog išsilavinimas būtų lankstus ir atitiktų specialius atskirų visuomenės grupių poreikius bei besikeičiančios visuomenės reikmes; pritaikomumas (angl. *adaptability*) implikuoja būtinybę, kad išsilavinimas būtų adaptuotas pagal kiekvieno vaiko specialius poreikius (dirbantys vaikai, mažumos, vaikai su negalia ir pan.)[327]. Plačiau teisės į aukštąjį mokslą turinys bus analizuojamas kitame disertacinio tyrimo šios dalies poskyryje.

Svarbus tarptautinis žmogaus teisių dokumentas, numatantis teisės į aukštąjį mokslą apsaugą, yra *Vaiko teisių konvencija*[328] (1989 m.), kurioje teisei į mokslą skirti keli straipsniai (28 – 30 straipsniai). Konvencijos 28 straipsnis pakartoja visas svarbiausias kitų tarptautinių teisinių instrumentų nuostatas ir įpareigoja valstybes gerbti, ginti ir išpildyti kiekvieno vaiko teisę į išsilavinimą, sutelkiant dėmesį į adekvačios švietimo sistemos sukūrimą valstybėje ir užtikrinant tinkamą kiekvieno švietimo lygmens prieinamumą[329]. Kaip ir ankstesniuose tarptautiniuose teisiniuose dokumentuose, konvencijoje valstybių įsipareigojimai pradinio, vidurinio ir aukštojo išsilavinimo atžvilgiu yra skirtingi. Tačiau pažymėtina, jog Konvencijoje atsisa-

[327] *Litigating Economic, Social and Cultural Rights: Legal Practitioners Dossier*, COHRE [interaktyvus] Geneva, 2006, p. 110 [žiūrėta 2010-06-06] <http://www.cohre.org/store/attachments/-COHRE%20Legal%20Practitioners%20Dossier.pdf>.

[328] Vaiko teisių konvencija (priimta 1989 m. lapkričio 20 d., įsigaliojo 1990 m. rugsėjo 2 d.). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.

[329] Vaiko teisių konvencijos 28 straipsnis:

„1. Valstybės dalyvės pripažįsta vaiko teisę mokytis. Siekdamos palaipsniui šią teisę įgyvendinti ir sudaryti vienodas galimybes, jos:

a) įveda nemokamą ir privalomą pradinį lavinimą;

b) skatina tobulinti įvairias tiek bendrojo, tiek profesinio viduriniojo lavinimo formas, rūpinasi, kad jis būtų prieinamas visiems vaikams, ir imasi tokių priemonių kaip nemokamo lavinimo įvedimas, o prireikus ir finansinės paramos teikimas;

c) įveda visiems vienodai prieinamą aukštąjį mokslą pagal kiekvieno individualius gebėjimus kiekvienu atitinkamu būdu;

d) užtikrina mokomosios ir profesinės bei orientuojančios informacijos ir medžiagos prieinamumą visiems vaikams:

e) imasi priemonių, skatinančių nuolat lankyti mokyklą ir mažinančių moksleivių, paliekančių mokyklą, skaičių.“

kyta nuostatos palaipsniui padaryti aukštąjį mokslą nemokamą visiems (kaip buvo numatyta Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte). Viena iš priežasčių, paskatinusių tokią tendenciją, buvo itin intensyvus aukštojo mokslo recipientų skaičiaus didėjimas, ir tai suponavo būtinybę valstybėms peržiūrėti aukštojo mokslo prieinamumo sąlygos turinį ir apimtį. Konvencijos 29 straipsnis papildo 28 straipsnyje numatytą išsilavinimo prieinamumo reikalavimą kokybine dimensija, kuri atspindi neatskiriamą vaiko orumą, taip pat numato reikalavimą viso lygio išsilavinimui būti orientuotam į vaiko poreikius ir akcentuoja edukacinio proceso visapusiškumą ugdant vaiko asmenybę, talentą ir protinius bei fizinius sugebėjimus bei pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms.

Pažymėtinas ir vėliausias tarptautinis dokumentas, skirtas būtent aukštojo mokslo problematikai įvertinti ir naujoms gairėms nustatyti – Pasaulio aukštojo mokslo deklaracija (1998 m.) (angl. *World Declaration on Higher Education For The Twenty – First Century: Vision and Action*)[330], priimta Pasaulio konferencijos dėl aukštojo mokslo, vykusioje 1998 m. spalio 9 d. UNESCO, rėmuose. Deklaracijoje išsamiai aptariami ir analizuojami daugelis aukštojo mokslo aspektų – aukštojo mokslo misija, atsakomybė ir funkcijos, aukštojo mokslo prieinamumo problemos ir lygių galimybių vystymo bei diskriminacijos eliminavimo tendencijos, studijų ir mokslo tyrimų koreliacijos būtinybė, inovacijų, tarpdisciplinišKumo ir studijų diversifikacijos aukštajame moksle problematika, akcentuojama inovatyvaus edukacinio proceso samprata ir jo poreikis, aptariama aukštojo mokslo kokybės samprata ir reikalavimai, įvardijama būtinybė stiprinti aukštojo mokslo institucijų finansavimą alternatyviomis priemonėmis bei reformuoti valdymą inovatyviais metodais, pateikiamos rekomendacijoms valstybėms.

Deklaracijoje akcentuojama, jog aukštojo mokslo prieinamumas turėtų būti grindžiamas aukštojo mokslo siekiančiųjų gebėjimais, pastangomis, atsidavimu ir atkaklumu, o taip pat turi būti užtikrinamas bet kuriuo gyvenimo metu, įteisinant „viso – gyvenimo – mokymosi“ schemą, kurioje kiekvienas galėtų įgyti ar papildyti turimą išsilavinimą pagal poreikius ir galimybes. Todėl diskriminacija bet kokiu pagrindu (rasės, ekonominiu, kultūriniu, socialiniu) užtikrinant teisę į aukštojo mokslo prieinamumą yra negalima (3 Deklaracijos straipsnis). Priėmimo į aukštąjį mokslą modelių būdų ir kriterijų diversifikacija, pagal Deklaracijos 8 straipsnį, turėtų patenkinti augantį tarptautinį aukštojo mokslo poreikį, optimizuoti ir išplėsti aukštojo mokslo prieinamumo įgyvendinimo modelius dar platesniam subjektų ratui.

Tarptautiniai teisiniai dokumentai, kuriuose numatyta teisė į aukštąjį mokslą, yra papildomi ir regioninio lygmens teisiniais instrumentais, kurie įgalina asmenis ginti atitinkamas pažeistas teises regioniniame lygmenyje. Esama nemažai regioninių su žmogaus teisių apsauga susijusių dokumentų, tačiau tik keletas jų tiesiogiai numato teisę į aukštąjį mokslą ar bent iš dalies akcentuoja šią teisę bendrame teisės į mokslą kontekste. Regioniniuose dokumentuose labiau atsižvelgiama į specifinius

[330] *World Declaration on Higher Education For The Twenty – First Century: Vision and Action and Framework For Priority Action For Change and Development in Higher Education* [interaktyvus] 1998 [žiūrėta 2010-11-04] <http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration-_eng.htm>.

kultūrinius, religinius, moralinius aspektus ginant žmogaus teises konkrečiame geografiniame regione, todėl manytina, jog šių dokumentų įgyvendinimas neturėtų sukelti valstybių nepritarimo. Vienok regioniniuose žmogaus teisių dokumentuose numatytų teisių apsaugos ir įgyvendinimo problemos yra tiek pat aktualios kaip ir taikant tarptautinius dokumentus. Tai galėtų būti paaiškinama multikultūrine bei multireligine aplinka bene visuose pasaulio regionuose – Afrikoje, Amerikos žemyne, Azijoje, taip pat ir pastaruoju metu Europoje. Taigi, "kas vienoje kultūroje yra laikoma neginčytina tiesa ir nediskutuotinu elgesio standartu, kitose kultūrose gali būti suprantama tiesiog kaip rekomendacija ar patarimas"[331]. Kalbant apie aukštąjį mokslą, įvairių žmogaus teisių realiatyvumą liudija ir aukštąjį mokslą įgijusių žmonių skaičius kiekviename regione (3 Paveikslas)[332], o tai priklauso ne tik nuo tam tikro regiono ekonominio pajėgumo, tačiau ir nuo atitinkamų tradicijų, kultūros, mentaliteto, religinių įsitikinimų.

Regionas	1950 m.	1960 m.	1970 m.	1980 m.	1990 m.	2000 m.
Afrika	0,1	0,2	0,5	1,5	2,9	4,8
Azija/Okeanija	1,2	3,2	7,4	14,6	23,9	36,1
Europa	2,5	4,5	9,0	16,4	18,9	21,8
Lotynų Amerika/ Karibų regionas	0,3	0,6	1,6	4,9	7,3	9,4
Šiaurės Amerika	2,4	3,7	9,5	13,5	15,6	16,0
Viso pasaulyje	6,5	12,1	28,1	51,0	68,6	88,2

3 pav. Aukštąjį išsilavinimą įgijusių asmenų skaičius 1950 – 2000 m. (milijonais).

Visuose svarbiausiuose regioniniuose dokumentuose – Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos Konvencijoje[333] (1950) ir jos Pirmajame protokole[334] (1952 m.), Europos socialinėje chartijoje[335] (1961 m.), Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartijoje[336] (2000 m.), Afrikos Vaiko teisių ir gerovės chartijoje[337]

[331] Almqvist J., *Human Rights, Culture and the Rule of Law*. Oxford and Portland, 2005. p. 94.

[332] *World Education Report 2000. The Right to Education. Towards education for all throughout life. Op. Cit*., p. 67.

[333] Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių teisių apsaugos konvencija (priimta 1950 m. lapkričio 4 d., įsigaliojo 1953 m. rugsėjo 3 d.). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

[334] Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, garantuojant kai kurias kitas teises ir laisves, be tų, kurios joje nurodytos, pirmasis protokolas (priimtas 1952 m. kovo 20 d., įsigaliojo 1954 m. gegužės 18 d.). *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 15-386.

[335] Europos socialinė chartija (pataisyta) (priimta 1961 m. spalio 18 d.). *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 49-1704.

[336] Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartija (priimta 2000 m. gruodžio 7 d.) [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-04] <http://www.europarl.europa.eu/omk/omnsapir.so/pv2?PRG=DOCPV-&APP=PV2&SDOCTA=12&TXTLST=1&TPV=DEF&POS=1&Type_Doc=RESOL&DATE=231002&DATEF=021023&TYPEF=A5&PrgPrev=TYPEF@A5|PRG@QUERY|APP@PV2|FILE@BIBLIO02|NUMERO@332|YEAR@02|PLAGE@1&LANGUE=EN>.

[337] African Charter on the Rights and Welfare of the Child (priimta 1990 m. liepos 11 d., įsigaliojo 1999 m. lapkričio 9 d.). OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49. [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.africa-

(angl. *The African Charter on the Rights and Welfare of the Child*) (1999 m.), Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartijoje[338] (1981 m.) (angl. *African Charter on Human and Peoples' Rights*), Amerikos žmogaus teisių konvencijoje[339] (angl. *American Convention on Human Rights*) (1978 m.), Arabų žmogaus teisių chartijoje[340] (angl. *The Arab Charter on Human Rights*) (1997 m.), - atkartojamos pagrindinės tarptautinių dokumentų nuostatos, susijusios su teise į aukštąjį mokslą. Azijos žemynas ir Ramiojo vandenyno regionas neturi atskirų teisinių dokumentų, skirtų žmogaus teisių apsaugai, todėl juose taikytini tik tarptautiniai dokumentai.

Dauguma regioninių žmogaus teisių dokumentų tik trumpai nurodo kiekvieno teisę į mokslą, nedetalizuojant pačios teisės turinio ir neišskiriant teisės į aukštąjį mokslą:

- Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 2 straipsnis: „Niekam neturi būti atimta teisė į mokslą."; pažymėtina, jog šis Konvencijos straipsnis turi būti taikomas ir vertinamas kartu su pamatiniu Konvencijos 14 straipsniu, draudžiančiu diskriminaciją – „Naudojimasis šios Konvencijos pripažintomis teisėmis ir laisvėmis turi būti garantuojamas be jokios diskriminacijos dėl lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ir kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitokio statuso";
- Europos socialinės chartijos 17 straipsnio 2 dalis: „Valstybės įsipareigoja [...] Suteikti vaikams ir paaugliams nemokamą pradinį bei vidurinį išsilavinimą ir skatinti juos tvarkingai lankyti mokyklą";
- Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartijos 14 straipsnio 1 ir 2 dalys: „Kiekvienas turi teisę į mokslą; profesinis ir tęstinis mokymas turi būti prieinamas visiems. Ši teisė apima galimybę nemokamai įgyti privalomąjį išsilavinimą";
- Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartijos 17 straipsnis: „Kiekvienas asmuo turi teisę į išsilavinimą".

Tik keletas regioninių žmogaus teisių apsaugos dokumentų išskiria teisę į vienodą visų galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą, iš esmės patvirtindami ir aktualizuodami pagrindiniuose tarptautiniuose teisės aktuose išdėstytas nuostatas:

- Afrikos Vaiko teisių ir gerovės chartijos 11 straipsnis: „Šalys įsipareigoja: a) suteikti nemokamą ir privalomą pagrindinį išsilavinimą; b) skatinti vidurinio ugdymo vystymą įvairiomis formomis ir palaipsniui padaryti jį laisvą ir prieinamą

union.org/official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/A.%20C.%20ON%20THE%20RIGHT%20AND%20WELF%20OF%20CHILD.pdf>.

[338] Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija (priimta 1981 m. birželio 27 d., įsigaliojo 1986 m. spalio 21 d.). 1520 UNTS 217; 21 ILM 58. [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.achpr.org/english/_info/charter_en.html>.

[339] Amerikos žmogaus teisių konvencija (priimta 1969 m. lapkričio 21 d., įsigaliojo 1978 m. liepos 18 d.). 1144 UNTS 123; 9 ILM 99. [žiūrėta 2010-06-05] <http://www1.umn.edu/humanrts/oasinstr/zoas3con.htm>.

[340] Arabų žmogaus teisių chartija (priimta 1994 m. rugsėjo 15 d., įsigaliojo 2008 m.). [žiūrėta 2010-06-05] <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/arabhrcharter.html>.

visiems; c) padaryti aukštąjį mokslą prieinamą visiems pagal kiekvieno pajėgumus ir gebėjimus visomis įmanomomis priemonėmis“[341];

- Amerikos žmogaus teisių konvencijos Papildomo protokolo 13 straipsnis: „Kiekvienas turi teisę į išsilavinimą. Pradinis ugdymas turi būti privalomas ir prieinamas visiems nemokamai. Įvairių formų vidurinis mokymas, įskaitant techninį ir profesinį vidurinįjį išsilavinimą, turi būti visuotinai prieinamas visomis įmanomomis priemonėmis, palaipsniui įvedant nemokamą mokymą; aukštasis išsilavinimas turi būti vienodai prieinamas visiems pagal individualius gebėjimus visomis įmanomomis priemonėmis, palaipsniui įvedant nemokamą mokslą“;

- Arabų žmogaus teisių chartijos 34 straipsnis: „Neraštingumo likvidavimas yra privalomas įpareigojimas valstybėms, o kiekvienas pilietis turi teisę į mokslą. Bent jau pradinis išsilavinimas turi būti privalomas ir nemokamas, vidurinis ir aukštasis išsilavinimas turi būti lengvai prieinamas visiems“.

Lyginant su kitomis teisėmis ir jas ginančiomis nuostatomis regioniniuose dokumentuose, teisė į mokslą, įskaitant teisę į aukštąjį mokslą, formuluojama gana abstrakčiai ir lakoniškai. Tačiau net ir tokios formuluotės buvo gana sunkiai įteisintos, pavyzdžiui, priimant Europos žmogaus teisių konvenciją, kuomet „valstybės elgėsi gynybiškai saugodamos savo švietimo sistemų ypatybes“[342], analogiški procesai vyko ir kituose regionuose. Dauguma valstybių nenoriai priėmė įsipareigojimus užtikrinti visiems teisę į mokslą, ypač prieštaraudamos nuostatoms, numatančioms nemokamo švietimo (viduriniojo ir aukštojo) palaipsnį įdiegimą. Todėl formuluotės regioniniuose dokumentuose labiau negatyvaus pobūdžio, tai yra, draudžiančios diskriminaciją, tačiau nenumatančios konkrečių pozityvių įpareigojimų valstybėms. Tačiau reikia pastebėti, jog kai kuriais aspektais valstybių įpareigojimai aukštojo mokslo atžvilgiu yra gana aiškiai įvardinti - Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 2 straipsnis yra taikomas ir aukštojo mokslo atžvilgiu (tai Europos žmogaus teisių teismas patvirtino byloje *Leyla Sahin p. Turkiją*[343]) keliais aspektais – pirma, valstybė turi užtikrinti teisę įgyti aukštąjį išsilavinimą, šios teisės apribojimai galimi tik kiekvieno individualių gebėjimų pagrindu; antra – valstybė turi užtikrinti galimybę steigti privačias aukštojo mokslo įstaigas, nes aukštasis išsilavinimas nėra ir negali būti valstybės monopolis (teismas tai konstatavo *Jordebo p. Švediją* ir *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen p. Danija* bylo-

[341] Afrikos Vaiko teisių ir gerovės chartija numato ir kitus valstybių įpareigojimus švietimo srityje, susijusius su Afrikos žemyno specifika ir kultūriniais bei socialiniais veiksniais: valstybės įpareigojamos „imtis priemonių skatinant vaikus tvarkingai lankyti mokyklą ir sumažinti mokyklos nebaigiančių vaikų skaičių; imtis priemonių užtikrinant moterų, talentingų ir socialiai remtinų vaikų atžvilgiu, kad visiems būtų sudarytos vienodos galimybės įgyti išsilavinimą; užtikrinti, kad mergaitėms, pastojusioms prieš įgyjant atitinkamą išsilavinimą, būtų sudarytos sąlygos tęsti mokslus pagal jų individualius gebėjimus“.

[342] Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E. ir kt. *Law of the European Convention on Human Rights. Second Edition.* Oxford: University Press, 2009, p. 697.

[343] *Leyla Sahin p. Turkija*. No. 44774/98. 2005 m. lapkričio 10 d. [žiūrėta 2010-11-24] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=TURKEY&sessionid=62621664&skin=hudoc-en>.

se[344]). Tačiau šie reikalavimai nereiškia valstybės pozityvaus įpareigojimo teikti finansavimą nevalstybinėms aukštosioms mokykloms[345].

Šiuo atžvilgiu ypač svarbūs ir turintys didelę įtaką aiškinant teisės į aukštąjį mokslą turinį yra regioninių žmogaus teises ginančių institucijų (organizacijų ir atitinkamų teismų) sprendimai, analizuojantys teisės į aukštąjį mokslą turinį ir teisės apimtį. Remiantis jais galima daryti išvadą, jog žmogaus teises ginančios institucijos gana atsargiai vertina asmenų skundus ir galimybę daryti poveikį nacionalinėms teisinėms sistemoms, tarkime, kai kurie Europos žmogaus teisių teismo sprendimai yra dviprasmiški ir abejotini, kai kuriose bylose vertinantys valstybių įsipareigojimus teisės į mokslą atžvilgiu pernelyg siauriai, kitose pernelyg plačiai (pavyzdžiui, sprendimai *Timishev p. Rusij*ą ir *DH p. Čekijos Respublik*ą bylose[346]).

3.1.2 Teisės į aukštąjį mokslą turinys ir apimtis

Teisė į mokslą ir *inter alia* teisė į aukštąjį mokslą dažniausiai klasifikuojama kaip ekonominė, socialinė ir kultūrinė teisė (pavyzdžiui, Lietuvos konstitucinėje doktrinoje ši teisė įvardijama kaip „viena svarbiausių kultūrinių teisių[347]“), o šios grupės teisės paprastai laikomos kvazi – teisėmis, kurioms trūksta teisinių ir administracinių mechanizmų, skirtų kompensuoti galimus teisės pažeidimus, to pasekmėje šios teisės pažeidimai gana retai tampa teisminių ginčų objektu. Nepaisant to, įvairios žmogaus teisių institucijos analizavo įvairius pažeidimus ir gana išsamiai ištyrė teisės į mokslą turinį, suformuluodamos gaires valstybių įpareigojimams teisės į mokslą (įskaitant teisės į aukštąjį mokslą) atžvilgiu. Šiuolaikinė politinė ir teisinė sistema įpareigoja valstybes užtikrinti „vienodą visų asmenų traktavimą ir apsaugą, taip pat lygybę siekiant išsilavinimo“[348].

Teisės į išsilavinimą turinys pirmą kartą teisės normomis išreikštas Tarptautiniame ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakte (1966 m.), vėliau žmogaus

---

[344] Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E. ir kt. *Law of the European Convention on Human Rights. Op.cit*., p. 698.

[345] Van Dijk, P., Van Hoof, F., Van Rijn, A., Zwaak, L. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Fourth Edition*. Antwerpen, Oxford: Intersentia, 2006, p. 902.

[346] *Timishev p. Rusiją* (Nos. 55762/00 and 55974/00, 2005 m. gruodžio 13 d. [žiūrėta 2010-11-24] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=32&portal=hbkm&action=html&-highlight=-RUSSIA&sessionid=62621664&skin=hudoc-en>) byloje buvo nustatyta, jog draudimas dviems Čečėnų vaikams lankyti mokyklą (nes jie neturi registracijos liudijimo ir atitinkamų migracijos dokumentų) pažeidė jų teisę įgyti pradinį išsilavinimą, o byloje *DH p. Čekijos Respubliką* (No. 57325/00, 2007 m. lapkričio 13 d. [žiūrėta 2010-11-24] <http://cmiskp.echr.coe.int/-tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=%22THE%20CZECH%20REPUBLIC%22&sessionid=62621664&skin=hudoc-en>), kurioje buvo analizuojamos romų tautybės vaikų priverstinis talpinimas į mokyklas skirtas vaikams su mokymosi sutrikiais, pažeidimas nebuvo nustatytas. Janis, MW., Kay, R.S., Bradley, A.W. *European Human Rights Law*. Oxford: University Press, 2008, p. 597.

[347] Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., Kūris, E., ir kt. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidykla, 2001, p. 339.

[348] McLaughlin, T.H. *Šiuolaikinė ugdymo filosofija: demokratiškumas, vertybės, įvairovė*. Kaunas: Technologija, 1997, p. 50.

teisių doktrina išplėtojo šią koncepciją ir galutinai suformulavo kiekybinius ir kokybinius reikalavimus tinkamam teisės į mokslą įgyvendinimui. Analizuojant, ar politiniai, teisiniai ir administraciniai valstybės standartai leidžia pilnai realizuoti teisę į mokslą, vertinama, ar pasirinktos priemonės atitinka galimumo (angl. *availability*), prieinamumo (angl. *accessibility*), priimtinumo (angl. *acceptability*) ir pritaikomumo (angl. *adaptability*) kriterijus[349].

Galimumo (angl. *availability*) sąlyga reiškia, kad valstybės turi užtikrinti privalomą ir nemokamą, atitinkamos kokybės išsilavinimą vaikams iki tam tikro apibrėžto amžiaus, saugiose mokyklose ir esant būtinai infrastruktūrai bei atitinkamo lygio pedagogams. Galimos kliūtys įgyvendinant galimumo sąlygą yra, pavyzdžiui, nepakankamas kvalifikuotų pedagogų skaičius mokymo įstaigose provincijose ar kaimo vietovėse, draudimas steigti privačias mokymo įstaigas (tačiau tam tikrų akreditavimo ir licenzijavimo taisyklių nustatymas steigiant privačias mokymo įstaigas nėra laikoma pažeidimu) ar įgyto išsilavinimo nepripažinimas. Nors galimumo sąlyga paprastai dažniau taikoma pradiniam ir viduriniajam išsilavinimui, tačiau šis kriterijus taikomas ir vertinant teisės į aukštąjį mokslą turinį – aukštojo mokslo teisės galimumas gali būti pažeistas tiek draudimu steigti privačias aukštąsias mokyklas, tiek nepripažįstant ar nenustatant aiškių kvalifikacinių laipsnių pripažinimo kriterijų, tiek apribojant galimybę siekti aukštojo išsilavinimo dėl valstybės taikomų teisinių ar administracinių priemonių[350].

Priimtinumo (angl. *acceptability*) kriterijus reikalauja užtikrinti, kad išsilavinimo formos, turinys ir metodai būtų priimtini visiems šio proceso dalyviams – vaikams, tėvams, pedagogams, kad būtų gerbiamos visų subjektų teisės ir laiduojama teisė tėvams daryti įtaką mokymo turiniui. Priimtinumo sąlyga reikalauja, kad ugdymo turinys būtų pliuralistinis, aktualus, kultūriškai pakantus ir kokybiškas. Ugdymo procese tėvams turi būti sudaromos galimybės diegti moralines ir religines vertybes pagal savo įsitikinimus[351]. Tokią teisę patvirtina ir Lietuvos konstitu-

---

[349] Šios gairės (angl. – „*4 As*“) pirmą kartą buvo pasiūlytos Jungtinių Tautų specialiosios pranešėjos teisės į išsilavinimą srityje Katerinos Tomaševski. Šiuo metu žmogaus teisių doktrinoje tai laikoma minimaliu standartu ir tuo pačiu siektinu tikslu įgyvendinant teisę į išsilavinimą.

[350] Pavyzdžiui, Afrikos Žmogaus teisių komisija 1996 m. nustatė, jog Zairo (dabar Kongo Demokratinė Respublika) vyriausybė, dėl neramumų šalies viduje karinio perversmo metu dviems metams uždariusi visas vidurines ir aukštąsias mokyklas, pažeidė Afrikos Žmogaus ir tautų teisių chartijos 17 str., kuriuo garantuojama teisė į mokslą, ir ypač šios teisės galimumo aspektą. Sprendime Komisija nurodė, kad nors teisė į aukštąjį mokslą priskirtina ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių grupei, jos pažeidimai turi būti vertinami taip pat griežtai kaip ir politinių ir pilietinių teisių pažeidimai. *Free Legal Assistance Group, Lawyers Committee for Human Rights, Union Interafricaine des Droits de l'Homme, Les Témoins de Jehovah p. Zaire, Communication. No. 25/89, 47/90, 56/91, 100/93; 1 October 2005.* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-06-08] <http://www.right-to-education.org/node/674>.

[351] Vienok pažymėtina, jog vieningos teismų praktikos šiuo klausimu nėra. Europos žmogaus teisių teismas tėvų teises šiuo aspektu paprastai interpretuoja siaurai ir nepažeidžiant valstybių teisės nustatyti privalomo ugdymo proceso turinį. Pavyzdžiui, byloje *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen p. Danija* trys šeimos, turinčios mokyklinio amžiaus vaikus, skundė valstybės švietimo politiką seksualinio ugdymo srityje, kuomet mokyklinio ugdymo programose buvo įvestas privalomas seksualinis švietimas pradinėse valstybinėse mokyklose. Tėvai reikalavo atleisti jų vaikus nuo šių pamokų, tačiau į jų pageidavimus nebuvo atsižvelgta. Dėl to viena šeima nebeleido vaiko į mokyklą ir mokė jį namuose, kitos šeimos pervedė vaikus į privačias mokyklas, kuriose nebuvo seksualinio švietimo pamo-

cinė jurisprudencija, 2000 m. birželio 13 d. Konstitucinio Teismo nutarime[352] nustatyta, jog tėvai gali pageidauti į mokyklines mokymo programas įtraukti tikybos pamokas, o ši nuostata suponuoja, kad „tikybos mokoma tėvų pageidavimu (atsižvelgiant į Konstitucijos 26 straipsnio 5 dalies normą, tokį pageidavimą gali pareikšti ir vaiko globėjai); 2) valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos turi pareigą užtikrinti, kad, jei yra tėvų pageidavimas, tikybos jose būtų mokoma; 3) tikybos mokymas turi būti organizuojamas taip, kad nebūtų paneigiamas valstybinių ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietiškumas“. Tačiau pabrėžiama, kad tėvų teisė ugdyti vaikus pagal savo religinius ir moralinius įsitikinimus valstybinėse ar savivaldybių švietimo įstaigose (net ir pagal Lietuvos įstatymų nuostatas įsteigtose kartu su valstybės pripažintomis tradicinėmis religinėmis bendrijomis) neleidžia tėvams (ar valstybės pripažintoms tradicinėms religinėms bendrijoms) tiesiogiai daryti įtaką pačiam ugdymo turiniui ar nustatyti kokių nors papildomų reikalavimų, susijusių su įsitikinimais, pedagogams[353].

Priimtinumo reikalavimas implikuoja ir įpareigojimą valstybėms teisinio reguliavimo priemonėmis nustatyti bent minimalius kokybinius reikalavimus visų lygių mokymo institucijoms (įskaitant aukštojo mokslo įstaigas), tiek valstybinėms, tiek privačioms. Švietimo institucijose turi būti saugu, ypatingas dėmesys skiriamas bet kokio smurto draudimai, įskaitant ir fizines bausmes[354]. Ne visi priimtinumo krite-

---

kų. Tėvai teigė, jog patyrė nepagrįstų išlaidų pervesdami vaikus į privačias mokyklas ir reikalavo, kad valstybė kompensuotų šias išlaidas. Teismas konstatvo, jog tėvams suteikta teisė parinkti savo vaikams švietimą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus, tačiau tai nedraudžia valstybei ugdymo programose įtraukti atitinkamo pobūdžio disciplinas, valstybės manymu būtinas tinkamam vaikų švietimui modernioje visuomenėje. *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen p. Danija,* Nr. 5095/71; 5920/72; 5926/72, 1976 m. gruodžio 7 d. [žiūrėta 2010-06-02] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=54769730&skin=hudoc-en&action=request>. Analogiškas sprendimas priimtas ir byloje *Campbell and Cosans p. Didžioji Britanija,* Nr. 7511/76; 7743/76, 1982 m. vasario 25 d. [žiūrėta 2010-06-02] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=54771345&skin=hudoc-en&action=request>.

[352] LR Konstitucinio teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49-1424.

[353] „Pagal Konstituciją valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės. Jose pedagogams, kitiems darbuotojams negali būti nustatomi jokie su jų įsitikinimais susiję reikalavimai. Tokių reikalavimų negali nustatyti nei valstybės ar savivaldybių institucijos, nei tėvai, kurių pageidavimu mokoma tikybos, nei tikybos mokytojai, nei tradicinės bažnyčios bei religinės organizacijos ar kitos valstybės pripažintos bažnyčios ir religinės organizacijos. [...] priešingu atveju būtų paneigiama Konstitucijos 42 straipsnio 1 dalies norma, kad kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi“. LR Konstitucinio teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49-1424.

[354] Pavyzdžiui, Pietų Afrikos Respublikos Konstitucinis teismas, remdamasis Afrikos Vaiko teisių ir gerovės chartija, konstatvo, jog PAR Mokyklų akto 10 str., numatantis kūno bausmių draudimą mokyklose ir baudžiamąją atsakomybę mokytojams už šio draudimo nepaisymą, neprieštarauja teisės į religijos ir įsitikinimų laisvės įgyvendinimą ugdymo procese. Pareiškėjas, nepriklausoma Krikščioniškų mokyklų sąjunga, teigė, jog kūno bausmės yra neatsiejama krikščioniškosios religijos dalis ir bet kokio jos reiškinio draudimas krikščioniškose mokyklose apriboja religinės bendruomenės ir tėvų teisę laisvai išpažinti tikėjimą visose jo apraiškose. Teismas nustatė, jog kūno bausmių draudimas neapriboja teisės laisvai išpažinti tam tikrą tikėjimą, tačiau pažeidžia teisės į išsilavinimą priimtinumo visuomenei principą ir yra nesuderinamas su vaiko orumo ir gerovės valstybės sampratomis. *Christian Education South Africa v Minister of Education (18 August, 2000).* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-

rijaus aspektai yra vienareikšmiai, todėl esama gana gausios bylų praktikos, ypač Europos žmogaus teisių teisme, analizuojančios šį teisės į mokslą aspektą[355].

Pritaikomumas (angl. *adaptability*) reiškia įpareigojimą užtikrinti, kad išsilavinimo formos ir metodai būtų lankstūs ir pritaikomi vaikams ir suaugusiems su specialiaisiais poreikiais bei specifinėse situacijose (asmenims su negalia, dirbantiems vaikams, migrantams ir pan.). Šis teisės į mokslą aspektas gali būti pažeistas, pavyzdžiui, jei valstybė nesudaro sąlygų tautinių ar religinių mažumų atstovams švęsti religinių ar kultūrinių švenčių mokyklinių atostogų metu, įgyti išsilavinimo gimtąja kalba, ir pan.[356] Svarbus rodiklis, ar valstybė atsižvelgia į teisės į mokslą pritaikomumo reikalavimą yra tai, ar valstybė teisinio reguliavimo priemonėmis suderina mokyklinį amžių su minimaliu leistinu dirbti amžiumi. Tai nereiškia, jog mokyklinio amžiaus vaikai negali dirbti, tačiau jiems turi būti sudaromos sąlygos mokytis[357]. Tačiau kalbant apie teisės į mokslą pritaikomumą reikia įvertinti tam tikrą žmogaus teisių reliatyvumą, atsižvelgiant į kultūrinius ir religinius skirtumus, nes „gali būti, kad tam tikrų individualių teisių gynimas yra nesuderinamas su visuomenės vertybėmis“[358].

Prieinamumo (angl. *accessibility*) koncepcija įpareigoja pašalinti bet kokią diskriminaciją siekiant išsilavinimo: teisines ir administracines kliūtis, diferenciaci-

---

06-05] <http://www.interights.org/showdoc/index.htm?keywords=ChristianEducationSouthAfricav-MinisterofEducation&dir=databases&refid=2739>.

[355] Pavyzdžiui, byloje *Efstratiou p. Graikija* teismas nagrinėjo skundą, kuriame mergaitės tėvai skundė mergaitės suspendavimą kelioms dienoms dėl to, jog ji atsisakė dalyvauti kariniame mokyklos parade dėl religinių įsitikinimų. Nors teismas pripažino tėvų teisę auklėti vaiką pagal savo pacifistinius įsitikinimus, tačiau šioje byloje nenustatė teisės į išsilavinimą pažeidimo priimtinumo atžvilgiu. *Efstratiou p. Greece,* Nr. 77/1996/696/888, 1996 m. gruodžio 18 d. [žiūrėta 2010-06-08] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=GREECE&sessionid=55074578&skin=hudoc-en>. Taip pat *Valsamis p. Graikija,* Nr. 74/1995/580/666, 1996 m. gruodžio 18 d. [žiūrėta 2010-06-08]. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?-item=2&portal=hbkm&action=html&highlight=GREECE&sessionid=55074578&skin=hudoc-en>.

[356] Vis dėlto pažymėtina, jog Europos žmogaus teisių teismas daugumoje savo sprendimų tėvų teises vaikų mokymo atžvilgiu pagal Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 2 straipsnį („Valstybė, rūpindamasi švietimu, įsipareigoja gerbti tėvų teisę laisvai parenkant savo vaikams švietimą pagal savo religinius ir filosofinius įsitikinimus“) interpretuoja gana siaurai, pavyzdžiui *Belgijos lingvistinėje byloje* (kurioje grupė prancūzakalbių Belgijos piliečių skundėsi, jog jų vaikams egzistuojanti edukacinė sistema nesudaro sąlygų mokytis gimtąja prancūzų kalba, nes nėra pakankamas prancūzų kalba mokymo procesą vykdančių mokyklų skaičius tam tikruose regionuose) Teismas nusprendė, jog Konvencijos nuostatos neįpareigoja valstybių atsižvelgti į kalbinius tėvų pageidavimus, tačiau tik į jų „religinius ir filosofinius įsitikinimus“. *Byla "Dėl tam tikrų aspektų, susijusių su Kalbos vartojimo įstatymu švietimo srityje Belgijoje" p. Belgija,* Nr. 1474/62, 1968 m. liepos 23 d. [interaktyvus] [žiūrėta 2010-06-02] <http://cmiskp.echr.-coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=54768237&skin=hudoc-en&action=request>.

[357] Pavyzdžiui, Indijos Aukščiausiasis teismas, vadovaudamasis tarptautiniais ir regioniniais dokumentais, ginančiais teisę į išsilavinimą, nustatė, jog darbo santykius reguliuojančios normos turi užtikrinti vaikams iš vargingų šeimų teisę mokytis ir rekomendavo valstybei nustatyti, jog vaikų, jaunesnių nei 14 m., darbo diena negali trukti ilgiau nei šešias valandas ir darbdaviai turi suteikti ir apmokėti mažiausiai dvi valandas per dieną mokymuisi. Tomaševski, .K. *Human Rights Obligations : Making Education Available, Accessible, Acceptable and Adaptable*. *Right to Education Primers No.3* [interactive] 2001, p. 35 [žiūrėta 2010-06-08] <http://www.rightto-education.-org/sites/r2e.gn.apc.org/files/B6g%20Primer.pdf>.

[358] Griffin J., *On Human Rights*. Oxford University Press, 2008, p. 133.

ją lyties, socialinės padėties, ekonominio statuso pagrindu. Galimi šio reikalavimo pažeidimai yra labai įvairūs – tai gali būti ir valstybės ar vietos savivaldos institucijų nesuteiktas nemokamas transportas fiziškai pasiekti mokymo įstaigos atokių vietovių gyventojams ar suteikti jiems gyvenamąją vietą mokymosi laikotarpiui; atitinkamų teisinių ir biurokratinių mechanizmų, ginančių pažeidžiamų grupių teisę į išsilavinimą, nesukūrimas[359]; teisinių ir administracinių kliūčių, apribojančių tam tikrų asmenų galimybę įgyti išsilavinimą, įdiegimas. Pavyzdžiui, *Jahovos liudytojų v. Argentina* byloje Tarp-Amerikos žmogaus teisių komisija, remdamasi Amerikos žmogaus teisių konvencija, nustatė, kad teisinės kliūtys vaikams ir suaugusiems, išpažįstantiems Jahovos tikėjimą, įgyti arba pratęsti išsilavinimą pažeidžia bene visus teisės į mokslą turinio elementus (galimumą, nes teisė į mokslą pažeidžiama tam tikros grupės žmonių atžvilgiu; prieinamumą – nes Jahovos liudytojai diskriminuojami religiniu pagrindu ir pažeidžiama lygių galimybių įgyti išsilavinimą teisė; priimtinumą – nes neleidžia tėvams mokyti vaikų pagal savo religinius ir moralinius įsitikinimus; pritaikomumą – nes ugdymo procesas neatsižvelgiama į tam tikros religinės mažumos poreikius)[360]. Atitinkamas pažeidimas nustatytas ir *Gvatemalos čiabuvių byloje*[361], kuomet Gvatemalos vyriausybė nesiėmė visų reikiamų teisinių ir administracinių priemonių, kad užtikrintų čiabuviams (Gvatemalos indėnams) teisės į mokslą visa jos apimtimi: nesuteikdama vienodos galimybės įgyti išsilavinimą ir neįsteigdama pakankamo skaičiaus mokyklų atokiose vietovėse; pažeisdama prieinamumo reikalavimą neatsižvelgiant į visas geografines, ekonomines ir etnines aplinkybes steigiant mokyklas valstybėje; neįvertindama mokinių ir studentų skirtingos kultūrinių aplinkos ir tuo pažeisdama priimtinumo reikalavimą; neužtikrindama čiabuvių kultūrinių teisių (teisės mokytis gimtąja kalba) švietimo procese ir taip pažeisdama pritaikomumo reikalavimą. Galima pastebėti,

[359] Pavyzdžiui, garsioje Tanzanijos byloje Afrikos Žmogaus teisių komisija nustatė, jog kai kuriose Afrikos valstybėse (Liberijoje, Malyje, Nigerijoje, Svazilende, Ugandoje, Toge, Zambijoje) taikoma praktika, kai iki santuokos pastojusios arba mokyklinio amžiaus susituokusios ir pastojusios mergaitės pagal tam tikras teisines normas yra pašalinamos iš mokyklos dėl moralės normų nesilaikymo (nors pagal Tanzanijos Santuokos aktą leidžiama tuoktis mergaitėms nuo 14 m.), pažeidžia šių mergaičių teisę įgyti išsilavinimą ir yra diskriminuojanti. Dėl šios priežasties viena iš dažniausių priežasčių, lemianti didžiulį mokyklos nebaigusių mergaičių skaičių, yra ankstyva santuoka. Šios bylos pasekmėje tam tikros Afrikos valstybės (Kenija, Zambija, Botsvana, Gvinėja ir Malavis) įteisino normas, leidžiančias mergaitėms sugrįžti tęsti mokslų po vaiko gimimo. *Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance in Education. The Case of Adolescent Girls in Tanzania* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.right-to-education.org/sites/r2e.gn.apc.org/files/-Case_Study_Tanzania[1].pdf>.

[360] Jehovos liudytojų skundas Komisijai buvo pateiktas dėl Argentinos Prezidento įsakymo, kuriuo nurodyta uždaryti visus Jehovos liudytojų religinius ir mokymo centrus. Vaikai, kurių tėvai išpažino šį tikėjimą, buvo pašalinti iš mokyklų, o tie, kurie buvo mokomi namuose, negalėjo vėliau laikyti atitinkamų baigiamųjų egzaminų. Studentai, išpažįstantys Jehovos liudijimo tikėjimą, buvo pašalinti iš aukštojo mokslo institucijų. Jehovah's Witnesses v. Argentina (1978). *Litigating Economic, Social and Cultural Rights: Legal Practitioners Dossier* [interaktyvus]. COHRE, Geneva, 2006, p. 117 [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.cohre.org/store/attachments/COHRE%20Legal%-20Practitioners-%20Dossier.pdf>.

[361] *Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance in Education. The Case of Indigenous People in Guatemala* [interaktyvus] 2009, p 1 [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.right-to-education.org/sites/r2e.gn.apc.org/files/Case_Study_Guatemala[1].pdf>.

jog vienas iš dažniausių teisės į aukštąjį mokslą prieinamumo pažeidimų yra susijęs su valstybių priimamomis teisinėmis ir administracinėmis priemonėmis, sudarančiomis prielaidas apriboti visiems vienodą galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą[362].

Pasaulio aukštojo mokslo deklaracijoje (1998 m.) akcentuojama, jog pastaruoju metu didžiausi iššūkiai, su kuriais tenka susidurti valstybėms užtikrinant aukštojo mokslo prieinamumą, yra vienodų sąlygų, sudaromų siekiant patekti į aukštojo mokslo institucijas, suteikimas; pakankamas ir adekvatus studijų finansavimas; aukštojo mokslo globalizacija ir internacionalizacija; absolventų užimtumas darbo rinkoje; studijų kokybė ir studijų programų aktualumas. Reikia pažymėti ir tai, kad aukštojo mokslo prieinamumas yra tiesiogiai susijęs su kitomis švietimo grandimis, ypač su viduriniuoju išsilavinimu. Pastebima, jog galimybė įgyti aukštąjį išsilavinimą dažniausiai yra nulemiama gerokai anksčiau nei potencialus studentas priima atitinkamus sprendimus. Dažniausiai lemiantys yra ekonominės ir socialinės aplinkos veiksniai, kultūriniai ir religiniai įsitikinimai, įgyto viduriniojo išsilavinimo lygis. Aukštojo mokslo prieinamumas turėtų būti siejamas ir su jo aktualumu bei reikalingumu, t.y. aukštasis mokslas ir jo siekis neturėtų būti savitiksliai, nors pastaruoju metu tokia tendencija pastebima. Todėl ypač svarbu tinkamai sureguliuoti poviduriniojo išsilavinimo institucijų sistemą ir išskirti kiekvienos grandies tikslus atsižvelgiant į visuomenės poreikius.

Prieinamumo ar lygių galimybių įgyjant bet kokio lygio išsilavinimą reikalavimas gali būti pažeistas ir neproporcingu netiesioginių kaštų įteisinimu visuose švietimo lygmenyse (pavyzdžiui, išlaidos uniformoms, knygoms ar kitoms mokymo priemonėms). Valstybės yra įpareigojamos užtikrinti nemokamą pradinį mokymą ir palaipsniui įdiegti nemokamą vidurinį ir aukštąjį mokslą. Šis kriterijus yra siejamas su aukštojo mokslo finansavimo modeliu ir valstybinio finansavimo metodų pasirinkimu, todėl valstybėms nėra nustatyti konkretūs ir itin apibrėžti reikalavimai. Pažymėtina, jog tradiciškai laikomose demokratinėmis valstybėse aukštojo mokslo prieinamumo reikalavimo pažeidimai dažniausiai siejami su aukštojo mokslo finansavimo politika ar jos įgyvendinimo problemomis. Pripažįstama, jog finansavimo šaltinių diversifikacija turi būti stiprinama užtikrinant vis masiškėjančio aukštojo mokslo kokybinius ir institucinius poreikius bei įgyvendinant visuomenės aukštajam mokslui keliamus tikslus. Nepakankamo prieinamumo problema tokiu atveju traktuojama kaip „socialinio atmetimo grėsmė“[363], t.y. aukštojo mokslo nepasiekiamumas gali nulemti ir tolesnį asmens socialinį atotrūkį profesinio tobulinimo, užimtumo, įdarbinimo sistemose.

Tarptautiniame ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakte, išsamiausiai reglamentuojančiame teisės į aukštąjį mokslą turinį ir apimtį, teisė į aukštąjį mokslą apibrėžiama dviem sąlygom: aukštasis mokslas visiems turi būti vienodai priei-

[362] Pavyzdžiui, byloje *Yean & Bosico p. Dominikos Respublika (2005 m.)* dviems Dominikos Respublikoje gimusioms Haičio kilmės mergaitėms dėl tam tikrų teisinių nuostatų nebuvo išduoti gimimo liudijimai, o tai lėmė šių mergaičių teisės įgyti bet kokio lygio išsilavinimą paneigimą. [interaktyvus] [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.right-to-education.org/node/183>.

[363] Bražiūnas, A., Baršauskas, P., Degutis, A. Aukštojo mokslo prieinamumas ir socialinis atmetimas. *Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 1999, p. 31.

namas pagal kiekvieno galimybes ir visomis įmanomomis priemonėmis (teisinėmis, administracinėmis, ekonominėmis). Papildomas įpareigojimas valstybėms – palaipsniui įvesti nemokamą aukštąjį mokslą. Tačiau pažymėtina, jog teisė į mokslą pirmiausia siejama su šios teisės turėtojo gebėjimais – tai yra, ji nėra savaime garantuojama kiekvienam (kaip kad yra absoliučių teisių atveju, pavyzdžiui, teisės nebūti kankinamam ar teisės į tinkamą teisinę gynybą). Tie, kurie turi atitinkamus gebėjimus, gali pretenduoti į valstybės pagalbą realizuojant teisę į aukštąjį mokslą (jei valstybė tokią pagalbą yra numačiusi pagal savo ekonominį pajėgumą ir teisinį reguliavimą). Tie, kurie turi tik „priemones“ (tai yra, finansinius išteklius), bet neturi pakankamai gebėjimų, gali tomis priemonėmis pasinaudoti padengdami dalį ar visus kaštus už studijas. Laikoma, kad finansinėmis priemonėmis toks asmuo pirmiausia turi įgyti „gebėjimus“, kurie jam leistų studijų procese konkuruoti su kitais dėl teisės į nemokamą aukštąjį mokslą. Demokratinėje visuomenėje – o tik tokioje aukštasis mokslas gali atlikti savo misiją ir išpildyti visuomenės lūkesčius, - toks teisės į aukštąjį mokslą traktavimas laikomas socialinio teisingumo ir žmogaus teisių švietimo srityje įgyvendinimo pagrindu.

3.1.3. Teisė į aukštąjį mokslą Lietuvoje

Lietuva tiesiogiai susiduria su socialinėmis - praktinėmis ir teisinėmis problemomis, apsunkinančiomis teisės į aukštąjį mokslą prieinamumą. Bene aktualiausi probleminiai aspektai kalbant apie aukštojo mokslo prieinamumą yra asmenų iš socialiai pažeidžiamų grupių ar finansiškai nepajėgių šeimų, taip pat regionuose ir kaimo vietovėse gyvenančių asmenų galimybė įgyti aukštąjį išsilavinimą; studentų finansinės ir buitinės problemos, trukdančios užbaigti studijas ir su tuo susijęs studentų „nubyrėjimas“; netradicinio amžiaus (virš 35 m.) studentų galimybė studijuoti ar tobulinti įgytas kompetencijas; aukštojo mokslo finansavimo klausimai.

Didžioji dauguma pasaulio valstybių teisę į aukštąjį mokslą įtvirtino konstituciniame lygmenyje, atkartodamos pagrindines tarptautinių ir regioninių dokumentų nuostatas šios teisės atžvilgiu. Dažniausiai konstitucijose nurodoma, jog „kiekvienas turi teisę į mokslą“, papildant šią nuostatą skirtingos apimties valstybių įsipareigojimais tam tikro lygio (pradinio, vidurinio, aukštojo) išsilavinimo atžvilgiu. Aukštojo mokslo srityje paprastai numatoma užtikrinti visiems vienodą galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą, kuri gali būti ribojama tik individualių gebėjimų pagrindu. Apie penktadalis pasaulio valstybių[364] konstituciniame lygmenyje įsipareigoja suteikti ir užtikrinti visiems piliečiams teisę į nemokamą aukštąjį mokslą (šių valstybių konstitucijų tekstai, susiję su teise į aukštąjį mokslą, pateikti Priede Nr. 4).

Lietuvos konstitucinė nuostata, numatanti teisę gerai besimokantiems piliečiams nemokamai įgyti aukštąjį išsilavinimą valstybinėse aukštosiose mokyklo-

[364] Pagal 2010 m. Jungtinių Tautų organizacijos duomenis, pasaulyje yra apie 193 pripažintos valstybės. [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-07] <http://www.un.org/en/members/growth.shtml#1990>.

se[365], yra unikali, vienok itin kvestionuotina ir dviprasmiška. Konstitucijos 41 straipsnyje įtvirtintą teisę patvirtina ir kiti Lietuvos Respublikos įstatymai: LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo[366] 35 straipsnyje numatyta, jog „Aukštasis mokslas turi būti prieinamas kiekvienam vaikui pagal jo sugebėjimus. Gerai besimokantiems vaikams, turintiems Lietuvos Respublikos pilietybę, valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas“; LR Švietimo įstatymo[367] 25 straipsnio 3 d. numatyta, jog „Kiekvienam Lietuvos Respublikos piliečiui, užsieniečiui, turinčiam teisę nuolat gyventi ar laikinai apsigyventi Lietuvos Respublikoje, valstybė garantuoja [...] specialiojo ugdymo, aukštesniųjų, aukštojo mokslo studijų arba profesinio mokymo, suteikiančio pirmąją kvalifikaciją, programų prieinamumą“, t.y., užtikrinamas aukštojo mokslo prieinamumas; LR Aukštojo mokslo[368] (jau nebegaliojančiame) įstatymo 3 straipsnyje buvo numatyta, jog „Asmenys, įgiję ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą, pagal sugebėjimus ir žinias turi teisę šio įstatymo nustatyta tvarka siekti įgyti aukštąjį išsilavinimą Lietuvos aukštosiose mokyklose. Užsienio valstybių piliečių bei asmenų be pilietybės studijų tvarką nustato Vyriausybė. Užsienio aukštosiose mokyklose įgytas aukštasis išsilavinimas pripažįstamas Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų bei Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių nustatyta tvarka.“; LR Mokslo ir studijų įstatymo[369] 52 straipsnyje numatyta, jog „Į aukštosios mokyklos pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas konkurso būdu priimami ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą turintys asmenys, atsižvelgiant į mokymosi rezultatus, stojamuosius egzaminus ar kitus aukštosios mokyklos nustatytus kriterijus“.

Lietuvos aukštojo mokslo prieinamumo teisinis reguliavimas grindžiamas konstituciniu įpareigojimu valstybei suteikti nemokamą aukštąjį išsilavinimą visiems gerai besimokantiems piliečiams, t.y. suponuoja valstybės pareigą sudaryti prielaidas įgyvendinti šią teisę. Ši konstitucinė nuostata turėtų būti aiškinama ir interpretuojama su kitais konstituciniais imperatyvais. Užtikrinant aukštojo mokslo prieinamumą pagal sugebėjimus būtina paisyti Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtinto įpareigojimo, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs, kad žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu. Ši nuostata reiškia ir tai, kad negalima nustatyti siekiantiesiems aukštojo mokslo tokių reikalavimų, kurie būtų grindžiami ne jų pačių

[365] LR Konstitucijos 41 straipsnis numato: „Aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus. Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas“. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

[366] Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. 1996 m. kovo 14 d. Nr. I-1234. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.

[367] Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas. 1991 m. birželio 25 d. Nr. I-1489. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593; Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. 2003 m. birželio 17 d. Nr. IX-1630. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 63-2853.

[368] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715. Negalioja nuo 2009-05-12.

[369] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

sugebėjimais, o kokiais nors kitais kriterijais. Pažymėtina, kad valstybės institucijos turi pareigą ne tik pačios nenustatyti konstitucinio asmenų lygybės principo neatitinkančių reikalavimų siekiantiesiems aukštojo mokslo, bet ir užtikrinti, kad tokių reikalavimų nenustatytų aukštosios mokyklos. Įstatymu turi būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuris užtikrintų, kad kiekvienas žmogus galėtų pagal savo sugebėjimus siekti aukštojo mokslo. Tačiau pabrėžtina, kad aukštojo mokslo prieinamumas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus anaiptol nereiškia aukštojo mokslo visuotinumo (Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 14 d. nutarimas[370]).

Valstybės įpareigojimai aukštojo mokslo srityje tiesiogiai ir netiesiogiai įtvirtinti ir kituose Konstitucijos nuostatose: Konstitucijos 40 straipsnio 1 dalyje *expressis verbis* minimos valstybinės mokymo įstaigos; Konstitucijos 40 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „įstatymo nustatyta tvarka gali būti steigiamos nevalstybinės mokymo [...] įstaigos“; Konstitucijos 40 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad „valstybė prižiūri mokymo [...] įstaigų veiklą“; Konstitucijos 42 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „valstybė remia [...] mokslą“. Šios Konstitucijos nuostatos suponuoja valstybės pareigą nustatyti valstybinių aukštųjų mokyklų sistemą ir remti valstybines aukštąsias mokyklas.

Vienok labiausiai kvestionuotina ir probleminė yra konstitucinė pareiga valstybei užtikrinti nemokamą mokslą valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokantiems piliečiams. Šio įpareigojimo turinį ir apimtį ne kartą yra analizavęs Konstitucinis Teismas konstitucinės justicijos bylose[371]. Konstitucinis Teismas konstatavo, jog konstitucinis imperatyvas valstybei garantuoti kiekvienam gerai besimokančiam piliečiui teisę į nemokamą aukštąjį mokslą turi būti aiškinamas atsižvelgiant į žmogaus teisėtų interesų ir visuomenės bei valstybės reikmių pusiausvyrą. Valstybės finansinės galimybės (ir galimybės finansuoti aukštąjį mokslą) nėra ir negali būti beribės. Konstitucinės nuostatos, jog aukštasis mokslas yra prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus, negalima interpretuoti kaip nustatančios valstybės pareigą valstybės lėšomis užtikrinti bet kurio gebančio siekti aukštojo išsilavinimo žmogaus bet kokio aukštojo mokslo siekimą neatsižvelgiant į visuomenės ir valstybės poreikius bei galimybes (Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 14 d. nutarimas). Todėl, anot Konstitucinio Teismo, pabrėžtina, kad konstitucinės nuostatos, jog gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas, negalima aiškinti kaip reiškiančios, esą Konstitucija valstybės biudžeto lėšomis apmokamą aukštąjį mokslą laiduoja visiems valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokantiems piliečiams, kad ir kokiomis sąlygomis jie buvo priimti studijuoti, t. y. ir tiems gerai besimokantiems piliečiams, vykstant studentų priėmimui į atitinkamą valstybinę

[370] LR Konstitucinio teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 5-186.

[371] LR Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 18 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 151-6798; LR Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 34-1225; LR Konstitucinio Teismo 2009 m. spalio 28 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 130-5652; LR Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-948; LR Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 23-852; LR Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2529; LR Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 14-518.

aukštąją mokyklą nepatekusiems į vietas, kurių iš anksto paskelbtas skaičius atitinka nustatytą valstybės įsipareigojimą finansuoti tam tikro kiekio specialistų rengimą, ir priimtiems studijuoti toje valstybinėje aukštojoje mokykloje savo lėšomis.

Todėl, pasak Konstitucinio Teismo, minėta Konstitucijos nuostata aiškintina kaip įtvirtinanti valstybės pareigą savo biudžeto lėšomis apmokamą aukštąjį mokslą laiduoti tik tiems valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokantiems piliečiams, kurie yra rengiami tenkinant valstybės nustatytą atitinkamų sričių (krypčių) specialistų poreikį. Aukštojo mokslo rėmimas turi būti teisės aktais reglamentuojamas taip, kad valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokančių piliečių, rengiamų tenkinant nustatytą atitinkamų sričių (krypčių) specialistų poreikį, studijų išlaidos jokia forma netektų patiems šiems asmenims (Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas).

Vienok pastebėtina, jog pats Konstitucijos tekstas ir jo gramatinė konstrukcija vienareikšmiškai nurodo valstybės pareigą laiduoti *visiems gerai besimokantiems* teisę į nemokamą aukštąjį mokslą. Iš esmės tai reiškia, jog teisė įgyti nemokamą aukštąjį mokslą negali priklausyti nei nuo pasirinktos studijų formos, nei nuo krypties. Todėl abejotinas yra ir nuostatos, įtvirtinusios mokamas studijas vakarine ir neakivaizdine (dabar ištęstine) forma, legitimumas. Tai patvirtina ir OECD 2007 m. Aukštojo mokslo ataskaita, kurioje buvo analizuojamos 21 valstybės (tarp jų ir Lenkijos, Estijos, Norvegijos, Suomijos, Rusijos, Belgijos ir kitų) aukštojo mokslo sistemos. Ataskaitoje apie Lenkijos aukštojo mokslo sistemą ir jos valdymą pažymima, jog „Tuo metu, kai dalis studentų valstybinėse aukštosiose mokyklose nemoka už studijas, kiti studentai tose pačiose studijų programose moka visą studijų kainą [...] dabartinis studijų kainos pasidalijimas yra diskriminacinio pobūdžio. Todėl reikėtų išplėsti mokesčio už studijas politiką tokiu būdu, kad visi studentai mokėtų už studijas, tuomet mokestis už studijas būtų mažesnis, nei dabar moka studentai, esantys valstybės nefinansuojamose vietose“[372]. Nesileidžiant į diskusiją dėl konstitucinės jurisprudencijos ir Konstitucinio Teismo nutarimų pagrįstumo darytina prielaida, jog toks teismo konstitucinės nuostatos dėl nemokamo aukštojo mokslo užtikrinimo gerai besimokantiems piliečiams išaiškinimas yra neišvengiamas siekiant palengvinti valstybės finansinę naštą aukštojo mokslo srityje, ypač esant tokioms aukštojo mokslo masiškėjimo tendencijoms. Todėl manytina, jog teisinio reguliavimo šiuo aspektu ydingumas slypi pačioje konstitucinėje nuostatoje, kuri yra keistina.

Teisės į aukštąjį mokslą prieinamumo netinkamas įgyvendinimas Lietuvoje sietinas ir su itin dažnai kitusiu teisiniu reglamentavimu, šį aukštojo mokslo aspektą iki 2009 m. gegužės 12 d. reguliavęs Aukštojo mokslo įstatymo 47 straipsnis buvo keičiamas šešis kartus (straipsnio kitimo dinamika vaizduojama Priedas Nr. 5). Visos straipsnio redakcijos kritikuotinos dėl perteklinio valstybinio reguliavimo kalbant apie aukštųjų mokyklų teisę priimti studijuoti visus norinčius ir galinčius tai padaryti savo lėšomis. Įstatymo (2009 m. gegužės 11 d. redakcija) 47 straipsnio, reglamentuojančio priėmimą į valstybines aukštąsias mokyklas, 4 dalyje (2003 m.

[372] Fulton, O., Santiago, P., Edquist, C., El-Khawas, E., Hackl, E. *OECD Reviews of Tertiary Education. Poland* [interaktyvus] OECD, 2007 [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.oecd.org/dataoecd/23/31/39321279.pdf>.

balandžio 22 d. redakcija[373]) nustatyta: „Bendrą maksimaliai leistiną priimamų į aukštąsias mokyklas studentų skaičių pagal studijų pakopas, formas ir finansavimo pobūdį kasmet ne vėliau kaip iki kovo 1 d. tvirtina Vyriausybė, atsižvelgdama į specialistų poreikį, konkrečios aukštosios mokyklos specialistų parengimo kokybę, taip pat aukštosioms mokykloms skirtas valstybės biudžeto lėšas“. Tos pačios redakcijos įstatymo 59 straipsnio pirmojoje dalyje sakoma, jog valstybinių aukštųjų mokyklų visų formų pagrindinių, vientisųjų ir antrosios pakopos studijų studentai kiekvieną semestrą aukštajai mokyklai moka studijų įmoką, kuri lygi Vyriausybės nustatytam dydžiui; 60 straipsnyje aptariama, kokie studentai yra laikomi gerai besimokantys (procentine išraiška – 30 proc. visų studijų formų gerai besimokančių studentų įgyja teisę į nemokamą aukštąjį mokslą, o dieninių studijų studentų, kuriems valstybė garantuoja nemokamą mokslą, yra 50 proc.)[374], t.y. kurie atleidžiami nuo mokesčio už mokslą.

Manytina, jog toks teisinis reguliavimas ir Vyriausybei suteikta kompetencija nustatyti bendrą leistiną priimamų studentų (tiek valstybės finansuojamų, tiek savarankiškai mokančių už studijas, į visų formų studijas visose programose ir visose studijų pakopose) skaičių be jokio pagrįsto visuomenės poreikio ribojo aukštųjų mokyklų veiklą ir tuo pačiu paneigė kiekvieno asmens teisę į aukštąjį išsilavinimą. Konstitucinis Teismas šiuo klausimu yra konstatavęs, jog tai, kad Vyriausybė yra įgaliota nustatyti (valstybinėms aukštosioms mokykloms nurodyti) ne tik tai, kiek studentų į valstybines aukštąsias mokyklas turi būti priimama (pagal studijų sritis (kryptis), pakopas, formas) tenkinant nustatytą atitinkamų sričių (krypčių) specialistų poreikį, t. y. pateikti atitinkamą valstybės užsakymą (kuris turi būti garantuotas valstybės biudžete numatant lėšas jų studijų išlaidoms apmokėti, jeigu tų asmenų mokymasis atitiks įstatymo nustatytus gero mokymosi kriterijus), bet ir savo nuožiūra (nepaisant realių aukštųjų mokyklų galimybių tokius pačius valstybės nustatytus kokybės standartus atitinkantį aukštąjį išsilavinimą suteikti ne tik tiems asmenims, kurių studijas valstybė pati finansuoja, bet ir tiems, kurie aukštojo mokslo valstybinėje aukštojoje mokykloje siekia ne valstybės lėšomis) nustatyti, kiek į valstybines aukštąsias mokyklas turi būti priimama (pagal studijų sritis (kryptis), pakopas, formas) tokių studentų, kurie siekia atitinkamoje valstybinėje aukštojoje mokykloje studijuoti savo lėšomis, yra nesuderinama su kiekvieno as-

[373] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2, 3, 13, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2003 m. balandžio 22 d. Nr. IX-1526. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 47-2058.

[374] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo (2003 m. balandžio 22 d. redakcija) 60 straipsnis: „1. Gerai besimokantiems valstybinių aukštųjų mokyklų studentams laiduojamas nemokamas mokslas – jų studijų įmokos apmokamos valstybės lėšomis. Gerai besimokančiais studentais laikomi 30 procentų kiekvienos studijų programos kiekvieno semestro studentų, išskyrus studentus, nurodytus šio įstatymo 61 straipsnyje, atrinktų kas semestrą pagal geriausius studijų rezultatus (pirmąjį studijų semestrą – pagal stojimo rezultatus). 2. Ne mažiau kaip 50 procentų dieninių studijų studentų, išskyrus studentus, nurodytus šio įstatymo 61 straipsnyje, atrinktų aukštosios mokyklos konkurso tvarka pagal mokymosi rezultatus (pirmąjį studijų semestrą – pagal stojimo rezultatus), studijų įmokos apmokamos valstybės lėšomis. Vyriausybė kasmet nustato, kokiai daliai tais metais į aukštąją mokyklą priimtų studentų pagal studijų pakopas ir formas studijų įmokos apmokamos valstybės biudžeto lėšomis. Priėmimo į aukštąją mokyklą metu užfiksuotas studijų, kurių įmoka apmokama valstybės biudžeto lėšomis, vietų skaičius išlieka per visą nustatytą studijų laikotarpį“.

mens teise siekti aukštojo mokslo ir nepagrįstai riboja konstitucinį aukštojo mokslo prieinamumo pagal sugebėjimus principą (Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas).

Taip pat galima daryti prielaidą, jog esant tokiai situacijai, valstybės išlaidos aukštajam mokslui didžia dalimi priklauso nuo priimamų studentų skaičiaus, ir būtent dėl šios priežasties, t.y. siekiant apriboti biudžeto išlaidas aukštajam mokslui, įstatyme egzistuoja nuostata, jog bendrą studentų skaičių tvirtina Vyriausybė. Galima teigti, jog Vyriausybė galėtų riboti priimamų kiekvienais metais studentų skaičių, priklausomai nuo to, kiek biudžete yra skiriama pinigu aukštojo mokslo finansavimui. Be to, tokiu būdu buvo pažeidžiama ir aukštųjų mokyklų autonomija, nes valstybinėms aukštosioms mokykloms iš esmės teisiniu reguliavimu buvo nustatytas draudimas savarankiškai spręsti studijų vykdymo klausimus. Konstitucijai prieštaraujančiu buvo paskelbta ir Aukštojo mokslo įstatymo (2009 m. gegužės 11 d. redakcija) 47 straipsnio 5 dalis (2005 m. birželio 30 d. redakcija)[375], nustatanti, kad „Asmenys, sutinkantys mokėti visą studijų kainą, konkurso būdu gali būti priimami į vakarinės ir neakivaizdinės formų visų pakopų studijas ir dieninės formos rezidentūros studijas, taip pat iki 2005–2006 metų – į antrosios pakopos dieninės formos studijas“. Tokiu būdu įstatymu buvo įtvirtintas baigtinis studijų formų ir pakopų, pagal kurias studijuoti gali būti priimami asmenys, sutinkantys mokėti visą studijų kainą, sąrašas, neapimantis visų esamų studijų formų ir pakopų, o tai reiškia, kad į šiame sąraše nenurodytų formų ir pakopų studijas asmenys, aukštojo mokslo valstybinėje aukštojoje mokykloje siekiantys ne valstybės lėšomis, negalėjo būti priimami, net jeigu aukštoji mokykla turėjo galimybių jiems suteikti valstybės nustatytus kokybės standartus atitinkantį aukštąjį išsilavinimą. Šia nuostata taip pat buvo ribojamas aukštojo mokslo prieinamumas pagal kiekvieno gebėjimus principas.

Daugiausiai abejonių ir diskusijų kėlė ir tebekelia Konstitucijoje įtvirtinamas įpareigojimas suteikti teisę į nemokamą aukštąjį mokslą būtent *gerai* besimokantiems asmenims. Pati sąvoka „gerai besimokantis“ ilgą laiką Aukštojo mokslo įstatyme nebuvo apibrėžta, todėl per septynerius įstatymo galiojimo ir taikymo metus buvo nuolat interpretuojama ir aiškinama. Konstitucinis Teismas oficialioje konstitucinėje doktrinoje gana dviprasmiškai atskleidė sąvokos „gerai besimokantis pilietis“ turinį: gerai besimokančiu laikytinas pilietis, kuris „mokosi gerai, t. y. jo mokymasis atitinka nustatytus gero mokymosi kriterijus“ (Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas); kriterijai, kuriuos atitinkantys asmenys laikomi gerai besimokančiais ir dėl to pagal Konstituciją turinčiais teisę, kad jų mokslą valstybinėse aukštosiose mokyklose apmokėtų valstybė, nustatytini įstatymu (Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas). Šie kriterijai turi būti iš anksto žinomi, aiškūs, objektyvūs, skaidrūs, jie negali nukrypti ne tik nuo konstitucinės gero mokymosi sampratos, bet ir nuo tokios gero mokymosi sampratos, kuri kyla iš visuomenės socialinės patirties ir nepaneigia kiekvienam suprantamos ir visuotinai pripažįstamos žodžio „geras“ reikšmės.

[375] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo ir Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2005 m. birželio 30 d. Nr. X-292. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85-3136.

Aukštojo mokslo įstatymo spragą, nenumatančia gero mokymosi kriterijų, buvo bandyta užpildyta nauja 60 straipsnio redakcija (2001 m. gruodžio 21 d. redakcija[376]), kuria nustatyta, jog „Gerai besimokantiems studentams laiduojamas nemokamas mokslas – jų studijų įmokos apmokamos valstybės lėšomis. Gerai besimokančiais studentais laikomi 30 procentų kiekvienos studijų programos kiekvieno semestro studentų, atrinktų kas semestrą pagal geriausius studijų rezultatus; Ne mažiau kaip 50 procentų dieninių studijų studentų, atrinktų aukštosios mokyklos konkurso tvarka pagal mokymosi rezultatus, studijų įmokos apmokamos valstybės lėšomis. Vyriausybė kasmet nustato, kokiai daliai studentų pagal studijų pakopas ir formas studijų įmokos apmokamos valstybės lėšomis“. Tačiau toks teisinis reguliavimas taip pat buvo ydingas ir nekonstitucinis, nes „įstatymu nustatyti kriterijai, kuriuos atitinkantys valstybės finansuojami asmenys laikomi gerai besimokančiais, negali būti formalūs, juolab neleistina iš anksto nustatyti kokį nors esą „gerai besimokančių piliečių“ skaičių - absoliutų ar santykinį dydį, t.y. kvotą, nes neįmanoma iš anksto tiksliai numatyti, kiek studentų iš tikrųjų mokysis gerai, o kiek - ne. Tokių kvotų nustatymas visiškai iškreiptų konstitucinę gero mokymosi sampratą. Viena vertus, iš tikrųjų gerai besimokančių piliečių gali būti daugiau, negu numatoma *a priori* nustačius kvotą, todėl kai kurie piliečiai, kurių mokymasis, kaip visuotinai pripažįstama, neabejotinai laikytinas geru, nepatektų į šią kvotą; tokiais atvejais valstybė nevykdytų savo konstitucinės pareigos finansuoti valstybinėse aukštosiose mokyklose visų gerai besimokančių studentų studijų. Kita vertus, iš tikrųjų gerai besimokančių piliečių gali būti mažiau, negu numatyta *a priori* nustačius kvotą, vis dėlto tektų valstybės lėšomis finansuoti ir tokių į šią kvotą atsitiktinai patekusių valstybinėse aukštosiose mokyklose besimokančių piliečių, kurių mokymasis, kaip visuotinai pripažįstama, tikrai nelaikytinas geru, studijas; tokiais atvejais būtų konstituciškai nepagrįstai ir socialiniu požiūriu neteisingai naudojamos valstybės lėšos“ (Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas).

Pagal Konstitucijos 40 straipsnio tekstą piliečiams turi būti laiduojamas nemokamas mokslas kol jų mokymasis atitinka įstatyme numatytus gero mokymosi kriterijus (Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 18 d. sprendimas). Šie gero mokymosi kriterijai (Konstituciniam Teismui nustačius, jog gerai besimokančių studentų kvotų įtvirtinimas įstatymu pažeidžia konstitucinę teisės į nemokamą mokslą nuostatą) pirmą kartą buvo aiškiai įvardinti tik 2008 m. birželio 26 d. Aukštojo mokslo įstatymo 60 straipsnio redakcijoje[377], kurioje numatyta, jog „Gerai besimokantiems valstybinių aukštųjų mokyklų studentams, išskyrus studentus, nurodytus šio įstatymo 61 straipsnyje[378], laiduojamas nemokamas mokslas. Gerai besimokan-

[376] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2 straipsnio, II skirsnio pavadinimo, 14, 15, 17, 27, 28, 29, 37, 39, 41, 47, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir 18, 64, 65, 68 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas. 2001 m. gruodžio 21 d. Nr. IX-684. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 3-75.

[377] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 22, 23, 25, 47, 56, 58, 59, 60, 61 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2008 m. birželio 26 d. Nr. X-1640. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 73-2798 .

[378] Aukštojo mokslo įstatymo 61 straipsnio 1 d. (2008 m. birželio 26 d. redakcija): „1. Už studijas valstybinėje aukštojoje mokykloje valstybinės aukštosios mokyklos nustatytą studijų kainą moka: 1) asmenys, studijuojantys pagal tos pačios arba žemesnės pakopos, kurią jie yra baigę valstybinėje

čiais studentais laikomi studentai, kurie neturi akademinių skolų ir kurių studijų dalykų įvertinimų vidurkis per semestrą yra ne mažesnis kaip įvertinimas „aštuoni“ dešimties balų vertinimo skalėje pagal Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos patvirtintą studijų rezultatų vertinimo sistemą“[379]. Be abejo, vien tai, jog šioje įstatymo redakcijoje pagaliau aiškiai įvardinti gero mokymosi kriterijai, yra teigiamas reiškinys, kita vertus, diskutuotinas pats įvertinimo „gerai“ nustatymo principas. Studentas lengvus dalykus gali mokytis gerai ir gauti už juos aukščiausią įvertinimą „puikiai“ („dešimt“ dešimtbalėje sistemoje), o kitus dalykus studijuoti pakankamai sunkiai ir būti įvertintas tik „patenkinamai“ („šeši“ dešimtbalėje sistemoje), ir jis vis tiek bus laikomas gerai besimokančiu. Tačiau šiuo atveju svarbu yra tai, jog įstatymo leidėjas pagaliau įvykdė Konstitucinio Teismo dar 2002 m. nurodytą pareigą nustatyti aiškius, tikslius ir skaidrius gero mokymosi kriterijus, o tai neabejotinai įgalino geriau užtikrinti konstitucinę teisę į nemokamą aukštąjį mokslą tiems asmenims, kurie atitinka Konstitucijoje įtvirtintus reikalavimus.

2009 m. įvykdžius aukštojo mokslo finansavimo reformą iš dalies pasikeitė ir aukštojo mokslo prieinamumo teisės traktavimas. Mokslo ir studijų įstatymo[380] 70 straipsnyje numatyta, jog „Pirmenybė į valstybės finansuojamas studijų vietas pagal pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas tenka stojantiesiems pagal jų gebėjimus, kurie nustatomi atsižvelgiant į brandos egzaminų, mokymosi, kitus rezultatus bei specialiuosius gebėjimus. Geriausiai vidurinio ugdymo programą baigusiųjų eilė sudaroma Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyta tvarka; Į valstybės finansuojamas studijų vietas pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas gali pretenduoti tik asmenys, kurių mokymosi rezultatai yra ne žemesni negu Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyti minimalūs rodikliai“. Tokiu teisiniu reguliavimu konstitucinė nuostata dėl teisės gerai besimokantiems įgyti nemokamą aukštąjį išsilavinimą gali būti iškraipoma, nes sudaroma „geriausiųjų eilė“ nebūtinai apima tik gero mokymosi kriterijus, nustatytus Konstitucinio Teismo nutarimuose ir nebegaliojančioje Aukštojo mokslo redakcijoje, atitinkančius studentus. Studentų eilė pagal jų pasiekimus ir rezultatus sudaroma vadovaujantis objektyviais ir konkre-

---

aukštojoje mokykloje, studijų programą, jeigu ne daugiau kaip už pusę baigtos studijų programos kreditų mokėjo visą studijų kainą, išskyrus Vyriausybės nustatytus atvejus; 2) asmenys, vienu metu studijuojantys pagal dvi ar daugiau tos pačios pakopos studijų programas, jeigu jų studijos pagal bent vieną iš šių studijų programų yra visiškai arba iš dalies apmokamos valstybės biudžeto lėšomis (jie moka už antrąją ir kitas studijų programas); 3) užsieniečiai, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys ar kiti teisės aktai nenustato kitaip; 4) asmenys, pagal stojimo rezultatus nepatenkantys į studijų vietas, į kurias priimamų studentų studijos visiškai arba iš dalies apmokamos valstybės biudžeto lėšomis.“

[379] Gerai besimokančiais studentais laikomi studentai, kurie neturi akademinių skolų ir kurių studijų dalykų įvertinimų vidurkis per semestrą yra ne mažesnis kaip įvertinimas „aštuoni“ dešimties balų vertinimo skalėje pagal Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos patvirtintą studijų rezultatų vertinimo sistemą. Studijų rezultatų vertinimo sistema patvirtinta Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. liepos 24 d. įsakymu. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2008 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. ISAK-2194 „Dėl Studijų rezultatų vertinimo sistemos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 86-3437.

[380] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d., Nr. XI-242, *Valstybė žinios*, Nr. 54-2140.

čiais kriterijais, nustatytais Mokslo ir švietimo ministro įsakymu[381], kuomet apskaičiuojami prašymus pateikusių asmenų balai ir sudaroma geriausiųjų eilė iš asmenų, siekiančių, kad jų studijų kaina būtų apmokama valstybės biudžeto lėšomis. Tačiau eiliškumas toje eilėje nustatomas lyginimo metodu, tai yra lyginant asmenų rezultatus. Todėl eilėje esančių asmenų, kurie vėliau gauna valstybės finansavimą studijoms, pasiekimai nebūtinai turi būti lygūs įvertinimui „gerai“ („aštuoni“ dešimtbalėje sistemoje) objektyvia absoliučiąja prasme, o ne subjektyviai lyginant stojančiųjų į aukštąsias mokyklas balus. Be to, neaiškūs studentų, kuriems skiriamas studento „krepšelis“, stojimo į aukštąsias mokyklas surenkamo vertinamojo kriterijaus (konkursinio balo) reali vertė, tai yra, kokį aukštosiose mokyklose taikomą įvertinimą atitinka viena ar kita konkursinio balo suma. Pavyzdžiui, 2009 m. priėmusių kvietimą studijuoti aukštosiose universitetinėse mokyklose valstybės finansuojamose vietose konkursinis balas svyravo nuo 11,32 santykinių vienetų (į Vilniaus pedagoginį universitetą) iki 20,33 santykinių vienetų (į Vilniaus Gedimino technikos universitetą)[382] (Priedas Nr. 6).

Taip pat nei įstatymo lygmenyje, nei poįstatyminiuose norminiuose teisės aktuose nėra aiškiai suformuluota nuostata, jog jau įstojusiųjų į aukštojo mokslo institucijas ir jose besimokančiųjų teisė nemokamai tęsti studijas yra siejama su jų „geru“ mokymusi viso studijų proceso metu. Kitaip tariant, gero mokymosi kriterijai nauju teisiniu reguliavimu yra pakeisti. Mokslo ir studijų įstatymo 70 straipsnyje yra numatyta, jog „Asmuo, kurio pirmosios pakopos ar vientisosios studijos yra valstybės finansuojamos, po pirmųjų dvejų studijų metų, o ištęstinių studijų atveju – pabaigęs pusę studijų programos, netenka valstybės finansavimo studijoms, jeigu atitinkamo laikotarpio jo studijų rezultatų vidurkis yra daugiau kaip 20 procentinių punktų mažesnis negu aukštosios mokyklos atitinkamos studijų programos ir formos to paties kurso studijuojančiųjų atitinkamo laikotarpio studijų rezultatų vidurkis. Valstybės finansavimo netekęs asmuo už studijas turi mokėti aukštosios mokyklos nustatytą studijų kainą, o jo valstybės finansuojamą vietą užima geriausiai valstybės nefinansuojamoje vietoje besimokantis asmuo“. Yra įmanoma situacija, kuomet asmuo, gaunantis valstybės finansavimą, mokosi tik patenkinamai, tačiau jo įvertinimų vidurkis yra žemesnis ne daugiau kaip 20 procentinių punktų nei bendras kurso vidurkis (bendras kurso mokymosi lygis taip pat gali būti gana žemas), ir tokiam asmeniui vis tiek yra skiriama valstybės parama studijoms. Toks teisinis reguliavimas galbūt yra pageidaujamas studijuojančiųjų, tačiau socialinio teisingumo požiūriu ir konstitucingumo prasme yra abejotinas.

Taigi darytina išvada, jog aukštojo mokslo prieinamumo problematika Lietuvoje yra vis dar aktuali ir iki galo neišspręsta. Nuolat kintantis teisinis reguliavimas ir teisės į aukštojo mokslo prieinamumą interpretacijų gausa destabilizuoja aukštojo mokslo sistemą ir neužtikrina esamų ir būsimų studijuojančiųjų teisėtų lūkesčių realizavimo, taip pat diskredituoja patį aukštąjį mokslą kaip socialinį reiškinį, tuo pačiu yra devalvuojama aukštojo mokslo kaip viešosios ir privačios gėrybės sam-

[381] Lietuvos Respublikos Mokslo ir švietimo ministro 2009 m. gegužės 14 d. įsakymas Nr. ISAK-1021 „Dėl Geriausiai vidurinio ugdymo programą baigusiųjų eilės sudarymo 2009 metais tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 58-2257.

[382] *Švietimas. 2009.* Vilnius: Statistikos departamentas, 2010, p. 27.

prata. Aukštojo mokslo reformą įteisinantys teisės aktai taip pat kelia abejonių dėl visiško jų nuostatų pagrįstumo ir konstitucingumo. Ir pati konstitucinė nuostata dėl nemokamo mokslo valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokantiems piliečiams yra kvestionuotina ir galbūt keistina.

3.2. Aukštojo mokslo sistemos finansavimas

3.2.1. Aukštojo mokslo finansavimo modeliai

Aukštojo mokslo poreikis keletą pastarųjų dešimtmečių nuolat didėjo, toks pokytis nėra adekvatus valstybių galimybėms užtikrinant atitinkamą viešųjų resursų skyrimą aukštojo mokslo sistemai[383]. Valstybės, įgyvendindamos aukštojo mokslo politiką, pastaruoju metu paprastai siekia kelių tikslų: didesnės kiekybės, geresnės kokybės ir mažėjančio valstybinio finansavimo. Paprastai suderinti visus tikslus yra sudėtinga: siekiant kiekybės ir nedidinant finansavimo, gali nukentėti kokybė; palaikant kokybę nedidinant valstybinio finansavimo neužtikrinamas pakankamas prieinamumas (pavyzdžiui, Didžioji Britanija iki 1998 m. reformos); išlaikant kokybės ir kiekybės santykį, atitinkamas turi būti ir viešojo sektoriaus finansavimas, o tai gali reikšti pakankamai didelę mokestinę naštą gyventojams (pavyzdžiui, Skandinavijos šalys). Vienintelis įmanomas būdas išlaikyti pusiausvyrą tarp visų siekiamų tikslų yra alternatyvių finansavimo šaltinių aukštajame moksle įdiegimas. Todėl itin svarbus yra valstybės ir atitinkamų jos institucijų sprendimas pasirenkant aukštojo mokslo finansavimo modelį ir valstybinio finansavimo metodą.

Reikšmingiausi disertacinio tyrimo uždaviniams atskleisti yra du aukštojo mokslo finansavimo modelių tipai: pagal aukštojo mokslo finansavimo šaltinių sąveiką ir finansuotojų daromą poveikį aukštojo mokslo sistemai – biurokratinis, kolegialus ir rinkos modeliai, bei pagal aukštojo mokslo valstybinio finansavimo adresatą – institucinis finansavimas, programinis finansavimas ir paslaugos gavėjo finansavimas.

Biurokratinio aukštojo mokslo finansavimo modelio pagrindinis principas yra visiškas aukštųjų mokyklų biudžeto asignavimas valstybės lėšomis. Šiuo atveju valstybė teisinėmis ir finansinėmis priemonėmis iš esmės daro tiesioginį poveikį visoms aukštųjų mokyklų veiklos sritims – gali nustatyti aukštojo mokslo institucijos struktūrą, padalinių, darbuotojų ir priimamų studentų skaičių, suformuoti tam tikrų studijų sričių poreikį ir mokslinių tyrimų kryptis. Valstybės institucijoms šiame modelyje patikėta ir finansinių išteklių naudojimo kontrolė. Aukštosios mokyklos pačios nevaldo savo ilgalaikio turto ir iš esmės vykdo valstybės užsakymus aukštojo mokslo srityje. Valstybė gali deleguoti tam tikras funkcijas įvairiems prie-

[383] Salmi, J., Hauptman, A.M. *Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms. Education. Working Paper Series. No. 4* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2006, p. 3 [žiūrėta 2010-12-01] <http://siteresources.-worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/5476641099079956815/-Innovations_TertiaryEd_Financing.pdf>.

žiūros organams (komitetams, komisijoms ir pan.), kurių veikloje paprastai dalyvauja ir akademinės bendruomenės atstovai. Tipinio biurokratinio finansavimo modelio grafinį vaizdas pateiktas Priede Nr. 7.

Vienas iš didžiausių šio modelio privalumų yra tai, kad tokiu būdu valstybė gali pilnai tenkinti valstybės poreikius užtikrindama reikiamų specialistų parengimą ir kontroliuodama jų skaičių, taip pat valstybė įgyja realią galimybę ir mechanizmus užtikrinti pageidaujamą teisiniuose aktuose įtvirtintą studijų kokybę. Vienok šiame modelyje pastaruoju metu įžvelgiama daugiau trūkumų nei privalumų. Pirmiausia, griežtas ir centralizuotas finansavimas (dažniausiai lydimas ir itin detalaus norminio valstybinio reguliavimo) bene visiškai apriboja realią aukštųjų mokyklų institucinę autonomiją ir akademinę laisvę sprendžiant svarbiausius universitetų veiklos klausimus. Be to, aukštojo mokslo sistema tampa priklausoma nuo politinės valstybės valdžios valios ir dažnai gali tapti įvairių neskaidrių politinių sprendimų įkaite. Paprastai esant šio modelio finansavimui aukštojo mokslo institucijoms neleidžiama savarankiškai disponuoti joms paskirtoms lėšoms, tai yra, aukštosios mokyklos balanso vienoje „eilutėje“ esančios lėšos negali būti naudojamos kitoje „eilutėje“ esančioms reikmėms. Lėšos dažniausiai būna skiriamos atsižvelgiant į praėjusių metų duomenis, o tai skatina beatodairiškai naudoti paskirtas finansinius išteklius neatsižvelgiant į realius kasdienius aukštosios mokyklos poreikius, kurie finansinių metų eigoje gali smarkiai kisti. Tuo pačiu tokioje sistemoje yra sunku įgyvendinti aukštųjų mokyklų veiklos pokyčius, reikalaujančius greitų sprendimų, nes sprendimų priėmimo procedūra paprastai yra itin detaliai reglamentuota, pasižymi begale biurokratinių procedūrų. Nors vienu iš pagrindinių šio modelio teigiamų aspektų įvardijamas kokybės užtikrinimas valstybinio reguliavimo priemonėmis, tačiau kartu tai yra ir tokio finansavimo modelio silpnybė, kadangi tokiu atveju kokybės vertinimo sistema turi būti įteisinta ir išsamiai reglamentuojama tiek vidinėmis, tiek išorinėmis reguliacinėmis priemonėmis, aukštojo mokslo institucijos kokybės vertinimo sistemą paprastai priima priešiškai ir patį kokybės vertinimo procesą ima labai formalizuoti[384].

Kolegialus modelis paprastai implikuoja valstybės subsidijuojamą aukštųjų mokyklų veiklą, aukštųjų mokyklų teisę pritraukti privačias lėšas (mokesčio už studijas, projektinių paslaugų atlygio pavidalu, ūkio subjektų lėšų už mokslinių tyrimų vykdymą, tam tikrų programų ar stipendijų finansavimą), o taip pat aukštojo mokslo institucijų teisę laisvai disponuoti joms suteiktomis lėšomis. Tokia modelio struktūra grindžiama tiek tradicine aukštųjų mokyklų finansinės nepriklausomybės idėja, tiek pasitikėjimu paremtais valstybės ir universitetų santykiais. Nors ir šiame modelyje valstybės lėšos paprastai sudaro didžiąją aukštojo mokslo institucijų biudžeto dalį, aukštosioms mokykloms suteikiama finansinės nepriklausomybės teisė, įgalinanti universitetus pačius nuspręsti, kaip ir kur efektyviai panaudoti turimas lėšas. Valstybės subsidijos šiame modelyje sudaro aukštosios mokyklos nuosavą biudžetą, kurio naudojimo klausimai sprendžiami universiteto valdymo institucijose – senatuose ar/ ir tarybose. Vyraujant tokiam aukštojo mokslo finansavimo mo-

[384] Albrecht, D., Ziderman, A. *Funding Mechanisms for Higher Education. Financing for Stability, Efficiency, and Responsiveness* [interaktyvus] Washington: World Bank, 1992, p. 8-16 [žiūrėta 2010-12-01] <http://eric.ed.gov/PDFS/ED344518.pdf>.

deliui, atsakomybė už tinkamą lėšų paskirstymą ir efektyvų panaudojimą paprastai perkeliama aukštosios mokyklos savivaldos institucijoms, o šios, atitinkamai disponuodamos sprendimo teise, privalo atsižvelgti tiek į valstybinius, visuomeninius, tiek į akademinius kiekvieno universiteto padalinio poreikius skirstant lėšas. Kolegialaus modelio pavyzdžio schema pateikta Priede Nr. 8.

Tokia finansavimo sistema reikalauja ir atitinkamo valdymo sistemos modelio, kuris sąlyginai gali būti įvardijamas kaip profesionalus valdymo modelis, kuomet aukštosios mokyklos veiklai vadovauja aukščiausio hierarchinio rango akademinių profesionalų grupė, išrinkta pačių universiteto darbuotojų ir studentų. Tiek pats finansavimo modelis, tiek jo įtakoje susiformavęs valdymo modelis turi tiek privalumų, tiek trūkumų. „Kai turimas lėšas pavyksta suderinti su akademiniais poreikiais, išsaugoma profesinė integracija, aukšta akademinių paslaugų kokybė ir stiprus akademinis solidarumas“[385]. Be to, kaip jau minėta, šis modelis sudaro prielaidas aukštosioms mokykloms pilnai naudotis institucine autonomija, ypač valdymo ir lėšų paskirstymo procesuose, o tai be abejonės daro teigiamą poveikį tiek akademinei laisvei, tiek aukštojo mokslo kokybei, tiek optimaliam finansinių išteklių naudojimui. Privalumu laikytina ir tai, jog visos lėšos (tiek gautos iš valstybės biudžeto, tiek uždirbtos pačių universitetų) yra laikomos nuosavais pinigais, o tai taip pat turi pozityvios įtakos minėtiems veiklos aspektams.

Tačiau taikant kolegialų aukštojo mokslo finansavimo modelį neišvengiamai gali būti susiduriama ir su negatyviomis pasekmėmis. Mokslinėje literatūroje paprastai įvardijami šie nepageidaujami modelio taikymo padariniai:

- aukštojo mokslo institucijos, gaudamos nuolatines valstybės subsidijas, papildomas privačiomis pajamomis, tampa pernelyg uždaromis visuomenei finansinės atskaitomybės prasme, paprastai aukštojo mokslo institucijų finansavimo taisyklės ir metodikos nėra viešos arba finansavimo kriterijai yra itin sudėtingi ir nesuprantami plačiajai visuomenei, taip pat kyla pavojus nepagrįstam savų akademinių interesų priešinimui visuomenės interesams;
- viena iš dažniausiai įvardijamų neigiamų ypatybių (beje, adresuojama ir anksčiau aptartam biurokratiniam finansavimo modeliui) yra tai, jog iš esmės tokiu būdu valstybės biudžetas aukštojo mokslo sistemos atžvilgiu yra perskirstomas iš visos visuomenės narių (įskaitant ir finansiškai nepajėgius asmenis) tik tam tikro socialinio lygmens atstovams, kurie yra pajėgūs ekonomiškai ir privilegijuoti socialine prasme, nes paprastai tokių asmenų vaikai siekia aukštojo mokslo. Tokiu būdu gana nedidelė dalis aukštojo mokslo siekiančiųjų yra išlaikoma visų mokesčių mokėtojų lėšomis, ir keliamas klausimas, ar aukštasis mokslas tikrai yra tokia pat vertybe kaip, pavyzdžiui, sveikatos apsauga, kad jai būtų skiriama visos visuomenės parama;
- prieštaringų diskusijų esant šiam finansavimo modeliui kelia ir tokiu atveju dažna minėta profesionali valdymo sistema, kuomet esminių klausimų sprendimas koncentruojamas akademinės bendruomenės mažumos (aukščiausios akademinės kompetencijos profesorių) rankose, tokiu būdu plačia institucine autonomija disponuojantys ir per aukštosios mokyklos valdymo organus veikiantys autoritetai gali

[385] Kraujutaitytė, L. *Op. cit*., p. 107.

piktnaudžiauti jiems suteiktais įgaliojimais siekdami sumažinti konkurenciją bei proteguoti jiems aktualius tikslus, o tai tuo pačiu trukdo ir akademinių inovacijų diegimui.

Darytina išvada, jog abiejuose aptartuose aukštojo mokslo finansavimo modeliuose didžiausia finansavimo našta tenka valstybei, todėl nuolat iškyla diskusija dėl valstybinio ir privataus finansavimo santykio aukštajame moksle. Akivaizdu, jog kokybiškos ir efektyvios aukštojo mokslo sistemos yra nebeįmanoma užtikrinti vien valstybės lėšomis, todėl visuose aukštojo mokslo finansavimo modeliuose (išskyrus griežtai centralizuotą, biurokratinį sovietinį aukštojo mokslo finansavimą) aukštojo mokslo institucijoms suteikiama galimybė užsidirbti ar pritraukti privačių lėšų, kurių šaltiniai gali būti įvairūs – tai ir studentų įmokos už studijas, ir konkursinis – programinis mokslinių tyrimų finansavimas, ir sutarčių su ūkio subjektais pagrindu gautos pajamos. Pastebima tendencija, jog valstybių skiriama aukštajam mokslui BVP dalis linkusi didėti, pavyzdžiui, daugiausiai lėšų skiriančiose valstybėse Danijoje, Švedijoje ir Suomijoje 2002 m. aukštajam mokslui skiriama BVP dalis atitinkamai sudarė 2,8 proc., 2,3 proc. ir 2,2 proc. Įdomu pastebėti, jog JAV ši dalis sudaro net 2,8 proc. BVP. Tam, kad pasiektų JAV investicijų į aukštojo mokslo sistemą lygį, Europos Sąjunga turėtų skirti papildomus 140 milijardų eurų per metus, ypač pasitelkdama privataus sektoriaus lėšas[386].

Universitetai turi patys ieškoti finansavimo šaltinių privačiame sektoriuje, aukštosios mokyklos skatinamos ieškoti užsakovų savo fundamentaliesiems ir taikomiesiems tyrimams atlikti. Tai ne tik skatina verslo sektoriaus atstovus tiesiogiai prisidėti prie aukštojo mokslo finansavimo, tačiau ir įgalina aukštojo mokslo institucijas geriau suvokti verslo ir pramonės poreikius bei atitinkamai formuoti studijų programas, studentų praktikas ir pan. Todėl, pavyzdžiui, OECD[387] šalių aukštosiose mokyklose 1998 m. ūkio subjektų tyrimams skirtos lėšos sudarė vidutiniškai 5,5 proc. bendro tyrimų finansavimo[388], arba 1,3 proc. nuo visų mokslo ir studijų institucijų lėšų. Tuo tarpu Lietuvoje šis finansavimo šaltinis 1998 m. sudarė vos 0,1 proc. aukštojo mokslo institucijų lėšų[389]. Šiuo metu situacija yra kiek pasikeitusi –

---

[386] *Rates of Return and Funding Models ir Europe. Final report to the Directorate – General for Education and Culture of the European Commission.* Valencia: Centre for the Study of Higher Education management, 2007, p. 6.

[387] EBPO (angl. *OECD*) – tarptautinė organizacija, kurios misija – padėti savo narėms siekti tvarios ekonominės plėtros, kelti gyvenimo lygį ir kokybę. EBPO dažniausiai yra apibūdinama kaip turtingų valstybių klubas, dalyvavimas kuriame valstybei suteikia prestižą, didina jos įtaką tarptautinėje bendruomenėje. Kitas populiarus EBPO apibūdinimas – pasaulinis idėjų generatorius ("think - tank"), neakademinis universitetas. EBPO svarstomų klausimų spektras yra labai platus – nuo makroekonominių iki aplinkosauginių, švietimo, mokslo, technologijų, inovacinių. EBPO sprendimai nėra privalomi, tačiau valstybės gali susitarti "įforminti" sprendimus, sukurdamos "minkštosios teisės" instrumentus (pvz. Deklaracija dėl tarptautinių investicijų ir daugiašalių įmonių veiklos) ar net teisiškai įpareigojančius susitarimus. Šiuo metu EBPO priklauso 33 valstybės. EBPO palaiko ryšius su daugiau nei 70 valstybių, siekiančių glaudesnio bendradarbiavimo su EBPO ar narystės šioje organizacijoje. Viena iš tokių valstybių yra Lietuva. Narystė EBPO yra vienas iš strateginių Lietuvos užsienio ekonominės politikos tikslų. 2002 m. rugsėjo mėn. EBPO Generaliniam sekretoriui D. Johnstonui buvo įteiktas oficialus Lietuvos pareiškimas dėl siekio tapti EBPO nare. [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-05] <http://www.urm.lt/index.php?77183391#EBPO>.

[388] *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje. Op. cit.,* p. 28.

[389] *Ibid.*, p. 35.

2008 m. universitetų bendras lėšų portfelis sudarė apie 1 milijardą 312 milijonų litų, iš jų apie 362 milijonai – lėšos iš juridinių ir fizinių asmenų[390], o tai sudaro apie 22 proc. visų universitetų pajamų. 2009 m. aukštųjų mokyklų lėšos ir pajamos sudarė apie 1 milijardą 211 milijonų litų, iš jų apie 381 milijardas – lėšos, gautos iš juridinių ir fizinių asmenų. Tačiau reikia pastebėti, jog net 312 milijonų, tai yra apie 86 proc., šių lėšų yra gautos iš namų ūkio pajamų, taigi darytina išvada, jog tai yra studentų ir jų šeimų įmokos už studijas ir kitas aukštųjų mokyklų paslaugas (mokesčiai už bendrabučius ir pan.). Juridinių asmenų (kurie dažniausiai ir yra verslo ir pramonės sektoriaus atstovai, finansuojantys tam tikrus mokslinius tyrimus ar studijas) indėlis aukštųjų mokyklų biudžete tesudarė apie 69 milijonus litų, o tai yra vos 5,7 proc. visų aukštojo mokslo institucijų lėšų[391].

Taigi darytina išvada, jog ūkio subjektų ir aukštojo mokslo institucijų bendradarbiavimas nėra pakankamas. Juo labiau, jog yra tendencija ateityje valstybinio biudžeto lėšoms aukštajam mokslui mažėti. Yra keletas priežasčių, kurios turėtų skatinti privataus sektoriaus investicijas į aukštojo mokslo sistemą. Pirmiausia, abejotina, jog galimos tokios didelės investicijos iš valstybės ar europinių struktūrų, kurios iš esmės pakeistų aukštojo mokslo konkurencingumo galimybes. Be to, didesnis privataus sektoriaus dalyvavimas aukštojo mokslo finansavime sąlygotų didesnį socialinį teisingumą ir proporcingiau paskirstytų investuotojų ir naudos gavėjų santykį. Ir pagaliau privačios lėšos turi galimybę padidinti visos aukštojo mokslo sistemos veiklos efektyvumą, reikalaudamos atitinkamos paslaugų kokybės bei skatindamos tiek aukštųjų mokyklų konkurenciją dėl privataus sektoriaus finansuojamų tyrimų, tiek studentų aktyvumą ir motyvuotumą siekiant tikslinių stipendijų ar studijų, finansuojamų potencialaus darbdavio. Šiame kontekste galima paminėti ir kai kuriose valstybėse taikomas mokesčių lengvatas ūkio subjektams, investuojantiems į aukštąjį mokslą[392]. Ūkio subjektų paramos aukštajam mokslui vizualinė išraiška pateikta Priede Nr. 9.

Ūkio subjektai nėra vienintelis išorinis šaltinis, galintis bent iš dalies prisidėti prie aukštojo mokslo finansavimo. Aukštosios mokyklos gali (paprastai tokia galimybė joms suteikiama vyraujant bet kuriam finansavimo modeliui) pritraukti ir kitų papildomų lėšų šaltinių. Tarkime, mokslinius tyrimus paprastai finansuoja ne tik ūkio subjektai, tačiau pajamos gaunamos ir konkursinio mokslinių tyrimų finansavimo pagrindu, taip pat vykdant valstybės ūkio ir infrastruktūros plėtros programas. Šiam tikslui valstybėse įkuriamos įvairios institucijos, tyrimų tarybos (angl. *Research Councils* – Anglijoje, Olandijoje, Norvegijoje, Švedijoje, Suomijoje ir kitose šalyse), tyrimų asociacijos (Vokietijoje), mokslo ir technologijų plėtros cent-

[390] *Lietuvos švietimas skaičiais. Studijos. 2009. Op. cit*., p. 42.

[391] *Švietimas. 2009*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2010, p. 29.

[392] Pavyzdžiui, Indijoje mokestinė lengvata siekia iki 50 proc., tokia praktika taikoma ir Čilėje, Argentinoje, Kinijoje. Pastebima ir tendencija, jog Azijos regiono aukštasis mokslas vystosi sparčiausiai, kitaip tariant regione pastebimas aukštojo mokslo asmenų skaičiaus augimas bene dvigubai per pastarąjį dešimtmetį. Johnstone, B., Arora, A., Experton, W. *The Financing and Management of Higher Education: A Status Report of Worldwide Reforms*. [interaktyvus] Washington: World Bank, 1998, p. 13 [žiūrėta 2010-11-18] <http://wwwwds.worldbank.org/external/dfault/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/07/19/000094946_99040905052384/Rendered/PDF/multi_page.pdf>.

rai (Suomijoje) ir pan[393]. Aukštojo mokslo institucijos gali pritraukti ir užsienio investuotojų lėšas, vykdydamos tarptautines mokslo ir studijų programas. Universitetai gali gauti lėšų ir už įvairias atliktas paslaugas, kurios dažniausiai atitinka tiesioginę aukštųjų mokyklų paskirtį – nuosekliosios ir nenuosekliosios studijos, kvalifikacijos tobulinimo ir keitimo kursai, leidybinė ir kita kūrybinė veikla. Dalį lėšų aukštojo mokslo institucijos gali gauti iš veiklos, nepriskirtinos tiesioginėms jų funkcijoms – lėšos už patalpų, pastatų ir kitų materialinių vertybių nuomą, reklamos, bendrabučių, mokymo ir poilsio bazių paslaugas, studentų maitinimą, taip pat lėšos iš kitos ūkinės veiklos.

Vienok turbūt daugiausiai diskusijų kalbant apie valstybinio ir privataus aukštojo mokslo sistemos finansavimo santykį sukelia studentų mokesčių už studijas problema. Europoje esama ar buvo valstybių, kuriose mokslas visiškai ar iš dalies (studentai moka registracijos mokesčius ir kitus mokesčius už papildomas universitetų teikiamas paslaugas) yra nemokamas, pavyzdžiui, Austrija, Danija, Suomija, Norvegija, Švedija, Vokietija. Šalyse, kuriose studentai ar dalis jų patys moka už studijas, paprastai veikia valstybės paramos studentams mechanizmai (paskolos, paskolų palūkanų kompensavimas, mokesčių lengvatos, stipendijos tam tikroms socialinėms grupėms ir pan.). Tačiau pastaruoju metu pastebima tendencija, jog valstybės, nepakeldamos biudžetui tenkančios naštos, palaipsniui atsisako nemokamo visiems mokslo idėjos[394]. Pačių paslaugos gavėjų – studentų mokėjimas už studijas klausimas svarstomas daugelyje šalių, nes mažėjant valstybių ekonominiam pajėgumui mokesčiai už studijas tampa aukštojo mokslo esminiu finansavimo šaltiniu ir išlikimo sąlyga.

Ypač dažna ir aštri diskusija kyla dėl to, ar aukštasis mokslas yra privati, ar viešoji investicija. Jei aukštąjį mokslą laikysime ir privačia investicija, tuomet neabejotinai didžiausiu naudos gavėju tampa pats studijuojantysis, todėl jis neišvengiamai turi prisidėti prie finansavimo[395]. Priešingu atveju už privačią investiciją įmokas mokesčių pavidalu moka visi mokesčių mokėtojai, nors faktiškai tik nedidelė jų dalis naudojasi šia paslauga. Tačiau jei aukštąjį mokslą, įvertindami aukštojo mokslo kaip socialinės ir nacionalinės vertybės prioritetiškumą, laikysime labiau viešąja nei privačia investicija, tuomet tikėtina, jog visa visuomenė bent dalimi lėšų turi prisidėti prie šios investicijos maksimalaus įgyvendinimo. Be abejo, valstybinis aukštojo mokslo finansavimas labiau užtikrina studijų prieinamumą, tačiau manytina, jog teisė į aukštąjį mokslą turėtų būti labiau siejama su individualiais stojančiųjų gebėjimais ir konkurencija žinių pagrindu. Taip pat derėtų pastebėti, jog aukštojo mokslo prieinamumo klausimas dažniausiai iškyla dar iki apsisprendimo

[393] *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje. Op. cit,.* p. 26.

[394] Pavyzdžiui, Austrijoje jau nuo 2002 m. įstatymu buvo įvestas bendras mokestis už mokslą – vienoda visiems studentams įmoka iš Austrijos ir kitų ES šalių (apie 363 eurų) už semestrą, ir įmoka studentams iš kitų šalių (apie 727 eurų už semestrą). *Higher Education in Austria. Reforms of 2001*. Vienna: The Federal Ministry of Education, Science and Culture, 2003, p. 3.

[395] Woodhall, M. *Funding Higher Education: The Contribution of Economic Thinking to Debate and Policy Development. Education. Working Paper Series. No. 8* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2007, p. 15 [žiūrėta 2010-12-01] <http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/-Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/Funding_HigherEd_wps8.pdf>.

studijuoti konkrečioj studijų programoje ar aukštojoje mokykloje ir tai labiau sietina su visos švietimo sistemos ir socialinės atskirties problemomis.

Privatus studijų finansavimas sudaro ir konkurencines prielaidas aukštojo mokslo sistemoje. Konkuravimo tendencijos gali reikštis įvairiai – ir nustatant kainą už studijas (aukštosios mokyklos nebegali nepagrįstai didinti studijų mokesčių, nes studijuojantieji dažniausiai gali rinktis tą pačią studijų programą kitoje aukštojoje mokykloje), ir įkainojant tam tikrą studijų programą (jei kaina už tam tikros profesijos įgijimą pasirodys esanti didesnė už potencialią grąžą baigus studijas, tokia programa nebus paklausi), ir siekiant didesnės studijų kokybės, ir skatinant studentų motyvaciją (atleidžiant nuo studijų mokesčių gabiausius studentus, teikiant stipendijas ir pan.). Šiuo atveju vienas iš didžiausių pavojų vyraujant privačiam finansavimui būtų tam tikrų ne itin paklausių, fundamentalių ar brangių dėl savo sudėtingumo ar mokymo objekto studijų programų išlikimo klausimas. Mėginimas tokias studijų programas finansuoti valstybės lėšomis ar sukurti joms kitokius finansavimo modelius, be abejo, iškreiptų rinką ir sukeltų kitų negeidaujamų padarinių. Taip pat pagrįstas teiginys, jog aukštųjų mokyklų konkurenciją ar studijų kokybę galima pasiekti ir kitais, ne tik privataus studijų finansavimo, būdais. Todėl diskusijos dėl valstybinio ir privataus finansavimo santykio vyksta nuolat ir pasirinktas finansavimo modelis daro poveikį tiek visai aukštojo mokslo sistemai, tiek jos teisiniam reguliavimui.

Aptarta finansinių šaltinių įvairovė ypač būdinga trečiajam aukštojo mokslo finansavimo modeliui, sąlyginai vadinamam *rinkos modeliu*. Pastarasis pasižymi ne tik alternatyvių finansavimo šaltinių galimybe, tačiau ir įpareigojimu suderinti visų svarbiausių aukštojo mokslo sistemos dalyvių – akademinių paslaugų teikėjų (dėstytojų ir mokslininkų), paslaugų vartotojų (studentų ir jų darbdavių), valstybės, atstovaujančios visuomenės interesams, ir aukštojo mokslo institucijų valdymo organų, kurie atsakingi už efektyvų, kokybišką aukštųjų mokyklų darbą. „Interesų ir finansinių šaltinių, o kartu ir jų paskirstymo mechanizmų pliuralizmas sudaro palankias sąlygas plėtoti įvairių visuomenės grupių poreikius atitinkančią akademinės bendruomenės veiklą“[396]. Manytina, jog vyraujant tokiam finansavimo modeliui pagrindinis aukštojo mokslo paslaugų užsakovas būtų ne valstybė, valstybinio reguliavimo priemonėmis nustatydama prioritetus ir poreikius, o tiesioginiai paslaugų gavėjai plačiąja prasme (visuomenė, verslas, pramonė). Aukštojo mokslo institucijos yra skatinamos ieškoti ir pasitelkti kuo įvairesnius finansavimo šaltinius, kurie užtikrintų kokybišką ir efektyvią institucijos veiklą, atitinkančią rinkos poreikius. Tuo pačiu rinkos finansavimo modelis įpareigoja aukštąsias mokyklas teikti kuo daugiau informacijos apie savo veiklą visuomenei bei suponuoja maksimalią finansinę ir kokybės atskaitomybę, nes investuotojai (valstybė, verslas, privatūs subjektai ir kiti) suinteresuoti bendradarbiauti tik esant skaidriems akademiniams ir valdymo procesams. Rinkos finansavimo modelio pavyzdys pateiktas Priede Nr. 10.

Šiame modelyje akcentuojama valstybinio ir privataus finansavimo pusiausvyra, prioritetiniu laikomas privatus finansavimas. Manoma, jog vienas iš svarbiausių

[396] Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai. Op. cit.,* p. 195.

šio modelio privalumų – aukštojo mokslo institucijų konkurencija dėl privataus sektoriaus lėšų, kuri turėtų skatinti universitetus mažinti studijų įkainius, siekti kokybės, lanksčiai ir operatyviai reaguoti į rinkos poreikius. Vienok šio modelio privalumai kartu yra ir jos silpnybės. Tikėtina, jog siekiant maksimalios finansinės naudos gali būti nuvertinti ilgalaikiai, konceptualūs tikslai, kurių įgyvendinimas iš esmės ir yra aukštojo mokslo misija, o trumpalaikiai, finansiškai patrauklūs prioritetai imtų vyrauti. Atitinkamai gali būti orientuojamos ir studijų programos, dėl to brangios, negreit atsiperkančios gali tapti nepaklausiomis ir ilgalaikėje perspektyvoje gali lemti tam tikrų specialistų trūkumą valstybėje. Itin griežta finansinė kontrolė taip pat yra ne tik pozityvus reiškinys, jai gali tekti skirti per daug akademinio personalo laiko (įvairių ataskaitų, paraiškų ir t.t. pildymui), ir palaipsniui tokia kontrolė tam tikra prasme imtų panašėti į biurokratinio modelio griežtomis normomis reglamentuojamas taisykles. Rinkos modelio silpnybė yra ir tai, jog paprastai tokiu atveju tikimasi greitų akademinių ir mokslinių rezultatų, o tai gali būti nesuderinama su akademine laisve.

Be abejonės, tam tikro modelio grynuoju pavidalu pavyzdžių būtų sunku rasti, dažniausiai pasitelkiami mechanizmai iš visų modelių, vienok valstybėse paprastai vyrauja vieno ar kito aukštojo mokslo finansavimo modelio bruožai. Tam, kad aukštasis mokslas būtų pajėgus įgyvendinti jam keliamus tikslus ir atliktų savo misiją, valstybė, visuomenė ir pati akademinė bendruomenė turėtų dėti pastangas atrasti ir taikyti pozityviausius kiekvieno iš modelių bruožus, geriausiai atliepiančius visų suinteresuotų šalių siekius.

3.2.2. Aukštojo mokslo valstybinio finansavimo būdai ir užsienio šalių patirtis

Pasaulio Banko 1994 m. duomenimis, daugelyje pasaulio valstybių aukštojo mokslo sistemos patiria krizę ir išgyvena kardinalių reformų laikotarpį[397], kuomet turėtų būti skatinama aukštojo mokslo institucijų diferenciacija; valstybinių aukštųjų mokyklų lėšų diversifikacija, įskaitant studijų kaštų pasidalijimą tarp viešojo ir privataus sektoriaus (tame tarpe ir pačių studentų); peržiūrima ir naujai įvertinama valstybinių institucijų įtaka aukštojo mokslo institucijų veikloje; kuriamos ir įgyvendinamos priemonės, skirtos aukštojo mokslo prieinamumui ir kokybei užtikrinti. Praėjus beveik dvidešimčiai metų po šios ataskaitos paskelbimo, situacija aukštojo mokslo sistemoje yra nepakitusi, priešingai, anksčiau įvardintos problemos tapo dar aštresnės.

Nepaisant to, kurio modelio bruožai vyrauja tam tikroje valstybėje, šiuo metu vis dar pagrindiniu aukštojo mokslo finansavimo šaltiniu yra valstybės. Pažangiose šalyse aukštajam mokslui paprastai skiriama nuo 1 iki 3 proc. BVP, tokia tendencija vyrauja bene visoje Europoje. Valstybės, kuriose BVP dalis aukštajam mokslui

[397] *Higher Education: The Lessons of Experience* [interaktyvus] Washington: The World Bank, 1994, p. 4 [žiūrėta 2010-11-18] <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/-WDSP/IB/2000/07/19/000009265_3970128113653/Rendered/PDF/multi_page.pdf >.

viršija įprastinį vidurkį, pasižymi arba itin kokybišku, elitiškumo požymių turinčiu aukštuoju išsilavinimu, finansuojamu biudžeto lėšomis, surenkamomis sąlyginai aukštų mokesčių pagalba (Šveicarija), arba jose pastebimas kitų švietimo grandžių nepakankamas finansavimas ir neefektyvus lėšų naudojimas[398]. Europos Sąjungoje daugiau nei vidutinį BVP dydį, skirtą aukštajam mokslui, taiko tik Danija (2,8 proc.), Švedija (2,3 proc.), Suomija (2,2 proc.)[399]. ES šalyse tiesioginiai biudžeto asignavimai aukštosiose mokyklose sudaro nuo 60 proc. iki 90 proc. jų gaunamų lėšų[400]. Tik Didžiojoje Britanijoje privataus sektoriaus lėšos siekia 25 proc. viso aukštojo mokslo finansavimo, kitose šalyse šis rodiklis neviršija 20 proc[401]. Tačiau aukštajam mokslui pamažu tampant globaliniu reiškiniu ir nepakeliama našta valstybių mokesčių sistemoms, pripažįstama, jog privačių lėšų (ypač studentų įmokų) įdiegimas aukštojo mokslo finansavimo sistemoje yra tikėtina ir neišvengiama tendencija.

Valstybinio finansavimo būdai ir mechanizmai skirtingose valstybėse yra labai įvairūs, jų pasirinkimas priklauso nuo valstybiniu reguliavimu siekiamų tikslų, valstybės ekonominio pajėgumo, valstybės institucijų ir aukštųjų mokyklų autonomijos santykio. Tačiau dėl to, jog valstybė vis dar yra pagrindinis aukštojo mokslo sistemos finansuotojas, pasirinktas valstybinio finansavimo modelis turi garantuoti efektyvumą, kokybiškumą ir būti pakankamu. Įvairūs šaltiniai paprastai skiria keletą aukštojo mokslo valstybinio finansavimo būdų pagal finansavimo adresatą – institucinis finansavimas „bendrąja suma“ (kitaip vadinamas „finansavimas pagal formulę“), programinis finansavimas ir paslaugos gavėjo finansavimas[402].

---

[398] *Constructing Knowledge Societies: New Challanges for Tertiary Education* [interaktyvus] Washington: The World Bank, 2002, p. xxii - xxv [žiūrėta 2010-11-18] <http://siteresources.worldbank.org/TERTIARYEDUCATION/Resources/Documents/Constructing-Knowledge-Societies/ConstructingKnowledgeSocieties.pdf>.

[399] *European University Challange*, OECD Observer, No 254 [interaktyvus] 2006 [žiūrėta 2010-11-18] <http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1889/>.

[400] *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje. Op. cit.,* p. 20.

[401] Canning, M., Godfrey, M., Holzer-Zelazewska, D. *Higher Education Financing in the New EU Member States. Leveling the Playing Field. World Bank Working Paper No. 112* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2007 [žiūrėta 2010-10-13] <http://www-wds.worldbank.org/external/default/main?menuPK=64187510&pagePK=64193027&piPK=64187937&theSitePK=523679&menuPK=64154159&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679&entityID=000020953_20070822083352&searchMenuPK=64258545&theSitePK=523679>.

[402] *Rates of Return and Funding Models ir Europe. Final report to the Directorate – General for Education and Culture of the European Commission. Op. cit.,* p. 8-9; Stanfield, J. E. G., Higher Education New Ideas From Around The World. *Konferencijos "Lietuvos aukštasis mokslas: diagnozės ir prognozės" medžiaga*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Žinių ekonomikos forumas, 2002, p. 50-66; Šimašius, R. Aukštojo mokslo sistemos reformos pagrindai. *Ibid*., p. 79-87; West, E.G. *Education With and Without the State*. World Bank, 1995; Glosienė, A. *Results and Conclusions of the Monitoring of the EU Structural Funds Use in the Field of Research.* Vilnius: Civic Society Institute, 2005; Edirisooriya, G. State Funding of Higher Education: A New Formula. *Higher Education Policy*, 2003, Vol. 16, p.121-133; Estremann, T., Nokkala, T. *University Autonomy in Europe I*. Brussels: European University Association, 2009, p. 19-26; Conraths, B., Smidt, H. *The Funding of University – Based Research and Innovation in Europe* [interaktyvus] Brussels: European University Association, 2005 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>; *Financial Sustainable Universities. Towards Full Costing in European Universities* [interaktyvus] Brussels: European University Association, 2008 [žiūrėta] <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>.

Instituciniam aukštojo mokslo *finansavimui* būdinga tai, jog finansuojama pati aukštojo mokslo paslaugas teikianti institucija atsižvelgiant į studijų ir mokslinių tyrimų kaštus. Šis valstybinio finansavimo būdas iš esmės vyravo ilgą laiką iki pat šių dienų, o daugumoje pasaulio valstybių tebėra taikomas ir dabar. Teoriškai teigiama, jog šiuo būdu valstybė gali daryti didžiausią įtaką aukštojo mokslo kokybei ir visam studijų procesui, taip pat valstybinio finansavimo priemonėmis įgyvendinti valstybinius prioritetus aukštajame moksle. Paprastai šis valstybinio finansavimo metodas būdingas biurokratiniam ir kolegialiam finansavimo modeliams, tačiau gali būti taikomas ir rinkos modelyje, formuojant valstybinių lėšų dalį universitetų biudžete.

Kartais šis valstybinio finansavimo metodas vadinamas ir „diskrecinio biudžeto“ (angl. *discretionary budget*) metodu atsižvelgiant į valstybės diskrecijos teisę nustatant tam tikrą finansavimo dydį konkrečiai aukštojo mokslo institucijai[403]. Pavyzdžiui, Vokietijoje[404] biudžeto lėšos aukštajam mokslui skirstomos vadovaujantis gana sudėtingomis procedūromis. Tam įtakos turi ir tai, jog aukštojo mokslo sistema valdoma tiek atskirų žemių, tiek federaliniu lygmenimis[405]. Aukštojo mokslo institucijos kasmet parengia detalų biudžeto planą ir pateikia jį svarstyti ir derinti atitinkamos žemės ministerijai ir parlamentui. Žemės patvirtintas aukštosios mokyklos biudžetas gali būti koreguojamas pagal federalinės Finansų ministerijos pastabas. Aukštųjų mokyklų biudžeto projektas yra itin detalus, lėšų panaudojimas griežtai reglamentuotas. Paprastai nėra leidžiama lėšų, numatytų tam tikrai veiklos sričiai, naudoti kitokioms išlaidoms dengti. Nepanaudotos lėšos turi būti grąžinamos į valstybės biudžetą, todėl pastebima tendencija finansinių metų pabaigoje išnaudoti visas paskirtas lėšas, net jei nėra didelio poreikio, nes jei lieka nepanaudotų pajamų, atitinkamai gali būti mažinamas aukštosios mokyklos biudžetas sekančiais metais. Lėšos paprastai skiriamos personalo atlyginimams ir infrastruktūrai, taip pat studijoms būtinų priemonių įsigijimui ir išlaikymui. Mokslinių tyrimų dalis nėra išskiriama atskira eilute biudžete, tačiau papildomas pajamas moksliniams tyrimams institucijos paprastai gauna konkursiniu būdu ir kitų valstybinių ir privačių šaltinių.

---

[403] Orr, D. Can Performace – Based Funding and Quality Assurance Solve State vs Market Conundrum? *Higher Education Policy*, 2005, (18), p. 31-50.

[404] Informacija pateikta remiantis *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje. Op. cit.* p. 20-21; Kahm, B.M. *Higher Education in Germany. Report of the Federal Republic of Germany on the Occasion of the UNESCO World Conference on Higher Education*. Paris, 1998; *Germany: Financial System Stability Assessment, including Reports on the Observation of Standards and Codes on the following topics: Banking Supervision, Securities Regulation, Insurance Regulation, Monetary and Financial Policy Transparency, Payment Systems, and security Settlement* [interaktyvus] Washington: International Monetary Fund, 2003 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03343.pdf>; *Country Profile: Germany* [interaktyvus] US Library of Congress, 2008 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Germany.pdf>.

[405] Vokietijoje yra apie 300 universitetų ir apie 200 taikomųjų mokslų aukštųjų mokyklų. Bolonijos proceso vykdymo pasekmėje Vokietijoje galutinai įvesta trijų pakopų studijų struktūra, nes iki tol vyravo penkerių metų studijos suteikiančios magistro kvalifikacinį laipsnį, tačiau beveik 75 proc. įstojusiųjų nebaigdavo šių studijų.

Dažniausiai institucinio valstybinio finansavimo modelio pagrindas yra aukštojo mokslo institucijai skiriamos lėšos pagal formulę, tam tikrą skaičiavimo metodiką (angl. *formula – based funding*). Skiriama tam tikra iš anksto nustatyta bendra suma pagal patvirtintą aukštosios mokyklos biudžetą. Paprastai aukštosios mokyklos biudžete lėšos, gaunamos iš valstybės biudžeto, paskirstytos labai detaliai, nurodant konkretų tam tikrų lėšų panaudojimo tikslą (infrastruktūrai, atlyginimams, įrengimų įsigijimui ir pan.). Aukštajai mokyklai skiriamų lėšų skaičiavimo metodika labai įvairi, gali būti pasitelkiami įvairūs kriterijai. Kai kuriose valstybėse atskirai išskiriamos lėšos studijoms ir lėšos moksliniams tyrimams, kitose valstybėse atskirai šios veiklos nefinansuojamos, institucijų biudžete mokslinių tyrimų dalis nebūna išskirta. Vienas iš kriterijų, kuriuo vadovaujamasi bene visose šį valstybinio finansavimo būdą taikančiose valstybėse – į aukštąją mokyklą priimtų studentų skaičius. Šis rodiklis paprastai papildomas kitais, kurie yra labai įvairūs ir pasirenkami valstybės nuožiūra – studentų surinktų per metus kreditų skaičius, dėstytojų ir studentų skaičiaus santykis, dėstytojų pareiginių atlyginimų struktūra, studijų rezultatai, parengtų aukšto lygio publikacijų skaičius, apgintų disertacijų skaičius ir kiti rodikliai. Moksliniai tyrimai, kaip ir kai kurios studijų programos, gali būti finansuojami atskirai, pagal aukštojo mokslo institucijos laimėtus konkursus ar atskiras sutartis su valstybės institucijomis. Lietuvoje nuo pat nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. iki aukštojo mokslo reformos, įvykdytos 2009 m., buvo taikomas šis valstybinio finansavimo metodas[406].

Instuticinio finansavimo metodas pagal formulę (angl. *formula - based funding*) būdingas Suomijai[407]. Suomijoje visi universitetai (apie 20 aukštųjų mokyklų ir apie 10 specializuotų institutų - politechnikumų) yra valstybiniai, tačiau jie išlaiko gana didelę institucinę, studijų ir mokslo, taip pat vidaus administravimo autonomiją[408]. Viešojo sektoriaus investicijos studijoms ir mokslui sudaro 2,1 proc. Suomijos BVP, tai yra vienas iš didžiausių rodiklių visoje ES. Valstybės skiriamos lėšos aukštajam mokslui sudaro didžiąją dalį sistemos finansavimo – beveik 90

[406] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. spalio 11 d. nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 108-4114.

[407] Informacija pateikta remiantis: Davies, J., Weko, T., Kim, L., Thulstrup, E. *OECD Reviews of Tertiary Education. Finland*. OECD, 2009; *The Bologna Process in Finland* [interaktyvus] Turku, 2005 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/?lang=en>; *Universities 2005. Annual Report* [interaktyvus] Helsinki: Ministry of Education, 2006 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/?lang=en>; *Thematic Review of Tertiary Education, Country Background Report for Finland*. [interaktyvus] Helsinki: Ministry of Education, OECD, 2005 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.oecd.org/document/9/0,3343,en_2649_39263238_35564105-_1_1_1_-1,00.html>; *Management and Steering of Higher Education in Finland* [interaktyvus] Helsinki: Ministry of Education, 2004 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/?lang=en>; Liuhanen, A.M. University evaluations and different evaluation approaches: A Finnish perspective. *Tertiary Education and Management,* 2005, 11, p. 259-268.

[408] 2009 m. Suomijoje buvo svarstoma nauja „Universitetų akto“ (angl. *University Act*) redakcija, kuria siekiama dar kartą teisės normomis pabrėžti aukštųjų mokyklų nepriklausomybę nuo valstybės. Tikėtina, jog pasikeis ir teisinis bei finansinis universitetų statusas, kartu su didesne finansine nepriklausomybe aukštosioms mokykloms kils ir daugiau atsakomybės. Reforma taip pat siekiama palengvint išorinio finansavimo procedūras, kad aukštosios mokyklos savo jėgomis būtų pajėgios pritraukti kuo daugiau privataus kapitalo studijoms ir mokslui vystyti.

proc., tai taip pat yra vienas iš didžiausių valstybės indėlių į aukštąjį mokslą Europos sąjungos šalyse[409]. Skiriamų lėšų dydis pagal tam tikrus rodiklius nustatomas sutartimi tarp universiteto ir ministerijos. Sutartyje paprastai nurodoma universiteto vystymosi kryptis, tikslai. Suomijos piliečiams paprastai nėra taikomos jokios studijų įmokos remiantis nuostata, jog itin dideli gyventojų mokesčiai turi padengti visus viešųjų paslaugų (įskaitant aukštąjį mokslą) kaštus. Papildomoms išlaidoms studijų metu padengti visiems besimokantiems skiriama apie 300 eurų dydžio parama. Studijas privačiomis lėšomis finansuojantys studentai turi galimybę gauti privataus sektoriaus teikiamas paskolas, už kurias garantuoja valstybė[410]. Aukštosios mokyklos papildomą finansavimą gauna teikdamos paslaugas (pavyzdžiui, tęstinio mokymosi ir kvalifikacijos kursai), taip pat pasitelkdamos išorinio finansavimo šaltinius tyrimams, projektinei veiklai vystyti. Švietimo ir kultūros ministerija taip pat turi diskrecijos teisę atskirai subsidijuoti projektus ir tyrimus, susijusius su švietimu ir mokslu, pastariesiems lėšų gali skirti ir kitos organizacijos (pavyzdžiui, Suomijos nacionalinė švietimo valdyba (angl. *Finnish National Board of Education*), Suomijos akademija (angl. *the Academy of Finland*), ir pan.). Suomijos mokslo ir tyrimų finansavimas pasižymi vienu iš didžiausių rodiklių skaičiuojant lėšas nuo BVP pasaulyje – apie 4 proc.[411]

Programinio finansavimo nuostatos numato kitokį valstybinių lėšų paskirstymo aukštojo mokslo institucijoms pagrindą. Šis metodas įgalina valstybę skirti lėšas konkrečioms studijų programoms, numatant tikslus, kurių turėtų pasiekti programą teikianti institucija ir studijų pasekmėje – studentai. Aukštojo mokslo institucijoms sudaroma galimybė konkuruoti dėl programos vykdymo. Kai kurie autoriai šį metodą vadina „vykdymu (atlikimu)“ (angl. *performance – based funding*) grindžiamu finansavimu, kuomet aukštoji mokykla finansuojama atsižvelgiant į veiklos rezultatus, vertinamus pagal iš anksto valstybės nustatytą metodiką (paprastai atsižvelgiama į įstojusiųjų ir studijas baigusių studentų skaičių, universiteto vykdomus mokslinius tyrimus ir jų rezultatus – mokslinę produkciją)[412]. Iš esmės toks metodas yra parankesnis įgyvendinant rinkos finansavimo modelį aukštojo mokslo sistemoje, tačiau jam būdingi visi trūkumai, priskirtini ir instituciniam valstybinio finansavimo metodui. Nors teigiama, jog programinis finansavimas labiausiai padeda užtikrinti studijų kokybę, tačiau paprastai tam tikra programa finansuojama ne vienerius metus, o mažiausiai ketverius (kol tam tikros programos studijas

[409] Valstybės skiriamas lėšas aukštojo mokslo institucijoms administruoja Švietimo ir kultūros ministerija, kuri valstybės biudžetui suformuluoja paraišką aukštojo mokslo finansavimo lėšoms.

[410] Pastaruoju metu esama ketinimų bent dalį studijų kaštų (pragyvenimo, papildomų paslaugų, sportinės ar kultūrinės veiklos išlaidų) apmokestinti studentų įmokomis, kurias pastarieji galėtų sumokėti imdami valstybės teikiamas ar garantuojamas paskolas, grąžinamas baigus studijas ir pajamoms pasiekus tam tikrą valstybės nustatytą lygį. Visiškai nemokamas mokslas kelia ir tam tikrus neigiamus padarinius – tik apie 50 proc. įstojusiųjų studijas baigia laiku, paprastai studijos užtrunka 2-3 metais ilgiau nei numatyta pagal studijų programą.

[411] Didelę įtaką tam turi ir itin aktyvus privataus sektoriaus dalyvavimas finansuojant mokslą ir inovacijas, pavyzdžiui, Suomijos koncerno Nokia skiriamos lėšos sudaro beveik 70 proc. visų Suomijos ūkio subjektų skiriamų mokslui lėšų.

[412] Orr, D. *Op. cit*., p. 31-50; Becher, T., Kogan, M. *Process and Structure in Higher Education*. London: Routledge, 1992, p. 157.

baigia viena studentų laida), todėl faktiškai galutinis rezultatas gali būti matomas tik praėjus vienam finansavimo ciklui. Be to, programinis finansavimas pagal numatytų tikslų įgyvendinimą kelia ir kokybės kontrolės klausimą, nes valstybė, būdama paslaugų užsakove ir siekdama užtikrinti jų kokybę, paprastai sukuria ir valstybinius priežiūros mechanizmus, o tai gali lemti pernelyg biurokratinių procesų įsigalėjimą. Vienok derėtų pastebėti, jog šis metodas leidžia efektyviai koreguoti studijų programų kokybę jų vykdymo procese. Pažymėtina ir tai, jog gana veiksmingas programinio finansavimo metodas yra skiriant lėšas moksliniams tyrimams. Tam tikri šio metodo bruožai pastebimi ir Lietuvos aukštojo mokslo finansavime iki 2009 m. reformos.

Programinio finansavimo principai būdingi Didžiosios Britanijos mokslinių tyrimų finansavimui. Mokslinės veiklos finansavimo metodika Didžiojoje Britanijoje gana sudėtinga, tačiau pakankamai efektyvi. Mokslinių tyrimų finansavimas siejamas su kokybine tyrimų dimensija, kurios išraiškos mechanizmai – tarptautiniai ir nacionaliniai kokybės standartai. Paprastai vertinami tokie rodikliai kaip cituojamų tarptautiniu lygmeniu publikacijų skaičius, studijas baigiančių doktorantų skaičius, tyrimų inovatyvumas. Institucijos pačios sprendžia, kurių tyrėjų duomenis pateikti atitinkamoms atsakingoms valstybinėms institucijoms. Moksliniams tyrimams aukštojo mokslo institucijos gali gauti ir papildomą finansavimą įvairiems projektams iš specialių valstybinių institucijų ir fondų (pavyzdžiui, Mokslinių tyrimų investicijų fondas (angl. *Science Research Investment Fund*)), sutarčių su ūkio subjektais, valstybinių institucijų.

Valstybinio aukštojo mokslo finansavimo būdų esama įvairių, ir jų pasirinkimas priklauso nuo valstybės tikslų, siejamų su aukštuoju mokslu, prioritetų, valstybinio valdymo apimties aukštojo mokslo sistemoje, ir kitų aspektų. Derėtų pastebėti, jog Europoje esant instituciniam ir programiniam valstybinio finansavimo metodui vyrauja dviejų tipų valstybės biudžeto lėšų skyrimo aukštosioms mokykloms būdai – finansavimas bendrąja suma (angl. *block – grant funding*), kuomet universitetui suteiktomis valstybės biudžeto lėšomis padengiamos tam tikrų kategorijų išlaidos (pavyzdžiui, studijų kaštai, kasdienės vykdomosios veiklos išlaidos ir pan.), universitetai yra atsakingi už šių lėšų paskirstymą pagal poreikius institucijos viduje. „Biudžeto eilutės“ *(*angl. *line – item budget funding*) finansavimo būdas reiškia, jog universitetai finansuojami biudžeto lėšomis, iš anksto priskirtomis tam tikrų išlaidų padengimui ar veiklų finansavimui ir jiems nėra suteikta teisė paskirstyti suteiktas lėšas savarankiškai. „Biudžeto eilutės“ finansavimą paprastai nustato valstybių parlamentai ar atitinkamos srities ministerija, toks metodas egzistuoja Bulgarijoje, Kipre, Graikijoje, Latvijoje, Serbijoje, Turkijoje, jis buvo taikomas ir Lietuvoje. Finansavimas bendrąja suma taikomas dvidešimt šešiose Europos valstybėse, tačiau ne visose universitetai turi visišką diskreciją paskirstyti gautas lėšas savarankiškai, pavyzdžiui, Švedijoje ar Slovėnijoje skiriamos tam tikrais blokais (pavyzdžiui, tyrimams, darbuotojų užmokesčiui, infrastruktūrai), ir universitetai

negali perkelti lėšų iš vieno bloko į kitą, savarankiškus sprendimus aukštosios mokyklos gali priimti tik dėl lėšų tam tikro bloko viduje perskirstymo[413].

Finansavimo bendrąja suma *(*angl. *block – grant funding*) sistema taikomas Didžiojoje Britanijoje[414], kuomet valstybės lėšos skiriamos pagal tam tikrą metodiką nustačius konkrečios aukštosios mokyklos lėšų poreikį finansiniams metams. Lėšos skiriamos atskirai studijoms ir moksliniams tyrimams. Valstybės biudžeto subsidijomis aukštosios mokyklos disponuoja laisvai, atsiskaitydamos savivaldos organui – universiteto tarybai. Nepaisant gana didelės valstybinių lėšų dalies aukštųjų mokyklų biudžete, didelės įtakos valstybės institucijos universitetams tiek finansų vidinio perskirstymo, tiek panaudojimo, tiek akademinių reikalų (personalo parinkimo, studijų programų kokybės ir vykdymo) klausimais neturi. Iki 1998 m. Didžiojoje Britanijoje studijos buvo finansuojamos valstybės lėšomis, tačiau nuo 2006 m. įdiegtas studentų įmokos principas. Minimalus ir maksimalus įmokos intervalas nustatytas valstybės, tačiau šitose ribose aukštosios mokyklos gali pačios nustatyti įmokos dydį. Todėl šiuo metu nemažą aukštųjų mokyklų pajamų dalį sudaro studentų įmokos už studijas (nuo 2009 m. iki 3300 svarų per metus), kurias moka visi studentai, išskyrus gaunančius valstybines ar universiteto stipendijas[415]. Įmokos už studijas pajamos įskaičiuojamos į bendrą aukštosios mokyklos gaunamų pajamų sumą, tačiau šias lėšas aukštosios mokyklos turi surinkti pačios. Universitetams leidžiama priimti studentus, pilnai apmokančius studijų kaštus, nustatytus universiteto. Studentams leidžiama studijų įmokas ir kitas išlaidas (kurioms padengti studentas yra paėmęs tikslinę paskolą), susijusias su studijomis, sumokėti

[413] Estremann, T., Nokkala, T. *University Autonomy in Europe I*. Brussels: European University Association, 2009, p. 19-26.

[414] Informacija pateikta remiantis *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje. Op. cit.,* p. 23-24; Estremann, T., Nokkala, T. *Op. cit.*, p. 19-26; Relchert, S. Institutional Diversity in European Higher Eeducation. *Tensions and challenges for policy makers and institution leaders*. Brussels: European University Association, 2009, p. 21-44; Berdhal, R. Academic Freedom, autonomy and accountability in British universities*. Studies in Higher Education*, 1990, Vol. 15, Issue 2, p. 169-180; *Financially Sustainable Universities: Towards full costing in European universities*. Brussels: European University Association, 2008; Dill, D. Teixeira, P. Program diversity in higher education: an economic perspective, *Higher Education Policy,* Vol. 13, 2000, p. 99-118; Douglass, J.A. The dynamics of massification and differentiation: A comparative look at higher education systems in the United Kingdom and California. *Higher Education Management and Policy.* Vol 16, No 3, 2004, p. 9-35; Warner, D., Palfreyman, D. (eds.), *The state of UK Higher Education. Managing Change and Diversity.* Buckingham: SRHE & Open University Press, 2001, p. 186- 204; *The National Committee of Inquiry into Higher Education* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-10-09] <https://bei.leeds.ac.uk/Partners/NCIHE/>; *The Future of Higher Education. White Paper* [interaktyvus] 2003 [žiūrėta 2010-10-09] <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100210151716/dcsf.gov.uk/hegateway/uploads/white%20pape.pdf>.

[415] Iki 2009 m. studijų įmoka, kurią moka visi studentai, buvo iki 1100 svarų. Nuo jos paprasta atleidžiami socialiai remtini studentai, kurie sudaro bene 50 proc. mokančių įmokas asmenų. Ne Didžiosios Britanijos (kitų ES šalių) piliečiai moka pilną mokestį. Valstybė visiems studentams, kurių šeimų pajamos neviršija nustatyto per metus pajamų vidurkio (apie 23 000 svarų) suteikia apie 3 000 svarų per metus paramą.

jau pabaigus studijas ir pradėjus gauti tam tikro lygio pajamas (apie 15 000 svarų per metus)[416].

Šios priemonės padidino universitetų veiklos efektyvumą, sumažino valstybės naštą finansuojant aukštąjį mokslą, suformavo prielaidas atsakingesniam studijų pasirinkimui ir studentų motyvacijai. Tačiau tendencijos, su kuriomis susidura aukštasis mokslas visame pasaulyje, neaplenkė ir Didžiosios Britanijos – didžiulis studentų skaičiaus augimas, aukštojo mokslo tarptautiškumas, valstybės finansiniai sunkumai nulėmė tai, kad šiuo metu Didžiojoje Britanijoje svarstoma studijų finansavimo reforma, kurios pagrindas – įmokos už studijas (kurias moka visi studentai) didinimas. Taip pat pastaruoju metu Didžiojoje Britanijoje diskutuojama dėl finansavimo bendrąja suma (angl. *block – grant funding*) sistemos pertvarkos ir galimybės įtvirtinti paslaugos gavėjo (studijų krepšelio) finansavimo principą.

Paslaugos gavėjo finansavimo metodas orientuotas į tiesioginių paslaugos gavėjų – studentų finansavimą, kuomet nuo pastarųjų priklauso, kokiai aukštojo mokslo institucijai skirti jiems valstybės suteiktas aukštajam išsilavinimui įgyti lėšas. Teigiama, jog toks valstybinio finansavimo būdas labiausiai skatina aukštųjų mokyklų konkurenciją bei sudaro prielaidas efektyviai ir kokybiškai veiklai. Tokiu būdu universitetai tampa maksimaliai nepriklausomi nuo valstybinės politikos ar trumpalaikių tikslų, nes galutinis sprendimas priklauso paslaugos gavėjui. Dažniausiai taikant šį metodą naudojamas „krepšelio“ („vaučerio“) mechanizmas, kuomet studentas gauna tam tikras valstybės subsidijuojamas lėšas studijoms finansuoti ir jų kaštams padengti bei jas „atsineša“ į pasirinktą aukštąją mokyklą. Studijų kainą šiuo atveju sudaro visi aukštosios mokyklos veiklos kaštai, kuriuos studento krepšelis turėtų padengti. Be abejo, tik valstybės finansuojamų studentų įmokų aukštajai mokyklai nepakaktų, todėl šis valstybinio finansavimo metodas turėtų būti derinamas su kitomis finansavimo alternatyvomis. Darytina išvada, jog esant tokiam valstybinio finansavimo metodui labiausiai priartėjama prie rinkos modelio aukštojo mokslo finansavimo sistemoje.

Šio metodo taikymo mechanizmų taip pat gali būti keletas. Studijų kaina už tam tikras programas gali būti nustatoma tiek centralizuotai (valstybės), tiek decentralizuotai (pačios aukštojo mokslo institucijos). Studijų prieinamumas užtikrinamas valstybės lėšomis geriausiai besimokantiems studentams, stojant į aukštąsias mokyklas – geriausiems abiturientams, naudojat studentų krepšelio finansinį instrumentą. Likusią kaštų dalį (jei tam tikra studijų programa įkainota brangiau nei studijų krepšelio dydis ar studentas nėra pažangus) turėtų padengti studijų įmoka. Studijų krepšelio dydis gali būti kintantis kasmet priklausomai nuo struktūrinių pokyčių (pavyzdžiui, darbo užmokesčio didėjimo) arba pastovus visai studijų trukmei. Diskutuojama, kokius kaštus turėtų padengti studijų krepšelis – tik tiesioginius ar jais būtų galima dengti ir netiesiogines aukštojo mokslo institucijų išlaidas. Tiesioginiams kaštams paprastai priskirtini dėstytojų ir kitų su studijomis susijusių darbuotojų darbo užmokesčiai, išlaidos prekėms ir paslaugoms, susijusioms su studijomis, išlaidos studentų kultūrinei, sportinei, visuomeninei veiklai organi-

[416] Pagal nustatytą tvarką, pajamoms pasiekus reikiamą lygį, studentai moka kas mėnesį apie 10 proc. nuo pajamų, viršijančių minimalų lygį, studijų įmokai padengti. Nustatytas reikalavimas grąžinti įmoką per penkerius metus nuo tos dienos, kai įnešta pirmoji įmoka.

zuoti (pavyzdžiui, LR Mokslo ir studijų įstatymo 76 straipsnio 3 d.[417]). Paslaugos gavėjo finansavimo metodas gali būti naudojamas kartu su kitomis aukštojo mokslo institucijų valstybinio finansavimo priemonėmis. Pavyzdžiui, Lietuvoje mokslo ir studijų institucijų lėšas sudaro valstybės bazinio finansavimo lėšos, skiriamos moksliniams tyrimams, administravimui ir ūkiui, taip pat valstybės biudžeto lėšos studijoms (skiriamos studijų krepšelio pagrindu), valstybės investicijų programų ir projektų lėšos, programinio konkursinio mokslinių tyrimų finansavimo pajamos (LR Mokslo ir studijų įstatymo 67 straipsnis).

Studijų krepšelio dydis gali būti vienodo dydžio visiems finansuojamiesiems, tačiau gali ir kisti priklausomai nuo pasirenkamos studijų programos. Todėl galima teigti, jog gali būti pasitelkta ir keleto valstybinio finansavimo metodų samplaika, vienok esminis skirtumas šiuo atveju tarp programinio ir paslaugų gavėjo finansavimo būtų tai, jog konkrečiam studentui nepasirinkus atitinkamos programos, lėšos jai nebūtų skiriamos, priešingai nei programinio finansavimo atveju (kuomet lėšos skiriamos iš anksto nustačius tam tikros programos studijuojančiųjų skaičių).

Valstybės naudojamu aukštojo mokslo finansavimo alternatyviu instrumentu gali būti ir paskolų teikimo sistema, kuomet valstybė pati teikia lengvatines paskolas studijų įmokoms padengti arba, jei valstybė nėra pajėgi užtikrinti pakankamą fondą valstybinėms paskoloms teikti, valstybė gali laiduoti už privačių institucijų suteiktų paskolų grąžinimą ar kompensuoti palūkanų dydį. Paskolos grąžinti paprastai pradedamos baigus studijas arba buvusio studento metinėms pajamoms pasiekus tam tikrą valstybės nustatytą lygį. Šiuo atveju valstybė teisinėmis ir administracinėmis priemonėmis turi įtvirtinti priemonių, galimai padėsiančių eliminuoti problemines situacijas, sistemą (valstybines garantijas paskolos gavėjo nemokumo atveju; paskolos grąžinimo sąlygų peržiūrėjimą asmeniui emigruojant; paskolos tiesiogiai su studijomis nesusijusioms išlaidoms padengti). Kitas, mažiau populiarus, tačiau taikomas kai kuriose valstybėse (pavyzdžiui, Belgijoje, Austrijoje, Portugalijoje ir kt.) finansinis paramos studijuojantiesiems mechanizmas yra paramos teikimas šeimoms, kuriose yra besimokančių asmenų. Valstybės parama paprastai siejama su mokestinėmis lengvatomis, tačiau pažymėtina, jog ji naudojama kartu su kitais valstybiniais aukštojo mokslo finansavimo instrumentais.

3.3. Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo problemos

3.3.1. Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo teisinio reguliavimo dinamika

Aukštojo mokslo finansavimo aspektas laikomas vienu iš problemiškiausių aukštojo mokslo sistemoje. Iki šiol nei vienas taikytas aukštojo mokslo finansavimo modelis ir pasirinktos priemonės neužtikrino pakankamo studijų prieinamumo,

[417] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m.balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

kokybės, nepadėjo pritraukti kvalifikuoto pedagoginio personalo. Teigiama, jog nepakankamas aukštojo mokslo finansavimas daro tiesioginį poveikį kitoms aukštojo mokslo sistemos dimensijoms. Lietuvos aukštojo mokslo sistemos finansavimas per du nepriklausomybės dešimtmečius patyrė esminių pokyčių, finansavimo modeliai ir valstybinio finansavimo metodai nuolat kito. Optimalaus, visuomenės ir valstybės poreikius bei galimybes atitinkančio finansavimo paieška vyksta iki šiol. Tikėtina, jog 2009 m. įvykusi aukštojo mokslo sistemos reforma tęsis ir toliau, per kelerius metus atsiskleis reformos silpnybes, tiek valstybės institucijos, tiek įvairios visuomeninės organizacijos vykdo reformos pasekmių stebėseną ir analizę, kurios pagrindu gali būti koreguojami tam tikri sprendimai. Todėl teigti, jog Lietuvos aukštojo mokslo sistema ir jos finansavimas pagaliau įgavo ilgalaikius bruožus, nėra pagrindo. Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo kaita vyko keliais etapais, kuriuos galima sieti su pagrindinių teisės aktų, reguliuojančių aukštųjų mokyklų veiklą, naujų redakcijų priėmimu.

Aukštojo mokslo sistemoje šiuo metu dalyvauja gana daug asmenų – tiesiogiai apie 70 proc. visų šalies abiturientų kasmet, netiesiogiai – jų tėvai, šeimos, pedagogai, aukštojo mokslo insfrastruktūros personalas. Aukštojo mokslo studijas 2009 m. rinkosi apie 73 proc. abiturientų, bene 68 proc. iš jų rinkosi studijas universitetinėse aukštosiose mokyklose, kiti – kolegijose. Pažymėtina ir tai, jog nuo 2000 m. palaipsniui tolygiai augo studentų skaičius, tyrime jau minėta, jog 2000 m. buvo 96 tūkst. asmenų, tuo tarpu 2008 m. aukštosiose mokyklose studijavo jau 144 tūkst. studentų[418]. 30-34 metų asmenų (tai yra tų, kurie studijas pradėjo ir aukštąjį išsilavinimą įgijo jau atkūrus Lietuvos nepriklausomybę), turinčių aukštąjį išsilavinimą, Lietuvoje nuolat daugėja, šiuo metu procentinė jų dalis minėtoje amžiaus grupėje sudaro apie 33 proc. (aukštąjį išsilavinimą 2001-2009 m. įgijusių 30-34 metų asmenų dalis nurodyta Priede Nr. 11), o tai reiškia, jog ir nuolat didinant valstybės biudžeto lėšas aukštajam mokslui, jų nepakanka ne tik tinkamai studijų kokybei užtikrinti, tačiau ir konstituciniam įpareigojimui suteikti visiems vienodą galimybę įgyti aukštąjį išsilavinimą įgyvendinti. Nors valstybės finansavimas švietimo sistemai Lietuvoje, lyginant su kitų šalių patirtimi, yra įprastinis (vidutiniškai nuo 4 proc. iki 6 proc. nuo BVP, Priedas Nr. 12), o 2009 m. jis net viršijo ES vidurkį ir siekė 6,8 proc. BVP[419], tačiau šiuo atveju svarbu ne skiriamas lėšų kiekis, tačiau jų panaudojimo efektyvumas.

a) Aukštojo mokslo institucijų finansavimas 1991 m. – 1999 m.

Pirminis aukštojo mokslo finansavimo modelis buvo artimas biurokratiniam tiek pagal numatytą teisinį reguliavimą, tiek pagal procedūras, kurių pagrindu aukštojo mokslo institucijoms buvo skiriamas valstybinis finansavimas. Pažymėtina, jog pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio (1991 m. – 1999 m.) aukštojo mokslo teisiniame reguliavime buvo itin daug spragų, nebuvo parengta daugelis poįstaty-

[418] *Švietimas. 2009.* Vilnius: Statistikos departamentas, 2010, p. 13.

[419] *Lietuvos Švietimas. Tik faktai. Metinis pranešimas 2010* [interaktyvus] Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2010 [žiūrėta 2010-11-19] <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/-apzvalgos/Lietuvos%20svietimas%202010.pdf>.

minių teisės aktų, numatančių įstatyme įtvirtintų nuostatų įgyvendinimo priemonių. Aukštojo mokslo finansavimas 1991 – 2000 m. buvo vykdomas vadovaujantis Mokslo ir studijų įstatymu[420]. Įstatymo 21 straipsnyje buvo numatyta, jog „Mokslo ir studijų institucijos gali gauti valstybės subsidijas, mokslo ir studijų fondų bei rėmimo (šalpos) lėšas, taip pat naudoti kitas lėšas“. Aukštojo mokslo institucijoms taip pat numatyta teisė vykdyti valstybines mokslo ir kitų krypčių plėtotės programas, užsakymus pagal sutartis (taip pat ir su kitų valstybių organizacijomis) bei dalyvauti tarptautinėse mokslo programose. Papildomas finansavimas iš valstybės biudžeto galėjo būti skiriamas taikomiesiems moksliniams tyrimams. Vienok pažymėtina, jog nors įstatymas numatė, kad valstybė teisiniu reguliavimo ir finansinėmis priemonėmis (subsidijomis, užsakymais) turėjo reguliuoti aukštųjų mokyklų veiklą, tačiau iki pat teisinio reguliavimo esminio pakitimo 2001 m. (Aukštojo mokslo įstatymo priėmimo) nebuvo parengtas tokių priemonių sąrašas ir taikymo mechanizmas.

Pagal įstatymą LR Aukščiausioji Taryba tvirtino bendrą asignavimų mokslui ir studijoms sumą. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, atsižvelgdama į Lietuvos Mokslo Tarybos atliktą finansavimo projektų ekspertizę, skirstydavo biudžetines subsidijas mokslo ir studijų institucijoms, asignavimus valstybinėms mokslo programoms, mokslo ir studijų fondams, mokslo ir studijų infrastruktūrai bei kitoms mokslo ir studijų reikmėms. Valstybinėms aukštosioms mokykloms ir mokslo institutams buvo skiriamos subsidijos, kurių minimalus dydis buvo nustatomas institucijos steigimo (perregistravimo) metu. Taigi akivaizdu, jog finansuojant aukštąjį mokslą buvo taikomas institucinio finansavimo metodas bendrąja suma (angl. *block – grant funding*), kuomet atsakinga valstybės institucija diskrecijos teise nustatydavo konkrečiai aukštajai mokyklai skiriamų lėšų dydį.

Biudžeto asignavimai aukštojo mokslo institucijoms buvo skiriami pagal praėjusių metų institucijos patikslintą biudžeto išlaidų planą, o tai be abejonės neskatino aukštųjų mokyklų nei gerinti studijų kokybės, nei siekti geresnių veiklos rezultatų. Aukštojo mokslo institucijos sekančių finansinių metų lėšų poreikio ataskaitas teikdavo Mokslo ir studijų departamentui prie Švietimo ir mokslo ministerijos, o ši, pakoregavusi paraišką, ją teikdavo Finansų ministerijai (skiriančiai lėšas pagal biudžetinėms įstaigoms[421] taikomas taisykles[422]), formuojančiai valstybės metinio biudžeto planą. Kiekvienai aukštajai mokyklai skiriama konkreti suma paprastosioms išlaidoms (tarp jų – ir išlaidos darbo užmokesčiui) ir nepaprastosioms išlaidoms. Aukštosios mokyklos, naudodamos išlaidų sąmatose numatytas lėšas, keisti jų pirminę paskirtį galėjo tik leidus Finansų ministerijai, tačiau ir tokiu atveju nebuvo galima viršyti patvirtinto paprastųjų ir nepaprastųjų išlaidų fondų. Tačiau ilgą laiką nebuvo nustatyta aiškių ir skaidrių taisyklių, kokios nors konkrečios metodikos,

[420] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 1991 m. vasario 12 d. Nr. I-1052. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 7-191.

[421] Lietuvos Respublikos biudžetinių įstaigų įstatymas. 1995 m. gruodžio 5 d. Nr.I-1113. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 104-2322.

[422] Aukštojo mokslo institucija turi pateikti įstaigos etatų struktūrą, darbuotojų atlyginimus pagal Vyriausybės patvirtintas taisykles, faktines parėjusių finansinių metų išlaidas, tačiau nereikalaujama pateikti studentų skaičiaus, vykdomų mokslinių programų skaičiaus ir jų įkainių.

kuria vadovaujantis skiriamos lėšos mokslui ir studijoms. Vėliau, nuo 1993 m., buvo taikomos įvairios metodikos skiriant valstybės biudžeto lėšas aukštojo mokslo institucijoms, tačiau palaipsniui jos buvo vis detalesnės, smulkmeniškai reglamentavo vis daugiau aukštųjų mokyklų veiklos sričių, todėl aukštojo mokslo institucijos bene visiškai prarado finansinę autonomiją.

Nepaisant minėtų aplinkybių, valstybinis finansavimas aukštajam mokslui sudarė didžiąją dalį institucijų gaunamų lėšų, kai kuriais duomenimis – net iki 85 proc., taigi pagrindinė aukštojo mokslo finansavimo našta teko valstybei. Nors biudžeto asignavimai realiaisiais skaičiais aukštosioms mokykloms kasmet didėjo, tačiau dėl augančio studentų skaičiaus, infliacijos galima teigti, jog finansavimas santykinai mažėjo. Valstybės biudžeto išlaidos aukštajam mokslui aptariamuoju laikotarpiu pateiktos Priede Nr. 13. Kitos aukštųjų mokyklų lėšos aptariamuoju metu buvo užsakomųjų mokslinių tyrimų vykdymas, kvalifikacijos tobulinimo paslaugų teikimas. Pradėtos vykdyti mokamos studijos, kuomet sukurtos studijų vietos savarankiškai už jas mokantiems asmenims, nors šių studentų mokėjimo už studijas tvarka nebuvo reglamentuota valstybiniame lygmenyje, aukštosios mokyklos vadovavosi savo taisyklėmis. Aptariamojo laikotarpio pabaigoje (1999 m.) aukštųjų mokyklų biudžete didžiąją dalį lėšų – 75,9 proc. - sudarė valstybės biudžeto lėšos (apie 386 milijonai litų), lėšos iš tarptautinių programų sudarė apie 5,08 proc. (apie 26 milijonai litų), studentų įmokos už studijas sudarė apie 9,98 proc. (apie 51 milijonas litų), pajamos iš kitų šaltinių (tarp jų ir sutartys su ūkio subjektais) – 9,04 proc. (apie 46 milijonai litų) visų aukštųjų mokyklų biudžeto lėšų[423].

b) Aukštojo mokslo finansavimas 2000 – 2009 m. ir reformos prielaidos

2000 m. priėmus Aukštojo mokslo įstatymą[424] ir pakeitus Mokslo ir studijų įstatymą[425] aukštojo mokslo finansavimas iš esmės pakito. Numatyta, jog mokslo ir studijų institucijų veikla gali būti finansuojama valstybės biudžeto asignavimais, Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo bei kitų fondų lėšomis, taip pat kitomis teisėtai įgytomis lėšomis, mokslo ir studijų institucijos gali vykdyti valstybines mokslo bei kitas programas, užsakymus pagal sutartis su Lietuvos Respublikos ir užsienio fiziniais bei juridiniais asmenimis, dalyvauti tarptautinėse mokslo ar studijų programose. Aukštoji mokykla pati pasirenka veiklos rūšį, iš kurios ji uždirba aukščiau nurodytas lėšas. Šios lėšos, kaip ir iš studentų studijų įmokų gautos lėšos, yra naudojamos valstybinės aukštosios mokyklos specialiosioms programoms finansuoti. Aukštoji mokykla šias lėšas gali naudoti jų statutuose nustatytiems tikslams ir uždaviniams įgyvendinti, ji jas valdo, naudoja ir jomis disponuoja savarankiškai, aukštosios mokyklos fakultetai taip pat gali vykdyti finansinę veiklą savarankiškai, ieškoti papildomų finansavimo šaltinių patys, informuodami ir derindami šią veiklą su centrine aukštosios mokyklos administracija.

[423] *Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje. Op. cit.,* p. 30.

[424] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

[425] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2002 m. birželio 11 d. Nr. IX-945. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 68-2758.

Pagal Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo įstatymo 24 straipsnį, Seimas kasmet turi nustatyti asignavimų mokslui ir studijoms bendrą sumą (angl. *block – grant funding*): paprastosioms išlaidoms (neišskiriant lėšų darbo užmokesčiui) ir Valstybės investicijų programoje numatytus valstybės biudžeto asignavimus neprastosioms išlaidoms. Kartu iš asignavimų mokslui ir studijoms nurodomi asignavimai kiekvienai valstybės aukštajai mokyklai. Pažymėtina, jog pirmą kartą aukštojo mokslo finansavimo sistema buvo siejama su ilgalaike valstybės strategija[426] ir valstybės tikslais aukštojo mokslo sistemoje, numatytais Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 metų plane[427]. Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros plane numatytos prioritetinės pertvarkos kryptys: aukštojo mokslo valdymo sistemos tobulinimas, aukštojo mokslo sistemos finansavimo reforma, aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo pertvarka, taip pat planuojama „parengti ir įteisinti naują visų studijų formų studentų, studijuojančių valstybės biudžeto lėšomis valstybinėse aukštosiose mokyklose, studijų finansavimo modelį, pagal kurį studijų išlaidas sudaro dvi dalys: studijų įmoka ir studijų krypties kainos dalis, kurios nepadengia studijų įmoka“ (16.1 punktas).

Aukštojo mokslo finansavimo modelis nuo 2000 m. visiškai atitiko kolegialaus finansavimo modelio bruožus, kuomet valstybės finansavimas aukštojo mokslo institucijai skiriamas remiantis aukštosios mokyklos ir atitinkamos įgaliotos valstybės institucijos sutartimi pagal iš anksti nustatytus ir žinomus kriterijus[428]. Todėl

[426] Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje numatyta, jog valstybė turi užtikrinti, kad binarinė aukštojo mokslo sistema apimtų visus siekiančius aukštojo mokslo ir gebančius studijuoti; dalyvauti tarptautinėse švietimo, mokslo ir studijų bendradarbiavimo ir mainų programose bei projektuose; sukurti ir įgyvendinti mokslinės veiklos rezultatų ir jos skatinimo sistemą; plėtoti studentų finansinės paramos (ypač studijų kreditavimo) sistemą, investicinius projektus. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio12 d. nutarimas Nr. Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5029.

[427] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 39-1394.

[428] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo (2000 m. kovo 21 d. redakcija) 54 straipsnis numato: “1. Valstybės biudžeto lėšos skiriamos valstybinei aukštajai mokyklai numatytoms programoms įgyvendinti pagal sutartį, kurią aukštoji mokykla 3 metams sudaro su Ministerija. 2. Sutarties projektą pagal Ministerijos nustatytą formą rengia aukštoji mokykla. Sutartyje, vadovaujantis perspektyviniu Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros planu, turi būti numatyta: 1) kiekvienais metais valstybės finansuojamų vietų aukštojoje mokykloje skaičius pagal studijų kryptis, pakopas ir formas; 2) vietų (pagal studijų kryptis, pakopas ir formas), į kurias atitinkamais metais aukštoji mokykla gali priimti sutinkančius mokėti už studijas studentus (toliau – studijuojančiuosius savo lėšomis), maksimalus skaičius; 3) aukštosios mokyklos mokslinių tyrimų ir meninės kūrybos kryptys arba programos; 4) kita aukštosios mokyklos veikla (kvalifikacijos kėlimas, perkvalifikavimas, konsultacijos**,** užsienio piliečių mokymas pagal valstybių susitarimus, mokyklai perduotų valstybinės reikšmės kultūros objektų priežiūra ir kt.); 5) valstybės biudžeto lėšos, skiriamos sutartyje numatytai aukštosios mokyklos veiklai užtikrinti ir plėtoti; 6) aukštosios mokyklos planuojamos gauti iš mokslinės, konsultacinės, informacinės ir ūkinės veiklos bei teikiamų paslaugų pajamos, kurios naudojamos pagal senato (akademinės tarybos) patvirtintą sąmatą; 7) kiti aukštosios mokyklos ir Ministerijos įsipareigojimai. 3. Sutarties projektas kartu su universiteto (kolegijos) tarybos išvada teikiamas Ministerijai, kuri per tris mėnesius pateikia savo išvadas ir siūlymus dėl projekto. Ne vėliau kaip per mėnesį rektorius (kolegijos direktorius) gali pateikti argumentuotą nuomonę dėl Ministerijos siūlymų. Sutartį pasirašo Ministras ir universiteto rektorius (kolegijos direktorius)“.

darytina išvada, jog valstybinis finansavimas iš institucinio metodo pamažu perėjo į programinį (ang. p*rogramme - based funding*) finansavimo metodą, kuriame pagrindinis finansavimo įrankis yra finansavimas pagal formulę, sudaromą įvairių taisyklių ir kriterijų pagalba. Vienais iš svarbiausių rodiklių, į kurį atsižvelgiama skiriant finansavimą konkrečiai aukštajai mokyklai, tapo institucijos priimamų studentų skaičius, vykdomos programos ir aukštosios mokyklos veiklos vertinimo rezultatai. Taigi darytina išvada, jog tam tikra dalimi šiuo laikotarpiu buvo taikomas ir veiklos bei moksliniais rezultatais (angl. *performance – based funding*) pagrįstas finansavimas. Iš esmės tendencija reformuoti aukštojo mokslo finansavimo sistemą, be abejo, buvo būtina ir savalaikė, tačiau reformos pasekmės nebuvo tik teigiamos, priešingai, suponavo neskaidrių konkurencinių sąlygų tarp aukštųjų mokyklų sukūrimą, padidėjusią aukštojo mokslo institucijų valstybinę kontrolę, neskatino studijų kokybės užtikrinimo.

Pažymėtina, jog valstybės biudžeto lėšų, dėl kurių skyrimo iš anksto sutartimi susitardavo aukštosios mokyklos ir Švietimo ir mokslo ministerija, poreikis aukštojo mokslo institucijai buvo nustatomas pagal Valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodiką (toliau – ir Metodika) (2004 m., 2006 m., redakcijos, su 2007 m. ir dviem 2008 m. pakeitimais)[429]. Metodika reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio apskaičiavimą ir jų skyrimą valstybės mokslo ir studijų institucijoms rengiant atitinkamų metų valstybės biudžeto projektą šioms reikmėms: studijų išlaidoms apmokėti; moksliniams tyrimams, eksperimentinei plėtrai ir meninei kūrybai plėtoti; mokslo ir studijų institucijoms administruoti, pastatams išlaikyti, kitoms ūkio reikmėms tenkinti; kultūros vertybėms prižiūrėti. Paminėtina, kad pagal šią metodiką mokslo ir studijų institucijoms taip pat buvo skiriamos lėšos mokslui ir menui, ūkiui ir administravimui ir kultūros vertybių priežiūrai. Pagal Metodiką, tam tikros institucijos gaunamų valstybės biudžeto lėšų dydį nulemia atitinkamų studijų krypčių valstybės finansuojamų studijų vietų skaičius ir tų krypčių studijų brangumas (pvz., kuo daugiau studentų ir kuo brangesnės studijos, tuo daugiau institucijai skiriama lėšų).

Pagal paskutiniosios Aukštojo mokslo redakcijos (2008 m. birželio 26 d.) 47 straipsnio 4 dalį, „studijų vietų, į kurias priimamų studentų studijos valstybinėse aukštosiose mokyklose visiškai arba iš dalies apmokamos valstybės biudžeto lėšomis, skaičių pagal studijų pakopas ir formas kiekvienais metais ne vėliau kaip iki kovo 1 dienos tvirtina Vyriausybė, atsižvelgdama į specialistų poreikį ir studijoms skirtas valstybės biudžeto lėšas“. Todėl suprantama, jog aukštosios mokyklos siekė, kad joms būtų nustatytas kuo didesnis studentų skaičius, nes nuo to priklauso studijoms skiriamų valstybės biudžeto lėšų suma. Aukštosios mokyklos taip pat

[429] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimas Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 151-5493; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimo Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo" pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 108-4114.

buvo suinteresuotos priimti kuo didesnį valstybės nefinansuojamų studentų skaičių, kadangi studijų kaina buvo siejama su studijų išlaidomis, apskaičiuotomis pagal Vyriausybės patvirtintą metodiką o tai reiškė, kad didesnes pajamas institucijos galėjo gauti tik priimdamos daugiau minėtų studentų. Taigi buvęs studijų finansavimo reglamentavimas skatino aukštąsias mokyklas priimti kuo didesnį studentų skaičių, nes tai buvo priemonė aukštosioms mokykloms padidinti savo lėšas studijoms, todėl atitinkamai vienam studentui tenkanti valstybės lėšų dalis mažėjo. Todėl darytina išvada, jog nuostata dėl studentų skaičiaus valstybinio reguliavimo nepasiteisino, nes nustatytam valstybės finansuojamų vietų skaičiui nebuvo skiriama tiek lėšų, kiek buvo apskaičiuojama pagal Vyriausybės patvirtintą metodiką. Nors valstybės finansinių išteklių nepakako tinkamam studijų finansavimo lygiui užtikrinti, sprendimai dėl studentų skaičiaus sumažinimo buvo nepopuliarūs ir neveiksmingi kaip studentų skaičiaus reguliavimo priemonė.

Nuo 2001 m., priėmus Aukštojo mokslo įstatymo pataisas, buvo nustatytas ir fiksuota studijų įmoka savo lėšomis studijuojantiems studentams. Minėta pataisa buvo taikoma iki pat įstatymo paskelbimo negaliojančiu nuo 2009 m. gegužės 12 d. Įstatymo 59 straipsnis numatė, jog „1. Valstybinių aukštųjų mokyklų visų formų pagrindinių, vientisųjų ir antrosios pakopos studijų studentai, išskyrus studentus, nurodytus šio įstatymo 61 straipsnyje[430], jeigu jų mokymasis neatitinka 60 straipsnyje[431] nustatytų gero mokymosi kriterijų, kiekvieną semestrą aukštajai mokyklai moka studijų įmoką, kuri lygi teisės aktų nustatyto minimaliojo gyvenimo lygio 4 dydžiams. 2. Studentai, be šio straipsnio 1 dalyje numatytos studijų įmokos arba studijų sutartyje nurodytos studijų kainos, neturi mokėti aukštosioms mokykloms jokių kitų įmokų, tiesiogiai susijusių su studijų programos įgyvendinimu, aukštosios mokyklos studijų nuostatų, suderintų su studentų atstovybe, nustatyta tvarka“. Taigi įstatymus įteisintas „lygybės“ principas, kuomet visi studijuojantieji savo lėšomis turėjo mokėti vienodą studijų įmoką nepriklausomai nuo to, kurios krypties studijų programą pasirinko. Tačiau toks įmokos dydis neužtikrino studijų kaštų padengimo – valstybės finansuojamiems studentams skiriamos valstybės biudžeto

[430] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo (2008 m. birželio 26 d. redakcija) 61 straipsnis numato: „1. Už studijas valstybinėje aukštojoje mokykloje valstybinės aukštosios mokyklos nustatytą studijų kainą moka: 1) asmenys, studijuojantys pagal tos pačios arba žemesnės pakopos, kurią jie yra baigę valstybinėje aukštojoje mokykloje, studijų programą, jeigu ne daugiau kaip už pusę baigtos studijų programos kreditų mokėjo visą studijų kainą, išskyrus Vyriausybės nustatytus atvejus; 2) asmenys, vienu metu studijuojantys pagal dvi ar daugiau tos pačios pakopos studijų programas, jeigu jų studijos pagal bent vieną iš šių studijų programų yra visiškai arba iš dalies apmokamos valstybės biudžeto lėšomis (jie moka už antrąją ir kitas studijų programas); 3) užsieniečiai, jeigu Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys ar kiti teisės aktai nenustato kitaip; 4) asmenys, pagal stojimo rezultatus nepatenkantys į studijų vietas, į kurias priimamų studentų studijos visiškai arba iš dalies apmokamos valstybės biudžeto lėšomis. 2. Už studijas valstybinėje aukštojoje mokykloje studijų kainą, proporcingą dalyko apimčiai, moka: 1) asmenys, studijuojantys nenuosekliai; 2) asmenys, kartojantys nuosekliųjų studijų programos atskirus dalykus“.

[431] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo (2008 m. birželio 26 d. redakcija) 60 straipsnis numato: „1. Gerai besimokantiems valstybinių aukštųjų mokyklų studentams, išskyrus studentus, nurodytus šio įstatymo 61 straipsnyje, laiduojamas nemokamas mokslas. Gerai besimokančiais studentais laikomi studentai, kurie neturi akademinių skolų ir kurių studijų dalykų įvertinimų vidurkis per semestrą yra ne mažesnis kaip įvertinimas „aštuoni“ dešimties balų vertinimo skalėje pagal Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos patvirtintą studijų rezultatų vertinimo sistemą“.

lėšos kartu su šių studentų mokamomis studijų įmokomis leido padengti tik apie 56 procentus jų studijų kaštų[432].

Valstybinis reguliavimas (vienareikšmis studijų įmokos nustatymas, studijų kainos mokantiems už mokslą ir studentų skaičiaus reguliavimas) nesukūrė sąlygų aukštosioms mokykloms konkuruoti tarpusavyje ir lanksčiai reaguoti į rinkos poreikius bei realią paklausą. Egzistavęs teisinis reglamentavimas leido studentus pagal mokesčius už mokslą suskirstyti į tris grupes: nemokančius už mokslą, mokančius nustatytąją studijų įmoką ir mokančius pilną studijų kainą. Tai sukūrė skirtingas studijų prieinamumo sąlygas, kurios tapo priklausomos nuo pasirinktos studijų formos. Nors pastaruoju metu žymi tendencija, jog didesnė dalis studentų patys moka už savo studijas (2008 – 2009 m. tokių buvo 55,8 proc. visų studijuojančiųjų, mokančių už studijas privačiom lėšom duomenys pateikiami Priede Nr. 14), tačiau dėl minėto teisinio reguliavimo (Aukštojo mokslo įstatyme nustatytos fiksuotos įmokos už studijas visiems privačiomis lėšomis studijuojantiems) nei valstybinio finansavimo, nei privačių lėšų nepakako aukštojo mokslo tikslams pasiekti ir kokybei užtikrinti.

Dėl ribotų valstybės finansinių galimybių įstatymu nustatyta 4 MGL dydžio studijų įmoka (apimanti visas galimas studijų išlaidas) neleido užtikrinti valstybės finansuojamų studentų studijų kaštų padengimo. Dėl tokių studijų finansavimo sistemos trūkumų (t. y. dėl to, kad sistema skatino didinti studentų skaičių, valstybės finansinės galimybės neužtikrino pakankamo studijų finansavimo, o 4 MGL dydžio studijų įmoka neleido padengti likusios kaštų dalies) dalis studijų kaštų likdavo nepadengta (analizė pateikiama Priede Nr. 15). Pavyzdžiui, 2007 m. tiesioginės valstybės biudžeto išmokos, skirtos studijų kaštams padengti, aukštojo mokslo institucijoms sudarė 296 mln. litų, iš jų 233 mln. litų – išlaidos, numatytos skirti pagal Vyriausybės patvirtintą Metodiką, 63 mln. litų – išlaidos studentų įmokoms už studijas padengti. Studentų įmokos, susijusios su studijomis (įvairūs mokesčiai, mokami aukštajai mokyklai, ir pan.), sudarė 52 mln. litų, studentų mokančių pilną kainą už studijas, įmokos siekė 370 mln. Litų (o tai sudarė 38 proc. visų aukštųjų mokyklų pajamų), tačiau net 276 mln. litų siekiančios išlaidos (o tai net 28 proc. bendro aukštųjų mokyklų biudžeto) liko nepadengtos. Kitaip tariant, valstybės biudžeto skiriamos lėšos studijų kaštams padengti aukštojo mokslo institucijoms siekė tik 47 proc. Vyriausybės Metodikoje apskaičiuotos ir patvirtintos studijų kaštų sumos (Priedas Nr. 16).

Taigi akivaizdu, jog skiriamo valstybės finansavimo nepakako visiems valstybės finansiniams įsipareigojimams įvykdyti, tačiau ir šios valstybės biudžeto skiriamos lėšos tapo nepakeliama našta pačiai valstybei. Tuo pačiu tai reiškia, jog buvo nevykdomos teisės aktų nuostatos, lėšos skiriamos ne vadovaujantis teisės normomis ir ilgalaikėmis valstybės strategijomis bei finansavimo planais, o jų skiriamų lėšų dydis apsprendžiamas neaiškiais ir neskaidriais kriterijais. Pažymėtina ir tai, jog Aukštojo mokslo įstatyme numatytas, Švietimo ir mokslo ministerijai rengti pavestas perspektyvinis plėtros planas, turėjęs tapti aukštosioms mokykloms - uni-

[432] *Aukštojo mokslo reforma. Studijų finansavimas. Projektinis pasiūlymas*. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2007, p. 3.

versitetų veiklos ir finansų planavimo pagrindu, o valstybei – biudžetinių lėšų skyrimo aukštojo mokslo institucijoms gairėmis, buvo parengtas tik 2006 m.[433], nors pagal Aukštojo mokslo įstatymą tai turėjo būt padaryta jau 2001 m., todėl iš esmės penketą metų aukštasis mokslas buvo finansuojamas stichiškai, remiantis tik siauram suinteresuotų asmenų ratui žinomais kriterijais.

Neefektyvų biudžeto lėšų naudojimą nustatė ir Valstybės kontrolė, 2007 m. atlikusi aukštojo mokslo institucijoms skiriamų biudžeto asignavimų sąryšio su aukštųjų mokyklų veiklos rezultatais ir studijų kokybe analizę[434] ir nustačiusi, jog dėl to, kad valstybė skiria tik dalį lėšų studijoms finansuoti, universitetai dalį kitų gautų pajamų, kuriuos galėtų skirti infrastruktūrai, mokslo ir studijų materialinei bazei gerinti, darbuotojų kvalifikacijai kelti, mokslui vystyti, turi skirti studijoms finansuoti. Dėl šios priežasties universitetai negali ir racionaliai planuoti veiklos bei studijų proceso. Aukštųjų mokyklų planuotų ir gautų lėšų iš valstybės biudžeto 2005-2006 m. lyginamoji analizė pateikta Priede Nr. 17.

Valstybės kontrolės ataskaitoje taip pat pažymima, jog universitetai nepakankamai naudoja mokslines bazes ir potencialą papildomoms lėšoms užsidirbti, ir iš esmės yra priklausomi nuo valstybinio finansavimo. Bene du trečdaliai universitetų biudžeto lėšų sudaro valstybės lėšos (biudžeto asignavimai, subsidijos, užsakymai, projektinis finansavimas). Tačiau pažymėtina ir tai, jog įvairių aukštųjų mokyklų lėšų sandara skiriasi. Pavyzdžiui, 2008 m. apie 77 proc. Vilniaus universiteto pajamų (apie 65 milijonai litų) buvo gauta iš valstybės biudžeto asignavimų, apie 23 proc. pajamų (apie 19 milijonų litų) – iš kitų šaltinių[435]. Tuo tarpu Mykolo Romerio universiteto pajamų struktūroje jau 2004 m. tik 51,6 proc. visų pajamų buvo gauta iš valstybės subsidijų, kitą lėšų dalį – apie 48 proc. – sudarė pajamos už teikiamas paslaugas ir projektinis finansavimas[436]. 2008 m. valstybės biudžeto lėšos MRU sudarė dar mažesnę dalį – apie 40 proc[437]. Vytauto Didžiojo universiteto pagrindinis pajamų šaltinis 2008 - 2009 m. taip pat buvo valstybės biudžeto asignavimai ir investicijos, kurios sudarė 60,1 proc. visų universiteto pajamų. Didelę pajamų dalį sudarė ir tikslinės valstybės biudžeto lėšos – apie 14,6 proc. visų universiteto pajamų. Taigi darytina išvada, jog tik apie 25 proc. universiteto biudžeto sudaro privačios lėšos (pavyzdžiui, mokestis už studijas, registracijos mokestis, tarptautinių projektų ir grantų pajamos, mokesčiai už kvalifikacijos kėlimo kursus, parama,

---

[433] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 39-1394.

[434] *Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita Studijų universitetuose organizavimas ir lėšų, skirtų studijoms ir mokslui bei investicijoms, panaudojimas. 2007 m. gegužės 15 d., Nr. VA-50-4P* [interaktuvus] Vilnius, 2007 [žiūrėta 2010-11-19] <www.vkontrole.lt/-auditas_ataskaita.php?1748>.

[435] *VU finansavimo sumos pagal šaltinį, tikslinę paskirtį ir jų pokyčiai per ataskaitinį laikotarpį* [interaktyvus]. Vilnius, 2008 [žiūrėta 2010-10-08]. < http://www.vu.lt/site_files/FED/File0005.pdf >

[436] *Mykolo Romerio universiteto rektoriaus ataskaita 2005* [interaktyvus]. Vilnius, 2005 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/apie_mru/dokumentai/2005_rektoriaus_-ataskaita.pdf>.

[437] *Mykolo Romerio universitetas 2004-2009 m.* [interaktyvus]. Vilnius, 2009, p. 116 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/apie_mru/dokumentai/Mykolo_Romerio-_universitetas_2004-2009.pdf>.

lėšos už įvairias paslaugas ir t.t.)[438]. Detali visų Lietuvos aukštųjų mokyklų lėšų šaltinių sandara analizuojama Priede Nr.18.

Taigi apibendrinant galima konstatuoti, jog reformos išvakarėse Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelis buvo mišrus, pagal 2008 m. birželio 26 d. Aukštojo mokslo įsttaymo redakciją aukštosioms mokykloms lėšos buvo skiriamos tokia tvarka: valstybės biudžeto lėšos (skiriamos pagal Valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodiką, skirtos studentų stipendijoms, valstybės investicijų ir kitoms programoms įgyvendinti, tarptautiniams mainams plėtoti), kitos valstybės lėšos; pajamos iš mokslinės veiklos; pajamos iš ūkinės veiklos ir teikiamų paslaugų; lėšos, gautos iš tarptautinių ir kitų fondų bei organizacijų; studentų studijų įmokos; lėšos, gautos iš asmenų, savarankiškai mokančių už studijas; kitos teisėtai įgytos lėšos.

Valstybinės aukštosios mokyklos lėšos, gautos kaip studentų studijų įmokos, taip pat lėšos, gautos iš asmenų, savarankiškai mokančių už studijas, ir pajamos iš mokslinės ir ūkinės veiklos bei teikiamų paslaugų Vyriausybės nustatyta tvarka buvo įtraukiamos į valstybės biudžeto apskaitą, tačiau naudojamos šios aukštosios mokyklos specialiosioms programoms finansuoti. Tačiau pažymėtina, jog tokios nuostatos reglamentuojančios aukštųjų mokyklų lėšų šaltinius, neatitiko Biudžeto sandaros įstatymo (13 straipsnio)[439], pagal kurį valstybės biudžetinių įstaigų pajamos yra laikomos valstybės biudžeto pajamomis.

Taigi darytina išvada, jog aukštojo mokslo sistemos pertvarka ir finansavimo reforma buvo neišvengiama. Tam įtakos turėjo visos aukščiau minėtos priežastys – teisės aktų reikalavimų neatitinkantis valstybės finansavimas, augantis studentų skaičius (ir atitinkamai mažėjantis finansavimas vienam studentui), neefektyvus gaunamų lėšų panaudojimas, skiriamų lėšų skyrimo nesiejimas su universitetų veiklos rezultatais ir studijų kokybe, studijų kreditavimo sistemos netobulumas, vis didėjantis nepasitenkinimas studijų kokybe, per didelė studentų koncentracija tam tikrose specialybėse, lemianti jų nekonkurencingumą darbo rinkoje (atitinkamai ir kvalifikuotų dėstytojų trūkumą dėstant šias studijų programas), skiriamų valstybės lėšų panaudojimo skaidraus ir efektyvaus kontrolės mechanizmo trūkumas, perteklinis valstybės reguliavimas (vienareikšmis studijų įmokos nustatymas, studijų kainos mokantiems už mokslą ir studentų skaičiaus reguliavimas). Visa tai nulėmė, jog 2009 m. buvo įvykdyta kardinali aukštojo mokslo finansavimo reforma.

3.3.2. 2009 m. aukštojo mokslo finansavimo reforma – galimybės ir *status quo*

Pradėjus diskusijas dėl aukštojo mokslo finansavimo reformos buvo identifikuotos svarbiausios problemos, kurias siekta išspręsti keičiant aukštojo mokslo finansavimo modelį: pakeisti finansavimo ir atitinkamai aukštųjų mokyklų konkurencijos objektą, kad juo būtų ne valstybės finansuojamos studijų vietos, o patys

[438] *Vytauto Didžiojo universiteto 2009 metų veiklos ataskaita* [interaktyvus]. Kaunas, 2009 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://www.vdu.lt/public/var/files/2009-m.-universiteto-veiklos-ataskaita.pdf>.

[439] Lietuvos Respublikos Biudžeto sandaros įstatymas. 2003 m. gruodžio 23 d. Nr. IX-1946. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 4-47.

studentai; sureguliuoti tam tikrų programų studentų skaičių, valstybei nustatant maksimalų kiekvienos studijų krypties krepšelių kiekį; sukurti sąlygas optimizuoti aukštųjų mokyklų tinklą; įtraukti į valstybinio finansavimo sistemą privačias aukštąsias mokyklas.

Vienokia ar kitokia forma vykdomus studentų tiesioginio finansavimo modelius galima įžvelgti bene visuose valstybinio aukštojo mokslo finansavimo metoduose, iš esmės institucinio finansavimo (kuomet lėšos skiriamos konkrečiai aukštojo mokslo institucijai sutartiniu pagrindu, arba lėšų poreikis nustatomas valstybės institucijų diskrecijos teise) pagrindas taip pat yra studentui skiriamos lėšos, nes vienas iš pagrindinių kriterijų skiriant lėšas atitinkamai valstybinei aukštojo mokslo institucijai yra studentų skaičius tam tikroje valstybės finansuojamoje programoje. Finansavimo modelio centre patalpinus studentą, yra įmanomos kelios valstybinio finansavimo alternatyvos: visiškas finansavimas daliai studentų atsižvelgiant į rezultatus; visiškas finansavimas daliai studentų atsižvelgiant į soacialinę padėtį; dalinis finansavimas visiems studentams nustatant fiksuotą valstybės subsidiją („krepšelį“, „vaučerį“), kai likusią studijų kainos dalį dengia pats studentas; dalinis finansavimas visiems studentams nustatant proporcinę valstybės subsidiją, kai valstybės ir studentas dengia tam tikrą fiksuotą studijų kainos dalį. Visiškas finansavimas daliai studentų atsižvelgiant į rezultatus egzistavo Lietuvoje iki 2002 m., kai gerai besimokantiems studentams valstybė pilnai finansavo studijas, o kiti studijuojantieji mokėjo visą nustatytą studijų kainą. Nuo 2002 m. buvo taikomas valstybinio finansavimo metodas, kuomet tam tikrą nedidelę fiksuotą studijų įmoką mokėjo visi studentai, neatitinkantys gero mokymosi kriterijų[440]. Iš esmės valstybės biudžeto asignavimus studijoms galima vertinti kaip valstybės teikiamą negrąžintiną paskolą, kurios dydis studentui net ir nėra žinomas, jei neiškyla būtinybė spręsti šios paskolos grąžinimo klausimų. Ilgą laiką neegzistavo joks valstybės finansavimo ir studento atsakomybės sąryšio mechanizmas, valstybės teikiamas finansavimas buvo nesiejama su jokiais studentų įsipareigojimais.

Diskusijose dėl aukštojo mokslo finansavimo reformos dalyvavo daug tiek valstybinių institucijų, tiek visuomeninių organizacijų, tiek pavienių suinteresuotų asmenų. Didžioji dalis klausimų, analizuojamų reformai skirtuose šaltiniuose, buvo susijusi su valstybinio finansavimo metodo pasirinkimu, studijų kaštų nustatymo metodika ir atitinkamos paskolų sistemos kūrimo būtinumu. Iš esmės buvo sutariama, jog būtina finansavimo naštą pasidalinti ir diversifikuoti pagal įvairius šaltinius – valstybės biudžeto subsidijas aukštojo mokslo insitucijoms, privačias studijuojančiųjų lėšas ir ūkio subjektų lėšas, skirtas tiksliniams projektams finansuoti arba sutarčių pagrindu skiriamas konkrečiai aukštojo mokslo insitucijai. Kitaip tariant, siekiama įgyvendinti metodą, kuomet aukštojo našta pasidalijama tarp visų suinteresuotų aukštojo mokslo rezultatais - valstybės, studentų (ir jų šeimų), potencialių darbdavių (ūkio subjektų).

[440] Gerai besimokančiais buvo laikomi kiekvienos studijų programos kiekvieno semestro studentų, atrinktų kas semestrą pagal geriausius studijų rezultatus; ne mažiau kaip 50 procentų dieninių studijų studentų, atrinktų aukštosios mokyklos konkurso tvarka pagal mokymosi rezultatus, studijų įmokos buvo apmokamos valstybės lėšomis. Vyriausybė kasmet nustatydavo, kokiai daliai studentų pagal studijų pakopas ir formas studijų įmokos apmokamos valstybės lėšomis.

Vis dėlto pažymėtina, jog visuose siūlomuose reformos modeliuose dominuojančiu aukštojo mokslo finansavimo šaltiniu išliko valstybės subsidijos, kito tik mechanizmas, kurio pagrindu lėšos turėtų būti skirstomos insitucijoms arba tiesiogiai studentams. Palaipsniui vyraujančiomis tapo dvi teorijos, kurių pagrindu galėjo būti formuojamas valstybės finansavimo modelis – bazinis studijų finansavimas, panašus į egzistuojantį iki reformos, tačiau vykdomas patikslinus lėšų skaičiavimo ir skirstymo procedūras; studentų krepšelio (paslaugos gavėjo finansavimas) metodas, kuomet lėšos skiriamos studentui ir jo yra „atsinešamos“ į pasirinktą aukštąją mokyklą ir atitinkamą studijų programą. Buvo siūlomos ir kitos alternatyvos (aukštojo mokslo sistemos finansavimo reformos siūlymų apžvalga pateikta Priede Nr. 19), tačiau parlamentinėms politinėms partijoms pasirašius susitarimą dėl mokslo ir studijų sistemos pertvarkos principų[441], tapo aiškios pagrindinės reformos gairės, kurias vertėtų analizuoti išsamiau, nes būtent jų pagrindu buvo kuriama nauja Mokslo ir studijų įstatymo redakcija.

Susitarime numatyta, jog reforma vykdoma siekiant, kad būtų užtikrintas tinkamas aukštojo mokslo prieinamumas, vykdomos geros kokybės studijos, kad moksliniai tyrimai atitiktų visuomenės ir ūkio reikmes, kad Lietuvos aukštosios mokyklos galėtų konkuruoti su geriausiomis Europos ir pasaulio aukštosiomis mokyklomis ir kad mokslo ir studijų sistema veiktų efektyviai. Mokslo ir studijų sistema pertvarkymo pagrindai turėtų būti siejami su išteklių koncentravimo bei efektyvaus naudojimo, autonomijos, atsakomybės ir atskaitomybės, valstybės reguliavimo racionalumo bei veiksmingumo, laisvos konkurencijos, asmeninio suinteresuotumo, mokslo ir studijų tinklo gerinimo principais. Aukštojo mokslo finansavimo sistema įvykdžius reformą turėjo pasižymėti šiais bruožais:

1. Pasirinktas rinkos finansavimo modelis, kai studijų finansavimas susideda iš valstybės subsidijų, asmeninių studentų įnašų (studijų įmokos) ir kitų šaltinių (darbdavių, privačių fondų ir kt.) lėšų. Pirmuoju reformos etapu (2008-2009 m.) buvo numatyta, kad valstybė kompensuojama studijų finansavimo dalis tiesiogiai paskirstoma aukštosioms mokykloms kaip bazinis finansavimas pagal sutartį, nustatančią minimalų studentų skaičių, kurį įsipareigoja parengti aukštoji mokykla. Kai kurių itin paklausių specialybių studijos eksperimento tvarka pradedamos finansuoti valstybės lėšų judėjimo paskui studentą (studijų krepšelio) principu. Tolesniu reformos etapu (iki 2013 m.) šis principas turėjo būti nuosekliai įdiegiamas visose specialybėse. Pradiniame reformos etape nevalstybinėms aukštosioms mokykloms valstybės biudžeto lėšos pagal studijų krepšelio modelį turėjo būti neskiriamos;

2. Studijų įmokos ribas turėjo (intervalą) nustatyti valstybė, tačiau galutinį studijų įmokos dydį šiose ribose nustatytų pačios aukštosios mokyklos. Aukštosios mokyklos taip pat pačios nustatytų ir priimamų studentų skaičių;

3. Studijų socialiniam prieinamumui ir konstitucinei šalies gyventojų teisei į aukštąjį išsilavinimą užtikrinti turėjo būti sukurta efektyvi paskolų sistema, kuri laiduotų galimybę apmokėti studijų įmokas ir iš dalies kitas studijų išlaidas. Studijų

[441] *2007 m. birželio 14 d. Lietuvos parlamentinių politinių partijų susitarimas dėl mokslo ir studijų sistemos pertvarkos principų* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-01] <http://lms.lt/?q=en/node/556>.

metu ir nustatytą laiką po studijų baigimo ši paskola turėjo būti be palūkanų. Paskola turėtų būti pradedama grąžinti studijas baigusio asmens pajamoms pasiekus nustatytą lygį. Paskolą grąžinti arba perimti paskolos sutartyje numatytas teises ir pareigas gali darbdavys ir kiti fiziniai bei juridiniai asmenys. Siekiant užtikrinti Konstitucijos 41 straipsnio laiduojamą nemokamą mokslą, nuo studijų įmokos arba paskolos grąžinimo turėtų būti atleidžiami gerai besimokantys valstybinių aukštųjų mokyklų studentai. Esant poreikiui, šaliai svarbiausių sričių specialistams rengti taikomas valstybės užsakymo principas. Konkurse šiam užsakymui atlikti gali dalyvauti ir nevalstybinės aukštosios mokyklos. Valstybės stipendijos skiriamos turėtų būti skiriamos tik itin gabiems ir socialiai remtiniems studentams.

Svarbiausia reformos idėja ir naujovė – studijų finansavimo būdo pakeitimas, įdiegiant paslaugos gavėjo finansavimo metodą. Itin pabrėžiama, jog toks studijų finansavimo principas turėtų padėti užtikrinti konkurenciją tarp aukštųjų mokyklų dėl studentų. Numatoma įdiegti studijų finansavimo valstybės lėšomis ne pagal studentų skaičių konkrečioje mokykloje, bet pagal bendrą valstybės visiškai arba iš dalies finansuojamų studijų vietų skaičių principą. Valstybė nustatytų tik skaičių specialistų, kurių rengimas konkrečioje studijų kryptyje (krypčių grupėje, srityje) bus remiamas valstybės lėšomis, ir kiekvienai tokiai studijų vietai skiriamą finansavimą. Šios studijų vietos aukštosioms mokykloms būtų paskirstomos atskirai nustatyta tvarka. Tokiu reglamentavimu būtų įvedamas „lėšos paskui studentą“ principas. Vienu iš didžiausių šio modelio trūkumų buvo laikoma tai, jog silpnesnės, mažesnės, ypač regionuose esančios aukštosios mokyklos pirmiausiai netektų valstybės finansavimo ir po tam tikro laikotarpio valstybei tektų spręsti klausimą dėl jų likimo – stiprinimo, reorganizavimo arba likvidavimo. Iš dalies tokią tendenciją galima laikyti galimybe per finansavimą optimizuoti aukštųjų mokyklų tinklą, tačiau abejotina, kad finansiškai nepajėgios mokyklos prijungimas prie stipresnės galėtų duoti teigiamų rezultatų. Taip pat akcentuotina ir tai, jog aukštosios mokyklos atlieka regionuose labai svarbų socialinį ir kultūrinį vaidmenį, šis vaidmuo vis labiau pabrėžiamas tarptautinėje erdvėje, todėl tokių aukštųjų mokyklų išlikimo klausimas laikui bėgant gali tapti itin aktualus.

Viena iš didžiausių diskusijų buvo dėl studijų įmokos nustatymo principo – ar studijų įmoka turėtų būti fiksuota, ar jos dydis turėtų būti diferencijuojamas ir nustatomas decentralizuotai, tai yra, prerogatyva spręsti suteikiama aukštojo mokslo institucijoms. Buvo siūloma atsisakyti studijų kainos valstybinio reguliavimo. Įstatymo projekte[442] numatyta, kad studijų kainą studijuojantiesiems savo lėšomis nustatytų pati aukštoji mokykla**,** tačiau siekiant užtikrinti tam tikrą studijų kokybės lygį, studijų kaina siejama su valstybės šiam tikslui skiriama lėšų suma.

Itin aktuali įstatymo rengimo procese buvo ir paskolų studijų įmokai bei kitoms išlaidoms dengti teikimo sistemos kūrimo problema. Įstatymo projekte atsisakyta nuostatų, pagal kurias valstybės paskolas studentams teikia tik Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. Taip sukuriamas teisinis pagrindas komerciniams bankams teikti valstybės garantuojamas paskolas studijoms. Taip pat numatyta

[442] *Mokslo ir studijų įstatymo projektas*. 2008 m. kovo 18 d., pateikė A. Kubilius, G. Steponavičius [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-01] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=315957&p_query=&p_tr2=>.

teikti paskolas studijų kainai sumokėti, šios kompetencijos Valstybinis mokslo ir studijų fondas anksčiau neturėjo. Paskolos buvo teikiamos gyvenimo išlaidoms, dalinėms studijoms pagal tarptautines sutartis, fiksuotoms studijų įmokoms sumokėti. Tačiau pažymėtina, jog iki 2009 m. reformos fondo teikiamos paskolos buvo gana mažos, jų tikrai nepakakdavo pilnai patenkinti būtinus poreikius, taigi studentai iš esmės buvo priklausomi nuo savo tėvų finansinės padėties. Nors savo lėšomis studijuojantieji sudarė daugiau nei 55 proc. visų studentų (tai buvo analizuojama ankstesniame šio darbo skyriuje, grafinis paveikslas pateiktas Priede Nr. 14), paskolas gavo tik maža dalis studentų - apie 4,7 proc. visų studijuojančiųjų, 2008 m. buvo pasirašyta mažiau nei 10 000 paskolų, bendra suteikta paskolų vertė siekė apie 35 mln. litų (Priedas Nr. 20). Taigi akivaizdu, jog siekiant efektyvaus studijų krepšelio finansavimo įdiegimo, buvo būtina reformuoti ir šią aukštojo mokslo finansavimo sritį.

Taigi 2009 m. balandžio 30 d. po ilgų ir intensyvių svarstymų priimtame ir nuo 2009 m. gegužės 12 d. įsigaliojusiame Mokslo ir studijų įstatyme[443] (67 – 77 straipsniai) įtvirtintos tokios pagrindinės aukštojo mokslo finansavimo sistemos nuostatos:

- aukštojo mokslo lėšas sudaro valstybės biudžeto bazinio finansavimo lėšos valstybinėms mokslo ir studijų institucijoms; valstybės skiriamos biudžeto lėšos studijoms; valstybės investicijų programų ir valstybės investicijų projektų lėšos; pajamos, gautos kaip mokestis už studijas, taip pat pajamos iš ūkinės, mokslinės veiklos ir teikiamų paslaugų; lėšos, gautos kaip programinis konkursinis mokslinių tyrimų finansavimas; valstybės fondų lėšos; tarptautinių ir užsienio fondų ir organizacijų skiriamos lėšos; lėšos, gautos kaip parama; kitos teisėtai gautos lėšos;

- valstybės biudžeto asignavimai kiekvienam valstybiniam universitetui ir valstybiniam mokslinių tyrimų institutui skiriami atskira eilute;

- valstybinėms mokslo ir studijų institucijoms valstybės biudžeto bazinio finansavimo lėšos skiriamos moksliniams tyrimams, eksperimentinei (socialinei, kultūrinei) plėtrai ir meno veiklai plėtoti; administravimui ir ūkiui; kitoms reikmėms;

- valstybės biudžeto lėšos studijoms skiriamos studijų kainai valstybės finansuojamose studijų vietose apmokėti; geriausius studijų rezultatus pasiekusių valstybės nefinansuojamose studijų vietose studentų sumokėtai studijų kainai kompensuoti įstatymo nustatyta tvarka; tiksliniam studijų finansavimui; valstybės paskoloms arba valstybės remiamoms paskoloms; socialinėms stipendijoms ir kitai paramai;

- valstybės finansuojamos studijų vietos pagal pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas aukštosioms mokykloms tenka pagal geriausiai vidurinio ugdymo programą baigusių stojančiųjų pasirinkimą tarp aukštųjų mokyklų, neviršijant valstybės finansavimo, nustatyto kiekvienai studijų sričiai. Finansavimo paskirstymą studijų sritims nustato Vyriausybė, atsižvelgdama į valstybės ūkinės, socialinės ir kultūrinės plėtros poreikius ir valstybės finansines galimybes;

[443] Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

- Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintas nuolatinės formos studijų vietų, į kurias priimamų studentų studijos apmokamos valstybės biudžeto lėšomis, skaičius aukštojoje mokykloje išlieka per visą nustatytą studijų laikotarpį, o ištęstinės formos studijų vietų, į kurias priimamų studentų studijos apmokamos valstybės biudžeto lėšomis, skaičius aukštojoje mokykloje išlieka per laikotarpį, iki pusantro karto ilgesnį negu atitinkamoms nuolatinės formos studijoms nustatytas studijų laikotarpis. Tais atvejais, kai asmuo pašalinamas iš aukštosios mokyklos, praranda valstybės finansavimą arba nutraukia studijas ir kai valstybės finansuojama studijų vieta nėra užimama įstatymo nustatyta tvarka, valstybės finansavimas studijų vietai išlieka aukštajai mokyklai iki biudžetinių metų pabaigos;

- asmuo, kurio pirmosios pakopos ar vientisosios studijos yra valstybės finansuojamos, po pirmųjų dvejų studijų metų, o ištęstinių studijų atveju – pabaigęs pusę studijų programos, netenka valstybės finansavimo studijoms, jeigu atitinkamo laikotarpio jo studijų rezultatų vidurkis yra daugiau kaip 20 procentinių punktų mažesnis negu aukštosios mokyklos atitinkamos studijų programos ir formos to paties kurso studijuojančiųjų atitinkamo laikotarpio studijų rezultatų vidurkis. Valstybės finansavimo netekęs asmuo už studijas turi mokėti aukštosios mokyklos nustatytą studijų kainą, o jo valstybės finansuojamą vietą užima geriausiai valstybės nefinansuojamoje vietoje besimokantis asmuo;

- Vyriausybės nustatytais atvejais ir tvarka valstybės finansuojamose studijų vietose studijavę asmenys, pašalinti iš aukštosios mokyklos arba nutraukę studijas, privalo į valstybės biudžetą grąžinti studijų kainai valstybės finansuojamose studijų vietose apmokėti skirtas lėšas arba jų dalį;

- iš aukštosios mokyklos pašalinus valstybės finansuojamoje vietoje studijavusį asmenį arba jam nutraukus studijas, į valstybės finansuojamą studijų vietą aukštosios mokyklos nustatyta tvarka gali būti perkeliamas toje pačioje studijų programoje tame pačiame kurse valstybės nefinansuojamoje studijų vietoje studijuojantis asmuo;

- Vyriausybės nustatyta tvarka ir dydžiu daliai valstybės nefinansuojamose pirmosios pakopos ar vientisųjų studijų vietose geriausiai pirmuosius dvejus metus (ištęstinių studijų atveju – pusę studijų programos) ir likusius studijų metus baigusių asmenų kompensuojama per atitinkamą laikotarpį sumokėta studijų kaina (kainos dalis, ne didesnė kaip norminė studijų kaina). Bendras asmenų, kuriems kompensuojama studijų kaina, skaičius yra ne didesnis kaip 10 procentų valstybės finansuojamose pirmosios pakopos ar vientisųjų studijų vietose tais metais pirmuosius dvejus studijų metus (ištęstinių studijų atveju – pusę studijų programos) ar likusius studijų metus studijas baigusių asmenų skaičiaus.

- valstybės biudžeto lėšos konkurso būdu gali būti skiriamos mokslo ir studijų institucijoms studijų programoms įgyvendinti, atsižvelgiant į būtiniausius valstybės ūkinės, socialinės ir kultūrinės plėtros poreikius, jeigu jų negalima patenkinti kitais šiame įstatyme nustatytais būdais;

- studentai gali gauti valstybės paskolas arba valstybės remiamas paskolas studijų kainai sumokėti; gyvenimo išlaidoms; dalinėms studijoms pagal tarptautines (tarpžinybines) sutartis;

- valstybės paskoloms arba valstybės remiamoms paskoloms teikti ir jų administravimo išlaidoms padengti gali būti naudojami Valstybiniam studijų fondui šiam tikslui skirti valstybės biudžeto asignavimai, lėšos, sukauptos iš grąžinamų paskolų, palūkanų ir delspinigių, paramos, taip pat privačių ūkio subjektų ir kitos lėšos;

- studentams gali būti mokamos socialinės ir skatinamosios stipendijos;

- studijų kainą nustato aukštoji mokykla, į studijų išlaidas įskaičiuojamos lėšos, būtinos studijoms vykdyti, tai yra dėstytojų, mokslo ir kitų su studijomis susijusių darbuotojų darbo užmokesčiui; prekėms ir paslaugoms, susijusioms su studijomis, pirkti; studentams skatinti;

- tais atvejais, kai aukštosios mokyklos nustatyta studijų kaina neviršija norminės studijų kainos, valstybės biudžeto lėšomis apmokama aukštosios mokyklos nustatyta studijų kaina; tais atvejais, kai aukštosios mokyklos nustatyta studijų kaina viršija norminę studijų kainą, valstybės biudžeto lėšomis apmokama norminė studijų kaina;

- studijų kainą arba jos dalį už valstybės nefinansuojamose studijų vietose studijuojančius asmenis gali apmokėti studijuojančiojo darbdaviai, aukštoji mokykla, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys.

Pažymėtina, jog 2009 m. įvykdyta aukštojo mokslo finansavimo reforma nulėmė ir kitų reforma netiesiogiai siekiamų tikslų įgyvendinimą – prasidėjo savaiminis aukštųjų mokyklų sistemos optimizavimo procesas, pavyzdžiui, 2009 m. reorganizavimo būdu susijungė dvi aukštosios mokyklos (KMU ir LVA) ir jų pagrindu įsteigtas Lietuvos sveikatos mokslų universitetas[444].

Valstybės biudžeto lėšos aukštojo mokslo institucijoms skiriamos specialiųjų teisės aktų pagrindu[445]. Tačiau pastebėtina, jog mokslo ir studijų finansavimo struktūra įvykdžius reformą ne itin pakito - valstybinių lėšų procentinė dalis kai kurių aukštųjų mokyklų biudžete dar padidėjo. Privačių investicijų dydis aukštajame moksle yra itin nežymus, valstybės finansinė našta sumažėjo tik ES struktūrinių

[444] Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. birželio 30 d. nutarimas Nr. XI-973 „Dėl Kauno medicinos universiteto ir Lietuvos veterinarijos akademijos reorganizavimo ir Lietuvos sveikatos mokslų universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 81-4231.

[445] Lietuvos Respublikos 2009 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. 2008 m. gruodžio 22 d. Nr. XI-96. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 149-6020; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 32. „Dėl 2009 metų Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto patvirtintų asignavimų paskirstymo pagal programas“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 10-374; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1293 „Dėl studijų krepšeliui 2009 metų Lietuvos Respublikos valstybės biudžete numatytų asignavimų paskirstymo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr.124-5342; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 1504 „Dėl Už studijas sumokėtos kainos kompensavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 125-6426; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. 1801 „Dėl Socialinių stipendijų aukštųjų mokyklų studentams skyrimo ir administravimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 158-7187; Lietuvos Vyriausybės 2009 m. spalio 7 d. nutarimas Nr. 1266 „Dėl Asmens, studijuojančio valstybės finansuojamoje vietoje, studijų programos keitimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 121-5234; Lietuvos Vyriausybės 2009 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 480 „Dėl Valstybės paskolų ir valstybės remiamų paskolų studentams suteikimo, administravimo ir grąžinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr.64-2569.

fondų paramos įvairioms programoms sąskaita. Taigi aukštosios mokyklos tapo dar labiau priklausomos nuo valstybinio finansavimo (4 Paveikslas[446]).

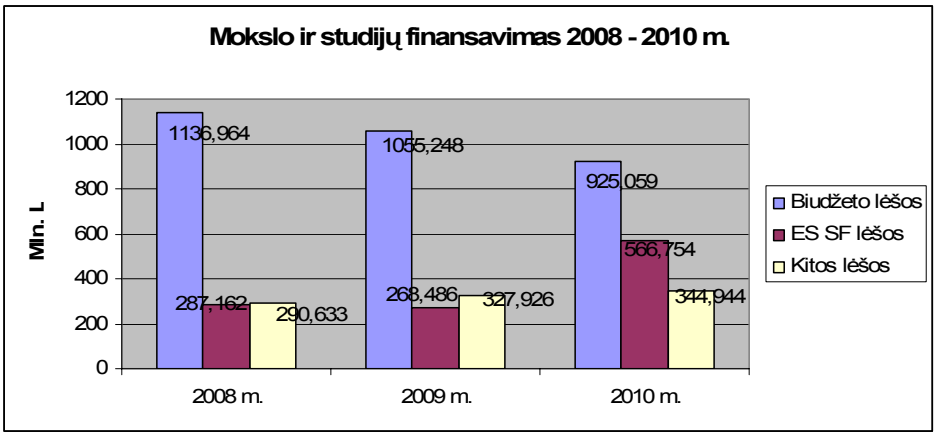

4 pav. Mokslo ir studijų finansavimas 2008 – 2010 m.

Paskolų studentams mechanizmas pradėjo veikti - 2009 m. valstybė garantavo studentų paskoloms 100 mln. litų (2010 m. numatoma garantuoti 150 mln. litų). 2009 m. 4583 studentai pasirašė paskolos sutartis su atrinktais 5 bankais už 22,5 mln. litų. Iš studijų kainai kompensuoti pasirašytos 2433 sutartys, gyvenimo išlaidoms – 2120 sutarčių, dalinėms studijoms užsienyje – 30 sutarčių[447]. Tačiau pažymėtina ir kritikuotina yra tai, jog studentai, paėmęs paskolas studijoms iš komercinių bankų, turi iškart po paskolos išmokėjimo (tai yra, suteikimo paskolos gavėjui) mokėti palūkanas. Paskolų grąžinimas taip pat bus vykdomas kiek kitaip nei kitose valstybėse taikoma praktika - paskolos turės būti pradedamos grąžinti per 12 mėnesių po studijų baigimo arba nutraukimo (kitose valstybėse paskolos grąžinimo pradžios terminas arba išvis nėra numatytas ir yra siejamas tik su gaunamomis pajamomis, arba toks terminas yra žymiai ilgesnis), nors numatyta, jog jei šeimos pajamos per paskutinius 6 mėnesius yra ne daugiau nei 50 proc. didesnės nei valstybės remiamas pajamų dydis (šiuo metu tai yra 525 litai), galima paskolos grąžinimą atidėti. Atidėjimo laikotarpiu paskolos palūkanos gali būti valstybės kompensuojamos nedirbantiems asmenims, auginantiems vaiką iki trejų metų, neįgaliems ar kitiems asmenims, kuriems pagal teisės aktų nustatytą tvarką yra numatyta tokia teisė. Paskolos gavėjas valstybės remiamą paskolą grąžina ne vėliau kaip per 15 metų nuo paskolos grąžinimo pradžios.[448].

---

[446] Šaltinis – *Vieneri metai mokslo ir studijų sistemos reformai. Nuveikti darbai – būsimi žingsniai. 2010 m. gegužės 12 d.* [interaktyvus] Švietimo ir mokslo ministerija, p. 4 [žiūrėta 2010-12-02] <http://www.smm.lt/docs/MS_reformai_vieneri.pdf>.

[447] *Ibid*., p. 7.

[448] Lietuvos Vyriausybės 2009 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 480 „Dėl Valstybės paskolų ir valstybės remiamų paskolų studentams suteikimo, administravimo ir grąžinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 64-2569.

Valstybė taip pat teikia paskolas studijų įmokai sumokėti studentams, kurie yra įstoję iki 2009 m., šių įmokų dydis pagal nebegaliojantį Aukštojo mokslo įstatymą yra 4 MGL už studijų metus (520 litų už semestrą). Šios paskolos grąžinimas prasideda ir fiksuotos 5 proc. palūkanos pradedamos skaičiuoti ne vėliau kaip po 24 mėnesių baigus, nutraukus studijas ar studentą pašalinus. Šios tik valstybės paskolos per Valstybinį studijų fondą teikiamos paskolos taip pat gali būti apmokėtos įstaigų, įmonių, organizacijų arba fizinių asmenų lėšomis.

Po aukštojo mokslo finansavimo reformos įgyvendinimo išplėstas ir socialines paskolas gaunančių asmenų ratas. Socialines stipendijas gali gauti aukštųjų mokyklų pirmosios pakopos, vientisųjų studijų, antrosios pakopos studijų studentai ir studentai, studijuojantys pagal laipsnio nesuteikiančias studijų programas, kurie yra iš nepasiturinčių šeimų ar vieni gyvenantys asmenys ir teisės aktų nustatyta tvarka turintys teisę gauti socialinę pašalpą, turi teisės aktų nustatyta tvarka nustatytą 45 procentų ar mažesnį darbingumo lygį arba sunkų ar vidutinį neįgalumo lygį, yra ne vyresni kaip 25 metų ir jiems iki pilnametystės įstatymų nustatyta tvarka buvo nustatyta globa (rūpyba) arba jų tėvai (turėtas vienintelis iš tėvų) yra mirę[449]. Šiems asmenims skiriamų socialinių paskolų dydis yra 3 bazinės socialinės išmokos, arba 390 litų, per mėnesį. Iš viso socialinėms stipendijoms 2010 m. numatyta skirti 59,3 mln. litų[450]. Planuojama nuo 2011 m. įsteigti Studentų registrą, ir nuo to laiko Valstybinis studijų fondas turėtų perimti visų valstybės skiriamų ir garantuojamų paskolų administravimą. Tačiau įvykdžius reformą nuo 2009 m. valstybė visiškai nebereguliuoja skatinamųjų stipendijų skyrimo tvarkos ar dydžio. Už kokius akademinius rezultatus ar kitus pasiekimus, kokio dydžio stipendija, kokiam skaičiui studentų skiriama priklauso nuo konkrečios aukštosios mokyklos sprendimo ir galimybių. Tokia praktika, be abejonės, yra teigiama ir atitinka aukštųjų mokyklų autonomijos ir akademinės laisvės principus.

Taigi, galima konstatuoti, jog yra žengtas labai svarbus ir reikšmingas žingsnis – imtasi aukštojo mokslo reformos. Pažymėtina ir tai, jog šį kartą reformą yra visaapimanti, sistemiška, keičiami ne pavieniai teisės aktai, tačiau imamasi esminių pertvarkų tiek legislatyviniame, tiek instituciniame, tiek administravimo ir kontrolės lygmenyse. Be abejonės, tokia reforma buvo būtina, ji yra savalaikė, nes aukštasis mokslas kaip socialinis ir kultūrinis reiškinys pamažu buvo praradęs tiek savo autoritetą, tiek įtaką visuomenės ekonominiam, socialiniam, kultūriniam gyvenimui, pati aukštojo išsilavinimo sąvoka ir reikšmė buvo diskredituota. Tačiau apžvelgus aukštojo mokslo sistemos finansavimo reformos prielaidas, alternatyvas ir esamą padėtį, kyla tam tikrų abejonių, ar pasirinktas finansavimo modelis iš tiesų yra optimalus, geriausiai atliepiantis visuomenės poreikius ir valstybės finansines galimybes.

---

[449] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. 1801 „Dėl Socialinių stipendijų aukštųjų mokyklų studentams skyrimo ir administravimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 158-7187.

[450] Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. *Lietuvos švietimas. Tik faktai. Metinis pranešimas 2010*. [interaktyvus] Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2010, p. 74 [žiūrėta 2010-12-02] <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/apzvalgos/Lietuvos%20svietimas%202010.pdf>.

3.3.3. Alternatyvus Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo modelis

Išanalizavus pagrindines aukštojo mokslo finansavimo reformos nuostatas ir įvertinus pirmuosius reformos rezultatus, galima daryti išvadas dėl pagrindinių reformos trūkumų ir privalumų, taip pat siūlyti kitas aukštojo mokslo finansavimo alternatyvas. Be abejonės, aukštojo mokslo sistemai kardinalių pokyčių jau pakanka ir derėtų bent keletą metų leisti naujovėms įsitvirtinti, todėl radikalios naujos reformos siūlymas nebūtų adekvatus atsižvelgiant į esamą situaciją aukštajame moksle ir valstybės ekonominę būklę. Vis dėlto valstybinės valdžios pasiūlytame ir įgyvendintame aukštojo mokslo finansavimo modelyje galima įžvelgti pakankamai daug ydingų apraiškų, kurias būtina įvardinti ir pasiūlyti galimas korekcijų gaires.

Nagrinėjant studijų finansavimo modelį ir siūlant galimas alternatyvas, turi būti aptarti šie pagrindiniai aspektais: studijų prieinamumo sąlygos; valstybės biudžeto lėšų paskirstymo aukštosioms mokykloms principai; studijuojančiųjų skaičiaus nustatymo principai; studijų įmokos nustatymo principai; studijų kreditavimas; stipendijų sistema. Taip pat renkantis studijų finansavimo reformos tobulinimo kryptis, būtina atsakyti į klausimus, ko yra siekiama ir kaip vienas ar kitas finansavimo modelis paveiks Lietuvos aukštojo mokslo sistemą ilgalaikiame laikotarpyje. Manytina, jog ilgalaikėje perspektyvoje kiekvieno finansavimo metodo pasirinkimas turi būti siejamas su bendru studijų kokybės augimu visame aukštojo mokslo sektoriuje, galimybe optimizuoti aukštųjų mokyklų tinklą ir konkurencinių sąlygų sudarymu, finansinių išteklių gausėjimu nesumažinant aukštojo mokslo prieinamumo, asmens, visuomenės ir ūkio poreikių tenkinimo užtikrinimu.

Studijų prieinamumas. Aukštojo mokslo prieinamumą reglamentuojančios Konstitucijos nuostatos ne kartą analizuota konstitucijos justicijos bylose, jos buvo išsamiai aptartos ir šiame disertaciniame tyrime. Manytina, jog visa Lietuvos aukštojo mokslo finansavimo sistema remiasi į konstitucinį reikalavimą užtikrinti nemokamą mokslą valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokantiems studentams (Konstitucijos 41 straipsnio 3 dalis). Konstitucinio Teismo nutarimuose šio įpareigojimo turinio ir apimties analizė atskleidė tokius pagrindinius reikalavimus, kuriuos turi išpildyti valstybė teisiniu reglamentavimu ir kitomis valstybinio reguliavimo priemonėmis[451]:

- negalima nustatyti siekiantiesiems aukštojo mokslo tokių reikalavimų, kurie būtų grindžiami ne jų pačių sugebėjimais, o kokiais nors kitais kriterijais;
- valstybės biudžete privalo būti numatytos lėšos, kurių reikia, kad valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokantiems piliečiams būtų garantuotas nemokamas aukštasis mokslas;
- valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokančių piliečių aukštojo mokslo išlaidas valstybė pagal Konstituciją privalo prisiimti esant šioms trims sąlygoms: 1) besimokantysis yra Lietuvos Respublikos pilietis; 2) jis mokosi valstybinėje aukštojoje mokykloje; 3) jis mokosi gerai, t. y. jo mokymasis atitinka nustatytus gero mokymosi kriterijus;

[451] LR Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 5-186; LR Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2529; LR Konstitucinio teismo 2009 m. gruodžio 18 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 151-6798.

- nuostatos, jog aukštasis mokslas yra prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus, negalima interpretuoti kaip nustatančios valstybės pareigą valstybės lėšomis užtikrinti bet kurio gebančio siekti aukštojo išsilavinimo žmogaus bet kokio aukštojo mokslo siekimą neatsižvelgiant į visuomenės ir valstybės poreikius bei galimybes;

- valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokančių piliečių aukštojo mokslo išlaidos negali būti jokia forma užkrautos patiems šiems asmenims;

- valstybė turi pareigą nustatyti valstybės lėšų, kuriomis finansuojamas valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokančių piliečių mokslas, skyrimo principus ir tvarką, taip pat tai, kaip turi būti kontroliuojamas jų panaudojimo teisėtumas;

- jeigu valstybinė aukštoji mokykla turi galimybių valstybės nustatytus standartus atitinkantį aukštąjį mokslą suteikti ne tik tiems asmenims, kurių studijas valstybė pati finansuoja, bet ir tiems, kurie siekia aukštojo mokslo valstybinėje aukštojoje mokykloje ne valstybės lėšomis, tai negali būti nustatyta tokio teisinio reguliavimo, kuriuo valstybinei aukštajai mokyklai būtų kliudoma ar apskritai draudžiama priimti tokius asmenis mokytis šioje aukštojoje mokykloje;

- kriterijai, kuriuos atitinkantys asmenys laikomi gerai besimokančiais ir dėl to pagal Konstituciją turinčiais teisę, kad jų mokslą valstybinėse aukštosiose mokyklose apmokėtų valstybė, nustatytini įstatymu;

- valstybės lėšos, skiriamos valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokančių piliečių nemokamoms studijoms užtikrinti, gali būti skiriamos ir piliečiams, kurie studijuoja nevalstybinėse aukštosiose mokyklose;

- tam tikrų sričių (krypčių) specialistai (kai atitinkamų sričių (krypčių) specialistai dėl objektyvių aplinkybių negali būti parengti valstybinėse aukštosiose mokyklose) valstybės užsakymu valstybės biudžeto lėšomis gali būti rengiami ir nevalstybinėse aukštosiose mokyklose. Be to, valstybės biudžeto lėšomis galima remti piliečius, studijuojančius kitų valstybių aukštosiose mokyklose.

Taigi, apibendrinus Konstitucinio Teismo suformuotą doktriną ir ją įvertinus naujos Mokslo ir studijų redakcijos kontekste galima daryti tokias išvadas:

- Mokslo ir studijų įstatymo 70 straipsnio 1 dalyje numatyta tvarka, kuomet pirmenybė į valstybės finansuojamas studijų vietas pagal pirmosios pakopos ir vientisųjų studijų programas tenka stojantiesiems pagal jų gebėjimus, kurie nustatomi atsižvelgiant į brandos egzaminų, mokymosi, kitus rezultatus bei specialiuosius gebėjimus, aiškiai neapibrėžia valstybės pareigos garantuoti teisę įgyti nemokamą aukštąjį išsilavinimą tik gerai besimokantiems ribų, tai yra valstybės finansavimą studijoms gali gauti ir kiti, nebūtinai gerai besimokantys asmenys, jei jų rezultatai santykinai lyginant su kitų abiturientų rezultatais yra gana aukšti;

- šiame tyrime jau buvo aptarta, jog stojančiųjų į aukštąsias mokyklas konkursiniai balai svyruoja nuo 11,32 iki 19,90 santykinių vienetų (Priedas Nr. 6), valstybės finansavimą gauna ir stojantieji į kolegijas, jų konkursiniai balai svyruoja nuo 5,49 iki 16,41 santykinių vienetų[452], taigi iš esmės valstybės finansavimą aukštojo mokslo studijoms gauna asmenys, kurių stojamieji konkursiniai balai svyruoja nuo

[452] *Lietuvos švietimas skaičiais. Studijos. 2009*. Vilnius, 2009, p. 28-29.

5,49 iki 19,90 santykinių vienetų. Todėl kyla pagrįstų abejonių, ar visų šių asmenų mokymąsi galima vertinti kaip „gerą“. O tai reiškia, kad valstybė, nepaisydama savo finansinių galimybių ir išplėsdama Konstitucijoje nustatyto įpareigojimo ribas, finansuoja ir studentų, kurie nėra labai pažangūs ar motyvuoti, studijas;

- Mokslo ir studijų įstatymo 70 straipsnio 7 dalis, numatanti, kad studijų rezultatai, lemiantys valstybės finansavimą, vertinami tik po pirmų dviejų studijų metų arba po pusės studijų programos, taip pat yra kritikuotina atsižvelgiant į tai, kad piliečių, studijuojančių valstybinėse aukštosiose mokyklose pagal valstybės užsakymą (t. y. rengiamų tenkinant valstybės nustatytą atitinkamų sričių (krypčių) specialistų poreikį), mokymosi rezultatų vertinimas pagal įstatyme nustatytus gero mokymosi kriterijus turi būti reguliariai vykdomas po kiekvieno akademinio mokymosi laikotarpio atliktos studijuojamų dalykų žinių patikros;

- Mokslo ir studijų įstatymo 70 straipsnio 7 dalis, numatanti, kad asmuo, gaunantis valstybės finansavimą studijoms, jo netenka, jeigu atitinkamo laikotarpio jo studijų rezultatų vidurkis yra daugiau kaip 20 procentinių punktų mažesnis negu aukštosios mokyklos atitinkamos studijų programos ir formos to paties kurso studijuojančiųjų atitinkamo laikotarpio studijų rezultatų vidurkis, yra ydinga, nes tokiu atveju asmens realus įvertinimas gali būti itin žemas ir visiškai neatitikti gero mokymosi kriterijų, tačiau jam vis tiek bus finansuojamos studijos valstybės biudžeto lėšomis. Be abejo, valstybei nėra draudžiama prisiimti daugiau įsipareigojimų nei numatyta Konstitucijoje, tačiau pažymėtina, jog tokiu teisiniu reguliavimu sukuriama situacija, kuomet asmenys nėra suinteresuoti siekti kiek galima geresnių studijų rezultatų;

- į valstybinio finansavimo sistemą įtraukus ir privačias aukštąsias mokyklas teigiama, jog tai padidina studijų prieinamumą. Vienok derėtų pastebėti, jog pagal Konstitucinio Teismo išaiškinimą, tam tikrų sričių (krypčių) specialistai gali būti rengiami nevalstybinėse aukštosiose mokyklose pagal valstybės užsakymą tik tada, jei dėl objektyvių aplinkybių jie negali būti parengti valstybinėse aukštosiose mokyklose. Šiuo metu valstybės finansuojamose vietose studijuojantys asmenys savo „krepšelius“ yra „nusinešę“ į privačias ISM, LCC, VVAM, VVTA aukštąsias mokyklas. Šiose mokyklose yra rengiami ekonomikos, finansų ir apskaitos, verslo vadybos, psichologijos, anglų kalbos, verslo teisės specialistai. Tokias pačias bakalauro ir magistro studijų programas siūlo ir bene visos valstybinės aukštosios mokyklos, todėl nėra pagrindo teigti, jog šiuo atveju egzistuoja kokios nors objektyvios priežastys, dėl kurių reikėtų valstybės užsakymą šių sričių (krypčių) specialistams rengti suteikti privačioms aukštosioms mokykloms.

Darytina išvada, jog Lietuvos aukštojo mokslo prieinamumo ir finansavimo problemų ištakos slypi Konstitucijos nuostatoje, kurioje išplėstas tradicinis valstybių, kuriose yra numatyta teisė piliečiams įgyti nemokamą aukštąjį išsilavinimą, įpareigojimas ir suformuluota papildoma sąlyga – gero mokymosi kriterijus, pagal kurį atskiriami šios teisės į nemokamą aukštąjį mokslą subjektai. Ši nuostata yra perteklinė, suformuluota dviprasmiškai, todėl buvo daug interpretuota ir aiškinta, o tai sukelia tiek įtampą ir netikrumą visuomenėje, tiek tam tikrų teisėtų lūkesčių paneigimą, tiek sumaištį tarp teisėkūros subjektų ir vykdomosios valdžios.

Todėl siūlytina šį Konstitucijos straipsnį keisti, apibrėžiant teisę į aukštąjį mokslą taip, kaip ji yra numatyta tarptautiniuose, regioniniuose dokumentuose bei kitų valstybių konstitucijose – „Aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno žmogaus sugebėjimus“, tai yra pakeičiant Konstitucijos 41 straipsnio 3 dalį ir panaikinant antrąjį sakinį „Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas“. Tokiu atveju valstybė įsipareigojimus užtikrinant aukštojo mokslo prieinamumą prisiimtų vadovaudamasi įstatymais, atsižvelgdama į valstybės finansinius pajėgumus. Jei Seimo nariams (šiuo atveju Konstitucijos 41 straipsnio 3 dalis būtų keičiama Seimui balsuojant 2 kartus, tarp šių balsavimų darant ne mažesnę kaip trijų mėnesių pertrauką, kiekvieno balsavimo metu už tai balsavus ne mažiau kaip 2/3 visų Seimo narių) neužtektų politinės valios atsisakyti populiaraus, tačiau nei teisiškai, nei ekonomiškai nepagrįsto įsipareigojimo užtikrinti nemokamą mokslą, pakeista Konstitucijos nuostata galėtų būti formuluojama taip: „Aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno sugebėjimus. Atsižvelgiant į valstybės ekonominę padėtį, palaipsniui įvedamas nemokamas aukštasis mokslas visiems piliečiams“. Šiuo atveju valstybė įstatymais galėtų lanksčiau reaguoti į besikeičiančią valstybės ekonominę būklę, pagal savo galimybes konkurencijos pagal kiekvieno studijuojančiojo sugebėjimus pagrindu suteikdama valstybės finansavimą aukštojo mokslo studijoms.

Studijų finansavimas. Darytina išvada, jog pakeitus konstitucinę nuostatą dėl nemokamo aukštojo mokslo, bet koks pasirinktas finansavimo modelis, atitinkantis valstybės ekonomines galimybes ir užtikrinantis visiems asmenims teisę lygiais konkurenciniais pagrindais pagal kiekvieno sugebėjimus įgyti aukštąjį išsilavinimą, būtų priimtinas. Kaip konstatuota anksčiau, aukštojo mokslo sistemai naujos radikalios reformos gali būti pražūtingos, todėl šiame tyrime bus analizuojamos esamo valstybinio finansavimo metodo, paremtu studijų krepšelio, tenkančio studentui, tobulinimo perspektyvos.

Vertinant egzistuojančio teisinio reguliavimo trūkumus konstitucinės jurisprudencijos kontekste, darytinos tokios išvados:

- svarstytina Mokslo ir studijų įstatymo 70 straipsnio 11 dalis, nustatanti, kad valstybės biudžeto lėšos studijų kainai valstybės finansuojamose studijų vietose apmokėti skiriamos Vyriausybės nustatyta tvarka, nes Konstitucinis Teismas išaiškino, kad valstybinių aukštųjų mokyklų autonomijos garantija – toks teisinis reguliavimas, kai valstybės biudžeto įstatyme numatomi ne tik asignavimai aukštajam mokslui, bet ir lėšos kiekvienai valstybinei aukštajai mokyklai, kurios taip pat apima ir lėšas gerai besimokančių pagal valstybės užsakymą aukštojoje mokykloje, visoms išlaidoms padengti;

- kritikuotinos Mokslo ir studijų įstatymo 71 straipsnio 1 ir 2 dalys, kuriose numatyta, jog Vyriausybės nustatyta tvarka ir dydžiu daliai valstybės nefinansuojamose pirmosios pakopos ar vientisųjų studijų vietose geriausiai pirmuosius dvejus metus (ištęstinių studijų atveju – pusę studijų programos) ir likusius studijų metus baigusių asmenų kompensuojama per atitinkamą laikotarpį sumokėta studijų kaina (kainos dalis, ne didesnė kaip norminė studijų kaina), o bendras asmenų, kuriems kompensuojama studijų kaina, skaičius yra ne didesnis kaip 10 procentų valstybės finansuojamose pirmosios pakopos ar vientisųjų studijų vietose tais

metais pirmuosius dvejus studijų metus (ištęstinių studijų atveju – pusę studijų programos) ar likusius studijų metus studijas baigusių asmenų skaičiaus. Konstitucinis Teismas nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, jog įstatymu nustatyti kriterijai, kuriuos atitinkantys valstybės finansuojami asmenys laikomi gerai besimokančiais, negali būti formalūs, juolab neleistina iš anksto nustatyti kokį nors esą „gerai besimokančių piliečių“ skaičių - absoliutų ar santykinį dydį, t.y. kvotą, nes neįmanoma iš anksto tiksliai numatyti, kiek studentų iš tikrųjų mokysis gerai, o kiek - ne. Tokių kvotų nustatymas visiškai iškreiptų konstitucinę gero mokymosi sampratą;

- Mokslo ir studijų įstatymo 76 straipsnio 4 dalis, numatanti, kad tais atvejais, kai aukštosios mokyklos nustatyta studijų kaina viršija Vyriausybės nustatytą norminę studijų kainą, valstybės biudžeto lėšomis apmokama tik norminė studijų kaina, svarstytina atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo sprendimo nuostatą, kad valstybinėse aukštosiose mokyklose gerai besimokančių piliečių aukštojo mokslo išlaidos negali būti jokia forma užkrautos patiems šiems asmenims;

- Mokslo ir studijų įstatymo 76 straipsnio 5 dalis, pagal kurią asmenys, studijuojantys valstybinių aukštųjų mokyklų valstybės finansuojamose studijų vietose, valstybinei aukštajai mokyklai neturi mokėti jokių tiesiogiai su studijų programos įgyvendinimu susijusių įmokų, suponuoja prielaidą, jog kai kurie aukštųjų mokyklų kaštai, susiję su studijomis, liks nepadengti, nes valstybės lėšomis finansuojama tik Vyriausybės nustatyta norminė studijų kaina, taigi jei aukštosios mokyklos nustatyta kaina yra didesnė, skirtumas tarp aukštosio mokyklos nustatytos ir Vyriausybės patvirtintos norminės kainos liks nepadengtas (nes jokios studijų išlaidos negali būti užkraunamos valstybės finansuojamose vietose studijuojantiems studentams);

- diskutuotina Mokslo ir studijų įstatymo 94 straipsnio 5 dalis, pagal kurią gerai besimokančiais studentais laikomi studentai, kurie neturi akademinių skolų ir kurių studijų dalykų įvertinimo vidurkis per semestrą yra ne mažesnis kaip įvertinimas „aštuoni“ pagal dešimties balų vertinimo skalę pagal Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos patvirtintą studijų rezultatų vertinimo sistemą, nes pagal Konstitucinio Teismo išaiškinimą kriterijai, pagal kuriuos asmuo laikomas gerai besimokančiu, turi būti nustatyti įstatymu;

- įgyvendinus studijų krepšelio principą kaip valstybinio finansavimo metodą, paneigiama konstitucinė nuostata, kurios turinį atskleidė Konstitucinis Teismas, jog valstybės biudžete aukštosioms mokykloms turi būti numatyta skirti būtent tiek lėšų, kiek reikia Vyriausybės nustatyto skaičiaus priimamų visiškai ir iš dalies valstybės biudžeto lėšomis finansuojamų studentų studijoms apmokėti, tai yra, esminė valstybinių aukštųjų mokyklų autonomijos garantija – toks teisinis reguliavimas, kai valstybės biudžeto įstatyme numatomi ne tik asignavimai aukštajam mokslui, bet ir lėšos kiekvienai valstybinei aukštajai mokyklai (Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas).

Taigi, esamame teisiniame reglamentavime yra gana daug spragų, teisės normos ne visada suderintos su Konstitucija ir Konstitucinio Teismo išaiškinimais. Pažymėtina ir tai, jog dėl bene visų aptartų Mokslo ir studijų įstatymo nuostatų konstitucingumo Seimo narių grupė yra kreipusis į Konstitucinį Teismą, todėl tikėtina, jog kai kurios įstatymo nuostatos po jų įvertinimo Konstituciniame Teisme gali kisti. Šiame tyrime suformuluotas pasiūlymas keisti konstitucinę nuostatą dėl

aukštojo mokslo prieinamumo visiems pagal kiekvieno sugebėjimus, todėl ir rekomendacijos dėl studijų finansavimo metodo tobulinimo pristatomos atsižvelgiant į šį kontekstą.

Pažymėtina ir tai, jog nepaisant pasirinkto studijų finansavimo metodo būtina optimizuoti aukštųjų mokyklų skaičių. Šiuo metu Lietuvoje, kurioje gyvena apie 3,2 mln. gyventojų, yra 14 valstybinių ir 7 nevalstybinės aukštosios mokyklos[453], 16 valstybinių ir 12 nevalstybinių kolegijų[454]. Pavyzdžiui, Slovėnijoje, kurios gyventojų skaičius yra 2,1 mln., veikia 5 valstybiniai universitetai, jose 2008 m. mokėsi apie 115 tūkstančių studentų[455]. Akivaizdu, jog Lietuvoje yra per daug ir universitetinių, ir neuniversitetinių aukštųjų mokyklų, kurios ateityje susidurs su sunkumais konkuruodamos ne tik tarpusavyje, bet ir tarptautiniame lygmenyje. Šiuo metu Lietuvoje studentų skaičius yra aukštas, universitetuose mokosi apie 150 tūkst. studentų (visose aukštosiose mokyklose – daugiau nei 160 tūkst. studentų). Tačiau dėl gimstamumo mažėjimo bei emigracijos yra tendencija studentų skaičiui mažėti, prognozuojama, jog 2020 m. Lietuvoje bus apie 30 tūkst. abiturientų (2010 m. jų buvo beveik 55 tūkst.), atitinkamai mažės ir studijuojančiųjų skaičius. Todėl jau dabar aukštosioms mokykloms reikia svarstyti pertvarkymo planus ir jungtis į dideles, stiprias infrastruktūros ir kokybės prasme, gebančias konkuruoti tarptautinėje rinkoje mokslo ir studijų institucijas. Nors yra tendencija kai kurioms aukštosioms mokykloms savanoriškai susijungti (KMU ir LVA susijungimas į Lietuvos sveikatos mokslų universitetą), tačiau sunku tikėtis, jog likę universitetai patys optimizuos aukštųjų mokyklų tinklą iki 5-7 aukštųjų valstybinių mokyklų. G. Viliūno teigimu, „mūsų universitetai konkuruoja dėl valstybės išteklių ir studentų atnešamų lėšų, jie yra labai nevienodo dydžio, profilio ir mokslinio pajėgumo, juos varžo institucinės ambicijos ir tradicijos, todėl lygiavertės derybos ir viešuoju interesu pagrįsti susitarimai tarp jų yra sunkiai tikėtini. Jei universitetų tinklo konsolidavimą paliksime patiems universitetams, procesas bus dalinis, lėtas ir skausmingas“[456].

Todėl universitetų sistemos pertvarkos reformos iniciatyva turėtų kilti tiek iš pačių universitetų, tiek iš valstybinės valdžios institucijų. Be abejo, išvengti suinteresuotų šalių įtakos vienaip ar kitaip sprendžiant konkretaus universiteto ir jo vadovaujančio personalo išlikimo klausimus nepavyktų, tačiau net ir esant tam tikram lobistiniam poveikiui pokyčiai yra būtini. Tai padėtų koncentruoti tiek valstybines, tiek privačias lėšas keletoje institucijų, būtų išvengta nereikalingų išlaidų administracijai, infrastruktūrai, atsisakyta besidubliuojančių studijų programų, dėstytojų pajėgų skaidymo. Mažėjant studentų skaičiui ir pagrindinį valstybės finansavimo metodą siejant su studento krepšeliu, aukštųjų mokyklų lėšos kasmet vis mažės, net ir šiuo metu dideliems universitetams gali tapti sudėtinga ne tik išlaikyti stabilią

---

[453] *Lietuvos universitetai* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.lms.lt/?q=lt/LietuvosUniversitetai>.

[454] *Lietuvos kolegijos* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.lms.lt/?q=lt/Kolegijos>.

[455] *Rapid Reports. Education.* [interaktyvus] Statistical Office of The Republic of Slovenia: 2009 [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.stat.si/doc/statinf/09-si-271-0901.pdf>.

[456] Viliūnas, G. *Kaip pertvarkyti Lietuvos universitetus* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-08-15-giedrius-viliunas-kaip-pertvarkyti-lietuvos-universitetus/2772>.

finansinę padėtį, tačiau ir suteikti maksimaliai kokybiškas paslaugas. Darytina ir išvada, jog studijų krepšelio metodas kaip pagrindinė valstybinio finansavimo priemonė nebus ilgalaikė ir palaipsniui, ryškėjant studentų skaičiaus mažėjimo tendencijai, turės būti pakeista ar papildyta kitais finansavimo mechanizmais.

Aukštųjų mokyklų ir valstybės santykiai turėtų būti grindžiami bent penkeriems metams sudaromomis sutartimis, kuriose būtų suformuluotos aukštajai mokyklai keliamos užduotys (apibendrintai, pagal studijų kryptis) ir valstybės įsipareigojimai tas užduotis finansuoti. Universitetai (tarp savęs ir su nevalstybinėmis aukštosiomis mokyklomis) konkuruotų dėl valstybės užsakymo vykdyti tam tikras studijų programas arba dėl pagal tas programas studijuoti priimamų studentų skaičiaus, kuriems finansavimas būtų skiriamas pagal dabar egzistuojančią studijų krepšelio principą. Tačiau šiuo atveju bazinis finansavimas aukštojo mokslo institucijoms būtų skiriamas atsižvelgiant į valstybės nustatytus kriterijus ir galėtų būti siejamas su lėšomis infrastruktūrai plėtoti, moksliniams tyrimams vykdyti. Šių lėšų sąskaita būtų mažinamas studentų, kuriems skiriamas studento krepšelis, skaičius, ir valstybinis finansavimas būtų skiriamas tik iš tiesų patiems geriausiems abiturientams, pilnai įvertinus valstybės finansines galimybes. Vienok toks metodas užtikrintų valstybinėms aukštosioms mokykloms bent minimalias lėšas, kurių reikia aukštojo mokslo veiklai vykdyti.

Aukštosios mokyklos turi savarankiškai nusistatyti studentų skaičių, atsižvelgdamos į rinkos poreikius ir finansinius išteklius, tačiau siekiant, kad ilgalaikėje perspektyvoje nebūtų atsisakyta brangesnių, tačiau valstybei svarbių studijų, su aukštosiomis mokyklomis būtų susitariama, kiek ir kokių specialistų jos įsipareigoja paruošti už gaunamą finansavimą valstybei nustatant atitinkamą skaičių valstybės finansuojamų studentų krepšelių. Šiuo metu finansuojama tam tikros krypties studijos (pavyzdžiui, socialinių mokslų), tačiau didžioji dalis abiturientų gali rinktis, tarkime, teisės studijas, o kitos konkrečios krypties specialybės gali būti mažiau paklausios. Jeigu aukštosios mokyklos neruošia arba ruošia nepakankamai tam tikros studijų krypties studentų, galėtų būti skelbiami konkursai atitinkamų specialybių studentams parengti. Konkurse galėtų dalyvauti ir privačios aukštosios mokyklos. Valstybės užsakymo modelio įdiegimas leistų operatyviai reaguoti į darbo rinkos poreikius.

Studijų krepšelį sudaranti studijų kaina turi atitikti studijų išlaidas ir negali būti siejama su studentų formuojama tokių studijų paklausa, t.y. turėti rinkos kainos požymių. Į pirmosios pakopos studijų kainą neturi būti įskaičiuojamas universitetuose vykdomų mokslinių tyrimų ar infrastruktūros finansavimas. Universitetuose valstybės interesais vykdomi moksliniai tyrimai ir tiems tyrimams būtinos materialinės bazės kūrimas bei išlaikymas turi būti finansuojami iš kitų šaltinių ir pasitelkus kitus finansavimo mechanizmus (minėtą bazinį finansavimo metodą). Už kiekvieno studento studijas valstybinė aukštoji mokykla turi gauti studijų kainą atitinkantį finansavimą. Dalis studijų kainos būtų dengiama iš valstybės biudžeto, kita dalis būtų registracijos (studijų) įmoka.

Siūlytina aukštojo mokslo finansavimo mechanizmą papildyti nauja finansavimo priemone – studijų registracijos mokesčiu. Toks siūlymas yra grindžiamas nuostata, jog kiekvienas asmuo pats turi prisidėti prie savo studijų finansavimo

(studijos yra asmens investicija į būsimą karjerą), todėl registracijos (studijų) įmokas turėtų mokėti visi valstybinių aukštųjų mokyklų studentai nepriklausomai nuo to, kokia forma vyksta jų studijos (nuolatinės, ištęstinės, vientisosios), taip pat nuo to, ar jų studijos yra finansuojamos valstybės, ar privačiomis lėšomis. Studijų registracijos mokestis būtų mokamas kiekvieno semestro pradžioje ir reikštų, jog tą konkretų semestrą studentas pageidauja tęsti studijas pasirinktoje programoje ir būti egzaminuojamas. Antrosios pakopos (magistrantūros) studentams būtų nustatomos kitokios studijų įmokos.

Įstatymu būtų reglamentuojama tik minimali ir maksimali studijų registracijos mokesčio riba, o konkretų įmokos dydį nustatytų pačios aukštosios mokyklos. Galimybė aukštosioms mokykloms pačioms nusistatyti studijų įmokos dydį nustatytose ribose leistų savarankiškai planuoti pajamas. Tokiu būdu tarp aukštųjų mokyklų vyktų konkurencija – aukštesnė studijų kokybė leistų nustatyti aukštesnį įmokos lygį. Mokesčio dydis turėtų būti vienodas visiems konkretaus universiteto studentams, nepriklausomai nuo to, kokioje studijų programoje studijuojama. Vienodas mokestis vienoje aukštojoje mokykloje nesudarytų konkurencijos tarp studijų krypčių ir nedarytų įtakos studentų apsisprendimui renkantis studijų kryptį atitinkamoje aukštojoje mokykloje. Studijų įmokos skirtumai tarp skirtingų aukštųjų mokyklų leistų atsirasti konkurencijai tarp aukštųjų mokyklų, bet ne tarp studijų programų. Konkreti aukštoji mokykla nebūtų suinteresuota skirstyti studijų programas į „pelningas“ ir „nepelningas“, todėl neliktų pavojaus, kad būtų atsisakoma tam tikrų studijų programų. Aukštosios mokyklos turėtų teisę nuspręsti atleisti socialiai remtinus ar labai gerai besimokančius studentus nuo registracijos mokesčio, tokia priemonė galėtų būti itin efektyvi ir priimtinesnė pačioms aukštosioms mokykloms nei skatinamosios stipendijos skyrimas.

Registracijos įmoka galėtų būti siejama su studijų kreditų skaičiumi, tai paskatintų studentus atidžiau rinktis studijų programas, geriau studijuoti bei kelti didesnius reikalavimus studijų kokybei. Tačiau manytina, jog papildomo teisinio reglamentavimo studijų įmokos dydžiui reguliuoti reiktų atsisakyti, pakankama būtų aukščiau minėta valstybės diskrecija nustatyti tik minimalią ir maksimalią studijų registracijos mokesčio ribą. Galima daryti prielaidą, jog aukštosios mokyklos pačios nebūtų suinteresuotos dirbtinai didinti studijų įmokos dydžio, nes priešingu atveju studentai nesirinktų studijų toje konkrečioje aukštojoje mokykloje.

Studijų registracijos mokestis leistų valstybei atitinkamai mažinti finansavimą studentų krepšelio atžvilgiu. Manytina, jog bazinis studijų finansavimas tiek aukštajai mokyklai, tiek valstybei yra tiek teisiniu, tiek ekonominiu požiūriu parankesnis, nes leidžia efektyviau planuoti lėšas (valstybei – numatyti biudžeto poreikį) bei užtikrinti tam tikrą ilgalaikį stabilumą. Valstybės finansavimo aukštosioms mokykloms per studentų krepšelį dydis turėtų būti tolygus aukštųjų mokyklų surenkamam registracijos mokesčiui, ir šios lėšos kartu turėtų sudaryti apie pusę aukštojo mokslo institucijų biudžeto. Apie ketvirtadalį lėšų turėtų sudaryti valstybės bazinis finansavimas konkrečiai aukštojo mokslo institucijai, likusį ketvirtadalį – aukštųjų mokyklų iš kitų šaltinių pritraukiamos lėšos (už teikiamas paslaugas, vykdomus taikomuosius tyrimus, studentų įmokos, ir pan.). Tokiu būdu valstybės finansavimas įvairiomis priemonėmis sudarytų apie pusę aukštojo mokslo institucijos biu-

džeto, o tai yra apie 20 – 30 proc. mažiau nei šiuo metu aukštųjų mokyklų biudžetuose sudaro valstybės lėšos. Tačiau bendra aukštųjų mokyklų biudžeto suma būtų bent trečdaliu didesnė nei yra dabar.

Be abejonės, nederėtų atsisakyti ir teisės aukštosioms mokykloms priimti savo lėšomis studijuojančius asmenis. Negalima paneigti to, jog tokia galimybė iš dalies skatintų aukštąsias mokyklas priimti didesnį savarankiškai už studijas mokančių studentų skaičių studijų kokybės sąskaita, tačiau esant studijų registracijos mokesčiui aukštosios mokyklos (kuriose aukštasis mokslas niekam nebūtų visiškai nemokamas) iš tiesių turėtų konkuruoti ir su privačiomis aukštosiomis mokyklomis, o tai savaime lemtų atitinkamos studijų kokybės užtikrinimą. Studijų įmokos dydis savo lėšomis studijuojantiems asmenims turėtų būti nustatomas visiška aukštųjų mokyklų diskrecija, šioje srityje neturėtų būti taikomas joks teisinis ar administracinis reguliavimas. Manytina, jog visų studijuojančiųjų mokamas studijų registracijos mokestis leistų ženkliai sumažinti studijų kainą privačiom lėšoms studijuojantiems asmenims, kita vertus, šios įmokos didinti neleistų ir reali aukštųjų mokyklų konkurencija.

Nederėtų pamiršti ir kitų taikytinų finansinių priemonių – socialinių ir skatinamųjų stipendijų. Jas savo nuožiūra galėtų teikti tiek valstybė, tiek pačios aukštosios mokyklos. Socialinės stipendijos, mokamos valstybės asmenims pagal iš anksto nustatytas sąlygas, leistų užtikrinti studijų prieinamumą gabiems, tačiau socialiai pažeidžiamiems asmenims. Skatinamosios stipendijos įgalintų aukštąsias mokyklas pritraukti gabiausius abiturientus, tokiu būdu didinant mokslo potencialą aukštojoje mokykloje, o valstybei leistų skatinti gabiausius asmenis, arba tokiu būdu finansuoti tas studijų programas, kuriose būtina pagal valstybės poreikius didinti specialistų skaičių. Tiek valstybei, tiek aukštosioms mokykloms taip pat turi būti numatyta teisė socialiai remtiniems ar pažangiausiems studentams kompensuoti ar atleisti nuo studijų registracijos mokesčio. Tokio proceso tvarka valstybės lygmeniu turėtų būti nustatyta poįstatyminiais aktais, o aukštojoje mokykloje – vadovaujantis konkrečios aukštosios mokyklos statutu.

Paskolų sistema. Siekiant užtikrinti studijų prieinamumą, įvedus studijų registracijos mokestį bei taikant studijų įmokos mechanizmą, turi būti sudaryta galimybė reikiamas lėšas pasiskolinti lengvatinėmis sąlygomis visiems norintiems. Paskolų studijoms sistemos reforma įvykdyta įdiegus studento krepšelio principą, manytina, jog tai yra geras pagrindas toliau ją plėtoti ir tobulinti. Esminė pertvarka paskolų grąžinimo sąlygose turėtų būti nuostatos, numatančios apibrėžtą paskolos grąžinimo terminą (ypač tokį trumpą, kaip nustatyta šiuo metu – per 15 metų nuo paskolos grąžinimo pradžios[457]), taip pat paskolų grąžinimo grafikų atsisakymas. Paskolų

[457] Lietuvos Vyriausybės 2009 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 480 „Dėl Valstybės paskolų ir valstybės remiamų paskolų studentams suteikimo, administravimo ir grąžinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 64-2569. Studentai, paėmęs paskolas studijoms iš komercinių bankų, turi iškart po paskolos išmokėjimo (tai yra, suteikimo paskolos gavėjui) mokėti palūkanas. Paskolos turi būti pradedamos grąžinti per 12 mėnesių po studijų baigimo arba nutraukimo. Jei šeimos pajamos per paskutinius 6 mėnesius yra ne daugiau nei 50 proc. didesnės nei valstybės remiamas pajamų dydis (šiuo metu tai yra 525 litai), galima paskolos grąžinimą atidėti. Atidėjimo laikotarpiu paskolos palūkanos gali būti valstybės kompensuojamos nedirbantiems asmenims, auginantiems vaiką iki trejų metų, neįgaliems ar kitiems asmenims, kuriems pagal teisės aktų nustatytą tvarką yra

studijų įmokai ir/ ar registracijos mokesčiui apmokėti grąžinimas turėtų būti siejamas tik su studijas baigusių asmenų pajamomis. Šių pajamų dydis turėtų būti siejamas su statistiniu vidutinio dydžio darbo užmokesčiu. Teisės aktų nustatyta tvarka tokį pajamų lygį pasiekę asmenys turėtų kasmet grąžinti tam tikrą procentą (nuo 5 proc. iki 10 proc.) pajamų, kol bus grąžinta visa paskola ir palūkanos. Pajamų dydžiui sumažėjus, paskolos grąžinimas gali būti sustabdomas.

Lietuvoje dirbantiems absolventams įmokų paskolos grąžinimo išlaidos turėtų būti priskiriamos prie iš pajamų atimamų išlaidų sutinkamai su Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo[458] 21 straipsniu. Tačiau asmenys, gavę valstybės teikiamą ar valstybės garantuojamą komercinio banko paskolą, kasmet turėtų deklaruoti savo pajamas pagal atitinkamų teisės aktų nuostatas. Asmenys, kurių studijų rezultatai būtų įvertinti kaip „labai geri“ (ar tik „geri“, priklausomai nuo valstybės finansinių galimybių), galėtų būti atleidžiami nuo paskolos grąžinimo, šią prievolę įvykdant valstybei. Paskolų neėmusiems, tačiau savo lėšomis studijavusiems asmenims, kurių studijų rezultatai yra atitinkamo lygio, įmokos galėtų būti grąžinamos per mokesčių lengvatas ar tiesiogiai. Tokia paskolų teikimo ir grąžinimo sistema yra taikoma užsienio valstybėse (apie tai plačiau kalbėta kituose šio tyrimo skyriuose), pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje.

Taip pat paminėtinos ir finansinės priemonės, skatinančios ūkio subjektų investicijas į aukštąjį mokslą. Siūlytina skatinti verslo subjektus skirti paramą tiesiogiai aukštosioms mokykloms, pavyzdžiui mokant stipendijas pasirinktiems studentams ar apmokant darbuotojų (esamų ar potencialių) studijas (sumokant studijų registracijos mokestį ar studijų kainą). Todėl yra būtina sukurti teisinę aplinką, skatinančią verslo investicijas į aukštąjį mokslą (pavyzdžiui, paramos lėšų atskaitymas iš apmokestinamųjų pajamų, pelno mokesčio tarifo sumažinimas tai likusių apmokestinamųjų pajamų daliai, kurią verslo subjektas skyrė kaip paramą aukštajai mokyklai ir pan.)[459].

Taigi darytina išvada, jog Lietuvos studijų finansavimo modelis yra tobulintinas, pasiūlyta alternatyva nėra nei vienintelė įmanoma, nei neginčytinai teisinga. Tačiau akivaizdu, jog esama aukštojo mokslo finansavimo būklė neužilgo patirs

---

numatyta tokia teisė. Paskolos gavėjas valstybės remiamą paskolą grąžina ne vėliau kaip per 15 metų nuo paskolos grąžinimo pradžios

[458] Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. 2002 m. liepos 2 d. Nr. IX-1007. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3085.

Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 21 straipsnis: „1. Iš pajamų gali būti atimamos šios per mokestinį laikotarpį patirtos nuolatinio Lietuvos gyventojo išlaidos: ... 3) už profesinį mokymą ir (ar) studijas, kuriuos baigus įgyjamas pirmas aukštasis išsilavinimas ir (ar) suteikiama pirma atitinkama kvalifikacija, taip pat už pirmas doktorantūros bei meno aspirantūros studijas nuolatinių Lietuvos gyventojų, kurie mokosi ar studijuoja, sumokėtos sumos. Jei už profesinį mokymą ar studijas sumokėta skolintomis lėšomis (tam tikslui paimta iš kredito įstaigos paskola), tai iš pajamų gali būti atimta per mokestinį laikotarpį grąžinta šios paskolos dalis. 2. Tais atvejais, kai nuolatinis Lietuvos gyventojas, kuris mokosi ar studijuoja, nėra pajamų mokesčio mokėtojas arba neturi galimybių pasinaudoti teise iš pajamųatimti sumokėtas už profesinį mokymą ar studijas, nurodytus šio straipsnio 1 dalies 3 punkte, išlaidas, šias išlaidas laikantis minėto punkto nuostatų gali iš savo pajamųatimti tėvai (įtėviai), globėjai, rūpintojai ir (arba) sutuoktinis“.

[459] *Lietuvos Mokslo taryba. Dėl studijų finansavimo tobulinimo* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://193.219.47.10/mokslo-lietuva/node/289>.

dar daugiau sunkumų, o tai įgalins dar kartą apsvarstyti visus įmanomus finansavimo metodus. Todėl būtina analizuoti ir svarstyti visas įmanomas alternatyvas, nes finansinė krizė skatina optimizuoti valstybės lėšų naudojimą, taip pat ir globalizacijos akivaizdoje Lietuvos aukštasis mokslas gali tapti visiškai nepastebimas ir nekonkurencingas.

Trečios dalies išvados

Teisė į mokslą paprastai traktuojama kaip ekonominė, socialinė, kultūrinė teisė, o tai daro įtaką šios teisės įgyvendinimui, nes valstybių įpareigojimai minėtos srities teisių atžvilgiu yra gana neapibrėžti ir sąlyginiai, siejami su valstybių ekonominiu pajėgumu, progresyviu teisių įdiegimu. Todėl ekonominės, socialinės, kultūrinės teisės dažnai įvardijamos kaip kvazi-teisės, kurių įgyvendinimui trūksta prievartinių priemonių, ko pasekmėje diskusijos dėl teisės į mokslą ir *inter alia* teisės į aukštąjį mokslą pažeidimų dažnesnės mokslinėse ar žmogaus teises ginančiose nei teisminėse institucijose. Teisės į aukštąjį mokslą įgyvendinimo problematikai įtakos turi ir šios teisės nuostatų formuluotė įvairiuose tarptautiniuose ir regioniniuose žmogaus teisių dokumentuose, taip pat Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Valstybėms numatyti įpareigojimai yra gana platūs, tačiau išreikšti abstrakčiais, deklaratyviais terminais. Todėl įvairių žmogaus teises ginančių tarptautinių ir regioninių organizacijų iniciatyva buvo atlikta teisės į mokslą (įskaitant teisę į aukštąjį mokslą) analizė ir suformuluota šios teisės turinio ir apimties koncepcija, kuria pastaruoju metu remiasi ir teisės į aukštąjį mokslą pažeidimus tiriantys tarptautiniai ir regioniniai žmogaus teisių teismai ir kvazi-teisminės institucijos. Šios teisės į aukštąjį mokslą turinio gairės grindžiamos galimumo (angl. *availability*), prieinamumo (angl. *accessibility*), priimtinumo (angl. *acceptability*) ir pritaikomumo (angl. *adaptability*) kriterijais. Aukštojo mokslo atžvilgiu svarbiausias yra prieinamumo (angl. a*ccessibility*) reikalavimas. Konkretus pasirinktas aukštojo mokslo finansavimo modelis ir valstybinio finansavimo metodas priklauso nuo politinių interesų ir valstybės strategijos, ekonominių teorijų išmanymo ir viešosios nuomonės įtakos. Tačiau bet kokiu atveju pasirinktos finansavimo kryptys turi atitikti pasaulines tendencijas, turinčias poveikį visai aukštojo mokslo sistemai: finansinių šaltinių diversifikavimo poreikį, pritraukiant privačias ir ūkio subjektų lėšas; valstybinių asignavimų aukštajam mokslui efektyvaus panaudojimo sistemos kūrimą; aukštojo mokslo finansinės autonomijos didinimą; studijų kreditavimo sistemos tobulinimą. Universitetų finansavimo tik iš valstybės biudžeto didinimas negali išspręsti su finansavimo trūkumu susijusių problemų, nes valstybės biudžeto galimybės yra ribotos, todėl labai svarbu, kad universitetai patys ieškotų kitų finansavimo šaltinių.

IV. AUKŠTOJO MOKSLO INSTITUCINĖS AUTONOMIJOS DIMENSIJA

Aukštojo mokslo institucinė autonomija yra laikoma vienu iš svarbiausių ir konceptualiausių aukštojo mokslo bruožų, kurio užuomazgos glūdi istorinėje tradicijoje. Šiuolaikinė aukštojo mokslo autonomija yra ne tik kultūrinė ar akademinė teorinė paradigma, tačiau ir tam tikro valstybinio reguliavimo atspirties pagrindas. Nuo to, kaip konkrečioje valstybėje suprantama aukštųjų mokyklų veiklos, valdymo, finansinė, kokybės užtikrinimo autonomija, priklauso, kokios valstybinio reguliavimo priemonės ir kokia apimtimi taikomos reguliuojant aukštąjį mokslą. K. Jaspersas teigia, kad universitetas turi būti laisvas, nes jis veikia kaip valstybės intelektinė sąžinė, kuri yra savita valdžios forma. Universitetas siekia nustatyti visuomenės mąstymo būdus, būties idealus, principus ir suformuluoti etiškai pagrįstą visuomeninę sąmonę. Pasak šio mąstytojo ir mokslininko, „valstybė turi remti universiteto veiklą, bet į ją nesikišti, nes socialinis universiteto vaidmuo glūdi visuomenės tobulėjime: siekdamas tiesos ir žmonijos tobulėjimo, universitetas pats savimi išreiškia humaniškumo viršūnę[460]. Kadangi valstybė disponuoja prievartos monopoliu, todėl viena iš svarbiausių aukštojo mokslo institucijų autonomiškumo sąlygų yra valstybinės valdžios ir aukštojo mokslo sistemos demokratiškumas.

Šiame disertaciniame tyrime analizuojama ne atskirų akademinės bendruomenės grupių akademinė laisvė ar autonomija, tačiau aukštosios mokyklos kaip aukštojo mokslo institucijos autonomija, kurios teisinė ir praktinė reikšmė atskleidžiama valstybinio reguliavimo kontekste. Aukštųjų mokyklų autonomijos ir valstybinio reguliavimo santykis yra nuolatinių diskusijų ir analizės objektas tiek teisės, tiek vadybos, viešojo administravimo, edukologijos ir kitų mokslo sričių požiūriu. Ilgą laiką universitetų veiklos efektyvumas priklausė nuo to, ar yra pusiausvyra tarp autonomijos laisvės ir atsakomybės visuomenei. Šis aukštojo mokslo aspektas apima institucinę autonomiją bei jos santykį su valstybiniu reguliavimu, be to, jis remiasi savivalda, mokymo vientisumu, moksliniu nešališkumu ir profesiniu atsakingumu. Toks aukštųjų mokyklų autonomijos traktavimo pagrindas yra visuomeninis susitarimas, pagal kurį visuomenė remia aukštąsias mokyklas tiek finansiškai, tiek suteikdama institucinę autonomiją ir akademinę laisvę tikėdamasi, kad aukštojo mokslo institucijų ištekliai ir laisvė bus atsakingai naudojami visuomenės interesams.

Aukštojo mokslo institucijoms suteikta autonomija dažniausiai įteisinama konstituciniame lygmenyje, tačiau paprastai apsiribojama konstatuojamaisiais deklaratyviais teiginiais apie akademinę laisvę ar laisvą dėstymą. Autonomijos samprata ir apimtis detalizuojami įstatymų leidėjo, tačiau būtent ši aplinkybė ir sukuria didžiausią įtampą nustatant įstatyminės ir realios, pagrįstos aukštųjų mokyklų veiklos principais bei tikslais, autonomijos ribas. Be abejonės aukštųjų mokyklų autonomija turi būti suderinama su visuomenės interesais ir lūkesčiais aukštojo mokslo atžvilgiu, autonomija nėra savitikslė – ji turi būti aukštojo mokslo nepriklausomy-

[460] Wyatt, J. *Commitment to Higher Education*. London: SHRE and Open University Press, 1990, p. 78-91.

bės nuo politinių tikslų ir ideologijų, siaurų grupių ekonominio ir kitų interesų, nepagrįsto smulkmeniško valstybės reguliavimo teisinėmis ir administracinėmis priemonėmis, garantas. Toks autonomijos poreikis yra nulemtas ir turi būti aiškinamas atsižvelgiant į aukštojo mokslo misiją bei paskirtį – kurti, kaupti bei skleisti mokslo žinias bei kultūros vertybes, ugdyti asmenybę ir visuomenę, o tam yra būtina suteikti aukštosioms mokykloms dėstymo, tyrimų, kūrybinės veiklos laisvę. Tačiau pabrėžtina, kad šie principai turi būti derinami su atskaitomybe visuomenei, pareiga laikytis įstatymų, aukštosios mokyklos ir visuomenės poreikių pusiausvyros išlaikymu. Tai suponuoja būtinybę įtvirtinti tokias atskaitomybės visuomenei priemones, kurios būtų aukščiausios aukštojo mokslo institucijos savivaldos veiklos standartu, taip pat padėtų siekti akademinės bendrijos veiklos rezultatų pripažinimo.

Retrospektyviai įvertinus aukštųjų mokyklų autonomijos tradiciją galima teigti, kad istorija liudija, jog akademinės laisvės ir institucinės autonomijos pažeidimai nulemia neišvengiamą intelektualinį visuomenės ir valstybės regresą, socialinę atskirtį, ekonominę stagnaciją. Tai įrodo ir Lietuvos aukštojo mokslo patirtis sovietiniame laikotarpyje. Sudėtingų ir esminių socialinių pokyčių ir naujų iššūkių, su kuriais susiduria aukštosios mokyklos, kontekste pastebimas poreikis suformuoti naują universitetų ir visuomenės santykių sampratą. Akademinės laisvės ir aukštųjų mokyklų autonomijos principų aktualizavimas ir patvirtinimas yra būtina ir imperatyvi sąlyga optimizuojant aukštojo mokslo institucijų veiklą.

Lietuvoje institucinės aukštųjų mokyklų autonomijos tradicijos nėra gilios, per bene trisdešimt nepriklausomybės metų jos samprata ir apimtis nuolat kito, todėl pastebima tendencija, jog aukštosios mokyklos linkusios pačios nustatyti ribas bei gana aštriai ginti įstatymų leidėjo mėginimus šią autonomiją apriboti. Dėl šių priežasčių aukštojo mokslo autonomijos samprata ne kartą analizuota mokslininkų darbuose, Konstitucinio Teismo nutarimuose, tačiau darytina išvada, jog praktikoje valstybinio reguliavimo ir aukštųjų mokyklų autonomijos santykio problema lieka aktuali ir reikalauja išsamios analizės.

4.1. Aukštojo mokslo institucijų autonomija

4.1.1. Aukštojo mokslo institucijų autonomijos istoriniai, socialiniai, kultūriniai pagrindai

Aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos ir akademinės laisvės idėjų užuomazgos susiformavo jau formaliosios aukštojo mokslo istorijos pradžioje viduramžiais, kuomet plečiantis universitetams, daugėjant studentų, atsirado poreikis sureguliuoti aukštųjų mokyklų veiklą bei apibrėžti jų teisinę padėtį bei santykį su miestų ir valstybių valdžia. Universitetai viduramžių miestams buvo naudingi, nes juose studijuojantys studentai sudarė nemažą dalį miesto gyventojų, o tai turėjo įtakos tiek miesto ekonomikai, prekybai, tiek socialinei aplinkai, todėl pirmosios universi-

tetų privilegijos siejamos su atitinkamų miestų (Bolonijos, Paryžiaus[461]) suteiktomis teisėmis konkrečiai aukštajai mokyklai ir jos studentams bei dėstytojams[462]. Universiteto termino kilmė rodo ir pirmųjų privilegijų prigimtį – „universitas“ (lot.) suprantamas ne kaip vieta, institucija, o kaip bendruomenė, studentų ir dėstytojų visuomenė, susibūrusi abipusei globai ir naudai (žinių įgijimui ir atlygiui už dėstymą) gauti. Todėl pirmosios universitetams suteiktos teisės siejamos su bendruomenės teisėmis – teise nustatyti struktūrą, steigti gildijas, susisaistyti priesaika, rinkti rektorių, laisvė streikuoti. Pažymėtina, jog skirtingose aukštosiose mokyklose aukščiausias savivaldos organas buvo skirtingas – studentų savivalda (Bolonijos universitete) ir dėstytojų korporacija (Paryžiaus universitete)[463].

XIII - XIV a. viduryje paskelbti vieni iš pirmųjų oficialių dokumentų, nustatančių aukštųjų mokyklų teises. XIV a. viduryje popiežius Grigalius IX paskelbė bulę (vėliau pavadinta Paryžiaus universiteto *Magna Charta*), kuria patvirtino Paryžiaus universiteto 1208 m. parengtą statutą, ir kurioje nurodyta, jog dėstytojai turi korporacijos (gildijos) teisę, gali kurti savo veiklos statutą ir kontroliuoti jo nuostatų laikymąsi, rinkti rektorių, užtikrinama teisėto boikoto teisė[464]. Panašios apimties privilegijas žymiajame dokumente *Constitutio Habita* jau anksčiau, XII a. viduryje (1158 m.), Bolonijos universitetui buvo suteikęs Šv. Romos imperijos imperatorius Frydrichas Barbarosa, nustatęs neribotą akademinės laisvės autonomiją[465]. XIII a. ir vėliau įsteigti kiti Europos universitetai (Oksfordo, Kembridžo, Paduvos, Orleano, Salerno ir kt.) vadovavosi pirmųjų universitetų sukurtomis tradicijomis ir jas plėtojo[466]. Universitetų sparčiai daugėjo, XV a. pabaigoje Europoje buvo daugiau nei 75 universitetai. Ši savita bendruomenė sukūrė specifinę organizacinę struktūrą, pa-

[461] Bolonijos universitetas įsteigtas 1088 m., Paryžiaus – 1119 m., Oksfordo – apie 1167-1185 m., Kembridžo – 1202 m. Barnett, R. *The Idea of Higher Education*. London: SRHE and Oxford University Press, 1990, p. 18.

[462] Baldwin, J.W. *Viduramžių kultūra. 1000-1300*. Vilnius: Aidai, 1996, p. 66-82.

[463] Bolonijos universitete dėstytojai buvo priklausomi nuo studentų dėl ekonominių priežasčių, tokia tendencija išliko net ir užmokestį dėstytojams pradėjus mokėti municipaliniu lygiu. Dėstančių profesorių sąrašą tvirtindavo patys studentai, jei dėstytojas pageidaudavo bent dieną nedėstyti numatytų paskaitų, turėdavo gauti „studentų rekotriaus“ sutikimą. Išvykstantis iš miesto profesorius turėdavo palikti piniginį užstatą. Į paskaitą susirinkus ne daugiau nei penkiems studentams, buvo laikoma, jog dėstytojas paskaitos nevedė ir turėjo mokėti piniginę baudą. Paryžiaus universitete didesnė dalis dėstytojų ir studentų buvo dvasininkai, iš šio statuso kildinama ir dėstytojų bendruomenės viršenybė studentų atžvilgiu. Dėstytojai naudojosi teise kurti dalykų programas, organizuoti studijas, dalyvauti priimant sprendimus dėl atitikimo pedagoginiams reikalavimams išduodant profesinės veiklos licenziją.

[464] Vaškelis, B. Universitetas amžių tėkmėje. *Universitetas ir valstybė*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 1997, p. 6.

[465] Thorens, J. Liberties, Freedom and Autonomy: A Few Reflections on Academia‘s Estate. *Higher Education Policy*, 2006, No. 19, p. 87-110.

[466] Paminėtinos tokios specifinės privilegijos: dėstytojų ir studentų namų nuomos dydis buvo ribojamas, kilnojamasis turtas (dažniausiai knygos) negalėjo būti konfiskuotas, dėstytojų ir studentų ramybę pažeidžiantys asmenys buvo iškeldinami, mokslininkai dažnai buvo atleidžiami nuo mokesčių, rinkliavų, muitų mokesčių, karo tarnybos, jiems suteikta teisė laisvai keliauti po šalį, privilegija paklusti tik savo universiteto ar bažnyčios jurisdikcijai (imunitetas nuo municipalinės teisės). Andren, C., Johansson-Dahre, U. Acedemic Freedom and University Autonomy. *CEPES. Acedemic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993, p. 40.

laipsniui susiformavo politinis, ekonominis, kultūrinis aukštųjų mokyklų nepriklausomumas nuo valstybinės, municipalinės, bažnytinės valdžios.

Taigi svarbu pastebėti, jog universitetų autonomijos teisės ir privilegijos istorinės ištakos siejamos su jų korporaciniu pobūdžiu – universitetų teisės labai panašios į kitų amatininkus vienijusių gildijų ir korporacijų privilegijas, kurios kildinamos iš tam tikros organizacijos valdomo specifinės srities veiklos monopolio. Šiuo atveju universitetams priklausė žinių telkimo, skleidimo, tyrimo monopolis, akademinių laipsnių teikimo ir pedagoginės veiklos kontrolės prerogatyva[467]. Vienok jau universitetų organizacinių ir kultūrinių tradicijų kūrimosi laikmečiu aukštųjų mokyklų autonomija buvo traktuojama kaip šios institucijos ir atitinkamos valstybinės ar visuomeninės organizacijos (monarcho, vyriausybės, municipalinės valdžios, bažnyčios, kitų bendruomenių ir pan.) susitarimo objektas, todėl ir autonomijos ribos buvo nustatomos ne vienašališkai, tačiau derybų pagrindu. Šie susitarimai buvo įtvirtinami laiškuose, universitetų statutuose (konstitucijose[468]), galiojo ir papročių pagrindu, juose, be autonomijos, buvo numatytas ir ekonominės nepriklausomybės principas (įskaitant valstybės ar Bažnyčios dotacijų garantijas), taigi tokiu būdu nustatyta akademinės bendruomenės kompetencija. Universitetų veikla buvo organizuojama „pagal apibrėžtą vidinių ir išorinių santykių teisinę sistemą, kuri leido naudotis akademinei bendruomenei platesne ar siauresne institucine autonomija bei akademine laisve įgyvendinant kultūrinę universiteto misiją“[469].

Antrasis akademinių laisvių ir institucinės autonomijos raidos etapas pasižymėjo aukštųjų mokyklų pastangomis išlaikyti suteiktas privilegijas. Šio laikotarpio ištakas sąlyginai galima tapatinti su Renesanso epochos pradžia, panašios tendencijos vyravo ir Reformacijos, Švietimo epochose iki pat XIX a., kuomet pačioje aukštojo mokslo sampratoje įvyko esminiai pokyčiai[470]. Susikuriant centralizuotoms nacionalinėms valstybėms, stiprėjant valdžios institucijoms, daugėjant universitetų ir aukštajam mokslui pamažu tampant masiškesniu reiškiniu, universitetų savivaldos absoliutumas imtas kvestionuoti, suteikiant vis didesnę kompetenciją sprendžiant aukštųjų mokyklų veiklos klausimus valstybinei valdžiai. Tam įtakos turėjo ir tai, jog aukštojo mokslo institucijos pamažu tapo priklausomos nuo valstybės ekonominiu požiūriu. Bene visos aukštojo mokslo sritys – studijų programų turinys, dėstytojų kvalifikacijos ir mokslo laipsnių teikimo kontrolė perėjo įgaliotų valstybės institucijų žinion. Įvairiose valstybėse aukštojo mokslo reguliavimas tapo gana skirtingas. Pažymėtina, jo nepaisant didėjančių suvaržymų aukštųjų mokyklų veikloje studijų programų turinys buvo vis labiau sekuliarizuojamas įgyvendinant akademinės laisvės principą, tai yra autoritetingi dėstytojai naudojosi gana plačia laisve pasirinkdami tyrimų ir paskaitų objektą. Šiame laikotarpyje pirmosios aukštosios mokyklos buvo įkurtos ir Šiaurės Amerikoje (XVII a. – Harvardo universitetas), pradėdamos savitą raidos modelį bei savaip interpretuodamos ir pritaikydamos europinių universitetų institucinės autonomijos principus.

---

[467] Maceina, A. *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 700.

[468] Constitutio (lot.) – „nustatyti, įtvirtinti“.

[469] Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. *Op. cit*., p. 291.

[470] Frijhoff, W. Universities: 1500-1900. Clark, B.R., Neave, G. (eds.) *Ecyclopaedia of Higher Education, 4 Vols, Vol. 2*. Oxford: Pergamon Press, 1992, p. 1250-1259.

XIX amžiuje aukštasis mokslas sulaukė ypatingo dėmesio tiek kaip kultūrinis ir socialinis reiškinys, tiek kaip institucija, pasižyminti savitomis tradicijomis, veiklos ypatybėmis, turinti išskirtinius tikslus ir misiją. Šiame laikmetyje buvo pradėtos plėtoti aukštojo mokslo teorijos, turėjusios didžiulės įtakos ir praktinei institucijų veiklai. Įvairūs autoriai – W. fon Humboldtas, J. H. Newmanas, J.O. y Gassetas, K. Jaspersas, F.R. Leavis ir kt. – analizavo žinių prigimtį, aukštojo mokslo misiją bei tikslus. Šių autorių idėjos aptartos pirmoje šio disertacinio tyrimo dalyje. Čia pažymėtina tik tai, jog šie mokslininkai, valstybės veikėjai, filosofai davė postūmį permąstyti aukštojo mokslo teorinę sampratą ir struktūrizuoti aukštųjų mokyklų kaip institucijų, teikiančių aukštąjį išsilavinimą, veiklos ir valdymo principus, ugdymo proceso turinio kokybės ir jos priežiūros bei institucinės autonomijos koncepcijų gaires. Šiame tyrime nekeliamas uždavinys išsamiai išanalizuoti aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos sampratos ir turinio istorinę raidą, todėl tik paminėtini reikšmingiausi aspektai, nurodantys šios idėjos kilmę bei pagrindimą istoriniu, kultūriniu, socialiniu, ekonominiu požiūriais.

Remiantis L. Kraujutaitytės[471], J. N. Kaulo[472], B. R. Clarko, G. Neave[473] darbais galima apibendrinti XIX a. vykusius aukštajame moksle procesus ir išskirti esmines ypatybes, reikšmingas aukštojo mokslo institucinės autonomijos koncepcijos raidai ir transformacijai. Svarbu pastebėti ir tai, jog būtent šiuo laikmečiu tapo itin ryški tendencija, pradėjusi formuotis XVI a., atsirasti esminiams skirtumams vertinant aukštojo mokslo institucijų veiklos principus ir institucinės autonomijos ribas skirtingose valstybėse. Daugumoje valstybių (išskyrus Prancūziją) universitetų institucinė autonomija buvo sustiprinta, tačiau visose šalyse valstybė pamažu tapo pagrindine aukštojo mokslo finansuotoja. Intensyviai formavosi ir vidinio aukštųjų mokyklų valdymo tradicijos, savivaldos realizavimo procesai vyko keliomis pagrindinėmis kryptimis – centralizacijos ir decentralizacijos. Centralizuotoje valdymo formoje pagrindines valstybinių aukštųjų mokyklų valdymo funkcijas perėmė valstybė, vienok šis valdymo būdas neturėjo absoliutizmo požymių – valstybinės valdžios institucijos ar privatūs partneriai - valdytojai atsakomybe dalijosi su akademinės bendruomenės atstovais. Decentralizuoto valdymo tradicijoje pagrindinių aukštojo mokslo institucijų veiklos klausimų sprendimo kompetencija paskirstyta tarp aukštosios mokyklos valdymo struktūrų bei atskirų universiteto bendruomenių. Akademinė laisvė pradėta pripažinti dviejų pagrindinių kategorijų – teisės mokyti ir teisės studijuoti – atžvilgiu.

XX a. aukštasis mokslas nuolat patyrė pokyčių, dauguma iš jų buvo esminiai, lemiantys visos aukštojo mokslo sistemos transformaciją ir vertybių bei veiklos principų kaitą. Naujos technologijos, globalizacija, industrializacija, žinių sekuliarizacija, aukštojo mokslo masiškėjimas, aukštųjų mokyklų ir teikiamo aukštojo išsilavinimo formų ir būdų diversifikacija, žmogaus teisių plėtra, demokratizacija, urbanizacija – tai tik keletas svarbiausių veiksnių, turėjusių ir turinčių įtakos aukštojo mokslo sistemos raidai ir kaitai. Paradoksalu, tačiau liberalumo ir demokratijos

[471] Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai. Op. cit*., p. 310-320.

[472] Kaul, J.N. *Governance of Universities*. London: Asia Publishing House, 1988, p. 30-40.

[473] Clark, B.R., Neave, G. (eds.) *Ecyclopaedia of Higher Education, 4 Vols, Vol. 2*. Oxford: Pergamon Press, 1992.

amžiuje aukštojo mokslo priklausomybė nuo valstybės nuolat augo, ir šiuo metu aukštojo mokslo prieinamumo, ugdymo turinio, mokslinių tyrimų, studijų kokybės užtikrinimo klausimų sprendimas kaip niekada iki šiol yra priklausomi nuo politinėmis ir ekonominėmis priežastimis grindžiamų valstybės veiksmų aukštojo mokslo atžvilgiu. Be abejo, tam didžiausią įtaką turi tai, jog valstybės skiria vis didesnius finansinius biudžeto išteklius aukštajam mokslui, o ši valstybinio reguliavimo priemonė suponuoja valstybinės valdžios diskreciją daryti poveikį ir kitiems esminiams aukštojo mokslo srities aspektams. Be to, kaip viena iš esminių valstybės funkcijų aukštojo mokslo reguliavime nurodoma aukštojo mokslo prieinamumo ir kokybės užtikrinimas, o tai pagrindžia neva egzistuojančią būtinybę valstybinio reguliavimo priemonėmis vykdyti aukštojo mokslo institucijų veiklos kontrolę[474]. Todėl aukštojo mokslo institucijų autonomija ir jos ribos XX a. yra nuolatinių diskusijų ir tyrimų objektas.

XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje aukštojo mokslo institucijų autonomijos raida pasižymi tiek pozityviais, tiek kritikuotinais požymiais. Pastebima, jog valstybės institucijos teisės aktų lygmenyje linkusios įtvirtinti aukštųjų mokyklų savivaldos struktūrų kompetenciją ir joms perleisti svarbiausių aukštųjų mokyklų veiklos sričių valdymą. Tačiau iš kitos pusės įstatymų leidėjai gana dažnai keičia teisinį reglamentavimą šiuo atžvilgiu, naudojantis ir motyvuojant tuo, jog valstybė tebėra svarbiausias ir įtakingiausias aukštojo mokslo finansuotojas. Tačiau didėjantis pasitikėjimas aukštųjų mokyklų savivaldos organų kompetencija leidžia atsisakyti kai kurių valstybinio reguliavimo priemonių, pavyzdžiui, centralizuotos pedagoginio personalo kvalifikacijos kontrolės. Pastaruoju metu valstybės ir aukštųjų mokyklų santykiai grindžiami kolegialiais susitarimais, biurokratinis požiūris į aukštojo mokslo valdymą ir finansavimą keičiamas rinkos santykiams būdingomis principinėmis nuostatomis.[475] Taip pat nuolat akcentuojamas aukštojo mokslo institucijų autonomijos ir atskaitomybės visuomenei pagal tam tikrus nustatytus ir skaidrius kriterijus santykis.

Lietuvos Konstitucinis Teismas 1994 m. birželio 27 d. konstatavo, jog „istoriškai aukštosios mokyklos autonomijos idėja susiformavo viduramžiais, kuriantis universitetams kaip mokslo ir mokymo įstaigoms. Autonomija reiškė, kad universitetas tam tikra prasme yra laisvas nuo valstybės, siekia kuo daugiau atsiriboti nuo politinės valdžios įtakos, sukurti savarankišką aukštosios mokyklos vidaus gyvenimo reguliavimo sistemą. Tokio atsitolinimo nuo valstybinės valdžios tikslas buvo apsaugoti mokslo, tyrimo ir mokymo laisvę, apginti mokslininkus ir dėstytojus nuo politinio bei ideologinio poveikio. Akademinės autonomijos raidą visada lėmė supratimas, jog mokslas ir mokymas gali normaliai egzistuoti ir skatinti pažangą tik tada, kai jie yra laisvi ir nepriklausomi“[476]. Tačiau aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos negalima vertinti tik kaip istorinio reiškinio, būtina suvokti ir jo eko-

[474] Andren, C., Johansson-Dahre, U. *Op. cit*., p. 43.

[475] Meek, V.L. Diversity and Marketization of Higher Education: Incompatible Concepts. *Higher Education Policy*. Vol. 13, No. 3, 2000, p. 25.

[476] LR Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-948.

nominį, socialinį pagrindimą. Akademinės laisvės ir institucinė autonomija nebereiškia juridinių privilegijų, kurias turi akademinės bendruomenės nariai.

Trumpai apžvelgus aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos istorinę raidą galima teigti, jog institucinė autonomija buvo dėsninga ir būtina tam tikro žmonių sambūrio, turinčio monopolį vienoje ar kitoje srityje, veiklos sąlyga, pagrįsta poreikiu plėtoti žinias, jas kurti ir dalintis nepriklausant nuo valstybės, miesto, bažnyčios politinės valios bei ekonominių apribojimų. Decentralizacijos procesai laikui bėgant tai stiprėjo, tai silpnėjo, tačiau aukštosios mokyklos nuolat siekė kuo didesnės veiklos autonomijos. Todėl institucinės autonomijos ribų ir santykio su valstybiniu reguliavimu klausimai buvo ir yra aktualūs, skaidrios aukštųjų mokyklų institucinės savivaldos teisių sistemos analizė yra ir vienas šio disertacinio tyrimo uždavinių.

4.1.2. Universitetų institucinės autonomijos ir akademinės laisvės turinys ir apimtis

Teisinio reguliavimo lygmenyje institucinė autonomija nėra detaliai reglamentuota, nepaisant to, jog ši aukštojo mokslo ypatybė yra globali ir visuotinė, tačiau tarptautiniuose teisės aktuose apie aukštųjų mokyklų institucinę autonomiją yra beveik neužsimenama. Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948 m.), Tarptautiniame ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakte (1966 m.), UNESCO Konvencijoje prieš diskriminaciją švietime (1960 m.), Vaiko teisių konvencijoje (1989 m.) tiesiogiai nėra įvardijama aukštųjų mokyklų teisė į savivaldą, tačiau netiesiogiai aukštųjų mokyklų institucinė autonomija siejama su teise į mokslą ir aukštojo mokslo tikslais ir misija. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos[477] 26 str. 2 d. numatyta, jog „Mokslas yra skirtas tam, kad visais atžvilgiais būtų ugdoma žmogaus asmenybė ir kad būtų didinama pagarba žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms. Jis turi skatinti visų tautų, rasinių arba religinių grupių savitarpio supratimą, pakantumą ir draugystę“, Tarptautiniame ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių pakte[478], 13 str. 1 d. įtvirtinta, kad „švietimo tikslas – siekti, kad žmogaus asmenybė visapusiškai vystytųsi ir suvoktų savo orumą, taip pat didinti pagarbą žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms. [...] išsimokslinimas turi suteikti visiems žmonėms galimybę tapti naudingais laisvos visuomenės dalyviais, padėti ugdyti savitarpio supratimą, pakantumą ir draugystę tarp visų tautų, visų rasinių, etninių bei religinių grupių [...]“, 2 straipsnio e) punkte taip pat numatyta, jog „turi būti aktyviai plėtojamas visų pakopų mokyklų tinklas, turi būti įdiegta atitinkama stipendijų sistema ir nuolat gerinamos materialinės dėstytojų sąlygos“.

Tačiau šiuos dokumentus interpretuojančių ir aiškinančių tarptautinių žmogaus teisių institucijų ir organizacijų ataskaitose ir tyrimuose pabrėžiama, jog tarptautiniuose dokumentuose numatytų tikslų mokslo ir studijų srityje galima pasiekti tik

[477] Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

[478] Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3290.

įgyvendinus institucinės autonomijos ir akademinės laisvės principus aukštųjų mokyklų veikloje[479], taip pat pažymima, jog dėstytojai ir studentai yra itin pažeidžiama asmenų grupė, kuriai poveikis gali būti daromas politinio spaudimo ir ekonominėmis priemonėmis. Todėl akademinės bendruomenės nariams turi būti užtikrinta teisė ir laisvė siekti, plėtoti ir skleisti žinias studijų, tyrimų, mokymo, diskusijų, kūrybinės produkcijos būdu, nes tik tokia žinių sklaida gali užtikrinti asmenybės visapusišką ugdymą. Akademinė laisvė apima ir asmenų teisę laisvai reikšti savo nuomonę ir kritiką aukštojo mokslo institucijos atžvilgiu nesibaiminant kokių nors negatyvių pasekmių iš valstybinės ar organizacijos valdžios. Tačiau pažymima, jog akademinė laisvė turi būti derinama ir su tam tikromis pareigomis, konkrečiai, pagarba kitų akademinės bendruomenės narių laisvėms ir teisėms, sąžiningos ir taktiškos diskusijos užtikrinimas. Tarptautinių organizacijų analitikai taip pat pažymi, kad akademinė laisvė yra įmanoma tik tada, kai pati institucija naudojasi autonomija. Institucinė autonomija gali būti suprantama kaip toks savivaldos laipsnis, kuris užtikrina institucijos sprendimų priėmimų savarankiškumą studijų, akademinio darbo, valdymo ir kitose srityse. Savivalda, vienok, turi būti suderinama su atskaitomybe visuomenei.

Nepaisant to, jog tarptautiniame lygmenyje nėra teisės aktų, apibrėžiančių aukštojo mokslo institucijų autonomiją ir jos ribas, yra priimta nemažai rekomendacinio pobūdžio tarptautinių dokumentų įvairių konferencijų, forumų, sesijų metu, kuriuose įvairiais aspektais analizuojama intitucinės autonomijos problematika, pavyzdžiui, Sienos (Italija) Akademinei laisvei būdingų teisių ir pareigų deklaracija[480] (1982 m.), Antroji Gliono (Šveicarija) Deklaracija dėl universitetų valdymo[481] (2000 m.), Sinajaus Pareiškimas dėl akademinės laisvės ir universitetų autonomijos[482] (1992 m.), Azijos šalių universitetų tinklo (ang. *ASEAN University Network*) ir Europos Komisijos ataskaita apie aukštojo mokslo autonomiją[483] (2005 m.), Limos Deklaracija dėl akademinės laisvės ir aukštojo mokslo institucijų autonomijos

---

[479] Langford, M., Nolan, A. *Litigating Economic, Social and Cultural Rights: Legal Practitioners Dossier*. Geneva: COHRE, 2006, p. 107-127; *Right to Education. Scope and Implementation. General Comment 13 on the right to education (Art. 13 of the International Economical, Social, and Cultural Rights)*. UNESCO, Economic and Social Council, p. 12-13; Dedaut, Y., Eisemann, P.M. *Right to Education. Commentary. Convention Against Discrimination in Education*. Paris: UNESCO, 2005, p. 23-25.

[480] *Declaration of Rights and Duties Inherent in Academic Freedom*. Sienna, 1982 [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.cepes.ro/services/inf_sources/on_line/sienna.pdf>.

[481] Gliono kolokviumas yra privati iniciatyva. Tai žinomų mokslininkų ir aukštojo mokslo institucijų vadovų iš žymiausių ir pajėgiausių mokslinių tyrimų srityje Vakarų Europos ir Jungtinių Valstijų universitetų sambūris. *Antroji Gliono deklaracija* [interaktyvus] Kalifornija, JAV, 2000 [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.lmt.lt/SVARBU/publikacijos.php>.

[482] *Sinaia Statement On Academic Freedom And University Autonomy.* Romania, 1992 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://Www.Cepes.Ro/Services/Inf_Sources/On_Line/Sinaia.Pdf>.

[483] *AUNP Second Round Table Meeting on Higher Education Autonomy in ASEAN and the European Union: Summary Report.* Pompea Fabra University, Barcelona, Spain, 13-14 January 2005 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.deltha.cec.eu.int/aunp/2RTM%20-%20Summary%20Report.pdf>.

(1988 m.)[484], Dar El Salaam Deklaracija dėl akademinės laisvės ir akademikų socialinės atsakomybės (1990 m.), Bolonijos *Magna Charta Universitatum*[485] (1988 m.)[486] ir t.t. Šie dokumentai neturi imperatyvios įstatymų galios, tačiau juose suformuluoti kertiniai universitetų institucinės autonomijos principai ir nurodomos tokios pagrindinės aukštųjų mokyklų autonomijos nuostatos ir problemos:

- esminės sąlygos, būtinos užtikrinant pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugą aukštosiose mokyklose, yra akademinės laisvė ir universitetų autonomija. Pastaroji suponuoja universitetų nepriklausomybę nuo išorinių suvaržymų vykdant savo funkcijas. Akademinė laisvė nurodo sąlygas, kurios yra būtinos, kad akademinės bendruomenės nariai galėtų atlikti savo pareigas nebijodami išorinių ar vidinių negatyvių įtakų;

- aukštojo mokslo institucijų autonomijos turi būti siekiama demokratinėmis savivaldos priemonėmis, įtraukiant visus akademinės bendruomenės narius į tam tikrų sprendimų priėmimo procesą. Visi akademinės bendruomenės nariai privalo turėti galimybę ir teisę be jokios diskriminacijos dalyvauti akademinių ir administracinių reikalų valdyme. Visi aukštojo mokslo institucijų valdymo organai turi būti formuojami laisvų demokratiškų rinkimų pagrindu. Jie turi būti sudaryti iš proporcingo kiekvienos akademinės bendruomenės atstovų skaičiaus;

- institucinės autonomijos įvairios šalyse siekiama skirtingais būdais, kartais jie skiriasi net tos pačios šalies institucijose. Kai kur, pavyzdžiui, JAV valstybiniuose universitetuose, aukščiausiai savivaldos institucijai suteikiami labai dideli įgaliojimai. Kai kuriose Europos šalyse tam tikri universitetų aukščiausių savivaldos institucijų įgaliojimai yra deleguojami atskiroms taryboms, sudarytoms iš įvairių interesų grupių atstovų;

- nuo to, kaip paskirstyti universiteto valdymo įgaliojimai tarp atskirų dalyvių (akademinės bendruomenės, visuomenės - socialinių partnerių ir pan.), priklauso, ar tai šiuolaikinis universitetas, pasirengęs priimti šiandienos iššūkius, ar, priešingai, tai „betikslio biurokratinio klaidžiojimo ir neveiksmingo mokymo citadelė. [...] Akademinių institucijų senatai savo įgaliojimus kartais naudoja tenkinti siaurus interesus, uždelsti veiksmus ir užkirsti kelią siūlomoms reformoms“ (Gliono deklaracija);

- akademinės laisvės ir universitetų autonomijos koncepcijų įgyvendinimas yra esminė sąlyga siekiant įvykdyti universitetų misiją, stiprinant universitetų atskaitomybės ir socialinio atsakingumo tendencijas.

Šie principai yra labiau deklaratyvaus pobūdžio ir įvairiose valstybėse įgyvendinami nacionaliniuose teisės aktuose skirtingai. Tačiau galima įžvelgti vieningą bet kokiu lygmeniu valstybių reguliuojamos akademinės laisvės ir institucinės au-

---

[484] *The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*. Lima, 10 September, 1988 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.cepes.ro/services/inf_sources/on_line/lima.pdf>.

[485] *Magna Charta Universitatum* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/880918_Magna_Charta_Universitatum.pdf>.

[486] *The Dar es Salaam Declaration on Academic Freedom and Social Responsibility of Academics*. 1990 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/DARDOK.htm>.

tonomijos principą – „universitetai intelektualiai bei moraliai turi būti nepriklausomi tiek nuo politinių, tiek nuo ekonominių jėgų“[487]. Kiekvieną kartą siekiant nustatyti, kokia apimtimi universitetai naudojasi institucinės autonomijos teise kalbant apie jų santykį su valstybiniu reguliavimu, būtina aptarti tokias aukštojo mokslo institucijų – valstybinės valdžios santykių dimensijas: atitinkamas teisinis reglamentavimas, finansinė autonomija (teisė spręsti finansinių išteklių kaupimo ir paskirstymo institucijoje klausimus), turto disponavimo teisė, akademinės ir valdymo struktūros autonomija (teisė nustatyti institucijos valdymo struktūrą, rinkti savo atstovus, pasirinkti institucijos valdymo būdą) bei studijų turinio reguliavimo prerogatyva, institucijos valdymo, studentų priėmimo ir studijų kainos nustatymo kompetencija, veiklos kokybės užtikrinimo mechanizmų ir atsiskaitymo visuomenei principų kūrimo politika. Šias ar panašias aukštojo mokslo institucijų autonomijos sritis išskiria dauguma užsienio autorių, analizavusių aukštųjų mokyklų savivaldos teisę[488].

Svarbu yra ir apibrėžti, kaip tarptautiniuose dokumentuose yra suprantamos pačios sąvokos „akademinė laisvė“ ir „institucinė autonomija“. Limos deklaracijoje[489] nurodoma, jog „akademinė laisvė“ reiškia akademinės bendruomenės narių laisvę individualiai ar kolektyviai siekti, vystyti ir perduoti žinias tyrimų, studijų, diskusijų, kūrybos, mokymo, rašymo būdais. Kartu akademinė laisvė reiškia ir platesnes žmogaus teisių apsaugos garantijas akademinės bendruomenės atstovams – teisė į saviraiškos, minties, sąžinės, susirinkimų laisvę, teisę burtis į asociacijas, judėjimo laisvę. Valstybės ir aukštojo mokslo institucijos turi užtikrinti saugių ir stabilių socialinių garantijų sistemą dėstytojams ir tyrėjams, joks akademinės bendruomenės narys negali būti atleistas iš pareigų nesuteikus jam galimybės būti išklausytam atitinkamo savivaldos organo. Visi tyrimus atliekantys akademinės bendruomenės nariai turi teisę vykdyti tyrimus be jokio įsikišimo, pasirinkdami priimtinus tyrimo metodus ir principus. Jie taip pat turi teisę pranešti savo tyrimų rezultatus ir juos publikuoti be cenzūros. Visi dėstymo funkcijas atliekantys akademinės bendruomenės nariai turi teisę pasirinkti mokymo metodus, savarankiškai pasirinkti studijų programų turinį, laisvai pasirinkti bendravimo su studentais būdą atsižvelgiant į demokratiškumo, paritetiškumo, visuotinai taikomų principų nuostatas.

Lietuvos Konstitucinis Teismas taip pat yra konstatavęs, jog konstitucinė mokslo ir tyrimų laisvės samprata yra labai talpi, ji apima įvairius mokslo ir tyrimų

---

[487] Nyborg, P. Institutional Autonomy and Higher Education Governance. *Council of Europe Conference. Implication of the Bologna Process in South East Europe*, Strasbourg, December 2-3, 2003 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/03-PNY/031202-03_Nyborg_Autonomy_SEE.pdf>.

[488] Calgar, A. Academic Freedom, Autonomy, and Accountability in the Restructuring and Coordination of Multi-University National Systems. *CEPES. Academic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993, p. 152; Kaul, J.N. *Governance of Universities*. London: Asia Publishing, 1988, p. 62; Moor, R.A. Academic Freedom and University Autonomy: Essentials and Limitations. *CEPES. Academic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993, p. 62.

[489] *The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*. Lima, 10 September, 1988 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.cepes.ro/services/inf_sources/on_line/lima.pdf>. Toliau aptariant akademinės laisvės ir institucinės autonomijos turinį bus remiamasi šiuo šaltiniu.

aspektus. Konstitucinė mokslo ir tyrimų laisvė reiškia *inter alia* tai, kad kiekvienas asmuo turi teisę pats laisvai apsispręsti, ar užsiimti mokslu ir tyrimais, taip pat teisę laisvai pasirinkti mokslinių tyrimų sritį ir atitinkamų dalykų tyrimo metodus, pats formuoti savo mokslinę pasaulėžiūrą. Pagal Konstituciją asmeniui negali būti primetamos kokios nors mokslinės pažiūros, jo negalima versti pasirinkti kurią nors mokslinių tyrimų sritį arba neleisti jos pasirinkti (išskyrus iš Konstitucijos kylančias išimtis), versti atlikti kokius nors mokslinius tyrimus arba drausti atlikti kokius nors mokslinius tyrimus (išskyrus iš Konstitucijos kylančias išimtis), skelbti atliktų mokslinių tyrimų rezultatus arba jų neskelbti. Tai yra asmens nuožiūros, jo laisvo apsisprendimo reikalas. Mokslo ir tyrimų negalima politizuoti ar ideologizuoti; mokslininkui negalima primesti kokių nors mokslinių pažiūrų, vertybių; mokslininkų ar tyrėjų negalima diskriminuoti dėl to, kad jų mokslinio tyrimo sritis ar kryptis neatitinka kieno nors politinių ar ideologinių nuostatų. Kitoks konstitucinės mokslo ir tyrimų laisvės sampratos aiškinimas reikštų, esą leidžiama nukrypti ir nuo konstitucinių demokratijos, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės imperatyvų, sudaryti prielaidas pažeisti įvairias Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes, *inter alia* žmogaus teises ir laisves (Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas[490]).

Akademinės laisvės samprata apima ir studijuojančiųjų teises. Visi aukštojo mokslo institucijos studentai turi teisę laisvai pasirinkti studijų kryptį, taip pat ir teisę gauti oficialų savo žinių ir įgūdžių patvirtinimą. Aukštojo mokslo institucijos turėtų siekti maksimaliai patenkinti studijuojančiųjų profesinius poreikius ir mokslines aspiracijas. Visos aukštosios mokyklos turi užtikrinti studentams ar jų atstovams teisę dalyvauti institucijos atstovaujamųjų savivaldos organų veikloje, įskaitant teisę kurti profesines ar kitokias visuomenines draugijas savo teisėtų interesų gynimui. Visiems studijuojantiesiems turi būti garantuojama teisė reikšti nuomonę bet kokiu nacionaliniu ar tarptautiniu klausimu. Tačiau pažymėtina, jog tradicinės akademinės laisvės samprata šiuolaikiniame aukštajame moksle yra pakitusi, nes į akademinę bendruomenę įsilieja daug naujų narių, tiek dėstančių, tiek studijuojančių labai įvairiomis formomis ir metodais (tęstinis suaugusiųjų mokymas, nuotolinės studijos), kurie savaime keičia nusistovėjusį požiūrį į aukštojo mokslo vertybes ir pačią akademinę veiklą. Todėl akademinės laisvės samprata neišvengiamai kinta.

„Institucinė autonomija“ nurodo aukštojo mokslo institucijų nepriklausomybę nuo valstybės ir kitų visuomenės jėgų priimant sprendimus, susijusius su vidiniu valdymu, finansais, administravimu, ir nustatant savo ugdymo, tyrimų ir kitų susijusių veiklų principus. Tinkamas naudojimasis akademine laisve ir proporcingų įsipareigojimų priėmimas reikalauja atitinkamos aukštųjų mokyklų autonomijos. Valstybė turi ne tik pasyvią pareigą nepažeisti autonomijos, tačiau joms nustatytas ir aktyvus įpareigojimas ginti aukštojo mokslo institucijas nuo galimų grėsmių iš kitų subjektų (pavyzdžiui, pernelyg didelio religinio poveikio, ir pan.). Institucinė autonomija apima ir visų akademinės bendruomenės narių teisę ir galimybę, be jokios diskriminacijos kokia nors jos forma, dalyvauti akademinių ir administraci-

[490] LR Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 52-2025.

nių reikalų tvarkyme. Tinkamai įgyvendinamos autonomijos sąlyga yra laisvi ir demokratiški institucijos savivaldos organų rinkimai, kuriuose turi būti atstovaujama visų subbendruomenių interesams.

Tačiau autonomiškumo negalima apibrėžti kaip absoliučiai laisvo veikimo, nepriklausomo nuo išorinės socialinės kontrolės. Institucinės autonomijos principas turėtų būti vertinamas ne tik kaip tam tikra aukštųjų mokyklų privilegija, tačiau ir kaip įsipareigojimas adekvačiai ir atsakingai naudotis suteiktomis teisėmis. Visos aukštojo mokslo institucijos turi savo veiklą dedikuoti svarbiausioms visuomenės problemoms analizuoti ir spręsti, todėl studijų programos ir veikla turi atliepti visuomenės poreikius. Aukštosios mokyklos turi ir pareigą kritiškai reaguoti į valstybėje vykstančius procesus, galinčius pažeisti demokratijos vertybes ir žmogaus teises. Svarbus įpareigojimas aukštosioms mokykloms yra ir nuostata būti solidarioms su kitomis atitinkamomis institucijomis ir individualiais jų atstovais tiek ginant aukštojo mokslo kaip socialinio reiškinio interesus, tiek kiekvieno šios bendruomenės nario teises. Toks solidarumas gali pasireikšti tiek moralinėmis, tiek materialinėmis priemonėmis, taip pat tai reiškia, jog aukštosios mokyklos turi neperžengti korektiškos konkurencijos ribų. Visos aukštojo mokslo institucijos turi siekti užkirsti kelią bet kokiai valstybinei aukštojo mokslo institucijai tapti pilnai priklausoma finansine ar technologine prasme nuo privačių subjektų, taip pat turi skatinti akademinių bendruomenių lygios partnerystės principus siekiant ir skleidžiant žinias. Universitetai turi skatinti tarptautinį akademinį bendradarbiavimą, peržengiantį politines, ekonomines, religines ir kitokias kliūtis.

Azijos šalių universitetų tinklo (angl. *ASEAN University Network*) ir Europos Komisijos ataskaitoje apie aukštojo mokslo autonomiją[491] pažymima, jog „dvi sąvokos – institucinė (finansinė) autonomija ir akademinė laisvė – neturėtų būti painiojamos: akademinė laisvė yra suprantama kaip aukštojo mokslo svarbiausias veiksnys nepriklausomai nuo to, ar institucija turi finansinę ir institucinę autonomiją ar ne. Taip pat konkrečių atvejų tyrimai parodė, kad autonomijos nuostatai, priklausomai nuo jų sudarymo ir administravimo, gali būti panaudoti mažinant universiteto narių akademinę laisvę. Autonomijos aukštajame moksle poreikis yra suvokiamas keturiais aspektais: subsidiarumas[492] – geresnis, efektyvesnis aukštojo mokslo organizavimas ir administravimas; atskaitomybė ir kokybė; globali konkurencija; poreikis racionaliau naudoti lėšas – valstybinio finansavimo mažėjimas. Nors nustatyta daug atvejų, kuriuose paskutinis aspektas buvo tikrasis valdžios institucijų motyvas įdiegti autonomiją, tai nėra suvokiama kaip argumentas prieš autonomiją kaip tokią“. Taigi, autonomijos nuostatos, priklausomai nuo jų sudary-

[491] *AUNP Second Round Table Meeting on Higher Education Autonomy in ASEAN and the European Union: Summary Report.* Pompea Fabra University, Barcelona, Spain, 13-14 January 2005 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.deltha.cec.eu.int/aunp/2RTM%20-%20Summary-%20Report.pdf>.

[492] Subsidiarumas - sprendimų priėmimo principas, teigiantis, kad sprendimai turi būti priimami tuo lygmeniu, kuriame jie yra efektyviausi. *Tarptautinių žodžių žodynas. 4-asis leid*. (sud. Bendorienė, A., Bogušienė, V., Dagytė, E., ir kt.). Vilnius: Alma littera, 2008.

mo ir administravimo, gali mažinti akademinę laisvę, tai yra, esant autonomijai, akademinė laisvė nėra savaime preziumuojama[493].

1994 m. birželio 27 d. Konstitucinio Teismo nutarime[494] konstatuota, jog „Tradiciškai aukštosios mokyklos autonomija suprantama kaip teisė savarankiškai nustatyti ir įtvirtinti įstatuose ar statute savo organizacinę ir valdymo struktūrą, ryšius su kitais partneriais, mokslo ir studijų tvarką, studijų programas, studentų priėmimo tvarką, spręsti kitus su tuo susijusius klausimus, naudotis valstybės perduotu ir kitu įsigytu turtu, turėti teritorijos ir pastatų, kito turto, skirto mokslo ir studijų reikalams, neliečiamumo garantiją. Tuo tikslu aukštajai mokyklai garantuojama institucinė autonomija, t.y. tam tikras statusas, kuris reiškia, kad yra tam tikros veiklos sritys, laisvos nuo vykdomosios valdžios kontrolės“. Taigi darytina išvada, jog iš esmės Lietuvoje aukštojo mokslo institucijų autonomija suprantama kaip istorinė tradicija, sumenkinant jos praktinę reikšmę ir įtaką įtvirtinant akademinę laisvę. Autonomija akcentuojama kaip istorinis reiškinys, formuojamas įspūdis, kad akademinė laisvė yra išvestinė iš autonomijos, nors iš tiesų akademinė laisvė turėtų būti suprantama kaip svarbiausias aukštojo mokslo veiksnys nepaisant to, ar institucija turi finansinę ir institucinę autonomiją ar ne. Be to, priklausomai nuo to, kaip autonomija įgyvendinta, pastaroji gali net naikinti akademinę laisvę. Lietuvos Mokslo ir studijų įstatyme[495] taip pat autonomijos principas iškeliamas aukščiau už akademinę laisvę, 7 straipsnyje numatyta, jog „Aukštoji mokykla turi autonomiją, apimančią akademinę, administracinę, ūkio ir finansų tvarkymo veiklą, grindžiamą savivaldos principu ir akademine laisve“. Autonomiją grįsti savivaldos principu iš esmės yra tautologija[496], tokiu būdu visiškai nepaaiškinama pati autonomijos esmė, o akademinė laisvė netampa autonomijos pagrindu.

Pasaulinėje praktikoje mokslo ir studijų sistemos valdymo efektyvumo būtina sąlyga yra subsidiarumas, pagal kurį centrinė valdžia turėtų vykdyti tik tokias valdymo funkcijas, kurios negali būti efektyviai vykdomos labiau betarpiškame lygmenyje ar tiesiog pačioje institucijoje, tuo ir yra grindžiama mokslo ir studijų institucijų autonomija, kuri reiškia, kad šioms institucijoms centrinė valdžia deleguoja dalį savo valdymo funkcijų. Tačiau įvairiose šalyse mokslo ir studijų institucijų autonomijos laipsnis (centrinės valdžios institucijai perduodamų valdymo funkcijų apimtis) yra labai skirtingas. Demokratinėse, aukštojo mokslo tradicijas turinčiose šalyse šį aukštojo mokslo institucijų autonomijos laipsnį nulemia subsidiarumo principo įgyvendinimo būtinybė (sprendimai priimami tuo lygmeniu, kuriame jie yra efektyviausi, o tas lygmuo tiesiogiai priklauso nuo to, kaip yra organizuojamas institucijos vidinis valdymas; jei dėl istorinių priežasčių ar kultūrinių tradicijų institucijos vidinio valdymo struktūra nėra efektyvi priimant tam tikro tipo sprendimus,

[493] Bladh, A. Institutional Autonomy with Increasing Dependency of Outside Actors. *Higher Education Policy*. Vol. 20, 2007, p. 243-259.

[494] LR Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo normų, nustatančių aukštųjų mokyklų bendrabučių. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-948.

[495] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.

[496] Tautologija (gr. *tauto* „tas pats“, *logos* „žodis“) – tai tos pačios sąvokos arba sprendimo pakartojimas kitais žodžiais, bendrašakniais arba skirtingai skambančiais.

tai šio tipo sprendimų priėmimo teisė nėra deleguojama institucijai). Taigi, galima daryti išvadą, kad: a) akademinė laisvė yra pagrindinis aukštojo mokslo veiksnys nepriklausomai nuo autonomijos; b) autonomija yra subsidiarumo principo įgyvendinimas aukštojo mokslo sistemoje; c) autonomijos pobūdį nulemia aukštosios mokyklos misija ir galimi įvairūs autonomijos laipsniai[497].

Institucinė autonomija ir akademinė laisvė moderniose demokratinėse valstybėse paprastai vienokiu ar kitokiu lygiu įtvirtinama jau konstituciniu lygmeniu. Šiame tyrime apsiribojama Europos Sąjungos valstybių ir kai kurių OECD šalių - narių teisėje reglamentuojama aukštųjų mokyklų autonomijos analize, nes Lietuvos aukštasis mokslas yra neatsiejamas nuo Europos tradicijų ir siekių remtis geriausia kitų šalių praktika. Daugiau nei pusėje Europos Sąjungos šalių institucinė autonomija ir akademinė laisvė nėra saugomos pagrindinio šalies įstatymo – Konstitucijos nuostatomis. Trylikoje ES valstybių akademinė laisvė yra laikoma pakankamai svarbiu aukštojo mokslo veiklos principu ir ją ginančios normos yra įtrauktos į konstitucijas (pavyzdžiui, Čekijos Respublikos, Airijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos, Slovakijos, Slovėnijos, Ispanijos konstitucijose). Kai kurių valstybių Konstitucijose numatyta ne tik akademinės laisvės, bet ir aukštųjų mokyklų autonomijos ar savivaldos teisės apsauga (Estijoje, Suomijoje, Italijoje, Lietuvoje, Portugalijoje, Slovėnijoje)[498]. Pripažįstama, jog valstybėse, kuriose akademinė laisvė ir institucinė autonomija reglamentuojama konstituciniame lygmenyje, šių principų apsauga yra didesnė nei valstybėse, kuriose numatyti šių teisių apribojimai. Kita vertus, akademinės laisvės principas gali būti išvestas iš žodžio laisvės principo, taigi nors kai kuriose šalyse akademinė laisvė nėra tiesiogiai minima, tačiau nėra pagrindo teigti, jog nėra jokių konstitucinių garantijų, nes žodžio laisvė yra ginama bene visose ES šalyse (išskyrus Jungtinę Karalystę, kuri neturi vieningo konstitucinio teksto, ir Olandiją).

Taip pat pažymėtina, jog šalyse, kuriose konstitucijų tekstai nemini žodžio laisvės ar akademinės laisvės, institucinės autonomijos apsaugos laipsnis yra sąlyginai žemas. Tačiau nors ir neužtikrinta konstituciniu lygmeniu, akademinės laisvės ir institucinė autonomijos gynimas gali būti numatytas kituose nacionaliniuose teisės aktuose. Atlikus aptariamų šalių atitinkamų teisės aktų analizę galima konstatuoti, jog visos ES šalys, išskyrus Maltą ir Graikiją, turi specialius aukštajam mokslui skirtus įstatymus, kuriuose akcentuojama ir akademinė laisvė bei aukštųjų mokyklų institucinė autonomija, nors jos apimtis bei apsaugos lygis ir skiriasi. Pavyzdžiui, įstatymų nuostatos Čekijos Respublikoje, Airijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Slovakijoje, Slovėnijoje ir Ispanijoje yra tikslesnės ir labiau detalizuotos negu kitose šalyse, jos apima ir akademinę laisvę, ir institucinę autonomiją. Austrijos, Prancūzijos, Vokietijos, Vengrijos, Italijos ir Liuksemburgo atitinkami teisės aktai specifikuoja akademinę laisvę, tačiau nenurodo institucinės autonomijos principo. Likusiose valstybėse, įskaitant Lietuvą, akademinė teisė ir institucinė autonomija

[497] *Nacionalinės plėtros institutas. Lietuvos aukštųjų mokyklų vidinės struktūros, jų tinklo analizė. Galimas aukštųjų mokyklų valdymo pertvarkos modelis. III ataskaita* [interaktyvus] Vilnius, 2007, p. 51 [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/es/III%20ataskaita.pdf>.

[498] Karran, T. Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis. *Higher Education Policy*, 2007 Vol. 20, p. 289–313.

ginama ir reguliuojama visais lygmenimis – ir konstituciniu, ir įstatymo, ir poįstatyminiu (universitetų statutuose). Būtų galima daryti logišką išvadą, kad valstybėse, kuriose detaliausiai reglamentuojama akademinė laisvė ir institucinė autonomija, šie institutai yra ir labiausiai ginami (pavyzdžiui, Olandijoje ar Italijoje apsaugos lygis turėtų būti žemesnis nei Prancūzijoje, Latvijoje ar Slovėnijoje). Tačiau tokia išvada būtų paviršutiniška ir, kaip bus nustatyta sistemiškai išanalizavus Lietuvos situaciją, nepagrįsta. Aukštojo mokslo akademinės laisvės apsaugos lygis analizuojamose ES šalyse yra pavaizduotas Priede Nr. 21.

Pažymėtina tai, jog Baltijos šalyse (ilgą laiką buvusiose TSRS sudėtyje) akademinei laisvei ir institucinei autonomijai skiriamas itin didelis dėmesys, o tai, pasak kai kurių autorių, yra dėsninga tendencija, kuomet iš autoritarinių režimų išsivadavusios šalys, neturinčios tęstinių aukštojo mokslo tradicijų, linkusios itin skrupulingai apibrėžti ir pabrėžti visas teises ir laisves, tačiau tai dažnai turi paradoksalų priešingą poveikį – detaliai reglamentuota akademinė laisvė ir institucinė autonomija praranda savo esmę[499].

Analizuojant skirtingų valstybių aukštojo mokslo institucijų autonomiją, galima pastebėti dėsningumus, kurie įgalina struktūrizuoti tam tikrus aukštųjų mokyklų veiklos aspektus ir pagal jų vykdymo bei atskaitomybės pobūdį išskirti kelis universitetų autonomijos lygius: žemo autonomijos lygio aukštąsias mokyklas, pusiau – autonomiškas, pusiau – nepriklausomas ir nepriklausomas aukštąsias mokyklas. Nustatant tam tikros valstybės aukštojo mokslo nepriklausomybės ir autonomiškumo nuo valstybinės valdžios laipsnį, paprastai vadovaujamasi tokiais kriterijais – finansinė autonomija, institucijų valdymo autonomija (savivalda), veiklos autonomija (studijų turinio, personalo kvalifikacijos, kokybės kontrolės klausimai). Tačiau pabrėžtina ir tai, kad toks klasifikavimas gali būti tik reliatyvus, nes skirtingose valstybėse egzistuoja autonomijos modeliai, pasižymintys minėtų kriterijų interpretavimo įvairove. Institucijų tipologija, reprezentuojanti tik keturis pagrindinius valstybės ir aukštųjų mokyklų santykio modelius, pateikta Priede Nr. 22.

Taigi, pagrindiniai aspektai, analizuotini kalbant apie valstybinio reguliavimo ir aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos santykį, yra aukštojo mokslo institucijų teisinis statusas ir konstitucinis apsaugos lygmuo, valdančių ir sprendimus priimančių organų ir asmenų nepriklausomybė, finansinės ir akademinės laisvės, užtikrinamos valstybės, laipsnis. Tačiau, kaip pažymi dauguma autorių, universitetų autonomija turi būti konceptualiai skiriama nuo tokių reiškinių kaip aukštųjų mokyklų savivalda, kolegialus valdymas ar akademinė laisvė, nes akademinė bendruomenė gali būti autonomiška net jei vidiniai institucijos sprendimai nėra paremti savivaldos procedūromis[500].

---

[499] Thorens, J. Liberties, Freedom and Autonomy: A Few Reflections on Academia's Estate. *Higher Education Policy*, 2006, Vol. 19 (1), p. 87–110.

[500] Berdahl, R. Academic freedom, autonomy and accountability in British universities. *Studies in Higher Education*, 1990, 15 (2), p. 69–80; Bricall, J. University Institutional Autonomy. *Case Studies: Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Portugal*. Bologna: Bononia University Press, 2003, p. 59; Kogan, M. The Mission of the University. *Case Studies: Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Portugal*. Bologna: Bononia University Press, 2003, p. 47–57; Menand, L. The Limits of Academic Freedom. Menand, L. (ed.) *The Future of Academic Freedom*. Chicago: University of Chicago Press, 1996, p. 3–20; Turner, J. The Price of Free-

Taip pat turėtų būti aiškiai skiriama „procedūrinė“ autonomija, reiškianti universitetų teisę nustatyti priemones, kuriomis bus siekiama aukštojo mokslo institucijos tikslų ir programų vykdymo, ir „reali“ autonomija, suponuojanti aukštųjų mokyklų teisę ir laisvę pačioms nustatyti veiklos tikslus, strategiją bei politikos gaires. Nors pastaruoju metu pastebima tendencija valstybėms suteikti aukštosioms mokykloms vis didesnę autonomiją instituciniu lygmeniu, tačiau tradicinė kolegiali universitetų prigimtis palaipsniui vis labiau menkėja, nes aukštųjų mokyklų personalas pradedamas vertinti kaip „gamybinės linijos darbininkai žinių fabrike“[501]. Tiesioginės aukštųjų mokyklų pedagoginio personalo galimybės daryti poveikį modernaus universiteto vystymuisi sumažėjimas tradicinės, istorinės institucinės autonomijos koncepciją daro gana formalia ir „tuščiavidure“. Todėl šiame tyrime, remiantis užsienio ir Lietuvos autorių teorine literatūra bei teisės aktais, priimtas metodologinis sprendimas analizuojant aukštųjų mokyklų institucinę autonomiją atskirai akademinės laisvės ir savivaldos klausimų nenagrinėti.

Taigi, idealiu atveju aukštojo mokslo institucijos turėtų disponuoti juridine teise savarankiškai formuoti ir įgyvendinti aukštojo mokslo sritis, sietinas su tokiomis kategorijomis: valdymo struktūra ir procedūros; akademinė misija ir vizija, institucijos tikslai, uždaviniai, funkcijos; studijų programos, žinių vertinimo bei kvalifikacinių ir mokslo laipsnių sistemos; finansinių išteklių skirstymas; studentų priėmimo ir atrankos tvarka; personalo parinkimo ir kvalifikacijos tobulinimo politika; atskaitingumo bendruomenei ir visuomenei formos; išorinių santykių politika[502]. Taip pat analizuojant aukštojo mokslo autonomiškumą kiekvienu atveju svarbu aptarti, ar aukštojo mokslo institucijos autonomija yra apibrėžta ir įtvirtinta valstybės įstatymuose ir aukštųjų mokyklų statutuose, ar aukštųjų mokyklų autonomija yra realizuojama ne tik *de jure*, bet ir *de facto*.

4.2. Lietuvos aukštojo mokslo institucijų valstybinio reguliavimo ir institucinės autonomijos santykio modelis

4.2.1. Aukštojo mokslo institucijų finansinė autonomija

Vienas iš reikšmingiausių kompleksinių aukštojo mokslo autonomijos aspektų yra finansinė aukštųjų mokyklų autonomija ir jos apimtis. Finansinė autonomija pasireiškia keliais kriterijais ir paprastai ją aptariant analizuojami šie aspektai – valstybinio biudžeto lėšų skyrimo aukštosioms mokykloms ir jų naudojimo institucijų viduje būdai ir principai, bei finansinės aukštojo mokslo institucijų galimybės (susijusios su aukštųjų mokyklų teisiniu statusu, galimybe laisvai disponuoti joms

dom. M. Tight (ed.) *Academic Freedom and Responsibility*. Buckingham: SRHE/OU Press, 1988, p. 104–113.

[501] Lay, P. *The Interpretation of the Magna Charta Universitatum and its Principles*. Bologna: Bononia University Press, 2004, p. 87.

[502] Keciorytė, V. Aukštojo mokslo principai. *Santalka. Filologija. Edukologija*. 2008, t. 16, Nr. 4, p. 38.

priskirtu turtu, naudoti mokyklos uždirbtas pajamas, nustatyti studijų įmoką, teise skolintis lėšas bei investuoti, teise nustatyti reikiamo personalo skaičių ir atlyginimų dydį[503]). Finansinė autonomija yra sritis, akivaizdžiai susijusi su kitomis aukštojo mokslo dimensijomis, daranti kitoms aukštojo mokslo sritims tiesioginį poveikį, pavyzdžiui, aukštųjų mokyklų teisė nustatyti įmokų už studijas dydį daro įtaką aukštojo mokslo prieinamumui. Finansinė autonomija yra būtent ta sritis, kurioje yra itin reikšminga atsižvelgti į galimą dichotomiją tarp formalios ir realios valdymo autonomijos. Nors aukštoji mokykla, vertinant paviršutiniškai, gali tariamai naudotis aukštu autonomijos laipsniu, pavyzdžiui, pastatų valdymo atžvilgiu, tačiau realiai jų galimybės parduoti tokį turtą gali būti teisės normomis ar įvairiomis procedūromis labai apribotos[504]. Todėl analizuojant finansinę universitetų autonomiją būtina detaliai aptarti finansinės autonomijos aspektus, galinčius daryti poveikį realiai aukštųjų mokyklų autonomijai.

Vieną iš didžiausių poveikių aukštųjų mokyklų finansinei autonomijai daro valstybės biudžeto lėšų paskirstymo aukštosioms mokykloms metodas, pasirinktas konkrečios valstybės. Aukštojo mokslo finansavimo modeliai ir valstybės biudžeto paskirstymo metodai buvo detaliai aptarti trečiosios šio tyrimo dalies antrame skyriuje, todėl čia bus analizuojama pagrindinių metodų įtaka aukštųjų mokyklų finansinei autonomijai. Dauguma šalių palaipsniui pereina finansavimo, grindžiamo ilgalaikėmis sutartimis tarp aukštojo mokslo institucijų ir atitinkamos ministerijos, kuriose numatomos aukštųjų mokyklų teisės ir pareigos. Valstybėse, kuriose taikomas institucino finansavimo metodas (šis metodas yra vyraujantis tiek Europoje, tiek daugumoje OECD šalių narių), galimos dvi alternatyvos – finansavimas bendrąja suma (angl. *block – grant funding*) arba biudžeto eilutės (angl. *line – item budget funding*) principas. Finansinė institucijų autonomija esant vienam iš šių finansavimo būdų skiriasi.

Finansavimas bendrąja suma suprantamas kaip metodas, kuomet pagal iš anksto nustatytus kriterijus ir, dažniausiai, pasirašytas tarp ministerijos ir aukštosios mokyklos sutartis, aukštajai mokyklai skiriamos lėšos kelioms išlaidų kategorijoms – dėstytojų atlyginimams, valdymo išlaidoms, tyrimams. Skirtą bendrąją lėšų sumą universitetai gali pagal savo kompetenciją ir poreikius laisvai skirstyti ir disponuoti, nors tam tikri apribojimai ir gali būti numatyti. Biudžeto eilutės finansavimo principas reiškia, kad aukštosios mokyklos iš valstybės biudžeto gauna jau iš anksto konkrečiom išlaidoms paskirstytas lėšas, kurių vėliau negali perskirstyti pagal pasikeitusius poreikius. Nepanaudotos lėšos metų pabaigoje paprastai turi būti grąžinamos į valstybės biudžetą (taip iki 2009 m. buvo Lietuvoje, taip pat ir Latvijoje, Kipre, Turkijoje, Serbijoje, Rumunijoje, Portugalijoje). Pažymėtina, kad kitose Europos valstybėse universitetams leidžiama pasilikti likusias nepanaudotas lėšas, nors šio veiksmo procedūros skirtingose valstybėse skiriasi.

2009 m. duomenimis, biudžeto eilutės metodu valstybės lėšos parlamento ar ministerijos aukštosioms mokykloms buvo skiriamos Bulgarijoje, Kipre, Graikijo-

[503] Mingle, J.R. (ed.). *Management Flexibility and State Regulation in Higher Education.* Atlanta: SREB, 1983, p. 9.

[504] Estermann, T., Nokkala, T. *University Autonomy in Europe I. Exploratory Study*. Brussels: European University Association, 2009, p. 18.

je, Latvijoje, Serbijoje, Turkijoje. Kitose dvidešimt šešiose Europos valstybėse universitetai gauna lėšas finansavimo bendrąja suma pagrindu[505]. Nors tai nereiškia, kad šiose valstybėse aukštosios mokyklos gali visiškai laisvai disponuoti joms suteiktomis lėšomis, tačiau pripažįstama, jog jų finansinė autonomija neabejotinai yra didesnė nei aukštųjų mokyklų, gaunančių valstybės finansavimą biudžeto eilutės metodo pagrindu. Plačiausia autonomija naudojasi aukštojo mokslo institucijos valstybėse, kuriose valstybinė valdžia beveik neriboja aukštųjų mokyklų teisės pačioms laisvai paskirstyti viešuosius išteklius, tačiau tokių valstybių yra tik keletas – Austrija, Belgijos flamandiškoji dalis, Estija, Lenkija, Šveicarija, Jungtinė Karalystė, Norvegija, Slovakija.

Lietuvoje aukštosioms mokykloms iki 2009 m. reformos lėšos buvo skiriamos sutarčių, sudaromų trejiems metams, tarp konkrečios aukštosios mokyklos ir Švietimo ir mokslo ministerijos pagrindu. Pirmojoje Aukštojo mokslo įstatymo[506] 54 straipsnio redakcijoje buvo detaliai numatyta, kokiais kriterijais remiantis skiriamos lėšos[507]. Šis straipsnis ir pats aukštosioms mokykloms skiriamų biudžeto lėšų principas buvo kelis kartus keičiamas, jau 2001 m. finansavimo pobūdis pakito – numatyta, jog „Valstybės biudžeto lėšos skiriamos valstybinei aukštajai mokyklai numatytoms programoms įgyvendinti pagal sutartį, kurią Ministerija Vyriausybės pavedimu 3 metams sudaro su aukštąja mokykla. Valstybės biudžeto lėšos aukštajai mokyklai skiriamos bendra suma: paprastosios išlaidos (neišskiriant lėšų darbo užmokesčiui) ir valstybės investicijų programoje numatyti valstybės biudžeto asignavimai nepaprastosioms išlaidoms“[508], tačiau išlieka reikalavimas detaliai numatyti kriterijus ir sritis, kurioms skiriamos lėšos. 2003 m. įstatymo pakeitimu buvo numatyta, jog „Valstybės biudžeto lėšas kiekvienai valstybinei aukštajai mokyklai

[505] Estermann, T., Nokkala, T. *Op. cit*., p. 19.

[506] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715. 2008 m. birželio 26 d. redakcija.

[507] 54 straipsnio 2 dalis (2000 m. kovo 21 d. redakcija):

„2. [...] Sutartyje, vadovaujantis perspektyviniu Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros planu, turi būti numatyta:

1) kiekvienais metais valstybės finansuojamų vietų aukštojoje mokykloje skaičius pagal studijų kryptis, pakopas ir formas;

2) vietų (pagal studijų kryptis, pakopas ir formas), į kurias atitinkamais metais aukštoji mokykla gali priimti sutinkančius mokėti už studijas studentus (toliau – studijuojančiuosius savo lėšomis), maksimalus skaičius;

3) aukštosios mokyklos mokslinių tyrimų ir meninės kūrybos kryptys arba programos;

4) kita aukštosios mokyklos veikla (kvalifikacijos kėlimas, perkvalifikavimas, konsultacijos**,** užsienio piliečių mokymas pagal valstybių susitarimus, mokyklai perduotų valstybinės reikšmės kultūros objektų priežiūra ir kt.);

5) valstybės biudžeto lėšos, skiriamos sutartyje numatytai aukštosios mokyklos veiklai užtikrinti ir plėtoti;

6) aukštosios mokyklos planuojamos gauti iš mokslinės, konsultacinės, informacinės ir ūkinės veiklos bei teikiamų paslaugų pajamos, kurios naudojamos pagal senato (akademinės tarybos) patvirtintą sąmatą;

7) kiti aukštosios mokyklos ir Ministerijos įsipareigojimai.“

[508] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 5, 9, 11, 15, 34, 40, 51, 54, 56, 59, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2001 m. sausio 25 d. Nr. IX-169. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 16-496.

kasmet skiria Seimas. Valstybės biudžeto lėšos aukštajai mokyklai skiriamos bendra suma: paprastosios išlaidos (neišskiriant lėšų darbo užmokesčiui) ir valstybės investicijų programoje numatyti valstybės biudžeto asignavimai nepaprastosioms išlaidoms“[509]. Tačiau nuo šio pakeitimo įsigaliojimo nebeliko įstatymo nuostatos, detalizuojančios aukštosios mokyklos veiklos sritis, kurių pagrindu buvo nustatomas skiriamo valstybės subsidijos dydis. Taigi iš esmės aukštosios mokyklos tapo tiesiogiai priklausomos nuo įstatymų leidžiamosios valdžios autonomiškos teisės skirti konkrečiai aukštajai mokyklai tam tikrą valstybės biudžeto dalį (nes metodika, pagal kurią turėtų būti skaičiuojamas valstybės biudžeto lėšų poreikis konkrečiai aukštajai mokyklai, pradėta taikyti tik nuo 2005 mokslo metų[510]), o tai be abejonės nulėmė neskaidrią aukštųjų mokyklų konkurenciją, protekcionizmą ir kitus panašius nedemokratiškus reiškinius. Pradėjus taikyti Vyriausybės patvirtintą metodiką[511], lėšos aukštosioms mokykloms buvo skiriamos bendrąja suma, tačiau universitetai jas savo reikmėms galėjo paskirstyti atkartodami metodikos įtvirtintas taisykles, pagal kurias tam tikra dalis lėšų skiriama, pavyzdžiui, studijų kainai apmokėti, tam tikra – infrastruktūrai išlaikyti, moksliniams tyrimams vykdyti ir pan. Taigi darytina išvada, jog nors aukštojo mokslo institucijų valstybinio finansavimo metodas teisės aktuose ir įvardijamas kaip „finansavimas bendrąja suma“, tačiau iš tiesų šis metodas yra dviejų finansavimo būdų (bendrąja suma ir biudžeto eilutės metodo) samplaika.

Nuo 2009 m. Lietuvoje pradėtas taikyti mišrus valstybės biudžeto lėšų skyrimo aukštosioms mokykloms metodas – skiriamos valstybės biudžeto bazinio finansavimo lėšos (moksliniams tyrimams, eksperimentinei (socialinei, kultūrinei) plėtrai ir meno veiklai plėtoti; administravimui ir ūkiui; kitoms reikmėms), lėšos studijoms (studijų kainai valstybės finansuojamose studijų vietose apmokėti; geriausius studijų rezultatus pasiekusių valstybės nefinansuojamose studijų vietose studentų sumokėtai studijų kainai kompensuoti), tikslinis studijų finansavimas (konkurso būdu studijų programoms įgyvendinti, atsižvelgiant į būtiniausius valstybės ūkinės, socialinės ir kultūrinės plėtros poreikius). Lėšos studijoms skiriamos „studento krepšelio“ metodo pagrindu ir, įstatymo leidėjo teigimu, tokia studijų finansavimo tvarka turi užtikrinti konkurenciją tarp aukštųjų mokyklų ir skaidrų valstybės biudžeto lėšų skyrimą, nes lėšos skiriamos konkrečiam studentui, kuris savo pasirinkimu jas „atsineša“ į tam tikrą aukštąją mokyklą. Tačiau tokiu teisiniu reguliavimu

[509] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2, 3, 13, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2003 m. balandžio 22 d. Nr. IX-1526. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 47-2058.

[510] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimas Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 151-5493

[511] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimas Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 151-5493; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimo Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo" pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 108-4114.

sukuriamos teisės normų spragos (pavyzdžiui, kyla abejonių dėl to, kaip yra nustatomas bazinio finansavimo poreikis), kurios mažina reformos efektyvumą. Tačiau vis dėlto pažymėtina, jog valstybinio finansavimo metodas nėra reikšmingiausias aspektas, indikuojantis aukštųjų mokyklų finansinės autonomijos ribas.

Kitas svarbus kriterijus, nurodantis aukštųjų mokyklų finansinės autonomijos laipsnį, yra teisė universitetams patiems nustatyti studijų įmokų dydį. Šios teisės egzistavimas arba jos apribojimas iš esmės reiškia ir tam tikro aukštojo mokslo finansavimo modelio pasirinkimą, nes aukštosioms mokykloms leidžiama arba draudžiama pačioms pritraukti privačias lėšas. Esama valstybių, kuriose šis lėšų šaltinis sudaro didžiausią aukštųjų mokyklų pajamų dalį ir turi strateginę reikšmę visai aukštojo mokslo politikai ir jos formavimui. Svarbu pažymėti, kad tokios įmokos už studijas gali būti skirtingai įvardijamos ir nustatomos vadovaujantis skirtingais principais ir procedūrinėmis taisyklėmis. Prie šių įmokų priskirtinas ir administravimo (kitaip gali būti vadinamas registracijos) mokestis, kuris paprastai būna ženkliai mažesnis už studijų įmoką.

Daugumoje Europos valstybių universitetai gali rinkti studijų įmokas ar registracijos mokesčius iš visų ar dalies studentų, kitose, kuriose piliečiams mokslas yra nemokamas (pavyzdžiui, Čekijos Respublikoje, Danijoje, Suomijoje, Maltoje), mokesčius moka tik tarptautiniai (ne ES šalių) studentai. Patys mokesčiai įvairiose valstybėse skiriasi, pavyzdžiui, kai kur jie mokami tik už antrosios pakopos (magistrantūros) studijas, kitur mokesčius moka tik nuotoliniu ar neakivaizdiniu būdu studijuojantys asmenys, dar kitose valstybėse įmokas moka valstybės nefinansuojami studentai. Net ir valstybėse, kuriose mokslas yra nemokamas, yra numatytos galimybės apmokestinti tam tikrus studentus (pavyzdžiui, Čekijos Respublikoje tam tikro dydžio mokestį moka studentai, laiku nebaigę studijų). Apibendrinant galima pažymėti, jog Europoje egzistuoja trys pagrindiniai studentų įmokų nustatymo ir rinkimo modeliai – kuomet mokesčio dydį gali nustatyti pačios aukštosios mokyklos, kai mokestis nustatomas centralizuotai atitinkamos ministerijos, ar vadovaujantis kolegialiu principu (susitarimo tarp aukštosios mokyklos ir atitinkamos valstybinės institucijos pagrindu)[512].

Pirmasis studijų ar registracijos mokesčio nustatymo modelis, kuomet universitetai gali visiškai autonomiškai nustatyti mokesčio dydį, 2009 m. egzistavo dešimtyje Europos valstybių (daugiausiai rytų Europos šalyse), tuo tarpu kai griežčiausias, centralizuotas įmokų nustatymo būdas buvo taikomas devyniose valstybėse, įskaitant Prancūziją, Ispaniją. Tarpinis kolegialus modelis yra taikomas didžiojoje dalyje Europos valstybių, tačiau egzistuoja keletas šio metodo alternatyvų. Vyriausybė gali centralizuotai nustatyti maksimalų studijų įmokos ar registracijos mokesčio dydį, kurio neviršydamos aukštosios mokyklos turi teisę pačios spręsti dėl konkretaus mokesčio dydžio), taip pat sankcionuoti universiteto patvirtintas įmokas. Pažymėtina, jog labai dažnai yra taikomas diferencijuotas kolegialus modelis, kuomet, pavyzdžiui, valstybės reguliuoja mokesčių dydžius šalies ir ES valstybių piliečių atžvilgiu, o trečiųjų šalių piliečiams įmokas gali nustatyti pačios

[512] Estermann, T., Nokkala, T. *Op. cit*., p. 21-23.

aukštosios mokyklos. Studentų privačiomis lėšomis mokamų mokesčių dydžio reguliavimo modeliai struktūriškai vaizduojami Priede Nr. 23.

Nors užsienio ekspertai 2009 m. ataskaitoje Lietuvą priskiria valstybėms, kuriose aukštųjų mokyklų autonomija yra sąlyginai užtikrinama studentų įmokų dydžio nustatymo požiūriu, nes aukštojo mokslo institucijos turi galimybę derybų su valstybe būdu, tačiau iš tiesų Lietuvos teisės aktai tokios galimybės nenumato. Tik nuo 2000 m. įsigaliojusio Aukštojo mokslo įstatymo pirmojoje redakcijoje buvo numatyta, jog „Studijų kainą savo lėšomis studijuojantiesiems nustato aukštoji mokykla, suderinusi su Ministerija, ir ją nurodo sutartyje su Ministerija bei priėmimo taisyklėse“ (Aukštojo mokslo įstatymo 61 straipsnio 2 dalis). Taigi iš esmės toks teisinis reguliavimas atitiko kolegialų studijų įmokos nustatymo modelį. Tačiau vėliau, 2001 m. priėmus šio įstatymo pataisas, buvo nustatytas fiksuotas mokestis visiems studentams, kurių studijų nefinansuoja valstybė: „Valstybinių aukštųjų mokyklų visų formų pagrindinių ir antrosios pakopos studijų studentai kiekvieną semestrą, išskyrus pirmąjį pagrindinių studijų semestrą, aukštajai mokyklai moka studentų studijų įmoką, kuri lygi Vyriausybės nustatyto minimalaus gyvenimo lygio 4 dydžiams. Visiems valstybinių aukštųjų mokyklų studentams studijų įmoka už pirmąjį pagrindinių studijų semestrą mokama iš valstybės biudžeto. Studentai neturi mokėti aukštosioms mokykloms jokių kitų įmokų, susijusių su studijų programa (už naudojimąsi auditorijomis, bibliotekomis, laboratorijomis, kita studijų įranga, aukštųjų mokyklų sporto įrenginiais ir kt.)“ (Aukštojo mokslo įstatymo 59 straipsnis[513]). Ši teisės norma su tam tikrais neesminiais pakeitimais galiojo iki pat įstatymo paskelbimo nebegaliojančiu nuo 2009 m. gegužės 12 d. Taigi galima daryti išvadą, jog tokiu teisiniu reguliavimu aukštųjų mokyklų finansinė autonomija praktiškai panaikinta.

2009 m. priėmus Mokslo ir studijų įstatymą studijų įmokos nustatymo tvarka pakeista įtvirtinant visišką aukštųjų mokyklų autonomiją: „Studijų kainą nustato aukštoji mokykla. Studijų kaina nurodoma priėmimo į aukštąją mokyklą taisyklėse“ (Mokslo ir studijų įstatymo 76 straipsnio 1 dalis). Tačiau teisės normomis nustatomi kriterijais, kuriais remiantis studijų kaina yra apskaičiuojama. Jei studentas patenka į valstybės finansuojamą vietą, valstybė aukštojo mokslo institucijai apmoka tik norminę studijų kainą[514]. Taigi tam tikrą netiesioginį poveikį aukštosioms

[513] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2 straipsnio, II skirsnio pavadinimo, 14, 15, 17, 27, 28, 29, 37, 39, 41, 47, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir 18, 64, 65, 68 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstaymas. 2001 m. gruodžio 21 d. Nr. IX-684. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 3-75.

[514] Mokslo ir studijų įstatymo 76 straipsnis:

„2. Studijų kaina valstybinėse aukštosiose mokyklose nustatoma atsižvelgiant į šio straipsnio 3 dalyje nurodytas studijų išlaidas. Tais atvejais, kai valstybinėse aukštosiose mokyklose apskaičiuojama studijuojančiųjų valstybės nefinansuojamose studijų vietose studijų kaina, į ją gali būti papildomai įskaičiuojamos studijų kokybei užtikrinti būtinos išlaidos, nenurodytos šio straipsnio 3 dalyje.

3. Į studijų išlaidas įskaičiuojamos lėšos, būtinos studijoms vykdyti, tai yra:

1) dėstytojų, mokslo ir kitų su studijomis susijusių darbuotojų darbo užmokesčiui;

2) prekėms ir paslaugoms, susijusioms su studijomis, pirkti;

3) studentams skatinti.

4. Vyriausybės nustatyta tvarka apskaičiuojama norminė atitinkamos studijų krypties arba studijų programų grupės studijų kaina, apimanti šio straipsnio 3 dalyje nurodytas studijų išlaidas. Normi-

mokykloms nustatant studijų įmoką galima įžvelgti, vienok neabejotina, jog tokiu teisiniu reguliavimu įtvirtinus finansinę aukštojo mokslo institucijų autonomiją studijų įmokos nustatymo požiūriu, bendras finansinės autonomijos laipsnis padidėja.

Dar vienas reikšmingas kriterijus, nusakantis aukštojo mokslo institucijų finansinės autonomijos apimtį, yra aukštųjų mokyklų teisė skolintis lėšas ir investuoti. Pažymėtina, jog daugelyje valstybių aukštosioms mokykloms numatyta teisė skolintis lėšas, tačiau tik keletoje šalių joms suteikta galimybė vykdyti investicinę veiklą (pavyzdžiui, investuoti į akcijas, išleisti obligacijas ir pan.). 2009 m. duomenimis, bene dviejuose trečdaliuose Europos valstybių teisės normomis buvo įtvirtinta aukštųjų mokyklų teisė skolintis lėšas, tačiau dažniausiai tuo pačiu ir numatomi tam tikri skolinimosi apribojimai (reikalaujant išankstinio valstybės institucijos pritarimo, ribojant kredito maksimalų dydį, nustatant sąrašą tikslų, kuriems gali būti skolinamasi, ir pan. – pavyzdžiui, Latvijoje, Danijoje) ar leidžiama skolintis tik iš nacionalinio banko (pavyzdžiui, Švedijoje). Trečdalyje Europos valstybių (Bulgarijoje, Suomijoje, Vokietijoje, Graikijoje, Vengrijoje, Islandijoje, Maltoje, Portugalijoje, Slovėnijoje, Šveicarijoje, Turkijoje, Lietuvoje) aukštojo mokslo institucijos 2009 m. pradžios duomenimis neturi teisės skolintis, tačiau kai kuriose valstybėse (Šveicarijoje, Graikijoje) universitetai gali steigti kitus juridinius asmenis (fondus, centrus), turinčius galimybę skolintis iš privačių subjektų.

Iki 2009 m. Lietuvos aukštosios mokyklos negalėjo skolintis lėšų ar vykdyti kitokios finansinės veiklos. Aukštojo mokslo įstatymo visose redakcijose numatyta, jog „aukštosios mokyklos turtą sudaro nuosavybės teise turimi pastatai ir kitos materialinės vertybės, nebiudžetiniai finansiniai ištekliai, vertybiniai popieriai, intelektualaus darbo produktai (kiek tai nepažeidžia autoriaus teisių) bei kitas teisėtai įgytas turtas“ (Aukštojo mokslo įstatymo 11 straipsnio 1 dalis), taigi aukštosioms mokykloms lyg ir numatyta galimybė turėti vertybinių popierių, o tai suponuoja teisę į juos investuot arba teisę steigti kitus juridinius asmenis. Tačiau manytina, jog ši įstatymo nuostata labiau sietina su aukštųjų mokyklų teise paveldėti vertybinius popierius (tačiau tokiu atveju jie taptų valstybės nuosavybe, nes iki 2009 m. aukštosios mokyklos turėjo biudžetinės įstaigos statusą, o tai reiškia, jog biudžetinės įstaigos įgytas turtas nuosavybės teise priklauso biudžetinės įstaigos savininkui, tai yra, valstybei), o teisė steigti kitus juridinius asmenis priskirtina privačioms, nevalstybinėms aukštosioms mokykloms.

Tačiau nuo 2009 m., priėmus naują Mokslo ir studijų įstatymą bei įvykdžius aukštojo mokslo reformą, aukštosios mokykloms įgavo autonomiją ir skolinimosi bei kitos finansinės veiklos srityse. Mokslo ir studijų įstatymo 83 straipsnio 1 dalyje numatyta, jog „Valstybinės aukštosios mokyklos turi teisę skolintis, tai yra pasirašyti paskolų sutartis, lizingo (finansinės nuomos) sutartis ir kitus įsipareigojamuosius skolos dokumentus, laikydamosi Lietuvos Respublikos atitinkamų metų

---

nes atitinkamais metais priimamų studentų studijų kainas kiekvienais metais iki sausio 15 dienos tvirtina Švietimo ir mokslo ministerija. Tais atvejais, kai aukštosios mokyklos nustatyta studijų kaina neviršija norminės studijų kainos, valstybės biudžeto lėšomis apmokama aukštosios mokyklos nustatyta studijų kaina. Tais atvejais, kai aukštosios mokyklos nustatyta studijų kaina viršija norminę studijų kainą, valstybės biudžeto lėšomis apmokama norminė studijų kaina“.

valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo nustatyto bendro valstybinėms aukštosioms mokykloms skolinimosi limito. Švietimo ir mokslo ministerija paskirsto šį skolinimosi limitą valstybinėms aukštosioms mokykloms. Valstybinės aukštosios mokyklos už prisiimtus skolinius įsipareigojimus atsiskaito Švietimo ir mokslo ministerijai jos nustatyta tvarka. Valstybinė aukštoji mokykla negali įkeisti daugiau kaip 20 procentų nuosavybės teise valdomo materialiojo turto, kad užtikrintų skolinių įsipareigojimų laikymąsi. Nekilnojamojo turto įkeitimo sandoriams turi būti gautas Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos sutikimas Vyriausybės nustatyta tvarka“.

Taigi, galima daryti išvadą, jog pasirinktas liberalesnis ir demokratiškesnis modelis, kuomet aukštosios mokyklos turi teisę skolintis, tačiau ši galimybė yra apribojama konkrečiomis detalizuojančiomis nuostatomis, kurių privalo laikytis aukštojo mokslo institucijos. Panašiai apribojama ir aukštųjų mokyklų teisė steigti juridinius asmenis: „Valstybinės aukštosios mokyklos neturi teisės investuoti į neribotos civilinės atsakomybės juridinius asmenis ir jų steigti. Ribotos civilinės atsakomybės juridinius asmenis valstybinės aukštosios mokyklos gali steigti ir į juos investuoti aukštosios mokyklos tarybos nustatytomis sąlygomis ir tvarka tik tuo atveju, kai toks steigimas ar investavimas yra susijęs su valstybinės aukštosios mokyklos vykdoma studijų organizavimo ar mokslinių tyrimų veikla ir būtinas šiems tikslams pasiekti“ (Mokslo ir studijų įstatymo 83 straipsnio 2 dalis).

Pažymėtina ir tai, jog naujojoje Mokslo ir studijų įstatymo redakcijoje apibrėžta ir iki tol teisės normomis tiesiogiai nereguliuota aukštųjų mokyklų veiklos sritis, kurioje taip pat įgyvendinamos turtinės aukštojo mokslo institucijų teisės – intelektinė veikla ir iš jos kylanti intelektinės nuosavybės teisė. Aiškiai nustatyta aukštųjų mokyklų nuosavybės teisė į turtines autoriaus teises, atsirandančios iš intelektinės veiklos rezultatų (mokslo ar meno kūrinių ir pramoninės nuosavybės teisių objektų, kitų intelektinės nuosavybės objektų), įgytas pagal sutartį ar įstatymų nustatyta tvarka (Mokslo ir studijų įstatymo 82 straipsnis).

Vienas iš reikšmingiausių veiksnių, lemiančių aukštųjų mokyklų finansinės autonomijos pobūdį, yra aukštųjų mokyklų teisės naudoti ilgalaikį turtą apimtis. Universitetų teisė pirkti, parduoti, statyti, įkeisti jų valdomus pastatus ir žemę yra itin svarbus finansinės autonomijos garantas. Tačiau svarbu pažymėti, jog būtent ši aukštojo mokslo sritis yra viena iš labiausiai tradicijų, kultūrinio suvokimo ir realityvizmo veikiamų aukštojo mokslo finansinės autonomijos aspektų. Ypatingai ši tendencija ryški Europos valstybėse, kuriose yra gilios aukštojo mokslo istorinės tradicijos, nes universitetai tokiose šalyse paprastai įsikūrę istorinę ir kultūrinę vertę turinčiuose pastatuose. Egzistuoja du pagrindiniai universitetų nekilnojamojo turto valdymo modeliai – kai universitetai valdo, naudoja ir disponuoja nekilnojamuoju turtu nuosavybės teise pilna šios teisės apimtimi, ir kuomet valstybė išnuomoja arba suteikia panaudos pagrindais turtą aukštosioms mokykloms (nors pastarosioms ir nedraudžiama įsigyti ar statyti naują nekilnojamąjį turtą savo vardu ir nuosavybėn). Yra keletas valstybių (Suomija, Vokietija, Švedija, Austrija), kuriose universitetams patikėtas turtas nuosavybės teise priklauso valstybės specializuo-

toms institucijoms[515]. Vis dėlto reikia pastebėti, kad ir valstybėse, kuriose nekilnojamasis turtas nuosavybės teise priklauso universitetams, aukštosios mokyklos neturi absoliučios laisvės be apribojimų disponuoti šiuo turtu, dažniausiai perleidžiant nuosavybės teisę reikia gauti atitinkamos valstybės institucijos leidimą (Norvegijoje), arba draudžiama tokį turtą parduoti (Graikija).

Lietuvoje aukštųjų mokyklų teisės laisvai disponuoti nuosavybės teise joms perleisto valstybės nekilnojamojo turto atžvilgiu problema nuo pat 1990 m. buvo vienas iš daugiausiai analizuotų klausimų, dėl kurio nuolat vyko aštrios diskusijos. 2007 m. Pasaulio Banko ataskaitoje taip pat pabrėžiama, jog Lietuvoje finansinę universitetų autonomiją labiausiai riboja turto valdymo suvaržymai, studijų įmokų nustatymas valstybinės valdžios diskrecijos teise, draudimas skolintis lėšas[516]. Problemos ištakos slypėjo aukštųjų mokyklų teisiniame statuse, nuo pat nepriklausomybės atkūrimo iki 2009 m. aukštojo mokslo institucijos buvo laikomos biudžetinėmis įstaigomis. Pagal 1995 m. priimtą Biudžetinių įstaigų įstatymą[517], kurio pagrindu veikė visos valstybinės aukštosios mokyklos, „biudžetinė įstaiga yra valstybės arba savivaldybės institucija, steigiama įstatymų nustatyta tvarka, visiškai arba iš dalies išlaikoma iš biudžeto ir taip įvardyta steigimo akte bei nuostatuose“ (Biudžetinių įstaigų įstatymo 2 straipsnis)[518]. Biudžetines įstaigas steigia valstybės institucijos, o tai reiškia, jog įstaigų turtas laikomas valstybės turtu („Biudžetinės įstaigos savininko jai perduotas ir biudžetinės įstaigos įgytas turtas nuosavybės teise priklauso biudžetinės įstaigos savininkui, o biudžetinė įstaiga šį turtą valdo, naudoja ir disponuoja juo teisės aktų nustatyta tvarka“ - Biudžetinių įstaigų įstatymo pakeitimo įstatymo 10 straipsnis). Ilgą laiką valstybėje vyko diskusija dėl aukštųjų mokyklų statuso pakeitimo į viešąsias įstaigas, atitinkamai pakeistas buvo ir Biudžetinių įstaigų įstatymo 13 straipsnis („Biudžetinė įstaiga negali būti pertvarkyta į kitos teisinės formos juridinį asmenį, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus“), kurio pastaboje nurodyta, jog šios normos nuostatos iki 2011 m. gruodžio 31 d. netaikomos valstybinėms aukštosioms mokykloms. Reforma buvo įvykdyta priėmus naują Mokslo ir studijų įstatymo redakciją, kurioje numatyta, kad „valstybinė aukštoji mokykla yra viešasis juridinis asmuo, veikiantis kaip viešoji įstaiga, turinti Lietuvos Respublikos Konstitucijos garantuojamą autonomiją, šio ir kitų įstatymų nustatytą specialų statusą. Nevalstybinė aukštoji mokykla yra viešasis juridinis asmuo, veikiantis kaip viešoji įstaiga, arba privatus juridinis asmuo“ (Mokslo ir studijų įstatymo 6 straipsnio 4 dalis). Viešųjų įstaigų įstatymas aukštojo mokslo institucijoms taikomas tiek, kiek neprieštarauja mokslo ir studijų įstaty-

[515] *Financially Sustainable Universities: Towards full costing in European universities*. Brussels: EUA, 2008, p. 66-71.

[516] Canning, M., Godfrey, M., Holzer-Zelazewska, D. *Op.cit.,* p. 40.

[517] Lietuvos Respublikos Biudžetinių įstaigų įstatymas. 1995 m. gruodžio 5 d. Nr.I-1113. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 104-2322.

[518] Pagal 2010 m. sausio 21 d. įstatymo redakciją, „biudžetinė įstaiga – ribotos civilinės atsakomybės viešasis juridinis asmuo, įgyvendinantis valstybės ar savivaldybės funkcijas ir išlaikomas iš valstybės ar savivaldybės biudžetų asignavimų, taip pat iš Valstybinio socialinio draudimo fondo, Privalomojo sveikatos draudimo fondo biudžetų ir kitų valstybės pinigų fondų lėšų“ (2 straipsnis). Lietuvos Respublikos Biudžetinių įstaigų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2010 m. sausio 21 d. Nr. XI-666. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 15-699.

mui[519], taigi galima teigti, jog aukštosios mokyklos turi specialiųjų viešųjų įstaigų statusą.

Vienok svarbus yra ne tik teisinio statuso, tačiau ir įstaigos steigėjo klausimas. Kai kurie autoriai pažymi, kad valstybė viešosios įstaigos – valstybinės aukštojo mokslo institucijos steigėjo kompetenciją turėtų perleisti pačioms aukštosioms mokykloms, nes „šios priemonės įgyvendinimas atskirtų aukštąją mokyklą nuo valstybės ir taptų pamatu tolesnėms reformoms, išlaisvinančioms aukštųjų mokyklų iniciatyvą“[520]. Teigiama, jog tokia priemonė padėtų sukurti savarankišką nuo valstybės aukštojo mokslo sistemą ir išgrynintų aukštųjų mokyklų atsakomybę. Tačiau tokia iniciatyva nebuvo palaikyta, ir reformos metu universitetų steigėjo statusą išlaikė Lietuvos Respublikos Seimas, turintis kompetenciją steigti valstybines aukštąsias mokyklas Vyriausybės teikimu. Valstybės, kaip valstybinio universiteto savininkės, teises ir pareigas įgyvendina tik Vyriausybė ar jos įgaliota institucija, o privatūs ir viešieji asmenys negali būti valstybinio universiteto dalininkais (Mokslo ir studijų įstatymo 27 straipsnio 3 dalis).

Aukštojo mokslo institucijų teisė disponuoti nekilnojamuoju turtu yra vienas iš labiausiai diskutuotinų universitetų finansinės autonomijos aspektų tarp Lietuvos mokslininkų, akademinės bendruomenės, valstybinės valdžios atstovų, analitikų, ekspertų ir kitų suinteresuotų asmenų. Valstybinių mokslo ir studijų institucijų teises valdyti, naudoti turtą ir disponuoti juo iki 2009 m. reguliavo Mokslo ir studijų įstatymas, Aukštojo mokslo įstatymas bei Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas[521]. Egzistavęs reguliavimas nustatė labai daug apribojimų valstybinėms mokslo ir studijų institucijoms turto naudojimo srityje ir nesudarė joms prielaidų lanksčiau reaguoti į rinkos pokyčius įgyvendinant joms valstybės nustatytus tikslus. Viena vertus, reguliavimu buvo suteikiama teisė valstybinėms mokslo ir studijų institucijoms valdyti, naudoti ir disponuoti turtu, kurį jos pačios uždirba, nuosavybės teise, kita vertus, tos pačios teisės normos numatė ir didelius apribojimus priimant sprendimus dėl turto valdymo, naudojimo ir disponavimo.

Pažymėtina ir primintina, jog analizuojamuoju laikotarpiu (iki 2009 m.) aukštosios mokyklos buvo laikomos biudžetinėmis įstaigomis, kurių viso turto savininkas yra valstybė, o aukštojo mokslo institucijos valstybės ir savivaldybių joms suteiktą turtą valdo, naudoja ir disponuoja patikėjimo teise (Aukštojo mokslo įstatymo 11 straipsnio 2 dalis (nebegalioja nuo 2009 gegužės 12 d.), Mokslo ir studijų įstatymo 19 straipsnio 2 dalis (nebegalioja nuo 2009 gegužės 12 d.), Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 7, 9 straipsniai, 2005 m. gegužės 23 d. redakcija). Turtą, įsigytą iš nebiudžetinių lėšų, gautą

[519] Viešųjų įstaigų įstatymo 1 straipsnio papildymo įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-243. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2141.

[520] Bukelis, T. *Pasiūlymas Lietuvos aukštųjų mokyklų statuso, nuosavybės ir administravimo reformai* [interaktyvus] Kaunas, 2006, p. 7 [žiūrėta 2010-12-22] <http://lobistas.lt/dokumentai/-Pasiulymas%20Lietuvos%20aukstoju%20mokyklu%20statuso,%20nuosavybes.pdf>.

[521] Lietuvos Respublikos Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. 1998 m. gegužės 12 d. Nr. VIII-729. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 54-1492; Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo pakeitimo įstatymas. 2002 m. gegužės 23 d. Nr. IX-900. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 60-2412.

dovanų, priimtą kaip palikimas ar įgytą kitais teisėtais būdais, valstybinė aukštoji mokykla galėjo valdyti, naudoti ir juo disponuoti nuosavybės teise pagal Civilinio kodekso ir kitų įstatymų normas (Aukštojo mokslo įstatymo 11 straipsnio 2 dalis, 2008 m. birželio 26 d. redakcija, negalioja nuo 2009 gegužės 12 d). Aukštosios mokyklos valstybės perduoto pagal turto patikėjimo sutartį turto negalėjo perduoti nuosavybės teise kitiems asmenims, jo įkeisti ar kitaip suvaržyti daiktines teises į jį, juo garantuoti, laiduoti ar kitu būdu juo užtikrinti savo ir kitų asmenų prievolių įvykdymą, jo išnuomoti, suteikti panaudos pagrindais ar perduoti jį kitiems asmenims naudotis kitu būdu. Šis turtas galėjo būti naudojamas tik įstatymų jiems priskirtoms funkcijoms įgyvendinti. Dėl turto disponavimo pertvarkos buvo diskutuojama nuolat teigiant, kad pertvarka turėtų užtikrinti didesnę mokslo ir studijų institucijų autonomiją tam, kad jos galėtų tinkamai įgyvendinti Konstitucijos ir įstatymais joms nustatytas pareigas, kad būtų užtikrintas operatyvus, racionalus ir skaidrus valstybės turto valdymas.

Įvykdžius aukštojo mokslo sistemos reformą 2009 m., kai kurie teisinio reguliavimo pokyčiai įtvirtinti ir turto valdymo srityje. Pirmiausia pažymėtina, jog pirmą kartą įstatymo nuostatose numatytos ne tik konkrečios turto valdymo taisyklės, tačiau ir principai, kuriais aukštosios mokyklos turi vadovautis naudodamos ir disponuodamos turtu tokiu būdu įtvirtinant turto valdymo atskaitomybės pagrindus[522]. Įstatyme taip pat aiškiai įvardijama visiška aukštųjų mokyklų neliečiamybė pastatų ir teritorijos atžvilgiu, keisti valstybinės aukštosios mokyklos teritorijos ribas ar valstybės pastatų valdytojus gali tik Vyriausybė, įvertinusi valstybinės aukštosios mokyklos tarybos nuomonę. Jei valstybinio universiteto taryba nesutinka, teritorijos ribas ar valstybės pastatų valdytojus gali keisti Seimas (Mokslo ir studijų įstatymo 79 straipsnio 2 dalis).

Išskirti du turto teisiniai režimai: 1) turtas, valdomas patikėjimo teise; 2) turtas, valdomas nuosavybės teise. Patikėjimo teise pagal patikėjimo sutartį Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatyme nustatytomis sąlygomis ir tvarka valstybinėms aukštosioms mokykloms perduodamas valstybės

[522] Mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. gegužės 11 d. redakcija) 79 straipsnis:

„1. Valstybinės aukštosios mokyklos, turtą valdydamos, naudodamos ir disponuodamos juo, vadovaujasi šiais principais:

1) visuomeninės naudos. Šis principas reiškia, kad turtas turi būti valdomas, naudojamas ir disponuojama juo rūpestingai, siekiant ugdyti išsilavinusią, mokslui, kultūros vertybėms ir naujausioms technologijoms imlią asmenybę ir visuomenę, laisvai kurti, kaupti ir skleisti mokslo žinias ir kultūros vertybes, puoselėti civilizacinę Lietuvos tapatybę;

2) efektyvumo. Šis principas reiškia, kad valstybinė aukštoji mokykla, turtą valdydama, naudodama ir disponuodama juo, turi siekti didžiausios naudos visuomenei;

3) racionalumo. Šis principas reiškia, kad turtas turi būti tausojamas ir protingai, tikslingai, tinkamai tvarkomas;

4) atskaitingumo visuomenei. Šis principas reiškia, kad valstybinės aukštosios mokyklos, įgyvendindamos joms Lietuvos Respublikos Konstitucijos laiduojamą autonomiją, kultūros, mokslo, tyrinėjimo, dėstymo laisvę ir savarankiškai tvarkydamos joms patikėtą turtą, yra atskaitingos visuomenei už valdomo, naudojamo ir disponuojamo turto kiekybinius ir kokybinius pokyčius;

5) ūkinės veiklos autonomijos. Šis principas reiškia, kad valstybinei aukštajai mokyklai suteikiama ūkinės veiklos laisvė, siejama su jos atsakomybe už aukštosios mokyklos misijos įgyvendinimą“.

jai nuosavybės teise priklausantis ilgalaikis materialusis turtas (Mokslo ir studijų įstatymo 80 straipsnio 1 dalis). Turtas, kurį valstybinės aukštosios mokyklos valdo, naudoja ir kuriuo disponuoja nuosavybės teise, yra valstybės investuotas turtas; pajamos, gautos kaip mokestis už studijas, taip pat pajamos iš ūkinės, mokslinės veiklos ir teikiamų paslaugų; lėšos ir kitas turtas, kurie gauti kaip parama pagal Labdaros ir paramos įstatymą; kitos piniginės lėšos, išskyrus valstybės biudžeto lėšas; iš valstybės biudžeto lėšų įgytas turtas, išskyrus nekilnojamąjį turtą, įgytą už Europos Sąjungos paramą, valstybės biudžeto ir valstybės fondų lėšas; dovanotas turtas; paveldėtas turtas; turtinės teisės, atsirandančios iš intelektinės veiklos rezultatų; pajamos, turtas ar kita nauda, gauti valdant, naudojant lėšas ar kitą turtą ir disponuojant jais (Mokslo ir studijų įstatymo 81 straipsnio 1 dalis).

Patikėjimo teise valdomo turto atžvilgiu įstatyme numatyti didesni apribojimai nei nuosavybės teise valdomo turto. Pagal patikėjimo sutartį perduotą valstybės turtą valstybinė aukštoji mokykla gali išnuomoti tretiesiems asmenims, suteikti panaudos pagrindais, jeigu tai buvo numatyta patikėjimo sutartyje ir jeigu tai būtina valstybinės aukštosios mokyklos veiklai užtikrinti. Į valstybės turtą, perduotą pagal patikėjimo sutartį, negali būti nukreipiamas išieškojimas pagal valstybinės aukštosios mokyklos prievoles, įskaitant prievoles, atsiradusias šį turtą valdant, naudojant ir juo disponuojant (Mokslo ir studijų įstatymo 80 straipsnio 5 ir 6 dalys). Šis turtas valdomas vadovaujantis Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymu, kuriame numatyta, jog aukštosios mokyklos negali patikėjimo teise valdomo turto perduoti nuosavybės teise kitiems asmenims, jo įkeisti ar kitaip suvaržyti daiktines teises į jį, juo garantuoti, laiduoti ar kitu būdu juo užtikrinti savo ir kitų asmenų prievolių įvykdymą, jo išnuomoti, suteikti panaudos pagrindais ar perduoti jį kitiems asmenims naudotis kitu būdu (Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 9 straipsnio 4 dalis).

Tuo tarpu nuosavybės teise valdomu turtu aukštosios mokyklos gali disponuoti liberaliau, dėl tokio turto valstybinės aukštosios mokyklos gali sudaryti tik tokius civilinius sandorius, kurie neprieštarauja jų steigimo dokumentams ir veiklos tikslams (Mokslo ir studijų įstatymo 81 straipsnio 2 dalis). Tačiau ir tokio turto (ypač nekilnojamojo) disponavimas yra ribojamas įstatymo nuostatomis, įtvirtinančiomis aukštųjų mokyklų pareigą laikytis tam tikros nekilnojamojo turto kainos nustatymo metodikos, taip pat nustatyta, jog norint perleisti nekilnojamąjį turtą tretiesiems asmenims būtina gauti išankstinį Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos leidimą (Mokslo ir studijų įstatymo 83 straipsnis[523]).

Taigi galima teigti, jog pilnos autonomijos turto valdymo srityje aukštosios mokyklos neįgijo ir įvykdžius aukštojo mokslo sistemos reformą, tačiau ir esami

[523] Mokslo ir studijų įstatymo 83 straipsnis:

„1. Sandoriai, kurių pagrindu trečiųjų asmenų nuosavybėn perleidžiamas valstybinės aukštosios mokyklos nekilnojamasis turtas, sudaromi vadovaujantis rinkos kainomis, nustatytomis pagal Turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymą, gavus Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos sutikimą Vyriausybės nustatyta tvarka.

....

3. Valstybinėms aukštosioms mokykloms draudžiama jų valdomu turtu užtikrinti trečiųjų asmenų prievoles“.

pokyčiai užtikrina ženkliai didesnę universitetų autonomiją. Taip pat pažymėtina, jog viešojoje erdvėje iki naujos Mokslo ir studijų įstatymo redakcijos priėmimo buvo daug diskutuojama tiek dėl visos aukštojo mokslo reformos, tiek dėl turto valdymo liberalizavimo, įvairūs autoriai išreiškė nuogąstavimą, jog suteiktus aukštosioms mokykloms teisę laisvai disponuoti joms suteiktu turtu, jis gali būti perleistas tretiesiems asmenims pažeidžiant esminius aukštojo mokslo principus. Tačiau, kaip rodo praktika, valstybė, kaip steigėja investuodama į valstybines aukštojo mokslo institucijas, yra linkusi perduoti nuosavybės teisę į kilnojamąjį turtą, tuo tarpu kai nekilnojamasis turtas perduodamas valdyti patikėjimo teise. Pavyzdžiui, Mykolo Romerio universitetui, pirmajam iš universitetų pradėjusiam valdymo pertvarkos procesus, Vyriausybė perdavė valstybei nuosavybės teise priklausantį turtą, išskyrus nekilnojamąjį. Taip valstybė, kaip aukštosios mokyklos steigėja, įgyvendino savo teisę investuoti į aukštąją mokyklą steigėjos įnašu. Todėl manytina, kad Mokslo ir studijų bei kituose įstatymuose esama numatyta pakankamai saugiklių valstybės ir visuomenės interesams apginti. Realus šio teisinio reguliavimo poveikis finansinei aukštųjų mokyklų autonomijai paaiškės aukštosioms mokykloms išreiškus ketinimus atlikti pirmuosius sandorius, susijusius su jų valdomu nekilnojamuoju turtu.

4.2.2. Aukštojo mokslo institucijų valdymo autonomija

Keletas pastarųjų dešimtmečių buvo ypatingai reikšmingi aukštojo mokslo valdymo pokyčiams, ši aukštojo mokslo sritis yra viena iš labiausiai analizuojamų ir sulaukia didelio tyrėjų, analitikų, mokslininkų dėmesio. Pripažįstama, jog aukštųjų mokyklų valdymas iš hierarchinės mokslininkų autonomijos pamažu perėjo suinteresuotų visuomenės grupių atstovų žinion, ši tendencija atskleidžiama ir komentuojama daugelyje užsienio ir Lietuvos tyrėjų darbų[524]. Pirmuoju atveju institucinė autonomija ir akademinė laisvė suprantamos kaip dvi neatsiejamos dalys, kuomet sprendimų priėmimas grindžiamas kolegialia nepriklausomų ir lygiaverčių akademinės bendruomenės narių valia. Antruoju atveju institucinė autonomija yra strateginių sprendimų priėmimo pagrindas, kuomet aukštųjų mokyklų lyderiai pirmiausia siekia įgyvendinti visų suinteresuotų asmenų (angl. *stakeholders*[525]) intere-

[524] Keller, G. *Academic Strategy*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1983; Neave, G., Van Vught, F.A. *Prometheus Bound. The Changing Relationship Between Government and Higher Education in Europe*. Oxford: Pergamon Press, 1991; Neave, G., Van Vught, F.A. (eds.) *Government and Higher Education Relationships Across Three Continents. Winds of Change*. Oxford: Pergamon Press, 1994; Becher, T., Kogan, M. *Process and Structure in Higher Education*. Milton Keynes: Open University Press, 1992; Bleiklie, I. Justifying the evaluative state. New public management ideals in higher education. *European Journal of Education*, 1998, 33(3), p. 299-316; Clark, B.R. *Creating Enterpreneurial Universities: Organizational Pathways to Transformation*. Oxford, New York, Tokyo: IAU Press/Pergamon, 1998; Barrows, L.C. (ed.) *Academic Freedom and University Autonomy: Two Perspectives*. Bucharest: UNESCO, 1995; Moses, I. Institutional Autonomy Revisited: Autonomy Justified and Accounted. *Higher Education Poplicy*. 2007 (20), p. 261-274.

[525] Terminas „stakeholder“ kalbant apie aukštojo mokslo sistemos dalyvius paprastai vartojamas ir apima visuomenę bendrąja prasme, valstybės institucijas, darbdavius, pedagoginį ir administracinį

sus, o akademinės bendruomenės nariai tiesiog yra viena iš šių suinteresuotųjų šalių. Akademinės laisvės ribos čia yra sąlygojamos kitų aukštojo mokslo sistemos dalyvių interesais.

Pagrindiniai struktūriniai pokyčiai aukštojo mokslo institucijų valdyme, turintys įtakos visai aukštojo mokslo sistemai, yra šie:

- paradoksalu, tačiau centrinės valdžios įtaka nustatant universitetų veiklos strategiją ir metodus nuolat didėja, makro lygmenyje diegiamos priežiūros ir kontrolės institucijos, kurių reguliavimo būdai ir priemonės – valstybinio finansavimo mechanizmai, vertinimo, licenzijavimo, akreditavimo procedūros, darantys poveikį aukštųjų mokyklų valdymui instituciniame lygmenyje;
- sprendimų priėmimo mechanizmas tapo paremtas stiprios centrinės institucijos administracijos kompetencijos įgyvendinimu, akademinės bendruomenės atstovų įtaka labai susilpnėjo; renkamus bendruomenės atstovus pakeitė išorės subjektų skiriami ar tvirtinami administratoriai, priimantys svarbiausius sprendimus aukštojo mokslo institucijų ekonominio vystymosi, marketingo, kokybės užtikrinimo, teikiamų paslaugų plėtros, tarptautinio bendradarbiavimo srityse;
- daugelyje valstybių akademinio senato galios buvo perleistos taryboms, valdyboms, patikėtinių komisijoms, kurių nariais yra verslo, politikos, visuomenės atstovai; šios naujos tarybos renka rektorius, tvirtina universitetų biudžetus, vystymosi ir plėtros strategijas;
- institucijos lyderių – rektorių, prezidentų ar kanclerių, veikusių kaip *primi inter pares* – įgaliojimai tapo labiau panašūs į vykdomųjų administracijos vadovų verslo korporacijose kompetenciją, tai lemia mažesnę valstybinės valdžios įtaką kasdienei aukštųjų mokyklų veiklai per teisės aktus ir administracines procedūras ir didesnę dėmesio koncentraciją veiklos rezultatams, kokybei ir aukštojo mokslo politikos formavimui;
- tradicinis aukštųjų mokyklų valdymo modelis suponuoja bendruomenės teisę savo nuožiūra rinkti rektorius, dekanus, fakultetų tarybas ir senatus, tačiau pastaraisiais metais dauguma valstybių įtvirtino reikalavimą įtraukti į aukštųjų mokyklų valdymą išorinių partnerių atstovus.

Šios tendencijos nulėmė, kad aukštųjų mokyklų veiklos standartai nustatomi valstybiniu lygmeniu, institucinis centralizuotas vadovavimas stiprėja, diegiamos naujos valdymo struktūros ir metodai, kolegialūs akademinės bendruomenės valdymo modeliai keičiami išorinių atstovų tarybomis, stiprėja biurokratinės procedūros tiek institucijos viduje, tiek valstybės lygmeniu, nors deklaruojama, jog aukštojo mokslo institucijoms suteikiama vis didesnė autonomija. Svarbiausi universitetų valdymo principai – akademinė savivalda ir akademinė laisvė, atstovaujamoji demokratija (garantuojanti personalo ir studentų teisę dalyvauti sprendimų priėmimo procese), biurokratinė priežiūra ir kontrolė (kurios pagalba valstybė reguliuoja valstybinių aukštųjų mokyklų veiklą), korporatyvus valdymas (aukštųjų mokyklų atskaitomybę ir efektyvumą užtikrinanti priemonė) – gali būti taikomi kartu, tačiau

---

personalą, studentus, t.y. visus aukštojo mokslo institucijų veikla vienu ar kitu aspektu suinteresuotus asmenis.

paprastai valstybėse ar net tos pačios šalies aukštosiose mokyklose dominuoja ir yra akcentuojami skirtingi iš minėtų principai.

Augantis studentų skaičius ir aukštojo mokslo demokratiškėjimo bei prieinamumo tendencijos nulėmė pokyčius bene visose aukštojo mokslo srityse, ypač ryškus šis poveikis yra aukštojo mokslo institucijų valdymo tradicijoms. Tačiau pažymėtina, jog dominuoja universiteto, kaip verslo institucijos, modelio vystymosi tendencijos, kurių pasekmėje aukštosios mokyklos patiria tam tikrą visuomenės ir valstybinės valdžios spaudimą siekiant įdiegti atitinkamas valdymo naujoves. Idėja, kad universitetai turi būti valdomi kaip verslo įmonės, suformavo ir „entrepreninės“ (angl. *entrepreneurial*) aukštosios mokyklos sampratą ir turėjo didelės įtakos kuriant naujas aukštojo mokslo institucijų valdymo koncepcijas. Teigiama, jog toks universitetų valdymo modelis jų veiklą teikiant masines ugdymo ir tyrimų paslaugas gali padaryti efektyvesne, konkurencingesne tarptautinėje rinkoje ir gebančia užsitikrinti išorinius finansavimo šaltinius bei sumažinti priklausomybę nuo viešųjų lėšų[526]. Tikimasi, jog aukštojo mokslo institucijos nebus tik pasyvūs, valstybinę politiką ir teisinį reguliavimą įgyvendinantys subjektai, tačiau pačios prisidės prie institucijos misijos ir tikslų kūrimo, bus lanksčios rinkos poreikiams, tačiau tuo pat metu aukštųjų mokyklų veiklos principai atitiks universalias žinių ir kultūros tradicijų puoselėtojų vertybes[527].

Šiame kontekste valstybinės valdžios taikomų reguliavimo metodų ir aukštųjų mokyklų autonomijos santykio problema institucijų valdymo srityje tampa itin aktuali, nes nepaisant decentralizuoto valstybinės valdžios valdymo būdo yra siekiama reguliuoti vis daugiau aukštojo mokslo sričių. Galimi aukštojo mokslo institucijų autonomijos modeliai aptariami Priede Nr. 24. Aukštojo mokslo institucijoms tam tikras ideologinis spaudimas gali būti daromas pasitelkus politinius, teisinius, finansinius mechanizmus, šios tendencijos yra bendros tarptautiniame lygmenyje, tačiau pastebėtina, jog skirtingose valstybėse jos įgyvendinamos gana specifiškai. Analizuojant aukštojo mokslo institucijų autonomiją valdymo srityje, būtina apžvelgti keletą svarbiausių universitetų organizacinės autonomijos aspektų – galimybę nustatyti akademinę ir administracinę struktūrą, teisę pasirinkti valdymo modelį bei nustatyti personalo atrankos kriterijus. Šie kriterijai aptariami toliau lyginant skirtingų šalių patirtį bei atskleidžiant Lietuvos tendencijas bei valdymo autonomijos problematiką.

a) Akademinės ir administracinės struktūros nustatymo autonomija

Europos universitetų asociacijos (angl. *EUA - European University Association*) iniciatyva atlikus 34 Europos šalių aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos tyrimą[528] buvo nustatyta, jog dviejuose trečdaliuose valstybių universitetai yra sąlyginai laisvi nustatydami savo organizacinę ir akademinę struktūrą (tai yra, fakul-

[526] Bleiklie, I., Kogan, M. Organization and Governance of Universities. *Higher Education Policy*. 2007 (20), p. 484.

[527] Salmi, J. Autonomy from the State *vs* Responsiveness to Markets. *Higher Education Policy*. 2007 (20), p. 228.

[528] Estermann, T., Nokkala, T. *Op. cit*., p. 11-17.

tetų skaičių, jose dėstomų disciplinų skaičių ir pavadinimus, katedrų skaičių, administracinių padalinių skaičių ir funkcijas). Kitose trečdalyje šalių aukštosioms mokykloms nustatyta įvairių apribojimų nustatant valdymo struktūrą (Priedas Nr. 25).

Tačiau reikšmingiausias kriterijus vertinant aukštųjų mokyklų valdymo autonomiją yra valdymo organų sistemos nustatymo, jų formavimo ir funkcijų apibrėžimo teisė ir jos ribos. Paprastai aukštosiose mokyklose svarbiausiais valdymo organais laikomi sprendimus priimantis kolegialus organas (taryba), už akademinius reikalus atsakinga kolegiali patariamoji institucija (senatas) ir vykdomasis vienasmenis valdymo organas (rektorius, prezidentas, kancleris ir pan.). Ši valdymo struktūra nurodoma įstatymo lygmenyje net 29 analizuojamose valstybėse (išskyrus Kroatiją ir Rumuniją), trijose federacinėse valstybėse teisės aktai numato aukštojo mokslo valdymo institucijų struktūrą ne federaliniame, tačiau atskirų regionų lygmenyje (Šveicarijoje, Vokietijoje, Jungtinėje Karalystėje). Dažniausiai įstatymų leidėjai numato tam tikras gaires valdymo organų sistemai ir sudarymui bei šių organų narių rinkimo ar paskyrimo taisykles.

Aukštojo mokslo erdvėje egzistuoja du pagrindiniai aukštųjų mokyklų valdymo struktūros būdai – unitarinis ir dualinis. Daugumoje valstybių universitetų valdymo sistemą sudaro dvi valdymo institucijos – taryba (ar valdyba) ir senatas (nors terminologija įvairiose šalyse skiriasi, paprastai šis organas yra skaitlingesnis, reprezentacinis akademinių darbuotojų ir kitų darbuotojų bei studentų atstovas). Toks modelis egzistuoja dviejuose trečdaliuose Europos valstybių, nors kai kuriose viena iš šių valdymo institucijų atlieka labiau konsultacinę funkciją. Dualinėje valdymo sistemoje taryba paprastai yra ilgalaikius strateginius sprendimus (tvirtinanti veiklos planą, biudžetą, renkanti rektorių ir prorektorius) priimantis organas, tuo tarpu kai senatas yra atsakingas už akademinius reikalus (laipsnių teikimas, studijų programų turinio nustatymas, personalo parinkimo klausimai). Galima išskirti tris aukštosios mokyklos valdymo modelius atsižvelgiant į tai, kokį vaidmenį aukštojoje mokykloje atlieka taryba: 1) taryba yra aukštosios mokyklos valdymo organas; 2) taryba yra priežiūros organas; 3) taryba yra visuomeninės priežiūros ir globos organas. Pagal pirmąjį modelį taryba turi daugiausiai teisių ir gali daryti didžiausią įtaką aukštosios mokyklos veiklai, pagal trečiąjį - taryba teisių turi labai mažai. Senatas paprastai būna sudaromas iš akademinės bendruomenės išrinktų narių. Unitarinėje aukštojo mokslo institucijų valdymo sistemoje (kuri egzistuoja, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Suomijoje, Danijoje, Graikijoje, Vengrijoje, Lenkijoje, Rumunijoje) aukštųjų mokyklų valdyme dalyvauja tik vienas subjektas (gali būti vadinamas tiek senatu, tiek taryba ar valdyba, komisija, ir pan.), priimantis sprendimus visose universiteto veiklos srityse.

Pastaruoju metu ypač svarbus aspektas kalbant apie aukštųjų mokyklų valdymo autonomiją ir jos įgyvendinimą yra išorinių narių dalyvavimas valdymo organuose ir jų įtaka universitetų veiklai. Tiek išorinių narių dalyvavimo, tiek jų rinkimo klausimai yra nuolat analizuojami ir dėl jų kyla itin daug diskusijų tiek teoriniame, tiek praktiniame lygmenyse. Pastebėtina, jog visose valstybėse (išskyrus Bulgariją), kuriose yra dualinė aukštųjų mokyklų valdymo organų sistema, bent viename iš šių organų yra ir išoriniai nariai, tokia tendencija egzistuoja ir keliose šalyse (Belgijoje, Danijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Norvegijoje, Švedijoje), ku-

riose aukštųjų mokyklų valdymo modelis yra unitarinis. Kai kuriais atvejais išoriniai nariai valdymo organuose sudaro daugumą, kai kuriose valstybėse (pavyzdžiui, Austrijoje tarybose, Čekijoje patikėtinių tarybose, Estijoje patariamosiose valdybose) visi nariai yra išoriniai. Išorinių narių parinkimo procedūros taip pat skiriasi, jie gali būti tiek pasirenkami pačių aukštųjų mokyklų (pavyzdžiui, Danijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Portugalijoje), tiek skiriami atitinkamų valstybės institucijų, dažniausiai aukštąjį mokslą kuruojančios ministerijos (pavyzdžiui, Čekijoje, Estijoje, Maltoje, Olandijoje, Ispanijoje, Šveicarijoje). Esama valstybių, kuriose išoriniai valdymo organų nariai renkami mišriu būdu – dalis jų išrenkami pačios aukštosios mokyklos bendruomenės, dalis paskiriami valstybinės valdžios (Austrijoje, Airijoje, Lietuvoje, Slovakijoje).

Lietuvoje aukštųjų mokyklų teisė nustatyti valdymo struktūrą bei valdymo organų kompetencija ilgą laiką taip pat buvo didžiausių diskusijų objektas. Pirmajame Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros etape 1990 m. - 2000 m. aukštųjų mokyklų autonomija ir jos ribos buvo gana neapibrėžtos, Mokslo ir studijų įstatymas[529] tik fragmentiškai įvardijo, jog „valstybinės aukštosios mokyklos ir valstybiniai mokslo institutai turi autonomiją, nustatytą Lietuvos Respublikos įstatymuose ir patvirtintame institucijos statute. Jų veiklą valstybė gali reguliuoti subsidijomis, valstybės finansuojamais užsakymais (sutartimis) bei kitomis Lietuvos Respublikos įstatymų numatytomis priemonėmis“ (16 straipsnis). Todėl buvo būtina patikslinti įstatymo nuostatas ir apibrėžti aukštųjų mokyklų autonomijos ribas bei valdžios institucijų, socialinių partnerių bei pačių akademinės bendruomenės narių įtaką aukštojo mokslo institucijų valdyme.

Įstatyme taip pat nebuvo numatyta dvinarė aukštųjų mokyklų valdymo struktūra, Mokslo ir studijų įstatymo 16 straipsnyje tik buvo nurodyta, jog „aukščiausias valstybinės aukštosios mokyklos ir mokslo instituto sprendžiantysis organas yra taryba (senatas), kurią renka mokslo laipsnį ar pedagoginius (mokslo) vardus turintys institucijos darbuotojai. Taryba (senatas) paprasta balsų dauguma renka arba skiria institucijos vadovą (rektorių, direktorių) ir tvirtina jo pavaduotojus. Tarybos (senato) ir institucijos vadovas negali būti tas pats asmuo“. Taigi, aiškiai nenumatytos tarybos ir senato funkcijos bei sritys, kuriose kiekvienas iš šių organų turi atitinkamą kompetenciją, darytina išvada, jog šios institucijos įstatymo leidėjo nėra aiškiai skiriamos ir aukštosiose mokyklose gali būti tik vienas savivaldos organas, vadinamas taryba arba senatu. Be to, aukštųjų mokyklų veiklos praktika parodė, jog absoliučioje daugumoje atvejų tarybų arba senatų nariai buvo universitetų dėstytojai ir mokslo darbuotojai, spręsdavę tiek akademinius, tiek organizacinius ir vykdomuosius klausimus, todėl buvo pastebima tam tikra aukštųjų mokyklų saviizoliacija ir atotrūkis nuo visuomenės.

Todėl jau 2000 m. Aukštojo mokslo įstatyme[530] buvo detaliai nurodytos aukštojo mokslo institucijų ribos (iš esmės atitinkančios kitose valstybėse įtvirtintas liberalios autonomijos ribas – teisė nustatyti studijų tvarką, sudaryti studijų kryp-

[529] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 1991 m. vasario 12 d. Nr. I-1052. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 7-191. Negalioja nuo 2009 m. gegužės 12 d.

[530] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

ties reglamentą atitinkančias programas, leisti studijų, mokslo ir kitą literatūrą, nustatyti savo struktūrą, vidaus darbo tvarką, konkretų dėstytojų ir mokslo darbuotojų, administracijos ir kitų tarnautojų skaičių, jų teises ir pareigas bei darbo apmokėjimo sąlygas, neprieštaraujančias galiojantiems teisės aktams, statuto nustatyta tvarka rinkti savivaldos institucijas, priimti ir šalinti studentus, nustatyti bendradarbiavimo su Lietuvos ir užsienio įmonėmis, įstaigomis ir organizacijomis formas, valdyti turtą, juo naudotis bei disponuoti įstatymų nustatyta tvarka pasirinkti studijų, mokslinių tyrimų, profesionaliosios meninės veiklos formas ir kryptis, tvirtinti studijų krypties reglamentą atitinkančias studijų programas, Vyriausybės nustatyta tvarka teikti kvalifikacinius ir mokslo laipsnius bei pedagoginius vardus)[531] bei dvinarė universitetų valdymo organų sistema.

Tačiau Aukštojo mokslo įstatyme nustatyta aukštojo mokslo institucijų valdymo struktūra neatitiko kitose šalyse esančios praktikos, nes universitetų taryboms buvo numatyta visuomeninės priežiūros ir globos organo kompetencija (tarybos rengė išvadas dėl aukštosios mokyklos plėtros perspektyvinio plano bei aukštosios mokyklos sutarties su Ministerija projektų, teikė siūlymus dėl studijų, mokslinių tyrimų ir jų plėtros programų, rūpinosi paramos teikimu aukštajai mokyklai, svarstė ir rengė išvadas dėl metinių rektoriaus (kolegijos direktoriaus) ataskaitų, metinių pajamų ir išlaidų sąmatų bei jų įvykdymo ataskaitų, vertino, kaip naudojamas aukštosios mokyklos turtas, jai skirtos valstybės ir kitos gautos lėšos), o senatas, nepaisant to, jog įstatyme buvo įvardintas kaip „aukščiausia akademinės savivaldos institucija“, iš esmės atliko ir organizacinio bei administracinio valdymo funkcijas[532].

---

[531] LR Aukštojo mokslo įstatymo 9 straipsnis:

„1. Lietuvos Respublikos aukštosios mokyklos turi autonomiją, grindžiamą savivaldos principu, akademine laisve bei pagarba žmogaus teisėms ir apibrėžtą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, įstatymuose bei aukštųjų mokyklų statutuose. [...]

4. Aukštųjų mokyklų dėstytojai, mokslo darbuotojai ir studentai turi žodžio, studijų, mokslinių tyrimų, meninės veiklos laisvę ir ja naudojasi nepažeisdami kitų asmenų teisių, įstatymų, kitų teisės aktų bei aukštosios mokyklos statuto“.

[532] Aukštojo mokslo įstatymo 22 straipsnio 5 dalis nustatė tokias Senato funkcijas:

„1) priima ir teikia Seimui tvirtinti universiteto statutą bei jo pakeitimus;

2) skiria atstovus į universiteto tarybą;

3) renka ir atšaukia rektorių;

4) rektoriaus teikimu tvirtina prorektorius, fakultetų dekanus, katedrų vedėjus, institutų direktorius, kitų statute numatytų padalinių vadovus, išrinktus ar paskirtus į pareigas statute nurodyta tvarka;

5) nustato dėstytojų ir mokslo darbuotojų atestavimo ir konkursų pareigoms eiti organizavimo tvarką;

6) Vyriausybės nustatyta tvarka teikia pedagoginius profesoriaus ir docento vardus einantiems atitinkamas pareigas dėstytojams, taip pat universiteto garbės vardus;

7) kontroliuoja studijų ir mokslininkų rengimo kokybę;

8) svarsto ir tvirtina studijų, mokslinių tyrimų ir jų plėtros programas bei aprobuoja struktūrinius pakeitimus, reikalingus toms programoms įgyvendinti, atsižvelgdamas į universiteto tarybos siūlymus;

9) teikia siūlymus Vyriausybei dėl lėšų paskirstymo mokslo sričių, kurias plėtoja Universitetas, konsultacinei ir informacinei veiklai;

10) svarsto universiteto plėtros perspektyvinio plano projektą ir, gavęs universiteto tarybos išvadą, jį tvirtina bei teikia Ministerijai kartu su universiteto tarybos išvada;

11) svarsto sutarties su Ministerija projektą ir, gavęs universiteto tarybos išvadą, teikia jį Ministerijai kartu su universiteto tarybos išvada;

Tarybų vykdomos visuomeninės priežiūros kompetencija apribota teise vertinti (rengti išvadas, teikti pasiūlymus ir panašiai) kai kuriuos rektoriaus (direktoriaus) teikiamus projektus ir dokumentus, o sprendžiamoji galia palikta senatui (akademinei tarybai), sudarytam iš tos aukštosios mokyklos (taip pat kitų mokslo ir studijų institucijų) mokslininkų, pripažintų menininkų, studentų. Pažymėtina, jog universiteto rektorius pagal įstatymo nuostatas taip pat buvo atskaitingas senatui, kuris rektorių ir rinka.

Svarbu pabrėžti, jog aukštųjų mokyklų senatai buvo nepajėgūs vykdyti esmingesnių struktūrinių permainų, net jeigu jos buvo būtinos efektyviai universiteto veiklai (pavyzdžiui, beveik nepasitaikė atvejų, kuomet būtų jungiami maži fakultetai ir katedros, nors taip būtų kur kas geriau išnaudojamas turimas potencialas ir būtų skatinamas tarpdisciplininškumas vykdant studijų programas ir mokslinius tyrimus, nes jungiant fakultetus ir katedras, sumažėtų vadovaujančių postų, kuriuos užima Senato nariai). Taip pat pažymėtina, kad senatai buvo tiesiog per dideli, kad galėtų užtikrinti efektyvų valdymą greitų pokyčių ir plėtros laikotarpiu. Tačiau senato ir tarybos sudarymo principas atitiko įprastinį Europos valstybėse modelį[533], netgi buvo numatyta, jog tarybos veikloje dalyvauja ir išorinių subjektų atstovai, taigi socialiniai partneriai teoriškai galėjo dalyvauti aukštųjų mokyklų valdyme. Kita vertus, tokiu teisiniu reguliavimu buvo įtvirtintos gana didelės atitinkamos srities ministro galios skiriant tarybų narius.

Tačiau dėl nelabai reikšmingos tarybų kompetencijos, taip pat dėl neatsakingo pačių išorinių tarybų narių požiūrio į jiems pavestas funkcijas, toks aukštojo mokslo institucijų valdymo modelis nebuvo efektyvus. Pagrindiniai strateginiai universitetų klausimai buvo sprendžiami pačios akademinės bendruomenės (senato), taigi socialinių partnerių dalyvavimas aukštojo mokslo institucijų valdyme buvo tik formalus, aukštųjų mokyklų veikla buvo pernelyg uždara ir neatitinkanti visuomenės lūkesčių. Nors Mokslo ir studijų įstatymas (2002 m. spalio 1 d. redakcija[534]) numatė aukštųjų mokyklų tarybų atskaitomybę visuomenei ir Švietimo ir mokslo ministerijai, tačiau realiai ši įstatymo norma neveikė ir buvo nenumatytas jos įgy-

---

12) svarsto metines rektoriaus ataskaitas, metines pajamų ir išlaidų sąmatas bei jų įvykdymo ataskaitas ir, gavęs universiteto tarybos išvadą, jas tvirtina;

13) tvirtina universiteto vidaus tvarkos taisykles bei akademinių reikalų tvarkymą reglamentuojančius dokumentus;

14) statute nustatyta tvarka šaukia universiteto akademinės bendruomenės susirinkimus svarbiems universiteto veiklos klausimams aptarti;

15) vykdo kitas statute numatytas funkcijas“.

[533] Senato nariais galėjo būti universiteto mokslininkai, pripažinti menininkai, studentai, taip pat kitų mokslo ir studijų institucijų mokslininkai ir pripažinti menininkai; studentai turėjo sudaryti ne mažiau kaip 10 procentų senato narių; profesoriaus pareigas einantys dėstytojai turėjo sudaryti ne mažiau kaip pusę senato narių. Tarybą sudarė ne mažiau kaip 9 ir ne daugiau kaip 21 narys, taryba buvo formuojama iš trijų dalių: vieną trečdalį tarybos narių statuto nustatyta tvarka skyrė senatas (akademinė taryba), kitą trečdalį tarybos narių (ne aukštosios mokyklos darbuotojų), atstovaujančių mokslo, kultūros, meno, ūkio sritims, vietos savivaldos ar valstybės valdymo institucijoms, skyrė ministras, likęs trečdalis tarybos narių buvo skiriamas bendru rektoriaus (kolegijos direktoriaus) ir ministro sutarimu.

[534] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2002 m. birželio 11 d. Nr. IX-945. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 68-2758.

vendinimo mechanizmas, o tai „kėlė dar didesnį nepasitikėjimą tarybų veikla akademinėje bendruomenėje, ir, atitinkamai, aukštojo mokslo institucijomis visuomenėje“[535]. Ypatingai kritikuojamas buvo išorinių partnerių įtakos formalizavimas ir minimizavimas aukštųjų mokyklų veikloje, o tai nulėmė „aukštųjų mokyklų tapimą uždaromis „parduotuvės – tipo“ įstaigomis, neturinčiomis sąsajų su visuomene ir verslu“[536].

Aukštojo mokslo ekspertai, mokslininkai, akademinės bendruomenės nariai nuo pat Aukštojo mokslo įstatymo įsigaliojimo diskutavo apie teisinio reguliavimo disfunkcijas aukštojo mokslo valdymo atžvilgiu. Pripažįstama, jog aukštosios mokyklos valdymo sistema yra optimaliausia, kai pasiekiamas balansas tarp nustatytų organų kompetencijos ir kai vieną iš organų sudaro steigėjo ar visuomenės atstovai, kitaip tariant, išoriniai partneriai. Siekiant didinti valstybinių aukštųjų mokyklų atsakomybę ir atskaitomybę visuomenei, saugoti universiteto autonomiją ir vientisumą, buvo siūloma padidinti tarybų vaidmenį aukštųjų mokyklų valdyme ir visoje aukštosios mokyklos veikloje.

Įvykdžius aukštojo mokslo reformą 2009 m. iš esmės buvo pakeistas ir aukštųjų mokyklų valdymo modelis. Pažymėtina, jog aukštojo mokslo institucijų autonomijos ribos buvo išplėstos, įstatymo lygmenyje numatyta aukštųjų mokyklų teisė nustatyti studijų tvarką ir įstatymo nustatyta tvarka nustatyti studijų kainą, rengti ir tvirtinti teisės aktų nustatytus reikalavimus atitinkančias studijų programas, teikti kitas švietimo, kvalifikacijos kėlimo, ekspertines paslaugas, leisti studijų, mokslo ir kitą literatūrą, nustatyti savo struktūrą, vidaus darbo tvarką, darbuotojų skaičių, jų teises, pareigas ir darbo apmokėjimo sąlygas, pareigybių reikalavimus, konkursų pareigoms eiti organizavimo ir darbuotojų atestavimo tvarką, priimti ir šalinti studentus, skirti stipendijas studentams iš savo ar rėmėjų lėšų, turtą valdyti, naudoti, disponuoti juo teisės aktų nustatyta tvarka. 2009 m. Mokslo ir studijų įstatyme įtvirtinta tokia vidinio aukštojo mokslo institucijų valdymo struktūra: kolegialūs valdymo organai – taryba ir senatas, taip pat vienasmenis valdymo organas – rektorius.

Taryba Mokslo ir studijų įstatyme įvardinta kaip „valdymo organas“, taigi darytina išvada, jog pasirinktas valdymo modelis, kuriame taryba turi daugiausiai teisių ir gali daryti didžiausią įtaką aukštųjų mokyklų veiklai. Tarybai suteikti didžiuliai įgaliojimai, ji atlieka šias funkcijas: tvirtina aukštosios mokyklos viziją ir misiją, rektoriaus (direktoriaus) pateiktą strateginį veiklos planą; teikia Seimui tvirtinti universiteto statuto pakeitimus; svarsto ir tvirtina rektoriaus teikiamus aukštosios mokyklos struktūros pertvarkos planus; nustato aukštosios mokyklos lėšų (taip pat lėšų, skirtų vadovų ir kitų darbuotojų darbo užmokesčiui) ir turto valdymo, naudojimo ir disponavimo jais tvarką, svarsto ir tvirtina svarbiausius su tuo susijusius sprendimus; nustato aukštosios mokyklos rektoriaus (direktoriaus) rinkimų viešo konkurso būdu organizavimo tvarką; renka, skiria į pareigas ir atleidžia iš jų aukštosios mokyklos rektorių (direktorių); nustato aukštosios mokyklos darbuotojų

[535] Leišytė, L., Kiznienė, L. New Public Management in Lithuania‘s Higher Education. *Higher Education Policy*. 2006 (19), p. 8.

[536] Daujotis, V., Radžvilas, V., Šližys, R.P., Stumbrys, E. *Lietuvos mokslo politika Europos kontekste*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 170.

parinkimo ir vertinimo principus; rektoriaus (direktoriaus) teikimu nustato studijų kainą ir įmokų, tiesiogiai nesusijusių su studijų programos įgyvendinimu, dydžius; nustato bendrą studijų vietų skaičių, atsižvelgdama į galimybes užtikrinti studijų ir mokslinės veiklos kokybę; tvirtina rektoriaus (direktoriaus) pateiktą aukštosios mokyklos metinę pajamų ir išlaidų sąmatą ir šios sąmatos įvykdymo ataskaitą; gali inicijuoti aukštosios mokyklos ūkinės ir finansinės veiklos auditą; tvirtina rektoriaus (direktoriaus) pateiktą aukštosios mokyklos metinę veiklos ataskaitą, vertina veiklos atitiktį strateginiam planui, pasiektus rezultatus ir jų poveikį; užtikrina aukštosios mokyklos atskaitingumą ir ryšį su visuomene ir steigėjais, kiekvienais metais informuoja visuomenę apie aukštosios mokyklos strateginio veiklos plano vykdymo rezultatus; rūpinasi parama aukštajai mokyklai; išklausiusi senato (akademinės tarybos) nuomonę, tvirtina aukštosios mokyklos reorganizavimo arba likvidavimo planus ir teikia juos Seimui; rengia metinę savo veiklos ataskaitą ir ją pateikia Seimui (Mokslo ir studijų įstatymo 20 straipsnio 1 dalis).

Taigi, įvykdžius aukštojo mokslo reformą aukštosios mokyklos Taryba tapo svarbiausiu ir įtakingiausiu valdymo organu. Taryba turi būti sudaroma iš 9 arba 11 narių. Aukštosios mokyklos statutas nustato tikslų tarybos narių skaičių. Aukštosios mokyklos statuto nustatyta tvarka vieną tarybos narį skiria studentų atstovybė, du arba, jeigu tarybą sudaro 11 narių, tris narius – dėstytojai ir mokslo darbuotojai, vieną – administracija ir kiti darbuotojai, vieną tarybos narį skiria švietimo ir mokslo ministras kartu su aukštosios mokyklos senatu (akademine taryba), kitus keturis arba, jeigu tarybą sudaro 11 narių, penkis narius siūlo juridiniai ir fiziniai asmenys iš asmenų, nepriklausančių aukštosios mokyklos personalui ir studentams, – šiuos tarybos narius skiria ir atšaukia Švietimo ir mokslo ministras Aukštojo mokslo tarybos teikimu, išklausęs aukštosios mokyklos tarybos nuomonę (Mokslo ir studijų įstatymo 20 straipsnio 3 dalis). Pažymėtina, jog net penkis (tai yra, daugiau nei pusę) Tarybos narių skiria švietimo ir mokslo ministras, teoriškai tokia ministro kompetencija yra derinama su kitų subjektų valia, tačiau praktiškai ministras gali piktnaudžiauti jam suteikta diskrecija, nes įstatyme ir poįstatyminiuose teisės aktuose nenumatyti jokie saugikliai ar mechanizmai, numatantys ne tik ministro teisę, bet ir atsakomybę už galimus universitetų autonomijos pažeidimus.

Senatui Mokslo ir studijų įstatyme numatyta akademinių reikalų valdymo organo kompetencija (Mokslo ir studijų įstatymo 21 straipsnio 2 dalis), svarbiausios Senato funkcijos yra šios: nustatyti studijų tvarką, tvirtinti universiteto vidaus tvarkos taisykles; tvirtinti vidinę studijų kokybės užtikrinimo sistemą ir kontroliuoti, kaip ji įgyvendinama; vadovaujantis tarybos nustatytais universiteto darbuotojų parinkimo ir vertinimo principais, tvirtinti dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigybių kvalifikacinius reikalavimus; nustatyti dėstytojų ir mokslo darbuotojų atestavimo ir konkursų eiti pareigas organizavimo tvarką. Pagrindiniais finansų, turto valdymo, administravimo klausimais Senatas turi tik patariamojo balso teisę, taigi Senato funkcijos aiškiai apribojamos akademinių reikalų valdymo kompetencija.

Senato vykdomos funkcijos nulemia ir jo struktūrą - Senato nariais gali būti universiteto akademinės bendruomenės nariai, universiteto administracijos nariai, patenkantys į senatą pagal pareigas, taip pat kitų mokslo ir studijų institucijų mokslininkai, dėstytojai ir pripažinti menininkai. Studentų skiriami atstovai turi sudaryti

ne mažiau kaip 20 procentų senato narių. Pažymėtina, kad studentų įtaka aukštųjų mokyklų valdyme padidėjo (iki šiol buvo reikalavimas, kad ne mažiau kaip 10 procentų senato narių būtų studentai). Profesoriaus ir vyriausiojo mokslo darbuotojo pareigas einantys asmenys turi sudaryti ne mažiau kaip 20 procentų senato narių. Docento ir vyresniojo mokslo darbuotojo pareigas einantys asmenys turi sudaryti ne mažiau kaip 20 procentų senato narių. Senato nariai pagal pareigas turi sudaryti ne daugiau kaip 10 procentų senato narių, aukštosios mokyklos rektorius yra senato narys pagal pareigas (Mokslo ir studijų įstatymo 21 straipsnio 5 dalis).

Akademinėje bendruomenėje kilus diskusijai, ar nepažeidžia aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos teisės įstatymo nuostata, numatanti vykdomosios valdžios diskreciją formuojant aukštojo mokslo savivaldos organus skirti savo atstovus, Konstitucinis Teismas [537] pripažino, kad autonomijos aukštosioms mokykloms suteikimas neatleidžia valstybės nuo konstitucinės priedermės užtikrinti aukštojo mokslo sistemos veiksmingumą. Todėl aukštųjų mokyklų autonomija nereiškia, kad jų veikla negali būti valstybės reguliuojama; priešingai, dėl to, kad yra susijusi su *inter alia* konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimu, taip pat valstybės biudžeto lėšų naudojimu, ši veikla turi būti reguliuojama ir prižiūrima; tai išplaukia ir iš Konstitucijos 40 straipsnio 4 dalies nuostatos, kad valstybė prižiūri mokymo ir auklėjimo įstaigų veiklą. Tačiau valstybės teisė reguliuoti išorinius aukštųjų mokyklų santykius neturi apriboti aukštosios mokyklos mokslinės ir pedagoginės veiklos laisvės (Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d., 2002 m. vasario 5 d., 2008 m. vasario 20 d. nutarimai). Aukštosios mokyklos autonomijos principas turi būti derinamas su atsakomybės ir atskaitomybės visuomenei principu, kitomis konstitucinėmis vertybėmis, su aukštųjų mokyklų pareiga laikytis Konstitucijos ir įstatymų, su aukštųjų mokyklų ir visuomenės interesų sąveika ir jų derinimu, nei aukštųjų mokyklų autonomija, nei akademinė laisvė nėra savitiksliai dalykai; jie yra glaudžiai tarpusavyje susiję.

Konstitucinis Teismas taip pat konstatavo, jog siekiant užtikrinti konstitucinį akademinės laisvės principo įgyvendinimą bei visuomenės interesus, kad aukštosiose mokyklose būtų sudarytos sąlygos ugdyti visapusišką asmenybę, kad aukštosios mokyklos turėtų dėstymo, mokslinių tyrimų ir kūrybinės veiklos laisvę, aukštųjų mokyklų valdymo struktūroje turi būti įtvirtintos valdymo institucijos, įgyvendinančios aukštosios mokyklos savivaldos funkcijas. Tik taip būtų garantuotas iš Konstitucijos kylantis aukštųjų mokyklų autonomijos imperatyvas. Pažymima, jog savivalda turi būti įgyvendinama per aukštųjų mokyklų institucijas, kurių formavimo tvarka negali būti nustatyta tokia, kad aukštosios mokyklos akademinė bendruomenė negalėtų lemti sprendimų priėmimo dėl aukštosios mokyklos reikalų

[537] LR Konstitucinio Teismo 2009 m. spalio 28 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 130-5652. Konstitucinio Teismo buvo prašoma išaiškinti, ar Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 13 punkto nuostata „<...> autonomija suprantama kaip teisė savarankiškai nustatyti ir įtvirtinti įstatuose ar statute savo organizacinę ir valdymo struktūrą <...>“ reiškia, kad tik aukštosios mokyklos bendruomenė formuoja aukštosios mokyklos valdymo organus iš bendruomenės narių, ar kad juos formuoti gali ir vykdomosios valdžios institucijos, skirdamos į aukštosios mokyklos valdymo organus savo atstovus, taip pat ar ši autonomijos samprata reiškia, kad valstybė negali įstatymais ar kitais teisės aktais nustatyti ir įtvirtinti valstybinės aukštosios mokyklos organizacinės ir valdymo struktūros bei šių struktūrų sudarymo būdų ir tvarkos.

tvarkymo. Todėl aukštųjų mokyklų valdymo institucijas, įgyvendinančias aukštosios mokyklos savivaldos funkcijas, turi formuoti pačios aukštosios mokyklos, įstatymuose nustatytais pagrindais savo įstatuose ar statutuose nustačiusios jų sudarymo būdus ir tvarką. Tik taip būtų užtikrintas konstitucinis akademinės laisvės principo įgyvendinimas. Pažymėtina, kad paprastai šios aukštųjų mokyklų institucijos yra formuojamos iš jų akademinės bendruomenės narių. Aukštųjų mokyklų autonomija suponuoja aukštųjų mokyklų teisę numatyti, kad tokių institucijų nariais gali būti ne tik tos aukštosios mokyklos akademinės bendruomenės nariai.

Taigi, anot Konstitucinio Teismo, tam, kad valstybė galėtų įgyvendinti savo priedermę prižiūrėti mokymo įstaigų veiklą, taip pat tam, kad būtų užtikrintas aukštųjų mokyklų autonomijos principo suderinamumas su atsakomybės ir atskaitomybės visuomenei principu, garantuota studijų kokybė ir mokslinių tyrimų plėtra, aukštosios mokyklos valdymo struktūroje paprastai turi būti numatyta tokia institucija, kuri vykdo kontrolės ir priežiūros funkcijas ir kurios paskirtis – užtikrinti aukštosios mokyklos atsakomybę ir atskaitomybę visuomenei, tačiau kuri nėra tiesiogiai susijusi su akademinės laisvės principo įgyvendinimu. Pažymėtina, kad tokia institucija, kuri vykdo kontrolės ir priežiūros funkcijas ir kurios paskirtis – užtikrinti aukštosios mokyklos atsakomybę ir atskaitomybę visuomenei, gali būti formuojama ne tik iš aukštosios mokyklos akademinės bendruomenės narių – į ją gali būti skiriami *inter alia* ir valstybės vykdomosios valdžios institucijų atstovai. Nepaneigdamas aukštųjų mokyklų autonomijos principo, įstatymų leidėjas įstatymais gali nustatyti aukštųjų mokyklų valdymo struktūroje esančių institucijų, kurios vykdo kontrolės ir priežiūros funkcijas ir kurių paskirtis – užtikrinti aukštosios mokyklos atsakomybę ir atskaitomybę visuomenei, sudarymo tvarką ir būdus. Tačiau pažymėtina, jog negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kad institucija, kuri vykdo kontrolės ir priežiūros funkcijas ir kurios paskirtis – užtikrinti aukštosios mokyklos atsakomybę ir atskaitomybę visuomenei, be kontrolės ir priežiūros funkcijų, vykdytų ir aukštosios mokyklos valdymo funkcijas, kurios, kaip minėta, yra priskirtos paprastai iš aukštosios mokyklos akademinės bendruomenės narių formuojamoms aukštųjų mokyklų valdymo institucijoms, įgyvendinančioms aukštosios mokyklos savivaldos funkcijas (Konstitucinio Teismo 2009 m. spalio 28 d. sprendimas).

Taigi, Mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. gegužės 11 d. redakcija) nuostatos Konstitucinio Teismo pripažintos kaip atitinkančios Konstitucijos nuostatas, todėl manytina, jog toks teisinis reguliavimas yra pagrįstas ir efektyvus aukštųjų mokyklų valdymui. Tačiau pažymėtina, jog ir naujoje Mokslo ir studijų redakcijoje nėra išlaikyta pusiausvyra tarp aukštosios mokyklų valdymo organų diskrecijos teisės, taip pat tarp šių organų kompetencijos ir atsakomybės visuomenei. Nėra numatytas joks tarybų ir individualių jų narių atsakomybės ir atskaitomybės mechanizmas, nepaisant to, jog Mokslo ir studijų įstatymo 20 straipsnio 11 dalyje numatyta, kad jei tarybos narys netinkamai vykdo aukštosios mokyklos statuto, tarybos darbo reglamento nustatytas pareigas arba nepasirašo įsipareigojimo vadovautis aukštosios mokyklos ir visuomenės interesais ir sąžiningai atlikti nustatytas funkcijas, tarybos pirmininkas turi teisę kreiptis į tą narį paskyrusį asmenį su prašymu atšaukti paskirtą tarybos narį. Vienok tarybos narį paskyręs asmuo neprivalo vadovautis

tarybos pirmininko rekomendacijomis, pažymėtina ir tai, kad tarybos nariui nėra nustatyta jokia kita atsakomybės rūšis už netinkamai vykdomą veiklą. Aukštoji mokykla (nei senatas, nei taryba) negali atšaukti tarybos nario iš užimamų pareigų ar kitaip daryti poveikį jo veiklai.

Nors, įstatymo rengėjų nuomone, „toks universiteto valdymo modelis leidžia geriau atlikti skirtingos prigimties akademines, strateginio valdymo ir ūkines veiklas; viešo konkurso būdu parinkti geriausius vadovus, pasiekti produktyvų trijų svarbiausių universiteto valdymo organų – tarybos, senato ir rektoriaus – veikimą ir kompetencijų atidalijimą; išnaudoti universiteto socialinių partnerių įžvalgas ir kompetencijas sprendžiant svarbiausius universiteto raidos klausimus“[538], tačiau manytina, jog šios įstatymo nuostatos nustato itin didelę Švietimo ir mokslo ministro diskreciją skiriant daugiau nei pusę tarybos narių. Tai prieštarauja aukštųjų mokyklų konstitucinei autonomijai, Didžiajai universitetų chartijai ir Konstitucinio Teismo Konstitucijos 40 str. 3 d. išaiškinimui, kad aukštosios mokykloms suteikiama autonomija yra suprantama kaip teisė savarankiškai nustatyti ir įtvirtinti įstatuose ir statute savo organizacinę ir valdymo struktūrą[539], tokia išvada darytina net ir atsižvelgiant į aukščiau aptartą Konstitucinio Teismo 2009 m. spalio 28 d. sprendimą.

Kad įvykdyta aukštojo mokslo vidinio valdymo struktūros reforma būtų efektyvi, yra būtinas nuoseklus dialogas tarp visų trijų aukštojo mokslo institucijų valdymo organų (senato, tarybos, rektoriaus). Svarbu, jog tarybos veikloje dalyvaujantys išoriniai atstovai būtų kompetentingi, suinteresuoti aukštojo mokslo plėtra, kultūrinės misijos įgyvendinimu ir ekonomiška, socialiai atsakinga ir visuomenės lūkesčius atitinkančia aukštųjų mokyklų veikla. Tokiu atveju nebūtų pagrindo baimintis stipraus vienasmenio valdymo organo – institucijos lyderio, galinčio sėkmingai vadovauti administracinei, organizacinei kasdienei aukštųjų mokyklų veiklai. Toks valdymo modelis sudarytų prielaidas įgyvendinti ir realią aukštųjų mokyklų finansinę autonomiją, taip pat maksimaliai sumažinti biurokratinio aparato įtaką kasdienei aukštųjų mokyklų veiklai įgyvendinant iškeltus tikslus bei misiją, sumažinti valstybinio teisinio reglamentavimo mastą reguliuojant universitetų vidaus klausimus, sustiprintų realią aukštųjų mokyklų autonomiją ir įpareigotų jas imtis iniciatyvos ir atsakomybės įgyvendinant strateginius sprendimus.

b) Vienasmenio valdymo organo (rektoriaus) rinkimo autonomija

Aukštųjų mokyklų teisė spręsti renkantis vykdomojo vienasmenio valdymo organo kandidatūrą yra vienas iš svarbiausių institucinės autonomijos kriterijų. Aukščiausio lygmens vadovai (angl. *executive leadership*) aukštojo mokslo institucijose paprastai yra keleto asmenų (rektorius, prorektoriai, kai kuriais atvejais –

[538] Andrius Kubilius, Gintaras Steponavičius. *Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 38 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-03] <lms.lt/files/active/0/Kubil_Stepon_03_18_Aisk_rast.doc>.

[539] LR Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 34-1224.

administracijos vadovas, fakultetų dekanai) grupė, tradiciškai laikoma vykdomąja universitetų valdžia, tačiau šiame tyrime bus analizuojama rektoriaus rinkimo autonomija.

Pažymėtina, jog rektoriaus rinkimo procedūra Europos valstybėse gali būti skirstoma į keturias kategorijas: a) rektorius gali būti renkamas specialaus renkamojo organo, paprastai tiesiogiai ar netiesiogiai atstovaujančio skirtingų universiteto bendruomenių narius. Šis metodas yra gana dažnas ir taikomas Belgijoje, Kroatijoje, Kipre, Estijoje, Suomijoje, Graikijoje, Italijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Ispanijoje, Turkijoje; b) rektorius gali būti renkamas tam tikro demokratiškai universiteto bendruomenės išrinkto valdymo organo (paprastai senato); c) rektorius gali būti paskirtas aukštosios mokyklos tarybos (valdybos), kai kuriose valstybėse (pavyzdžiui, kai kuriose Vokietijos žemėse), rektorių gali skirti valstybinės valdžios atstovas, dažniausiai atitinkamos srities ministras; d) rektorius gali būti paskirtas tam tikros, dažniausiai dviejų etapų, procedūros metu, kurioje dalyvauja tiek aukštosios mokyklos senatas, tiek taryba (valdyba). Kai kuriose valstybėse yra taikoma mišri procedūra, kuomet aukštosios mokyklos valdymo organo išrinkto rektoriaus kandidatūrą turi patvirtinti valstybinės valdžios įgaliotas asmuo. Pavyzdžiui, Islandijoje, Rumunijoje, Švedijoje rektoriaus kandidatūrą turi patvirtinti arba vyriausybė, arba aukštąjį mokslą kuruojantis ministras, Čekijoje, Vengrijoje, Slovakijoje, Turkijoje – valstybės prezidentas (rektoriaus rinkimo procedūros skirtingose šalyse struktūriškai vaizduojama Priede Nr. 26).

Reikalavimai rektoriaus kandidatūrai taip pat gali būti numatyti skirtingame lygmenyje, suteikiant aukštosioms mokykloms didesnį ar mažesnį autonomijos laipsnį. Dviejuose trečdaliuose Europos valstybių šie reikalavimai (įskaitant ir rektoriaus kadencijos trukmę) numatyti įstatymuose, mažumoje šalių būtinos sąlygos kandidatūrai eiti rektoriaus pareigas ir kadencijos terminas nurodyti universitetų statutuose. Absoliučioje daugumoje valstybių keliama sąlyga kandidatams turėti pedagoginį mokslo vardą – docento arba profesoriaus.

Rektoriaus atstatydinimo procedūra yra jo atskaitomybės aukštojo mokslo institucijai ir kitiems aukštosios mokyklos veikla ir rezultatais suinteresuotiems asmenims rodiklis. Daugelyje atvejų rektoriaus atstatydinimo kompetencija priklauso jį išrinkusiai ar paskyrusiai institucijai. Tačiau esama ir tam tikrų išimčių, pavyzdžiui, Ispanijoje rektorių renka speciali renkamoji taryba, tačiau atstatydinti jį gali senatas. Kai kuriose valstybėse (pavyzdžiui, Čekijoje, Graikijoje) rektoriaus atstatydinimą turi patvirtinti valstybinės valdžios atstovas, esama valstybių, kuriose valstybinė valdžia turi diskreciją ir inicijuoti rektoriaus atstatydinimo procedūrą (pavyzdžiui, Lenkija, Portugalija, Švedija, Turkija). Lietuvoje ši procedūra taip pat pasižymi tam tikra specifika, rektorius kiekvienais metais universiteto tarybai turi pristatyti metinį pranešimą (2009 m. Mokslo ir studijų įstatymo 20 straipsnio 2 dalies 9 ir 10 punktai), kurį pastaroji turi balsuodama patvirtinti, jei tarybos posėdyje jos narių balsų dauguma aukštosios mokyklos rektoriaus pateikta aukštosios mokyklos metinė veiklos ataskaita arba metinė pajamų ir išlaidų sąmatos įvykdymo ataskaita nepatvirtinama, rektorius teisės aktų nustatyta tvarka gali būti atleistas iš pareigų (Mokslo ir studijų įstatymo 22 straipsnio 9 dalis).

Aukštųjų mokyklų valdymo autonomiją ir jos apimtį iliustruoja rektoriaus santykis su kitais valdymo organais. Galima įžvelgti du esminius rektoriaus ir pagrindinio vykdomojo kolegialaus valdymo organo (paprastai tarybos) santykio modelius. Pirmuoju atveju rektorius gali būti šio kolegialaus valdymo organo narys (arba net pirmininkas), antrajame modelyje rektorius nėra kolegialaus valdymo organo narys, tačiau yra pastarajam atskaitingas (tokia schema yra, pavyzdžiui, Austrijoje, Čekijoje, Danijoje, Liuksemburge, Portugalijoje, Slovakijoje, taip pat ir Lietuvoje[540]). Kai kuriose valstybėse egzistuoja tarpinio modelio praktika, kuomet rektorius pagal pareigas yra akademinių reikalų valdymo organo (paprastai senato) narys, tokia tvarka yra Serbijoje, Šveicarijoje, Norvegijoje, taip pat Lietuvoje[541].

Lietuvoje rektoriaus skyrimo procedūra iki 2009 m. buvo nuolatinės kritikos tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje erdvėje, objektas. Pagal 2000 m. Aukštojo mokslo įstatymo nuostatas, rektorių viešo konkurso būdu statute nustatyta tvarka slaptu balsavimu rinko senatas. Taigi, universiteto rektorius buvo labai priklausomas nuo akademinės bendruomenės, kurios buvo renkamas, tokį rektoriaus statusą dar labiau įtvirtino senato teisė savo iniciatyva arba tarybos siūlymu rektorių atstatydinti (jei nustatoma, kad rektorius šiurkščiai pažeidė įstatymus ir (ar) statutą, jei visų senato narių balsų dauguma nepatvirtinama valstybinio universiteto rektoriaus metinė ataskaita arba metinė pajamų ir išlaidų sąmatos įvykdymo ataskaita). Įstatyme nenumatyta pareiga rektoriui, priimant tam tikrus sprendimus, gauti senato sutikimą, tačiau atlikus Lietuvos universitetų statutų (galiojusių iki 2009 m.) analizę galima daryti išvadą, jog juose esama numatyta nemažai atvejų, kuomet rektorius turi gauti senato sutikimą, o tai gali trukdyti priimti efektyvius ir operatyvius sprendimus. Lietuva buvo viena iš nedaugelio valstybių, kuriose rektoriai buvo renkami pačių akademinės bendruomenės narių ir nebuvo reikalingas valstybinės institucijos pritarimas išrinktai kandidatūrai, taip pat Lietuvoje, kitaip nei daugelyje valstybių, rektoriai galėjo (ir gali pagal Mokslo ir studijų įstatymą, 2009 m. gegužės 11 d. redakciją) būti renkami dviems kadencijoms iš eilės[542].

Svarstant Mokslo ir studijų įstatymo naują redakciją, rektoriaus skyrimo tvarka kėlė itin daug diskusijų. Esama daug straipsnių spaudoje ir internetinėje erdvėje, kurie atspindi įvairių subjektų poziciją šiuo klausimu. Didžiausias pasipriešinimas rektorių rinkimo tvarkos pakitimų atžvilgiu kilo iš Lietuvos universitetų rektorių

---

[540] LR Mokslo ir studijų įstatymo 20 straipsnio 10 dalis: „Aukštosios mokyklos rektorius (direktorius) gali dalyvauti tarybos posėdžiuose patariamojo balso teise“.

[541] LR Mokslo ir studijų įstatymo 21 straipsnio 1 dalis: „Valstybinės aukštosios mokyklos senatas (akademinė taryba) yra aukštosios mokyklos akademinių reikalų valdymo organas“; 5 dalis: „Senato (akademinės tarybos) nariais gali būti universiteto (kolegijos) akademinės bendruomenės nariai, universiteto administracijos nariai, patenkantys į senatą (akademinę tarybą) pagal pareigas, taip pat kitų mokslo ir studijų institucijų mokslininkai, dėstytojai ir pripažinti menininkai. [...] Senato (akademinės tarybos) nariai pagal pareigas turi sudaryti ne daugiau kaip 10 procentų senato (akademinės tarybos) narių. [...] Aukštosios mokyklos rektorius (direktorius) yra senato (akademinės tarybos) narys pagal pareigas“.

[542] Martin, G. *Lithuania: Policy Note of Financing Education, with Particular Refrence to Higher Education*. [interaktyvus] World Bank Working Paper, 2004/06/01 [žiūrėta 2011-01-03] <http://siteresources.worldbank.org/INTECAREGTOPEDUCATION/Resources/LithuaniaEducation PolicyNote.pdf>.

konferencijos pusės, taigi iš pačių universitetų vadovų[543]. Tokiai pozicijai nepritarė ir kai kurie įstatymų leidėjai, teigiantys, jog rektorių renkant socialinių partnerių atstovaujamai tarybai kyla politinio protekcionizmo ir akademinės laisvės suvaržymo grėsmė[544]. Tačiau pagrindiniai naujos Mokslo ir studijų įstatymo redakcijos projekto rengėjai A. Kubilius ir G. Steponavičius aiškinamajame rašte nurodė, jog „Remiantis vadybos teorija ir sėkmingais Europos valstybių pavyzdžiais projektu siūloma esmingai pakeisti valstybinių universitetų valdymo modelį – iš socialinių partnerių ir akademinės bendruomenės narių sudarytai Universiteto tarybai suteikiami įgaliojimai nesikišant į grynai akademinę sferą spręsti strateginius universiteto veiklos klausimus, rinkti ir atleisti rektorių, užtikrinti institucijos veiklos atitikimą pasirinktiems tikslams, atskaitingumą visuomenei ir kt.“[545]. Konstatuotina, jog visgi buvo pasirinktas kardinalesnis aukštųjų mokyklų valdymo reformos modelis, ir rektoriaus rinkimo kompetencija patikėta tarybai: rektorių viešo konkurso būdu renka, skiria ir atleidžia taryba (Mokslo ir studijų įstatymo 22 straipsnio 3 dalis).

Šio modelio efektyvumas šiuo metu dar nėra iki galo aiškus, nes tik keleto universitetų rektoriai yra išrinkti įvykdžius reformą konkrečiose aukštosiose mokyklose ir priėmus naujus statutus[546], neaišku, ar pavyks ateityje išvengti politizacijos, Švietimo ir mokslo ministerijos įtakos taryboms, kuriose daugumą sudaro socialiniai partneriai, renkant rektorius.

c) Aukštojo mokslo institucijų personalo atrankos autonomija

Aukštųjų mokyklų teisė priimti sprendimus personalo atrankos ir atlyginimų klausimais yra tiesiogiai susijusi tiek su valdymo, tiek su finansine universitetų autonomija, šiuo aspektu Europos valstybėse taikoma praktika labai skiriasi. Galimi keli personalo parinkimo ir valdymo autonomijos modeliai: a) universitetai yra visiškai autonomiški rinkdamiesi personalą; b) aukštosios mokyklos gali pačios rinktis akademinį personalą, tačiau privalo atsižvelgti į valstybės nustatytus kvalifikacinius reikalavimus ir procedūras; c) aukštojo mokslo institucijos gali naudotis tik daline autonomija personalo atrankos srityje, nes kai kurių kategorijų personalo (ypač aukščiausio pedagoginio lygmens) atrankos kriterijai ir net etatų skaičius yra numatyti teisės aktuose. Esama ir valstybių (Bulgarija, Prancūzija, Lenkija, Rumunija, Slovakija), kuriose tam tikrų darbuotojų (dažniausiai tai į profesoriaus parei-

[543] Garalevičiūtė, K. *Aukštojo mokslo reformą stabdo rektoriai* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-03] <http://www.balsas.lt/naujiena/184843/aukstojo-mokslo-reforma-stabdo-rektoriai>

[544] *Aukštojo mokslo reformos principai, Tėvynės Sąjungos parengtas projektas* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-03] <http://www.smm.lt/smt/docs/msvg/re/konservatoriai.pdf>.

[545] *Andrius Kubilius, Gintaras Steponavičius. Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 38 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-03] <lms.lt/files/active/0/Kubil_Stepon_03_18_Aisk_rast.doc>.

[546] Mykolo Romerio universiteto Taryba 2010 m. sausio 19 d. viešo konkurso tvarka Mykolo Romerio universiteto rektoriumi išrinko prof. Alvydą Pumputį; Vytauto Didžiojo universiteto Taryba VDU rektoriumi viešo konkurso būdu 2010 m. rugpjūčio 28 d. išrinko prof. Zigmą Lydeką VDU rektoriumi; Lietuvos Sveikatos mokslų universitetas 2010 m. rektoriumi viešo konkurso būdu išrinko prof. habil. dr. Remigijų Žaliūną;

gas pretenduojantys asmenys) paskyrimas turi būti patvirtinamas aukščiausiu centriniu valstybės lygmeniu (atitinkamos srities ministro, vyriausybės ar net prezidento, pavyzdžiui, Lenkijoje profesoriaus vardo skyrimas turi būti patvirtintas respublikos prezidento).

Esama ir tam tikrų procedūrinių apribojimų pasirenkant akademinį ir (ar) techninį personalą. Pavyzdžiui, Graikijoje neterminuotam laikui priimant administracinį ir techninį personalą universitetai tik pateikia reikalavimus tam tikroms pareigybėms užimti, o atitinkama valstybinė institucija administruoja visą įdarbinimo procesą nuo kandidatų atrankos, testavimo, interviu ir pan. Kai kuriose valstybėse į tam tikras pareigas (paprastai tai yra akademinės pareigybės) pretenduojantys asmenys privalo įvykdyti išankstinį akreditacijos procesą, tik po to gali dalyvauti konkursuose atitinkamoms pareigoms užimti (tokia tvarka yra, pavyzdžiui, Slovakijoje, Ispanijoje, Slovėnijoje). Pažymėtina, kad aukštesniojo pedagoginio ir mokslo personalo atrankos kriterijai yra labiau reguliuojami valstybinio reguliavimo priemonėmis bene visose analizuojamose valstybėse. Paprastai šių kategorijų darbuotojų atrankos procedūra yra pradedama fakultetuose, kur įvyksta pirminis konkursas, atrinktoji kandidatūra rekomenduojama centrinei universiteto valdymo institucijai, kuri ir priima galutinį sprendimą. Yra tik keletas valstybių (Čekija, Danija, Slovėnija), kuriose visa aukštesniojo pedagoginio personalo atrankos ir skyrimo procedūra vykdoma fakultetuose. Kitose Europos valstybėse pagal fakulteto atrankos komisijos rekomendacijas sprendimas priimamas universiteto lygmeniu, o Bulgarijoje, Prancūzijoje, Rumunijoje ir Slovakijoje kandidatų paskyrimas į aukštesniojo pedagoginio personalo pareigas turi būti patvirtintas išorinių įgaliotų institucijų, paprastai atitinkamos srities ministerijos (Priedas Nr. 27).

Svarbus personalo pasirinkimo autonomijos aspektas, tiesiogiai koreliuojantis su finansine aukštųjų mokyklų autonomija, yra universitetų teisė nustatyti atlyginimo dydžius tiek akademiniam, tiek administraciniam ir techniniam personalui. Aukštųjų mokyklų autonomija šiuo požiūriu gali būti keleriopa: a) visiška autonomija, kuomet aukštosios mokyklos turi teisę pačios nustatyti tiek bendrą biudžetą, skirtą darbuotojų atlyginimams (tokia tvarka egzistuoja didžiojoje dalyje Europos valstybių), tiek individualius atlyginimų lygius visų kategorijų darbuotojams (pavyzdžiui, Bulgarijoje, Čekijoje, Estijoje, Norvegijoje), tačiau pažymėtina, jog kompetencija spręsti dėl individualių atlyginimų dydžio dažnai ribojama tam tikrais nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtintais kriterijais; b) ribota autonomija, kuomet valstybė nustato tam tikras ribas, kuriose aukštosios mokyklos gali disponuoti joms valstybės suteiktomis lėšomis, skirtomis darbuotojų atlyginimams (tokia praktika yra Prancūzijoje, Vokietijoje, taip pat ir Lietuvoje), autonomija gali būti ribojama ir nustatant konkrečius atlyginimų dydžius tam tikrų kategorijų darbuotojams (pavyzdžiui, valstybė gali numatyti minimalų bazinį užmokestį ar formules, kuriomis vadovaujantis turi būti apskaičiuojami atlyginimai atitinkamo lygio darbuotojams, toks teisinis reguliavimas yra, pavyzdžiui, Kroatijoje, Danijoje, Suomijoje, Vengrijoje, Islandijoje, Latvijoje, Olandijoje, Lenkijoje, Rumunijoje, Serbijoje, Slovakijoje, Švedijoje, Jungtinėje Karalystėje, taip pat ir Lietuvoje); c) minimali autonomija, kuomet tiek bendrą atlyginimams skirtą biudžeto sumą (Kroatijoje, Kipre, Graikijoje, Maltoje, Šveicarijoje, Turkijoje), tiek individualius atlyginimus

tam tikrų kategorijų darbuotojams nustato centralizuotai valstybės įgaliotos institucijos (Belgijoje, Austrijoje, Kipre, Graikijoje, Maltoje, Šveicarijoje, Turkijoje, Portugalijoje, Ispanijoje)[547].

Pažymėtina, jog aukštųjų mokyklų autonomija nustatant atlyginimams skirto biudžeto dydį dažniausiai yra tiesiogiai susijusi su aukštojo mokslo valstybinio finansavimo metodu, taikomu konkrečioje valstybėje. Daugeliu atveju taikant finansavimo bendrąja suma metodą (angl. *block – grant funding*), aukštosios mokyklos turi daugiau autonomijos formuodamos atlyginimų politiką, tuo tarpu kai valstybės lėšas universitetams skiriant biudžeto eilutės (angl. *budget – line funding*) principu aukštųjų mokyklų autonomija laisvai disponuoti suteiktomis lėšomis ir nustatyti tiek bendrą atlyginimams skirtą biudžetą, tiek individualių atlyginimų dydžius dažniausiai yra ribojama.

Taigi, pažymėtina, jog vienas iš aukštųjų mokyklų autonomijos kriterijų yra jų teisė savarankiškai nustatyti dėstytojų atlyginimų dydžius. Šiuo metu pagal egzistuojantį teisinį reguliavimą Lietuvoje dėstytojų ir mokslininkų atlyginimai yra iš dalies valstybės reguliuojami, o tai ne tik pažeidžia aukštųjų mokyklų autonomiją, tačiau ir riboja galimybę kviesti aukštos kvalifikacijos dėstytojus ir praktikus bei specialistus dalyvauti aukštųjų mokyklų veikloje, neleidžia dinamiškai ir objektyviai reaguoti į rinkos poreikius. Todėl tikslinga būtų siūlyti atsisakyti valstybinio reguliavimo šioje srityje ir suteikti teisę mokslo ir studijų institucijoms pačioms nustatyti atlyginimų dydžius dėstytojams ir mokslininkams.

4.3. Aukštojo mokslo institucinė autonomija ir Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimas

4.3.1. Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo modeliai ir priemonės

Aukštojo mokslo kokybės samprata vis dar nėra iki galo suformuluota, taip pat nėra ir aiškaus kriterijų sąrašo, kuriuo remiantis ši kokybė turėtų būti nustatoma. Kokybė – vertė, tinkamumo laipsnis[548], ji gali būti suprantama ir kaip atitikimo tam tikriems standartams laipsnis, kaip kriterijus, dėl kurio lygio vienas ar kitas objektas laikomas teigiamu ar ydingu. Kokybė – tai objekto atitiktis reikiamoms charakteristikoms ir jo gebėjimas tenkinti esamus ir numatomus vartotojų poreikius[549]. Aukštajame moksle kokybė paprastai siejama su aukštųjų mokyklų veikla ir jos rezultatais, universitetų autoritetu ir pripažinimu viešojoje erdvėje. Nors aukštojo mokslo erdvėje esama nuostatų, jog aukštojo mokslo kokybė yra objektyviai neiš-

[547] *Управление в высшей школе: опыт, тенденции, и перспективы развития. Аналитический доклад*. Москва: Логос, 2005, p. 106-148.

[548] *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000, p. 319.

[549] Kučinskienė, R., Kučinskas, V. Studijų kokybės sistemos kūrimas ir valdymas. *Acta Paedagogica Vilnensis*. 2005, 14, p. 189.

matuojamas dydis, tačiau pastaruoju metu aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo politika ir priemonės yra „pagrindinis valstybės politikos aukštojo mokslo srityje uždavinys“[550]. Pagrindinis aukštojo mokslo kokybės politikos tikslas – aukštojo mokslo kokybės užtikrinimas atsižvelgiant į fundamentalius aukštojo mokslo principus ir vertybes ir aktualias visuomenėje vykstančių pokyčių tendencijas bei asmens, visuomenės ir valstybės poreikius. Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimas - tai aukštojo mokslo sistemos ir aukštųjų mokyklų ar jų padalinių veikimo metodų ir priemonių visuma, apimanti vidinius kokybės užtikrinimo ir išorinio vertinimo mechanizmus, kurių taikymas padeda nustatyti, ar pagal universiteto studijų programas parengtų specialistų kvalifikacija atitinka nustatytus nacionalinius akademinius standartus ir tenkina ūkio, visuomenės ir asmens lūkesčius.

Aukštojo mokslo institucijos veiklos bendrąja prasme kontrolė ir kokybės užtikrinimo realizavimas yra sudėtingas procesas. Taip yra iš dalies todėl, kad kai kurios aukštojo mokslo kokybės dimensijos gali būti įvertintos lengviau, kitos gali būti suvokiamos ir vertinamos tik vadovaujantis subjektyviais kriterijais. Dalis mokslininkų teigia, kad kokybė yra turimos patirties išdava, kiti mano, kad jos samprata suformuojama institucijai siekiant savo tikslų ir plėtojant kokybės kultūrą. Kokybės užtikrinimas aukštojoje mokykloje turėtų būti ir bendradarbiavimo procesas, įtraukiantis visas svarbias interesų grupes (angl. *stakeholders*) tiek atskirose šalyse, tiek ir visoje Europoje[551]. Aukštojo mokslo kokybės klausimai tarptautiniu lygmeniu aktualizuoti jau 1998 m. UNESCO Pasaulinėje aukštojo mokslo konferencijoje[552] ir patvirtinti 2009 m. UNESCO Pasaulinėje aukštojo mokslo konferencijoje[553], 1998 m. Europos Tarybos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo rekomendacijose[554] ir vėlesniuose jas įgyvendinančiuose dokumentuose (2006 m. vasario 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija dėl tolesnio Europos

[550] Van Damme, D. Trends and Models in International Quality Assurance and Accreditation in Higher Education in Relation to Trade in Educational Services. *Higher Education Management and Policy*. 2002, Vol. 14 , No. 3, p. 93-136.

[551] Bartuševičienė, V., Butkienė, J. Aukštojo mokslo studijų kokybės užtikrinimas Bolonijos proceso kontekste. *Mokslo Lietuva*. 2006 m. rugsėjo 21-spalio 4 d. Nr. 16 (350) [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://bootis.itpa.lt/mokslo-lietuva/node/95>.

[552] *World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action*. Adopted by World Conference on Higher Education, 9 October 1998 [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm#world declaration>.

Šioje konferencijoje įvardinta būtinybė kurti tarptautiniu mastu pripažintus aukštojo mokslo kokybės standartus, kurie padėtų plėtoti konvergencijos procesą.

[553] *2009 World Conference on Higher Education: The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development. UNESCO, Paris, 5 – 8 July 2009. Communique* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://unesco.lt/documents/NAUJIENOS/world-%20higher-%20education%20conference_communique.pdf>.

[554] *1998 m. rugsėjo 24 d. Tarybos rekomendacija 98/561/EB dėl Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę*. Oficialusis leidinys L 270, 07/10/1998, p. 0056 - 0059. Rekomendacijoje kviečiama paremti, o prireikus sukurti, skaidrias kokybę užtikrinančias sistemas. Joje įtvirtinti pagrindiniai aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo elementai: kokybės priežiūrą vykdančių institucijų nepriklausomumas, aukštojo mokslo institucijų savianalizė, išorinio vertinimo procedūros, vieša atskaitomybė.

bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę[555]), 1999 m. Bolonijos deklaracijoje[556] bei Prahos, Berlyno, Bergeno, Londono, Leuveno (Liuveno) komunikatuose. 2000 m. buvo sukurta Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacija[557] (angl. *European Association for Quality Assurance in Higher Education*, ENQA), kuri kartu su Europos universitetų asociacija (EUA), Europos aukštųjų mokyklų asociacija (angl. *European Association of Institutions in Higher Education*, EURASHE) ir Europos nacionalinėmis studentų sąjungomis (angl. *National Unions of Students in Europe*, ESIB) sukūrė aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatų, procedūrų ir gairių rinkinį. Šis rinkinys Bergene 2005 m. buvo pateiktas kaip ataskaita („Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatos ir gairės[558]“).

Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo principai yra grindžiami visuomenės suinteresuotumu aukštojo mokslo kokybe ir racionaliu finansinių išteklių naudojimu, jie apima aukštųjų mokyklų atsakomybę prieš valstybę, visuomenę bei kitus socialine partneryste siejamus asmenis, tikslingumą (kokybės užtikrinimas grindžiamas studijų kokybės tobulinimo poreikiu), skaidrumą, vidinio ir išorinio vertinimo derinimą, kokybės užtikrinimo kultūros diegimą, racionalumą ir tarptautiškumą. Pagal lygmenį, kuriame vykdomas kokybės užtikrinimas, skiriamos tokios aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo sistemos: tarptautinis, nacionalinis, vidinis kokybės užtikrinimo lygmenys.

Tarptautinis kokybės užtikrinimo lygmuo sietinas su išsilavinimo ir diplomų pripažinimu, laisvo žmonių judėjimo užtikrinimu, aukštųjų mokyklų konkurencija, geros praktikos taikymu. Pažymėtina, jog tarptautinės kokybės užtikrinimo sistemos poveikis nėra tik pozityvus, tam tikros tarptautinės nuostatos gali turėti ir neigiamų pasekmių nacionalinių tradicijų, kultūros, identiteto atžvilgiu. *Nacionalinis kokybės užtikrinimo lygmuo* sietinas su atskaitomybe visuomenei, nacionalinių kvalifikacijų sistema ir darbo rinkos poreikių tenkinimu, racionaliu valstybės išteklių

---

[555] *2006 m. vasario 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija 2006/143/EB dėl tolesnio Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę*. Oficialusis leidinys L 064, 04/03/2006, p. 0060 - 0062 [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:064:0060:0062:LT:PDF>.

[556] Bolonijos deklaracijoje, be kitų uždavinių, numatytas ir įpareigojimas „Skatinti Europos institucijų, vertinančių kokybę, bendradarbiavimą siekiant parengti panašius kriterijus ir metodologijas“. Svarbiausios Bolonijos deklaracijoje numatytos veiklos sritys: Studijų kokybės užtikrinimas (vidinis ir išorinis vertinimas); Trijų pakopų studijų sistemos diegimas (mokymo programų reforma, kvalifikacijų sistemos kūrimas, derinimas); Studijų baigimo dokumentų pripažinimas (Europinė kreditų perkėlimo sistema – ECTS, diplomo priedėlis (Europass), jungtiniai laipsniai, Lisabonos pripažinimo konvencija); Mobilumo plėtra (mobilumo didinimas, mobilumo balansas).

[557] Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo tinklas buvo įkurtas 2000 m. siekiant skatinti Europos bendradarbiavimą kokybės užtikrinimo srityje. 2004 m. Generalinė asamblėja transformavo šią organizaciją į Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociaciją (ENQA). Lietuvos Studijų kokybės vertinimo centras yra ENQA asocijuotas narys [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://www.enqa.eu/>.

[558] European Association for Quality Assurance in Higher Education. *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. ENQA report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [interaktyvus] Helsinki: Multiprint, 2005 [žiūrėta 2011-01-14] <http://www.enqa.eu/files/ENQA%20Bergen%20Report.pdf>.

naudojimu, aukštojo mokslo institucijų tinklo optimizavimu[559]. Europos universitetų asociacijos priimtoje Graco deklaracijoje nurodoma, jog tarptautinės kokybės užtikrinimo sistemos tikslas yra skatinti pasitikėjimą ir didinti skaidrumą įgyvendinant kokybės užtikrinimo reikalavimus, tačiau nacionalinės nustatos turi būti gerbiamos ir joms skiriamas prioritetas[560]. Tarptautiniame ir nacionaliniame kokybės užtikrinimo lygmenyse yra nustatomi pagrindiniai reikalavimai, gairės ir kriterijai aukštojo mokslo kokybės vertinimui. *Vidiniame (instituciniame) kokybės užtikrinimo lygmenyje* yra nustatomi vidiniai reikalavimai ir įtvirtinamos savianalizės procedūros. Tarp šio lygmens ir nacionalinio bei tarptautinio kokybės užtikrinimo lygmenų esama įtampos, nes tarptautinės ir nacionalinės nuostatos vienu ar kitu būdu neišvengiamai daro įtaką instituciniams kokybės užtikrinimo procesams bei gali pažeisti institucinės aukštųjų mokyklų autonomijos principus.

Aptartuose tarptautiniuose dokumentuose pagal tai, kokie subjektai vykdo kokybės užtikrinimo funkcijas, suformuluoti du pagrindiniai aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo modeliai: vidinis ir išorinis kokybės užtikrinimas. *Vidinis kokybės užtikrinimas* yra vienas iš trijų Bolonijos proceso prioritetų, tiesiogiai koreliuojantis su kitais – dvipakopės studijų sistemos diegimu ir akademinio pripažinimo tobulinimu. „Kokybės užtikrinimo kriterijai yra tiesiogiai susiję su kiekvienos individualios institucijos tikslais santykiuose su visuomenės ir darbo rinkos poreikiais; dėl tos priežasties privalu skirtingo pobūdžio institucijoms suteikti kokybės užtikrinimo procedūrų įvairovę. Institucijos tikslų supratimas - visos institucijos, jos departamento ar skyriaus atveju – šiuo atžvilgiu yra esminis“[561]. Pagrindiniai standartai, nustatyti vidiniam kokybės aukštojo mokslo institucijose užtikrinimo įgyvendinimui, yra šie: a) aukštojo mokslo institucijos kokybės užtikrinimui turi turėti politiką, procedūras ir strategiją, kurios būtų formalizuotos ir viešai skelbiamos, turi būti įtraukiami socialiniai partneriai; b) studijų programos ir suteikiamos kvalifikacijos turi būti tvirtinamos, stebimos ir periodiškai vertinamos, tai yra, turi būti nustatyti programų ir kvalifikacijų aprobavimo, monitoringo ir periodiško patvirtinimo mechanizmai; c) studentų vertinimas turi būti vykdomas pagal iš anksto patvirtintus, paskelbtus bei nuosekliai taikomus kriterijus, taisykles ir procedūras; d) turi būti nustatytos procedūros pedagoginio personalo kokybės užtikrinimui; e) turi būti įdiegtos informacinės sistemos, užtikrinančios informacijos kaupimą, analizę efektyviam studijų procesų valdymui, taip pat disponuojama adekvačiais ištekliais kiekvienai programai bei studijų formai; f) turi būti prieinama vieša nešališka kokybinė ir kiekybinė informacija apie studijų programas ir įgyjamas kvalifikacijas[562].

---

[559] *Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatos. Studija*. (ats. red. P. Žiliukas). Kaunas: Technologija, 2007, p. 30-31.

[560] *Graz Dclaration. Forward from Berlin: the role of universities*. Leuve, 4 July, 2004 [interaktyvus] European University Association [žiūrėta 2011-01-17] <http://www.aic.lv/-bolona/Bologna/maindoc/Graz%20Decl.pdf>.

[561] *1998 m. rugsėjo 24 d. Tarybos rekomendacija 98/561/EB dėl Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę*. Oficialusis leidinys L 270, 07/10/1998, p. 0056 - 0059.

[562] European Association for Quality Assurance in Higher Education. *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. ENQA report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area. [interaktyvus] Helsinki:

Vidinio kokybės užtikrinimo procedūros turi laiduoti visų suinteresuotų asmenų (studentų, dėstytojų, universitetų valdymo institucijų, socialinių partnerių) dalyvavimą. Vidinis kokybės užtikrinimas dažniausiai suponuoja studijų programų turinio, dėstytojų kompetencijos, mokslinių tyrimų vykdymo vertinimą. Studijų programų vertinimas paprastai apima studijų siekinių ir rezultatų tikslinimą, studijų turinio atitikimo studijų rezultatams įvertinimą, įvairių studijų formų poreikių peržiūrą, studentų pasiekimų analizę, grįžtamojo ryšio iš studentų, absolventų, socialinių partnerių įvertinimą.

Išorinis kokybės užtikrinimas remiasi šiais standartais ir gairėmis: a) išorinio kokybės užtikrinimo procedūros turi atsižvelgti į institucijoje taikomų vidinių kokybės užtikrinimo procedūrų veiksmingumą; b) kokybės užtikrinimo procesų tikslai ir uždaviniai turi būti apibrėžti pirmiau, nei sukurti patys procesai, viešai juos kartu su procedūromis publikuojant bei dalyvaujant šiame procese visoms suinteresuotoms šalims; c) išorinio vertinimo sprendimai turi būti pagrįsti išankstiniais, viešai paskelbtais ir nuosekliai taikomais kriterijais; d) visi išorinio kokybės užtikrinimo procesai turi atitikti jiems keliamus tikslus; e) išorinių vertintojų išvados turi būti suprantamos ir prieinamos visoms suinteresuotoms šalims; f) ekspertų rekomendacijos ar rekomenduojamas veiksmų planas turi turėti išankstines procedūras, kuriomis remiantis bus įgyvendintas; g) išorinis aukštojo mokslo institucijų ir programų vertinimas turi būti atliekamas periodiškai, pagal iš anksto nustatytą periodo trukmę bei patvirtintas procedūras; h) išorinio kokybės užtikrinimo institucijos turi periodiškai skelbti ataskaitas apie vertinimo rezultatus, bendras tendencijas bei skleisti gerąją patirtį[563].

Išorinis kokybės užtikrinimas yra įmanomas tik veikiant atitinkamoms išorinio vertinimo institucijoms, absoliučioje daugumoje atvejų tai yra valstybinės institucijos. Pažymėtina, jog analizuojant tarptautinius ir regioninius aukštojo mokslo kokybės užtikrinimą numatančius dokumentus galima daryti išvadą, jog tokių institucijų veiklos samprata siejama su kokybės tobulinimu ir visuomenės interesų apsauga, o ne su inspektavimu, draudimais, apribojimais ir panašiomis funkcijomis. Išorinį vertinimą vykdančių institucijų veikla turėtų apimti kokybės užtikrinimo veiklos subjekto atliekamą savianalizę ar kitą atitinkamą veiklą; ekspertų grupės, į kurią įeitų ir studentų atstovas, atliekamą išorinį vertinimą, kurio metu būtų vykstama vizito į vertinamąją instituciją pagal agentūros nustatytą tvarką; vertinimo išvadų, apimančių visus sprendimus, rekomendacijas ar kitus rezultatus, skelbimą; kokybės užtikrinimo procesus vykdančių subjektų veiksmų apžvalgą, atsižvelgiant į rekomendacijas. Pastaruoju metu tarptautiniame lygmenyje reikalaujama, kad valstybė demonopolizuotų aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo kontrolę ir būtų legalizuota galimybė alternatyviems mechanizmams[564].

Išorinį vertinimą ir kokybės užtikrinimo funkcijas vertinančios institucijos turėtų atsižvelgti į nustatytus išorinio kokybės užtikrinimo procesus, jų veikla taip pat

---

Multiprint, 2005, p. 15-18 [žiūrėta 2011-01-14] <http://www.enqa.eu/files/ENQA%20Bergen%-20Report.pdf>.

[563] *Ibid.*, p. 19-22.

[564] Raza, R. *Examining Autonomy and Accountability in Public and Private Tertiary Institutions*. Washington: The World Bank, 2009, p. 7.

turi būti užtikrinama tokiais veiksniais: a) jos privalo turėti oficialų statusą. Agentūros turėtų būti oficialiai pripažintos Europos aukštojo mokslo erdvės kompetentingų viešosios valdžios institucijų kaip atsakingos už išorinį kokybės vertinimą ir nustatyta jų įstatyminė bazė; b) institucijos turėtų garantuoti, kad išorinė kokybė būtų užtikrinama vertinant institucijas ir (ar) programas reguliariai; c) agentūros privalo turėti pakankami žmonių ir finansinių išteklių, įgalinančių jas veiksmingai ir naudingai organizuoti bei vykdyti išorinį kokybės užtikrinimo procesą, kartu numatant tinkamus būdus procesui ir veiklos būdams tobulinti; d) išorinio kokybės užtikrinimo institucijose turėtų būti nustatyti aiškūs ir tikslūs, viešai paskelbti jų darbo tikslai bei uždaviniai, e) jo turėtų būti nepriklausomos - pačios atsakyti už savo veiksmus, o jų išvadoms, sprendimams bei rekomendacijoms neturėtų daryti įtakos trečiosios šalys, pavyzdžiui, aukštosios mokyklos, ministerijos ar kitos suinteresuotos šalys; f) išorinio kokybės užtikrinimo institucijų naudojami kriterijai ir veiklos būdai turi būti iš anksto apibrėžti ir viešai paskelbti[565].

Įvairiose rekomendacijose išorinio vertinimo modelis grindžiama tam tikra struktūra: egzistuoja išorinį vertinimą koordinuojanti agentūra, kuri vidinės analizės rezultato – savianalizės ataskaitos pagrindu pagal iš anksto patvirtintus kriterijus analizuoja aukštosios mokyklos veiklą, yra galimas ekspertų vizitas bei pateikiama galutinė vieša vertinimo ataskaita. Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacijos (angl. *ENQA*) 2008 m. atlikto tyrimo duomenimis (buvo tiriama 51 agentūra iš 30 šalių), aukštojo mokslo išorinio kokybės užtikrinimo agentūrų pagrindinės veiklos sritys yra šios: kokybės tobulinimas ir jos užtikrinimas tradicine prasme (pagalba aukštosioms mokykloms nustatant kokybės vertinimo metodikas); kokybės užtikrinimo metodikos ir informacijos sklaida; akreditavimas[566]. Tačiau pažymėtina, jog išorinio kokybės užtikrinimo funkcijas atlieka ne tik specialios agentūros, tokį vertinimą kai kuriose šalyse atlieka vykdomosios valdžios institucijos (pavyzdžiui, atitinkamos srities ministerija), tokia situacija ypač dažna priimant sprendimus dėl aukštųjų mokyklų steigimo (licenzijavimo veikla). Vienok svarbiausia, kad „objektyviai vertindamos aukštųjų mokyklų veiklą tiek valstybinės, tiek nepriklausomos agentūros nebūtų pernelyg „uolios“ nustatydamos daugiau apribojimų ir naujų reguliacinių normų, nei yra būtina kokybės užtikrinimui“[567].

Taigi, svarbiausi tiek vidinės, tiek išorinės kokybės užtikrinimo modelio požiūriu, kokybės kriterijai aukštojo mokslo institucijų veikloje yra personalo kokybė (kvalifikacija), studijų programų kokybė, infrastruktūros bei santykių su visuomene bei socialiniais partneriais kokybė, institucijų valdymo kokybė. Šiame tyrime kokybės užtikrinimo aspektai ir problematika nagrinėjama institucinės aukštųjų mokyklų autonomijos ir valstybinio reguliavimo santykio kontekste, todėl didžiausias

[565] *Ibid.*, p. 23-24.

[566] *Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Second ENQA Survey*. ENQA Occasional Papers, 14 [interaktyvus] Helsinki: European Association for Quality Assurance in Higher Education, 2008 [žiūrėta 2011-01-17] <http://www.enqa.eu/files/-ENQA%20Occasional%20papers%2014.pdf>.

[567] King, R. *Analysing the Higher Education Regulatory State*. Discussion Paper No. 38. London: London School of Economics and Political Science, 2006, p. 12.

dėmesys skiriamas išoriniam kokybės užtikrinimo modeliui ir jo teisiniam reguliavimui.

Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo praktikoje dažniausiai pasitaikantys išorinio kokybės užtikrinimo būdai (metodai) yra: įvertinimas (angl. *evaluation*), akreditacija (angl. *accreditation*), auditas (angl. *audit*), palyginimas (angl. *benchmarking*)[568]. Šiais metodais gali būti vertinama tiek institucija, tiek studijų programos, atskirų dalykų programos, tiek veiklos kryptys ir strategija plačiąja prasme.

Akreditacija – tai procesas, pagrįstas išorėje nustatytais kriterijais, kurio rezultatas – išorinio vertinimo metu priimtas sprendimas, ar tie kriterijai faktiškai buvo įvykdyti institucijos arba programos lygmenyje[569]. Akreditacijos pagrindinė sąlyga ir atspirties taškas – kokybės kontrolę vykdanti institucija turi aiškiai įvardinti, kokios kokybės siekiama, paprastai yra nustatomas minimalūs reikalavimai, kuriuos aukštojo mokslo institucija turi atitikti. *Įvertinimas* paprastai turi daugiau tikslų nei akreditavimas, šiuo (įvertinimo) metodu paprastai tiriami ne tik atitikimas konkretiems kriterijams, tačiau ir aukštojo mokslo institucijų veiklos atskaitomybė, skaidrumas. Įvertinimas apima institucijų strateginio valdymo, sprendimų priėmimo, organizacinės ir vidinio kokybės užtikrinimo, taip pat ir finansinių išteklių naudojimo ir rezultatų tyrimą. Akreditacija dažniausiai suprantama kaip kontrolė, o įvertinimas – kaip kokybės tobulinimas (angl. *improvement*)[570]. Kokybės *auditas* paprastai suponuoja institucijos vidinio kokybės mechanizmo analizę bei jo tobulinimo būdus, taikant šį metodą nustatomi institucijos vidinės kokybės užtikrinimo priemonių stiprybės ir trūkumai. Pagrindinis klausimas, į kurį siekiama atsakyti kokybės audito metu, yra kaip (kokius savianalizės metodus, būdus, priemones taikydama) aukštojo mokslo institucija sužino, kad jos iškelti tikslai yra pasiekti[571]. *Palyginimas* – dalykų, programų arba institucijų rezultatų palyginimas siekiant keistis gerąja patirtimi. Šis metodas dažnai naudojamas kaip pagalbinis įvertinimo metodo mechanizmas. Didžiausias šio metodo skirtumas nuo akreditacijos yra tai, jog palyginimo atveju analizuojama, ar tam tikri kokybės standartai priartėja prie maksimalaus kokybės lygio, tuo tarpu kai akreditacijos metu vertinama, ar veiklos kokybės atitinka bent minimalius reikalavimus. Pažymėtina, jog skirtingose valstybėse vyrauja skirtingi kokybės užtikrinimo vertinimo metodai, taip pat metodo pasirinkimas priklauso nuo to, koks aukštosios mokyklos veiklos aspektas yra vertinamas.

---

[568] The Danish Evaluation Institute. *Quality procedures in European Higher Education. An ENQA survey. ENQA Occasional Papers 5* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2003, p. 17-22 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/procedures.pdf>.

[569] *Quality Assurance of Higher Education in Portugal. An Assessment of the Existing System and Recommendations for a Future System. Occasional Papers 10* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2006, p. 42 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/EPHEreport.pdf>.

[570] *Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatos. Studija*. *Op. cit*., p. 33.

[571] Hämäläinen, K., Pehu -Voima, S., Wahlén, S. *Institutional Evaluations in Europe. ENQA Workshop Reports 1* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2001, p. 7 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/institutional.pdf>.

Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo asociacijos (angl. *ENQA*) 2008 m. atlikto tyrimo duomenimis (buvo tiriama 51 agentūra iš 30 šalių) dažniausiai aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo agentūrų naudojamas įvertinimo metodai yra įvertinamas ir akreditacija, kurios metu paprastai vertinama aukštojo mokslo institucijos vykdomų studijų programų turinys (tokią funkciją atliekančios nurodė 80 proc. iš visų apklaustų agentūrų). Kai kuriose šalyse akredituojamos tik naujos studijų programos (pastebėtina, jog naujos studijų programos akredituojamos bene visose tyrime dalyvavusiose šalyse, išskyrus Maltą ir Šveicariją), o teigiama akreditavimo procedūros išvada yra būtina skiriant valstybės finansavimą atitinkamai naujai programai. Tokiu atveju paprastai programa turi būti pakartotinai akredituota praėjus tam tikram laikotarpiui (paprastai nuo 4 iki 6 metų) atsižvelgiant į studijų rezultatus. Kai kuriose valstybėse periodiškai akredituojamos ir jau veikiančios studijų programos, valstybėse skiriasi tik tokios akreditacijos išsamumo ir detalumo laipsnis. Taigi galima daryti išvadą, jog galima *ex ante* ir *ex post* studijų programų akreditacija. Esama atvejų, kuomet gali būti vertinamos ne atskiros studijų programos, tačiau visa aukštojo mokslo institucija (kai aukštojo mokslo institucija yra naujai steigiama, kai siekia aukštesnio statuso (neuniversitetinė aukštojo mokykla siekia tapti universitetine), kai kyla abejonių dėl institucijos veiklos kokybės).

Tačiau reikia pastebėti, jog daugeliu atveju akredituojančiosios institucijos išvados yra tik rekomendacinio pobūdžio centrinės valdžios atstovui, priimančiam sprendimą. Nors esama šalių, kuriose akreditaciją vykdanti ir sprendimą priimanti institucija sutampa, tačiau dažniausiai šie subjektai nėra tapatūs. Vienok reikia pastebėti, jog tiek akreditacijos bei įvertinimo metodai, tiek pats išorinio kokybės užtikrinimo modelis nuolat kelia diskusijas ir įtampą tarp aukštojo mokslo institucijų ir valstybinės valdžios, nes esama tendencijos valstybinio reguliavimo priemonėmis ir pasitelkus teisinį reglamentavimą pamažu pereiti nuo studijų kokybės tobulinimo į kokybės kontrolę.

4.3.2. Lietuvos aukštojo mokslo išorinio kokybės užtikrinimo ir institucinės autonomijos santykis

Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo sistemos kūrimas buvo ir yra vienas iš aktualiausių aukštojo mokslo klausimų. Studijų kokybė priklauso nuo daugelio veiksnių - aukštojo mokslo finansavimo aprėpčių, materialinės bazės, naudojamos studijų procese, šiuolaikiškumo ir pakankamumo, dėstytojų kompetencijos, studentų pasirengimo ir motyvacijos, valdymo efektyvumo, studijų kokybės kultūros ir kitų veiksnių. Tačiau pirmuosiuose Lietuvos aukštąjį mokslą reglamentavusiuose teisės aktuose kokybės užtikrinimas buvo nepakankamai reglamentuojamas.

Pirmasis Mokslo ir studijų įstatymas[572] aukštojo mokslo institucijų veiklos kokybės ir jos užtikrinimo mechanizmo tiesiogiai nenustatė ir ši sritis visiškai nebuvo

[572] Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 1991 m. vasario 12 d. Nr. I-1052. *Valstybės žinios*, 1991-03-10, Nr. 7-191.

reguliuojama, tik netiesiogiai, įtvirtinant Lietuvos Mokslo Tarybos funkcijas, buvo numatyta, jog Lietuvos Mokslo Taryba „teikia mokslo sričių plėtotės kryptis bei įvertina valstybines mokslo programas; teikia Lietuvos Respublikos Vyriausybei išvadas dėl mokslo ir studijų institucijų teisės suteikti mokslo laipsnius arba pedagoginius (mokslo) vardus“ (10 straipsnis), taigi darytina išvada, jog tam tikros aukštojo mokslo kokybės kontrolės funkcijos buvo priskirtos Lietuvos Mokslo Tarybai. LR Švietimo įstatymas[573] numatė Švietimo ir mokslo ministerijos kokybės užtikrinimo kompetenciją visuose švietimo lygmenyse (35 straipsnis). Pirmajame aukštojo mokslo teisinės sistemos plėtros etape 1990-2000 m. buvo priimta ir poįstatyminių aktų, reikšmingų aukštojo mokslo kokybės užtikrinimui: Kvalifikaciniai aukštojo išsilavinimo nuostatai (1993 m.); Aukštųjų mokyklų steigimo ir atestavimo nuostatai[574] (1993 m.); Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių ir pedagoginių mokslo vardų sistemos bendrieji nuostatai[575] (1992 m., 1996 m.); Valstybinių programų rengimo ir vykdymo nuostatai[576] (1993 m., 1997 m.); Užsienyje įgyto išsimokslinimo pripažinimo nuostatai[577] (1998 m.).

Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo gairės aptariamos ir įvairiuose programiniuose dokumentuose, kaip antai – Lietuvos aukštojo mokslo baltojoje knygoje[578], Lietuvos švietimo koncepcijoje[579] ir jos įgyvendinimo programoje, Lietuvos švietimo strateginėse nuostatose 2003-2012 m.[580] ir jų įgyvendinimo programoje[581], Lietuvos aukštojo mokslo plėtros 2006-2010 metams plane[582], Lietuvos Respubli-

[573] Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. 1998 m. liepos 2 d. Nr. VIII-854. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 67-1940.

[574] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. spalio 14 d Nutarimas. Nr. 768 „Dėl Kvalifikacinių aukštojo išsilavinimo nuostatų bei Aukštųjų mokyklų steigimo ir atestavimo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 54-1057.

[575] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. kovo 31 d. Nutarimas Nr. 204 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių bei pedagoginių mokslo vardų sistemos ir jų suteikimo tvarkos“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 16-452; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 13 d. Nutarimas Nr. 1317 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių ir pedagoginių mokslo vardų sistemos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 112-2548.

[576] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 31 d. Nutarimas Nr. 1011 „Dėl Valstybinių mokslo programų rengimo ir vykdymo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 2-29; Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. balandžio 3 d. Nutarimas Nr. 306 „Dėl Valstybinių mokslo programų rengimo ir vykdymo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 30-740.

[577] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 12 d. Nutarimas Nr. 1024 „Dėl užsienyje įgyto išsimokslinimo pripažinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 73-2118.

[578] *Lietuvos aukštasis mokslas. Baltoji knyga. ES PHARE programa „Lietuvos aukštojo mokslo reforma“*. Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija“, 1999, p. 79-82.

[579] *Lietuvos švietimo koncepcija ir jos įgyvendinimo programa*. Vilnius, 1992.

[580] Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. IX-1700 „Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 71-3216.

[581] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 24 d. nutarimas Nr. 82 „Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų įgyvendinimo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 12-391.

[582] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 39-1394. Jame aukštojo mokslo kokybės siejama su šiais tikslais:

„8. Siekiant sukurti geros kokybės išsilavinimą teikiančią, darniai veikiančią, atsakingu valdymu, tikslingu finansavimu ir racionaliu išteklių naudojimu grindžiamą aukštojo mokslo sistemą, už-

kos ūkio plėtros iki 2015 m. strategijoje[583], Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje[584] ir kituose. LR Aukštojo mokslo įstatymas[585] nustatė aukštojo mokslo sistemos kokybės užtikrinimo principus, taip pat įstatymo lygmenyje numatyti ir kai kurie konkretūs reikalavimai studijų kokybei (pavyzdžiui, 42 straipsnis „Bendrieji studijų programų reikalavimai“) bei jos užtikrinimui (pavyzdžiui, 44 straipsnio 2 dalis numato, jog „Studijų programų kokybė periodiškai vertinama. Tai daro Vyriausybės įgaliota studijų kokybės vertinimo institucija ir viešai skelbia savo išvadas, į kurias Ministerija atsižvelgia sudarydama sutartį su aukštąja mokykla“). Pažymėtina, jog 1995 m. Švietimo ir mokslo ministerijos buvo įsteigtas ir Studijų kokybės vertinimo centras, kurio nauja nuostatų redakcija patvirtinta 2005 m.[586]. SKVC pagrindinės funkcijos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo srityje yra šios: vertinti naujas studijų programas įregistravimo tikslu; vertinti vykdomų studijų programų kokybę akreditavimo tikslu; vykdyti institucinį aukštųjų mokyklų ir mokslinių tyrimų įstaigų vertinimą; vertinti paraiškas steigti mokslo ir studijų institucijas, išduoti ar papildyti leidimus vykdyti studijas; rengti ir tobulinti mokslo ir studijų institucijų savianalizės, išorinio vertinimo ir kitas metodikas; kaupti, analizuoti ir skleisti užsienio šalių gerąją praktiką mokslo ir studijų institucijų veiklos kokybės užtikrinimo bei vertinimo, kvalifikacijų vertinimo ir pripažinimo klausimais (Nuostatų 8-11 punktai). Pažymėtina, jog SKVC funkcijos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo, kvalifikacijų pripažinimo ir kitose srityse buvo itin plačios, darytina išvada, jog kaip Švietimo ir mokslo ministerijos patariamoji institucija centras turėjo pernelyg plačius įgaliojimus.

---

tikrinančią aukštojo mokslo prieinamumą pagal kiekvieno asmens gebėjimus, būtina išspręsti šiuos pagrindinius uždavinius:

8.1. tobulinti aukštojo mokslo sistemos valdymą valstybės bei mokslo ir studijų institucijų lygmeniu;

8.2. racionalizuoti ir didinti aukštojo mokslo sistemos finansavimą naudojant naujus finansavimo šaltinius;

8.3. tobulinti paramos studentams teikimą;

8.4. tobulinti aukštųjų mokyklų veiklos rezultatų vertinimą;

8.5. atnaujinti mokslinių tyrimų bei studijų mokomąją bazę;

8.6. atlikti perspektyvinius specialistų poreikio darbo rinkoje tyrimus ir pagal jų rezultatus skirstyti Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšas valstybinėms aukštosioms mokykloms studijų išlaidoms apmokėti; stiprinti studentų profesinę motyvaciją;

8.7. užtikrinti, kad aukštųjų mokyklų absolventų kompetencija atitiktų visuomenės ir darbo rinkos poreikius išsilavinimo ir kvalifikacijų struktūros požiūriu dabar ir ateityje;

8.8. užtikrinti mokymosi visą gyvenimą galimybę“.

[583] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimas Nr. 853 „Dėl Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 60-2424.

[584] Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio12 d. nutarimas Nr. IX-1187 “Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 113-5029.

[585] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

[586] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2005 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. ISAK-992 „Dėl Studijų kokybės vertinimo centro nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 72-2624.

Priėmus naują Mokslo ir studijų įstatymo redakciją, pasikeitė ir Studijų kokybės vertinimo centro[587] kompetencijos ribos. Mokslo ir studijų įstatyme numatytos centro funkcijos yra naujo pobūdžio, anksčiau dauguma iš jų buvo tiesiogiai priskirtos Švietimo ir mokslo ministerijai. Pagal Studijų programų akreditavimo tvarkos aprašą[588] SKVC tik nustatydavo, kiek programos turinys, jos sandara ir vykdymas atitinka Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintų atitinkamos studijų krypties reglamento, Nuosekliųjų studijų programų nuostatų, Magistrantūros studijų programų bendrųjų reikalavimų, Pagrindinių, specialiųjų profesinių ir vientisųjų studijų programų nuostatų bei kitų aukštąjį mokslą reglamentuojančių teisės aktų reikalavimus, įvertindavo programą pagal programos akreditavimo kriterijus ir teikdavo siūlymus Ministerijai dėl jos akreditavimo. Pagal Užsienyje įgytų kvalifikacijų, suteikiančių teisę į aukštąjį mokslą, bei aukštojo mokslo kvalifikacijų vertinimo ir akademinio pripažinimo nuostatus[589] Studijų kokybės vertinimo centras buvo ir yra institucija, vykdanti užsienyje įgytų kvalifikacijų, suteikiančių teisę į aukštąjį mokslą, bei aukštojo mokslo kvalifikacijų vertinimą, o Švietimo ir mokslo ministerija yra institucija, vykdanti užsienyje įgytų kvalifikacijų akademinį pripažinimą. Taigi užsienyje įgytų kvalifikacijų atitiktį kvalifikacijoms, įgytoms Lietuvos Respublikoje baigus vidurinio ugdymo ar aukštojo mokslo studijų programas, vertina Studijų kokybės vertinimo centras, o pripažinimą vykdo Švietimo ir mokslo ministerija, remdamasi Studijų kokybės vertinimo centro atliktu kvalifikacijos vertinimu.

Aukštųjų mokyklų akreditavimas yra nauja Studijų kokybės vertinimo centrui veikla, nes iki Mokslo ir studijų įstatymo naujos redakcijos įsigaliojimo įstatyminiame lygmenyje ši veikla nebuvo priskirta jokiai institucijai. Atkreiptinas dėmesys į aukštųjų mokyklų studijų programų vertinimo funkciją, kuri pagal anksčiau galiojusį Aukštojo mokslo įstatymą (44 straipsnio 2 d., 2008 m. birželio 26 d. redakcija) buvo išimtinė SKVC kompetencija – ši veikla naujo Mokslo ir studijų įstatymo nuostatomis (42 straipsnio 1 d.) yra demonopolizuota, aukštųjų mokyklų studijų programų išorinį vertinimą gali atlikti Studijų kokybės vertinimo centras arba kita aukštojo mokslo kokybės vertinimo agentūra, įtraukta į Europos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo agentūrų registrą. Toks teisinis reguliavimas „sukūrė konkurencinę aplinką Lietuvoje, nes leido aukštosioms mokykloms rinktis savo programų

[587] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. ISAK-1476 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2005 m. birželio 1 d. įsakymo Nr. ISAK-992 „Dėl Studijų kokybės vertinimo centro nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 88-3765.

[588] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 2 d. įsakymas Nr. ISAK – 1911 „Dėl Aukštojo mokslo studijų programų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 175-6515 (negalioja nuo 2008 m. rugpjūčio 12 d.).

[589] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 60 „Dėl Užsienyje įgytų kvalifikacijų, suteikiančių teisę į aukštąjį mokslą, bei aukštojo mokslo kvalifikacijų vertinimo ir akademinio pripažinimo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 12-369.

vertintoją“[590]. Ši įstatymo nuostata įgyvendinta patvirtinus Studijų programų išorinio vertinimo ir akreditavimo tvarkos aprašą[591].

Aukštojo mokslo kokybės išorinio vertinimo tvarka, jos procedūros, reikalavimai aukštosioms mokykloms nuolat kito, todėl detali iki 2009 m. aukštojo mokslo reformos galiojusių teisės aktų analizė būtų netikslinga. Taip pat pažymėtina, jog aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo srities problemoms gali būti skiriamas atskiras mokslinis tyrimas, tačiau institucinės autonomijos ir valstybinio reguliavimo santykio kontekste prasminga būtų tik aptarti, kokios pagrindinės problemos ir teisinio reguliavimo trūkumai buvo tiek prieš įvykdant reformą 2009 metais, tiek yra aktualūs ir dabar, įvykdžius „sistemiška“ vadinama reformą. Iš esmės kritikuotini bene visi pagrindiniai aukštųjų mokyklų veiklos kontrolės aspektai:

a) studijų krypčių reglamentus nustatančių teisės aktų detalumas ir perteklinis valstybinis reguliavimas, panaikinantis bet kokią galimybę aukštosioms mokykloms nustatyti studijų turinį bei niveliuojantis tarpusavyje pačias aukštąsias mokyklas, kurios, priešingai nei geriausi pasaulio universitetai, negali plėtoti savo individualių studijų koncepcijų ir išskirtinių bruožų. Studijų krypties reglamentas nustato visų krypties studijų programų bendruosius reikalavimus: bendrojo socialinio ir humanitarinio (ar gamtos mokslų ir matematikos bei informatikos), mokslo ar meno srities pagrindų ir mokslo ar meno krypties specialiojo lavinimo dalykų santykius, pagrindinius kvalifikacinius reikalavimus akademiniam ir profesiniam personalui. Reglamentas gali ir turi būti privalomas visoms tos pačios krypties studijų programoms, tačiau jis turėtų nustatyti ne griežtai fiksuotus svarbiausius programų parametrus, bet tik jų leistinumo ribas. Kitaip tariant, reglamente reikia susieti valstybės nustatytus studijų kokybės reikalavimus ir aukštosios mokyklos laisvę siekti šių kokybės standartų. Reglamente turėtų būti studijų dalis, kuri nustato tos krypties pagrindus ir būtų rekomenduojama vienoda visoms aukštosioms mokykloms, ir studijų dalis, kuri leistų aukštajai mokyklai išreikšti savo specifiką bei panaudoti mokslinį metodinį potencialą.

Tuo tarpu ir iki 2009 m. reformos, ir po jos išlikęs studijų krypčių reglamentų formulavimas išliko itin detalus. Tarkime, visuomenės saugumo studijų krypties reglamente[592] (patvirtintame 2008 m.), nurodomi ne tik siekiami studentų pažintiniai, perkeliamieji ir praktiniai gebėjimai, tačiau ir detaliai nurodoma, kokia dalis studijų kokiai dalykų grupei turi būti skiriama, netgi įvardijamos disciplinos, kurios turi būti dėstomos (pavyzdžiui, nurodyta, jog „Universitetinių studijų programos pagrindų daliai skiriama [.. .] universitetinių studijų programose – ne mažiau kaip 70 kreditų, iš jų skiriama [...] teisės (ne mažiau kaip 32 kreditai: valstybės ir teisės teorija, administracinė teisė ir procesas, baudžiamoji teisė, baudžiamasis procesas, civilinė teisė ir procesas, Europos Sąjungos teisė ir kt.)“, Reglamento 16 punktas).

---

[590] *Studijų kokybės vertinimo centro veikla 2009 metais*. [interaktyvus] Vilnius, 2010 [žiūrėta 2010-11-30] <http://www.skvc.lt/files/2009_ataskaita/SKVC_ATASKAITA-2009.pdf>.

[591] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. ISAK-1652 „Dėl Studijų programų išorinio vertinimo ir akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 96-4083.

[592] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo 2008 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. ISAK-2208 „Dėl Visuomenės saugumo studijų krypties reglamento patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 87-3510.

Analogiškas teisinis reguliavimas išlikęs ir dabar, pavyzdžiui, Teisės studijų krypties aprašas[593] numato dar detalesnį studijų proceso reglamentavimą – yra nustatyta, *inter alia*, kad „studijų programoje numatomų per semestrą studijuoti dalykų skaičius negali būti didesnis kaip septyni“, „universitetinėse studijose mažiausia privalomojo studijų krypties (teisės arba specializacijos) dalyko (išskyrus tęstinių arba susijusių dalykų) apimtis – 4 (keturi)“, „ne mažiau kaip 20 procentų ir ne daugiau kaip 60 procentų studijų krypties dalyko apimties turi sudaryti auditorinis darbas“, „studijų krypties dalykai [...] turi sudaryti [...] vientisųjų universitetinių studijų programose – ne mažiau kaip 195 [...] studijų kreditų“, „siūlytinos [...] tokios dalykų grupės: fundamentines žinias teikiantys dalykai, pavyzdžiui: teisės teorija, Lietuvos ir visuotinė teisės istorija, politinių ir teisės teorijų istorija ir kt. [..]“.

Kyla pagrįstų abejonių, ar toks detalus teisinis reguliavimas iš tiesų tobulina studijų kokybę, ar tokiu reguliavimu yra nepažeidžiamas aukštųjų mokyklų autonomijos principas (kurio esminis aspektas ir yra aukštųjų mokyklų teisė laisvai „nustatyti ir įtvirtinti įstatuose ar statute savo organizacinę ir valdymo struktūrą, ryšius su kitais partneriais, mokslo ir studijų tvarką, *studijų programas*, studentų priėmimo tvarką, [...]“[594]), ar iš tiesų aukštojo mokslo institucijos yra nepajėgios ir nekompetentingos suformuoti studijų turinį, nuspręsti, kokie dalykai turėtų būti dėstomi, kokie dalykai yra priskirtini kokiai gebėjimus teikiančiai dalykų grupei, ir t.t. Taip pat pažymėtina, jog šios aukštųjų mokyklų veiklos srities teisinis reglamentavimas palaipsniui ne silpnėja, bet priešingai, griežtėja, viename iš pirmųjų studijų programų turinį reguliavusių teisės aktų (2000 m. švietimo ir mokslo ministro įsakymas “Dėl nuosekliųjų studijų programų nuostatų patvirtinimo”[595]) buvo numatyti tik nuosekliųjų (dabar – nuolatinių) studijų dalykų grupės ir joms nustatytas kreditų skaičius. Todėl darytina išvada, jog esama teisinio reguliavimo didėjimo tendencija, o tai yra ne tik nesuderinama su aukštojo mokslo principais ir vertybėmis, tačiau gali ir trukdyti aukštųjų mokyklų kasdieniam darbui, operatyviam valdymui, suponuoja galimybę sudarant studijų programas vadovautis ne akademine kompetencija ir laisve, studijų logika ir racionalumu, o skaičiuotuvo parodymais. Todėl manytina, jog šioje srityje (rengiant studijų programas) yra prasminga ir itin tikslinga mažinti teisinį reguliavimą, suteikti universitetams daugiau laisvės ir atsakomybės, galima būtų nustatyti tik pačius bendriausius reikalavimus studijų programoms, pavyzdžiui – kreditų skaičius, koks procentas studijų programoje turi būti pasirenkamųjų dalykų bei maksimalus studijuojamų per semestrą dalykų skaičius. Kitos normos, detalizuojančios studijų programų turinio formavimą, yra perteklinės ir ne tik sukeliančios administracinę naštą aukštosioms mokykloms ir jų pedagoginiam personalui, tačiau ir iš esmės naikinančios aukštųjų mokyklų atsakomybę už studijų turinį, atitinkamai ir už kokybę.

---

[593] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2010 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. V-1385 „Dėl Teisės studijų krypties aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 102-5306.

[594] LR Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 5-186; LR Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 23-852; LR Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 14-518.

[595] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2000 m. spalio 26 d. įsakymas Nr. 1326 „Dėl Nuosekliųjų studijų programų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 91-2841.

b) akademinio ir pedagoginio personalo kvalifikacijos užtikrinimo normos pasižymi detalumu ir nustato gana griežtus reikalavimus, kurie yra kritikuotini ne dėl to, jog reikalauja iš dėstytojų ir mokslininkų dirbti kokybiškai ir daug, tačiau dėl to, jog labai apriboja akademinės laisvės ir saviraiškos galimybę. Pavyzdžiui, nuo 2001 m. galioję Minimalūs kvalifikaciniai reikalavimai mokslo ir studijų institucijų dėstytojams ir mokslo darbuotojams ir vėlesni jų pakeitimai[596] nustatė, jog „į profesoriaus ar vyriausiojo mokslo darbuotojo pareigas gali pretenduoti mokslininkai, po daktaro laipsnio jiems suteikimo pasiekę reikšmingų mokslo krypčiai ar šakai rezultatų, kurie paskelbti ne mažiau kaip penkiolikoje mokslinių straipsnių recenzuojamuose leidiniuose, įtrauktuose į Mokslinės informacijos instituto duomenų bazes ar Mokslo ir studijų departamento prie Švietimo ir mokslo ministerijos patvirtintą sąrašą, sudarytą atsižvelgiant į Lietuvos mokslo tarybos rekomendacijas, arba tarptautinių mokslo organizacijų leidiniuose“ (aprašo punktas 2.1, 2001 m. liepos 11 d. redakcija). Vėlesnėje Vyriausybės nutarimo redakcijoje numatyta, pavyzdžiui, kad pretenduojančių ir pareigas einančių dėstytojų mokslo konferencijų pranešimų medžiaga, mokslo recenzijos turi būti paskelbti „periodiniuose ir tęstiniuose mokslo leidiniuose arba vienkartiniuose mokslo leidiniuose, išleistuose leidyklose, įregistruotose Tarptautinės ISBN agentūros Tarptautiniame ISBN leidėjų registre, [...] arba tarptautinėse duomenų bazėse referuojamuose leidiniuose“ (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija), ir t.t. Tokiu teisiniu reguliavimu ne tik detaliai reglamentuojama asmenų kūrybinė veikla, tačiau ir neleidžiama pačioms aukštosioms mokykloms nustatyti reikalavimų akademiniam personalui.

Lietuvos Konstitucinio Teismo vertinimas šių normų atžvilgiu buvo nevienareikšmiškas, vienok Konstitucinis Teismas *inter alia* pažymėjo, kad „konstitucinė mokslo ir tyrimų laisvės samprata suponuoja mokslo bendruomenės [...], kaip mokslinio požiūrio ir profesinių interesų vienijamos bendrijos, profesinį nepriklausomumą nuo valstybės institucijų, savarankišką institucionalizavimąsi ir savivaldą“, ir nors „dėl mokslo ir tyrimų reikšmės visuomenės bei valstybės ekonominei ir socialinei raidai valstybė neišvengiamai turi formuoti ir vykdyti tam tikrą mokslo politiką [...] ir teisės aktais gali būti nustatyti reikalavimai, kuriuos turi atitikti mokslininkai, siekiantys eiti tam tikras pareigas valstybinėse aukštosiose mokyklose [...]“, tačiau „Konstitucija nedraudžia pasirinkti ir teisės aktuose įtvirtinti ir tokio minimalių reikalavimų nustatymo būdo, kai valstybės (jos institucijų) teisės aktais nustatomi tik pagrindiniai (bendresni) reikalavimai, kuriuos savo (t.y. lokaliuose)

[596] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimas Nr. 899 „Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigybių reikalavimų, Konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigas eiti organizavimo, dėstytojų ir mokslo darbuotojų atestavimo tvarkos ir Pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 63-2283 (negalioja nuo 2009 m. rugpjūčio 28 d.); Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. rugpjūčio 18 d. nutarimas Nr. 906 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimo Nr. 899 "Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigybių reikalavimų, konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigas eiti organizavimo, mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų atestavimo tvarkos ir pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos patvirtinimo" pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 102-3786.

teisės aktuose detalizuoja ir sukonkretina valstybinės aukštosios mokyklos ir mokslo įstaigos“[597]. Kartu pažymėtina, jog „reikalavimai būti paskelbus tam tikrą kiekį mokslo darbų leidiniuose, kurie yra referuojami tarptautinėse duomenų bazėse, negali būti suabsoliutinami. Mokslo darbų reikšmingumas turi būti vertinamas visų pirma pagal jų naujumą, originalumą, fundamentalumą, įtaką naujų mokslinių tyrimų sričių [...] formavimuisi ir pan., o ne vien pagal tai, ar jie yra paskelbti tokiuose mokslo leidiniuose, kurie yra referuojami įvairiose tarptautinėse duomenų bazėse, [...] teisės aktuose turi būti nustatyta ir alternatyva – kiti su mokslo darbų reikšmingumu susiję reikalavimai, kuriuos įvykdę mokslininkai galėtų eiti atitinkamas pareigas“ (Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas). Taigi darytina išvada, jog valstybės „diskreciją ir valstybinio reguliavimo apimtis nustatant bendruosius minimalius reikalavimus mokslininkams, siekiantiems eiti tam tikras pareigas valstybinėse aukštosiose mokyklose [...], riboja Konstitucija, *inter alia* konstitucinis proporcingumo principas“ (LR Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 1 d. sprendimas).

Užsienio autoriai teigia, jog 2020 metais moksliniais tyrimais paremtos magistrantūros ir doktorantūros studijos vyraus Europos Šiaurėje ir Vakaruose, o Europos Pietuose ir Rytuose – bakalauro studijos. Geriausi pasaulyje universitetai, kurių dauguma yra JAV, neturi detalaus studijų kokybės užtikrinimo mechanizmo, pagrindinė šių universitetų savivaldos strategija – pritraukti kokybiškai dirbti gebančius, kūrybingus žmones ir, suteikus jiems akademinę laisvę, sudaryti sąlygas dirbti. Tuomet universitetas tampa ir gabių studentų, ir kvalifikuotų dėstytojų, ir subsidijų moksliniams tyrimams traukos centru. Tokią nuostatą patvirtina ir konstitucinė jurisprudencija, Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarime konstatuota, jog „tam, kad aukštosios mokyklos galėtų atlikti savo konstitucinę priedermę – teikti valstybės nustatytus standartus atitinkantį aukštąjį išsilavinimą, ypač svarbu, kad jose dirbtų aukštos kvalifikacijos dėstytojai“[598]. Buvo teigiama, jog įvykdyta aukštojo mokslo finansavimo reforma turės įtakos ir dėstytojų kompetencijos augimui, vienok abejotina, ar vidutiniškai 800 ir daugiau kontaktinių valandų per metus turinčių dėstytojų, kurių ir mokslinis darbas yra itin formalizuotas bei tiesiogiai reguliuojamas, darbo kokybė iš esmės pagerės tik pakeitus studijų finansavimo modelį. Būtinybę siekiant aukštojo mokslo kokybės atsižvelgti į šias paslaugas teikiančio akademinio personalo poreikius konstatavo ir Konstitucinis Teismas 2008 m. kovo 20 d. nutarime[599]. Darytina išvada, jog galima paradoksali situacija,

[597] LR Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 52-2025; LR Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 1 d. sprendimas. *Valstybės žinios,* 2008, Nr. 15-520.

[598] LR Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 34-1224.

[599] Šiame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat konstatavo, kad „kokybiško aukštojo mokslo sąlyga yra neatsiejama ne tik nuo Konstitucijoje įtvirtintos mokslo, tyrinėjimų, dėstymo laisvės, bet ir nuo esamos aukštojo mokslo infrastruktūros bei valstybės investavimo į ją, nuo aukštųjų mokyklų struktūros (kuri neturi būti valstybės teisės aktais reglamentuojama taip, kad stabdytų mokslinės ir pedagoginės veiklos dinamizmą, dėstytojų, mokslininkų judumą), taip pat nuo atitinkamų socialinių garantijų dėstytojams, *inter alia* nuo Konstitucijos ginamą šios profesijos socialinę funkciją atitinkančio, orų gyvenimą visą savo darbo laiką galint skirti pedagoginei ir mokslinei veiklai užtikrinančio bei kelti savo kvalifikaciją leidžiančio atlyginimo nustatymo. Dėstymas, mokslinė veikla – tai ypatinga

kuomet pasaulinio lygio tyrėjai, išradėjai ir kiti autoritetingi užsienio mokslininkai negalėtų, pavyzdžiui, skaityti kviestinių paskaitų kurso Lietuvos aukštojoje mokykloje, nes, tikėtina, negalėtų būti įdarbinami (kaip neatitinkantys minimalių kvalifikacinių reikalavimų).

c) išorinio vertinimo procedūros ir jų teisinis reguliavimas yra dar vienas itin svarbus aukštųjų mokyklų veiklos kokybės užtikrinimo aspektas. Išorinio vertinimo tikslas – sukurti prielaidas aukštosios mokyklos veiklai gerinti, skatinti jos kokybės kultūrą, atsižvelgiant į veiklos efektyvumą įvertinti bazinio finansavimo poreikius, informuoti steigėjus (juridinio asmens dalyvius), akademinę bendruomenę ir visuomenę apie aukštosios mokyklos veiklos kokybę, vertinimo rezultatų pagrindu teikti rekomendacijas dėl aukštosios mokyklos veiklos plėtros[600]. Svarbiausi išorinio aukštųjų mokyklų kokybės vertinimo aspektai yra šie: 1) studijų programų; 2) aukštųjų mokyklų veiklos (veiklos auditas); 3) aukštosios mokyklos akreditavimas. Reguliarus galiojančių programų vertinimas Studijų kokybės vertinimo centro pradėtas 1999 m. ir vykdomas pagal studijų kryptis, jis buvo vykdomas laikantis nusistovėjusios Vakarų Europoje metodikos (savianalizė, išorinis ekspertinis vertinimas, išvadų viešas skelbimas). Šiuo metu teisės aktuose nustatyta, jog studijų programos turi būti akredituojamos ne rečiau kaip kartą per 6 metus. Šis ciklas yra taikomas tiek studijų programų, tiek aukštųjų mokyklų veiklos vertinimui.

Pagal naują Mokslo ir studijų įstatymo redakciją ir įstatymą įgyvendinančius poįstatyminius aktus, išorinis vertinimas susideda iš aukštosios mokyklos atliktos savianalizės ataskaitos suvestinės vertinimo; ekspertų grupės vizito į aukštąją mokyklą ir vertinimo išvadų paskelbimo. Kokybės vertinimo rodiklius, kurie analizuojami išorinio vertinimo metu nustato Švietimo ir mokslo ministerija. Studijų programos išorinis vertinimas – nacionalinės ir tarptautinės patirties kontekste atliekama studijų programos ir jos vykdymo kokybės analizė bei rekomendacijų studijų programai tobulinti pateikimas[601]. Studijų programų išorinis vertinimas baigiasi

---

veikla, kuriai reikalingas kūrybiškumas, ji nėra panaši į daugelio kitų rūšių profesinę veiklą ir negali būti jai prilyginta. Studijos - tai ne vien darbas auditorijose, todėl dėstytojų darbas rengiant kvalifikuotus specialistus jokiu būdu nesietinas vien su laiku, praleistu su studijuojančiaisiais auditorijose ir pan.; itin reikšminga aukštosios mokyklos dėstytojo kokybiško, vadinasi, kūrybiško, darbo laiko dalis skiriama pasirengimui užsiėmimams su studentais, vadovavimui studentų savarankiškoms studijoms, mokslinei veiklai, profesiniam bendravimui su kitais mokslininkais ir tyrėjais ir kt., t. y. tokiai veiklai, kuri dažnai vykdoma ne aukštosios mokyklos patalpose, o kai kada apskritai negali būti jose vykdoma (juolab kad, kaip visuotinai žinoma, Lietuvos aukštosiose mokyklose dėstytojai neturi individualių darbo patalpų). Ši aukštųjų mokyklų dėstytojų darbo specifika lemia tai, kad jų darbo krūvio apskaita negali būti grindžiama vien formaliu kriterijumi - laiku, praleistu auditorijoje ar apskritai aukštosios mokyklos patalpose. Aukštųjų mokyklų dėstytojų darbo laiko apskaita teisės aktais turi būti reglamentuota taip, kad būtų paisoma šios jų darbo specifikos; konstitucinė aukštųjų mokyklų autonomijos garantija suponuoja, kad įstatymų leidėjas turi numatyti specialų teisinį reguliavimą, o juo remiantis didžiąją šių santykių teisinio reguliavimo dalį turi sudaryti lokalus - pačių aukštųjų mokyklų nustatytas – teisinis reguliavimas“.

[600] Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. rugsėjo 22 d. nutarimas Nr. 1317 „Dėl Aukštųjų mokyklų išorinio vertinimo tvarkos aprašo ir aukštųjų mokyklų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 113-5760.

[601] Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. ISAK-1652 „Dėl Studijų programų išorinio vertinimo ir akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 96-4083.

studijų programų akreditavimu. Išoriniam vertinimui teikiamos vykdomos akredituotos studijų programos; jeigu aukštoji mokykla nėra akredituota, išoriniam vertinimui teikiamos ir ketinamos vykdyti studijų programos.

Akreditavimo tikslas - užtikrinti, kad aukštosios mokyklos veiklos kokybė atitiktų valstybės ir kitų suinteresuotųjų šalių reikalavimus bei pateikti aukštojo mokslo institucijoms veiklos gaires bei kriterijus, kuriais jos grįstų nuolatinį kokybės tobulinimą. Gali būti akredituojamos ketinamos vykdyti ir jau vykdomos studijų programos. Ketinama vykdyti (nauja) studijų programa akredituojama be išorinio vertinimo procedūros tuo atveju, jei yra akredituota pati aukštoji mokykla, pirmą kartą ketinama vykdyti programa akredituojama 3 metams. Vykdoma studijų programa akredituojama įgaliotai akredituojančiai institucijai, remiantis išorinio vertinimo išvada, priėmus sprendimą dėl akreditavimo. Įvertinus vykdomą studijų programą, priimamas vienas iš galimų sprendimų: 1) programą akredituoti be sąlygų 6 metams (programa neturi esminių trūkumų); 2) akredituoti vykdomą studijų programą 3 metams; 3) neakredituoti studijų programos. Pažymėtina teigiama naujovė, numatyta Mokslo ir studijų įstatymo 42 straipsnyje – aukštosios mokyklos gali pasirinkti kitą išorinį studijų programų vertintoją, taigi SKVC nemonolopizuoja aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo.

Aukštųjų mokyklų veiklos išorinis vertinimas (veiklos auditas) baigiasi institucijos įvertinimu. Aukštųjų mokyklų veiklos išorinis vertinimas apima visas jų statutuose (įstatuose, nuostatuose) nurodytas veiklos sritis ir remiasi šiais kriterijais: veiklos atitiktimi statutuose (įstatuose, nuostatuose) nurodytai misijai, mokslo ir studijų tarptautiniam lygiui, studijų rezultatų vertinimo atitiktimi nustatytiems reikalavimams, akademinės etikos ir procedūrų reikalavimų vykdymo, valstybės biudžeto lėšų naudojimo veiksmingumo kriterijais ir veiklos atitiktimi teisės aktų nustatytiems reikalavimams. Aukštosios mokyklos veikla įvertinama pagal veiklos vertinimo metodikoje nustatytas ir viešai paskelbtas vertinamąsias sritis ir procedūras. Veiklos atitikties vertinimas remiasi aukštosios mokyklos realiųjų išteklių vertinimo rezultatais, tikslinio vertinimo rezultatais, savianalizės suvestine, kitais aukštosios mokyklos dokumentais, vizito į aukštąją mokyklą metu gautais duomenimis, ankstesnio vertinimo išvadomis bei rekomendacijomis ir duomenimis apie rekomendacijų įgyvendinimo eigą ir rezultatus, taip pat kita informacija apie aukštosios mokyklos veiklą. Aukštosios mokyklos veikla įvertinama teigiamai arba neigiamai. Jeigu aukštosios mokyklos veikla įvertinama neigiamai, per 2 metus atliekamas pakartotinis veiklos vertinimas. Veiklos audito tikslas - veiklos tobulinimas siekiant suteikti grįžtamąjį ryšį aukštosios mokyklos vadovybei apie organizacijos stiprybes ir tobulintinus aspektus tam, kad būtų pagerinta institucijos veikla ir informuota visuomenė. Vertinimo metu analizuojamas aukštosios mokyklos veiklos atitikimas išsikeltiems tikslams pasiekti; šiuo atveju vertinama, kaip institucijos veikla atitinka jos misiją.

Studijų programų vertinimas yra valstybinės programų registracijos ir programų akreditacijos pagrindas. Manytina, jog kiekvienos studijų programos detalus vertinimas jas teikiant registruoti, taip pat jų pakartotinis detalus vertinimas periodinės kas 6 metus vykdomos akreditacijos metu nėra itin tikslingas, prasmingiau būtų detaliai, nuosekliai ir išsamiai vertinti kiekvieną aukštosios mokyklos paraišką

pradėti naują studijų kryptį. Juo labiau, kad ir anksčiau galiojusių akreditacijos nuostatų įgyvendinimo praktika liudija (Priedas Nr. 28), jog sąlyginai nedaug studijų programų per septynerius metus (nuo 1999 m. iki 2006 m.) buvo neakredituotos (8 iš 525 vertinimui pateiktų studijų programų) arba ribojamai (35 studijų programos) ar lygtinai (79 studijų programos) akredituotos[602], taigi manytina, jog ir ateityje tokių programų bus labai nedaug, juo labiau, kad konkurencinė kova skatina universitetus saugoti savo reputaciją ir pačioms atsisakyti nekokybiškų studijų programų. Todėl tikslinga būtų anksčiau akredituotoms programoms taikyti supaprastintą vertinimo procesą, išsamiau vertinant tik tuos aspektus, kuriems buvo pareikštos pastabos.

Taigi, aukštojo mokslo kokybė yra tiek pačių aukštųjų mokyklų, tiek visuomenės, tiek valstybės siekinys. Tačiau akivaizdu, jog detalus šios srities teisinis reguliavimas nėra tinkama priemonė siekiant šio tikslo. Geriausi Lietuvos universitetai įvairiuose pasaulio universitetų reitinguose paprastai būriuojasi pirmojo tūkstantuko pabaigoje, todėl akivaizdu, jog pasirinkta netinkama aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo ir kontrolės strategija, kuri daro poveikį pasirenkamoms valstybinio reguliavimo priemonėms. Lietuvos aukštasis mokslas per keletą ateinančių dešimtmečių dėl socialinių, ekonominių, demografinių, kultūrinių priežasčių susidurs su rimtais iššūkiais, kurios nulems ir atitinkamų aukštųjų mokyklų finansavimo, valdymo, kokybės užtikrinimo reformų būtinybę. Todėl svarbiausia, jog visi, suinteresuoti aukštojo mokslo misijos įgyvendinimu ir intelektualios, kūrybingos, gebančios realizuoti savo poreikius šiuolaikinių politinių, ekonominių, sociokultūrinių pokyčių kontekste, visuomenės kūrimu, turėtų pakankamai politinės valios ir teorinių žinių bei praktinių įgūdžių pasirinkti tinkamas ir būtinas valstybinio reguliavimo priemones, kurios būtų suderinamos su aukštųjų mokyklų tradicinėmis ir moderniomis vertybėmis bei užtikrintų visuomenės ir valstybės poreikių įgyvendinimą.

Ketvirtos dalies išvados.

Akademinės laisvė ir institucinė autonomija turi būti suprantamos atsižvelgiant į šiuolaikinių demokratinių bendruomenių poreikius. Autonomija gali būti vertinama ir priimama kaip būtina ir reikalinga sąlyga universitetams vykdyti savo misiją.

[602] Iki 2009 m. reformos galiojusios teisės normos numatė, jog studijų programa galėjo būti akredituojama: be sąlygų, lygtinai, ribojamai, neakredituojama. Programa akredituojama be sąlygų, jei jos turinys, sandara ir vykdymas iš esmės atitinka teisės aktų nustatytus reikalavimus ir neturi trūkumų pagal programos akreditavimo kriterijus. Programa akredituojama lygtinai, jei jos turinys, sandara ir vykdymas iš dalies atitinka teisės aktų nustatytus reikalavimus arba yra taisytina pagal kurį nors programos akreditavimo kriterijų, bet ekspertai nustatė, kad aukštoji mokykla pajėgi nedelsiant ištaisyti programos trūkumus. Programa gali būti lygtinai akredituota ne ilgesniam kaip tos programos studijų trukmės laikotarpiui. Programa akredituojama ribojamai jei jos turinys, sandara ir vykdymas iš esmės neatitinka teisės aktų nustatytų reikalavimų arba yra nepatenkinama pagal kurį nors programos akreditavimo kriterijų; jei nustatytu laiku nepateikiama studijų programos savianalizė vertinimui. Programa gali būti ribojamai akredituota ne ilgesniam kaip tos programos studijų trukmės laikotarpiui. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2005 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. ISAK-2002 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 2 d. įsakymo Nr. ISAK-1911 "Dėl Aukštojo mokslo studijų programų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo" pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 123-4403.

Trumpai tariant, autonomiją galima apibrėžti kaip būtiną laisvę, įgalinančią instituciją maksimaliai kokybiškai organizuoti ir vykdyti veiklą siekiant įgyvendinti aukštajam mokslui keliamus tikslus. Tačiau būtina aukštųjų mokyklų autonomiją derinti su atskaitomybe visuomenei. Akademinė laisvė vertintina kaip akademinės bendruomenės nariams reikalinga laisvė, kurios pagrindu jie galėtų atlikti savo funkcijas kaip atitinkamos institucijos nariai. Tyrėjai, dėstytojai ir studentai turi būti laisvi nuo išorinių suvaržymų ir naudotis visiška minties, sąžinės, žodžio laisve kaupdami, tirdami ir skleisdami žinias ir vykdydami mokslinius tyrimus. Būtina pabrėžti, kad akademinė laisvė yra būtina tiek institucijos viduje, tiek iš visuomenės ir valstybės pusės. Tokia akademinės laisvės traktuotė yra naudinga pačiai visuomenei, nes skatina inovatyvumą, minčių liberalumą, atvirą ir kritinį mąstymą. Todėl akademinės laisvė yra ne tik ir ne tiek laisvė, kiek akademinės bendruomenės narių pareiga visuomenės atžvilgiu, pareiga siekti žinių ir jas skleisti bei kritiškai vertinti. Aukštojo mokslo institucijos turi teisę pretenduoti į autonomiją tiek, kiek jos bus kompetentinga intelektinės kultūros sklaidos misijai realizuoti. Demokratinėse visuomenėse aukštojo mokslo autonomija reiškia visuomenės ir akademinės bendruomenės tam tikrą socialinį ir ekonominį susitarimą, kuris įpareigoja akademinę bendruomenę kokybiškai vykdyti savo misiją, o visuomenę – užtikrinti aukštojo mokslo institucijoms ir aukštajam mokslui autonomišką statusą. Pastaraisiais metais vykdomos aukštojo mokslo reformos deklaruoja pagrindinius tikslus - daugiau autonomijos aukštosioms mokykloms ir mažiau valstybinio reguliavimo, jautrumas socialinių partnerių poreikiams ir rinkos mechanizmų diegimas visose aukštojo mokslo srityse. Finansavimo mechanizmų diversifikacija ir finansinė bei kokybės užtikrinimo autonomijos yra veiksniai, labiausiai analizuotini institucinės autonomijos kontekste[603]. Institucinės autonomijos atžvilgiu valstybė turėtų deleguoti sprendimų priėmimui reikalingas valdymo kompetencijas pačioms aukštosioms mokykloms, nes tik esant realiai autonomijai galima atitinkamai tikėtis ir reikalauti aukštųjų mokyklų atskaitomybės ir atsakomybės visuomenei ir valstybei.

[603] Orr, D. Can Performance-Based Funding and Quality Assurance Solve the State *vs* Market Conundrum? *Higher Education Policy*, 2005 (18), p. 31-50.

IŠVADOS

Apibendrinus atlikto tyrimo rezultatus, suformuluotos šios pagrindinės išvados:

1. Istorinėje tradicijoje susiformavę aukštojo mokslo principai ir vertybės, lemiantys aukštojo mokslo sistemos unikalumą, specifiškumą bei laiduojantys aukštojo mokslo pajėgumą įgyvendinti jam skirtą misiją ir uždavinius, suformuoja ir atitinkamo reguliavimo poreikį, kuomet valstybės ir aukštojo mokslo institucijų ryšiai turi būti grindžiami paritetiniais santykiais, o valstybės įtaka aukštųjų mokyklų veiklai turi būti tik tokia, kiek tai yra būtina visuomenės poreikiams užtikrinti. Tačiau aukštojo mokslo, kaip viešojo intereso traktavimas, suponuoja efektyvaus teisinio reguliavimo, siekiant maksimaliai patenkinti visuomenės poreikius, siekį, nes yra preziumuojama, kad be valstybės taikomų priemonių socialinė ir ekonominė lygybė šios viešosios gėrybės atžvilgiu būtų pažeista. Būtent ši aukštojo mokslo dichotomija ir nulemia valstybinio reguliavimo aukštojo mokslo atžvilgiu problematiką.

2. Vienok jei aukštasis mokslas laikomas ne tik viešąja, bet ir privačia vertybe, neišvengiamai kyla konfliktas tarp galimo perteklinio administracinio reguliavimo ir privačių subjektų tarpusavio susitarimu nustatomų nuostatų, kyla dvejonės, ar tokiu atveju yra tikslingas ir pagrįstas itin detalus administracinis reguliavimas ir sprendimų aukštojo mokslo priėmimo laisvės apribojimas valdymo, personalo, studijų programų turinio atžvilgiu. Kai kurių administraciniu reguliavimu įtvirtintų procedūrų laikymasis tik bereikalingai apsunkina aukštojo mokslo institucijų veiklą, riboja natūralių konkurencinių santykių susiformavimą ir yra nepateisinamas nei ekonominiu, nei socialiniu požiūriu. Aukštojo mokslo kaip viešosios ir privačiosios gėrybės dichotomija svarbi ir aukštojo mokslo finansavimo požiūriu, nes aukštąjį mokslą laikant privačia investicija neabejotinai didžiausiu naudos gavėju tampa pats studijuojantysis, todėl jis neišvengiamai turi prisidėti prie finansavimo.

3. Aukštojo mokslo masiškėjimo, komercializacijos, industrializacijos procesai, kuomet rinka ir visuomenės poreikiai palaipsniui turi vis didesnę įtaką universitetų finansavimui, studijų programų kūrimui, studijų kokybės kontrolės užtikrinimui, sukuria paradoksalią situaciją, kuomet valstybė, viena vertus, teisinio reguliavimo priemonėmis suteikia aukštosioms mokykloms gana plačią institucinę autonomiją, įgalinančią savarankiškai priimti sprendimus vidinio valdymo srityje, kita vertus, kitomis valstybinio reguliavimo priemonėmis (valstybiniu finansavimu, akreditacijos ir aukštųjų mokyklų veiklos rezultatų vertinimo procedūromis) daro tiesioginį poveikį aukštųjų mokyklų veiklai. Aukštojo mokslo srityje pastebima tendencija, jog kitomis valstybinio reguliavimo priemonėmis aukštojo mokslo institucijoms daromas toks pats, o kartais ir didesnis, poveikis nei teisiniu reglamentavimu, o šių priemonių naudojimo pagrįstumas ir visuomeninė kontrolė yra sudėtingesnė, nes tokių valstybinio reguliavimo priemonių pasirinkimas dažnai grindžiamas ne teisiniais, o ekonominiais, politiniais ir kitais argumentais.

4. Lietuvos aukštojo mokslo ir jo teisinio reguliavimo raidai didelės įtakos turėjo Lietuvos istorinė, politinė, ekonominė ir socialinė situacija. Tai, kad Lietuvos aukštojo mokslo vystymasis nuolat buvo pertraukiamas dėl istorinių bei politinių

aplinkybių, nulėmė tvirtų istorinių tradicijų bei vertybių nebuvimą bei abejotiną ir tendencingą tam tikrų reiškinių aukštajame moksle traktavimą. Lietuvos aukštųjų mokyklų veiklos patirtis parodė, kad tik tikslingas aukštojo mokslo institucijų teisinis reglamentavimas, nustatantis institucijoms plačią autonomiją valdymo, pedagoginio personalo parinkimo, mokslo krypties formavimo srityse, suteikiantis nuo politinių ar ekonominių valstybinės valdžios insinuacijų ir poveikio būdų nepriklausančią akademinę laisvę laiduoja efektyvų ir produktyvų studijų ir mokslo procesą bei visuomeniniais interesais pagrįstą šių įstaigų veiklą.

5. Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reglamentavimo srityje konstatuotini šie pagrindiniai trūkumai: teisinis reguliavimas yra perteklinis, kitaip tariant, teisės normomis reguliuojamos tos aukštųjų mokyklų veiklos sritys, kurios, remiantis aukštojo mokslo principais ir tradicija bei užsienio valstybių patirtimi, turėtų būti aukštojo mokslo institucijų savireguliacijos kompetencijoje; ydingas yra teisinio reguliavimo įgyvendinimo procesas, kitaip tariant, nors egzistuoja tam tikrą teisinį santykį reguliuojančios normos, tačiau dėl ekonominių ar politinių priežasčių jos yra neįgyvendinamos (pavyzdžiui, nors pagal Vyriausybės patvirtintos metodikos nuostatas nustatyta, kaip turi būti apskaičiuojamos ir skiriamos valstybės lėšos konkrečiai aukštajai mokyklai, tačiau realiai dėl sunkios valstybės finansinės padėties šios lėšos nėra skiriamos).

6. Lietuvos aukštojo mokslo reguliavimo instituciniame lygmenyje esama šių trūkumų:

6.1. Lietuvos aukštojo mokslo teisinio reguliavimo institucinis lygmuo pasižymėjo nepastovumu, kone kasmet keitėsi valstybinės institucijos, kurių kompetencijai buvo pavestas aukštojo mokslo sistemos reguliavimas ir priežiūra, valstybės institucijos, formuojančios ir įgyvendinančios nacionalinę mokslo ir studijų politiką, buvo steigiamos chaotiškai ir dažnai pertvarkomos arba joms nebuvo suteikiama pakankamų veiklos įgaliojimų, o tai turėjo neigiamos įtakos efektyviam aukštojo mokslo sistemos funkcionavimui ir padidino administracinę naštą aukštojo mokslo institucijoms, nes naujai steigiamos ar pertvarkomos institucijos nuolat keitė ir teisinį aukštųjų mokyklų veiklos reguliavimą.

6.2. Abejotina, ar kai kurios Švietimo ir mokslo ministerijai ir jai pavaldžioms institucijoms priskirtos funkcijos iš tiesų turėtų būti priskirtinos centrinei vykdomosios valdžios institucijai, pavyzdžiui, bendrųjų ir specialiųjų reikalavimų (studijų krypties, krypčių grupės arba studijų srities aprašų, metodinių nurodymų jų rengimui) pirmosios pakopos, vientisųjų studijų ir magistrantūros studijų programoms kūrimas ir tvirtinimas. Tokios tiesioginės aukštojo mokslo sistemos administravimo funkcijos nepagrįstai išplečia vykdomosios valdžios įtaką aukštojo mokslo institucijų veiklai, taip pat diskutuotina, ar atitinkamų valstybės institucijų tarnautojai turi pakankamai specialiųjų žinių, kad, šiuo atveju, galėtų nustatyti bet kurios ir kiekvienos valstybėje vykdomos studijų programos turinį bei detaliai jį reglamentuoti. Detalus kai kurių aukštųjų mokyklų veiklos sričių teisinis reguliavimas kritikuotinas ir dėl to, kad taip yra demonstruojamas tam tikras nepasitikėjimas aukštųjų mokyklų kompetencijomis, tuo pačiu tai riboja universitetų akademinę autonomiją bei jų galimybes geriausiu būdu įgyvendinti aukštajam mokslui keliamus tikslus.

7. Aukštojo mokslo prieinamumo aspektas Lietuvoje pasižymi teisinio reguliavimo disfunkcijomis ir pertekline valstybės įtaka sprendžiant studentų priėmimo į aukštąsias mokyklas klausimus:

7.1. Teisės į aukštąjį mokslą sampratoje svarbiausias aspektas yra aukštojo mokslo prieinamumas visiems pagal kiekvieno gabumus. Vienas iš pagrindinių iššūkių aukštojo mokslo prieinamumui yra tai, jog vis didėjantis aukštojo mokslo poreikis nėra adekvatus valstybių galimybėms ar norui suteikti pakankamai viešųjų išteklių ar teisinių mechanizmų atitinkamam šio poreikio įgyvendinimui. Lietuvos aukštojo mokslo prieinamumo problematika didele dalimi yra nulemta Lietuvos konstitucinės nuostatos, numatančios teisę gerai besimokantiems piliečiams nemokamai įgyti aukštąjį išsilavinimą valstybinėse aukštosiose mokyklose. Šis konstitucinis įpareigojimas yra unikalus pasauliniame kontekste, tačiau abejotinas tiek ekonominio bei socialinio pagrįstumo, tiek teisinio reguliavimo požiūriu. Kita vertus, valstybei finansiškai nepajėgiant užtikrinti visų gerai besimokančių teisės į nemokamą aukštąjį mokslą, konstitucinės jurisprudencijos lygmenyje atsiranda įvairių manipuliacijų šios teisės aiškinimo atžvilgiu, o tai neužtikrina teisinio aiškumo bei teisėtų lūkesčių principų įgyvendinimo.

7.2. Teisės į aukštąjį mokslą prieinamumo netinkamas įgyvendinimas Lietuvoje sietinas ir su itin dažnai kitusiu teisiniu reglamentavimu, šį aukštojo mokslo aspektą iki 2009 m. gegužės 12 d. reguliavęs Aukštojo mokslo įstatymo 47 straipsnis buvo keičiamas šešis kartus.

7.3. Egzistavęs teisinis reguliavimas, kuriuo buvo numatyta Vyriausybės kompetencija nustatyti bendrą leistiną priimamų studentų (tiek valstybės finansuojamų, tiek savarankiškai mokančių už studijas į visų formų studijas visose programose ir visose studijų pakopose) skaičių be jokio pagrįsto visuomenės poreikio ribojo aukštųjų mokyklų veiklą ir tuo pačiu paneigė kiekvieno asmens teisę į aukštąjį išsilavinimą. Todėl šios nuostatos panaikinimas nuo 2009 m. gegužės 12 d. yra vertintinas kaip pozityvus reiškinys.

7.4. Nuo 2009 m. gegužės 12 d. įsigaliojusiame Mokslo ir studijų įstatyme numatyta nuostata, jog valstybės finansavimas skiriamas pagal sudarytą geriausiųjų abiturientų eilę. Tokiu reguliavimu konstitucinė nuostata dėl teisės gerai besimokantiems įgyti nemokamą aukštąjį išsilavinimą gali būti iškraipoma, nes sudaroma „geriausiųjų eilė“ nebūtinai apima tik gero mokymosi kriterijus atitinkančius studentus, eiliškumas toje eilėje nustatomas lyginimo metodu, tai yra lyginant asmenų rezultatus, analogiškai vertinami ir jau studijuojantys asmenys, todėl įmanoma situacija, kuomet asmuo, gaunantis valstybės finansavimą, nėra „gerai“ besimokantis objektyvia absoliučiąja prasme, o tokiu gali būti laikomas tik subjektyviai lyginant studijuojančiųjų rezultatus. Toks teisinis reguliavimas socialinio teisingumo požiūriu ir konstitucingumo prasme yra abejotinas.

8. Aukštojo mokslo studijų finansavimo modelis yra vienas iš esminių veiksnių, nulemiančių visą aukštojo mokslo sistemą – tiek instituciniu, tiek kokybiniu, tiek prieinamumo ir kitais lygmenimis. Tyrime nustatyti tokie pagrindiniai finansavimo metodai: pagal aukštojo mokslo finansavimo šaltinių sąveiką ir finansuotojų daromą poveikį aukštojo mokslo sistemai – biurokratinis, kolegialus ir rinkos modeliai, bei pagal aukštojo mokslo valstybinio finansavimo adresatą – institucinis

finansavimas, programinis finansavimas ir paslaugos gavėjo finansavimas. Valstybinio finansavimo būdai ir mechanizmai skirtingose valstybėse yra labai įvairūs, jų pasirinkimas priklauso nuo valstybiniu reguliavimu siekiamų tikslų, valstybės ekonominio pajėgumo, valstybės institucijų ir aukštųjų mokyklų autonomijos santykio. Lietuvoje nei vienas taikytas aukštojo mokslo finansavimo modelis ir pasirinktos priemonės neužtikrino pakankamo studijų prieinamumo, kokybės, nepadėjo pritraukti kvalifikuoto pedagoginio personalo.

9. Nuo 2009 m. gegužės 12 d. įtvirtintas aukštojo mokslo finansavimo modelis pasižymi šiais trūkumai:

- kritikuotinos Mokslo ir studijų įstatymo 71 straipsnio 1 ir 2 dalys, kuriose numatyta, jog Vyriausybės nustatyta tvarka ir dydžiu daliai valstybės nefinansuojamose vietose geriausiai studijuojantiesiems kompensuojama per atitinkamą laikotarpį sumokėta studijų kaina (kainos dalis, ne didesnė kaip norminė studijų kaina), o bendras asmenų, kuriems kompensuojama studijų kaina, skaičius yra ne didesnis kaip proporcingas 10 procentų valstybės finansuojamose vietose tais metais pirmuosius dvejus studijų ar likusius studijų metus studijas baigusių asmenų skaičiaus. Konstitucinis Teismas nutarimuose ne kartą yra konstatavęs, jog įstatymu nustatyti kriterijai, kuriuos atitinkantys valstybės finansuojami asmenys laikomi gerai besimokančiais, negali būti formalūs, neleistina iš anksto nustatyti kokį nors esą „gerai besimokančių piliečių“ skaičių - absoliutų ar santykinį dydį;

- neefektyvi ir ydinga studentams skiriamų paskolų sistema - studentai, paėmęs paskolas studijoms iš komercinių bankų, turi iškart po paskolos išmokėjimo (tai yra, suteikimo paskolos gavėjui) mokėti palūkanas; paskolos turi būti pradedamos grąžinti per 12 mėnesių po studijų baigimo arba nutraukimo, nors kitose valstybėse paskolos grąžinimo pradžios terminas arba išvis nėra numatytas ir yra siejamas tik su gaunamomis pajamomis, arba toks terminas yra žymiai ilgesnis;

- nėra jokių objektyvių priežasčių, dėl kurių reikėtų valstybės užsakymą tam tikrų sričių (krypčių) specialistams rengti suteikti privačioms aukštosioms mokykloms.

10. Pagrindiniai aspektai, akcentuotini kalbant apie valstybinio reguliavimo ir aukštųjų mokyklų institucinės autonomijos santykį, yra aukštojo mokslo institucijų teisinis statusas ir konstitucinis apsaugos lygmuo, valdančių ir sprendimus priimančių organų nepriklausomybė, finansinės ir akademinės laisvės laipsnis. Šiuo požiūriu Lietuvos teisiniame reguliavime pastebimos tokios disfunkcijos:

10.1. 2009 m. priėmus naują Mokslo ir studijų įstatymą bei pakeitus aukštųjų mokyklų statusą iš biudžetų į viešąsias įstaigas, aukštosios mokykloms įgavo autonomiją įmokų už studijas dydžio nustatymo, turto valdymo, skolinimosi bei kitos finansinės veiklos srityse. Tačiau skolinimosi galimybė yra apribojama konkrečiomis detalizuojančiomis nuostatomis, kurių privalo laikytis aukštojo mokslo institucijos, taip pat nuosavybės teise valdomo turto atžvilgiu aukštojo mokslo institucijoms numatyti įpareigojimai atsižvelgti į valstybės poziciją tam tikrais klausimais, pavyzdžiui, norint perleisti nekilnojamąjį turtą tretiesiems asmenims būtina gauti išankstinį Vyriausybės ar jos įgaliotos institucijos leidimą. Pilnos autonomijos turto valdymo srityje aukštosios mokyklos neįgijo ir įvykdžius aukštojo mokslo sistemos

reformą, tačiau ir esami pokyčiai užtikrina ženkliai didesnę universitetų autonomiją.

10.2. Iki 2009 m. įvykdytos aukštojo mokslo reformos egzistavusi aukštojo mokslo institucijų valdymo struktūra neatitiko kitose šalyse esančios praktikos, nes universitetų taryboms buvo numatyta visuomeninės priežiūros ir globos organo kompetencija, o senatai, kuriuos sudarė akademinės bendruomenės nariai, buvo priskirtos organizacinio bei administracinio valdymo funkcijas. Įvykdžius reformą pasirinktas valdymo modelis, kuriame taryba (sudaryta iš akademinės bendruomenės atstovų ir socialinių partnerių) turi daugiausiai teisių ir gali daryti didžiausią įtaką aukštųjų mokyklų veiklai. Pažymėtina, jog net penkis (tai yra, daugiau nei pusę) Tarybos narių skiria Švietimo ir mokslo ministras, teoriškai tokia ministro kompetencija yra derinama su kitų subjektų valia, tačiau praktiškai ministras gali piktnaudžiauti jam suteikta diskrecija, nes įstatyme ir poįstatyminiuose teisės aktuose nenumatyti jokie saugikliai ar mechanizmai, numatantys ne tik ministro teisę, bet ir atsakomybę už galimus universitetų autonomijos pažeidimus.

10.3. Nors, kaip ir daugumoje Europos valstybių, Lietuvos aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo sistemą sudaro savianalizės, išorės ekspertų ir grįžtamojo ryšio procesai, tačiau studijų kokybės užtikrinimo sistema Lietuvoje yra pernelyg centralizuota ir formalizuota, esama ir biurokratizmo apraiškų, kurios nepagrįstai apsunkina naujų studijų programų diegimą, o taip pat didina aukštojo mokslo institucijų administracinę naštą pakartotinai vykdant jau akredituotų programų vertinimą. Todėl manytina, jog, pavyzdžiui, rengiant studijų programas yra prasminga ir tikslinga mažinti teisinį reguliavimą, suteikti universitetams daugiau laisvės ir atsakomybės, nustatyti tik pačius bendriausius reikalavimus studijų programoms (pavyzdžiui, kreditų skaičių, pasirenkamųjų dalykų studijų programoje procentą bei maksimalų studijuojamų per semestrą dalykų skaičių). Kitos normos, detalizuojančios studijų programų turinio formavimą, yra perteklinės ir ne tik sukeliančios administracinę naštą aukštosioms mokykloms ir jų pedagoginiam personalui, tačiau ir iš esmės naikinačios auktųjų mokyklų atsakomybę už studijų turinį, atitinkamai ir už kokybę.

11. Konkretaus universiteto sėkmę šiuolaikinėje socialinėje, kultūrinėje, ekonominėje, demografinėje aplinkoje gali nulemti tokių faktorių visuma: aukštosios mokyklos santykių su visuomene plėtojimas; finansinių šaltinių diversifikacija; vidinės struktūros ir valdymo sistemos tobulinimas; produktyvios akademinės bazės išlaikymas ir fundamentaliųjų bei taikomųjų tyrimų plėtojimas; inovatyvios korporatyvinės vidinės kokybės kultūros formavimas; studijų tarpdisciplinišKumas, studijų programų turinio pritaikomumas ir inovatyvių technologijų pasitelkimas studijų procese; vystymosi taktikos ir pasirenkamų metodų koreliacija su institucijos strategija ir misija.

PASIŪLYMAI

1. Siekiant išvengti Konstitucijos fiktyvumo, siūlytina keisti Konstitucijos 41 straipsnio 3 dalį, apibrėžiant teisę į aukštąjį mokslą taip, kaip ji yra numatyta tarptautiniuose ir regioniniuose dokumentuose bei kitų valstybių konstitucijose – „Aukštasis mokslas prieinamas visiems pagal kiekvieno sugebėjimus“, tai yra panaikinant antrąjį sakinį „Gerai besimokantiems piliečiams valstybinėse aukštosiose mokyklose laiduojamas nemokamas mokslas“. Tokiu atveju valstybė įsipareigojimus užtikrinant aukštojo mokslo prieinamumą prisiimtų vadovaudamasi įstatymais, atsižvelgdama į valstybės finansinius pajėgumus.

2. Pakeitus Konstitucijos 41 straipsnio 3 dalį, siūlytina atitinkamai sistemiškai keisti ir kitas Mokslo ir studijų įstatymo nuostatas.

3. Siūlytina sugrąžinti įstatymo nuostatą, jog aukštųjų mokyklų ir valstybės santykiai turėtų būti grindžiami bent penkeriems metams sudaromomis sutartimis, kuriose būtų suformuluotos aukštajai mokyklai keliamos užduotys (apibendrintai, pagal studijų kryptis) ir valstybės įsipareigojimai tas užduotis finansuoti. Šiuo atveju bazinis finansavimas aukštojo mokslo institucijoms būtų skiriamas atsižvelgiant į valstybės nustatytus kriterijus ir galėtų būti siejamas su lėšomis infrastruktūrai plėtoti, moksliniams tyrimams vykdyti. Šių lėšų sąskaita būtų mažinamas studentų, kuriems skiriamas studento krepšelis, skaičius, ir valstybinis finansavimas būtų skiriamas tik iš tiesų patiems geriausiems abiturientams, pilnai įvertinus valstybės finansines galimybes. Manytina, jog bazinis studijų finansavimas tiek aukštajai mokyklai, tiek valstybei yra tiek teisiniu, tiek ekonominiu požiūriu parankesnis, nes leidžia efektyviau planuoti lėšas (valstybei – numatyti biudžeto poreikį) bei užtikrinti tam tikrą ilgalaikį stabilumą.

4. Siekiant, kad ilgalaikėje perspektyvoje nebūtų atsisakyta brangesnių, tačiau valstybei svarbių studijų, su aukštosiomis mokyklomis turėtų būtų susitariama, kiek ir kokių konkrečių specialybių studentų jos įsipareigoja paruošti už gaunamą finansavimą valstybei nustatant atitinkamą skaičių valstybės finansuojamų studentų krepšelių. Valstybės užsakymo modelio įdiegimas leistų operatyviai reaguoti į darbo rinkos poreikius.

5. Siūlytina aukštojo mokslo finansavimo mechanizmą papildyti nauja finansavimo priemone – studijų registracijos mokesčiu. Registracijos (studijų) įmokas turėtų mokėti visi valstybinių aukštųjų mokyklų studentai nepriklausomai nuo to, kokia forma vyksta jų studijos (nuolatinės, ištęstinės, vientisosios), taip pat nuo to, ar jų studijos yra finansuojamos valstybės, ar privačiomis lėšomis. Studijų registracijos mokestis būtų mokamas kiekvieno semestro pradžioje ir reikštų, jog tą konkretų semestrą studentas pageidauja tęsti studijas pasirinktoje programoje ir būti egzaminuojamas. Įstatymu būtų reglamentuojama tik minimali ir maksimali studijų registracijos mokesčio riba, o konkretų įmokos dydį nustatytų pačios aukštosios mokyklos.

6. Tiek valstybei, tiek aukštosioms mokykloms taip pat turi būti numatyta teisė socialiai remtiniems ar pažangiausiems studentams kompensuoti ar atleisti nuo studijų registracijos mokesčio. Tokio proceso tvarka valstybės lygmeniu turėtų būti

nustatyta poįstatyminiais aktais, o aukštojoje mokykloje – vadovaujantis konkrečios aukštosios mokyklos statutu.

7. Keistina ir paskolų studijoms sistema. Esminė pertvarka paskolų grąžinimo sąlygose turėtų būti nuostatos, numatančios apibrėžtą paskolos grąžinimo terminą, taip pat paskolų grąžinimo grafikų, atsisakymas. Paskolų studijų įmokai ir/ ar registracijos mokesčiui apmokėti grąžinimas turėtų būti siejamas tik su studijas baigusių asmenų pajamomis. Šių pajamų dydis turėtų būti siejamas su statistiniu vidutinio dydžio darbo užmokesčiu.

8. Yra būtina sukurti teisinę aplinką, skatinančią verslo investicijas į aukštąjį mokslą, todėl siūlytina skatinti verslo subjektus skirti paramą tiesiogiai aukštosioms mokykloms, pavyzdžiui mokant stipendijas pasirinktiems studentams ar apmokant darbuotojų (esamų ar potencialių) studijas (sumokant studijų registracijos mokestį ar studijų kainą).

9. Siūlytina keisti Mokslo ir studijų įstatymo 20 straipsnio 11 dalį, kurioje numatyta, kad jei tarybos narys netinkamai vykdo aukštosios mokyklos statuto, tarybos darbo reglamento nustatytas pareigas arba nepasirašo įsipareigojimo vadovautis aukštosios mokyklos ir visuomenės interesais ir sąžiningai atlikti nustatytas funkcijas, tarybos pirmininkas turi teisę kreiptis į tą narį paskyrusį asmenį su prašymu atšaukti paskirtą tarybos narį. Vienok tarybos narį paskyręs asmuo neprivalo vadovautis tarybos pirmininko rekomendacijomis, pažymėtina ir tai, kad tarybos nariui nėra nustatyta jokia kita atsakomybės rūšis už netinkamai vykdomą veiklą. Todėl šią įstatymo nuostatą siūlytina papildyti, įtvirtinant aukštosios mokyklos (jos senato ar tarybos) teisę atšaukti tarybos narį iš užimamų pareigų ar kitaip daryti poveikį jo veiklai.

10. Siūlytina liberalizuoti studijų kokybės vertinimo procesą, pavyzdžiui, vykdant periodinę kokybės kontrolę, akredituoti ne atskiras studijų programas, tačiau visą studijų kryptį konkrečioje aukštojoje mokykloje, taikant ne detalizuotą ir biurokratišką vertinimo metodiką, o į praėjusio laikotarpio rezultatų analizę orientuotą tyrimą. Manytina, jog kiekvienos studijų programos detalus vertinimas jas teikiant registruoti, taip pat jų pakartotinis detalus vertinimas periodinės kas 6 metus vykdomos akreditacijos metu nėra itin tikslingas, prasmingiau būtų detaliai, nuosekliai ir išsamiai vertinti kiekvieną aukštosios mokyklos paraišką pradėti naują studijų kryptį. Todėl tikslinga būtų anksčiau akredituotoms programoms taikyti supaprastintą vertinimo procesą, išsamiau vertinant tik tuos aspektus, kuriems buvo pareikštos pastabos.

SATE REGULATION OF HIGHER UNIVERSITY EDUCATION

Summary

The problem of the research. The issue of higher education has been recently discussed in the context of globalization; tendencies of massivity, commercialization, internationalization, fragmentation, and industrialization have been stressed. An especially vivid phase of development of higher education in Europe started in the end of the XX – beginning of XXI centuries, when international cooperation and internationalization of higher education intensified. This phenomenon was marked and stimulated by factors – ministers of education of Europe have signed the Declaration of Bologna, which, *inter alia*, has raised goals of increasing mobility of students and lecturers, international expansion of higher education, as well as Lisbon Declaration of the year 2000, declared by the European Union Heads of States and Governments, which raised an ambitious goal under conditions of globalization for European Union to become the most competitive, knowledge economy based market in the world. Higher education had a prescribed goal to become the dominant while developing skills and competencies necessary for a successful implementation of Lisbon goals. Documents adopted by both international and European Union institutions have multiply stressed the special role of science and study institutions while creating a competitive knowledge society, ensuring progress and development of society both in a separate state, as well as in European Union and world-wide.

At the same time higher education is being criticized for its poor quality, insufficient participation of social partners in the management of universities, too extensive and insufficiently specialized studies, too detailed study programs, insufficient pedagogical staff and scientific research, un - openness towards society. Therefore an inevitable question is raised, which refers to what causes such ambivalent state of higher education, what influence does a state have in solving (or, on the contrary, causing) the problems that the system of higher education encounters, what means and national regulatory such influence can be modeled. In the changing political, social and economic surroundings of higher education the relation between higher education institutions and the state is influenced by changes as well. A common tendency of many countries is considered the weakening of the state influence and control towards higher education institutions, however, the state while still remaining the main financial source for higher education is interested in optimizing the effectiveness of higher education institutions, sustain a certain quality of higher education, and ensure its focus on the needs of society and market.

Higher education constantly encounters issues of social openness and accountability. The Constitutional Court of Republic of Lithuania has numerously stated that the goal of higher education is to create, assemble and disperse knowledge of science and cultural virtues, foster personality and society. Therefore, society is interested, that higher education institutions would provide conditions for deve-

lopment of a versatile personality, that higher education institutions would have freedom of lecturing, scientific research and creative activity. In turn higher education institutions have to react accordingly and coordinate their activity with the changing needs of society and its interests. Therefore, the principle of autonomy of the higher education institution has to be combined with the principle of responsibility and accountability towards society, other constitutional virtues, with an obligation of higher education institutions to abide with the Constitution and law, with correlation and combination of interests of higher education institutions and society (Decision of the Constitutional Court, February 5th, 2002). The Great Charter of Universities (*Magna Charta Universitatum*, September 18th, 1988), actually, has determined that "the purpose of universities to provide knowledge for the young generation in nowadays world means that they, at the same time, have to serve all of the society". In order "for the university to satisfy the needs of the modern world, its research and scientific activities have to morally and intellectually be independent from any political, ideological or economical power". (Main principles, Article 1). This presupposes an exceptional status of the university in the state and society (Decision of the Constitutional Court, June 27th, 1994).

A state which seeks to implement the mission of higher educations, also society which has ambitions to become intellectual, competitive, economically capable in the context of modern political, economical, socio-cultural changes has to create necessary conditions (financial, legal, administrative), that would not conflict with the traditional and modern values of institutions of higher educations, and would help universities to improve and modernize their activity, become more competitive, and ensure implementation of the needs of the state and society. It is, however, acknowledged that essential traditions and values of the universities, i.e., unity of science and studies, institutional autonomy, academic freedom, democracy, accumulation, protection and creation of knowledge, are to be protected and expanded despite any challenges raised by the changes in nowadays-modern society.

Relevance of the doctoral research. Higher education as a specific social and cultural phenomenon, requires adequate legal regulation: special attention here is paid to the goal that are prescribed by such legal regulation; perceiving higher education as a public virtue; maintaining balance between detailed and peculiar legal regulations and principles of self-government of the institutions of higher educations and their academic freedom. Quality of legal regulation in the context of higher education is especially important, because it gives ground for balanced interests of different societal groups, as well the state itself. Different aspects of regulation should be bared in mind while seeking effective regulation – economic, social, cultural and others, in other words, systematic approach should be used, the policy of the state toward higher education has to be clearly formulated and reasonably improved, requirements of the laws should be reasoned, proportionate and comprehensive, with out high costs related to their implementation and without the increased administrative burden to the respective subjects.

Higher education of Lithuania and its legal regulations constantly undergo various changes – both necessary ant timely, and quite chaotic and fragmented. It is also important to note that legal regulation of higher education is harmonized and

correlates with other means of state regulation – financing, quality (licensing, accreditation, external evaluation), formation and development of political activity strategy. There have recently been a number of reforms implemented in the field of higher education, related to financing of higher educations, management, transformations of influence of the state institutions. Therefore scientific research of these processes is very relevant, important and timely.

Participation of the state in the field of higher education is related with these goals: ensuring quality of higher education, implementing of the accountability to the society, overseeing of utilization of state financing, ensuring economic and industrial needs of the state by identifying demand for certain specialists and ensuring their adequate preparation in the state higher education institutions. However, the state should be interested to provide broad powers to institutions of higher education in solving structural organization, management, quality issues, since universities themselves, while protected from to extensive influence of state legal regulation and micromanagement, can fully take institutional responsibility in light of society for results and quality of their activities. There are current reoccurring discussions in Lithuania, related with financing, ensuring of quality, accountability toward society, and management of higher education. One of the most important notes of these discussions is the problem of relation between influence of the state power and its extent and institutional autonomy of the higher education institutions. State power institutions have quite extensive powers and discretionary rights reasoned by the protection of societal needs and interests. The right and obligation by the state to regulate the system of higher education and main aspects of the activity of higher education institutions, are in essence non-questionable, however, the regulating strategy and means chosen by the state raise some doubts. It should be noted, that the state has undertaken discretion to set certain aspects of the activity of higher education institution in too much detail by way of certain means (legal regulation and administrative procedures), that should traditionally fall under the competence of autonomy of higher education institutions. While participants of the system of higher education seek as much independence from the state institutions as possible, especially in the fields of finance utilization, management and study process formation.

Therefore it is important and purposive to systematically research which principles and values of higher education presuppose, at the highest extent, the need of a certain state regulation, which factors mostly influence changes in the system of higher education and directly correlate with respective choices of the means of state regulation. Scientific research of state regulation of higher education in light of legal regulation is relevant and timely, because higher education of Lithuania constantly meets political, economical and social challenges, the reform of higher education is not completed, therefore, the problem of extent of state regulation in the field of higher education remains relevant and calls for detailed analysis.

The object of the doctoral research. Features and problems of the state regulation system of higher institutional education.

The subject of doctoral research. Legal regulation of activity of higher university education institutions and its dysfunctions.

It should be noted that concepts of "higher education institution", "higher school", "university" are used as synonyms in this research, in other words, they describe institutions which implement university studies, carry out scientific research, experimental development (social, cultural) and (or) high level professional art is expanded. Therefore, this research does not cover higher non-university educational institutions – colleges (that implement college studies, develop applied scientific research and (or) non-professional art), as well as scientific research institutes (that implement long term scientific research or experimental development in certain fields, that are important to the state, society or industrial objects). Such methodological approach was determined by objective to research only higher education schools that provide qualification degrees of all levels (baccalaureate, master, doctoral), implement studies and scientific research. Therefore, in all cases, when the above-mentioned concepts are used, it is presumed that higher education institution, i.e., university is described; if for certain objective reasons related to the research the activity of higher schools, i.e., colleges is analyzed, it shall be expressly named. Furthermore, development circumstances of the non-university higher education sector, its principles of activity, state regulation problems pose a much broader scope that cannot be fully covered by the scope of the dissertation research.

The aim of the doctoral research. The aim of this study is to systematically research the problematic of state regulation of higher university, to determine dysfunctions of state and legal regulation and propose possible alternative models of mean of regulation.

Following **objectives** where raised while seeking the described aim: 1. To present the concept of higher education and its development, to discover features and principles of this social, cultural and institutional phenomenon, discuss most important factors influencing the change and development of higher education in the end of XX – beginning of XXI centuries, correlating with the respective need of state regulation, to present development of higher education in Lithuania as well as discover features of legal regulation of higher education in Lithuania and ways of administrative legal regulation in the system of higher education in 1918 – 2010; 2. To analyze the content of the right to higher education in international and regional legal documents, analyze practice of legal and quasi-legal organizations while analyzing breaches of the right to higher education and to discover the scope of the right to higher education based on these decisions, to analyze the concept of the right to higher education in Lithuania in constitutional jurisprudence and to discover influence of this concept towards means and scope of state regulation; 3. To determine models of financing of higher education and ways of distribution of state financing to higher education institutions, to evaluate their advantages and disadvantages, to discover experience of foreign countries in financing higher education, to identify problems of application of each financing model in separate states, and to analyze development of financing of Lithuanian higher education in the context of experience of other countries; 4. To evaluate tendencies of financing of higher education in Lithuania and to determine shortages of legal regulation of this field, disclose problems related with dysfunctions of legal regulations and shortcomings

of practical applications, determine possible alternatives for the financing model of Lithuanian higher education, as well as propose means and mechanisms for their implementation; 5. To disclose social and cultural basis of the autonomy of higher education, to analyze the theoretical paradigm of autonomy of higher education institutions and practical implementation tendencies and problematic in foreign countries; 6. To analyze model of relation between state regulation of Lithuanian higher education institutions and institutional autonomy in light of financing, internal management autonomy and quality of higher education institutions, to determine problems of legal regulations and propose possible solutions to those.

Academic novelty and practical value of the doctoral research. In the science of law in Lithuania dimensions of accessibility, institutional autonomy, ensuring of quality of higher education were not systematically researched in the light of legal regulation. Novelty and relevance of the research is reasoned by the fact that after completing reform of higher education in 2009 its first results and obvious successes and shortages are analyzed on the scientific level for the first time.

Higher education encounters challenges of massiveness, globalization, internationality; problematic of relation between financing, structural management, institutional autonomy and state regulation all over the world, therefore, special attention in this doctoral thesis is devoted to experiences of foreign countries in various spheres of activity of the system of higher education, which allows to systematically evaluate regulatory features and shortages of legal regulation in Lithuanian higher education. Scientific novelty and practical aspect of the research are influenced by the fact that research is not based solely on analysis of legal regulation, but it is evaluated in the context of other state regulation mechanisms. Furthermore, research formulates possible alternatives for legal regulation of separate fields of higher education, and, after determining certain dysfunctions of legal regulation, possible solutions are proposed.

Some questions analyzed in the research (e.g., content and scope of the right to higher education) were not discussed in the science of law in Lithuania, therefore theoretical paradigm of higher education formulated in this thesis and theoretical analysis of certain aspects may be valuable for scientists of other spheres (educology, history, political science, etc.), as well as other interested in higher education as in social and cultural phenomenon.

No doubt that reform of higher education in Lithuania is not yet complete, and with time both legal regulation and other applied mechanisms of state regulation will be improved and corrected, therefore, it is perceived that this research, where experience of foreign countries, development of legal regulation in Lithuania, are analyzed in great detail and systematically, dysfunctions of legal regulation and problematic of application of state regulatory measures are disclosed, may also carry practical value. Due to above mentioned reasons, the research is valuable in seeking a more effective regulation in the spheres of financing, ensuring quality, institutional autonomy of higher education.

The defended theses of the doctoral research. Following theses are formulated and defended by this research:

1. The specifics of the system of higher education determine need for state regulation that carries certain distinct characteristics. Applied measures of state regulation are identical for higher education, as well as other spheres of state regulation, however, their application must comply with traditions and values of higher education as that of a social and cultural institute. However, at the present moment the state does not have a clear strategic vision of higher education, and means of regulation chosen by the state, and the tactics and scope of their selection are not coordinated and do not add to dispersion of goals and mission of higher education.

2. State regulation means and their scope in the sphere of higher education do not correspond to the autonomy of higher education institutions and principles of their academic freedom, and do not ensure the quality and effective activity of higher education institutions.

3. Dysfunctions of legal regulation of Lithuanian higher education and ineffectiveness of application of law in some spheres of higher education are one of the main factors determining the problems of the system of higher education.

Methods of doctoral research. The methodological basis of the research consists of higher education as a model of educational and institutional system that has a distinctive concept and its development, as well as possessing separate structure. Problematic of state regulation of higher education is analyzed based on these methods: document analysis, description, analytical – critical, analyses of scientific literature, historic analysis, systematic analysis, comparative, source content analysis, meta-analysis.

Short overview of the content of dissertation.

Doctoral thesis are formed of introduction, four parts, conclusions, proposals, appendixes (28 appendixes), and list of legal and scientific literature (451 positions in the list of literature) regulating higher education in Lithuania.

In the *introduction* of the doctoral thesis the scientific issue is raised, the object of the research is described, aim and objectives are raised, methodological aspects and methods, scientific novelty of the research, its theoretical and practical value is described, a list of publications where main aspects of doctoral research are discussed.

The doctoral dissertation is composed of four main parts: **"Theoretical paradigm of higher education**", **"Development of legal regulation of higher education in Lithuania"**, **"Problems of financing an accessibility of higher education", "Dimension of institutional autonomy of higher education".**

In the *first part* of the doctoral thesis „***Theoretical paradigm of higher education***" is composed of five chapters: *„Concept of higher education and its development*"; „*Characteristics and principles of higher education as social and institutional phenomenon* "; „*Development tendencies and challenges of the higher education system in XXI century"; „Dimensions of the higher education system*"; „*Specifics of state regulation of higher education in Lithuania*" (with sub-parts „Characteristics of state regulation of higher education in Lithuania"; „Goals of legal regulation and nature of administrative legal regulation in the system of higher education"). It this part of the dissertation theoretical concept of higher education, its system and conceptual development, main features that determine need for certain

legal regulation and its scope are discussed. This part of the research principles of higher education as social and institutional phenomenon are discussed, and their incorporation into legal norms of Lithuania. To reach goals raised by doctoral research a list of certain dimension of the system of higher education is formed, which are regulated by means of state regulation, but which, at the same time influence creation of such means; those higher education dimensions are selected for analysis which are influenced by legal regulation the most.

The *second part* of doctoral research ***"Development of legal regulation of higher education in Lithuania"*** is divided into four parts: „*Short overview of historic development of higher education in Lithuania*"; „*Specifics of legal regulation of higher education in Lithuania in 1918 – 1990*" (with sub-parts „Activity of higher education institutions and their legal regulation in 1918-1940", „Specifics of legal regulation of higher education in Lithuania in 1940 – 1990"); „*Tendencies of legal regulation of the system of higher education in 1990-2010*" (with sub-parts „Transformations of legal regulation of higher education in 1990 – 1999", „Changes in legal regulation of higher education in 2000 – 2009"); „*Institutional level of legal regulation of higher education in Lithuania*". In this part of the dissertation development tendencies of higher education in Lithuania are discussed, historic, economical, social circumstances of incorporation and activity of higher education institutions are discovered; influence of the historic context on legal regulation of the whole system and separate branches of higher education institutions is evaluated. This part of the doctoral research analyses legal regulation of higher education and its development of period of 1918 – 1940, the soviet period, period after restoration of independence of the end of the XX – beginning of the XXI centuries. This part of the doctoral research also analyzes institutional level of regulation of higher education, competent institutions, their functions, influence of state power institutions toward activity of higher education institutions is discussed.

The *third part* of the doctoral research ***"Problems of financing an accessibility of higher education"*** is divided into three chapters: „*The content of the right to higher education and its influence on legal regulation of higher education"* (with sub-parts "Right to education in international and regional legal documents", „Content and scope of the right to higher education", „Right to higher education in Lithuania"); „*Financing of the system of higher education"* (with sub-parts "Model of higher education financing", "Ways of state financing of higher education and experience of foreign countries"); „*Financing problems of higher education in Lithuania*" (with sub-parts „Dynamics of state financing of higher education in Lithuania", "Reform of higher education financing of 2009 – possibilities and *status* quo", "Alternative model of financing of higher education in Lithuania"). In this part of the dissertation the concept of right to higher education is analyzed in international and regional documents, the content and scope of this right, as well as its interpretation in the constitutional jurisprudence of Lithuania. An aspect of accessibility of higher education is separated as well as constitutional obligations of Lithuania in the field of accessibility of higher education. Experience of foreign countries is analyzed in selection ways of state financing, development and challenges of financing of higher education in Lithuania is researched; after analyzing

main provisions of the financing reform of higher education in Lithuania and evaluating first results of the reform, conclusions are regarding main shortages and advantages of the reform are provided, other financing alternatives for higher education are suggested.

The *fourth part* of the doctoral research ***"Dimension of institutional autonomy of higher education"*** is composed of three chapters: „*Autonomy of higher education institutions"* (with sub-parts „Historical, social, cultural grounds of higher education institutions autonomy", „Content and scope of university autonomy and academic freedom"); „*Relation model between state regulation of Lithuanian higher education institutions and institutional autonomy"* (with sub-parts „Financial autonomy of higher education institutions", „Management autonomy of higher education institutions"); „*Institutional autonomy of higher educations and ensuring quality of higher education in Lithuania*" (with sub-parts "Models and means of ensuring quality of higher education", „Relation between external quality control of higher education in Lithuania and institutional autonomy"). In this part of the doctoral dissertation social and cultural grounds of higher education institutions' autonomy are discussed, practical implementation tendencies in foreign countries and their problems, problems and shortages of legal regulation are discussed, models and ways of ensuring quality of higher education are analyzed, influence of the scope of the autonomy of higher education institutions and state regulation on the quality of higher education in Lithuania.

Conclusions

The following main conclusions were made after summarizing the results of the research:

1. Principles and values that were formed due to historic tradition, which determine uniqueness and specifics of the system of higher education, and which ensure capabilities of higher education to implement its mission and objectives, raises need for certain regulation, when the relation of the state and higher education institutions are based on parity, an influence of the state on the activity of higher education institutions is only to such extent as it is necessary to ensure the needs of the society. However, approach towards higher education as a public interest presupposes a need for effective legal regulation in order to ensure the needs of the society to the maximum, since it is presumed that without applied state measures social and economic equality in the context of this interest would be breached. This is the precise dichotomy, which determines the complexity of state regulation in light of higher education.

2. However, if higher education is considered as not only a public but also a private virtue, an inevitable conflict between the possible excess administrative regulation and privately decided provisions arises; therefore a doubt that excessively detailed administrative regulation and limitation of decision making by higher education institutions related to internal management, personnel, content of study programs, is at all reasonable. Arising to certain prescribed administrative procedures put unnecessary burden activities of higher education institutions, limits natural formation of competitive relations and is unreasonable neither from econo-

mical, nor social point of view. Dichotomy of higher education as public and private virtue is important in light of financing of higher education, because if higher education is perceived a private investment, the main beneficiary here is the student himself, therefore, he has to inevitably add to the financing.

3. Processes of higher education becoming massive, commercialization, industrialization, when market and needs the of society have an increasing influence in financing of the universities, creating study programs, ensuring the quality of higher education, creates a paradox, when the state, on one hand, by way of legal regulation grants higher education institutions rather broad institutional autonomy, which empowers to adopt independent internal managerial decision; yet, on the other hand, by way other state regulatory measures (state financing, accreditations and activity evaluation procedures) have direct effect on the activity of higher education institutions. On the level of state institutions state regulation is usually compared to legal regulations and overseeing of its implementations, however, an tendency in the field of higher education is observed that an even greater pressure is applied on higher education institution by other state regulatory measures than by legal regulation itself; reasoning and public control of such measures of more complicated, because non-legal regulatory measures are usually based not on legal, but economic, political or other arguments.

4. Development of higher education and its legal regulation was largely influenced by historical, political, economical and social situation of Lithuania. The fact that development of higher education in Lithuania was constantly interrupted due to historical and political circumstances, determined absence of strong historical traditions and values, as well dubious and tendentious interpretation of certain phenomenon in higher education. Experience of higher education institutions has shown that purposeful legal regulation in higher education institutions, which grants extensive autonomy in management, personnel selection, formation of scientific discourse, which provides academic freedom independent of political or economical insinuations by the state power, determines effective and productive study and science, and activity of these institutions based on public interest.

5. These main shortcomings are to be stressed in the field of legal regulation if higher education: legal regulations is excessive, in other words, legal norms regulate those spheres of activity of higher education institutions, which, according to the principles and tradition of higher education, as well as experience of foreign countries, should fall under the competence of self government of the institutions; implementation process of legal regulation is defective, in other words, even though norms regulating certain legal relation exist, but due to political or economic reasons they are ineffective (for example, even though the methodology adopted by the Government, regulating how financing should be granted to each higher education institution, but due to difficult financial situation of the state such financing is not granted).

6. There are following gaps on the institutional level of regulating higher education in Lithuania:

6.1. The institutional level responsible for regulation of higher education has been very unstable; nearly annually institutions responsible for regulation and

overseeing of the system of higher education rotated; state institutions responsible for formation and implementation national science and studies policy were incorporated and frequently restructured or they were not granted enough power for implementation of their prescribed competencies, which had a negative influence on effective functioning of the system of higher education, increased administrative burden on institutions of higher education, since newly established or restructured state institutions constantly altered the legal regulation in the activity of higher education institutions.

6.2. It is doubted that certain functions prescribed to the Ministry of Education and Science and its subordinate institutions should really belong to central executive institutions, for example, general and special requirements of the first stage studies, integral studies and master studies programs and their adoption. Such direct administrative functions in the system of higher education excessively expand the influence of the executive power, it is also doubtful whether officials of respective state institutions posses the necessary knowledge in order to able to provide detailed regulation of each study program implemented in the country, detailed regulation of certain spheres of activities of higher education institutions is criticized, because in such way the state shows its distrust in competencies of higher education institutions themselves, it also limits the academic autonomy of higher education institutions and their ability to implement goals of higher education in the best way possible.

7. Aspect of accessibility of higher education in Lithuania is preconditioned by dysfunctions of legal regulation and excessive influence of the state while deciding issues of admissions:

7.1. The main aspect of the concept of the right to higher education is accessibility of higher education accordingly to individual capacities. One of the main challenges in accessibility of higher education is that the increasing demand for education is inadequate due to possibilities or desire of the state to provide enough public resources or legal mechanisms for proper implementation of such demand. Problem of accessibility of higher education in Lithuania for the most part is determined by the constitutional provision, which grants a right to prospective students to receive free higher education in a state higher education institution. Such constitutional obligation is unique in the global context, albeit doubtful due to its economical or social reasoning, as well as in light of its legal regulation. On the other hand, if a state is financially incapable to ensure the tight of all prospective students to free higher education, there occur various manipulative interpretations on the level of constitutional jurisprudence, which does not provide for implementation of principles of legal clarity nor just expectations.

7.2. Improper implementation of accessibility of higher education in Lithuania is related to legal regulation that underwent frequent alterations, Article 47 of the law of Higher Education, which was responsible for this aspect was amended six time until May 12th, 2009.

7.3. Legal regulation that existed, and which determined the competence of the Government to set a general number of students for admissions (both state financed, and paid studies to all forms and stages of the studies), without any reasonable

demand from the society limited activity of institutions of higher education, by, at the same time, denying the right of every person a right to higher education. Therefore, elimination of such provision as of May 12th, 2009 is perceived as a positive phenomenon.

7.4. As of May 12th, 2009, the Law of Higher Education provides that state financing is granted according to the general list of the best high school graduates; such regulation may distort the constitutional provision regarding the right of all prospective students to receive free higher education, because the general list of "the best" does not necessarily encompass those complying with the criteria of excellent performance; the waiting line in that list is formed d by way of comparison, i.e., by comparing the results of individuals who are applying, the results of those who already study are also compared, therefore, a situation is possible, when a person who received state financing is not performing "well" in the objective absolute sense, but in such a way may be considered only by subjective comparison of those who study. Such legal regulation in light of social justice and constitutionality is doubtful.

8. The system of financing of higher education is one of the main factors determining the whole system of higher education – on institutional, qualitative, accessibility and other levels. Research determines following main financing methods: bureaucratic, collegial and market models (according to the interrelation of financial resources and the effect by the provider in the system of higher education); institutional financing, program financing and financing of a service provider (according to the receiver of state financing). State financing mechanisms and ways in different countries vary, their selection depends on the goals prescribed by state regulation, economical capacity of the country, relation between state institutions and autonomy of higher education system. None of the previously selected model of financing in Lithuania ensured proper accessibility of higher education, quality, did not attract qualified pedagogical personnel.

9. The new model of financing as of May 12th, 2009, has these shortcomings:

- Sub articles 1 and 2 of Article 71 of the Law of Science and Studies are criticized because they provide, that by way and size determined by the Government, for part of the students who pay full tuition for their studies and who demonstrate academic excellence the state compensates the tuition price paid during a set periods of time (part of tuition no greater than the normative price of the studies), and general number of such students should comprise no more than 10% of the number of students in state financed studies of that that year, first two years or remaining years of studies who have graduated, because the Constitutional Court on numerous counts has stated, that criteria set by law, according to which the state financed student are considered those of "academic excellence" can not be formal, it is not permissible to prematurely set a fixed number of supposedly "citizens of academic excellence" – neither absolute nor relative number;

- the system of student loans is defective – students, who have taken out loans for their studies from private banks have to immediately, after its pay off (i.e., after granting it to the receiver of the loan) pay interest; and the repay of the loan will start within 12 months of completion or termination of the studies (in other states

the repay term is either not foreseen, or it is linked with the income, or is extensively longer);

- there are no objective reasons due to which private higher education institutions should receive orders from the state to prepare specialist of certain spheres.

10. Main aspects that should be stressed while discussing the relation between state regulation and institutional autonomy of higher education are the legal status of institutions of higher education and level of constitutional protection, independence of organs and individuals who have decision making power or participate in governing bodies, level of financial and academic freedoms ensured by the state. Following legal dysfunctions are determined in legal regulation of Lithuania:

10.1. After adoption of the new Law of Science and Studies in 2009, and amending the status of higher education institutions from budget to public institutions, higher education institutions have gained certain autonomy in setting tuition prices, managing assets, borrowing and other financial activities. However the borrowing possibility is limited by very concrete and detailed provisions that the institution has to abide; as well as immovable property that is owned under the right of ownership by the institution has certain requirements attached, for example, when an institution of higher education has to receive prior consent from the Government if it want to transfer the property into the ownership of third parties. Institutions of higher education have not gained full autonomy in regard of the property, but despite that the autonomy was expanded substantially.

10.2. Management structure of institutions of higher education until 2009 did not comply with the practice applied in other countries, because boards of universities were foreseen a competence of social control and foster organ, and the senates, which were formed of the members of academic body, had functions of organizational and administrative functions; after the reform, the chosen model where the board (formed of members of academic body and social partners) has broadest rights and may influence at large the activity of institutions of higher education. It should be noted that as much as five members (which is more than half) of the Board are appointed by the Minister of education and Science; theoretically such competence of the minister is coordinated with the will of other subjects, but in practice the Minister may abuse the discretionary powers granted to him, because there are no precautions or safeguard preventing that foreseen in the law itself.

10.3. As well as in many European countries the quality of higher education in Lithuania is ensured by way of self-analysis, external experts and feed back processes, however the system of ensuring quality of higher education in Lithuania is too centralized and formalized, there are certain bureaucratic features, which unreasonably burden implementation of new studies, as well as increases the administrative weight of higher education institutions, when additional evaluations are carried out for the study programs that have already been accredited. Therefore it is proposed that, for example, it would be reasonable while preparing study programs to extensively decrease legal regulation, to grant more independence and obligations to universities, by setting only the most general requirement for study programs (number of credits, percent of selective and mandatory courses, maximum number of courses taken during the semester). Other norms detailing the formation

of the content of the program are excessive, they not only carry heavy administrative burden on institutions of higher education and their personnel, but in essence eliminate any kind of responsibility of the institutions of higher education for the content and, in turn, the quality of the courses.

11. Success of a concrete university in a modern social, cultural, economical, demographical background may be preconditioned by such factors as a whole: expansion of relations between the institution of higher education and the society; diversification of financial resources; improvement of internal structure and management system; sustaining of a productive academic base and expansion of fundamental and applied research; formation of an innovative corporative internal structure, interdisciplinary nature of studies; adoption of the content of the study programs and utilization of modern technologies in the study process; correlation of development tactics and selective methods with strategy and mission if the institution itself.

LITERATŪROS ŠALTINIAI

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
2. Aukštųjų kursų įstatymai. *Švietimo darbas*. 1920. Nr. 2.
3. Lietuvos Respublikos 2009 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas. 2008 m. gruodžio 22 d. Nr. XI-96. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 149-6020.
4. Lietuvos Respublikos 1998 m. spalio 15 d. įstatymas Nr. VIII-891 „Dėl Europos Tarybos ir UNESCO kvalifikacijų, susijusių su aukštuoju mokslu, pripažinimo Europos regiono valstybėse konvencijos ratifikavimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 110-3022.
5. Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.
6. Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 22, 23, 25, 47, 56, 58, 59, 60, 61 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2008 m. birželio 26 d. Nr. X-1640. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 73-2798.
7. Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo ir Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2006 m. liepos 18 d. Nr. X-769. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 87-3395.
8. Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo ir Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2005 m. birželio 30 d. Nr. X-292. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85-3136.
9. Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2, 3, 13, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2003 m. balandžio 22 d. Nr. IX-1526. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 47-2058.
10. Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2 straipsnio, II skirsnio pavadinimo, 14, 15, 17, 27, 28, 29, 37, 39, 41, 47, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir 18, 64, 65, 68 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstaymas. 2001 m. gruodžio 21 d. Nr. IX-684. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 3-75.
11. Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 5, 9, 11, 15, 34, 40, 51, 54, 56, 59, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2001 m. sausio 25 d. Nr. IX-169. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 16-496.
12. Lietuvos Respublikos Biudžetinių įstaigų įstatymas. 1995 m. gruodžio 5 d. Nr.I-1113. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 104-2322.
13. Lietuvos Respublikos Biudžetinių įstaigų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2010 m. sausio 21 d. Nr. XI-666. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 15-699.
14. Lietuvos Respublikos Biudžeto sandaros įstatymas. 2003 m. gruodžio 23 d. Nr. IX-1946. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 4-47.
15. Lietuvos Respublikos Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas. 2002 m. liepos 2 d. Nr. IX-1007. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3085.

16. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo“. 1995 m. birželio 22 d. Nr. I-963. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 57-1419.
17. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo“. 1994 m. sausio 20 d. Nr. I-381. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 8-122.
18. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo ir papildymo“. 1993 m. liepos 16 d. Nr. I-214. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 31-734.
19. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Vilniaus universiteto statuto patvirtinimo“. 1990 m. birželio 12 d. Nr. I-281. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 1990.
20. Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Vilniaus universiteto statuto patvirtinimo“ pakeitimo įstatymas. 2002 m. balandžio 23 d. Nr. IX-860. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 48-1834.
21. Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-242. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2140.
22. Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymas. 1991 m. vasario 12 d. Nr. I-1052. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 7-191.
23. Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2002 m. birželio 11 d. Nr. IX-945. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 68-2758.
24. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas. 1991 m. birželio 25 d. Nr. I-1489. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-593.
25. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. 1998 m. liepos 2 d. Nr. VIII-854. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 67-1940.
26. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. 2003 m. birželio 17 d. Nr. IX-1630. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 63-2853.
27. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. 1996 m. kovo 14 d. Nr. I-1234. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.
28. Lietuvos Respublikos Viešųjų įstaigų įstatymo 1 straipsnio papildymo įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-243. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2141.
29. Lietuvos Respublikos Viešųjų įstaigų įstatymo pakeitimo įstatymas. 2004 m. sausio 27 d. Nr. IX-1977. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 25-752.
30. Lietuvos Respublikos Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas. 1998 m. gegužės 12 d. Nr. VIII-729. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 54-1492.
31. Lietuvos Respublikos Turto ir verslo vertinimo pagrindų įstatymas. 1999 m. gegužės 25 d. Nr. VIII-1202. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 52-1672.
32. Lietuvos TSR Liaudies švietimo įstatymas. Priimtas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1975 m. liepos 18 d. *Lietuvos TSR Galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys. 12 tomas. Pirmoji knyga. XX skyrius. Liaudies švietimo įstatymai*. Vilnius: Mintis, 1978.
33. Lietuvos universiteto vardo įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1930.VI.7. Nr. 330-2266.

34. Pedagoginių institutų įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1935.V.22. Nr. 482-3370.
35. Universiteto atkūrimo įstatymas. 1989 m. liepos 4 d. *Valstybės žinios*, 1989, Nr. 20-247.
36. Universitetų įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1939.XII.13. Nr. 683-5078.
37. Valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo pakeitimo įstatymas. 2002 m. gegužės 23 d. Nr. IX-900. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 60-2412.
38. Viešųjų įstaigų įstatymo 1 straipsnio papildymo įstatymas. 2009 m. balandžio 30 d. Nr. XI-243. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 54-2141.
39. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. gegužės 14 d. nutarimas Nr. I-1311 „Dėl Lietuvos policijos akademijos statuto“. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 16-409.
40. Lietuvos Respublikos Seimo 1994 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. I-494 „Dėl Vytauto Didžiojo universiteto statuto“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 47-871.
41. Lietuvos Respublikos Seimo 1998 m. sausio 8 d. nutarimas Nr. VIII-603 „Dėl Lietuvos teisės akademijos statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 6-117.
42. Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. VIII-2076 „Dėl Lietuvos teisės akademijos pakeitimo ir Lietuvos teisės universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2076.
43. Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. VIII-2077 „Dėl Vytauto Didžiojo universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 92-2890.
44. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 128-6567.
45. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. IX-1700 „Dėl Valstybinės švietimo strategijos 2003–2012 metų nuostatų“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 71-3216.
46. Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. spalio 28 d. nutarimas Nr. IX-2515 „Dėl Lietuvos teisės universiteto pavadinimo pakeitimo ir Mykolo Romerio universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 163-3952.
47. Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. liepos 23 d. nutarimas Nr. XI-411 „Dėl Mykolo Romerio universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 90-3838.
48. Lietuvos Respublikos Seimo 2009 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. XI-625 „Dėl Lietuvos mokslo tarybos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 153-6902.
49. Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. gegužės 28 d. nutarimas Nr. XI-859. „Dėl Vytauto Didžiojo universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 65-3197.
50. Lietuvos Respublikos Seimo 2010 m. birželio 30 d. nutarimas Nr. XI-973 „Dėl Kauno medicinos universiteto ir Lietuvos veterinarijos akademijos re-

organizavimo ir Lietuvos sveikatos mokslų universiteto statuto patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 81-4231.
51. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1990 m. lapkričio 30 d. nutarimas Nr. 362 „Dėl Lietuvos Respublikos kultūros ir švietimo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 36-877.
52. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. liepos 17 d. nutarimas Nr. 283 „Dėl Tipinių valstybinės mokslo įstaigos įstatų tvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 23-625.
53. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. kovo 31 d. nutarimas Nr. 204 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių bei pedagoginių mokslo vardų sistemos ir jų suteikimo tvarkos“. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 16-452.
54. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 540 „Dėl Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo įsteigimo ir šio fondo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 32-741.
55. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. spalio 14 d. nutarimas. Nr. 768 „Dėl Kvalifikacinių aukštojo išsilavinimo nuostatų bei Aukštųjų mokyklų steigimo ir atestavimo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 54-1057.
56. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. gruodžio 31 d. nutarimas Nr. 1011 „Dėl Valstybinių mokslo programų rengimo ir vykdymo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 2-29.
57. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. rugsėjo 30 d. nutarimas Nr. 917 „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 77-1451.
58. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. lapkričio 13 d. nutarimas Nr. 1317 „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo laipsnių ir pedagoginių mokslo vardų sistemos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 112-2548.
59. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. balandžio 3 d. nutarimas Nr. 306 „Dėl Valstybinių mokslo programų rengimo ir vykdymo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 30-740.
60. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 21 d. nutarimas Nr. 914 „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 67-1952.
61. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. rugpjūčio 12 d. nutarimas Nr. 1024 „Dėl užsienyje įgyto išsimokslinimo pripažinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 73-2118.
62. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. lapkričio 10 d. nutarimas Nr. 1311 „Dėl Bendrosios studentų priėmimo į valstybines aukštąsias mokyklas sąlygų derinimo tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 100-2777.
63. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. rugsėjo 15 d. nutarimas Nr. 1095 „Dėl aukštojo mokslo tarybos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 79-2392.
64. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimas Nr. 899 „Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų dėsty-

tojų ir mokslo darbuotojų pareigybių reikalavimų, Konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų dėstytojų ir mokslo darbuotojų pareigas eiti organizavimo, dėstytojų ir mokslo darbuotojų atestavimo tvarkos ir Pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 63-2283.
65. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimas Nr. 853 „Dėl Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 60-2424.
66. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. liepos 18 d. nutarimas Nr. 962 „Dėl Habilitacijos tvarkos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 73-3396.
67. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimas Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 151-5493.
68. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 60 „Dėl Užsienyje įgytų kvalifikacijų, suteikiančių teisę į aukštąjį mokslą, bei aukštojo mokslo kvalifikacijų vertinimo ir akademinio pripažinimo nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 12-369.
69. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. sausio 24 d. nutarimas Nr. 82 „Dėl valstybinės švietimo strategijos 2003-2012 metų nuostatų įgyvendinimo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 12-391.
70. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. kovo 8 d. nutarimas Nr. 256 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1993 m. liepos 21 d. nutarimo Nr. 540 „Dėl Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo įsteigimo ir šio fondo nuostatų patvirtinimo pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 34-1098.
71. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. birželio 20 d. nutarimas Nr. 670 „Dėl Lisabonos strategijos įgyvendinimo ir koordinavimo Lietuvoje“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 78-2823.
72. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. rugpjūčio 18 d. nutarimas Nr. 906 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimo Nr. 899 „Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigybių reikalavimų, konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigas eiti organizavimo, mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų atestavimo tvarkos ir pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 102-3786.
73. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. lapkričio 22 d. nutarimas Nr. 1270 „Dėl Nacionalinės Lisabonos strategijos įgyvendinimo programos“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 139-5019.
74. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 39-1394.
75. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. spalio 5 d. nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimo Nr.

1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 108-4114.
76. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. spalio 11 d. nutarimas Nr. 974 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 108-4114.
77. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. lapkričio 17 d. nutarimas Nr. 1133 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano įgyvendinimo pirmojo etapo 2006-2007 metų priemonių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 126-4789.
78. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 1333 „Dėl Valstybinio reguliavimo mažinimo strateginių krypčių patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 144-5477.
79. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 185 „Dėl Geresnio reglamentavimo programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 29-1024.
80. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. liepos 9 d. nutarimas Nr. 732 „Dėl Aukštojo mokslo tarptautiškumo skatinimo 2008-2010 metų programos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 85-3384.
81. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. sausio 21 d. nutarimas Nr. 32 „Dėl 2009 metų Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto patvirtintų asignavimų paskirstymo pagal programas“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 10-374,
82. Lietuvos Vyriausybės 2009 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 480 „Dėl Valstybės paskolų ir valstybės remiamų paskolų studentams suteikimo, administravimo ir grąžinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr.64-2569.
83. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. liepos 22 d. nutarimas Nr. 771 „Dėl Aukštojo mokslo tarybos nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 90-3842.
84. Lietuvos Vyriausybės 2009 m. spalio 7 d. nutarimas Nr. 1266 „Dėl Asmens, studijuojančio valstybės finansuojamoje vietoje, studijų programos keitimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 121-5234.
85. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1293 „Dėl studijų krepšeliui 2009 metų Lietuvos Respublikos valstybės biudžete numatytų asignavimų paskirstymo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr.124-5342.
86. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr. 1423 „Dėl Leidimo vykdyti studijas ir su studijomis susijusią veiklą išdavimo tvarkos aprašo ir leidimo vykdyti su studijomis susijusią veiklą išdavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 134-5842.
87. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. rugsėjo 22 d. nutarimas Nr. 1317 „Dėl Aukštųjų mokyklų išorinio vertinimo tvarkos aprašo ir aukštųjų mokyklų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 113-5760.

88. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. 1801 „Dėl Socialinių stipendijų aukštųjų mokyklų studentams skyrimo ir administravimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 158-7187.
89. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. rugsėjo 22 d. nutarimas Nr. 1317 „Dėl Aukštųjų mokyklų išorinio vertinimo tvarkos aprašo ir aukštųjų mokyklų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 113-5760.
90. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. spalio 13 d. nutarimas Nr. 1457 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 21 d. nutarimo Nr. 914 „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo" pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 123-6294.
91. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. spalio 20 d. nutarimas Nr. 1504 „Dėl Už studijas sumokėtos kainos kompensavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 125-6426.
92. 1919 m. rugpjūčio 22 d. Švietimo ministro įsakymas „Taisyklės skirti stipendijoms aukštąjį mokslą einantiems“. *Laikinosios vyriausybės žinios*, 1919. VIII.28. Nr. 11-145.
93. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2000 m. spalio 26 d. įsakymas Nr. 1326 “Dėl nuosekliųjų studijų programų nuostatų patvirtinimo”. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 91-2841.
94. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 2 d. įsakymas Nr. ISAK – 1911 „Dėl Aukštojo mokslo studijų programų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 175-6515.
95. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2005 m. birželio 1 d. įsakymas Nr. ISAK-992 „Dėl Studijų kokybės vertinimo centro nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 72-2624.
96. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2005 m. spalio 7 d. įsakymas Nr. ISAK-2002 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2004 m. gruodžio 2 d. įsakymo Nr. ISAK-1911 „Dėl Aukštojo mokslo studijų programų akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo" pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 123-4403.
97. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo 2008 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. ISAK-2208 „Dėl Visuomenės saugumo studijų krypties reglamento patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 87-3510.
98. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. gegužės 14 d. įsakymas Nr. ISAK-1021 „Dėl Geriausiai vidurinio ugdymo programą baigusiųjų eilės sudarymo 2009 metais tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 58-2257.
99. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. liepos 10 d. įsakymas Nr. ISAK-1476 „Dėl švietimo ir mokslo ministro 2005 m. birželio 1 d. įsakymo Nr. ISAK-992 „Dėl Studijų kokybės vertinimo centro nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 88-3765.

100. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. liepos 24 d. įsakymas Nr. ISAK-1652 „Dėl Studijų programų išorinio vertinimo ir akreditavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 96-4083.
101. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2009 m. rugsėjo 28 d. įsakymas Nr. ISAK-1954 „Dėl Aukštojo mokslo tarybos sudėties patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 119-5125.
102. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2010 m. birželio 3 d. įsakymas Nr. V-826 „Dėl Magistrantūros studijų programų bendrųjų reikalavimų aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 67-3375.
103. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2010 m. rugpjūčio 19 d. įsakymas Nr. V-1385 „Dėl Teisės studijų krypties aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2010, Nr. 102-5306.
104. Aukštųjų karininkų kursų statutas. *Vyriausybės žinios*, 1922. X. 23. Nr. 111-867.
105. Aukštųjų kūno kultūros kursų statutas. *Vyriausybės žinios*, 1934.IX.27. Nr. 457-3180.
106. Dėl Lietuvos TSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos nuostatų patvirtinimo. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1970 m. sausio 4 d. nutarimas Nr. 1. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1970, Nr. 4-24.
107. Dėl Lietuvos TSR Švietimo liaudies komisariato nuostatų patvirtinimo. Lietuvos TSR LKT 1945 m. spalio 23 d. Nutarimas Nr. 607.
108. Dėl priemonių aukštajam mokslui Respublikoje toliau tobulinti. Lietuvos KP Centro komiteto ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1972 m. spalio 17 d. nutarimas Nr. 368.
109. Lietuvos universiteto etatai. *Vyriausybės žinios*. 1924.XII.15. Nr. 176.
110. Universiteto statutas. *Vyriausybės žinios*. 1922.IV.22. Nr. 86-738.
111. Veterinarijos Akademijos statutas. *Vyriausybės žinios*. 1938.VII.25. Nr. 616-4359.
112. Vytauto Didžiojo universiteto etatai. *Vyriausybės žinios*. 1935.IV.19. Nr. 456-3175.
113. Vytauto Didžiojo universiteto statutas. *Vyriausybės žinios*. 1937.XI.17. Nr. 591-4117.
114. Vytauto Didžiojo universiteto statutas. *Vyriausybės žinios*. 1930.VI.7. Nr. 330-2267.
115. Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1936.IX.27. Nr. 499-3468.
116. Vytauto Didžiojo universiteto statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1935.X.25. Nr. 506-3515.
117. Žemės Ūkio akademijos statutas. *Vyriausybės žinios*. 1928.X.9. Nr. 285-1840.
118. Žemės Ūkio Akademijos statutas. *Vyriausybės žinios*. 1924.IX.3. Nr. 170-1187.
119. Žemės Ūkio Akademijos statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*. 1938.IX.16. Nr. 620-4404.

Tarptautiniai ir ES teisės aktai

120. African Charter on the Rights and Welfare of the Child (priimta 1990 m. liepos 11 d., įsigaliojo 1999 m. lapkričio 9 d.). OAU Doc. CAB/LEG/24.9/49. [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.africa-union.-org/official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/A.%20C. %20ON%20THE%20RIGHT%20AND%20WELF%20OF%20CHILD.pdf>.
121. Afrikos žmogaus ir tautų teisių chartija (priimta 1981 m. birželio 27 d., įsigaliojo 1986 m. spalio 21 d.). 1520 UNTS 217; 21 ILM 58. [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.achpr.org/english/_info/charter_en.html>.
122. Amerikos žmogaus teisių konvencija (priimta 1969 m. lapkričio 21 d., įsigaliojo 1978 m. liepos 18 d.). 1144 UNTS 123; 9 ILM 99. [žiūrėta 2010-06-05] <http://www1.umn.edu/humanrts/oasinstr/zoas3con.htm>.
123. Arabų žmogaus teisių chartija (priimta 1994 m. rugsėjo 15 d., įsigaliojo 2008 m.). [žiūrėta 2010-06-05] <http://www1.umn.edu/humanrts/-instree/-arabhrcharter.html>.
124. Europos socialinė chartija (pataisyta) (priimta 1961 m. spalio 18 d.). *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 49-1704.
125. Europos Tarybos ir UNESCO kvalifikacijų, susijusių su aukštuoju mokslu, pripažinimo Europos regiono valstybėse konvencija. Priimta 1997 m. balandžio 11 d. Ratifikuota 1998 m. spalio 5 d. Įsigaliojo 1999 m. vasario 1 d. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 110-3025.
126. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių teisių apsaugos konvencija (priimta 1950 m. lapkričio 4 d., įsigaliojo 1953 m. rugsėjo 3 d.). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.
127. Jungtinių tautų chartija. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 15-557.
128. Pagrindinių Europos Sąjungos teisių chartija (priimta 2000 m. gruodžio 7 d.) [žiūrėta 2010-11-04] <http://www.europarl.europa.eu/omk/omnsapir.so/-pv2?PRG=DOCPV&APP=PV2&SDOCTA=12&TXTLST=1&TPV=DEF&POS=1&Type_Doc=RESOL&DATE=231002&DATEF=021023&TYPEF=-A5&PrgPrev=TYPEF@A5|PRG@QUERY|APP@PV2|FILE@BIBLIO02|NUMERO@332|YEAR@02|PLAGE@1&LANGUE=EN>.
129. Tarptautinis ekonominių, socialinių, kultūrinių teisių paktas (priimtas 1966 m. gruodžio 16 d., įsigaliojo 1976 m. sausio 3 d.). *Valstybės žin*ios, 2002, Nr. 77-3290.
130. UNESCO Konvencija prieš diskriminaciją švietime (priimta 1960 m. gruodžio 14 d., įsigaliojo 1962 m. gegužės 22 d.). 429 UNTS 93. [žiūrėta 2010-06-08] < http://www.unesco.org/education/pdf/DISCRI_E.PDF>.
131. Vaiko teisių konvencija (priimta 1989 m. lapkričio 20 d., įsigaliojo 1990 m. rugsėjo d.). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.
132. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.
133. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, garantuojant kai kurias kitas teises ir laisves, be tų, kurios joje nurodytos, pirmasis protokolas

(priimtas 1952 m. kovo 20 d., įsigaliojo 1954 m. gegužės 18 d.). *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 15-386.
134. 2006 m. vasario 15 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacija 2006/143/EB dėl tolesnio Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę. *Oficialusis leidinys L 064, 04/03/2006* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=-OJ:L:2006:064:0060:0062:LT:PDF>.
135. 1998 m. rugsėjo 24 d. Tarybos rekomendacija 98/561/EB dėl Europos bendradarbiavimo užtikrinant aukštojo mokslo kokybę. *Oficialusis leidinys L 270, 07/10/1998*.

Kiti dokumentai

136. 2007 m. birželio 14 d. Lietuvos parlamentinių politinių partijų susitarimas dėl mokslo ir studijų sistemos pertvarkos principų [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-01] <http://lms.lt/?q=en/node/556>.
137. *2009 World Conference on Higher Education: The New Dynamics of Higher Education and Research For Societal Change and Development. UNESCO, Paris, 5 – 8 July 2009. Communique* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://unesco.lt/documents/NAUJIENOS/world%20higher%20education%20conference_communique.pdf>.
138. Andrius Kubilius, Gintaras Steponavičius. *Lietuvos Respublikos Mokslo ir studijų įstatymo projekto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymo 38 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-03] <lms.lt/files/active/0/Kubil_Stepon_03_18_Aisk_rast.doc>.
139. *Antroji Gliono deklaracija* [interaktyvus] Kalifornija, JAV, 2000 [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.lmt.lt/SVARBU/publikacijos.php>.
140. *Aukštojo mokslo reforma. Studijų finansavimas. Projektinis pasiūlymas*. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2007.
141. *Aukštojo mokslo reformos principai, Tėvynės Sąjungos parengtas projektas* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-03] <http://www.smm.lt/smt/docs/ms-vg/re/konservatoriai.pdf>.
142. *AUNP Second Round Table Meeting on Higher Education Autonomy in ASEAN and the European Union: Summary Report.* Pompea Fabra University, Barcelona, Spain, 13-14 January 2005 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.deltha.cec.eu.int/aunp/2RTM%20-%20Summary%20Report.-pdf>.
143. *Bergen Communiqué. The European Higher Education Area - Achieving the Goals. Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Bergen, 19-20 May 2005* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/050520_-Bergen_Communique.pdf>.
144. Berlin Communiqué. *Realising the European Higher Education Area.* Communiqué of the Conference of the European Ministers resposible for

Higher Education in Berlin on *19 September 2003* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.wg.aegee.org/ewg/berlincommunique.htm>.
145. *Christian Education South Africa v Minister of Education (18 August, 2000)* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.interights.org/-showdoc/index.htm?keywords=ChristianEducationSouthAfricavMinisterofEducation&dir=databases&refid=2739>.
146. *Declaration of Rights and Duties Inherent in Academic Freedom*. Sienna, 1982 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.cepes.ro/services/-inf_sources/on_line/sienna.pdf>.
147. *Document E/C.12/1999/10*. Economic and Social Council, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 1999.
148. *EFA Global Monitoring Report 2010. "Reaching the Marginalized?"* [interaktyvus] UNESCO Publishing, Oxford University Press, 2010 [žiūrėta 2010-03-13] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2010-marginalization/>.
149. *EFA Global Monitoring Report 2009. Overcoming inequality: why governance matters.* [interaktyvus] UNESCO Publishing, Oxford University Press, 2009 [žiūrėta 2010-11-07] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/-2009-governance/>.
150. *EFA Global Monitoring Report 2002 "Education for All: is the World on Track?"* [interakyvus] UNESCO Publishing, 2002 [žiūrėta 2010-03-13] <http://www.unesco.org/en/efareport/reports/2002-efa-on-track/>.
151. European Association for Quality Assurance in Higher Education. *Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area*. ENQA report on Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area [interaktyvus] Helsinki: Multiprint, 2005 [žiūrėta 2011-01-14] <http://www.enqa.eu/files/ENQA%-20Bergen-%20Report.pdf>.
152. *Eurostat* [interaktyvus] 2006 [žiūrėta 2011-01-08] <http://europa.eu.int/-comm/research/conferences/2004/univ/pdf/enhancing_europeresearchbase_en.pdf>.
153. *Free Legal Assistance Group, Lawyers Committee for Human Rights, Union Interafricaine des Droits de l'Homme, Les Témoins de Jehovah p. Zaire, Communication. No. 25/89, 47/90, 56/91, 100/93; 1 October 2005* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-06-08] <http://www.right-to-education.org/node/674>.
154. Fulton O., Santiago P., Edquist C., El-Khawas E., Hackl *E. OECD Reviews of Tertiary Education. Poland* [interaktyvus] OECD, 2007 [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.oecd.org/dataoecd/23/31/39321279.pdf>.
155. *Graz Declaration. Forward from Berlin: the role of universities*. Leuve, 4 July, 2004 [interaktyvus] European University Association [žiūrėta 2011-01-17] <http://www.aic.lv/bolona/Bologna/maindoc/Graz%20Decl.pdf>.
156. Hämäläinen, K., Pehu -Voima, S., Wahlén, S. *Institutional Evaluations in Europe. ENQA Workshop Reports 1* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2001 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/institutional.pdf>.

157. *International Standard Clasification of Education ISCED*. UNESCO, 151 EX/8. March 1997 [interaktyvus] [žiūrėta] [žiūrėta 2011-01-07] <http://www.unesco.org/education/information/fsuneco/doc/isced1997.htm>.
158. *Joint Declaration of the European Ministers of Education. The Bologna Declaration of 19 June 1999* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-09-15] <http://www.smm.lt/bendradarbiavimas/docs/bp/Bologna%20declation.pdf>.
159. *Leuven Communiqué. The Bologna Process 2020 - The European Higher Education Area in the new decade Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education, Leuven and Louvain-la-Neuve, 28-29 April 2009* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents/leuven_louvain-la-neuve_communiqu%C3%A9_april_2009.pdf>.
160. *Lietuvos aukštasis mokslas. Baltoji knyga. ES PHARE programa „Lietuvos aukštojo mokslo reforma*“. Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija, 1999.
161. *Lietuvos gyventojai. 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenys*. Kaunas, 1923.
162. *Lietuvos kolegijos* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.lms.lt/?q=lt/Kolegijos>.
163. *Lietuvos Mokslo taryba. Dėl studijų finansavimo tobulinimo* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://193.219.47.10/mokslo-lietuva/node/289>.
164. Lietuvos Respublikos finansų ministerija. Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto atitinkamų metų įvykdymo ataskaitos [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-17] <http://www.finmin.lt/web/finmin/search>.
165. Lietuvos Respblikos Kultūros ir švietimo ministerija. *Lietuvos Švietimo koncepcija* [interaktyvus] Vilnius: Leidybos centras, 1992 [žiūrėta 2010-11-23] <http://www.smm.lt/strategija/docs/srp/koncepcija/koncepcija1.htm>.
166. *Lietuvos Respublikos Seimas. V (rudens) sesijos rytinio plenarinio posėdžio Nr. 250 Stenograma* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-30] <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5sale.klausstadija?psvarstkltadid=-7995>.
167. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. *Lietuvos švietimas. Tik faktai. Metinis pranešimas 2010* [interaktyvus] Vilnius: Švietimo aprūpinimo centras, 2010 [žiūrėta 2010-12-02] <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/apzvalgos/Lietuvos%20svietimas%202010.pdf>.
168. *Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita Studijų universitetuose organizavimas ir lėšų, skirtų studijoms ir mokslui bei investicijoms, panaudojimas. 2007 m. gegužės 15 d., Nr. VA-50-4P* [interaktuvus] Vilnius, 2007 [žiūrėta 2010-11-19] <www.vkontrole.lt/auditas_ataskaita.php?1748>.
169. Lietuvos Statistikos departamentas. *Lietuvos statistikos metraštis. 1991 metai*. Vilnius: Informacinis-leidybinis centras, 1992.
170. Lietuvos Statistikos departamentas. *Lietuvos statistikos metraštis. 1999 metai*. Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1999.
171. *Lietuvos statistikos metraštis. 2008*. Vilnius: Statistikos departamentas, 2008.

172. *Lietuvos Švietimas. Tik faktai. Metinis pranešimas 2010* [interaktyvus] Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2010 [žiūrėta 2010-11-19] <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/apzvalgos/Lietuvos%20svietimas%202010.pdf>.
173. *Lietuvos švietimas skaičiais. 2009. Studijos*. Vilnius: ŠAC, 2009.
174. *Lietuvos švietimo koncepcija ir jos įgyvendinimo programa*. Vilnius, 1992.
175. *Lietuvos TSR Galiojančių įstatymų sisteminis rinkinys. 12 tomas. Pirmoji knyga. XX skyrius. Liaudies švietimo įstatymai*. Vilnius: Mintis, 1978.
176. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakų ir Vyriausybės nutarimų chronologinis rinkinys. I tomas. 1940-1947*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
177. *Lietuvos TSR įstatymų sąvadas. 3 tomas*. Vilnius: Mintis, 1986.
178. *Lietuvos universitetai* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.lms.lt/?q=lt/LietuvosUniversitetai>.
179. *Lietuvos universitetas. 1922 II 16-1927 II 16. Pirmųjų penkerių veikimo metų apyskaita*. Kaunas, 1927.
180. *Litigating Economic, Social and Cultural Rights: Legal Practitioners Dossier*, COHRE, [interaktyvus] Geneva, 2006 [žiūrėta 2010-06-06] <http://www.cohre.org/store/attachments/COHRE%20Legal%20Practitioners%20Dossier.pdf>.
181. London Communiqué. Towards the European Higher Education Area: responding to challenges in a globalised world. Communiqué of the Meeting of the European Ministers in charge of Higher Education in London, 17 May, 2007 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/documents/MDC/London_Communique18May2007.pdf>.
182. *Magna Charta Universitatum* [interaktyvus] Bolonija, 1988 [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.magna-charta.org/pdf/mc_pdf/mc_lithuanian.pdf>.
183. *Management and Steering of Higher Education in Finland* [interaktyvus] Helsinki: Ministry of Education, 2004 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/?lang=en>.
184. Mykolo Romerio universitetas 2004-2009 m. [interaktyvus] Vilnius, 2009 [žiūrėta 2010-10-08] <http://www.mruni.eu/mru_lt_dokumentai/apie_mru/dokumentai/Mykolo_Romerio_universitetas_2004-2009.pdf>.
185. *Mykolo Romerio universiteto rektoriaus ataskaita 2005* [interaktyvus] Vilnius, 2005 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://www.mruni.eu/mru_lt_-dokumentai/apie_mru/dokumentai/2005_rektoriaus_ataskaita.pdf>.
186. Mykolo Romerio universiteto Studijų tvarka, patvirtinta Mykolo Romerio universiteto Senato 2008 m. spalio 7 d. nutarimu Nr. 1SN-13 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-16] <http://www.mruni.eu/lt/studentams/-studijos/studiju-_tvarka/>.
187. *Mokslo ir studijų įstatymo projektas*. 2008 m. kovo 18 d., pateikė A. Kubilius, G. Steponavičius [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-01]

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=315957&p_query=&p_tr2=>.
188. *Pagrindiniai Europos aukštojo mokslo duomenys. 2007 m. laida*. Briuselis, Liuksemburgas: Europos Komisija, 2007.
189. *Prague Communiqué. Towards The European Higher Education Area*. Communiqué of the Meeting of the European Ministers in charge of Higher Education in Prague on May 19th, 2001 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/010519PRAGUE_COMMUNIQUE.PDF>
190. *Quality Assurance of Higher Education in Portugal. An Assessment of the Existing System and Recommendations for a Future System. Occasional Papers 10* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2006 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.-eu/files/EPHEreport.pdf>.
191. *Quality Procedures in the European Higher Education Area and Beyond – Second ENQA Survey*. ENQA Occasional Papers, 14 [interaktyvus] Helsinki: European Association for Quality Assurance in Higher Education, 2008 [žiūrėta 2011-01-17] <http://www.enqa.eu/files/ENQA%20Occasional%-20papers%2014.pdf>.
192. *Rapid Reports. Education.* Statistical Office of The Republic of Slovenia: 2009 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.stat.si/doc/statinf/09-si-271-0901.pdf>.
193. Right to Education. Scope and Implementation. E/C.12/1999/10 (General Comments). 13 On the Right to Education (Art. 13 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). *Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Document E/C.12/1999/10*. Economic and Social Council, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Geneva, 1999.
194. *Seimo narių grupės Prašymas (Nr. 3/2010), gautas 2010 m. sausio 25 d. Bylos Nr.: 13/2010*. [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-30] <http://www.lrkt.-lt/Prasymai/3_2010.htm>.
195. *Sinaia Statement On Academic Freedom And University Autonomy* [interaktyvus] Romania, 1992 [žiūrėta 2010-12-15] <http://Www.Cepes.Ro/-Services/Inf_Sources/On_Line/Sinaia.Pdf>.
196. Steigiamojo Seimo darbai. 1921 m. gruodžio 7 d. 147 posėdis.
197. *Studijų kokybės certinimo centro veikla 2009 metais* [interaktyvus] Vilnius, 2010 [žiūrėta 2010-11-30] <http://www.skvc.lt/files/2009_ataskaita/SKVC_-ATASKAITA-2009.pdf>.
198. Svarbiausi Bolonijos proceso dokumentai. Bolonijos – Londono laikotarpis. 1999 – 2007 m. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, 2008.
199. *Švietimas. 2009*. Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 2010.
200. *Thematic Review of Tertiary Education, Country Background Report for Finland*. [interaktyvus] Helsinki: Ministry of Education, OECD, 2005 [žiūrėta 2010-10-09]

<http://www.oecd.org/document/9/0,3343,en_2649_39263238_35564105_1_1_1_1,00.html>.
201. *The Dar es Salaam Declaration on Academic Freedom and Social Responsibility of Academics.* 1990 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/DARDOK.htm>.
202. The Danish Evaluation Institute. *Quality procedures in European Higher Education. An ENQA survey. ENQA Occasional Papers 5* [interaktyvus] Helsinki: European Network for Quality Assurance in Higher Education, 2003 [žiūrėta 2011-01-18] <http://www.enqa.eu/files/procedures.pdf>.
203. *The Declaration on Academic Freedom and Autonomy of Institutions of Higher Education*. Lima, 10 September, 1988 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-15] <http://www.cepes.ro/services/inf_sources/on_line/lima.pdf>.
204. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Education* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-03-15] <http://www.unesco.org/en/right-to-education/normative-action/fundamental-principles/equality-of-opportunity-and-treatment/>.
205. *Valstybinis studijų fondas. Statistika* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-02] <https://www.vsf.lt/lt/statistika>.
206. *Vieneri metai mokslo ir studijų sistemos reformai. Nuveikti darbai – būsimi žingsniai. 2010 m. gegužės 12 d.* [interaktyvus] Švietimo ir mokslo ministerija [žiūrėta 2010-12-02] <http://www.smm.lt/docs/MS_-reformai_-vieneri.pdf>.
207. *Vytauto Didžiojo universitetas. Trumpa dešimties metų veikimo apžvalga.* Kaunas, 1932.
208. *Vytauto Didžiojo universiteto įstatymai*. Kaunas: VDU Kanceliarijos leidinys, 1934.
209. Vytauto Didžiojo universiteto 2009 metų veiklos ataskaita [interaktyvus] Kaunas, 2009 [žiūrėta 2010-10-08] <http://www.vdu.lt/public/var/files/2009-m.-universiteto-veiklos-ataskaita.pdf>.
210. *VU finansavimo sumos pagal šaltinį, tikslinę paskirtį ir jų pokyčiai per ataskaitinį laikotarpį*. [interaktyvus] Vilnius, 2008 [žiūrėta 2010-10-08] < http://www.vu.lt/site_files/FED/File0005.pdf >.
211. *World Education Report 2000. The Right to Education. Towards education for all throughout life*. Paris: UNESCO Publishing, 2000.
212. World Education Report 2000 "The Right to Education. Towards education for all throughout life". *World Conference on Education for All Meeting Basic Learning Needs*. Jomtien, Thailand, 5-9 March, 1990. Paris: UNESCO Publishing. 1994.
213. World Declaration on Higher Education For The Twenty – First Century: Vision and Action and Framework For Priority Action For Change and Development in Higher Education [interaktyvus] 1998 [žiūrėta 2010-11-04] < http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm>.
214. *World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action*. Adopted by World Conference on Higher Education, 9 Oc-

tober 1998 [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://www.unesco.org/-education/educprog/wche/declarationeng.htm#world declaration>.
215. *Žemės Ūkio Akademijos pirmojo dešimtmečio apyskaita. 1924-1934*. Kaunas, 1934.

Konstitucinio Teismo nutarimai

216. LR Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 18 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 6.1,6.2, 7 punktų nuostatų išaiškinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 151-6798.
217. LR Konstitucinio Teismo 2009 m. spalio 28 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 13 punkto nuostatos išaiškinimo“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 130-5652.
218. LR Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos aukštojo mokslo įstatymo 47 straipsnio (2006 m. liepos 18 d. redakcija) 4 dalies (2003 m. balandžio 22 d. redakcija), 5 dalies (2005 m. birželio 30 d. redakcija), 57 straipsnio (2006 m. liepos 18 d. redakcija), 58 straipsnio (2005 m. birželio 30 d. redakcija) 3 dalies (2003 m. balandžio 22 d. redakcija), 4 dalies (2005 m. birželio 30 d. redakcija), 60 straipsnio 1 dalies (2003 m. balandžio 22 d. redakcija), 61 straipsnio 1 dalies (2003 m. balandžio 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl bylos dalies pagal pareiškėjo – Lietuvos Respublikos Prezidento 2007 m. spalio 22 d. dekrete Nr. 1K-1138 „Dėl kreipimosi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą“ išdėstytą prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. spalio 11 d. nutarimu Nr. 1272 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos patvirtinimo“ (2006 m. spalio 5 d. redakcija) patvirtintos Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodikos (2006 m. spalio 5 d. redakcija) 3, 14 punktai neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 40 straipsnio 3 daliai, 41 straipsnio 3 daliai, nutraukimo“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 34-1224.
219. LR Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. spalio 4 d. nutarimu Nr. 1568 "Dėl kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, patvirtinimo" patvirtintų kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikalavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, atitikties Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 51straipsnio 1 daliai (2002 m. sausio 24 d., 2004 m. gegužės 18 d., 2006 m. birželio 1 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo pakeitimo įstatymo įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo 5 straipsnio 1 daliai)“. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 23-852.

220. LR Konstitucinio Teismo 2008 m. vasario 1 d. sprendimas dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001m. liepos 11d. nutarimo Nr. 899 „Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigybių reikalavimų aprašo, konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigas eiti organizavimo, mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų atestavimo tvarkos aprašo ir pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) 2.3.1 punkto, šiuo Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) patvirtinto minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų, dirbančių humanitarinių ir socialinių mokslų srityse, pareigybių reikalavimų aprašo (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) 2.2, 2.5, 3.1.2, 3.1.3, 3.1.4 punktų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. liepos 18 d. nutarimu Nr. 962 „Dėl habilitacijos tvarkos patvirtinimo“ patvirtintos habilitacijos tvarkos 3.1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ motyvuojamosios dalies III skyriaus 17, 20 punktų, IV skyriaus 6 punkto nuostatų išaiškinimo. *Valstybės žinios,* 2008, Nr. 15-520.

221. LR Konstitucinio Teismo 2007 m. birželio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 3.194 straipsnio 3 dalies (2004 m. lapkričio 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 65-2529.

222. LR Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimo Nr. 899 „Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigybių reikalavimų aprašo, konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigas eiti organizavimo, mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų atestavimo tvarkos aprašo ir pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos aprašo patvirtinimo“ (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) 2.3.1punkto, šiuo Lietuvos Respublikos Vyriausybės Nutarimu (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) patvirtinto minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų, dirbančių humanitarinių ir socialinių mokslų srityse, pareigybių reikalavimų aprašo (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) 2.2, 2.5, 3.1.2, 3.1.3, 3.1.4 punktų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. liepos 18 d. Nutarimu Nr. 962 „Dėl habilitacijos tvarkos patvirtinimo“ patvirtintos habilitacijos tvarkos 3.1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 52-2025.

223. LR Konstitucinio Teismo 2002 m. vasario 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 8 straipsnio 5 dalies, 9 straipsnio 3 dalies, 22 straipsnio 3 dalies, 5 dalies 10, 11 ir 12 punktų, 24 straipsnio 1 dalies 1, 2 ir 5 punktų, 2 ir 7 dalių, 42 straipsnio 4 dalies, 60 straipsnio, 61 straips-

nio 1 dalies, 62 straipsnio 1 dalies ir 65straipsnio 1 ir 2 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 14-518.
224. LR Konstitucinio teismo 2002 m. sausio 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 2001 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo (2000 m. gruodžio 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Savivaldybių biudžetų pajamų dydį ir išlyginimą lemiančių rodiklių tvirtinimo 2001, 2002 ir 2003 metams įstatymo ir Lietuvos Respublikos Žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 16 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 5-186.
225. LR Konstitucinio teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 49-1424.
226. LR Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo normų, nustatančių aukštųjų mokyklų bendrabučių kambarių privatizavimą, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 50-948.

Europos žmogaus teisių teismo sprendimai

227. *Byla "Dėl tam tikrų aspektų, susijusių su Kalbos vartojimo įstatymu švietimo srityje Belgijoje" p. Belgija,* Nr. 1474/62, 1968 m. liepos 23 d. [žiūrėta 2010-06-02] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=-5476823-7&skin=hudoc-en&action=request>.
228. *Campbell and Cosans p. Didžioji Britanija.* Nr. 7511/76; 7743/76, 1982 m. vasario 25 d. [žiūrėta 2010-06-02] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=54771345&skin=hudoc-en&action=request>.
229. *DH p. Čekijos Respubliką.* Nr. 57325/00, 2007 m. lapkričio 13 d. [žiūrėta 2010-11-24] < http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=%22THE%20CZECH%20REPUBLIC%22&sessionid=62621664&skin=hudoc-en>).
230. *Efstratiou p. Greece.* Nr. 77/1996/696/888, 1996 m. gruodžio 18 d. [žiūrėta 2010-06-08] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=-1&portal=-hbkm&action=html&highlight=GREECE&sessionid=55074578&skin=hudoc-en>.
231. *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen p. Danija.* Nr. 5095/71; 5920/72; 5926/72, 1976 m. gruodžio 7 d. [žiūrėta 2010-06-02] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/portal.asp?sessionId=54769730&skin=hudoc-en&action=request>.
232. *Leyla Sahin p. Turkija*. Nr. 44774/98. 2005 m. lapkričio 10 d. [žiūrėta 2010-11-24]

<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=3&portal=hbkm&action=html&highlight=TURKEY&sessionid=62621664&skin=hudoc-en>.
233. *Timishev p. Rusiją.* Nr. 55762/00 and 55974/00, 2005 m. gruodžio 13 d. [žiūrėta 2010-11-24] <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?-item=32-&portal=hbkm&action=html&highlight=RUSSIA&sessionid=62621664&skin=hudoc-en>)
234. *Valsamis p. Graikija.* Nr. 74/1995/580/666, 1996 m. gruodžio 18 d. [žiūrėta 2010-06-08]. <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=2&portal=-hbkm&action=html&highlight=GREECE&sessionid=55074578&skin=hudoc-en>.

Specalioji literatūra

235. Albrecht, D., Ziderman, A. *Funding Mechanisms for Higher Education. Financing for Stability, Efficiency, and Responsiveness* [interaktyvus] Washington: World Bank, 1992 [žiūrėta 2010-12-01] <http://eric.ed.gov/PDFS/ED344518.pdf>.
236. Aleksandravičius, E. *Carų valdžioje: XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 1996.
237. Aleksandravičius, E. *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831-1863 metais: organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*. Vilnius: Mokslas, 1989.
238. Aleksandravičius, E. (red.). *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė. 1922-2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
239. Aleksandravičius, E. *XIX amžiaus profiliai: studijos ir straipsniai*. Vilnius: Lietuvos Rašytojų sąjungos leidykla, 1993.
240. Aleksandravičius, E., Almonaitytė – Navickienė, V., Bučinskytė, I., ir kt. *Kauno istorijos metraštis/ Vytauto Didžiojo universitetas*. Kaunas: Spindulys, 2002.
241. Almqvist J.*, Human Rights, Culture and the Rule of Law*. Oxford and Portland, 2005.
242. Andren, C., Johansson-Dahre, U. Acedemic Freedom and University Autonomy. *CEPES. Acedemic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993.
243. Andriulis, V., Mockevičius, R., Valeckaitė, V. (reng.). *Lietuvos valstybės teisės aktai (1918.II.16-1940.VI.15)*. Vilnius, 1996.
244. Antanavičius, A., Guoga, V., Račkauskas, R., *et. al. Lietuvos aukštojo mokslo finansavimas naujajame tūkstantmetyje*. Vilnius: ES PHARE programos „Aukštojo mokslo institucinė reforma“ įgyvendinimo padalinys, 2000.
245. Aukštieji kursai. *Lietuviškoji enciklopedija. T.2*. Kaunas, 1934.
246. *Aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo nuostatos. Studija*. (ats. red. P. Žiliukas). Kaunas: Technologija, 2007.
247. Bakaveckas, A., Dziegoraitis, A., Dziegoraitienė. A., et.al. *Lietuvos administracinė teisė*. *Bendroji dalis*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2005.
248. Baldwin, J.W. *Viduramžių kultūra. 1000-1300*. Vilnius: Aidai, 1996.

249. Baldwin, R., Cave, M. *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practis*e. Oxford: Oxford University Press, 1999.
250. Barnett, R. *The Idea of Higher Education*. London: SRHE and Oxford University Press, 1990.
251. Barnett, R. *The Limitis of Competence*. London: SHRE and Oxford University Press, 1994.
252. Barrows, L.C. (ed.) *Academic Freedom and University Autonomy: Two Perspectives*. Bucharest: UNESCO, 1995.
253. Bartuševičienė, V., Butkienė, J. Aukštojo mokslo studijų kokybės užtikrinimas Bolonijos proceso kontekste. *Mokslo Lietuva*. 2006 m. rugsėjo 21-spalio 4 d. Nr. 16 (350) [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-14] <http://bootis.itpa.lt/mokslo-lietuva/node/95>.
254. Baublys, L., Beinoravičius, D., Kaluina, A., ir kt. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: MES, 2010.
255. Berdhal, R. Academic Freedom, autonomy and accountability in British universities. *Studies in Higher Education*, 1990, Vol. 15, Issue 2.
256. Becher, T., Kogan, M. *Process and Structure in Higher Education*. Milton Keynes: Open University Press, 1992.
257. Birmontienė, T., Jarašiūnas, E., Kūris, E., ir kt. *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidykla, 2001.
258. Biržiška, M. *Senasis Vilniaus universitetas: vardų ir veikalų atranka*. Londonas: Nida, 1955.
259. Bladh, A. Institutional Autonomy with Increasing Dependency of Outside Actors. *Higher Education Policy*. 2007 (20).
260. Bleiklie, I. Justifying the evaluative state. New public management ideals in higher education. *European Journal of Education*, 1998, 33(3).
261. Bleiklie, I., Kogan, M. Organization and Governance of Universities. *Higher Education Policy*. 2007 (20).
262. Braun, D. New Managerialism and the Governance of Universities in a Comparative Perspective. Braun, D., Merrien, F. M. (eds.). *Towards a New Model of Governance for Universities. Higher Education Policy Series 53.* London and Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers, 1998.
263. Bražiūnas, A., Baršauskas, P., Degutis, A. Aukštojo mokslo prieinamumas ir socialinis atmetimas. *Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 1999.
264. Bricall, J. University Institutional Autonomy. *Case Studies: Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Portugal*. Bologna: Bononia University Press, 2003.
265. Bučinskytė, I. (sud.), Aleksandravičius, E. (ats. red.). *Ateitininkų pėdsakais: ateitininkų federacija išeivijoje 1945-1970 m.: dokumentų rinkinys*. Vilnius: Versus aureus, 2008.
266. Bulajeva, T. Aukštojo mokslo internacionalizacija globalizacijos sąlygomis. *Acta Paedagogica Vilnensis*. 2005, T. 14.
267. Bukelis, T. *Pasiūlymas Lietuvos aukštųjų mokyklų statuso, nuosavybės ir administravimo reformai* [interaktyvus] Kaunas, 2006 [žiūrėta 2010-12-22]

<http://lobistas.lt/dokumentai/Pasiulymas%20Lietuvos%20aukstoju%20mokyklu%20statuso,%20nuosavybes.pdf>.
268. Bumblauskas, A., Gudavičius, E., Šidlauskas, A., *et. al*. *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994*. Vilnius, 1994.
269. Bumblauskas, A. (sud.). *Vilniaus universitetas. 1579-1999*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1999.
270. Burgen, A. (ed.) *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996.
271. Calgar, A. Academic Freedom, Autonomy, and Accountability in the Restructuring and Coordination of Multi-University National Systems. *CEPES. Academic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993.
272. Canning, M., Godfrey, M., Holzer-Zelazewska, D. *Higher Education Financing in the New EU Member States. Leveling the Playing Field. World Bank Working Paper No. 112* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2007 [žiūrėta 2010-10-13] <http://catalogue.nla.gov.au/Record/4242186>.
273. Cazenave, P. Financing of Institutions. Clark, B. R., Neave, G. (eds.). *The Encyclopaedia of Higher Education*. Oxford, New York, Seul, Tokyo: Pergamon Press, 1992.
274. Clark, B.R. *Creating Enterpreneurial Universities: Organizational Pathways to Transformation*. Oxford, New York, Tokyo: IAU Press/Pergamon, 1998.
275. Clark, B. R. (ed.). *Perspectives on Higher Education*. Los Angeles: University of California Press, 1987.
276. Clark, B. R. *The Higher Education System*. Oxforf: Pergamon Press, 1986.
277. Clark, B.R., Neave, G. (eds.). *The Encyclopedia of Higher Education*. Oxford, New York, Seul, Tokyo: Pergamon Press, 1992.
278. Conraths, B., Smidt, H. *The Funding of University – Based Research and Innovation in Europe* [interaktyvus] Brussels: European University Association, 2005 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>.
279. *Constructing Knowledge Societies: New Challanges for Tertiary Education* [interaktyvus] Washington: The World Bank, 2002 [žiūrėta 2010-11-18] <http://siteresources.worldbank.org/TERTIARYEDUCATION/Resources/Documents/Constructing-Knowledge-Societies/ConstructingKnowledgeSocieties.pdf>.
280. *Country Profile: Germany* [interaktyvus] US Library of Congress, 2008 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/profiles/Germany.pdf>.
281. Creativity and Diversity: Challanges for Quality Assurance Beyond 2010. A selection of papers from the 4th European Quality Assurance Forum. Brussels: European University Association, 2010.
282. Cummings, W. K. The Service University in Comparative Perspective. *Higher Education*, Vol. 35, No. 1, 1998, Amsterdam: Kluwer Academic Publishers.
283. Čepinskis, J. (sud.). *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis*. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1993.

284. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
285. Daujotis, V., Radžvilas, V., Šližys, R.P., Stumbrys, E. *Lietuvos mokslo politika Europos kontekste*. Vilnius: Justitia, 2002.
286. Davies, J., Weko, T., Kim, L., Thulstrup, E. *OECD Reviews of Tertiary Education. Finland*. OECD, 2009; *The Bologna Process in Finland* [interaktyvus] Turku, 2005 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.minedu.fi/OPM/Julkaisut/?lang=en>;
287. Dedaut, Y., Eisemann, P.M. *Right to Education. Commentary. Convention Against Discrimination in Education*. Paris: UNESCO, 2005.
288. *Developing an Internal Quality Culture in European Universities. Report On the Quality Culture Project. 2002-2003.* Brussels: European University Association, 2005.
289. Dill, D. Teixeira, P. Program diversity in higher education: an economic perspective. *Higher Education Policy,* Vol.13, 2000.
290. Douglass, J.A. The dynamics of massification and differentiation: A comparative look at higher education systems in the United Kingdom and California. *Higher Education Management and Policy.* Vol 16, No 3, 2004.
291. Dunn, W. *Viešosios politikos analizė*. Vilnius: Homo Liber, 2006.
292. Edirisooriya, G. State Funding of Higher Education: A New Formula. *Higher Education Policy*, Vol. 16, 2003.
293. Estremann, T., Nokkala, T. *University Autonomy in Europe I*. Brussels: European University Association, 2009.
294. *European University Challange*, OECD Observer, No 254 [interaktyvus] 2006 [žiūrėta 2010-11-18] *<http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/1889/>*.
295. *Financial Sustainable Universities. Towards Full Costing in European Universities*. [interaktyvus] Brussels: European University Association, 2008 [žiūrėta 2010-11-18] <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>;
296. Financially Sustainable Universities: Towards full costing in European universities. Brussels: EUA, 2008.
297. Frijhoff, W. Universities: 1500-1900. Clark, B.R., Neave, G. (eds.) *Ecyclopaedia of Higher Education, 4 Vols, Vol. 2*. Oxford: Pergamon Press, 1992.
298. Garalevičiūtė, K. *Aukštojo mokslo reformą stabdo rektoriai* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-01-03] <http://www.balsas.lt/naujiena/184843/aukstojo-mokslo-reforma-stabdo-rektoriai>.
299. Glosienė, A. *Results and Conclusions of the Monitoring of the EU Structural Funds Use in the Field of Research.* Vilnius: Civic Society Institute, 2005.
300. Goedegebuure, L., Kaiser, F., Maassen, P., Meek, L., Vught, F., Weert, E. (eds.). *Higher Education Policy: An International Perspective*. Oxford: Pergamon Press, 1993.
301. *Germany: Financial System Stability Assessment, including Reports on the Observation of Standards and Codes on the following topics: Banking Supervision, Securities Regulation, Insurance Regulation, Monetary and Fi-*

nancial Policy Transparency, Payment Systems, and security Settlement [interaktyvus] Washington: International Monetary Fund, 2003 [žiūrėta 2010-10-08]. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03343.pdf>;
302. Griffin J., *On Human Rights*. Oxford University Press, 2008.
303. Gudaitytė, D. *Aukštojo mokslo tapimo masiniu reiškinio ypatumai: pasaulinės tendencijos ir jų projekcija į Lietuvą. Daktaro disertacija.* Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2000.
304. Gudaitytė, D. Universitetinė aukštojo mokslo tradicija. Ištakos ir pagrindinės idėjos. *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997.
305. Gudavičius, E. Ankstyvoji universiteto raida. Bumblauskas, A., Gudavičius, E., Šidlauskas, A., *et. al*. *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994*. Vilnius: 1994.
306. Hayek, F.A. *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. II d. Socialinio teisingumo miražas*. Vilnius: Eugrimas, 1998.
307. Harris, D., O'Boyle, M., Bates, E. ir kt. *Law of the European Convention on Human Rights. Second Edition.* Oxford: University Press, 2009.
308. *Higher Education in Austria. Reforms of 2001*. Vienna: The Federal Ministry of Education, Science and Culture, 2003.
309. *Higher Education in Developing Countries. Peril and Promise. The Task Force on Higher Education and Society* [interaktyvus] Washington: The International Bank for Reconstruction and Development, 2000 [žiūrėta 2010-12-01] <http://siteresources.worldbank.org/INTAFRREGT-OPTEIA/-Resources/Peril_and_Promise.pdf>.
310. *Higher Education: The Lessons of Experience* [interaktyvus] Washington: The World Bank, 1994 [žiūrėta 2010-11-18] <http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/07/19/000009265_3970128113653/Rendered/PDF/multi_page.pdf >.
311. *Implementing and Using Quality Assurance: Strategy and Practice. A selection of papers from the 2nd European Quality Assurance Forum*. Brussels: European University Association, 2008.
312. Ir dar universiteto reformos reikalu. *Lietuvos žinios*. 1930 m. gegužės 17 d., Nr. 111 (3310).
313. Jancevičius, A. *Vilniaus universitetui – 400*. Vilnius: Mokslas, 1979.
314. Janis, MW., Kay, R.S., Bradley, A.W. *European Human Rights Law*. Oxford: University Press, 2008.
315. Jary, D., Jary, J. Collins Dictionary of Sociology. Second Edition. Associate Editors Phillip Nicholl and Alan Sillitoe. 1998.
316. Johnstone B., Arora A., Experton W. *The Financing and Management of Higher Education: A Status Report of Worldwide Reforms* [interaktyvus] Washington: World Bank, 1998 [žiūrėta 2010-11-18] <http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2000/07/19/000094946_99040905052384/Rendered/PDF/multi_page.pdf>.

317. Jucevičienė, P. Lietuvos aukštasis mokslas. Quis es? Quo vadis? *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997.
318. Jucevičienė, P., *et.al. Edukologijos idėjos Lietuvos švietimo sistemos modernizavimui*. Kauno technologijos universitetas, 1999.
319. Jucevičienė, P., Poškienė. A., Kudirkaitė. L., Damanskas. N. *Universiteto kultūra ir jos tyrimas*. Kaunas: Technologija, 2000.
320. Kahm, B.M. *Higher Education in Germany. Report of the Federal Republic of Germany on the Occasion of the UNESCO World Conference on Higher Education*. Paris, 1998.
321. Kardelis, K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Technologija, 1997.
322. Karran, T. Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis. Higher Education Policy, 2007 (20).
323. Kaul, J.N. *Governance of Universities*. London: Asia Publishing House, 1988.
324. Keciorytė, V. Aukštojo mokslo principai. *Santalka. Filologija. Edukologija*. 2008, t. 16, Nr. 4.
325. Keller, G. *Academic Strategy*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1983.
326. Kells, H. R. *Self-Regulation in Higher Education.* London: Jessica Kingsley Publishers, 1992.
327. King, R. *Analysing the Higher Education Regulatory State*. Discussion Paper No. 38. London: London School of Economics and Political Science, 2006.
328. Klimašauskienė, R. Tradicinis ir šiuolaikinis aukštasis mokslas: žinių kūrimo aspektas. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003.
329. Kogan, M. The Mission of the University. *Case Studies: Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Portugal*. Bologna: Bononia University Press, 2003.
330. Korsakaitė, D. Viešasis interesas valstybinio reguliavimo požiūriu: sampratos analizė ir formulavimas. *Ekonomika*, 2006, Nr. 76.
331. Kraujutaitytė, L. *Aukštojo mokslo demokratiškumo pagrindai*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.
332. Kraujutaitytė, L. Finansų politikos modeliai aukštojo mokslo sistemoje. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003.
333. Kučinskienė, R., Kučinskas, V. Studijų kokybės sistemos kūrimas ir valdymas. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2005, 14.
334. Kuprys, P. Nuo asmenybės demokratiškumo iki demokratiškos asmenybės. *Edukologija. Lietuvos mokslas ir pramonė*. Kaunas: Technologija, 1998.
335. Lay, P. *The Interpretation of the Magna Charta Universitatum and its Principles*. Bologna: Bononia University Press, 2004.
336. Lane, J.E. *Viešasis sektorius*. Vilnius: Margi raštai, 2001.

337. Langford, M., Nolan, A. *Litigating Economic, Social and Cultural Rights: Legal Practitioners Dossier*. Geneva: COHRE, 2006.
338. Leathwood, C. A. Critique of Institutional Inequalities in Higher Education. *Theory and Research in Education*, 2004, 2 (1).
339. Leišytė, L., Kiznienė, L. New Public Management in Lithuania's Higher Education. *Higher Education Policy*. 2006 (19).
340. Leonavičius, J. *Sociologijos enciklopedija*. Vilnius: Akademija, 1993.
341. *Lietuvos novelos*. (sud. Šalkauskis, K.). Kaunas: Kooperatinė „Raidės" spaustuvė, 1935.
342. *Lietuvos valstybės konstitucijos*. (sud. Valančius, K.). Vilnius: Mokslas, 1989.
343. Lindblom, C.E., Woodhouse, E.J. *Politikos formavimo procesas*. Vilnius: Algravė, 1999.
344. Linkaitytė, G., Zuzevičiūtė, V. Šiuolaikinis universitetas – raida ir modeliai. *Aukštasis mokslas – žinių visuomenei. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003.
345. *Litigating Economic, Social and Cultural Rights: Legal Practitioners Dossier* [interaktyvus]. COHRE, Geneva, 2006 [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.cohre.org/store/attachments/COHRE%20Legal%20Practitioners%20Dossier.pdf>.
346. Liuhanen, A.M. University evaluations and different evaluation approaches: A Finnish perspective. *Tertiary Education and Management,* 2005.
347. Maceina, A. *Pedagoginiai raštai*. Kaunas: Šviesa, 1990.
348. Maksimaitis, M. *Lietuvos teisės šaltiniai 1918-1940 metais*. Vilnius: Justitia, 2001;
349. Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė*). Vilnius: Justitia, 2005.
350. Mančinskas, Č. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918-1940 metais*. Vilnius, 1996.
351. Markevičienė, A. Paslaugų universiteto veiklos ypatumai mokymosi paradigmos kontekste. *Aukštojo mokslo sistemos ir didaktika. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2001.
352. Martin, G. *Lithuania: Policy Note of Financing Education, with Particular Refrence to Higher Education* [interaktyvus] World Bank Working Paper, 2004/06/01 [žiūrėta 2011-01-03] <http://siteresources.worldbank.org/-INTECAREGTOPEDUTON/ResourcesLithuaniaEducationPolicyNote.pdf>.
353. McLaughlin, T.H. *Šiuolaikinė ugdymo filosofija: demokratiškumas, vertybės, įvairovė*. Kaunas: Technologija, 1997.
354. Meek, V.L. Diversity and Marketization of Higher Education: Incompatible Concepts. *Higher Education Policy*. Vol. 13, No. 3, 2000.
355. Menand, L. The Limits of Academic Freedom. Menand, L. (ed.) *The Future of Academic Freedom*. Chicago: University of Chicago Press, 1996.
356. Mingle, J.R. (ed.). *Management Flexibility and State Regulation in Higher Education*. Atlanta: Southern Regional Education Board, 1983.

357. Mitnick, B. M., Regulation and the Theory og Agency. *Review of Policy Research*. 1982, Vol. 1, No. 3.
358. Moor, R.A. Academic Freedom and University Autonomy: Essentials and Limitations. *CEPES. Academic Freedom and University Autonomy*. Paris: UNESCO, 1993.
359. Moses, I. Institutional Autonomy Revisited: Autonomy Justified and Accounted. *Higher Education Policy.* 2007 (20).
360. *Nacionalinės plėtros institutas. Lietuvos aukštųjų mokyklų vidinės struktūros, jų tinklo analizė. Galimas aukštųjų mokyklų valdymo pertvarkos modelis. III ataskaita* [interaktyvus] Vilnius, 2007 [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/es/III%20ataskaita.pdf>.
361. Neave, G. (ed.) *The universities' responsibilities to society: international perspectives (1st ed.)*. New York: Pergamon, 2000.
362. Neave, G., Van Vught, F.A. *Prometheus Bound. The Changing Relationship Between Government and Higher Education in Europe*. Oxford: Pergamon Press, 1991.
363. Neave, G., Van Vught, F.A. (eds.) *Government and Higher Education Relationships Across Three Continents. Winds of Change*. Oxford: Pergamon Press, 1994.
364. Nyborg, P. Institutional Autonomy and Higher Education Governance. *Council of Europe Conference. Implication of the Bologna Process in South East Europe*, Strasbourg, December 2-3, 2003 [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-16] <http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/03-PNY/031202-03NyborgAutonomy_SEE.pdf>.
365. Orr, D. Can Performance-Based Funding and Quality Assurance Solve the State *vs* Market Conundrum? *Higher Education Policy*, 2005 (18).
366. Parsons, W. *Viešoji politika. Politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas*. Vilnius: Eugrimas, 2001.
367. Pasikalbėjimas su V.M. Universiteto rektoriumi prof. V. Čepinskiu. *Rytas*. 1929 m. rugsėjo 19 d. Nr. 211 (1660).
368. *Patvirtinta nauja Aukštojo mokslo taryba* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-30] <http://www.bernardinai.lt/archyvas/straipsnis/100540>.
369. Poškienė, A. *Universiteto organizacijos kultūra – kompleksinis aukštojo mokslo edukacinis veiksnys*. Daktaro disertacija. Kaunas, 1998.
370. Pranevičienė, B. *Kvaziteismai administracijos kontrolės sistemoje*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
371. Prie universiteto reformų. *Lietuvos žinios*. 1928 m. rugsėjo 12 d., Nr. 201 (2815).
372. Prie universiteto reformų. *Rytas*. 1929 m. rugpjūčio 7 d., Nr.175 (1624).
373. Quality Culture in European Universities: A Bottom-up Approach. Report On the Three Rounds Quality Culture Project. Brussels: European University Association, 2006.
374. *Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance in Education. The Case of Indigenous People in Guatemala* [interaktyvus] 2009

[žiūrėta 2010-06-05] <http://www.right-to-education.org/sites/r2e.gn.apc.-org/files/Case_Study_Guatemala[1].pdf>.
375. *Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance in Education. The Case of Adolescent Girls in Tanzania* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-06-05] <http://www.right-to-education.org/sites/r2e.gn.apc.org/files/-Case_Study_Tanzania[1].pdf>.
376. Ramonienė, L. *Aukštojo mokslo sistemos dimensijų, veikiančių šalies konkurencingumą, įvertinimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, 2009.
377. Ransom, A., Khoo, S.-M., Selvaratnam, W. *Improving Higher Education in Developing Countries*. *EDI Seminar Series*. Economic Development Institute of the World Bank [interaktyvus] Washington: World Bank, 1993 [žiūrėta 2010-12-01] <http://www.greenstone.org/greenstone3/nzdl?a=d&d=-HASH387a15c6ec974eeae215a3.5&c=hdl&sib=1&ed=1&p.s=ClassifierBrowse&p.sa=&p.a=b&p.c=hdl>.
378. *Rates of Return and Funding Models ir Europe. Final report to the Directorate – General for Education and Culture of the European Commission.* Valencia: Centre for the Study of Higher Education management, 2007.
379. Raza, R. *Examining Autonomy and Accountability in Public and Private Tertiary Institutions*. Washington: The World Bank, 2009.
380. Relchert, S. Institutional Diversity in European Higher Eeducation. *Tensions and challenges for policy makers and institution leaders*. Brussels: European University Association, 2009.
381. *Right to Education Project* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-01-22] <http://www.right-to-education.org/node/271>.
382. Rukša, A. Lietuvos Vytauto Didžiojo universitetas. *Kultūros barai*, 1992, Nr. 1.
383. Salmi, J. Autonomy from the State *vs* Responsiveness to Markets. *Higher Education Policy*. 2007 (20).
384. Salmi J., Hauptman, A.M. *Innovations in Tertiary Education Financing: A Comparative Evaluation of Allocation Mechanisms. Education. Working Paper Series. No. 4* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2006 [žiūrėta 2010-12-01] <http://siteresources.worldbank.org/EDUCA-TION/Resources-/278200-1099079877269/5476641099079956815/Innovations-TertiaryEd_Financing.pdf>.
385. Salter, B., Tapper, T. *The State and Higher Education*. Essex: The Worburn Press, 1994.
386. Samalavičius, A. *Universiteto idėja ir akademinė industrija*. Vilnius: Kultūros barai, 2003.
387. Scott, P. Massification, Internationalization and Globalization. *The Gobalization of Higher Education*. London: SHRE and Open University Press, 1998.
388. Scott, P. Unified and Binary Systems of Higher Education in Europe. Burgen, A. (ed.). *Goals and Purposes of Higher Education in the 21st Century*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1996.

389. *Significance of the Convention against Discrimination in Education (1960*) [interaktyvus] UNESCO publication, 2005 [žiūrėta 2010-06-04] <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001537/153765E.pdf>.
390. Staliūnas, D. *Valdžia, visuomenė ir aukštasis mokslas Lietuvoje. XIX a. vidurys – XX a. pradžia*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1997.
391. Stanfield, J. E. G., Higher Education New Ideas From Around The World. *Konferencijos "Lietuvos aukštasis mokslas: diagnozės ir prognozės" medžiaga*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Žinių ekonomikos forumas, 2002.
392. Strzyzewska, M. (ed.) *Selected Methodological Issue For Doctoral Student*. Warsaw: Warsaw School of Economiscs Publishing, 2009.
393. *Studijos aukštojoje mokykloje. Konferencijos pranešimų medžiaga. 1 knyga*. Kaunas: Technologija, 1997.
394. *Studijų kokybės certinimo centro veikla 2009 metais* [interaktyvus] Vilnius, 2010 [žiūrėta 2010-11-30] <http://www.skvc.lt/files/2009_-ataskaita/SKVC_ATASKAITA-2009.pdf>.
395. Šalkauskis, S. Universitetas ir tautos gyvenimas. *Raštai. IV tomas*. Vilnius: Mintis, 1995.
396. Šalkauskis, S. Universiteto koncepcija. *Raštai. IV tomas*. Vilnius: Mintis, 1995.
397. Šidlauskas, A. Senojo universiteto suklestėjimas (1600-1655). Bumblauskas, A., Gudavičius, E., Šidlauskas, A., ir kt. *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994*. Vilnius, 1994.
398. Šimašius, R. Aukštojo mokslo sistemos reformos pagrindai. *Konferencijos "Lietuvos aukštasis mokslas: diagnozės ir prognozės" medžiaga*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Žinių ekonomikos forumas, 2002.
399. Šveikauskas, V. Šiuolaikinio aukštojo mokslo bruožai kaip tradiciškumo raidos ir modernumo sintezė. Aukštojo *mokslo sistemos ir didaktika. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 1999.
400. Švietimo ir mokslo ministerija, Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas. *Lietuvos aukštojo mokslo (LAM) sistemos plėtra 2007 – 2012 m.: konkurencingumas ir finansavimo modelis*. Kaunas, 2006.
401. *Tarybų Lietuvos enciklopedija. 1 tomas*. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
402. *Tarptautinių žodžių žodynas. 4-asis leid*. (sud. Bendorienė, A., Bogušienė, V., Dagytė, E., ir kt.). Vilnius: Alma littera, 2008.
403. Tavenas, F. *Quality Assurance: A Reference System For Indicators and Evaluation Procedures*. Brussels: European University Association, 2004.
404. Teichler, U. *Changing Patterns of the Higher Education System*. London: Jessica Kingsley Publishers, 1988.
405. Teichler, U. Higher Education Policy and the World of Work: Changing Conditions and Challenges. *Higher Education Policy*, 1999, Vol. 12, No. 4.

406. *Ten Reasons Why The Convention against Discrimination in education is Highly Significant in Today's World* [interaktyvus] UNESCO publication, 2007 [žiūrėta 2010-06-04] <http://unesdoc.unesco.org/images/-0015/001537/153765E.pdf>.
407. *The National Committee of Inquiry into Higher Education* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-10-09] <https://bei.leeds.ac.uk/Partners/NCIHE/>.
408. *The Future of Higher Education. White Paper* [interantyvus] 2003 [žiūrėta 2010-10-09] <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/2010021015-1716/dcsf.gov.uk/hegateway/uploads/white%20pape.pdf>.
409. *The New Encyclopaedia Britannica. Vol. 1*. Chicago: Encyclopeadia Britannica, Inc. 1998.
410. *The New Encyclopaedia Britannica*. *Vol. 5*. Chicago: Encyclopeadia Britannica, Inc. 1998.
411. *The New Encyclopaedia Britannica*. *Vol. 12*. Chicago: Encyclopeadia Britannica, Inc. 1998.
412. *The Funding of University – Based Research and Innovation in Europe* [interaktyvus] Brussels: European University Association, 2005 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.eua.be/publications.aspx#c400>.
413. Thorens, J. Liberties, Freedom and Autonomy: A Few Reflections on Academia's Estate. *Higher Education Policy*, 2006, No. 19.
414. Tidikis, R. *Socialinių mokslų tyrimų meto*dologija. Vilnius: LTU, 2003.
415. Tinfavičienė, I. Istorinė universitetinio aukštojo mokslo sampratos raida. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 2007, T. 19.
416. Tomaševski K.*, Human Rights Obligations : Making Education Available, Accessible, Acceptable and Adaptable*. *Right to Education Primers No.3* [interactive] 2001 [žiūrėta 2010-06-08] <http://www.right-to-education.-org/sites/r2e.gn.apc.org/files/B6g%20Primer.pdf>.
417. *Trends in Quality Assurance. A selection of papers from the 3rd European Quality Assurance Forum.* Brussels: European University Association, 2009.
418. Turner, J. The Price of Freedom. M. Tight (ed.) *Academic Freedom and Responsibility*. Buckingham: SRHE/OU Press, 1988.
419. *UNESCO* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-01-22] <http://unesco.lt-/index.php?url=unesco>.
420. *Universities 2005. Annual Report* [interaktyvus] Helsinki: Ministry of Education, 2006 [žiūrėta 2010-10-09] <http://www.minedu.fi/OPM/-Julkaisut/?lang=en>.
421. Vaišvila, A. *Teisės teorija. Antrasis leidimas*. Vilnius: Justitia, 2004.
422. Van Damme, D. Trends and Models in International Quality Assurance and Accreditation in Higher Education in Relation to Trade in Educational Services. *Higher Education Management and Policy*. 2002, Vol. 14 , No. 3.
423. Van der Wende, M. C. Globalization and Access to Higher Education. *Journal of Studies in International Education*, 2003, 7 (2).
424. Van Dijk, P., Van Hoof, F., Van Rijn, A., Zwaak, L. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Fourth Edition*. Antwerpen, Oxford: Intersentia, 2006.

425. Van Vught, F.A. *Autonomy and Accountability in Government – University Relationship*. Enschede: CHEPS, 1991.
426. Vaškelis, B. Universitetas amžių tėkmėje. *Universitetas ir valstybė*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 1997.
427. Viliūnas, G. *Kaip pertvarkyti Lietuvos universitetus* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-04] <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2009-08-15-giedrius-viliunas-kaip-pertvarkyti-lietuvos-universitetus/2772>.
428. *Vilniaus universitetas amžių sandūroje*. Vilnius: Mokslas, 1982.
429. *Vilniaus universitetas Europoje: praeitis, dabartis, ateitis. 2004 m. rugsėjo 17 d. tarptautinė konferencija, skirta Vilniaus universiteto įkūrimo 425-osioms metinėms*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
430. *Vilniaus universiteto istorija. 1579-1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994.
431. *Vilniaus universiteto istorija, 1940-1979*. Vilnius: Mokslas, 1979.
432. *Vilniaus universiteto Teisės fakultetas 1641 – 2007 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
433. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. 13 tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
434. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. 9 tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
435. *Visuotinė lietuvių enciklopedija. 2 tomas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
436. *Lietuvos aidas*. 1918 m. gruodžio 24 d. Nr. 164 -212.
437. *Vytauto Didžiojo universitetas. Atmintis, žmonės ir idėjos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008.
438. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė. 1922-2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
439. *Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių katalikų mokslo akademijos 70-metis*. Kaunas: Littera Universitatis Vytauti Magni, 1993.
440. Wagner, A. Financing Higher Education: New Approaches, New Issues. *Higher Education Management*, 1996, vol. 8, No. 1.
441. Warner, D., Palfreyman, D. (eds.), *The state of UK Higher Education. Managing Change and Diversity.* Buckingham: SRHE & Open University Press, 2001.
442. West, E.G. *Education With and Without the State*. World Bank, 1995.
443. Wyatt, J. *Commitment to Higher Education*. London: SHRE and Open University Press, 1990.
444. Woodhall, M. *Funding Higher Education: The Contribution of Economic Thinking to Debate and Policy Development. Education. Working Paper Series. No. 8* [interaktyvus] Washington: World Bank, 2007 [žiūrėta 2010-12-01] <http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/Funding_HigherEd_wps8.pdf>.
445. *World Bank. Higher education governance and management: A comparative review and policy options for Russian Federation*. Moscow, 2004.

446. Zinkevičienė, N., Valatkaitienė, K. Conservatism and Innovativeness As University Values in the Context of the Changing Society. *Lietuvos aukštasis mokslas: diagnozės ir prognozės. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga*. Kaunas: Technologija, 2003.
447. Želvys, R. Internacionalizacijos iššūkiai Lietuvos aukštajam mokslui. *Acta Paedagogica Vilnensia*. 2006, T. 17.
448. Žemaitis, Z., Lašas, V. *Aukštosios mokyklos kūrimasis ir vystymasis Kaune*. Vilnius: Mintis, 1967.
449. *Управление в высшей школе: опыт, тенденции, и перспективы развития. Аналитический доклад*. Москва: Логос, 2005.
450. Кмить, С. А. Договор об оказании платных образовательных услуг. *Законодательство в сфере образования обеспечение частных и публичных интересов. Материалы научно-практической конференции (Москва, 11 апреля 2007 г.*). Москва: Юриспруденция, 2007.
451. Осипов, Г.В. (ред.) *Социологический энциклопедический словарь*. Москва: НОРМА, 2000.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1.
Lietuvos universiteto (Vytauto Didžiojo universiteto) teisinio reguliavimo raidos tendencijos 1922-1937 m.

Reguliuojama sritis	1922 m. statutas	1930 m. statutas	1937 m. statutas
Fakultetų ir katedrų steigimas	Nauji skyriai ir katedros steigiamos fakultetų sprendimu, panaikinamos katedras įmanoma tik keičiant patį universiteto statutą ir jį patvirtinus seime.	Statute nurodyti visi universitete veikiantys fakultetai ir katedros. Naujų katedrų, įsteigtų ne valstybės lėšomis, reikalingumą ir steigimą turėjo patvirtinti Švietimo ministras.	Statute nurodyti visi universitete veikiantys fakultetai ir katedros.
Mokslinio – pedagoginio personalo parinkimas, skyrimas, atleidimas	Fakultetų tarybos iš kandidatų savarankiškai rinkosi kolektyvo narius (universitetui suteikiamas etatų skaičius reglamentuotas atitinkamais teisės aktais). Atleisdavo fakultetų Tarybos.	Vyresniojo mokslo personalo (ordinarinių ir ekstraordinarinių profesorių bei docentų) kandidatūras svarstė fakultetų tarybos, o skyrė valstybės Prezidentas. Privatdocentus rinko fakultetų tarybos, jų paskyrimą tvirtino Švietimo ministras. Jaunesnįjį mokslo personalą skyrė universiteto Senatas. Jaunesnysis ir pagalbinis mokslinis personalas (prozektorius, lektoriai, laborantai, asistentai, sodininkai) priimami ir atleidžiami rektoriaus įsakymu. Privatdocentai atleidžiami Švietimo ministro, vyresnysis mokslo personalas – Respublikos Prezidento.	Švietimo ministras tvirtino ir atleido fakultetų tarybų išrinktą jaunesnįjį mokslo personalą, Prezidentas – vyresnįjį mokslo personalą. Švietimo ministras galėjo Prezidentui teikti savo kandidatus į vyresnįjį mokslinį personalą bei savo nuožiūra nustatyti kandidatų mokslinę kvalifikaciją. Švietimo ministro pateiktus kandidatus turėjo patvirtinti respublikos Prezidentas. Aukštesnė instancija turėjo teisę rekomenduoti atitinkamai žemesnei instancijai apsvarstyti vieno ar kito asmens atleidimo klausimą.
Rektoriaus rinkimas ir atleidimas	Rinko kasmet universiteto Taryba iš ekstraordinarinių ir ordinarinių profesorių.	Trijų metų laikotarpiui rinko universiteto taryba. Rektoriaus ir prorektoriaus kandidatūrą turėjo patvirtinti	Rektoriaus kandidatūrą Prezidentui tvirtinti teikė universiteto taryba. Prezidentui du kartus iš eilės kandidato

Reguliuojama sritis	1922 m. statutas	1930 m. statutas	1937 m. statutas
		respublikos Prezidentas.	nepatvirtinus, kandidatą į rektorius Prezidentui tvirtinti teikdavo Švietimo ministras.
Rektoriaus funkcijos	Atstovavo universitetui, pirmininkavo senatui ir universiteto tarybai, vykdė šių institucijų nutarimus, valdė ir tvarkė universiteto turtą.	Tvirtino ir atleido fakultetų tarybų išrinktą jaunesnįjį ir pagalbinį mokslo personalą. Atstovavo universitetui, pirmininkavo senatui ir universiteto tarybai, vykdė šių institucijų nutarimus, valdė ir tvarkė universiteto turtą.	Atstovavo universitetui, pirmininkavo senatui ir universiteto tarybai, vykdė šių institucijų nutarimus, valdė ir tvarkė universiteto turtą.
Universiteto Tarybos sudėtis	Narių skaičius nefiksuotas. Sudarė: visi visateisiai fakultetų tarybų nariai ir garbės profesoriai (juos rinko pati universiteto taryba). Privatdocentai turėjo patariamąjį balsą.	Sudėtis ta pati.	Sudėtis ta pati.
Universiteto Tarybos funkcijos	Iš ekstraordinarinių ir ordinarinių profesorių rinko rektorių metams laiko (kasmet iš kito fakulteto), prorektorių ir universiteto sekretorių.	Rinko garbės profesorius ir garbės narius, „peržiūrėjo“ fakultetų tarybų sprendimus, susijusius su administraciniais reikalais ir liečiančiais daugiau nei vieną fakultetą, nustatė studentams vidaus tvarkos taisykles. Net ir tokių sprendimų nuorašai turėjo būti siunčiami Švietimo ministerijai susipažinti.	Teikė rektoriaus kandidatūrą tvirtinti Prezidentui.
Fakultetų tarybos veikla	Veiklos teisinis pagrindas – fakulteto reguliaminas, tvirtinamas pačios fakulteto Tarybos. Nariai: fakultetų	Sudėtis ta pati. Rinko vyresnįjį bei jaunesnįjį mokslo personalą pristatyti jį senatui ar rektoriui, kurie toliau savo ruož-	Sudėtis ta pati. Rinko iš kandidatų jaunesnįjį ir vyresnįjį mokslo personalą ir teikė atitinkamai Švietimo ministrui ir Prezi-

Reguliuojama sritis	1922 m. statutas	1930 m. statutas	1937 m. statutas
	ordinariniai ir ekstraordinariniai profesoriai, docentai ir du jaunesniojo mokslo personalo atstovai. Iš profesorių vieneriems metams rinko fakulteto dekaną ir sekretorių.	tu šias kandidatūras teikė tvirtinti Švietimo ministrui ir Prezidentui. Rinko kandidatus profesoriaus vardui gauti, pripažindavo mokslinį laipsnį ar jo ekvivalentą, teikdavo garbės daktaro laipsnį, rinkdavo studentų kandidatūras stipendijoms gauti, skirstė fakulteto lėšas, sprendė diplomų suteikimo bei kitus fakulteto tiesioginius mokslo proceso klausimus. Iš profesorių trims metams rinko dekaną, šio sprendimo nereikėjo įtvirtinti kitame institucijos valdymo organe ar patvirtinti valstybinės valdžios atstovams.	dentui tvirtinti. Švietimo ministras tvirtino fakultetų tarybų išrinktus dekanus. Ministrui du kartus iš eilės nepatvirtinus fakulteto tarybos išrinkto dekano, savo kandidatą Prezidentui tvirtinti teikė universiteto rektorius.
Senato sudėtis	Rektorius, prorektorius, sekretorius ir fakultetų dekanai.	Sudėtis ta pati.	Sudėtis ta pati.
Senato funkcijos	Atliko vykdomosios valdžios funkcijas	Fakultetų tarybų išrinktą mokslo personalą teikė Švietimo ministrui (privatdocentus) ir Prezidentui (ordinarinius ir ekstraordinarinius profesorius ir docentus) skirti ir atleisti. Tvarkė universiteto finansinius reikalus, skirstė lėšas, sprendė stipendijų, studentų pašalinimo klausimus.	Fakultetų dekanai, nesutikdami su fakultetų tarybų sprendimais, dėl bet kokio klausimo sprendimo peržiūrėjimo galėjo vienasmeniškai kreiptis į Senatą. Senato sprendimas buvo galutinis. Senatas tvirtino fakultetų reguliaminus, taip pat fakultetų tarybų parinktas kandidatūras profesūrai ruošti, sprendė klausimus dėl drausmei nusižengusių klausytojų pašalinimo.

Priedas Nr. 2.
Vyatuto Didžiojo universiteto, Žemės ūkio akademijos ir Veterinarijos akademijos teisinio reguliavimo pagrindiniai aspektai 1938 m.

Reguliuojama sritis	Vytauto Didžiojo universitetas	Žemės ūkio akademija	Veterinarijos akademija
Fakultetų ir katedrų steigimas	Statute nurodyti visi universitete veikiantys fakultetai ir katedros.	Nėra fakultetų, yra trys sekcijos, neturinčios fakultetų juridinių teisių ir autonomijos. Dalykų dėstymą ir priskyrimą sekcijoms nustato Akademijos Taryba ir tvirtina Žemės ūkio ministras.	Nėra fakultetų ir katedrų. Akademijos reguliaminą tvirtino Žemės ūkio ministras.
Mokslinio – pedagoginio personalo parinkimas, skyrimas, atleidimas	Švietimo ministras tvirtino ir atleido fakultetų tarybų išrinktą jaunesnįjį mokslo personalą, Prezidentas – vyresnįjį mokslo personalą. Švietimo ministras galėjo Prezidentui teikti savo kandidatus į vyresnįjį mokslinį personalą bei savo nuožiūra nustatyti kandidatų mokslinę kvalifikaciją. Aukštesnė instancija turėjo teisę rekomenduoti atitinkamai žemesnei instancijai apsvarstyti vieno ar kito asmens atleidimo klausimą.	Akademijos tarybos teikimu Rektorius pristato kandidatūrą tvirtina Žemės ūkio ministrui (docentus, lektorius) ir Prezidentui (profesorius). Asistentus, laborantus skiria rektorius. Kol akademijoje nebuvo 5 profesorių taryboje, profesorius Prezidentui tvirtinti teikė Žemės ūkio ministras. Etatiniams darbuotojams neleidžiama dirbti kitose įstaigose. Išimtys daromos tik Žemės ūkio ministro sprendimu.	Vyresnįjį mokslo personalą skiria ir atleidžia Prezidentas tarybos arba Žemės ūkio ministro teikimu. Jaunesnįjį mokslo personalą skiria ir atleidžia Žemės ūkio ministras savo nuožiūra. Kandidatus į jaunesnįjį mokslo personalą Žemės ūkio ministrui gali ir Akademijos taryba. Pagalbinį personalą skiria ir atleidžia rektorius. Kandidatus pasiūlo Akademijos Taryba.
Rektoriaus rinkimas ir atleidimas	Rektoriaus kandidatūrą Prezidentui tvirtinti teikė universiteto taryba. Prezidentui du kartus iš eilės kandidato nepatvirtinus, kandidatą į rektorius Prezidentui tvirtinti teikdavo Švietimo ministras.	Penkerių metų kadencijai tvirtino Prezidentas Žemės ūkio ministro teikimu.	Rektorių ir prorektorių Žemės ūkio ministro pristatymu skiria Respublikos Prezidentas.

Reguliuojama sritis	Vytauto Didžiojo universitetas	Žemės ūkio akademija	Veterinarijos akademija
Rektoriaus funkcijos	Atstovavo universitetui, pirmininkavo senatui ir universiteto tarybai, vykdė šių institucijų nutarimus, valdė ir tvarkė universiteto turtą.	Atstovavo akademijai, pirmininkavo senatui ir tarybai, vykdė jos nutarimus, prižiūrėjo paskaitų ir praktikos darbų vykdymą, prižiūrėjo akademijos turtą, pristato Žemės ūkio ministrui tarybos posėdžių protokolus.	Atstovauja akademijai, valdo ir tvarko turtą, pirmininkauja tarybai, vykdo jos nutarimus, pristato tarybos protokolus Žemės ūkio ministrui, stebi personalo darbą, atsakingas už tvarkos laikymąsi.
Universiteto/Akademijos Tarybos sudėtis	Narių skaičius nefiksuotas. Sudarė: visi visateisiai fakultetų tarybų nariai ir garbės profesoriai (juos rinko pati universiteto taryba). Privatdocentai turėjo patariamąjį balsą.	Nariai: visi aukštosios mokyklos profesoriai ir docentai.	Nariai: vyresniojo mokslo personalo nariai, Veterinarijos departamento direktorius, Vytauto Didžiojo universiteto medicinos fakulteto atstovas, Serologijos instituto direktorius, Akademijos lektorių išrinkti du atstovai.
Universiteto/Akademijos Tarybos funkcijos	Teikė rektoriaus kandidatūrą tvirtinti Prezidentui.	Kviečia kandidatus į profesorius dėstyti ir pristato juos rektoriui. Visi tarybos nutarimai, sprendimai bet kuriais klausimais, posėdžių protokolai turėjo būti siunčiamu Žemės ūkio ministrui susipažinti. Kol akademijoje nebuvo 5 profesorių taryboje, profesorius Prezidentui tvirtinti teikė Žemės ūkio ministras. Todėl Taryba tik 1927-1928 m. teikė kandidatus Prezidentui.	Parengia reguliamino projektą, renka mokslo personalo kandidatūras, pripažino veterinarijos mokslo laipsnį arba jo ekvivalentą, teikė veterinarijos daktaro laipsnį, nustatė mokslo planus, priėmė ir šalino klausytojus, sprendė klausytojų mokesčių mokėjimo ir stipendijų teikimo, diplomų išdavimo, lėšų skirstymo katedroms klausimus. Tarybos nutarimus svarbiais klausimais (sąvoka nie-

Reguliuo-jama sritis	Vytauto Didžiojo universitetas	Žemės ūkio akademija	Veterinarijos a kademija
			kur neapibrėžta) privalėjo tvirtinti Žemės ūkio ministras.
Fakultetų tarybos veikla	Nariai: fakultetų ordinariniai ir ekstraordinariniai profesoriai, docentai ir du jaunesniojo mokslo personalo atstovai. Rinko iš kandidatų jaunesnįjį ir vyresnįjį mokslo personalą ir teikė atitinkamai Švietimo ministrui ir Prezidentui tvirtinti. Švietimo ministras tvirtino fakultetų tarybų išrinktus dekanus. Ministrui du kartus iš eilės nepatvirtinus fakulteto tarybos išrinkto dekano, savo kandidatą Prezidentui tvirtinti teikė universiteto rektorius.	Nėra fakultetų.	Nėra fakultetų.
Senato sudėtis	Rektorius, prorektorius, sekretorius ir fakultetų dekanai.	Nėra senato.	Nėra senato.
Senato funkcijos	Fakultetų dekanai, nesutikdami su fakultetų tarybų sprendimais, dėl bet kokio klausimo sprendimo peržiūrėjimo galėjo vienasmeniškai kreiptis į Senatą. Senato sprendimas buvo galutinis. Senatas tvirtino fakultetų reguliaminus, taip pat fakultetų tarybų parinktas kandidatūras profesūrai ruošti, sprendė klausimus dėl drausmei nusižengusių klausytojų pašalinimo.	Nėra senato.	Nėra senato.

Priedas Nr. 3.
Aukštojo mokslo institucijų veiklos sistema, reguliuojamų šių aukštųjų mokyklų statutuose 1991-1999 m.

Veiklos aspektas	Vilniaus universitetas	Vytauto Didžiojo universitetas	Lietuvos teisės akademija
Institucinis valdymas	Universiteto taryba Rektorius Senatas Studentų atstovybė	Atkuriamasis senatas Universiteto taryba Rektorius Rektoratas Globėjų taryba Priežiūros kolegija Studentų atstovybė	Mokslininkų susirinkimas Senatas Rektorius Rektoratas
Aukščiausias valdymo organas	Universiteto Taryba	Senatas/ iki 1996 m. senatas visas funkcijas perduoda Universiteto tarybai	Senatas
Aukščiausio valdymo organo sudėtis	Ne daugiau 91 narys; 70 proc. – pedagoginio personalo; 20 proc. – mokslo personalo; 10 proc. – tarnautojai. *Ex officio* įeina Rektorius, prorektoriai, fakultetų dekanai	Senatą sudaro 99 nariai – 30 Kauno mokslininkų išrinktos Atkūrimo tarybos narių, 14 Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centro narių, 41 narys, išrinktas VI Čikagos lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume, 14 narių, išrinktų jungtiniame Atkūrimo tarybos, Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centro valdybos ir Lietuvos mokslų akademijos prezidiumo posėdyje	Renka mokslininkų susirinkimas (mokslo laipsnius ir (ar) pedagoginius mokslo vardus turintys darbuotojai, kurių pagrindinė darbovietė Akademija), ne mažiau 50 proc. senato narių – habilituoti daktarai arba profesoriai, ne mažiau 15 proc. narių – iš kitų aukštųjų mokyklų ar mokslo įstaigų, studentų atstovybės nariai. Skaičius statute nenustatytas.
Aukščiausio valdymo organo funkcijos	Renka rektorių; atšaukia Rektorių 2/3 Tarybos balsų; nustato prorektorių skaičių bei funkcijas; renka tris profesorius – senato narius; renka bendrų Universiteto katedrų vedėjus; nustato universiteto padalinių skaičių ir funkcijas;	Renka rektorių, dekanus, katedrų vedėjus, tvirtina prorektorių kandidatūras; Renka universiteto profesorius; Renka Priežiūros kolegiją revizijos komisiją; Sprendžia fakultetų, katedrų ir kitų padalinių steigimo ir panaikinimo klausimus; Nustato darbuotojų darbo užmokestį;	Nustato Akademijos struktūrą; Renka rektorių; Tvirtina prorektorius; Tvirtina fakultetų dekanus; 2/3 balsų atšaukia rektorių, prorektorius, dekanus; 2/3 balsų atšaukia rektoriaus, prorektorių, dekanų įsakymus; tvirtina studijų planus ir mokymo progra-

Veiklos aspektas	Vilniaus universitetas	Vytauto Didžiojo universitetas	Lietuvos teisės akademija
	nustato darbuotojų darbo užmokestį; sprendžia fakultetų steigimo ir panaikinimo klausimus; tvirtina universiteto reguliaminus; 2/3 tarybos balsų gali panaikinti rektoriaus, senato ir kitų valdymo organų sprendimus.	Suteikia pedagoginius mokslo vardus; Tvirtina universiteto ir fakultetų reguliaminus.	mas; nustato darbuotojų darbo užmokestį; suteikia profesoriaus ir docento pedagoginius mokslo vardus; tvirtina konkurso būdu išrinktus katedrų vedėjus ir kitus pedagoginius ir mokslo darbuotojus; nustato studentų stipendijų dydį.
Rektorius	Renka Universiteto taryba	Renka universiteto senatas	Renka Akademijos senatas
Kolegialus valdymo organas	Senatas. Sudaro – rektorius, prorektoriai, finansų direktorius, fakultetų dekanai, trys Tarybos išrinkti profesoriai, vienas studentų atstovas.	Universiteto taryba, kuriai nuo 1996 m. perleisto visos Senato funkcijos. Sudaro – viešo konkurso būdu išrinkti visu etatu dirbantys pedagoginio mokslo personalo nariai, turintys mokslo laipsnį ar pedagoginį mokslo vardą, vyresnieji lektoriai ir puse etato dirbantys profesoriai. Po vieną studentų atstovą nuo kiekvieno fakulteto turi patariamojo balso teisę.	Nėra
Kolegialus valdymo organo funkcijos	Derina fakultetų darbą; Steigia, pertvarko, naikina fakultetų katedras ir kt,. padalinius; Tvirtina specialybes, studijų planus; Tvirtina dekanus, katedrų vedėjus, kt.padalinių vadovus; Nustato prodekanų skaičių;	Viešo konkurso būdu renka docentus, vyresniuosius asistentus, asistentus, vyresniuosius lektorius ir lektorius; Pristato senatui asmenis pedagoginiams mokslo vardams gauti; Svarsto pagrindinių studijų pirmų dvejų metų bendrųjų studijų planus; Nustato kvalifikacinius bakalauro ir magistro	Nėra

Veiklos aspektas	Vilniaus universitetas	Vytauto Didžiojo universitetas	Lietuvos teisės akademija
	Pateikia tvirtinti fakultetų tarybose suteiktus profesorių ir docentų vardus; Svarsto reguliamus ir teikia juos tvirtinti tarybai; Svarsto universiteto sąmatos projektą ir teikia tvirtinti tarybai.	laipsnių reikalavimus; Tvirtina stojančiųjų priėmimo taisykles ir sąlygas.	
Aukštosios mokyklos struktūra	Fakultetai; Katedros.	Fakultetai; Katedros.	Fakultetai Katedros/ Nuo 1991 m. iki 1998 m. – tik katedros.
Struktūrinių padalinių valdymas	Fakultetų tarybos. Ne daugiau 30 narių. Ne mažiau 70 proc. – pedagoginis personalas, ne mažiau 10 proc. – studentai. Ex officio įeina dekanas ir katedrų vedėjai.	Fakultetų tarybos. Įeina viešo konkurso būdu išrinkti ir visu etatu fakultete dirbantys mokslo personalo nariai, turintys mokslo laipsnius ar pedagoginius vardus, vyresnieji lektoriai ir 0,5 ar 0,25 etato dirbantys profesoriai.	Fakultetų tarybos (narių skaičius statute nenumatytas); Fakultetų mokslininkų susirinkimo nariai (mokslo laipsnius ir /ar pedagoginius mokslo vardus turintys fakulteto darbuotojai) – renka fakultetų tarybas.

Priedas Nr. 4.
Ištraukos iš pasaulio valstybių, garantuojančių nemokamą aukštąjį mokslą piliečiams, konstitucijų[604]

Armėnija
39 straipsnis.
Kiekvienas turi teisę į mokslą.
Visi piliečiai turi teisę į nemokamą aukštąjį ir profesinį mokslą valstybinėse aukštosiose ar kitose profesinio mokymo institucijose konkurenciniais pagrindais, vadovaujantis įstatymais. Tam tikrais atvejais ir laikantis teisės aktų nustatytos tvarkos valstybė teikia finansinę ir kitokią paramą institucijoms vykdyti aukštojo ir kitas profesinio mokymo programas, taip pat jų studentams.

Azerbaidžanas
42 straipsnis.
Kiekvienas turi teisę į mokslą.
Nepriklausomai nuo materialinių sąlygų, valstybė garantuoja, kad talentingi ir nusipelnę asmenys ir toliau tęstų savo studijas.

Baltarusija
49 straipsnis.
Kiekvienas turi teisę į mokslą.
Specialusis vidurinysis ir aukštasis mokslas turi būti prieinamas visiems pagal kiekvieno sugebėjimus. Konkurenciniais pagrindais kiekvienas gali gauti nemokamą aukštąjį mokslą valstybinėse mokymo įstaigose.

Belgija
24 straipsnis.
Išsilavinimas yra nemokamas.
Kiekvienas turi teisę į išsilavinimą atsižvelgiant į fundamentalias teises ir laisves. Nemokamas išsilavinimas yra prieinamas iki privalomojo mokslo pabaigos.

Bulgarija
53 straipsnis.
Kiekvienas turi teisę į mokslą.
Pradinis ir vidurinis mokslas valstybinėse ir vietos savivaldos mokyklose yra nemokamas
Esant aplinkybėms, nustatytoms įstatymuose, aukštojo mokslo įstaigos teikia nemokamą aukštąjį išsilavinimą.

Čilė
19 straipsnis.
Konstitucija visiems asmenims garantuoja teisę į mokslą.
Išsilavinimo tikslas yra pilnas kiekvieno individo vystymasis įvairiuose jo gyvenimo etapuose.

[604] Šaltinis: *Right to Education Project* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-01-22] <http://www.right-to-education.org/node/271>.

Kinija

19 straipsnis.

Valstybė steigia įvairių tipų mokyklas, daro pradinį mokslą universaliu ir privalomu, vysto vidurinį, profesinį ir aukštąjį mokslą, skatina ikimokyklinį ugdymą.

Čekija

33 straipsnis.

Kiekvienas turi teisę į mokslą.

Piliečiai turi teisę į nemokamą išsilavinimą pradinėse ir vidurinėse mokyklose ir, priklausomai nuo piliečio gebėjimų ir visuomenės pajėgumų, universitetuose.

Gruzija

35 straipsnis.

Ikimokyklinis ugdymas yra garantuojamas valstybės. Pradinis mokslas yra privalomas. Pagrindinis išsilavinimas yra garantuojamas ir suteikiamas valstybės lėšomis. Piliečiai turi teisę pagal nustatytas normas įgyti nemokamą vidurinįjį, profesinį ir aukštąjį išsilavinimą.

Graikija

16 straipsnis.

Visi graikai turi teisę į nemokamą visų lygių išsilavinimą valstybinėse švietimo įstaigose.

Suomija

16 skyrius.

Kiekvienas turi teisę į nemokamą pagrindinį išsilavinimą.

Valstybės institucijos garantuoja kiekvienam vienodas galimybes gauti kitas išsilavinimo paslaugas pagal kiekvieno gebėjimus ir specialiuosius poreikius, taip pat galimybę tobulinti save be apribojimų, susijusių su ekonominaisi sunkumais.

Kazachstanas

30 straipsnis.

Piliečiai turi teisę konkurenciniais pagrindais gauti aukštąjį išsilavinimą valstybinėse aukštojo mokslo institucijose.

Portugalija

74 straipsnis.

Įgyvendindama švietimo politiką, valstybė įsipareigoja:

…

d) pagal valstybės galimybes garantuoti kiekvienam piliečiui aukščiausio lygio išsilavinimo, mokslinių tyrimų, meninės veiklos prieinamumą,

e) progresyviai įvesti visų lygių nemokamą mokslą.

Rusija

43 straipsnis.

Kiekvienas turi teisę į mokslą.

Kiekvienas turi teisę konkurenciniais pagrindais ir nemokamai įgyti aukštąjį išsilavinimą valstybinėse ar vietos savivaldos švietimo įstaigose.

Priedas Nr. 5.
Aukštojo mokslo įstatymo 47 straipsnio kaitos dinamika

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO ĮSTATYMAS[605]

2000 m. kovo 21 d. Nr. VIII-1586
Vilnius

47 straipsnis. Priėmimas į aukštąją mokyklą

1. Į aukštąją mokyklą priimami asmenys, turintys ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą.

2. Priėmimo į aukštąją mokyklą sąlygas nustato aukštoji mokykla. Priėmimo sąlygos turi būti suderintos su Ministerija. Priėmimo į pagrindines studijas sąlygos skelbiamos ne vėliau kaip prieš 2 metus iki priėmimo pradžios. Stojantysis turi teisę pateikti prašymą stoti į kelias aukštąsias mokyklas.

3. Studentai į valstybės finansuojamas aukštosios mokyklos vietas pagal studijų kryptis, pakopas ir formas priimami konkurso būdu. Pagrindinių studijų atrankos konkurso pagrindą turi sudaryti ne daugiau kaip keturių mokomųjų dalykų brandos egzaminų rezultatai. Specialiesiems gebėjimams nustatyti aukštoji mokykla gali organizuoti ne daugiau kaip du egzaminus ar testus. Jei Ministerijos įgaliota institucija organizuoja ir administruoja mokomojo dalyko egzaminą, aukštoji mokykla šio mokomojo dalyko egzamino ar testo neorganizuoja.

4. Stojančiųjų atranką į magistrantūros, specialiųjų profesinių studijų, rezidentūros, doktorantūros ir meno aspirantūros studijas atlieka universitetai.

5. Ministerija gali nustatyti užsienio piliečių ir asmenų be pilietybės, kurių studijos visiškai ar iš dalies finansuojamos iš valstybės biudžeto, priėmimo į aukštąsias mokyklas kvotas ir tvarką.

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO ĮSTATYMO 2 STRAIPSNIO, II SKIRSNIO PAVADINIMO, 14, 15, 17, 27, 28, 29, 37, 39, 41, 47, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67 STRAIPSNIŲ PAKEITIMO BEI PAPILDYMO IR 18, 64, 65, 68 STRAIPSNIŲ PRIPAŽINIMO NETEKUSIAIS GALIOS ĮSTATYMAS[606]

2001 m. gruodžio 21 d. Nr. IX-684
Vilnius

13 straipsnis. 47 straipsnio pakeitimas

---

[605] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymas. 2000 m. kovo 20 d. Nr. VIII-1586. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 27-715.

[606] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2 straipsnio, II skirsnio pavadinimo, 14, 15, 17, 27, 28, 29, 37, 39, 41, 47, 48, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67 straipsnių pakeitimo bei papildymo ir 18, 64, 65, 68 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas. Nr. 2001 m. gruodžio 21 d. Nr. IX-684. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 3-75.

Pakeisti 47 straipsnį ir jį išdėstyti taip:

„**47 straipsnis. Priėmimas į valstybinę aukštąją mokyklą**

1. Į aukštąją mokyklą priimami asmenys, turintys ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą.

2. Priėmimo į aukštąją mokyklą sąlygas nustato pati aukštoji mokykla, Vyriausybės nustatyta tvarka jas suderinusi su Ministerija. Priėmimo į pagrindines studijas sąlygos skelbiamos ne vėliau kaip prieš 2 metus iki priėmimo pradžios. Stojantis asmuo turi teisę pateikti prašymą stoti į kelias aukštąsias mokyklas.

3. Studentai į aukštąją mokyklą priimami konkurso būdu. Pagrindinių studijų atrankos konkurso pagrindą turi sudaryti ne daugiau kaip keturių mokomųjų dalykų brandos egzaminų rezultatai ir (ar) metiniai pažymiai. Specialiesiems gebėjimams nustatyti aukštoji mokykla gali organizuoti ne daugiau kaip du egzaminus ar testus. Jei Ministerijos įgaliota institucija organizuoja ir administruoja mokomojo dalyko egzaminą, aukštoji mokykla šio mokomojo dalyko egzamino ar testo neorganizuoja.

4. Ministerija gali nustatyti užsienio piliečių ir asmenų be pilietybės, kurių studijos visiškai ar iš dalies finansuojamos iš Lietuvos valstybės biudžeto, priėmimo į aukštąsias mokyklas kvotas ir tvarką.“

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO ĮSTATYMO 2, 3, 13, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67 STRAIPSNIŲ PAKEITIMO IR PAPILDYMO ĮSTATYMAS[607]

2003 m. balandžio 22 d. Nr. IX-1526
Vilnius

19 straipsnis. 47 straipsnio pakeitimas

Pakeisti 47 straipsnį ir jį išdėstyti taip:

„**47 straipsnis. Priėmimas į valstybinę aukštąją mokyklą**

1. Į aukštąją mokyklą priimami asmenys, turintys ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą.

2. Priėmimo į aukštąją mokyklą taisykles nustato pati aukštoji mokykla, Vyriausybės nustatyta tvarka jas suderinusi su Ministerija. Priėmimo į pagrindines ir vientisąsias studijas sąlygos dėl konkursinių mokomųjų dalykų pagal studijų kryptis ir dėl konkursinio balo formavimo principų derinamos Vyriausybės nustatyta tvarka ir skelbiamos ne vėliau kaip prieš 2 metus iki priėmimo pradžios. Stojantis asmuo turi teisę pateikti prašymą stoti į kelias aukštąsias mokyklas.

3. Studentai į aukštąją mokyklą priimami konkurso būdu. Pagrindinių ir vientisųjų studijų konkursinį balą turi sudaryti ne daugiau kaip keturių mokomųjų dalykų mokymosi rezultatai (iš jų – ne daugiau kaip 3 mokomųjų dalykų brandos egzami-

[607] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 2, 3, 13, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 32, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 48, 49, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 67 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2003 m. balandžio 22 d. Nr. IX-1526. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 47-2058 .

nų rezultatai). Specialiesiems gebėjimams nustatyti aukštoji mokykla papildomai gali organizuoti ne daugiau kaip du egzaminus ar testus. Jei mokomojo dalyko brandos egzaminą organizuoja ir administruoja Ministerijos įgaliota institucija, aukštoji mokykla šio mokomojo dalyko egzamino ar testo neorganizuoja. Priimant į antrosios ir trečiosios pakopos studijas turi būti atsižvelgiama į žemesnės arba tos pačios pakopos studijų rezultatus ir aukštosios mokyklos nustatytus kitus kriterijus.

4. Bendrą maksimaliai leistiną priimamų į aukštąsias mokyklas studentų skaičių pagal studijų pakopas, formas ir finansavimo pobūdį kasmet ne vėliau kaip iki kovo 1 d. tvirtina Vyriausybė, atsižvelgdama į specialistų poreikį, konkrečios aukštosios mokyklos specialistų parengimo kokybę, taip pat aukštosioms mokykloms skirtas valstybės biudžeto lėšas.

5. Asmenys, sutinkantys mokėti visą studijų kainą, konkurso būdu gali būti priimami į vakarinės ir neakivaizdinės formų visų pakopų studijas, taip pat iki 2005–2006 studijų metų – į antrosios pakopos dieninės formos studijas.

6. Su studentais, priimamais šio straipsnio 5 dalyje nustatyta tvarka, aukštoji mokykla sudaro studijų sutartis. Standartines studijų sutarties sąlygas nustato Ministerija.

7. Ministerija gali nustatyti užsienio valstybių piliečių ir asmenų be pilietybės, kurių studijos visiškai ar iš dalies finansuojamos iš Lietuvos valstybės biudžeto, priėmimo į aukštąsias mokyklas kvotas ir tvarką.“

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO ĮSTATYMO IR MOKSLO IR STUDIJŲ ĮSTATYMO PAKEITIMO IR PAPILDYMO ĮSTATYMAS[608]

2005 m. birželio 30 d. Nr. X-292

Vilnius

12 straipsnis. 47 straipsnio 5 dalies pakeitimas

Pakeisti 47 straipsnio 5 dalį ir ją išdėstyti taip:

„5. Asmenys, sutinkantys mokėti visą studijų kainą, konkurso būdu gali būti priimami į vakarinės ir neakivaizdinės formų visų pakopų studijas ir dieninės formos rezidentūros studijas, taip pat iki 2005–2006 metų – į antrosios pakopos dieninės formos studijas.“

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO ĮSTATYMO IR MOKSLO IR STUDIJŲ ĮSTATYMO PAKEITIMO IR PAPILDYMO ĮSTATYMAS[609]

2006 m. liepos 18 d. Nr. X-769

Vilnius

[608] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo ir Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2005 m. birželio 30 d. Nr. X-292. *Valstybės žinios*, 2005, Nr. 85-3136.

[609] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo ir Mokslo ir studijų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2006 m. liepos 18 d. Nr. X-769. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 87-3395.

16 straipsnis. 47 straipsnio 7 dalies pakeitimas ir straipsnio papildymas 8 dalimi

1. Pakeisti 47 straipsnio 7 dalį ir ją išdėstyti taip:

„7. Ministerija gali nustatyti asmenų, įgijusių išsilavinimą užsienyje, priėmimo į visiškai ar iš dalies Lietuvos valstybės biudžeto lėšomis finansuojamas studijas Lietuvos aukštosiose mokyklose kvotas ir tvarką.“

2. Papildyti 47 straipsnį 8 dalimi:

„8. Ministerija gali nustatyti lengvatines stojimo į aukštąsias mokyklas sąlygas išeivijos ir lietuvių kilmės užsieniečių vaikams, vaikaičiams, provaikaičiams. Išeivija laikomi Lietuvos Respublikos piliečiai, ne mažiau kaip 3 metus gyvenantys užsienyje. Lietuvių kilmės užsieniečiu laikomas asmuo, kurio tėvai ar seneliai arba vienas iš tėvų ar senelių yra ar buvo lietuviai ir pats pripažįsta save lietuviu.“

LIETUVOS RESPUBLIKOS AUKŠTOJO MOKSLO ĮSTATYMO 22, 23, 25, 47, 56, 58, 59, 60, 61 STRAIPSNIŲ PAKEITIMO IR PAPILDYMO ĮSTATYMAS[610]

2008 m. birželio 26 d. Nr. X-1640
Vilnius

4 straipsnis. 47 straipsnio pakeitimas

Pakeisti 47 straipsnį ir jį išdėstyti taip:

„**47 straipsnis. Priėmimas į valstybinę aukštąją mokyklą**

1. Į valstybines aukštąsias mokyklas studijuoti pagal studijų programas stojantys asmenys priimami konkurso būdu, atsižvelgiant į mokymosi rezultatus ir kitus aukštosios mokyklos nustatytus kriterijus. Priėmimo taisykles nustato valstybinė aukštoji mokykla. Stojantis asmuo turi teisę pateikti prašymą stoti į kelias aukštąsias mokyklas.

2. Studijuoti pagal pagrindinių ir vientisųjų studijų programas priimami asmenys, turintys ne žemesnį kaip vidurinį išsilavinimą. Konkursinį balą turi sudaryti ne daugiau kaip keturių bendrojo lavinimo mokomųjų dalykų mokymosi rezultatai (iš jų – ne daugiau kaip trijų mokomųjų dalykų brandos egzaminų rezultatai). Specialiesiems gebėjimams nustatyti valstybinė aukštoji mokykla papildomai gali rengti ne daugiau kaip du egzaminus ar testus. Jei mokomojo dalyko brandos egzaminą rengia ir administruoja Švietimo ir mokslo ministerijos įgaliota institucija, valstybinė aukštoji mokykla šio mokomojo dalyko stojamojo egzamino ar testo nerengia. Priėmimo į pagrindines ir vientisąsias studijas sąlygos, kuriose nustatomas konkursinių mokomųjų dalykų pagal studijų kryptis sąrašas ir konkursinio balo sudarymo principai, derinamos Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyta tvarka ir skelbiamos ne vėliau kaip prieš 2 metus iki priėmimo į pagrindines ir vientisąsias studijas pradžios.

[610] Lietuvos Respublikos Aukštojo mokslo įstatymo 22, 23, 25, 47, 56, 58, 59, 60, 61 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 2008 m. birželio 26 d. Nr. X-1640. *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 73-2798.

3. Priimant į antrosios ir trečiosios pakopų studijas turi būti atsižvelgiama į žemesnės arba tos pačios pakopos studijų rezultatus.

4. Studijų vietų, į kurias priimamų studentų studijos valstybinėse aukštosiose mokyklose visiškai arba iš dalies apmokamos valstybės biudžeto lėšomis, skaičių pagal studijų pakopas ir formas kiekvienais metais ne vėliau kaip iki kovo 1 dienos tvirtina Vyriausybė, atsižvelgdama į specialistų poreikį ir studijoms skirtas valstybės biudžeto lėšas.

5. Šio įstatymo 61 straipsnyje nurodyti asmenys, sutinkantys mokėti valstybinės aukštosios

mokyklos nustatytą studijų kainą, konkurso būdu gali būti priimami į visas studijų programas. Studijų vietų, į kurias priimami šie asmenys, skaičių nustato valstybinė aukštoji mokykla, atsižvelgdama į galimybes užtikrinti studijų kokybę.

6. Su priimamais studentais valstybinė aukštoji mokykla sudaro studijų sutartis. Standartines studijų sutarties sąlygas nustato Švietimo ir mokslo ministerija.

7. Švietimo ir mokslo ministerija nustato užsienyje išsilavinimą įgijusių asmenų, kurių studijos valstybinėse aukštosiose mokyklose visiškai arba iš dalies apmokamos valstybės biudžeto lėšomis, priėmimo tvarką.

8. Švietimo ir mokslo ministerija, neviršydama šio straipsnio 4 dalyje nustatyto studijų vietų skaičiaus, gali nustatyti lengvatines stojimo į valstybines aukštąsias mokyklas sąlygas išeivijos ir lietuvių kilmės užsieniečių vaikams, vaikaičiams, provaikaičiams. Išeivija laikomi Lietuvos Respublikos piliečiai, ne mažiau kaip 3 metus gyvenantys užsienyje. Lietuvių kilmės užsieniečiu laikomas užsienietis, kurio tėvai ar seneliai arba vienas iš tėvų ar senelių yra ar buvo lietuviai ir pats pripažįsta save lietuviu.“

PRIEDAS Nr. 6.

Priėmusių kvietimą studijuoti aukštosiose universitetinėse mokyklose, valstybės finansuojamose vietose, vidutiniai konkursiniai balai pagal studijų sritis 2009 m.[611]

Universitetinė aukštoji mokykla	F	B	T	H	S	M
ISM					19,90	
KMU		19,00				
KTU	15,53		14,28	16,42	17,84	18,68
KU	14,18	17,02	14,91	17,02	18,08	18,52
LCC				18,90	18,57	
LKA			17,87		16,25	
LKKA		17,17			17,57	
LMTA						19,12
LVA		17,07				
LŽŪU		16,88	12,22		17,41	
MRU	16,06				18,53	
ŠU	13,95	16,96	13,12	16,49	17,29	18,22
VDA				18,72		19,11
VDU	14,57	17,20		17,17	18,18	18,31
VGTU	14,34		14,84		17,71	20,33
VPU	13,93	17,00	11,32	16,57	17,23	17,22
VU	17,11	18,75	19,05	18,53	19,08	
VU TVM					18,30	
VVAM					18,35	
VVTA					17,09	
Vidutiniškai:	**15,98**	**18,47**	**14,46**	**17,58**	**18,41**	**19,03**

[611] Šaltinis - *Lietuvos švietimas skaičiais. Studijos. 2009*. Vilnius, 2009, p. 26-27.

Priedas Nr. 7.
Pavyzdinis biurokratinis aukštojo mokslo institucijos finansavimo modelis

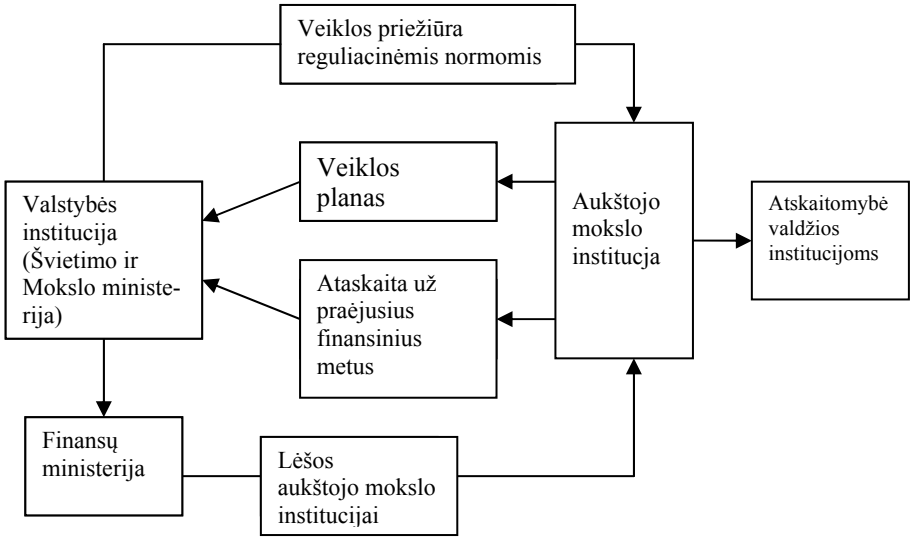

Priedas Nr. 8.
Kolegialaus modelio pavyzdys

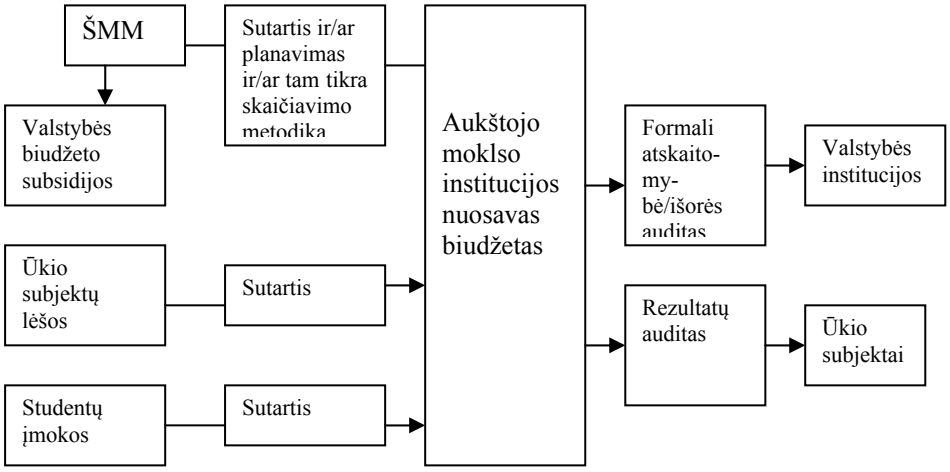

Priedas Nr. 9.
Ūkio subjektų paramos aukštajam mokslui sandara

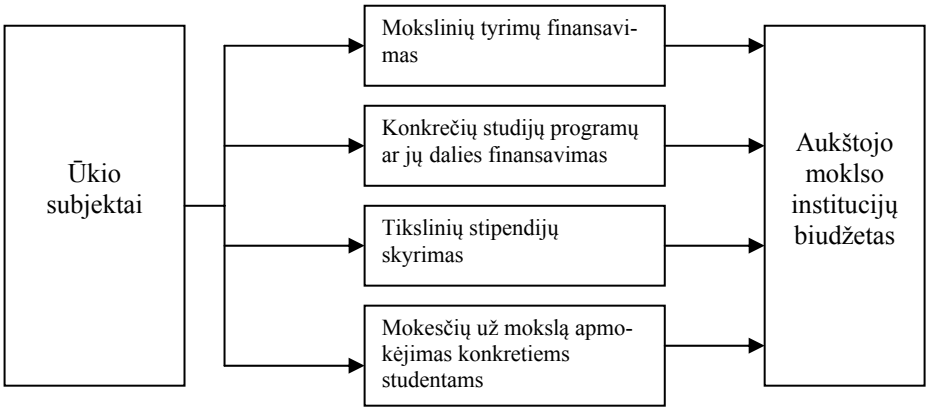

Priedas Nr. 10.
Rinkos modelio pavyzdys

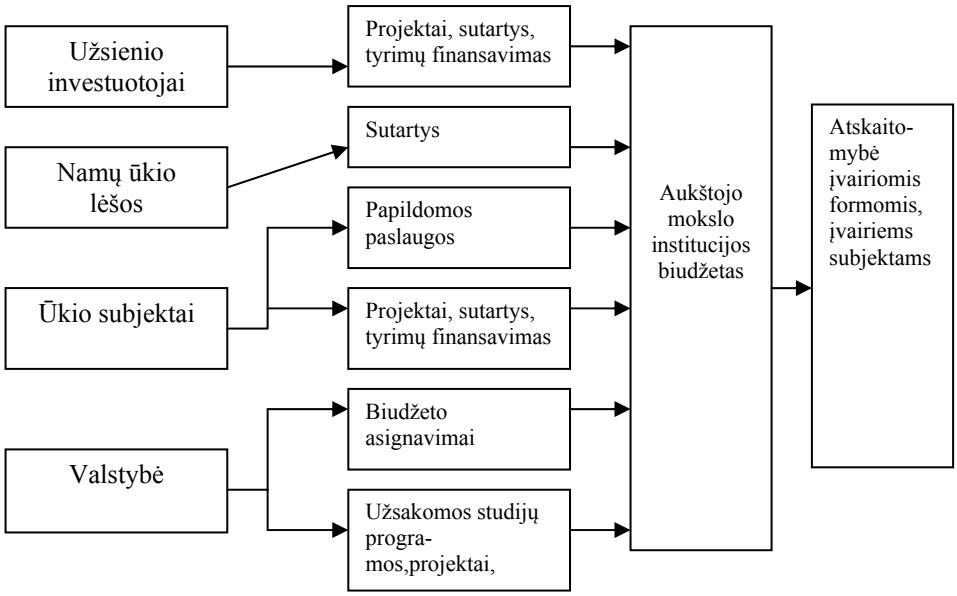

Priedas Nr. 11.
Aukštąjį išsilavinimą 2001-2009 m. įgijusių 30-34 metų asmenų skaičius

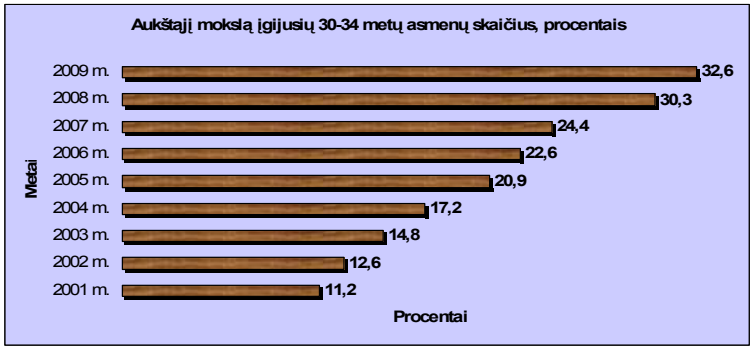

Priedas Nr. 12.
Valstybių išlaidos švietimui, BVP dalis[612]

Šalis	Išlaidos švietimui (BPV dalis, proc.), 1995 m.	Išlaidos švietimui (BPV dalis, proc.), 2005 m.
Airija	5,1	4,8
Austrija	5,5	5,5
Belgija	3,1	6,1
Bulgarija	3,3	4,2
Čekija	5,2	4,4
Danija	7,7	8,5
Estija	7	5,3
Graikija	2,9	4,3
Ispanija	4,7	4,3
Italija	4,6	4,7
Jungtinė Karalystė	5,2	5,4
Kipras	4,3	6,3
Latvija	6,7	5,3
Lenkija	4,6	5,4
Lietuva	5,2	5,4
Liuksmeburgas	4,2	-
Olandija	5	5,4
Portugalija	-	5,7
Prancūzija	6	5,9
Rumunija	3	3,4
Slovėnija	5,8	6,0
Suomija	7,1	6,5
Švedija	7,5	7,4
Vengrija	5,8	5,5
Vokietija	4,7	6,0

[612] Šaltinis – Canning, M., Godfrey, M., Zalazevska -Holzer, D. *Higher Education Financing in the New EU Member States. Leveling the Playing Field.* World Bank Working Paper No 112 [interaktyvus] Washington: World Bank, 2007 [žiūrėta 2010-11-19] <http://catalogue.nla.-gov.au/Record/4242186>.

Priedas Nr. 13.
Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto išlaidos aukštajam mokslui 1992 – 2000 m.[613]

Metai	Studentų skaičius	BVP dalis vienam gyventojui, Lt	Valstybės biudžto lėšos aukštajam mokslui, tūkst. Lt	BVP dalis vienam studentui, skirta studijoms finansuoti, Lt	Išlaidos vienam studentui, Lt
1992 m.	54 596	910	26 179,4	52,7	479,5
1993 m.	50 278	3 107	80 709,1	51,6	1 605,3
1994 m.	47 103	4 543	141 407,3	66,1	3 002,1
1995 m.	47 098	6 488	198 975,1	65,1	4 224,7
1996 m.	51 605	8 510	259 417,7	59,1	5 027,0
1997 m.	58 569	10 347	357 608,2	59,0	6 105,8
1998 m.	64 530	11 599	429 119,4	57,3	6 649,9
1999 m.	65 472	11 510	372 750,5	49,5	5 693,3
2000 m.	66 455	12 040	334 000,0	41,7	5 026,0

PRIEDAS Nr. 14.

Privačiomis lėšomis studijuojančiųjų universitete studentų dalis 2000 – 2009 m., procentais[614]

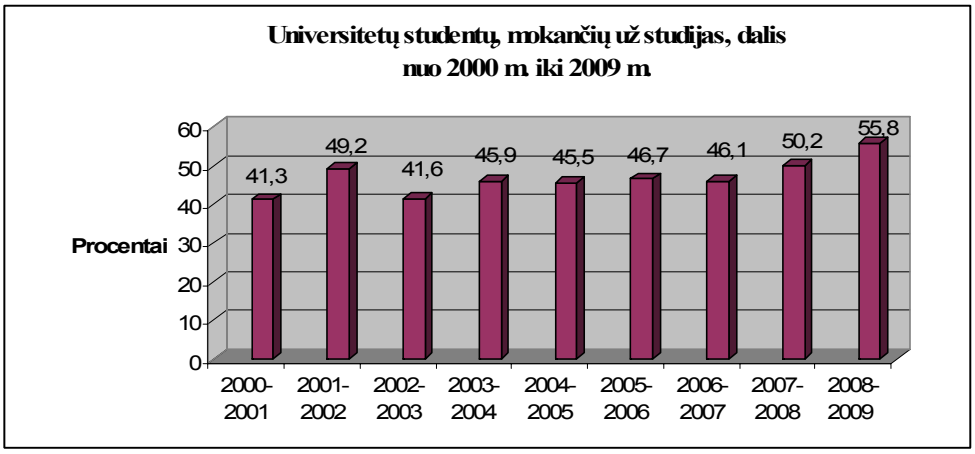

[613] Šaltinis – Lietuvos Respublikos finansų ministerija. *Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto atitinkamų metų įvykdymo ataskaitos* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-11-17] <http://www.finmin.lt/web/finmin/search>.

[614] Šaltinis - *Švietimas. 2009.* Vilnius: Statistikos departamentas, 2010, p. 18.

Priedas NR. 15.
Studijų kaštai ir jų padengimo šaltiniai, 2007 m.[615]

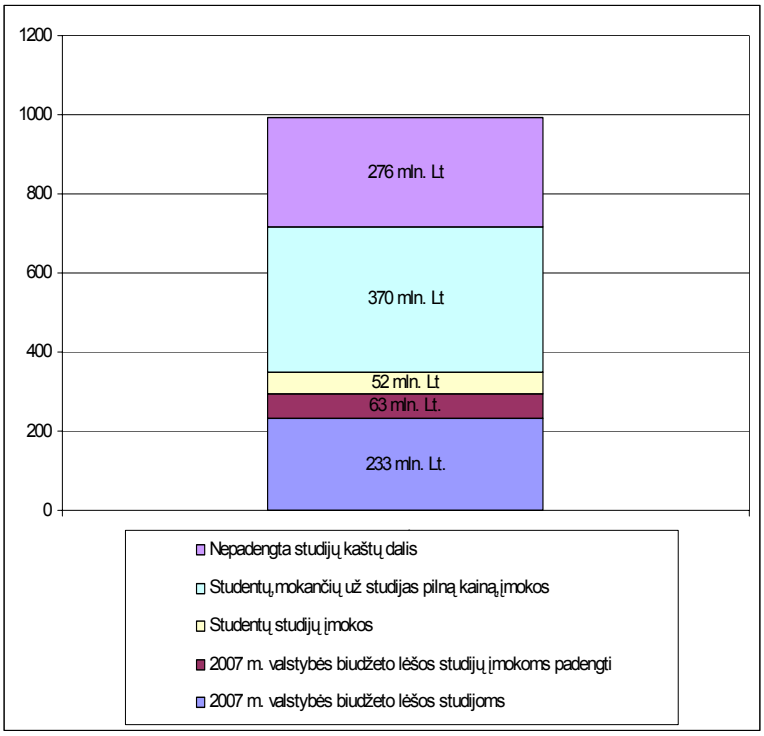

Priedas Nr. 16.
Lėšų, valstybės skirtų studijoms vienam studentui, ir lėšų poreikio, apskaičiuoto skirti pagal Valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodiką, palyginimas, 2005 – 2006 m.

Lėšų skyrimo rodikliai	2005 m.	2006 m.
Studentų skaičius (visiškai ar iš dalies valstybės finansuojami studentai), tūkst.	72,3	71,5
Lėšų poreikis pagal Metodiką, tūkst. Lt	378 742,2	399 269,2
Paskirstytos studijoms lėšos, tūkst. Lt	190 473,8	190 184,5
Lėšų poreikis pagal Metodiką 1 studentui, tūkst. Lt	5 238	5 584
Skirtos studijoms lėšos, 1 studentui, tūkst. Lt	2 634	2 660
Lėšų skirtumas tarp apskaičiuoto poreikio pagal Metodiką ir lėšų, skirtų studijoms 1 studentui, tūkst. Lt	**2 604**	**2 924**

[615] *Aukštojo mokslo reforma. Studijų finansavimas. Projektinis pasiūlymas*. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2007, p. 4.

Priedas Nr. 17.
Lėšų, apskaičiuotų pagal Valstybės biudžeto lėšų poreikio nustatymo ir jų skyrimo mokslo ir studijų institucijoms metodiką, ir faktiškai skirtų lėšų palyginimas, tūkst. Lt[616]

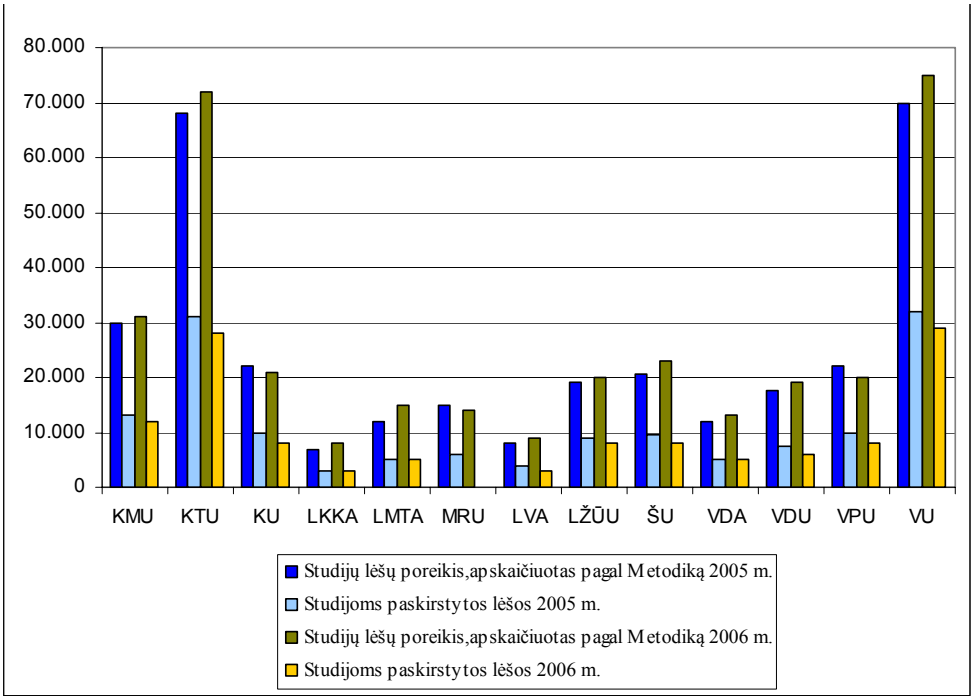

[616] *Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė. Valstybinio audito ataskaita Studijų universitetuose organizavimas ir lėšų, skirtų studijoms ir mokslui bei investicijoms, panaudojimas. 2007 m. gegužės 15 d., Nr. VA-50-4P* [interaktuvus] Vilnius, 2007, p. 14 [žiūrėta 2010-11-19] <www.vkontrole.lt/auditas_ataskaita.php?1748>.

Priedas NR. 18.
1 lentelė. Universitetų lėšos pagal šaltinius 2003-2008 m.

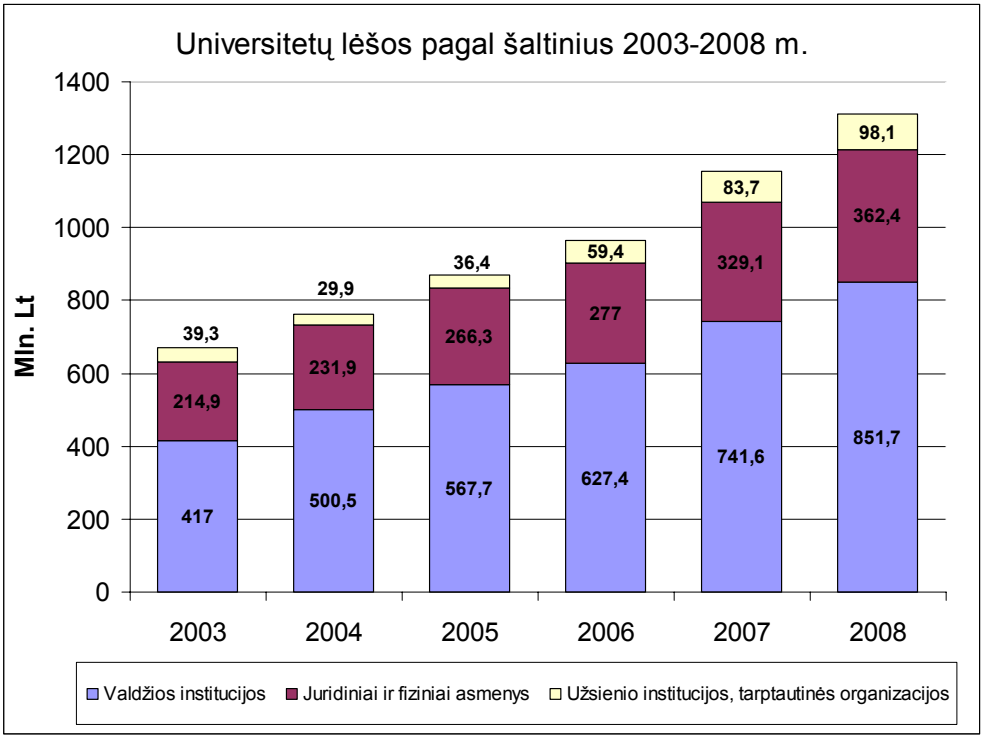

2 Lentelė. Aukštųjų mokyklų lėšų sandara 2008 m.[617]

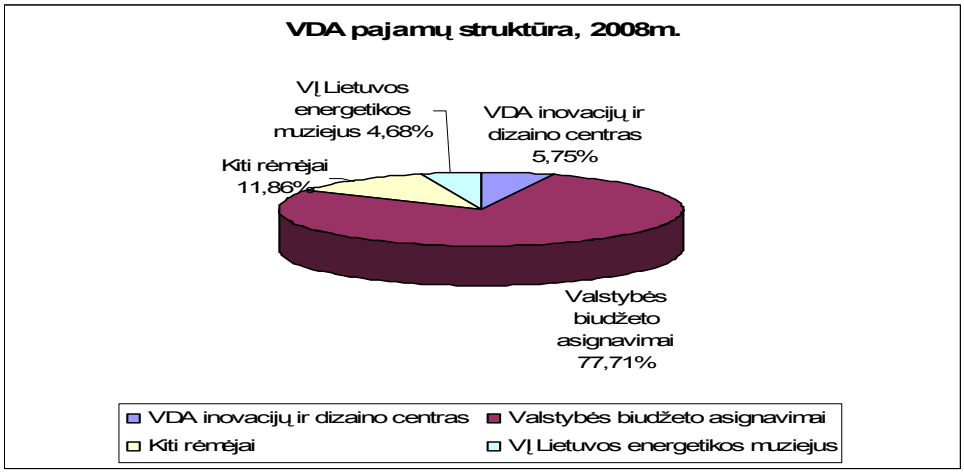

[617] Šaltinis – universitetai.

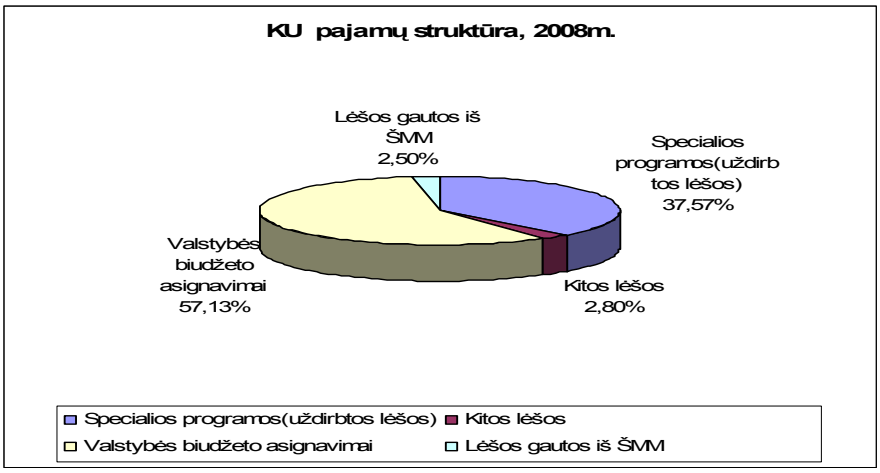
KU pajamų struktūra, 2008m.
Lėšos gautos iš ŠMM 2,50%
Specialios programos(uždirbtos lėšos) 37,57%
Valstybės biudžeto asignavimai 57,13%
Kitos lėšos 2,80%
Specialios programos(uždirbtos lėšos)
Kitos lėšos
Valstybės biudžeto asignavimai
Lėšos gautos iš ŠMM

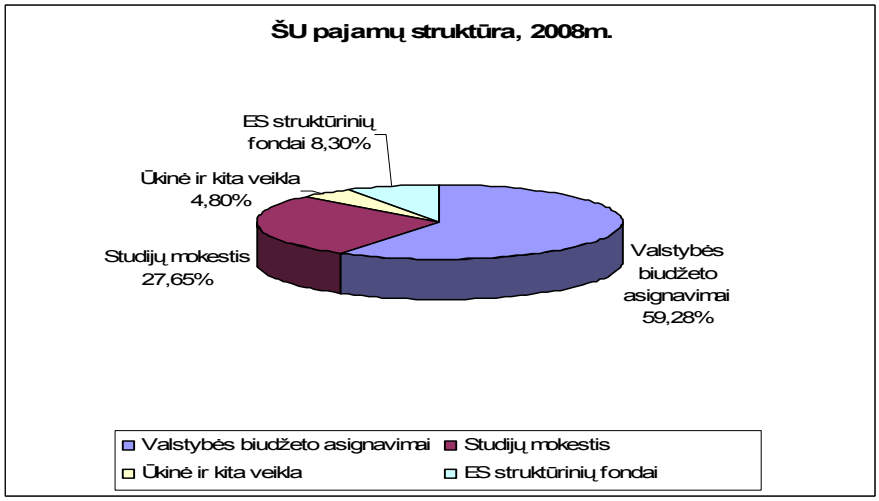
ŠU pajamų struktūra, 2008m.
ES struktūrinių fondai 8,30%
Ūkinė ir kita veikla 4,80%
Studijų mokestis 27,65%
Valstybės biudžeto asignavimai 59,28%
Valstybės biudžeto asignavimai
Studijų mokestis
Ūkinė ir kita veikla
ES struktūrinių fondai

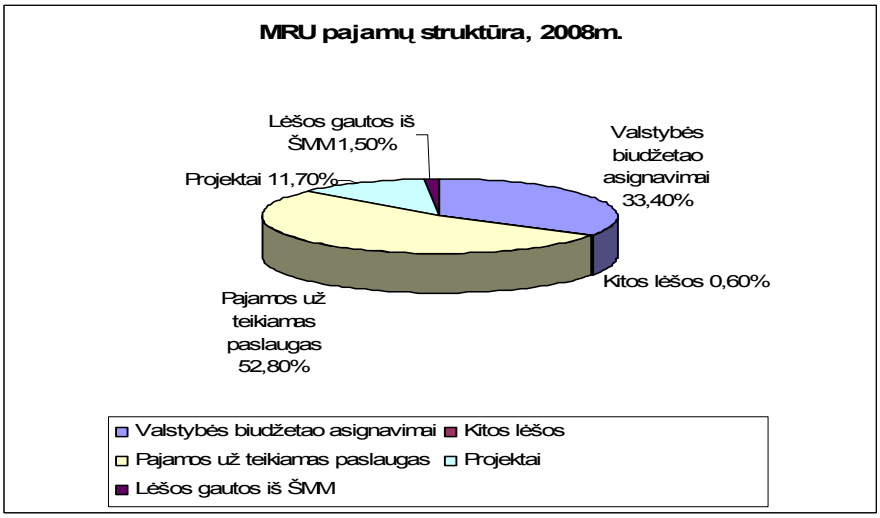
MRU pajamų struktūra, 2008m.
Lėšos gautos iš ŠMM 1,50%
Projektai 11,70%
Valstybės biudžetao asignavimai 33,40%
Kitos lėšos 0,60%
Pajamos už teikiamas paslaugas 52,80%
Valstybės biudžetao asignavimai
Kitos lėšos
Pajamos už teikiamas paslaugas
Projektai
Lėšos gautos iš ŠMM

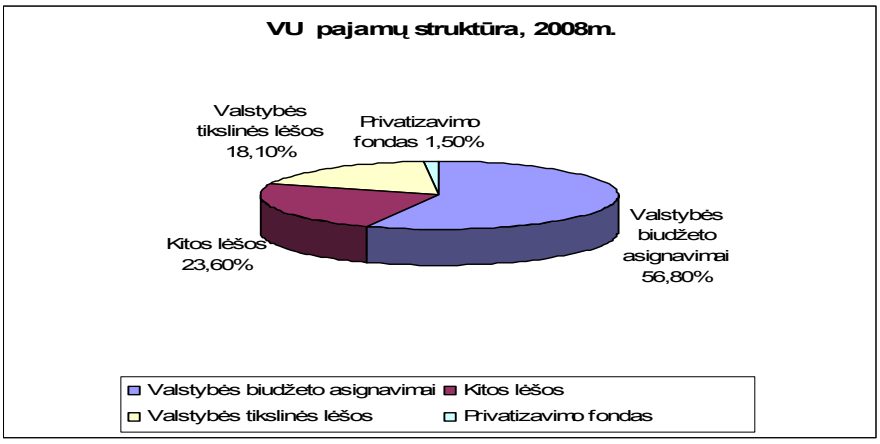
VU pajamų struktūra, 2008m.
Valstybės tikslinės lėšos 18,10%
Privatizavimo fondas 1,50%
Kitos lėšos 23,60%
Valstybės biudžeto asignavimai 56,80%
Valstybės biudžeto asignavimai
Kitos lėšos
Valstybės tikslinės lėšos
Privatizavimo fondas

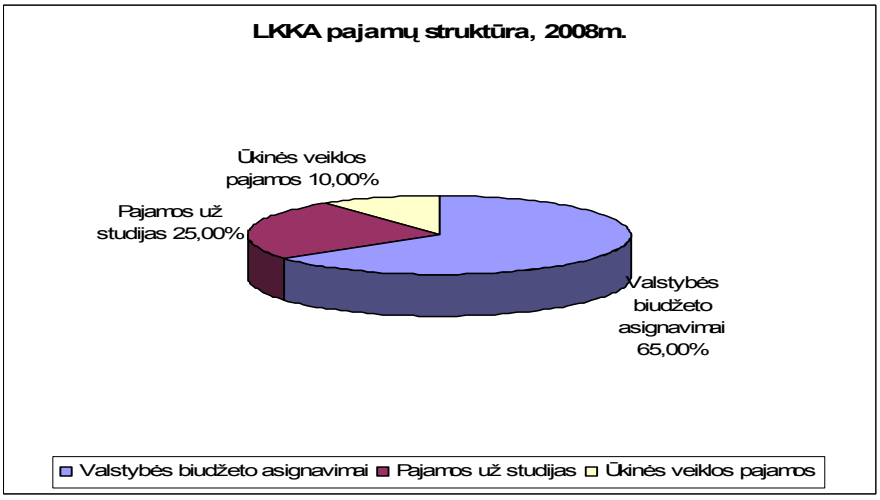
LKKA pajamų struktūra, 2008m.
Ūkinės veiklos pajamos 10,00%
Pajamos už studijas 25,00%
Valstybės biudžeto asignavimai 65,00%
Valstybės biudžeto asignavimai
Pajamos už studijas
Ūkinės veiklos pajamos

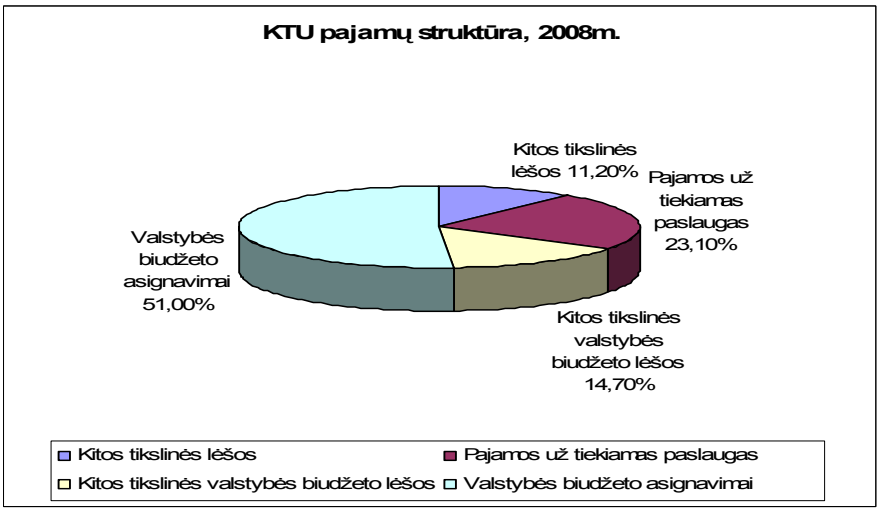
KTU pajamų struktūra, 2008m.
Kitos tikslinės lėšos 11,20%
Pajamos už tiekiamas paslaugas 23,10%
Valstybės biudžeto asignavimai 51,00%
Kitos tikslinės valstybės biudžeto lėšos 14,70%
Kitos tikslinės lėšos
Pajamos už tiekiamas paslaugas
Kitos tikslinės valstybės biudžeto lėšos
Valstybės biudžeto asignavimai

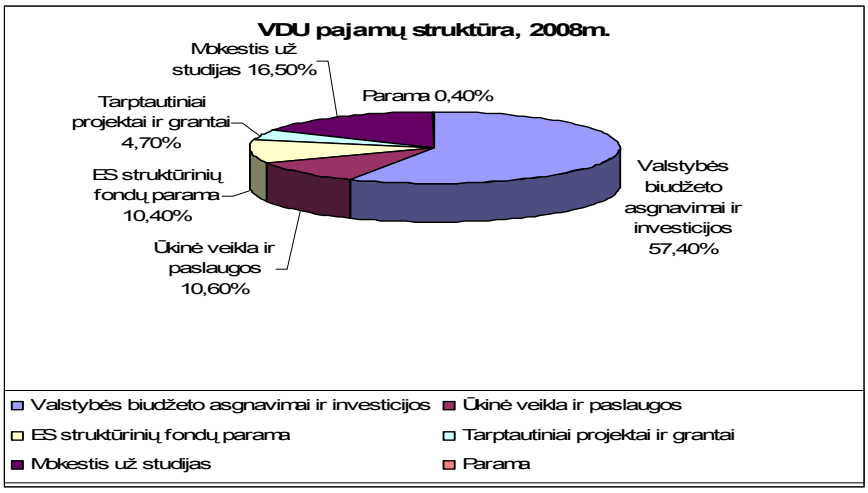
VDU pajamų struktūra, 2008m.
Mokestis už studijas 16,50%
Parama 0,40%
Tarptautiniai projektai ir grantai 4,70%
ES struktūrinių fondų parama 10,40%
Ūkinė veikla ir paslaugos 10,60%
Valstybės biudžeto asignavimai ir investicijos 57,40%
Valstybės biudžeto asignavimai ir investicijos
Ūkinė veikla ir paslaugos
ES struktūrinių fondų parama
Tarptautiniai projektai ir grantai
Mokestis už studijas
Parama

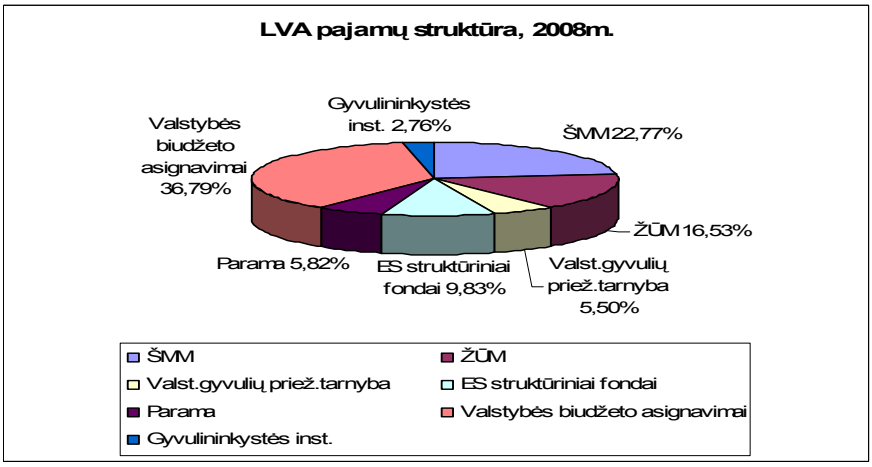
LVA pajamų struktūra, 2008m.
Gyvulininkystės inst. 2,76%
ŠMM 22,77%
Valstybės biudžeto asignavimai 36,79%
ŽŪM 16,53%
Parama 5,82%
ES struktūriniai fondai 9,83%
Valst.gyvulių priež.tarnyba 5,50%
ŠMM
ŽŪM
Valst.gyvulių priež.tarnyba
ES struktūriniai fondai
Parama
Valstybės biudžeto asignavimai
Gyvulininkystės inst.

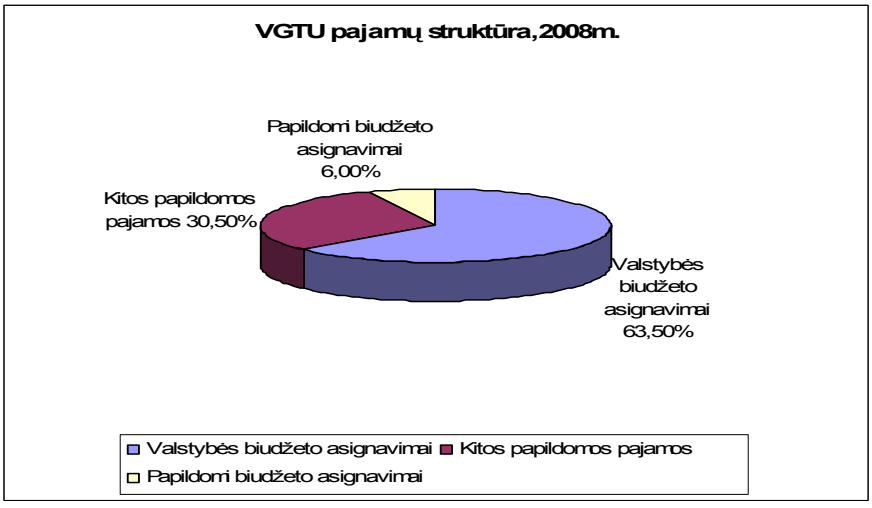
VGTU pajamų struktūra,2008m.
Papildomi biudžeto asignavimai 6,00%
Kitos papildomos pajamos 30,50%
Valstybės biudžeto asignavimai 63,50%
Valstybės biudžeto asignavimai
Kitos papildomos pajamos
Papildomi biudžeto asignavimai

Priedas Nr. 19.
Aukštojo mokslo finansavimo reformos alternatyvos[618]

Finansinė priemonė	LMT modelis	Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano modelis	Rektorių konferencijos modelis	Lietuvos parlamentinių politinių partijų susitarimas
Lėšų gavėjas	Aukštojo mokslo institucija	Aukštojo mokslo institucija	Aukštojo mokslo institucija	Aukštojo mokslo institucija (skiriant bazinį finansavimą). Paslaugos gavėjas - studentas „krepšelio“ principu.
Studijų kaina	Studijų savikaina ir studijų kaštai	15.1 p.: “valstybė remia finansuodama dalį jo studijų išlaidų – ne daugiau kaip už 220 kreditų apimties studijas, šią apimtį viršijančių studijų išlaidas moka pats asmuo“, 16.1 p.: “ visų studijų formų studentų, studijuojančių valstybės biudžeto lėšomis valstybinėse aukštosiose mokyklose, studijų išlaidas sudaro dvi dalys: studijų įmoka ir studijų krypties kainos	Studijų kaštai, kuriuos universitetas turi teisę nustatyti savarankiškai. Studijų kaštai susideda iš mokslinių tyrimų, susietų su studijomis, ir kitų kaštų.	Studijų kainą nustato aukštoji mokykla, į studijų išlaidas įskaičiuojamos lėšos, būtinos studijoms vykdyti, tai yra dėstytojų, mokslo ir kitų su studijomis susijusių darbuotojų darbo užmokesčiui; prekėms ir paslaugoms, susijusioms su studijomis, pirkti; studentams skatinti.

[618] Šaltinis - *2007 m. birželio 14 d. Lietuvos parlamentinių politinių partijų susitarimas dėl mokslo ir studijų sistemos pertvarkos principų* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-01] <http://lms.lt/?q=en/node/556>; Švietimo ir mokslo ministerija, Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas, ISM Vadybos ir ekonomikos universitetas, Vytauto Didžiojo universitetas. *Lietuvos aukštojo mokslo (LAM) sistemos plėtra 2007 – 2012 m.: konkurencingumas ir finansavimo modelis*. Kaunas, 2006, p. 33-36; Lietuvos Vyriausybės 2006 m. balandžio 5 d. nutarimas Nr. 335 „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano patvirtinimo". *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 39-1394.

Finansinė priemonė	LMT modelis	Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano modelis	Rektorių konferencijos modelis	Lietuvos parlamentinių politinių partijų susitarimas
		dalis, kurios nepadengia studijų įmoka“.		
Studijų kainos nustatymas	Centralizuotas. Nustatoma fiksuota studijų įmoka visoms studijų programoms.	Nenumatyta.	Decentralizuota. Studijų įmoką nustato aukštojo mokslo institucijos.	Centralizuotas. Studijų įmokos ribas (intervalą) nustato valstybė, tačiau galutinį studijų įmokos dydį šiose ribose nustato pačios aukštosios mokyklos. Savo lėšomis studijuojantieji moka aukštosios mokyklos nustatytą kainą.
Studijų finansavimo šaltiniai	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka.	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka	Valstybės biudžetas ir studijų įmoka.	Valstybės biudžeto bazinio finansavimo lėšos; valstybės skiriamos biudžeto lėšos studijoms; pajamos, gautos kaip mokestis už studijas.
Studijų finansavimo instrumentai	Pagal studentų skaičių ir valstybės finansines galimybes skiriama valstybės subsidija. Studijuojančiųjų privačios lėšos. Ūkio subjektų lėšos. Socialinės stipendijos.	Socialinės paramos lėšos, skirtos maitinimo įstaigoms dotuoti, bendrabučiuose gyvenančių studentų iš nepasiturinčių šeimų gyvenamojo ploto naudojimo išlaidoms apmokėti, kitoms lengvatos. Vardinės stipendijos itin gerai besimokantiems studentams.	Valstybės subsidija. Studijuojančiųjų privačios lėšos. Ūkio subjektų lėšas.	Valstybės subsidija. Asmeniniai studentų įnašai (studijų įmokos). Kitų šaltinių (darbdavių, privačių fondų ir kt.) lėšos.

Finansinė priemonė	LMT modelis	Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006-2010 metų plano modelis	Rektorių konferencijos modelis	Lietuvos parlamentinių politinių partijų susitarimas
Studijų prieinamumas	Studijų prieinamumas yra užtikrinamas valstybės lėšomis padengiant dalį studijų kaštų, kurių nepadengė studijų įmoka. Pagal LMT modelį studentai mokėtų fiksuotą studijų įmoką, todėl studijų prieinamumas vertinamas studijų įmokos dydžiu.	Nustatomas studijų įmokos dydis, jei studijų kaštai didesni, studentas sumai, viršijančiai įmokos dydį, gauna valstybės subsidiją likusiai kaštų daliai padengti. 16.3 p.: , sudaryti galimybes visiems valstybinių aukštųjų mokyklų studentams gauti paskolas, kurių užtektų studijų įmokoms sumokėti, ir svarstyti jų kompensavimo galimybes“.	Studijų prieinamumas užtikrinamas valstybės aukštojo mokslo institucijai skiriant finansavimą.	Valstybės finansavimas geriausiems studentams (pagal tam tikra metodika nustatytą eilę). Paskolų sistema. Socialinės ir skatinamosios stipendijos.
Paskolų sistema	Paskolos iš valstybės ir finansinio tarpininkavimo institucijų.	Paskolos pragyvenimo išlaidoms. Paskolos lengvatinėmis sąlygomis, laiduojant valstybei.	Nenumatyta.	Valstybės paskolos arba valstybės remiamos paskolos studijų kainai sumokėti; gyvenimo išlaidoms; dalinėms studijoms pagal tarptautines (tarpžinybines) sutartis.

Priedas Nr. 20.
Valstybinio studijų fondo suteiktos paskolos

1 Lentelė[619]. Studentų pasirašytos paskolų sutartys (studijoms ir studijų įmokai)

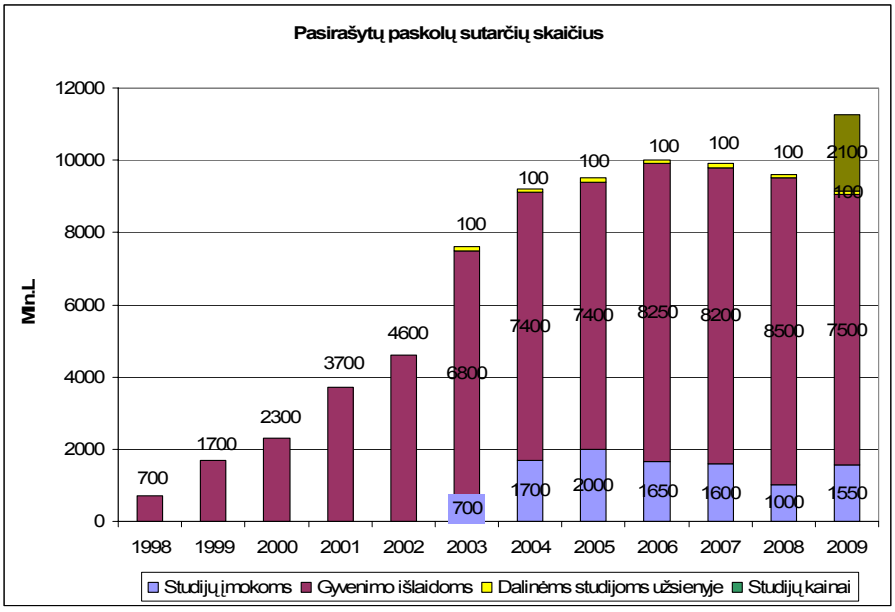

2 Lentelė. Studentų, kuriems suteiktos paskolos, skaičius (proc.)

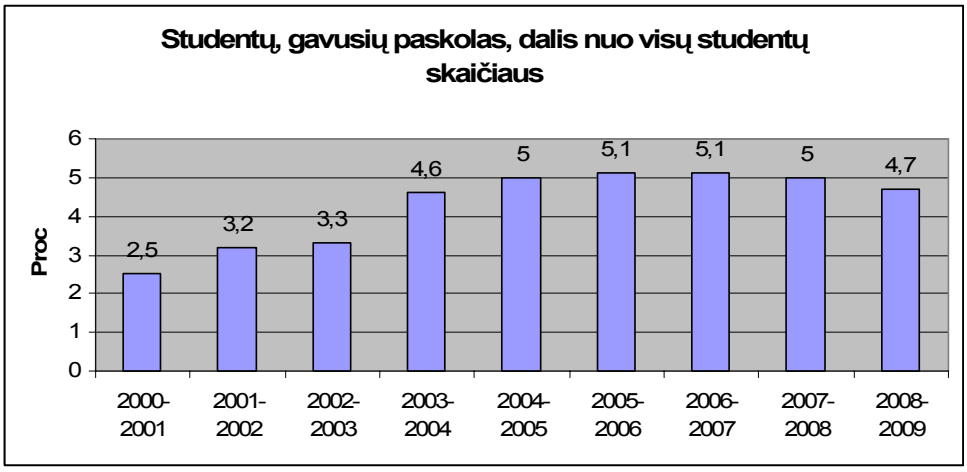

[619] Šaltinis – *Valstybinis studijų fondas. Statistika* [interaktyvus] [žiūrėta 2010-12-02] <https://www.vsf.lt/lt/statistika>.

3 Lentelė[620]. Lietuvos Valstybinio mokslo ir studijų fondo paskolų, suteiktų studentams, lėšų dydis

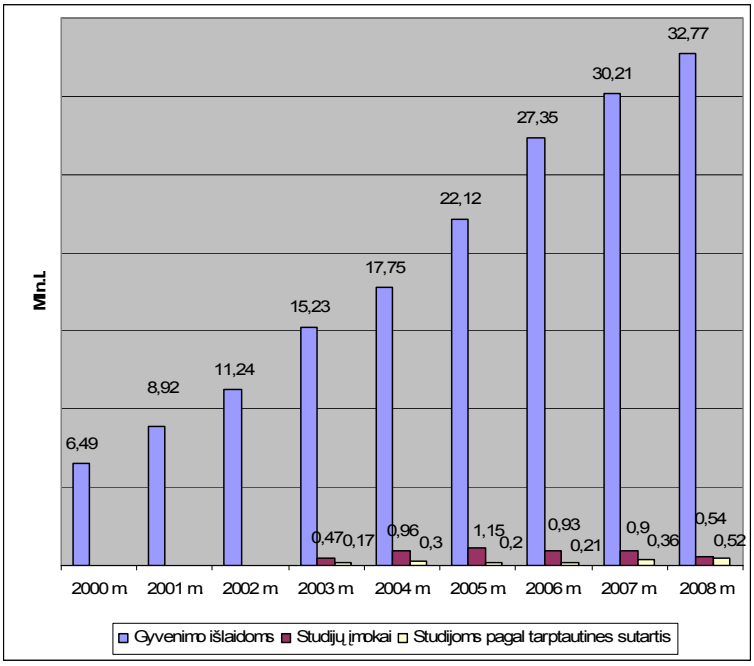

Priedas Nr. 21.
Akademinės laisvės apsauga ES šalyse, 2007 m.[621]

Valstybė	Akademinės laisvės apsaugos lygis, numatytas Konstitucijoje/kituose nacionaliniuose įstatymuose	Valstybė	Akademinės laisvės apsaugos lygis, numatytas Konstitucijoje/kituose nacionaliniuose įstatymuose
Austrija	Aukštas/ vidutinis	Lietuva	Aukštas/ aukštas
Čekijos Respublika	Aukštas/ aukštas	Liuksemburgas	Vidutinis/ vidutinis
Danija	Vidutinis/ vidutinis	Malta	Vidutinis/ nėra
Estija	Aukštas/ vidutinis	Olandija	Žemas/ žemas
Suomija	Aukštas/ aukštas	Lenkija	Aukštas/ vidutinis
Prancūzija	Vidutinis / aukštas	Portugalija	Aukštas/ vidutinis
Vokietija	Vidutinis/ aukštas	Slovakija	Aukštas/ aukštas
Graikija	Vidutinis/ nėra	Slovėnija	Aukštas/ aukštas
Vengrija	Aukštas/ aukštas	Ispanija	Aukštas/ aukštas
Airija	Vidutinis/ aukštas	Švedija	Vidutinis/ žemas
Italija	Aukštas/ žemas	Jungtinė Karalystė	Nenumatyta/ žemas
Latvija	Aukštas/ aukštas		

[620] Šaltinis (2 ir 3 Lentelė). *Lietuvos švietimas skaičiais. 2009. Studijos*. Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerija, 2009, p. 44-45.

[621] Karran, T. *Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis*. Higher Education Policy, 2007 (20), p. 289–313.

Priedas Nr. 22.
Pagrindiniai aukštųjų mokyklų autonomijos ir valstybės santykio modeliai[622].

Modelis	Valdymo principas	Savivalda	Institucinė ir finansinė autonomija
A. Valstybės kontrolė (*ang. state control*)	Gali būti: valstybės institucija, valstybės įgaliotas subjektas	Tarybos pirmininkas ir rektorius skiriami ir yra atskaitingi atitinkamos srities ministrui	Ribota finansinių išteklių valdymo laisvė, studijų turinio ir personalo valdymas – valstybės lygmenyje
B. Pusiau – autonomija (*ang. semi – autonomy*)	Gali būti: valstybės institucija, valstybės įgaliotas subjektas ar įstatymo nustatytas institucijos vidaus organas	Tarybos pirmininkas ir rektorius yra renkami institucijos, bet tvirtinami atitinkamos srities ministro	Tam tikra autonomija dėl studijų turinio ir personalo valdymo klausimais, bet finansinė kontrolė – centralizuota valstybės lygmeniu
C. Pusiau – neprilausomybė *(angl. semi – independent*)	Gali būti: institucijos statute numatytas organas, visuomenės atstovai, atskaitingi atitinkamos srities ministerijai	Tarybos pirmininkas ir rektorius yra skiriami institucijos be jokio atitinkamos srities ministerijos įsikišimo	Atitinkamos srities ministerija išlaiko finansinę tam tikrų sričių kontrolę, beveik pilna institucinė autonomija
D. Nepriklausomybė (*angl. independent*)	Gali būti: institucijos statute numatytas organas, visuomenės atstovai be jokio atitinkamos srities ministerijos įsikišimo	Nepriklausoma Taryba renka savo pirmininką, narius ir rektorių.	Maksimali autonomija svarbiausiose veiklos srityse ir finansiniuose reikaluose. Nedideli apribojimai, nustatyt valstybės, atstovaujančioms viešajam interesui

[622] *World Bank. Higher education governance and management: A comparative review and policy options for Russian Federation*. Moscow, 2004, p. 20-21.

Priedas Nr. 23.
Įmokų už studijas/registracijos mokesčių dydžio nustatymo modeliai[623]

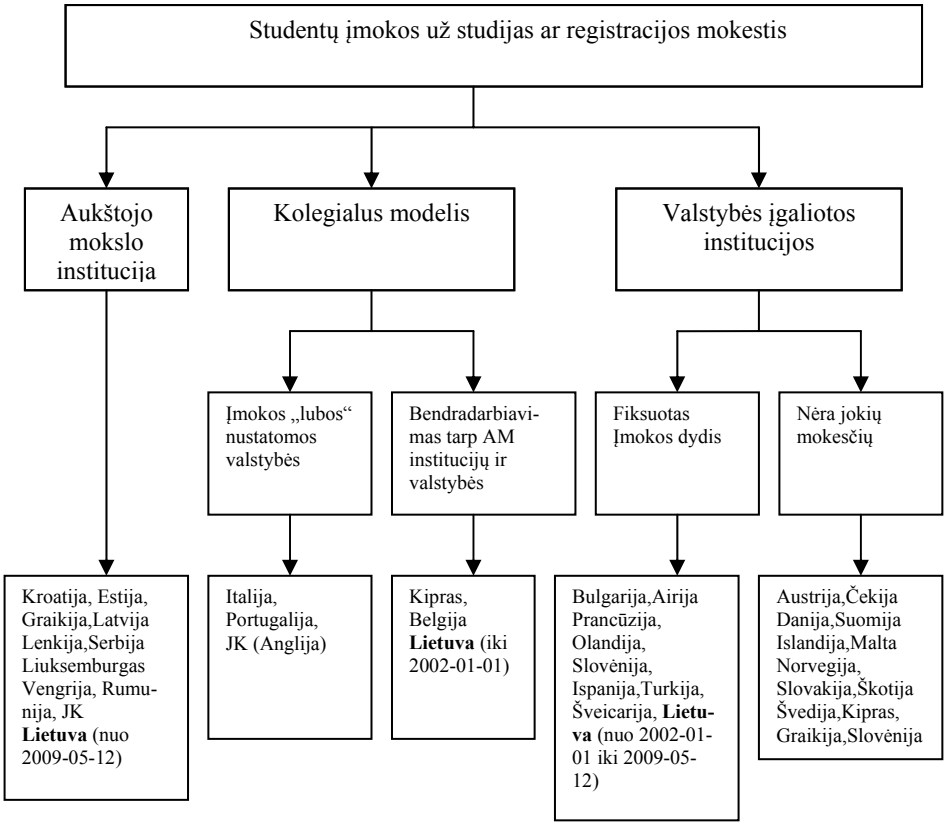

[623] Estermann, T., Nokkala, T. *Op. cit*., p. 21-23.

Priedas Nr. 24.
Aukštųjų mokyklų autonomijos modeliai

	Liberalioji autonomija	Centralizuota autonomija	Ribota autonomija
Valstybinio reguliavimo laispnis	Strategijos ir tikslų formavimas, nesikišimas į kasdienę vykdomąją veiklą	Detalesnis akademinės, finansinės ir administracinės aukštųjų mokyklų veiklos teisinis reglamentavimas	Tiesioginis valstybės aukštųjų mokyklų veiklos reguliavimas ir valdymas
Valstybinių/Visuomeninių organizacijų ir išorinių subjektų įtaka	Vykdo svarbias valdymo funkcijas, gali būti nariai aukštųjų mokyklų valdymo organuose (tarybose)	Vykdo tam tikras priežiūros funkcijas, dažniausiai aukštojo mokslo kokybės užtikrinimo srityje	Visuomeninės organizacijos ir išoriniais subjektai nedalyvauja aukštųjų mokyklų valdymo ir priežiūros veikloje
Visuomeninės kontrolės forma ir mechanizmai	Naudojami įvairūs atskaitomybės ir informavimo būdai, užtikrinantys aukštųjų mokyklų veiklos skaidrumą	Atskaitomybė ir išorinė visuomeninė kontrolė labiau formali, neturinti didelės įtakos	Nėra
Deleguotų aukštosioms mokykloms įgaliojimų ribos	Plačios apimties įgaliojimai aukštosioms mokykloms valstybės deleguoti visose veiklos srityse: finansinėje, akademinėje, valdymo, tarptautinio bendradarbiavimo	Deleguota aukštosioms mokykloms autonomija yra labai netolygi – didesnė akademinėje veikloje, jos beveik nėra finansinėje veikloje	Esama ribotos autonomijos tam tikrose aukštųjų mokyklų veiklos srityse, ypač akademinėje veikloje
Modelio stiprybės	1.Aukštųjų mokyklų autoritetas ir reikšmė visuomenėje kultūriniu, ekonominiu, socialiniu požiūriu išauga. 2. Valdymo funkcijų ir įgaliojimų bei atsakomybės pasidalijimas tarp valstybinės valdžios ir aukštųjų mokyklų bei visuomeninių organizacijų padeda optimizuoti aukštųjų mokyklų valdymą bei veiklos kokybę.	1. Išlaikoma pusiausvyra tarp valstybinio reguliavimo ir aukštųjų mokyklų savarankiškumo. 2. Išlaikoma bendra valstybės aukštųjų mokyklų veiklos strategijos ir misijos politika. 3. Padalijama atsakomybė už aukštojo moklso sistemos veilą tarp aukštųjų mokyklų ir valsty-	1. Aukštosios mokyklos veiklą vykdo atsižvelgdamos į valstybės interesus. 2. Aukštųjų mokyklų plėtra ir finansavimas reguliuojami ir kontroliuojami valstybės lygmenyje. 3. Sumažinama konkurencinė įtampa tarp aukš-

	Liberalioji autonomija	Centralizuota autonomija	Ribota autonomija
	3. Bendradarbiavimas su verslo ir pramonės sektoriais, visuomene tampa efektyvesnis.	bės.	tųjų mokyklų, kuri egzistuotų joms veikiant rinkos sąlygomis.
Modelio silpnybės	1. Valstybė, būdama svarbiausiu aukštojo mokslo finansuotoju, gali prarasti kontrolę svarbiausiais aukštųjų mokyklų veiklos klausimais, o tai gali daryti neigiamą poveikį aukštojo moklso misijos įgyvendinimui. 2. Galimas pernelyg didelis suinteresuotų išorinių subjektų (verslo, pramonės) poveikis aukštšjš mokyklų veiklai.	1. Aukštųjų mokyklų priklausomybė nuo valstybinių institucijų administracinių sprendimų ir valdymo. 2. Mažas aukštųjų mokyklų ir išorinių subjektų bendradarbiavimo efektyvumas.	1. Aukštojo mokslo sistemoje priimant sprendimus ir sprendžiant problemas nėra lankstumo ir operatyvumo. 2. Aukštosios mokyklos praranda motyvaciją efektyviai valdyti resursus ir diegti valdymo naujoves. 3. Neskaidri konkurencija dėl valstybės biudžeto lėšų. 4. Aukštasis mokslas tampa valstybinės valdžios interesų vykdytoju.

Priedas Nr. 25.
Akademinės ir administracinės struktūros nustatymo autonomija Europos valstybėse

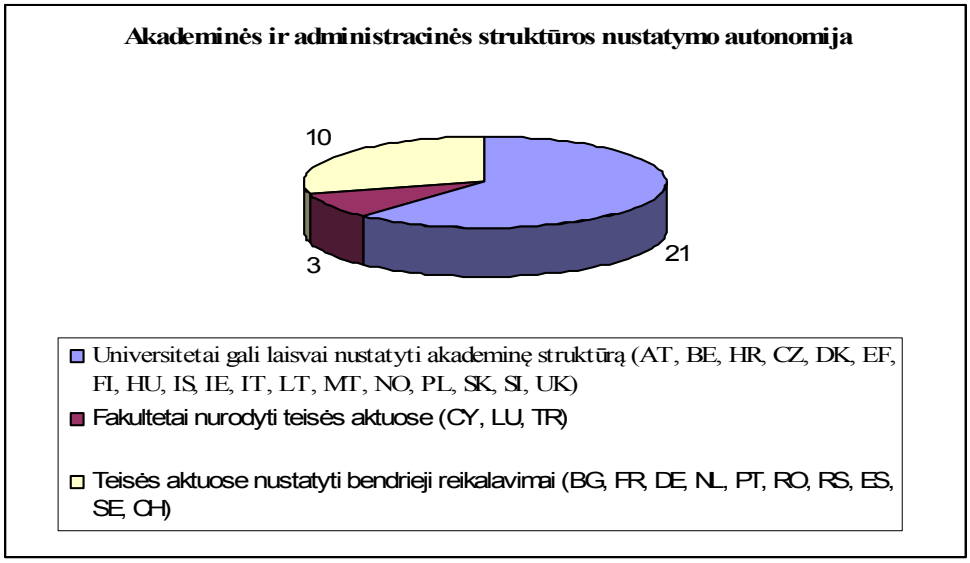

Priedas Nr. 26.
Rektoriaus rinkimo autonomija Europos valstybėse[624]

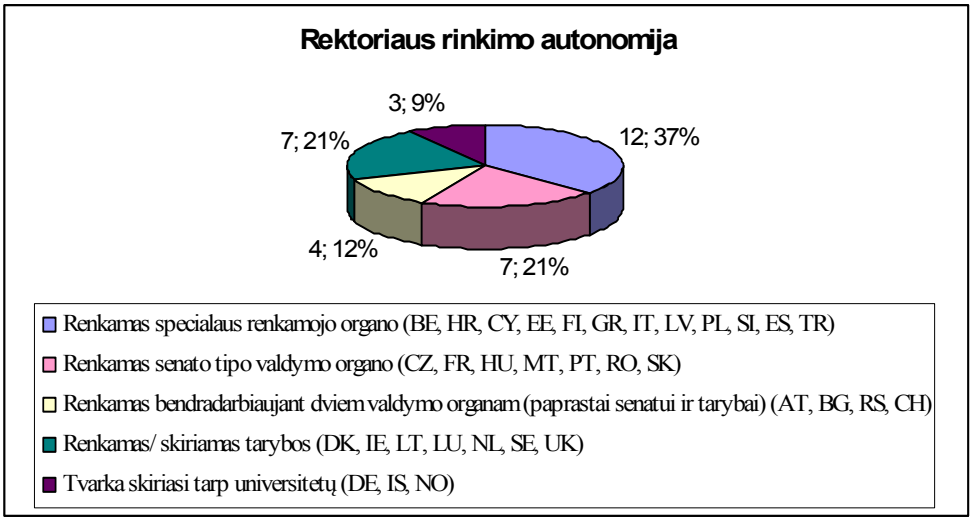

[624] Estermann, T., Nokkala, T. *Op. cit.*, p. 14.

Priedas Nr. 27.
Aukštojo mokslo institucijų personalo atrankos autonomija Europos valstybėse[625]

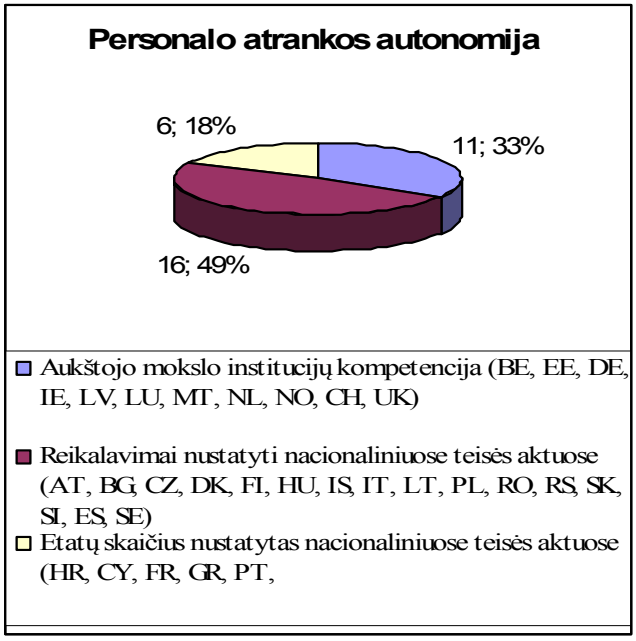

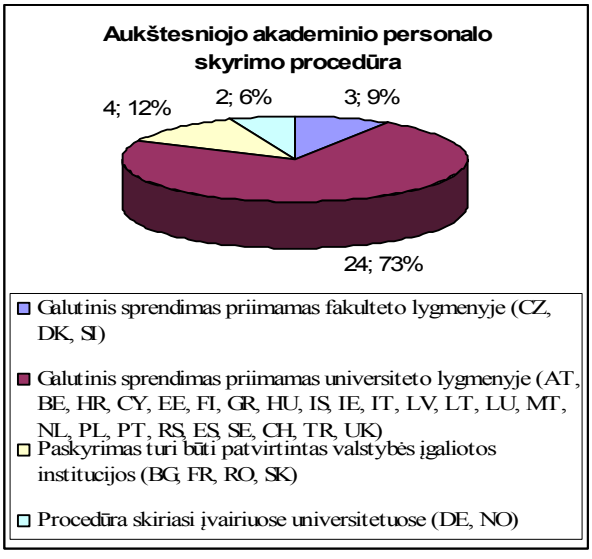

[625] Estermann, T., Nokkala, T. *Op. cit*., p. 28.

Priedas Nr. 28.

1 lentelė. Dėstomų programų skaičius universitetuose ir SKVC įvertintų programų skaičius

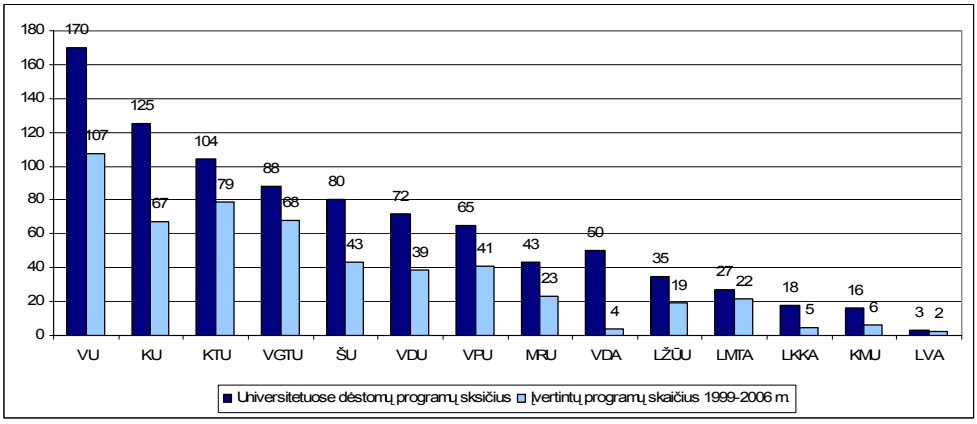

2 lentelė. Universitetų išoriniam vertinimui pateiktos programos pagal įvertintų programų skaičių ir akreditavimo būvį

Universiteto pavadinimas	Akredituotų be sąlygų programų skaičius,vnt.	Akredituotų lygtinai programų skaičius, vnt.	Akredituotų ribojamai programų skaičius,vnt.	Neakredituotų programų skaičius,vnt.	Įvertintų programų skaičius,vnt.
VU	84	22	1		107
KTU	69	7	3		79
VGTU	51	12	2	3	68
KU	49	10	7	1	67
ŠU	25	4	12	2	43
VPU	30	6	5		41
VDU	32	7			39
MRU	18	3	2		23
LMTA	22				22
LŽŪU	14	2	1	2	19
KMU	2	3	1		6
LKKA	2	2	1		5
VDA	4				4
LVA	1	1			2
Iš viso	**403**	**79**	**35**	**8**	**525**

Pūraitė, Aurelija
Aukštojo universitetinio mokslo valstybinis reguliavimas: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011. – 320 p., iliustr.
Bibliogr.: 250–280 p.
ISBN

Keičiantis aukštojo mokslo politinei, socialinei ir ekonominei aplinkai, atitinkamų pokyčių neišvengia ir aukštųjų mokyklų bei valstybės santykiai. Pastaruoju metu apie aukštąjį mokslą nuolat diskutuojama globalizacijos kontekste, pabrėžiamos aukštojo mokslo masiškėjimo, komercializacijos, internacionalizacijos, fragmentizacijos, industrializacijos tendencijos. Disertaciniame tyrime siekiama atskleisti aukštojo universitetinio mokslo valstybinio reguliavimo sistemos ypatybes ir problemas, tyrime analizuojama, kokią įtaką sprendžiant (ar, priešingai, jas kuriant) problemas, su kuriomis susiduria aukštojo mokslo sistema, turi valstybė ir kokiomis priemonėmis ir valstybinio reguliavimo mechanizmais ši įtaka gali būti modeliuojama, taip pat tiriama, kokie aukštojo mokslo principai ir vertybės labiausiai suponuoja tam tikro valstybinio reguliavimo poreikį, kokie veiksniai turi didžiausią poveikį aukštojo mokslo sistemos kaitai ir tiesiogiai koreliuoja su atitinkamų valstybinio reguliavimo priemonių pasirinkimu. Aukštasis mokslas, kaip tam tikra specifika pasižymintis socialinis ir kultūrinis reiškinys, reikalauja ir atitinkamo teisinio reglamentavimo: ypatingą reikšmę čia turi tikslai, kurių siekiama konkrečiu teisiniu reguliavimu; aukštojo mokslo, kaip viešosios gėrybės, traktavimas; pusiausvyros tarp detalaus, smulkmeniško teisinio reguliavimo ir aukštojo mokslo institucijų savivaldos ir akademinės laisvės principų, išlaikymas. Todėl disertaciniame tyrime siekiama nustatyti aukštojo mokslo teisinio reglamentavimo disfunkcijas bei pasiūlyti galimus alternatyvius reguliavimo būdų modelius.

In the changing political, social and economic surroundings of higher education the relation between higher education institutions and the state is influenced by changes as well. The issue of higher education has been recently discussed in the context of globalization; tendencies of massivity, commercialization, internationalization, fragmentation, and industrialization have been stressed. Therefore the features and problems of the state regulation system of higher institutional education are analyzed in the doctoral research. An inevitable question is raised, which refers to what causes such ambivalent state of higher education, what influence does a state have in solving (or, on the contrary, causing) the problems that the system of higher education encounters, what means and national regulatory such influence can be modeled; it is also analyzed, which principles and values of higher education presuppose, at the highest extent, the need of a certain state regulation, which factors mostly influence changes in the system of higher education and directly correlate with respective choices of the means of state regulation. Higher education as a specific social and cultural phenomenon, requires adequate legal regulation: special attention here is paid to the goal that are prescribed by such legal regulation; perceiving higher education as a public virtue; maintaining balance between detailed and peculiar legal regulations and principles of self-government of the institutions of higher educations and their academic freedom. Therefore the goal is settled to determine dysfunctions of state and legal regulation in the field of higher education and to propose possible alternative models of mean of regulation.

Aurelija Pūraitė
AUKŠTOJO UNIVERSITETINIO MOKSLO VALSTYBINIS REGULIAVIMAS
Daktaro disertacija

Maketuotoja *Janė Andriuškevičienė*
Viršelio autorė *Stanislava Narkevičiūtė*

SL 585. 2011 02 24. 20,02 leidyb. apsk. l.
Tiražas 20 egz. Užsakymas .
Išleido Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, Ateities g. 20, LT–08303 Vilnius
Tinklalapis internete www.mruni.eu
Elektroninis paštas leidyba@mruni.eu
Spausdino UAB „Baltijos kopija“, Kareivių g. 13 b, LT–09109 Vilnius
Tinklalapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt